

Jelle Haemers

“Ende hevet tvolc goede cause jeghens hemlieden te rysene”

**Stedelijke opstanden en staatsvorming in het graafschap
Vlaanderen (1477-1492)**

Band I

**Proefschrift ingediend tot het behalen van de graad van doctor in de geschiedenis
Universiteit Gent (2006)
Promotor: Prof. dr. M. Boone**

Voorwoord

Een doctoraat schrijven is een eenzaam gebeuren, maar ik schreef het gelukkig niet alleen. Opgelucht en tevreden wil ik in dit voorwoord de personen bedanken die me bijstonden in de eenzame schrijfmomenten en daardoor een wezenlijke bijdrage hebben geleverd aan de totstandkoming van dit proefschrift. In de eerste plaats ben ik mijn promotor, Marc Boone, erg dankbaar voor de kans die hij me bood om in het ambitieuze IUAP-project ‘Stedelijke samenleving in de Lage Landen (late middeleeuwen – vroegmoderne tijden)’ te stappen. Tijdens mijn mandaat vormde mijn promotor een niet aflatende steun in het onderzoek, en hij behoevde me tijdens het redactiewerk om al te onbesuisde beweringen neer te pennen. Ook in de olijke momenten van het doctoraatsbestaan vond ik in hem een dankbare bondgenoot om menig veldslag, te Gavere en elders, te strijden.

De attente lezer zal opmerken dat Wim Blockmans eigenlijk de geestelijke vader is van dit proefschrift. Niet alleen wakkerde hij, samen met Walter Prevenier, in publicaties, op colloquia en andere academische contacten, mijn voorliefde voor de Bourgondische geschiedenis aan, ook tijdens mijn onderzoek vond ik in zijn publicaties en persoonlijke contacten steeds een welkome houvast. Peter Stabel, Jean-Marie Cauchies en Maarten Prak waren zo vriendelijk in de jury van mijn doctoraatsexamen te willen zetelen, waarvoor ik hen erg erkentelijk ben. Peter Stabel hielp me in het bijzonder de Brugse casus beter te begrijpen, ook mijn collega-proximus, Jan Dumolyn, maakte me, als Gentenaar, wegwijs in deze ‘*schoone coopstede*’.

‘Doctoreren is werken wanneer anderen plezier maken’, leerde Monique Van Melkebeek me, en voor de hulp in voornamelijk de laatste fase van mijn onderzoek dank ik mijn bureaugenoot van ganser harte. Gelukkig was er op de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis aan de UGent steevast wetenschappelijk, maar ook ander plezier te beleven. Bij Erik Thoen, Thérèse de Hemptinne, Jeroen Deploige, Jan Dumolyn, Tim Soens, Frederik Buylaert, Bart Lambert en Claudine Colyn kon ik steeds terecht in geval van wetenschappelijke en andere noden. Zij hielpen ook de aangename werksfeer op de vierde verdieping van de Blandijnberg te onderhouden. In het bijzonder Liesbet Van Nieuwenhuyse, Pieter-Jan Lachaert, Nele Vanslembrouck, Alexander Lehouck, Bram Vannieuwenhuyze en Linde Vandevelde stonden me goedlachs bij in de afgelopen vier jaar dat ik kon proeven van het academische leven. Ik dank ook tal van personen die, buiten de Vakgroep, hielpen om specifieke problemen in verband met de behandelde thematiek op te lossen: Anne-Laure Van Bruaene, Elodie Lecuppre-Desjardin, Hilde De Ridder-Symoens, René Vermeir, Christophe Verbruggen, Guy Dupont, Samuel Mareel, Céline Van Hoorebeeck, Hanno Wijsman en Louis Sicking. Niet alleen de bestudeerde opstanden, maar ook het historische onderzoek ernaar is steeds een collectieve actie, de bijdrage van de vermelde personen, en vele anderen, erin ondersteunden in een niet geringe mate de voorbereiding van deze verhandeling.

Tallose vrienden en vriendinnen verdienen hier een vermelding omdat ze, meer dan ze het beseffen, hebben bijgedragen tot de goede afloop van het oneindige proces dat schrijven heet. Joris, Lars, Delphine, Ilse en Louise weten waarom ik hen hier speciaal vernoem. Bovendien had ik ‘*goede causen*’ om Lars bij de eindredactie van dit werk te betrekken. Hij was gek en deskundig genoeg om mijn soms onbeholpen schrijfstijl bij te schaven. Zonder de steun van mijn ouders lag deze verhandeling niet voor u, ze bleken steeds een warme steun en een onuitputtelijke toevlucht in donkere en andere momenten. Mauk en Lien waren voortdurend bereid hun moeilijke broer op te vangen en ik ben heel ongelooflijk veel verschuldigd. Sofie, tot slot, maakte me dolgelukkig, alleen al door er te zijn. Aan haar draag ik dan ook dit werk op.

INHOUDSTAFEL

| | |
|--|-----|
| Voorwoord | 3 |
| INHOUDSTAFEL..... | 4 |
| I. INLEIDING | 8 |
| A. Theoretische achtergrond | 9 |
| 1. Staat, staatsvorming en staatstypes | 9 |
| 2. Het koningsmechanisme van Elias en staatsvorming in Vlaanderen | 17 |
| 3. Weerstand tegen staatsvorming in de Vlaamse steden..... | 23 |
| 3.1 <i>Representatie, corporatisme en opstanden</i> | 23 |
| 3.2 <i>De sociale actoren in een middeleeuwse stad</i> | 29 |
| 3.3 <i>... en hun sociaal kapitaal.</i> | 33 |
| B. Methode en bronnen..... | 37 |
| C. Inhoud..... | 39 |
| II. VLAANDEREN ONDER MARIA VAN BOURGONDIE | 41 |
| A. De staat..... | 41 |
| 1. De privileges van 1477..... | 41 |
| 2. De staat herstelt zich (1477-1482) | 47 |
| 2.1 <i>Het huwelijk van Maria en Maximiliaan</i> | 47 |
| 2.2 <i>De oorlog tegen Frankrijk</i> | 50 |
| 2.3 <i>De staatsfinanciën</i> | 54 |
| 2.3.1 De lege schatkist..... | 54 |
| 2.3.2 Het institutionele kader | 63 |
| 2.3.3 Het geldelijke herstel..... | 71 |
| <i>Fiscaliteit</i> | 72 |
| <i>Winsten op domein en officies</i> | 77 |
| <i>Giften en leningen</i> | 87 |
| <i>Besluit: de financiële politiek van Maximiliaan van Oostenrijk</i> | 97 |
| 2.4 <i>Het politieke beleid van Maximiliaan</i> | 98 |
| 2.4.1 De bestedingen van de centrale ontvangerij..... | 98 |
| 2.4.2 De politiek van de overheid ten opzichte van de privileges van 1477 ... | 104 |
| 2.4.3 De staatsfunctionarissen: Pieter Lanchals, Willem Moreen en Maarten Lem..... | 116 |
| 3. De weerstand tegen het beleid van Maximiliaan | 129 |
| 3.1 <i>De opsluiting van Willem Moreel</i> | 129 |
| 3.2 <i>De kritiek van de administratie en de Drie Leden op het beleid van de overheid</i> | 137 |
| 4. Besluit..... | 145 |
| B. De adel..... | 147 |
| 1. De crisis van 1477 | 147 |
| 1.1 <i>De reactie op de dood van Karel de Stoute</i> | 147 |
| 1.2 <i>Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze: beschermheren van de dynastie</i> | 151 |
| 2. De netelige positie van de adel aan het hof van Maria en Maximiliaan | 157 |
| 2.1 <i>De overwinning van Antoon van der Vichte, of de positie van de adel in de stad</i> | 157 |

| | | |
|-------|---|-----|
| 2.2 | <i>Adellijke onvrede</i> | 164 |
| 2.3 | <i>Het huwelijk van Anna van Borssele, of de positie van de adel aan het hof</i> .. | 180 |
| 3. | Besluit..... | 185 |
| C. | De stad..... | 189 |
| 1. | Brugge..... | 189 |
| 1.1 | <i>De partij rond Willem Moreel</i> | 189 |
| 1.2 | <i>De Brugse stadsfinanciën tijdens de regering van Karel de Stoute (1467-1476)</i> | 199 |
| 1.3 | <i>De Brugse opstand van 1477</i> | 208 |
| 1.3.1 | De Brugse motor achter het Groot en het Vlaams privilege | 208 |
| 1.3.2 | De ambachten keren terug op het politieke toneel | 213 |
| 1.3.3 | Het Brugs privilege van 30 maart 1477 | 219 |
| 1.3.4 | Aprilse grillen en de Brugse conflictbeheersing | 227 |
| 1.3.5 | De schepenbank van april 1477 en het tweede Brugs privilege..... | 231 |
| 1.3.6 | De woelige meidagen te Brugge | 239 |
| 1.4 | <i>Het beleid te Brugge (1477-1481)</i> | 244 |
| 1.4.1 | Het nieuwe bewind..... | 244 |
| 1.4.2 | De financiële politiek van het nieuwe bewind | 247 |
| | <i>De uitgaven van het stadsbestuur aan de vorst en aan de oorlog</i> | 247 |
| | <i>De uitgaven van Brugge aan schulden en het bestuur van de stad</i> | 254 |
| | <i>Het fiscale regime van de stad Brugge</i> | 257 |
| 1.5 | <i>De wankelende Brugse economie</i> | 269 |
| 1.6 | <i>De voedselcrisis van 1481-1482</i> | 280 |
| 1.7 | <i>Brugse spanningen tot aan de dood van Maria van Bourgondië</i> | 286 |
| 1.8 | <i>Besluit: 'eigenbelang' of 'algemeen welzijn' als politiek motto?</i> | 294 |
| 2. | Gent en Ieper | 298 |
| 2.1 | <i>Gent</i> | 298 |
| 2.1.1 | De opstand van 1477 in het licht van haar voorgeschiedenis | 298 |
| 2.1.2 | De politieke achtergrond van het nieuwe regime..... | 308 |
| 2.1.3 | Het beleid te Gent en de februariopstand van 1479 | 315 |
| 2.1.4 | Besluit: vergelijking met Brugge | 322 |
| 2.2 | <i>Ieper</i> | 323 |
| 2.2.1 | De opstand van 1477 | 323 |
| 2.2.2 | De bestraffing van de opstand van 1477 | 331 |
| 2.3 | <i>Besluit: vergelijking Ieper, Brugge en Gent</i> | 336 |
| III. | DE VLAAMSE OPSTAND TEGEN MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK (1482-1492)..... | 342 |
| A. | De Vlaamse regentschapsraad..... | 345 |
| 1. | De prelude. Politieke onduidelijkheid over het regentschap van Filips de Schone (1482-1483)..... | 345 |
| 1.1 | <i>Groeiende autonomie van de Drie Leden</i> | 345 |
| 1.2 | <i>De reactie van Maximiliaan en de 'Akte van Eenheid'</i> | 349 |
| 1.3 | <i>De Vrede van Atrecht (23 december 1482)</i> | 354 |
| 2. | Het ontstaan van de eerste Vlaamse regentschapsraad | 358 |
| 2.1 | <i>De huldiging van Filips de Schone</i> | 358 |
| 2.2 | <i>Het bondgenootschap van de Drie Leden met de adel en het Franse hof</i> | 363 |
| 3. | De samenstelling van de eerste Vlaamse regentschapsraad..... | 367 |
| 3.1 | <i>De relatie van de regentschapsraad met Maximiliaan</i> | 367 |
| 3.2 | <i>De adel in de regentschapsraad</i> | 370 |
| 3.3 | <i>De Drie Leden in de regentschapsraad</i> | 373 |

| | |
|---|-----|
| 4. De uitbouw van drie stadsstaten..... | 378 |
| 4.1 <i>Het ommeland en de grafelijke instellingen</i> | 378 |
| 4.2 <i>De aanpak van politieke tegenstand</i> | 382 |
| 4.3 <i>Besluit: de uitbouw van stadstaten in Vlaanderen</i> | 385 |
| 5. Het beleid van de eerste Vlaamse regentschapsraad..... | 386 |
| 5.1 <i>De financiële, monetaire en militaire politiek van de Drie Leden</i> | 387 |
| 5.1.1 Geld en oorlog..... | 387 |
| 5.1.2 Een ‘financiële revolutie’ in Vlaanderen ?..... | 393 |
| 5.2. <i>De economische politiek van de Drie Leden</i> | 397 |
| 5.3 <i>Besluit: het beleid van de Vlaamse ‘stadstaten’</i> | 405 |
| 6. Het woelige einde van de eerste Vlaamse regentschapsraad..... | 407 |
| 7. Besluit: de ‘federale stedenbond’..... | 412 |
| B. Het regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1485-1488)..... | 418 |
| 1. De Vrede van Brugge en de repressie van Maximiliaan..... | 418 |
| 1.1 <i>De Vrede van Brugge</i> | 418 |
| 1.2 <i>De politieke uitschakeling van de edelen uit de regentschapsraad</i> | 419 |
| 1.3 <i>De repressie en de machtsovername van Maximiliaan te Ieper, Brugge en het Brugse Vrije</i> | 423 |
| 1.3.1 Ieper..... | 423 |
| 1.3.2 Brugge..... | 424 |
| 1.3.3 Het Brugse Vrije..... | 431 |
| 1.4 <i>De repressie en de juliopstand te Gent</i> | 434 |
| 1.5 <i>De politieke zuivering van de overheidsinstellingen</i> | 440 |
| 1.6 <i>Besluit: partijstrijd in Vlaanderen</i> | 445 |
| 2. Het beleid van Maximiliaan en de Brugse vorstelijke partij..... | 446 |
| 2.1 <i>De monetaire en financiële politiek in het graafschap</i> | 447 |
| 2.1.1 De monetaire politiek..... | 447 |
| 2.1.2 De fiscale politiek en de beden..... | 449 |
| 2.1.3 Leningen op het openbare domein..... | 453 |
| 2.2 <i>De fiscale en economische politiek te Brugge</i> | 459 |
| 2.2.1 De inkomsten van Brugge..... | 459 |
| 2.2.2 De uitgaven van Brugge en het economische beleid van de stad..... | 467 |
| 3. Groeiend verzet in Vlaanderen..... | 473 |
| 3.1 <i>Onrust in de steden</i> | 473 |
| 3.2 <i>De Gentse opstand van november 1487</i> | 478 |
| 3.3 <i>Onrust in de vergadering van de Leden van Vlaanderen</i> | 482 |
| 3.4 <i>De bewaking van de Brugse stadspoorten</i> | 486 |
| 3.5 <i>Het verzet van de negen leden van Brugge (1488)</i> | 490 |
| 3.5.1 De achtergrond van het verzet..... | 490 |
| 3.5.2 De eisen van de negen leden..... | 495 |
| 4. Besluit: een autocratische bestuurswijze..... | 498 |
| C. Epiloog: van Brugge tot Sluis (1488-1492)..... | 501 |
| IV. BESLUIT..... | 505 |
| V. BIBLIOGRAFIE..... | 519 |
| A. Lijst van de gebruikte afkortingen..... | 519 |
| B. Bronnen..... | 520 |
| 1. Onuitgegeven bronnen..... | 520 |
| 2. Uitgegeven bronnen..... | 524 |

| | |
|---|-----|
| 2.1 <i>Verhalende bronnen</i> | 524 |
| 2.2 <i>Niet-verhalende bronnen</i> | 525 |
| C. Literatuur | 532 |
| VI. BIJLAGEN | 612 |
| A. Philippe de Clèves et la Flandre. | 613 |
| B. De souverain-baljuws van Vlaanderen en de baljuws van Gent, Brugge en Ieper (1477-1492)..... | 677 |
| C. Het overheidspersoneel van het graafschap Vlaanderen (1482-1492) | 679 |
| D. Tabellen bij grafieken 1 tot 26 | 680 |
| E. Databank ‘Vlaanderen (1477-1492)’ | 687 |
| INHOUDSTAFEL..... | 714 |

I. INLEIDING

*Omme welcke saken men wel scrijven mach,
Dat die weerelt nyet en is dan een wiel van aventueren
Keerende ende wendende menichsins.¹*

‘*Le règne de Maximilien attend encore son historien*’, merkte de Brugse kanunnik Charles Carton in 1840 op toen hij een artikel wijdde aan ‘*les ravages que fit Maximilien dans la West-Flandre*’.² Aan deze kanttekening koppelde hij de belofte de voornaamste bronnen over de geschiedenis van deze periode uit te geven, maar de regering van Maximiliaan van Oostenrijk vond zijn historicus voorlopig niet. Een kleine eeuw later behandelde ook Henri Pirenne deze periode stiefmoederlijk. ‘1477’ en ‘1488’ waren dan wel belangrijke momenten in de vorming van een ‘nationaal’ gevoel in de Nederlanden, maar de oprispingen van het stedelijke particularisme verhinderden, aldus de eminente historicus, de vorming van een nationale staat.³ In navolging van Henri Pirenne werd ‘1477’ als het eindpunt van de ‘Bourgondische geschiedenis’ van de Nederlanden beschouwd. De daaropvolgende periode bleef quasi onbestudeerd tot Robert Wellens en, belangrijker nog, Wim Blockmans, in 1974 de ban braken.⁴ Het onderzoek naar representatieve politieke structuren in de Bourgondische Nederlanden verhoogde de historiografische aandacht voor 1477, het jaar waarin de Staten-Generaal voor het eerst het politieke heft in eigen handen namen. De politieke complexiteit van de historische materie, het gebrek aan voorstudies en het ronduit ontoegankelijke bronnenmateriaal schrokken nadien echter menig historicus af om het ‘vergeten tijdvak’ van de dood van Karel de Stoute tot het aantreden van Karel V als meerderjarig vorst (1477-1515) opnieuw onder de loep te nemen. Net geen half millennium na de dood van Filips de Schone, die in dit ‘vergeten tijdvak’ regeerde, schreef diens biograaf dat de regering van de ‘laatste hertog van Bourgondië’ nog steeds in een historiografisch vacuüm vertoeft.⁵

Nochtans herbergt de periode 1477-1492 voldoende fascinerende historiek om ze als ‘testcase’ aan pregnante onderzoeksvragen te onderwerpen. ‘Waarom verkiezen personen de ene staatsvorm boven de andere?’, is de voornaamste van onderhavige studie. Om deze probleemstelling op te lossen, is een politieke opstand, waar mensen politieke keuzes dienen te maken, een uitstekend object om te analyseren. We kozen voor het graafschap Vlaanderen als studiegebied omdat deze uitermate verstedelijkte regio sinds lang niet alleen een imposante opstandige traditie, maar eveneens sinds lang een alternatief voor bestuurlijke centralisatie kende.⁶ De periode van 1477 tot 1492 springt daarbij in het oog omdat de

¹ *Dits die Excellente Cronike*, 226v.

² *Annales de la Société d’Emulation pour l’histoire et les antiquités de la Flandre-Occidentale*, II, 406.

³ ‘*Le particularisme politique était encore trop puissant à la fin du XV^e siècle pour qu’une constitution parlementaire pût s’établir en Belgique*’ (Pirenne, *Le rôle constitutionnel*, 270 – een gelijkaardige opmerking in diens *Histoire de Belgique*, III, 54). Pirennes teleologische visie op de politieke geschiedenis van de Bourgondische Nederlanden was erop gericht het ontstaan van België te verklaren en zelfs te rechtvaardigen. Stedelijke opstanden tegen de centrale staat konden in Pirennes geschiedenis bijgevolg op weinig goedkeuring rekenen (Haemers, *De dominante staat*, 45-7).

⁴ Wellens, *Les Etats-généraux* en Blockmans, *Autocratie ou polyarchie* (beide publicaties verschenen in 1974). Enkele jaren nadien bundelde Wim Blockmans een aantal richtinggevend artikelen over het zogenaamde breukpunt van 1477 in boekvorm (Blockmans, *1477*).

⁵ Cauchies, *Philippe le Beau*, vii-xi.

⁶ Blockmans, *Alternatives to monarchical centralisation*, 145-6; Prevenier, *De charmes van de diplomatie, passim*; Boone & Prak, *Rulers, patricians and burghers*, 133-4 en Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 370.

Vlaamse steden er toen tot twee maal toe in geslaagd zijn om de in hun ogen illegitieme vorst van het beleid te verwijderen. In 1483-1485 en in 1488-1489 richtte de elite van de grote Vlaamse steden immers zelf het bestuur op territoriaal niveau in. De periode 1482-1492 is bovendien bijzonder voor wat de positie van de adel betreft. Voor het eerst sinds het aantreden van de Bourgondische dynastie in de Nederlanden raakte deze traditionele bondgenoot van de hertogen diep verdeeld over het te volgen beleid van de staat. In samenwerking met de elite uit de Vlaamse steden introduceerde een ‘opstandige’ adellijke partij een nieuw staatsbestel in het graafschap Vlaanderen, weliswaar gestoeld op oude rechten en gewoonten, dat echter telkens het onderspit dienden te delven voor de bestuursvorm die Maximiliaan van Oostenrijk en zijn entourage, na de onderdrukking van hun Vlaamse tegenstanders, het graafschap oplegde. Welke bestuursvorm het in beide gevallen betreft, de redenen voor hun op- en ondergang en de redenen van de politieke voorkeur van personen maken het onderwerp uit van dit proefschrift.

A. Theoretische achtergrond

1. Staat, staatsvorming en staattypes

Het gebruik van een helder begrippenapparaat ondersteunt de geloofwaardigheid van elke historische studie. De begrippen ‘staat’, ‘staatsvorm(ing)’, ‘opstand’, ‘partij’ en dergelijke dienen we duidelijk te definiëren of te omschrijven om verwarring, de dooddoener van historisch onderzoek, te vermijden. De inhoud van het concept ‘staat’ vormde reeds vaak het onderwerp van discussie. In wat volgt, werpen we kort een blik op de verschillende richtingen die het historische en sociologische onderzoek naar de staat en naar staatsvorming heeft gevolgd. Er staat ons een ruime hoeveelheid wetenschappelijke literatuur ter beschikking? Het hiernavolgende overzicht heeft niet de bedoeling exhaustief te zijn, maar enkel de huidige tendensen in het ‘staatsdebat’ aan te duiden. Na dit korte overzicht gaan we na welke staatsvorm het graafschap Vlaanderen in de periode 1477-1492 bestuurde en hoe deze tot stand is gekomen. We starten ons overzicht met twee theoretici die het debat naar de vorming en de werking van staten fundamenteel hebben beïnvloed, namelijk Karl Marx en Max Weber.

De functionalistische visie van Karl Marx ziet de staat als een instelling die bovenal de dominantie van de heersende klasse ondersteunt, rechtvaardigt en reproduceert.⁷ In tegenstelling tot het oordeel van Wilhelm-Friedrich Hegel, die de staat als de verdediger van het algemeen belang van de volledige maatschappij beschouwde, stelde Marx dat de staat enkel de eigendomsbelangen van de heersende elite behartigde. De staat was een instrument in handen van de economisch dominante klasse om eigendomsrelaties te exploiteren. Hoewel de staat volgens Marx (en Friedrich Engels) ook enkele van klassen onafhankelijke belangen kan hebben, blijft de staat in de eerste plaats een speelbal van externe economische en sociale krachten.

Tegenover dit methodologisch holisme staat het methodologisch individualisme van Max Weber. Diens comparatieve historische sociologie ontwierp een ideaaltype van de staat. De Weberiaanse ‘ideaaltypes’ zijn referentiekaders en analyseconcepten die, ook al zijn ze gebaseerd op de empirische realiteit, een hypothetisch model vormen dat telkens weer aan de historische werkelijkheid dient te worden getoetst.⁸ In de praktijk is dus nergens een ‘ideaaltype’ van de staat werkzaam, maar de Weberiaanse definitie is voor historici een handig concept om het onderzoek naar staten aan te vatten. Historici die zich in de tweede

⁷ Haldon, *The state*, 1-4 en van den Berg, *The immanent Utopia*, 15-42.

⁸ Kalberg, *Max Weber's*, 9-15 en 92-4.

helpt van de twintigste eeuw hebben gewijd aan het onderzoek naar de ‘moderne staat’ zijn vooral schatplichtig aan het Weberiaanse staatsconcept. De ideaaltypische definitie van de staat bij Max Weber (en ook bij Norbert Elias) sluit de functionalistische visie op de staat van Karl Marx niet uit, want soms combineren historici beide.

Max Weber definieert een (ideaaltypische) staat als een stel gedifferentieerde instituties die vanuit een politiek centrum een geografisch afgebakend territorium besturen, waarover de centrale macht door middel van een monopolie van fysiek geweld een bindende wetgeving kan afdwingen.⁹ Fysiek geweld, of, ruimer genomen, dwang, wordt door een andere historisch socioloog, Charles Tilly, omschreven als elke (bedreigende of effectieve) handeling die schade veroorzaakt aan geïnteresseerde personen of hun goederen.¹⁰ Een staat beschikt dus over ‘overtuigende’ middelen om haar wil aan onderdanen op te leggen, en op die manier haar macht te doen gelden. Via allerlei middelen probeert een (ideaaltypische) staat een dwangmonopolie te bereiken, ten nadele van andere staten, maar ook ten nadele van de politieke zelfbeschikking van haar onderdanen.¹¹ Het geweldmonopolie van de staat zal weliswaar nooit totaal zijn, maar zoals Wim Blockmans stelt, staten tenderen naar de uitoefening van *overwegende* bestuursmacht in hun territorium.¹² Staten hebben namelijk een dominante positie verworven ten opzichte van andere instituties in het territorium waarover ze regeren. Voor de effectieve machtsuitoefening in een staat zijn de beheersing en de concentratie van dwangmiddelen essentiële instrumenten. Deze dwangmiddelen zijn zowel van fysieke als fiscale aard – het fiscale monopolie van staten vormt een twee-eenheid met hun dwangmonopolie.¹³ Om controle over onderdanen uit te oefenen, gebruikt een staat immers niet enkel geweld, maar hij heft tevens belastingen. Deze fiscale afroeping benutten heersers van een staat om centrale instituties te onderhouden en een concurrentiestrijd of oorlog te voeren met andere staten of interne politieke tegenstanders. Ook al is het dwangmonopolie van een historische staat in de praktijk nooit totaal, de concentratie van dwangmiddelen geeft de heersers van een staat wel de mogelijkheid om hun beleid met geweld aan anderen op te dringen en dit om een geïnstitutionaliseerde vorm van controle over onderdanen uit te oefenen.¹⁴

Om zijn gezag te doen gelden, beschikt een staat niet enkel over instrumenten van geweld en dwang. Een staat heeft ook nood aan ‘symbolisch kapitaal’. Dit begrip werd door Pierre Bourdieu in het historische onderzoek geïntroduceerd, maar het vindt er nog geen algemene ingang. Een korte verduidelijking is hier dus op zijn plaats. ‘Kapitaal’ definieert de Franse socioloog als ‘hulpgoederen’ of ‘opgehoopte arbeid’ (in gematerialiseerde of ‘ingelijfde’, belichaamde vorm) die individuen of groepen kunnen verwerven. Dit kapitaal concentreert zich op verschillende maatschappelijke velden, en zo verkrijgt men de begrippen economisch, sociaal, cultureel en symbolisch kapitaal.¹⁵ Economisch kapitaal is de wortel van

⁹ Mann, *The autonomous power*, 112-3; Bruhns, *Ville et Etat*, 4 en Ertman, *State formation*, 369-70.

¹⁰ De personen die het slachtoffer zijn van dwang dienen zich weliswaar bewust te zijn van deze handeling en de bedreiging die eruit voortvloeit (Tilly, *Coercion, capital*, 19).

¹¹ Deze, weliswaar verfiende, idee leende Max Weber van Otto Hintze (Hintze, *Machtpolitik und Regierungsverfassung*, 427-8; zie ook Ertman, *State formation*, 368-9).

¹² Blockmans, *Van buitenaf bekeken*, 589. Zie ook Tilly, *Reflections on the history*, 27. Er bestaat ook een niveau van machtsuitoefening tussen personen onderling, die we in deze studie amper behandelen. Met name de zogenaamde ‘interpersonele’ macht tussen onderdanen waarbij een persoon door middel van dwang een dominante relatie heeft ten opzichte van een andere zonder hierbij een beroep te doen op de dwangmiddelen van staatsinstellingen (Scott, *Power*, 135). Macht is de mogelijkheid om de eigen wil op te leggen aan anderen, ook al verzetten zij zich hiertegen (*ibidem*, 1 en Piven & Cloward, *Rule making*, 35-6).

¹³ Een staat kan pas zijn geweldsmonopolie in stand houden als het ook een belastingmonopolie heeft. In geen enkel opzicht heeft het ene monopolie voorrang op het andere, het gaat om twee aspecten van dezelfde monopoliepositie (Elias, *Het civilisatieproces*, 435).

¹⁴ Giddens, *The nation-state*, 9-10 en 19-20.

¹⁵ Bourdieu, *Economisch kapitaal*, 120-1.

alle andere soorten kapitaal, want alle kapitaalsoorten kunnen er van worden afgeleid.¹⁶ Het betreft de goederen en diensten waarover een persoon beschikt en die onmiddellijk in geld kunnen worden omgezet. Cultureel kapitaal zijn de eigenschappen die een persoon weet te verwerven, het begrip ‘sociaal kapitaal’ behandelen we later. ‘Symbolisch kapitaal’, tot slot, betreft elke vorm van kapitaal dat door toedoen van gemachtigde personen een waarde heeft gekregen.¹⁷ Als een staat symbolisch kapitaal bezit, dan betekent dit dat hij vertegenwoordigers kan machtigen om een waarde aan andere soorten kapitaal toe te kennen. Een staat met voldoende symbolisch kapitaal kan via vertegenwoordigers personen in een functie aanstellen, met eer bekleden of adelen. Een monarch kan autonoom beslissen wat ‘majesteitsschennis’ is en op basis van deze beoordeling door middel van fysiek geweld zijn tegenstander uitschakelen. In een ver doorgedreven vorm kan de staat zelfs bepalen welke normen en waarden zijn onderdanen dienen te volgen. Het symbolisch kapitaal van de staat verleent hem dus de autoriteit en de legitimiteit om andere monopolies uit te oefenen. Bourdieu ziet de staat zelfs als het culminatiepunt van alle soorten kapitaal, waarop hij het etiket ‘staatskapitaal’ (‘*capital étatique*’) kleeft.¹⁸

Het symbolisch kapitaal van een staat bestaat uit een samenstelling van verschillende componenten. Het charisma¹⁹ van de leiders van een staat (zoals een dynastie), tradities en gewoonten van machtsuitoefening, religieuze kenmerken en andere cultureel afhankelijke elementen bezorgen de staat een aureool van legitimiteit. De accumulatie van voldoende symbolisch kapitaal zorgt ervoor dat een staat haar gezag bij onderdanen kan doen gelden, zonder direct beroep te moeten doen op dwang of een bedreiging met fysiek geweld. De staat wordt in dat geval als ‘evident’ ervaren en amper nog in vraag gesteld. Symbolisch kapitaal is gedeeltelijk erfelijk, in die zin dat bijvoorbeeld het hoofd van de dynastie dat kapitaal niet meeneemt in zijn graf. Hoewel een troonswisseling steeds een gevoelig moment was voor de instandhouding van een dynastie in middeleeuwse staten en de troonsopvolger misschien niet kon genieten van het charisma van zijn voorganger omdat hij niet over dezelfde persoonlijke kwaliteiten beschikte, toch kon hij rekenen op het symbolisch kapitaal van zijn voorganger omdat het eigen kon zijn aan de dynastie of aan de staat die hij bestuurde. In zijn studie over feodale vorsten sprak Ernst Kantorowicz in dit geval van ‘*the two bodies of the king*’. Naast een persoonlijkheid (die van ‘*le seigneur*’) stond een vorst ook aan het hoofd van een politiek lichaam (de staat). Het charisma van een vorst behoort in deze visie tot zijn persoonlijkheid, terwijl hij als staatshoofd het symbolisch kapitaal van de staat incarneert.²⁰ Symbolisch kapitaal is dus noodzakelijk voor de reproductie van een staatsbestel.²¹ Ontbeert een staatsbestel symbolisch kapitaal dan rest er haar enkel nog het gebruik van geweld (‘repressie’) om haar gezag te doen gelden. De staat boet in dat geval aan competitiviteit in en ze kan bijgevolg relatief makkelijk door concurrenten worden opgeslorpt of door alternatieven vervangen worden.

¹⁶ *Ibidem*, 137-8.

¹⁷ Bourdieu, *Rethinking the state*, 8.

¹⁸ Bourdieu, *Rethinking the state*, 4. Zie ook Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 8-9 en van den Berg & Janoski, *Conflict theories*, 91-2.

¹⁹ In navolging van Max Weber kunnen we charisma omschrijven als een buitengewone kwaliteit (een bepaalde deugd, een gave of zelfs een missie) die volgelingen een leider toedichten (Weber, *Economy and society*, 1111-4. en Scott, *Power*, 148-9). We kunnen zelfs spreken van een ‘kapitalisering van de immateriële component van het vermogen van een leider’ (Schmidt, *Het charisma van Oranje*, 53). Deze kwaliteit is persoonsgebonden, maar onstabiel. Als de daden van de leider niet aan het verwachtingspatroon beantwoorden, dan kan hij zijn macht over de volgelingen verliezen (zie Haemers, *De Gentse opstand*, 293-6 voor een concreet voorbeeld).

²⁰ Volgens de lichaamssymboliek (die ook op een middeleeuwse stedelijke samenleving toepasbaar is – we bespreken later het Brugse voorbeeld) bestaat het hoofd van het politieke lichaam uit de vorst, de ledematen uit de drie klassieke standen van een staat, namelijk de clerus, de adel en de derde stand (Kantorowicz, *The King’s two bodies*, 209-11 en 384-7).

²¹ Bourdieu, *Sur le pouvoir symbolique*, 410.

Twee sleutelementen in het ‘symbolisch kapitaal’ van een staat zijn enerzijds ideologie en anderzijds het zogenaamde ‘*public transcript*’ van de leidende elites van een staat. Ideologie is, ruim genomen, de denkbeeldige relatie van personen of groepen met hun bestaansvoorwaarden.²² Ideologie valt uiteen in enerzijds tekstuele representaties van de werkelijkheid en anderzijds (al dan niet bewuste) gedragingen. In wat volgt krijgt het begrip ideologie een politieke invulling. Dan vernauwt de vernoemde tweedeling tot enerzijds propaganda en anderzijds (politieke) rituelen. Beide zijn essentiële vormen van politieke communicatie tussen de staat en haar onderdanen, tussen heersers en zij die beheerst worden.²³ Politieke ideologie is een ideeënkader waarnaar gezagsdragers bij hun beslissing refereren met de bedoeling hun beleidsdaden te laten aanvaarden door de onderdanen. Het is dus, naast dwang, een noodzakelijk middel om onderdanen te beheersen en te overtuigen van de noodzaak van een bepaald beleid. Het gebruik van ideologie door een staat heeft dus de bedoeling het eigenbelang van de staat als het algemeen belang van de onderdanen te propageren.²⁴ Ideologie wordt uiteraard ook gebruikt door de tegenstanders van beleidmakers om derden van het wanbestuur of de illegitimiteit van het gezag te overtuigen – over de aard en het gebruik hiervan later meer. De ideologie van de staat daarentegen wenst echter deze concurrerende ideeënkaders te verbannen uit haar territorium. Een (ideaaltypische) staat streeft dus ook een ideologische hegemonie na.

James Scott bedacht de ideologie van de staat met de benaming ‘*public transcript*’. Dat is het zelfportret dat leidende elites van een staat zichzelf en de onderdanen voorspiegelen. Het ‘*public transcript*’, een dynamisch discours, beschrijft de machtsrelaties in een staat vanuit het oogpunt van de dominerende elite. Het rechtvaardigt en maskeert de dwang die de leiders van de staat over onderdanen uitoefenen.²⁵ Zowel het ‘*public transcript*’ als de ideologie van de beleidmakers in de staat ‘ver-talen’ als het ware het symbolisch kapitaal van de staat, zij het op een sterk gekleurde manier. Met dien verstande dat deze vertaling sterk gekleurd is. De leidende elite interpreteert het symbolisch kapitaal van de staat immers in haar voordeel en ze pikt er enkel de elementen uit die haar machtsuitoefening helpen legitimeren. Is het symbolisch kapitaal van een staat dus eigen aan de staat, dan zijn de ideologie van een staat en het ‘*public transcript*’ de interpretatie ervan door de gezagsdragers. Als tegenstanders van de leidende elite van een staat de macht overnemen, vervalt het symbolisch kapitaal van de staat niet. Het ‘*public transcript*’ vervalt daarentegen wel, ook al nemen de nieuwe machthebbers elementen uit het ‘publieke discours’ van hun tegenstanders over om een nieuw zelfportret van hun bestuur van de staat op te hangen. Het onderzoek naar het ‘*public transcript*’ van staten, naar de ideologie van vorsten en hun ambtenaren, hun rituelen en het rechtvaardigende discours van de staat is erg uitgebreid. Het is echter niet de bedoeling van deze verhandeling om het symbolisch kapitaal van de staat aan een nieuw onderzoek te onderwerpen, ook al biedt de bestudeerde periode voldoende stof voor een dergelijke onderneming.²⁶

²² Vovelle, *Ideologies and mentalities*, 3. Zie ook Zizek, *The spectre of ideology*, 8.

²³ Politieke rituelen zijn een onderdeel van staatsideologie omdat ze, door vertegenwoordigers van de staat gebruikt, aan de onderdanen door middel van een complexe symbolische encenering een zekere interpretatie van de werkelijkheid (het ‘*public transcript*’ van Scott – zie verder) voorschotelen. Het politieke gedrag van de onderdaan diende zich volgens deze visie op de werkelijkheid te richten (Kertzer, *Ritual, power and politics*, 79 en 101). Een bondige theoretische bespiegeling en toepassingen op de (middeleeuwse) praktijk in Arnade, *Realms of rituals*, 1-8 en Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies*, 3-11.

²⁴ Aldus Bourdieu, *Sur le pouvoir symbolique*, 408. Of zoals James Jasper het verwoordt: ‘*It took powerful ideas and feelings – and a loot of blood – to enlist normal people in the projects of state builders and rulers*’ (Jasper, *Culture, knowledge, politics*, 128).

²⁵ Scott, *Domination and the arts*, 2-4. Zie ook Deneckere, *Sociale geschiedenis*, 258.

²⁶ De belangrijkste studies over de ideologie van de Bourgondische staat in de tweede helft van de vijftiende eeuw zijn Blockmans & Stein, *Beïnvloeding en manipulatie*; van Hijum, *Grenzen aan macht*; Dumolyn, *Justice, equity and the common good* en Vanderjagt, *The princely culture*.

De wisselende rol van tal van onberekenbare factoren in de vorming van een moderne staat liet verschillende staatstypes ontstaan. Het ideaaltypische staatsmodel van Max Weber is dus in verschillende historische gedaanten aanwezig. Allen zijn ze variaties op dat model, geen van hen bereikt echter het ‘ideale type’. Er bestaan dus verschillende soorten staten. Om het karakter en de oorzaken van de divergerende vormen van staten te achterhalen, is onderzoek naar staatsvorming cruciaal. De vorming van staten vertoont enerzijds een extern aspect, zoals de uitbreiding en de consolidatie van een aaneengesloten territorium. Anderzijds houdt het een intern criterium in, namelijk de voortschrijdende institutionalisering, die de toenemende efficiëntie van de controle over de inwoners verzekert. Het externe en interne aspect van staatsvorming zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.²⁷ In wat volgt, behandelen we een aantal visies op de vorming van staten, gevolgd door de specifieke historische evolutie van de staat die Vlaanderen in de vijftiende eeuw bestuurde. Kritiek op de hiernavolgende theses reserveren we voor een aparte paragraaf, die de weerstand tegen staatsvorming als onderwerp heeft.

Oorlog verenigt zowel het interne als het externe aspect van staatsvorming. Enerzijds hoopt de dirigerende elite van de staat met oorlog de grenzen van de staat uit te breiden, meestal tot aan een natuurlijke grens. Anderzijds vergroot de zoektocht naar middelen voor de oorlog de coherentie van de staat. De aanwezigheid van een externe vijand kan divergerende meningen over de invloed van de staat op de lokale of regionale politiek stillen of zelfs ombuigen in het voordeel van de staat.²⁸ Om buitengewone middelen te vergaren (zoals hogere belastingen of leningen) installeert een oorlogvoerende vorst soms nieuwe centrale instellingen die de noodzakelijke geldstroom naar het slagveld kanaliseren. Als deze instellingen ook na de oorlog in voege blijven, heeft de oorlog bijgevolg een onrechtstreeks centraliserend effect gehad met een efficiëntere surplusextractie en veelal sterkere onderdrukking als gevolg.²⁹ Ook al kan oorlog soms de interne stabiliteit van een staat uitdagen (zeker als het doel van de oorlog niet wordt bereikt), toch wordt oorlog in het hedendaagse historische en sociologische onderzoek als de motor van de vorming van de ‘moderne staat’ beschouwd.³⁰

Vanzelfsprekend zijn er nog andere factoren die staatsvorming in de hand werken. De aanwezigheid van een grote concentratie van krediet is eveneens een vruchtbare voedingsbodem voor een staat. Volgens Immanuel Wallerstein verklaart de hoge concentratie van financiële middelen in de West-Europese handelssteden het ontstaan van de moderne staten in deze regio. Kapitalisme en staatsvorming gaan volgens Wallersteins wereldsysteem-analyse hand in hand.³¹ In de zoektocht naar de ontstaansredenen van *verschillende soorten* staten, ontwikkelde Charles Tilly uiteenlopende patronen van staatsvorming. Hij deed dit op basis van de aanwezigheid van krediet én de extractiestrategieën van staten om middelen voor oorlog, de motor van staatsvorming, aan te wenden. Sommige staten volgden eerder de ‘*capital-intensive mode*’ in hun vorming, andere staten waren enkel het product van een groeiende concentratie van dwang, en nog andere staten bevorderden dan weer hun samenhang door een ‘gekapitaliseerde dwang’.³² Sommige historici zien eerder een evolutie

²⁷ Blockmans, *Van buitenaf bekeken*, 589-90.

²⁸ Naast de ruime beschikbaarheid van geld (steeds gezonde smeerolie van een politiek bestel – zie verder), was oorlogvoering tegen een externe vijand een essentieel politiek bindmiddel wegens de ontvruuchtende druk die het steeds weer uitoefende op het besluitvormingsproces van de Hollandse Republiek (Prak, *Gouden eeuw*, 217). De aanwezigheid van een externe vijand kan zelfs de collectieve identiteit van een oorlogvoerende gemeenschap aanwakkeren (Duke, *The elusive Netherlands*, 36-7).

²⁹ Tilly, *War making and state making*, 181-3 en Ertman, *State formation*, 375-8.

³⁰ Genet, *L’Etat moderne. Un modèle*, 262 en Ertman, *State formation*, 378-82.

³¹ Wallerstein, *The Modern World System*, 134-6.

³² Tilly, *Entanglements of European cities*, 9-10 en *idem*, *Coercion, capital*, 30.

van ‘domaniale staten’ naar ‘fiscale staten’ aan het werk. Middeleeuwse feodale staten haalden hun financiën aanvankelijk voornamelijk uit domaniale inkomsten, maar aangezien deze middelen ontoereikend waren om onder meer grootschalige oorlogen te voeren en een omvangrijk staatsapparaat uit te bouwen, deden ze steeds vaker beroep op fiscale inkomsten. Van een ‘domeinstaat’ evolueerde een staat dus naar een ‘fiscale staat’.³³ Hoe dan ook, zowel in laatstgenoemde evolutie als in het model van Charles Tilly, is een mechanisme van monopolievorming aan het werk. Staatsvorming wordt gezien als een ‘top-down’-proces waarin staatshoofden fiscale dwangmiddelen op een centraal beslissingsniveau concentreren. In een paragraaf over de weerstand tegen staatsvorming zullen we nagaan of er ook geen ‘bottom-up’-proces werkzaam is, en in welke mate onderdanen in de evolutie van een ‘domeinstaat’ naar een ‘fiscale staat’ hebben bijgedragen.

De aandacht voor de rol van onderdanen in een staatsvormingsproces is sterk beïnvloed door de zogenaamde ‘*cultural turn*’ in het historische onderzoek, maar ze liet ook het onderzoek naar staatsvorming van ‘bovenaf’ niet onberoerd.³⁴ Om dwang over onderdanen uit te oefenen en hen belastingen te laten betalen, onderhandelen staten met representatieve structuren, of richten ze deze zelfs in.³⁵ Ook al worden onderdanen in deze richting van het onderzoek naar de vorming van staten eerder als *passieve* elementen beschouwd, de mate waarin staten rekening houden met de belangen van de onderdanen heeft, aldus deze tendens in het historisch-sociologische onderzoek, gevolgen voor de interne ontwikkeling van staten. Afhankelijk van de mate van vertegenwoordiging van de onderdanen ontdekten onderzoekers een breed spectrum van ‘absolute’ en ‘constitutionele’ staten in de geschiedenis.³⁶ Sommige staten kregen in de uitbreiding van hun dwangmonopolie af te rekenen met representatieve instituties. Indien een vorst op zijn zoektocht naar financiële middelen beroep deed op de vertegenwoordiging van onderdanen, dan was hij vaak gebonden aan zogenaamde ‘constitutionele’ principes, zoals ‘*Quod omnes tangit*’ of ‘*No taxation without representation*’.³⁷ In dat geval belooft een staat de politieke vertegenwoordigers bescherming tegen personen die hun veiligheid en eigendom in gedrang brengen.³⁸ Andere staten kennen dan weer een hoge concentratie van dwang, waardoor hun machtsmonopolie naar het ‘absolute’ neigt. De capaciteit van een staat om te weerstaan aan de eisen van onderdanen hangt in dat geval af van de mate waarin staatskapitaal op het centrale niveau verzameld is.³⁹

De geciteerde studies laten echter na de overlevingskansen van representatieve instellingen in een van bovenaf gestuurd staatsvormingsproces te onderzoeken en ze verklaren niet waarom staten soms een grote(re) ‘capaciteit’ hadden om elementen van volksvertegenwoordiging politiek uit te schakelen. Andere staatsvorsers bieden wel een antwoord op deze vragen. Ze koppelen de overlevingskansen van representatieve instituties aan de ‘rationele keuze’ van staatshoofden. Als representatieve instellingen bijvoorbeeld de transactiekosten voor de overheid verlagen in hun poging onderdanen financieel af te romen, dan zal een staatshoofd op basis van een ‘kosten-batenanalyse’ deze instellingen behouden en

³³ Krüger, *Public finance and modernisation*, 52; Ormrod, *The West European monarchies*, 123-7 en Bonney, *The rise of the fiscal state*, 13.

³⁴ Een overzicht van de gevolgen van deze ‘*cultural turn*’ in Steinmetz, *Culture and the state*, 1-49.

³⁵ Tilly, *War making and state making*, 183 en Mann, *The sources of social power*, 456.

³⁶ Mann, *The autonomous power*, 121-2 en Reinhard, *Introduction: power elites*, 7-8.

³⁷ Aldus Downing, *The military revolution*, 239-40 en Ertman, *Birth of the Leviathan*, 317-24.

³⁸ Dat onderdanen politieke bescherming met belastingen afkopen, doet Charles Tilly besluiten dat staatsvorming soms gelijk op een ‘georganiseerde misdaad’ van politieke leiders (Tilly, *War making and state making*, 181).

³⁹ Hui, *War and state formation*, 225 (Hui hanteert het Bourdieusiaanse begrip ‘staatskapitaal’ niet, ze houdt het bij het vage begrip ‘*state capacity*’).

haar bevoegdheden misschien zelfs uitbreiden.⁴⁰ Eigenbelang van de staat is, volgens deze visie, de belangrijkste reden voor de instandhouding van representatieve instellingen. Andere vorsers onderstrepen echter de belangen van volksvertegenwoordigers als de voornaamste reden voor het behoud van representatieve systemen. Doorsijpelend staatskapitaal stelt representatieve elites immers in staat hun familiepatrimonium te bewaren en hun voorname maatschappelijke positie te behouden en zelfs te verbeteren.⁴¹ Andere studies bekritisieren dan weer de mogelijkheid van een rationele keuze van staatshoofden en representatieve elites. Omdat politieke keuzes van personen afhangen van de kansen die staatsvorming hen biedt, kan men amper van een ‘vrije keuze’ gewagen. De voornaamste kritiek op de visie dat eigenbelang van staatselites of volksvertegenwoordigers de vorming van staten stuurt, luidt dat personen in hun politieke keuze afhankelijk zijn van tradities, gewoonten en sociale normen; ze kunnen zich zelfs laten leiden door het zogenaamde ‘algemeen belang’ – op zich een vage notie – van een maatschappelijke groepering.⁴²

Deze recente ontwikkelingen in het onderzoek naar de vorming van staten leggen de vinger op de wonde. Geen van de aangehaalde studies schetst een betrouwbaar beeld van de rol van de onderdanen in staatsvorming, noch bieden ze een afdoende verklaring waarom onderdanen de vorming van een staat steunden, of juist afwezen. In onderhavig proefschrift is het allerm minst de bedoeling een algemeen model te ontwerpen dat de invloed van onderdanen in staatsvorming omvat, laat staan verklaart. We willen enkel op basis van één casus, het graafschap Vlaanderen in de korte periode van 1477 tot 1492, achterhalen welke rol (of diverse rollen) onderdanen speelden in de politieke ontwikkeling van de centrale staat in de Nederlanden. We gaan dus uit van het principe dat onderdanen *actieve* deelnemers zijn in een staatsvormingsproces. Welke redenen hadden onderdanen om de vorming van een centrale staat te ondersteunen, of de werking ervan bij te stellen? Waarom verkozen ze het ene staatsbestel boven het andere? We gaan dus na waarom er, zoals gesteld, in de door ons onderzochte periode in het graafschap Vlaanderen een alternatief staatsbestel ontstond en hoe het eruit zag.

Één specifiek type staat, de ‘stadstaat’, verdient hier onze aandacht omdat de Vlaamse steden in de onderzochte periode soms naar het model van de stadstaat neigden. De kenmerken van stadstaten werden beschreven door Max Weber, die zijn mosterd voornamelijk bij Henri Pirenne haalde.⁴³ Een (ideaaltypische) stadstaat is een staat en ze heeft dus een belasting- en geweldmonopolie in haar afgebakend territorium. De stadstaat heeft een eigen rechtssysteem met een particulier gewoonterecht dat verschilt van het gewoonterecht dat buiten de stadsmuren beoefend wordt (dit ‘particularisme’ wordt in dat opzicht vaak als een algemeen kenmerk van stadstaten beschouwd). Stadstaten hebben ook een zekere vorm van culturele homogeniteit, ze bezitten een bestuurlijke autonomie en ze genieten van economische zelfbeschikking. Een (ideaaltypische) stadstaat is vrij in de beslissing of ze heffingen aan buitenstedelijke feodale machten afstaat. Kortom, een stadstaat dient in theorie geen dwangmiddelen af te staan aan een hogere overheidsmacht.

De grote concentratie van krediet in een economisch centrum lijkt een noodzakelijke voorwaarde voor de vorming van de middeleeuwse varianten op het ideaaltype van de ‘stadstaat’, zoals we die voornamelijk in Noord-Italië aantreffen.⁴⁴ Middeleeuwse stadstaten

⁴⁰ Douglas North en Margaret Levi zijn voorname vertegenwoordigers van de ‘*rational choice*’-theorie in het onderzoek naar de vorming van staten (opgesomd bij Ertman, *State formation*, 380-1).

⁴¹ Zie bijvoorbeeld Adams, *The familial state*, 197-202.

⁴² Hui, *War and state formation*, 17-8.

⁴³ Bruhns, *Ville et Etat*, 8; Nippel, *Introductory remarks*, 28-9 en Weber, *Economy and society*, 1212-26. Henri Pirenne ontwierp reeds een typologie van middeleeuwse steden en hun bestuursvormen (Pirenne, *Les villes au Moyen Age*, 149-85).

⁴⁴ Tilly, *Coercion, capital*, 21.

dankten hun welvaart vaak aan lange-afstandshandel en een export-georiënteerde industrie.⁴⁵ Eigen aan veel stadstaten is dat ze dientengevolge het omliggende platteland onderwierpen met de bedoeling de bevoorrading van de stad te verzekeren. De oprichting van een ‘*contado*’ of een ‘kwartier’ rond de stad stelde de stedelijke elite in staat haar hinterland te controleren, ook omdat een deel van de industriële productie vaak op het platteland plaatsvond. Deze stond dan onder toezicht van stedelijke ondernemers, die soms ook een residentie op het platteland hadden. De macht van de middeleeuwse stadstaat reikte dus verder dan haar stadsmuren.⁴⁶ Soms worden stadstaten ‘republieken’ genoemd en historici hanteren de termen ‘stadstaat’, republiek en zelfs ‘*city-republics*’ door elkaar.⁴⁷ Het essentiële kenmerk van een republiek is dat zij een verkozen staatshoofd (of een verkozen groep bestuurders) heeft, republikanisme is bijgevolg de gezindheid om een verkozen regeringsvorm van de staat te prefereren boven een erfelijk staatshoofd. Ook al maakte de elite van de grote Vlaamse steden zich deze gezindheid soms eigen, zij deed dit zonder het bestaan van de dynastie van de Vlaamse graven te verwerpen en we verkiezen daarom de term ‘republiek’ niet toe te passen op het type van de stadstaat.⁴⁸

Waarom hebben stadstaten het in de West-Europese geschiedenis niet gehaald van centrale staten? Staatsvorsers beantwoorden deze intrigerende vraag door te wijzen op het verschil in de concentratie van staatskapitaal tussen stadstaten en grotere staatsvormen. Laatstgenoemde staten beschikten, alleen al door hun grotere omvang, over meer machtsmiddelen en financiële hulpbronnen om oorlogen tegen stadstaten te winnen.⁴⁹ Een langdurige en grootschalige oorlog had negatieve gevolgen voor de economische welvaart van stadstaten, en dat laatste was de basis van hun politieke onafhankelijkheid.⁵⁰ Naast externe zijn er ook interne oorzaken aan te duiden die verklaren waarom stadstaten de concurrentiestrijd met grotere staten verloren hebben. Recentelijk wees Sidney Tarrow op eigenbelang als voornaamste oorzaak waarom de Italiaanse stadstaten uiteindelijk opgeslorpt werden in grotere staatkundige gehelen. De bestuurlijke elite van deze stadstaten zou namelijk, om redenen van zelfbehoud, geweigerd hebben de stedelingen in een grotere mate te belasten om oorlogen tegen staten te ondersteunen. Het stadsbestuur vreesde immers, aldus Tarrow, inspraak van onderop in de stedelijke politiek. Een grotere claim op de financiën van alle stedelingen zou een dergelijke vorm van inspraak immers met zich meegebracht hebben. De interne strijd tussen opposanten voor de uitoefening van de bestuurlijke macht in de steden verzwakte dus de politieke positie van de stadstaten.⁵¹ Deze redenering dient nog te worden getoetst aan de historische realiteit, zo bekend Tarrow, maar hij hoopt dat de lezer van

⁴⁵ Blockmans, *Voracious states*, 226-7 en Chittolini, *Cities*, “*City-states*”, 30-1.

⁴⁶ De kenmerken van een stadstaat, die later in deze verhandeling in bod komen, vindt men in Burke, *City-states*, 140-1; Martines, *Power and imagination*, 130-61; (voor Vlaanderen) Prevenier & Boone, *De ‘stadstaat’-droom*, 80-1 en Stabel, *Dwarfs among giants*, *passim*.

⁴⁷ Hocquet noemt een stadstaat bijvoorbeeld een ‘handelsrepubliek’ (Hocquet, *City-State and market economy*, 83). Martines spreekt van een ‘*city-republic*’ indien een stad aan het hoofd komt te staan van een territoriale staat (Martines, *Power and imagination*, 137).

⁴⁸ Zie Boone, *La construction d’un républicanisme*, *passim* en, meer algemeen: Schilling, *Gab es ein städtischen republikanismus*, 139-41; Blickle, *Kommunalismus, Parlamentarismus*, 546-55 en historische voorbeelden in Van Gelderen & Skinner, *Republicanism*, *passim*.

⁴⁹ Zie bijvoorbeeld Tilly, *Coercion, capital*, 65.

⁵⁰ Blockmans, *Voracious states*, 243.

⁵¹ Tarrow, *From comparative historical analysis*, 443-4. Tarrow liet zich leiden door Lachmann, die stelde dat institutionele sclerose de economische ondergang van de Italiaanse stadstaten in de hand heeft gewerkt. De stedelijke elite richtte immers instituties op die in de eerste plaats de bedoeling hadden rivalen te verhinderen aan de macht deel te nemen. Ook al behielden elites dan wel hun lokale dominantie, de stedelijke instellingen bleken niet aangepast om economische veranderingen te counteren (Lachmann, *Elite self-interest*, 346).

zijn hypothese zich akkoord verklaart met de stelling dat lokaal onderzoek noodzakelijk is om het falen van stadstaten te verklaren.⁵²

We voegen de daad bij het woord. In Vlaanderen richtten de stedelijke elites in 1483-1485 en in 1488-1489 een aparte staatsvorm in, die verschillende kenmerken van de stadstaat had. Waarom heeft deze staatsvorm het niet gehaald van de meer gecentraliseerde staat? Blockmans duidt op onderlinge rivaliteiten in de steden en het totale gebrek aan een politieke cohesie tussen de Vlaamse steden als voornaamste oorzaken voor de mislukking van de 'polyarchische staatsvorm' die in het graafschap Vlaanderen op het einde van de vijftiende eeuw ontstaan was. De centrale staat bezat tevens een grotere legitimiteit (symbolisch kapitaal) dan de staatsvorm van de opstandelingen.⁵³ Deze plausibele verklaring legt echter nog niet uit waarom er interne rivaliteiten tussen de onderdanen waren, en of eigenbelang voor een bepaalde strekking onder de onderdanen de voornaamste motivatie was om, zoals Tarrow poneert, een centrale staat met een sterk dwangmonopolie te verkiezen boven een gedecentraliseerd staatsmodel dat een deel van dit monopolie afstond aan autonome onderdelen. Om onze onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, maken we allereerst een status quaestionis op van het onderzoek naar staatsvorming in Vlaanderen en de politieke tegenbewegingen die haar geschiedenis rijk zijn.

2. Het koningsmechanisme van Elias en staatsvorming in Vlaanderen

Welke vorm had het territoriale bestuur in de tweede helft van de vijftiende eeuw in Vlaanderen aangenomen en hoe was de vorming ervan in zijn werk gegaan? Het staatsvormingsproces in Vlaanderen was sinds de twaalfde eeuw in een stroomversnelling geraakt.⁵⁴ Volgens het mechanisme van de 'feodale politieke accumulatie', innig verbonden met de concentratie van de surplus-extractie, ontstonden er sinds de twaalfde eeuw verschillende grote centra in het graafschap Vlaanderen waar macht geconcentreerd was.⁵⁵ Dit mechanisme hield in dat economische centra politieke, juridische, administratieve en militaire macht naar zich toe trokken ten koste van andere economische concurrenten. De graaf en zijn directe entourage, de adel en de grote steden (zoals Brugge, Gent, Ieper, Rijsel, Sint-Omaars en Douai) vormden vanaf de twaalfde eeuw een wisselende machtsbalans in het graafschap Vlaanderen. De Kerk laten we in dit overzicht grotendeels buiten beschouwing omdat haar rol in het staatsvormingsproces in Vlaanderen amper bestudeerd is. Toch is deze rol niet te onderschatten omdat de Kerk een hoge mate van symbolisch kapitaal bezat, die door de andere politieke spelers in het graafschap is aangewend om machtsaccumulatie te legitimeren. Hoe dan ook snoepten de grote steden en de Vlaamse graaf vanaf de twaalfde eeuw de dwangmiddelen van de Kerk stelselmatig af. Door politieke benoemingen bijvoorbeeld kapselde de Bourgondische staat de politieke macht in van de bisschop van Doornik, die het grootste deel van het territorium van het graafschap Vlaanderen omvatte. Stad en staat onttrokken in stijgende mate ook de juridische macht van de officialiteit van Doornik.⁵⁶

Het staatsvormingsproces dat vanaf de twaalfde eeuw in Vlaanderen plaatsvond, vindt zijn spiegel in het 'koningsmechanisme' van Norbert Elias. In de 'sociogenese van de staat',

⁵² Tarrow, *From comparative historical analysis*, 467.

⁵³ Blockmans, *Autocratie ou polyarchie*, 308.

⁵⁴ De literatuur over de staatsvorming in het graafschap Vlaanderen is erg omvangrijk. Bij het volgende overzicht baseerden we ons voornamelijk op Blockmans, *Princes conquérants, passim*; Boone, *Elites urbaines*, 61-74; Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 7-13 en Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 13-26, tenzij anders aangegeven.

⁵⁵ Brenner, *Eigendomsverhoudingen en de groei*, 155-63 en Thoen, *A 'commercial survival economy'*, 107-10.

⁵⁶ Een status-quaestionis bij Vleeshouwers-Van Melkebeek, *L'officialité de Tournai*, 236-54.

een onderdeel van zijn reeds uitgebreid bestudeerde civilisatietheorie, stelt Elias dat een ‘veelslachtigheid van belangen’ een fundamenteel kenmerk is van machtscentra.⁵⁷ Het web van economische en politieke afhankelijkheidsrelaties tussen mensen en groeperingen, de zogenaamde ‘interdependenties’, werd, ten gevolge van een toenemende functiedeling, in de twaalfde-eeuwse maatschappij steeds fijnmaziger en wijder waardoor mensen, groepen en machten in een of andere vorm op elkaar aangewezen waren. Dientengevolge werden politieke relaties tussen mensen, groeperingen en bevolkingslagen steeds ambivalenter. Door een dergelijke vervlechting zijn mensen immers enerzijds potentiële vrienden, bondgenoten of handelspartners, maar anderzijds ook potentiële tegenstanders, concurrenten of vijanden. Dat betekent dat het in een ‘interdependente samenleving’ steeds duidelijker wordt dat wie een tegenstander benadeelt, hij daarmee tegelijkertijd ook op de een of andere manier zijn eigen maatschappelijke bestaan op het spel zet. Deze belangenambivalentie had, aldus Elias, grote gevolgen voor de vorming van een geciviliseerd gedrag in de West-Europese samenleving, maar evenzeer voor de vorming van een centraal machtscentrum in ‘vervlochten gemeenschappen’. Omdat mensen en sociaal-economische groeperingen in een maatschappij niet zonder elkaar kunnen, maar ook niet in elkaar kunnen opgaan, zijn ze voor het behoud van hun bestaan aangewezen op het hoogste coördinerende centrum. Wanneer ze elkaar exact in evenwicht houden en de verscheidene groeperingen bang zijn voor de geringste versterking van de concurrent, dan blokkeren zij elkaars krachten. De centrale macht krijgt daardoor meer kansen voor een verdere machtsontplooiing dan alle andere constellaties in de samenleving en de bekleders van de macht, wie zij ook zijn, verwerven tegen die achtergrond een optimale ruimte voor besluitvorming. Volgens Elias is de tijd rijp voor een sterke centrale macht binnen een gedifferentieerde maatschappij, wanneer de belangenambivalentie tussen de belangrijkste interdependente groepen zo groot wordt en ze elkaar zozeer in evenwicht houden dat het noch tot een beslissend compromis, noch tot een beslissende strijd en overwinning kan komen. Deze vruchtbare basis voor het ontstaan van een centrale staat duidt Elias kortweg als het ‘koningsmechanisme’ (*Königsmechanismus*) aan.⁵⁸

In Vlaanderen volgde de staatsvorming het patroon van het koningsmechanisme. De graaf en zijn administratief en politiek apparaat vormden een eigen belangencentrum binnen een, sinds de twaalfde eeuw, min of meer geconsolideerd en aaneengesloten territorium. De graven waren dus één van de politieke spelers in het graafschap tussen andere machtscentra. Van deze machtscentra was het echter één van de zwakste – daarvan getuigen onder andere de gebeurtenissen van 1127-1128.⁵⁹ Om stand te houden, vereiste het belang van de graaf zowel een vorm van samenwerking tussen de machtscentra in het graafschap, als een zekere spanning ertussen. Eenmaal de grafelijke macht opnieuw geïnstalleerd was na de gezagscrisis van 1127-1128 en het duidelijk geworden was dat geen van beide partijen (adel en grote steden) de overhand kon halen in het graafschap, trad het koningsmechanisme in werking. Om zijn politieke positie te versterken, verbond de graaf zich in de daaropvolgende eeuwen achtereenvolgens met de op dat moment op één na sterkste groep in het graafschap. Deze groep had telkens nood aan de coalitie met de centrale macht om haar eigen maatschappelijke positie te verstevigen ten opzichte van de machtigere derde partij die door de coalitie aangevallen werd. In de twaalfde eeuw zag aldus een coalitie tussen de graaf en de steden het licht, en dit ten nadele van de feodale edelen. De Vlaamse graaf breidde de jurisdictie en de

⁵⁷ Elias, *Het civilisatieproces*, 508-9. Zie ook Blockmans, *Princes conquérants*, 168 en Prak, *Republiek en vorst*, 29-31.

⁵⁸ Elias, *Het civilisatieproces*, 513.

⁵⁹ Een strijd tussen de clan van de Erembalden en de grafelijke macht werd in 1127 graaf Karel de Goede fataal. De grafelijke macht werd het daaropvolgende jaar een speelbal in handen van de steden, de adel en de Franse koning die elk de grafelijke macht in Vlaanderen naar eigen mening wilden inrichten (een overzicht van de overvloedige literatuur ter zake in Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 372-3).

politieke macht van de steden uit met privileges en allerlei politieke voordelen (onder andere door de steden te ondersteunen in de onderwerping van het omringende platteland).⁶⁰ Terwijl de dominante politieke macht van de adel wegebde, konden de steden, geholpen door een gunstige economische evolutie, zich hierdoor ontwikkelen tot de leidende politieke machtskernen in het graafschap. De inkomsten van de edelen daalden omdat ze langzamerhand de politieke middelen ontbeerden om deze tendens te keren, een tendens die nog versterkt werd door de economische crisis van de veertiende eeuw. Enkel door een accumulatie van heerlijkheden en misschien ook door een opname in de geestelijkheid – maar deze hypothese is amper door onderzoek onderbouwd – kon een slinkende groep edelen zich politiek handhaven. Dit kunnen we grofweg als de eerste fase in de vorming van een centrale macht in het graafschap Vlaanderen omschrijven.

De tweede fase ving aan met de komst van de Bourgondische hertogen in het graafschap Vlaanderen op het einde van de veertiende eeuw. In deze fase gingen de hertogen in de kenmerkende scheidsrechterlijke functie van het Koningsmechanisme opnieuw een coalitie aan met de op één na sterkste groep in het graafschap, ditmaal was dat de adel, om de macht van de sterkste politieke speler in Vlaanderen, de grote steden, te breken. In vergelijking met de eerste fase had ‘de adel’ ondertussen een gedaantewisseling ondergaan. Onder andere door de oprichting van het Gulden Vlies, gerichte huwelijksstrategieën en een opname in het staatsapparaat creëerden de Bourgondische hertogen een bovengewestelijke adel. Deze groep bestond uit telgen van oude adellijke geslachten en uit begunstigde ambtenaren die al dan niet uit het stedelijke milieu afkomstig waren.⁶¹ Door toedoen van de Bourgondische hertogen nam de macht van de adel in Vlaanderen in de vijftiende eeuw zienderogen toe. Ditmaal viseerde de centrale macht in Vlaanderen dus het machtsniveau van de steden (de Drie Leden). Om het gezag van de adel en de staat uit te breiden, diende de staat de stedelijke privileges te overtreden. De Bourgondische hertogen slaagden er zelfs in om, na de onderdrukking van hevige tegenbewegingen van de Vlaamse steden, deze privileges aan de belangen van de centrale macht te onderwerpen (onder andere door de afbouw van de stedelijke macht over het omliggende kwartier).⁶² In deze tweede fase verloren de steden bijgevolg een deel van hun gewelds- en belastingsmonopolie, alsook een deel van hun symbolisch kapitaal, zoals dat in de eerste fase voor de adel het geval was geweest. De centrale macht heeft dus van de onderlinge belangenstrijd tussen concurrerende groeperingen geprofiteerd om, stap voor stap, de basis voor haar monopoliepositie te leggen. Het koningsmechanisme van Elias onderschat weliswaar interne socio-politieke en economische tegenstellingen in steden en tussen edelen onderling – daarover zo dadelijk meer – maar in grote lijnen bewijst ze haar geldigheid voor de staatsvorming in het graafschap Vlaanderen.

Is er ook een derde fase in het staatsvormingsproces in Vlaanderen te herkennen? Was er op een gegeven moment een coalitie van adel en steden die de groeiende monopoliepositie van de Vlaamse graaf met succes zou hebben ondergraven? In 1483-1485 en 1488-1489 sloegen adel en steden in Vlaanderen de handen in elkaar, maar een duurzame staatsvorm is er niet uit voortgevloeid. Elias stipt twee oorzaken aan voor de mislukking van een dergelijke coalitie, met als eerste de grote interdependentie tussen de centrale macht, de adel en de leidende elite uit de steden (de ‘burgerij’).⁶³ De verschillende maatschappelijke groeperingen konden niet bestaan zonder de andere. De adel noch de ‘burgerij’ was sterk genoeg, laat staan bereid de bestaande orde omver te werpen – althans niet vóór 1789. De topgroepen hadden

⁶⁰ Zie onder andere Blockmans, *Voracious states*, 228; Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 198-200 en Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 637-43.

⁶¹ Dumolyn & Van Tricht, *De sociaal-economische positie*, 44-6.

⁶² Zie onder andere Blockmans, *Voracious states*, 244; Boone, *Gestion urbaine*, 859-62 en Van Uytven, *Vorst, adel en steden*, 120-2.

⁶³ Elias, *Het civilisatieproces*, 536.

bijgevolg bepaald geen belang bij een radicale maatschappelijke verandering, want die zou ook de eigen sociale positie ondermijnen. Elias ziet wel tijdelijke bondgenootschappen tussen adel en stedelingen aan het werk met de bedoeling de draagwijdte van de centrale macht te beperken. Een dergelijk bondgenootschap kleurde de Vlaamse geschiedenis in de vernoemde jaren. Maar juist het lot ervan toont, volgens Elias, aan hoe moeilijk beide groeperingen met elkaar tot overeenstemming konden komen, en hoe groot de spanning en rivaliteit tussen hen was. Als tweede oorzaak voor de mislukking van een dergelijke coalitie ziet Elias dus een grote mate van eigenbelang van de geledingen aan het werk.⁶⁴ Een veelvoud van spanningen tussen de adel en de ‘burgerij’ versterkte dus de positie van de centrale macht. In deze verhandeling willen we deze zienswijze aan een kritische toets onderwerpen. Waren sociale interdependentie en eigenbelang dé redenen waarom het unieke bondgenootschap tussen adel en steden in Vlaanderen, tot twee maal toe, is mislukt?

Het is ontzettend moeilijk het – tijdelijke – resultaat van het staatsvormingsproces op één moment, aan de vooravond van 1477, onder één noemer te vatten. Na de onderdrukking van de Gentse opstand van 1467 was de grafelijke macht in Vlaanderen nog nooit zo groot. In een eerste hoofdstuk gaan we de precieze aard, de vorm en de reikwijdte van de macht van de centrale staat in het graafschap Vlaanderen na. Enkele algemene kenmerken verdienen hier echter al verduidelijking. De staatsvorm die Vlaanderen bestuurde was, ten eerste, bijzonder complex omdat het graafschap doorheen de vijftiende eeuw een onderdeel werd van een groter territoriaal geheel. Het Bourgondische rijk omvatte verschillende gewesten – in 1476 waren dat er een twintigtal⁶⁵ – en in die hoedanigheid vormde het een zogenaamde ‘samengestelde staat’. Dit staatstype werd omschreven als een personele unie van gebieden met elk een eigen gewoonterecht.⁶⁶ Bij gebrek aan een centrale hoofdplaats diende het staatshoofd van deze unie rond te reizen in de verschillende territoria. De overlevingskansen van een ‘samengestelde staat’ hingen daarom onder meer af van het vermogen van de soeverein en zijn entourage om een zekere integratie tussen de verschillende gebiedsdelen tot stand te brengen, maar tevens een zekere mate van zelfbestuur te laten aan de politieke elite van elk gewest. We vermelden reeds dat de Bourgondische hertogen een soort van ‘bovengewestelijke adel’ creëerden om hun ‘samengestelde staat’ te besturen (hoofdstuk B bespreekt dit machtsniveau in detail).

Het staatsapparaat van de Bourgondische hertogen had aan de vooravond van 1477 geen monopolie op geweld, belastingen en symbolisch kapitaal in haar territorium. Er zijn in het Bourgondische imperium in het algemeen en in Vlaanderen in het bijzonder verschillende machtskernen te herkennen. De term ‘machtskern’ houden we opzettelijk vaag. De kunstmatige scheidslijnen tussen maatschappelijke machtsniveaus die bepaalde studies, gezien het onderwerp ervan, soms trekken tussen edellieden, stedelijke elites, vorstelijke ambtenaren, staatspersoneel en andere mannen met macht, ruimen in deze verhandeling plaats voor een meer dynamische benadering van politieke machtskernen. Een machtskern is simpelweg een middelpunt waar dwang verzameld is.⁶⁷ De omvang en de aard van deze

⁶⁴ ‘Elk van deze mensen, elk van deze groepen wilde de koningmacht verkleinen; maar ieder wilde dat om er zelf beter van te worden; ieder van hen was tegelijkertijd bang dat de macht van een ander groter zou kunnen worden. Tenslotte herstelde zich het vroegere evenwicht ten gunste van het koningshuis’ (*ibidem*, 537).

⁶⁵ Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 199.

⁶⁶ Koenigsberger, *Composite states*, 134-5; Elliott, *A Europe of composite states*, 50-1 en (voor de Nederlanden) Cools, *Mannen met macht*, 22-3 en Schnerb, *L’Etat bourguignon*, 8-10. Ook Henri Pirenne omschreef de Bourgondische staat als een pluraliteit van autonome gebieden die samen een monarchale eenheid vormden (Pirenne, *The formation and constitution*, 495).

⁶⁷ Machtskernen zijn dus gelijk te schakelen aan het concept van ‘*power containers*’ van de Britse socioloog Anthony Giddens. Hij omschrijft ‘*power containers*’ als arena’s van administratieve macht. Dat betekent dat ze

dwang verschilt van machtskern tot machtskern. Een deken van een ambacht bijvoorbeeld heeft een zekere vorm van dwang over zijn leden. Hij heeft juridische macht om neringdoeners terecht te wijzen, als hoofd van het ambacht beheert hij de bezittingen van het ambacht, hij kan als vertegenwoordiger van het ambacht beslissingsmacht in een stadsbestuur hebben, enzovoort. Uiteraard staat hij niet alleen maar is hij een deel van de kern, of zelfs maar de vertegenwoordiger van een ruimer bestuursniveau, het ambachtsbestuur. Hij is via een zekere procedure aan de macht gekomen, een procedure die hem het symbolisch kapitaal verleent om deze macht uit te oefenen. Kortom, elke machtskern is het gevolg van een ingewikkeld web van politieke relaties en elk machtsniveau bestaat uit meerdere machtskernen.

Ook in een centrale staat zijn verschillende machtskernen aanwezig. Ten gevolge van de door Elias' beschreven grote mate van interdependentie tussen de verschillende actoren van een staat is het staatshoofd immers niet de enige machtskern in de staat. 'Of het nu gaat om land, soldaten of geld, hoe meer daarvan in één hand terechtkomt, des te minder kan deze ene persoon het overzien, des te meer raakt hij door zijn monopolie op steeds meer anderen aangewezen, des te afhankelijker wordt hij van het vlechtwerk van degenen die van hem afhankelijk zijn'.⁶⁸ De vorst kan zijn directe entourage dus niet voor het hoofd stoten want hij is bij de uitoefening van zijn macht sterk gebonden aan de trouw van dienaren, generaals en ambtenaren. De verschillende machtskernen aan het hof hebben soms verschillende belangen en het komt er voor een vorst op aan de belangen van een staat tot de belangen van de verschillende machtskernen van zijn staatsapparaat te maken. Bovenal dient een vorst er voor te zorgen dat de verschillende machtskernen aan het hof overtuigd raken van zijn symbolische macht. Ook al lukt het een staatshoofd niet om een ideologische hegemonie over alle onderdanen te verwerven, hij dient wel een sterke ideologische controle over zijn directe entourage, de staatsfunctionarissen en de legerleiding uit te oefenen.⁶⁹ Als de verschillende machtskernen aan het hof immers het symbolisch kapitaal van een vorst in vraag stellen, dan kan een staat uiteenvallen in verschillende gedecentraliseerde eenheden.

Tevens dient het hoofd van de personele unie met alle mogelijke middelen de gewestelijke elite te integreren in zijn staatsapparaat.⁷⁰ Keren we terug naar de Bourgondische staatsvorming in de laatmiddeleeuwse Nederlanden. Een lokale verankering was voor de Bourgondische dynastie broodnodig om haar gezag in de verschillende ondergeschikte gewesten te doen gelden. De succesrijkste manier om plaatselijke machthebbers aan zich te binden, was de redistributie van staatskapitaal. De Bourgondische hertogen herverdeelde systematisch geld, gronden, voorrechten, prestige en ambten aan lokale bondgenoten. Het kwam er uiteraard op aan niet alle machtsmiddelen in de handen van één machtskern te leggen, maar het staatskapitaal te verdelen onder getrouwen (volgens het principe 'verdeel en heers'). Door op een dergelijke manier uiteenlopende vormen van economisch, politiek en sociaal kapitaal over de verschillende machtskernen aan het hof te verdelen, verzekerden de Bourgondische hertogen zich van de trouw van hun directe entourage (volgens een soort van 'herverdeel en heers'). Het verworven staatskapitaal stelde de begunstigde elite in staat een voorname maatschappelijke positie te behouden.

De giftcultuur van de Bourgondische hertogen was het bindmiddel bij uitstek in de coalitie tussen de adel en de hertog. Deze coalitie was, pro memoria, de motor van het Koningsmechanisme in de zogenaamde 'tweede fase' in het staatsvormingsproces van de Nederlanden. Deze in essentie feodale giftcultuur aan het Bourgondische hof wordt ook wel

betekenis geven aan menselijke interactie, macht uitoefenen en over een zekere vorm van legitimiteit beschikken. Een 'power container' kan dus domineren en sanctioneren (Giddens, *The nation-state*, 13 en 19).

⁶⁸ Elias, *Het civilisatieproces*, 439.

⁶⁹ Giddens, *The nation-state*, 76-7. Zie ook Dumolyn, *Justice, equity and the common good*.

⁷⁰ Blockmans, *Beheersen en overtuigen*, 28 en Lind, *Great friends*, 131.

‘staatsfeodalisme’ of ‘bastaardfeodalisme’ genoemd.⁷¹ In deze verbasterde vorm van feodalisme bleef de feodale hiërarchie bestaan als voornaamste integratiesysteem van de staat, die haar autoriteit, symbolisch kapitaal en geaccumuleerde economische meerproducten herverdeelde aan ondergeschikte machtskernen. Deze relatie was wederkerig want in ruil voor de vele vormen van kapitaal aanvaardden de benaderde adel, stedelingen en ambtenaren het gezag van de vorst. Meer nog, samen met het staatshoofd trachtten ze het nog verre van absolute dwangmonopolie van de vorst uit te breiden, ook al hadden ambtenaren en lokale potentaten in de eerste plaats vaak de versterking van hun eigen maatschappelijke positie op het oog.⁷² Staatsfeodalisme is met andere woorden een politieke variant van de bredere middeleeuwse giftcultuur. De kenmerken ervan, zoals patronage, makelaardij, venaliteit en andere ‘corrupte’ verschijnselen zijn dus ook aan het staatsfeodalisme eigen. Ze functioneerden als politieke integratiemechanismen in het Bourgondische staatsapparaat dat in de uitbreiding van de staatsmacht telkens opnieuw diende terug te vallen op informele en persoonlijke machtsuitoefening.⁷³ Vanuit dit oogpunt zijn opstanden tegen het centrale gezag ‘integratieconflicten’, zoals Elias ze typeerde.⁷⁴ Volgens dit principe oefenen lokale elites weerstand uit tegen staatsvorming op het moment dat de vorst faalt om lokale elites te integreren in het centrale staatsapparaat. Deze visie ziet opstanden dus als een failliet van ‘top-down’-staatsvorming. Zo dadelijk zal echter duidelijk worden dat opstanden, ons inziens, eerder een ‘bottom-up’-beweging van onderdanen zijn.

Omdat ze in deze verhandeling een voorname plaats bekleden, weiden we tot slot even kort uit over staatsambtenaren. Zowel Marx als Weber kwamen tot de vaststelling dat voor de instandhouding en de reproductie van staatsstructuren de opkomst van een ‘bureaucratische’ machtselite een cruciale factor was. Deze machtselite dient inzicht te hebben in haar functie binnen de staat en de maatschappij, dient zich te identificeren met het symbolische vertoog van de staat en moet ertoe in staat zijn nieuw personeel te rekruteren en op te leiden.⁷⁵ Het Bourgondische ambtenarenapparaat verenigde reeds enkele kenmerken van Webers ideaaltype van de ‘bureaucratie’.⁷⁶ Het ambtelijk personeel van de Bourgondische hertogen bestond uit individuele ambtenaren met vaak contractueel gebonden competenties. Ze voerden hun ambt uit tegen een vast loon, ook al was dit vaak niet meer dan een jaarlijkse geldelijke gift. De Bourgondische hertogen deden verregaand beroep op geschoolde juristen om de centrale instellingen naar behoren te laten functioneren.⁷⁷ Reeds sinds haar ontstaan, maar in toenemende mate vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw doken ook financiële specialisten op in de Bourgondische administratie. Ze waren vaak afkomstig uit de stedelijke elite, al dan niet uit een handelsmilieu. De maatschappelijke positie van dergelijke personen was enkel afhankelijk van hun kennis van zaken en de vertrouwensrelatie met de vorst. Hun expertise in financiële en politieke staatszaken en het vertrouwen van de vorst gaf dergelijke

⁷¹ Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 247; Hicks, *Bastard feudalism*, 1; Descimon, *Power elites*, 121; Genet, *L’Etat moderne. Un modèle*, 267 en aldaar verwijzingen naar verdere literatuur.

⁷² Boone, *De la ville à l’Etat*, 349; Prevenier, *De netwerken in actie*, 317; Soens, *Bâtir la fortune*, 170 en Dumolyn, *Dominante klassen*, 96-7.

⁷³ Blockmans, *Corruptie, patronage, makelaardij*, 245. Zie ook Prevenier & Boone, *Mechanismen van sociale controle*, 280-1; Damen, *Corrupt of hoofs gedrag*, 92-3; Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 436-8; Boone, *Dons et pots-de-vin*, 487; Guéry, *Le roi dépensier*, 1254-9 en, een inspirerend essay over de giftcultuur, Mauss, *Sociologie et anthropologie*, 145-279.

⁷⁴ Elias, *Towards a theory*, xxiii. Zie ook Schmidt, *Het charisma van Oranje*, 56-7 voor een concreet voorbeeld.

⁷⁵ Haldon, *The state*, 142 en Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen*, 12.

⁷⁶ Het ideaaltype van Weber in diens *Economy and society*, 956-1003; een evaluatie van dit type aan de hand van de ‘Bourgondische praktijk’ in Symoens, *Jan van Rompaey*, 326-8.

⁷⁷ Bartier, *Légistes et gens de finances*, 288-91; Prevenier, *Ambtenaren in stad*, 52; de Schepper & Cauchies, *Legal tools*, 264-8; Boone, *Les juristes*, 119-20 en Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen*, 173-6.

ambtenaren een autoriteit, zelfs de macht, om vorstelijke beslissingen te sturen.⁷⁸ In een kort hoofdstuk gaan we dieper in op de actieradius van deze opmerkelijke groep ambtenaren in.

Dat vorsten ambtenaren op basis van hun bekwaamheid en niet op basis van afkomst in hun administratie opnamen, getuigt van een verdere ‘rationalisering’ van het bureaucratische niveau – een belangrijke stap vooruit in de richting van Webers model van de ideaaltypische bureaucratie. Toch was het Bourgondische ambtenarenapparaat ver verwijderd van Webers ‘ideaal’.⁷⁹ Sommige Bourgondische ambtenaren hadden hun ambt niet als hoofdberoep, maar ze eigenden zich enkel de bestuursmiddelen toe die hen te dienste gesteld waren. Verschillende edellieden oefenden enkel een functie in de vorstelijke administratie uit om hun persoonlijke macht uit te breiden. Het ambtenarenapparaat was daarenboven zelden onderworpen aan een strenge en uniforme ambtsdiscipline, een beslissende vereiste om aan het model van de ideaaltypische bureaucratie te voldoen. De vorst had niet de middelen om het bureaucratische niveau van zijn staat op misbruiken te controleren en gezien de geschetste politieke situatie in de Bourgondische staat had het staatshoofd ook weinig belang om ‘corrupte’ verschijnselen uit te bannen. Integendeel, deze corruptie en makelaardij versterkten de integratie van lokale elites in de Bourgondische staat. Een staat die dus nog verre van ‘ideaal’ was.

3. Weerstand tegen staatsvorming in de Vlaamse steden

3.1 Representatie, corporatisme en opstanden

Naast een ‘top-down’-proces van staatsvorming is er ook een ‘bottom-up’-beweging in de ontstaansgeschiedenis van staten waar te nemen.⁸⁰ Een aantal principes, zoals het parlementarisme, het recht om klachten te uiten en het ‘*jus resistendi*’ zijn eigen aan de middeleeuwse politiek – maar het is natuurlijk de vraag in welke mate een staatshoofd gehoor geeft aan de klachten en in welke vorm hij de onderdanen in het besluitvormingsproces betreft.⁸¹ Een duurzame beheersing door een staat is echter alleen mogelijk indien een vorm van consensus tussen heersers en onderdanen wordt bereikt.⁸² Deze consensus beantwoordt aan een politiek verwachtingspatroon van de onderdanen, en dat verschilt van staat tot staat. Zelfs al namen sommige groepen onderdanen niet rechtstreeks deel aan het bestuur van een stad of een staat, toch kon een elite, al was het maar om haar vooraanstaande politieke positie te behouden, een beleid voeren dat aan het verwachtingspatroon van die groepen voldeed. Onrechtstreeks beïnvloedden onderdanen op deze manier het beleid van de staatkundige of stedelijke elite.⁸³ Deze politieke dialoog tussen heersers en onderdanen enerzijds en staatsvormingsprocessen ‘van onderop’ anderzijds zijn het onderwerp van deze paragraaf. De actieve participatie van onderdanen in politiek viel uiteen in twee bewegingen. Enerzijds richtten de onderdanen zonder inmenging van de overheid representatieve instellingen op, anderzijds wensden ze op bepaalde tijdstippen het beleid aan te passen, al dan niet met geweld.

⁷⁸ Expertise beschouwt John Scott zelfs als een bron van macht. De gespecialiseerde kennis en technische vaardigheden van een persoon in een bepaalde materie kunnen vertrouwen wekken in deze persoon. Het verleent hem zelfs symbolisch kapitaal en de middelen om leken in deze materie te domineren (Scott, *Power*, 22-3).

⁷⁹ Symoens, *Jan van Rompaey*, 328-30.

⁸⁰ Charles Tilly verenigt beide richtingen in de geschiedschrijving. Enerzijds gaf hij een nieuwe impuls aan het onderzoek naar staatsvorming, anderzijds heroriënteerde hij het onderzoek naar politieke tegenbewegingen van de staat. Tilly merkt overigens op dat ‘top-down’- en ‘bottom-up’-onderzoek soms moeilijk te verzoenen zijn (Tilly, *Power – top down*, 332).

⁸¹ Blickle, *The common people*, 336.

⁸² Blockmans, *Beheersen en overtuigen*, 27. Zie ook Genet, *Which state rises*, 123-4 en Lind, *Great friends*, 145.

⁸³ Najemy, *The dialogue of power*, 280 en 284.

Net zoals staten kunnen representatieve structuren verschillende vormen aannemen.⁸⁴ De specifieke geografie van het graafschap Vlaanderen maakte sinds de economische omwenteling van de twaalfde eeuw de nood aan een centrale landsverdediging noodzakelijk. Onder andere om handelswegen te beveiligen, sloten de Vlaamse steden zich aan bij interregionale belangenorganisaties, zoals de Hanze, of richtten ze zelf bovenlokale instellingen op.⁸⁵ In dit geval hebben we dus te maken met staatsvorming ‘van onderop’ die een gevolg is van specifieke economische structuren, geografische factoren en de toenemende maatschappelijke interdependentie van onderdanen. Het graafschap Vlaanderen kende een lange traditie van volksvertegenwoordiging die eigen was aan de politieke cultuur van de steden. In de middeleeuwen hebben zich in de intens geurbaniseerde regio van Vlaanderen reeds vroeg representatieve instellingen gevestigd die impulsen gaven aan het beleid.⁸⁶ Een daarvan is het tot stand brengen van een quasi permanent overleg tussen beleidsmakers en onderdanen, al dan niet in een context van niet (of laat) geïnstitutionaliseerde organen. In wat volgt, concentreren we ons enkel op opstanden, de ontsporingen van dergelijk overleg.⁸⁷

Als gezagsdragers geen of gebrekkig rekening houden met de verzuchtingen van de onderdanen, dan kunnen onderdanen hun eisen proberen door te drukken met behulp van een collectieve actie. Het begrip ‘collectieve actie’ ontleent de historiografie van opstanden aan de historische sociologie. Het concept ‘collectieve actie’ gaat uit van een ‘*resource-mobilization*’-model, wat betekent dat de collectieve actie bronnen (mensen en middelen) met een zeker doel mobiliseert. De historische socioloog Charles Tilly stelde de voor historici meest bruikbare werkvorm van collectieve actie op. Volgens zijn rekbare definitie uit een relatief machteloze groep mensen in een collectieve actie gemeenschappelijke eisen aan de overheid.⁸⁸ Als de overheid op deze eisen ingaat, dan heeft de collectieve actie haar doel bereikt. Blijven resultaten uit, dan kan de collectieve actie geweld gebruiken om politieke macht te verwerven. In dat geval spreken we van een opstand.⁸⁹ Sociologen en historici onderzochten verschillende vormen van collectieve actie, oproeren, opstanden en revoluties. Een oproer werd bijvoorbeeld gedefinieerd als een lokale actie waarbij een groep van tenminste twintig personen uiting geeft aan protest dat doorgaans gericht is tegen de overheid. Zij verstoren door het gebruik van geweld in een korte periode de openbare orde met de bedoeling te verhelfen aan een specifiek onrecht.⁹⁰ Opstanden daarentegen zijn grootschaliger en betrekken meer mensen in een poging het politieke beleid van stedelijke of staatkundige elites bij te sturen. Een (politieke) revolutie refereert naar een abrupte en gewelddadige omverwerping van een regime met verregaande sociale veranderingen als één van de voornaamste gevolgen.⁹¹ Ook al wijzigde doorheen het tijdvak van 1477 tot 1492 de politieke en sociale samenstelling van de centrale staat in de Nederlanden, een revolutie vond in deze periode niet plaats.

Om collectieve actie te onderzoeken, volstaat nog steeds het klassieke model van Charles Tilly uit 1978, ook al is er daarop vaak kritiek geuit.⁹² De kritiek op het ‘oude model’

⁸⁴ Blockmans, *A typology of representative institutions*, 202 en Bulst, *Rulers, representative institutions*, 55-6.

⁸⁵ Blockmans, *Voracious states*, 243-4.

⁸⁶ Boone, *In den beginne*, 343. Zie ook Blicke, *Kommunalismus, Parlamentarismus*, 535-46.

⁸⁷ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 342.

⁸⁸ Tilly, *From mobilization to revolution*, 7. De vertaling van deze definitie haalden we uit Deneckere, *Sire, het volk mort*, 7. Een overzicht van andere benaderingswijzen van opstanden, toegepast op de historische praktijk, vindt men in Van Honacker, *Lokaal verzet en oproer*, 37-78 en Dekker, *Holland in beroering*, 9-19.

⁸⁹ Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 372.

⁹⁰ Dekker, *Holland in beroering*, 12-3.

⁹¹ Goodwin, *Revolutions and revolutionary movements*, 404-5.

⁹² Zie Tilly, *History, sociology, passim*; Deneckere, *Sociale geschiedenis*, 246-9 en Scott, *Power*, 116-22 voor een inleiding en kritiek op het klassieke ‘*resource-mobilization*’-model.

van collectieve actie haalde vooral het statische karakter ervan onderuit. Er werd amper ruimte gelaten voor de interne dynamiek van collectieve acties. Tevens beschreef dit ‘oude model’ enkel het ontstaan van de collectieve actie en maar verklaarde het niet dat ontstaan, noch de verdere ontwikkelingen van de actie na de fase van mobilisatie. Tilly en anderen hebben op basis van de kritiek het model doorheen de jaren aangepast en collectieve actie ingedeeld in vier componenten, met name (1) politieke kansen en beperkingen, (2) de organisatie, (3) het kader en (4) het repertoire van de actie.⁹³ In 2001 kozen Doug McAdam, Sidney Tarrow en Charles Tilly voor een nieuwe *update* van het klassieke model van collectieve actie. Het is nog steeds een ‘*resource-mobilization-model*’, en het beperkt zich tot *politieke* collectieve actie. De drie historisch-sociologen omschrijven dergelijke acties als ‘conflictpolitiek’ (*contentious politics*). Met ‘conflictpolitiek’ doelen ze op een momentane, publieke, collectieve interactie tussen uitdagers van het beleid en geviseerde gezagsdragers waarbij eisen aan die laatste worden overgemaakt.⁹⁴

De opvallendste ‘*shift*’ in het onderzoek naar collectieve actie bevindt zich in het gebruik van het begrip ‘interactie’ in plaats van het meer algemene ‘actie’. ‘*Inter-actie*’ veronderstelt een dynamiek tussen de uitdagers van het beleid en de gezagsdragers. Zoals Elias reeds poneerde, krijgt een politieke actie slechts vorm in de interactie tussen verschillende gebeurtenissen en sociale actoren. De relatief statische visie op collectieve actie ruimt dus plaats voor een meer dynamische analyse van interne debatten en een interactief politiek proces dat sociale groeperingen, op basis van gemeenschappelijke belangen en zelfs een collectieve identiteit, proberen te realiseren.⁹⁵ Het onderzoeksprogramma spoort causale mechanismen op in het ontstaan, het verloop en de afloop van collectieve acties. Toch weigeren McAdam, Tarrow en Tilly algemene wetten voor collectieve actie op te stellen, want elke vorm van ‘conflictpolitiek’ is immers uniek en elke opstand heeft dus een eigen verklaring. Onderzoek naar ‘*case-studies*’ is dus onontbeerlijk om de redenen en het verloop van elke collectieve actie en de inherente interactie ervan te achterhalen. ‘*Contentious politics*’ kan een onderzoeker niet langer enkel en alleen verklaren door de individuele redenen van deelname aan een actie op te sporen, hij dient daarentegen ook de sociale interactie van collectieve actie na te gaan. De dynamiek van de actie kan zelfs als verklaring van politieke veranderingen dienen. Collectieve actie, sociale interactie en politieke dynamiek zijn dan ook de sleutelementen van het nieuwe onderzoeksprogramma, dat door de drie historische sociologen als ‘*dynamics of contention*’ (‘conflictdynamiek’) gedoopt is. Ook al werd dit onderzoeksprogramma ontworpen om hedendaagse sociale bewegingen te bestuderen, de vier klassieke componenten die het analyseert, zijn een uitstekende benaderingswijze voor middeleeuwse protestbewegingen in het algemeen en opstanden in het bijzonder.

Nemen we bijvoorbeeld de opstanden van de laatmiddeleeuwse ambachten in het graafschap Vlaanderen onder de loep. Vooraleer echter deze opstanden te onderzoeken, dienen we kort uit te weiden over de hoedanigheid van ambachten in de laatmiddeleeuwse stedelijke samenleving. Stedelijke ambachten waren in de eerste plaats economische organisaties, maar ze hadden doorheen de late middeleeuwen een grote hoeveelheid aan sociaal, cultureel en politiek kapitaal verworven.⁹⁶ Meer nog, ‘corporatisme’ was in de Nederlanden een essentieel onderdeel van de stedelijke samenleving geworden. Corporatisme is, aldus Maarten Prak, een ‘sociaal systeem’.⁹⁷ Onder ‘sociaal systeem’ wordt, in navolging

⁹³ McAdam, Tarrow & Tilly, *Dynamics of contention*, 14-8 en 41.

⁹⁴ Met dien verstande dat de eisen minstens één van de uitdagers van de actie aanbelangen (*ibidem*, 5).

⁹⁵ *Ibidem*, 50-1 en 313-5.

⁹⁶ Lis & Soly, *Craft guilds*, 1-2 en Stabel, *Guilds in late medieval Flanders*, 189-92.

⁹⁷ Voor wat volgt baseren we ons op Prak, *Republikeinse veelheid*, 22-5, die zich in de beschrijving van een ‘sociaal systeem’ liet leiden door Anthony Giddens (in het bijzonder: *Constitution of society*, 164-5).

van Anthony Giddens, een stelstel van intermenselijke verhoudingen verstaan dat onderlinge samenhang vertoont en op regelmatige basis onderhouden wordt op een min of meer afgebakende geografische plaats. De samenhang en de bestendiging van een sociaal systeem is voor een belangrijk deel te danken aan een samenklitten van instellingen, de gezamenlijke identiteit van degenen die tot het sociaal systeem behoren en de veronderstelde rechtmatigheid van hun aanspraak op het territorium. In een stad kunnen verschillende ‘sociale systemen’ bestaan, elk met eigen rechtmatigheden. De laatmiddeleeuwse stedelijke ambachten hadden zich een dergelijk ‘sociaal systeem’, het corporatisme, eigen gemaakt. Essentieel voor het corporatisme was de aanzienlijke mate van onafhankelijkheid die corporatieve instellingen (zoals ambachten) dankzij privileges en allerlei voorrechten bezaten. Corporatieve privileges waarborgden onder andere lidmaatschapsrechten en zelfbestuur door de leden van de corporatie. Een ambachtsbestuur beschikte bovendien over een zeker dwangmonopolie en een hoeveelheid symbolisch kapitaal, dat ook wel ‘corporatief kapitaal’ genoemd wordt.⁹⁸ Niet enkel het laatmiddeleeuwse gildenstelsel maar ook de institutionele structuren van de door ons bestudeerde steden vertoonden een aantal corporatistische kenmerken. In Gent, Brugge en Ieper was immers een deel van de bestuurlijke macht aan maatschappelijke organisaties overgedragen. Deze steden waren een corporatistische samenleving. Het corporatisme was in dat geval gebaseerd op een institutionele configuratie van semi-autonome, lokale instellingen die de belangrijkste maatschappelijke sferen bestreken (er waren bijvoorbeeld ook sociale, religieuze en culturele corporaties, zoals schuttersgilden, broederschappen en rederijerskamers in een laatmiddeleeuwse stad). Een centraal element van het corporatisme was de plaatselijke uniciteit.⁹⁹ Hoewel de corporatieve ordening in de Vlaamse steden grote onderlinge gelijkenis vertoonde, bestonden er steeds kleine maar betekenisvolle verschillen. Aan die verschillen ontleenden steden hun eigen karakter én de overtuiging dat het ‘lokale’ een waarde op zichzelf was, die bedreigd kon worden door buitenstaanders en die tegen die bedreiging ook moest beschermd worden.

Een optimale garantie voor de corporatieve organisaties in de Vlaamse steden tegen (al dan niet vermeende) ‘gevaaren van buitenaf’ was politieke representatie in het stadsbestuur. Voornamelijk in de steden van de Zuidelijke Nederlanden waren de ambachten in de late middeleeuwen een politieke machtsfactor van belang geworden.¹⁰⁰ Een permanente vertegenwoordiging van de ambachten in een stadsbestuur of in een raadgevend orgaan in de stad creëerde een ‘koker van overleg’ tussen de ambachten en stedelijke gezagsdragers. Dat vertegenwoordigers van de ambachten tot het stadsbestuur behoorden, kon echter niet verhinderen dat een belangrijk deel van de corporatieve organisaties zich op een bepaald moment, om wat voor reden ook, tekort gedaan voelde. Ook op zo’n moment bleef overleg tussen ambachten, hun vertegenwoordigers en het stadsbestuur cruciaal. Maar indien de onderhandelingen tussen beide partijen ontspoorde, dan was een opstand vaak het enige middel voor de ambachten om hun eisen door te drukken.¹⁰¹ Dit kunnen we als *de ‘kansen’*

⁹⁸ Het corporatief kapitaal van een ambacht bestond uit het economische, sociale, culturele en politieke kapitaal dat deze organisatie verzamelde (een korte beschrijving bij Dambruyne, *Corporative capital*, 194-5; zie ook Stabel, *Guilds in late medieval Flanders*, 191-2).

⁹⁹ Prak, *Republikeinse veelheid*, 318-9.

¹⁰⁰ Boone, *Les métiers dans les villes*, 6-10 en Prak, *Corporate politics*, 74-5. Prak merkt (naar DuPlessis & Howell, *Reconstructing the early modern urban economy*, 76-80) terecht op dat deze politieke participatie niet enkel een gevolg was van een ‘bottom-up’-beweging van de ambachten, maar tevens van een politieke strategie van de stedelijke elites om de ambachten beter te kunnen beheersen. De opname van vertegenwoordigers van de ambachten in het stadsbestuur had immers vaak een pacificerende invloed op de stedelijke politiek.

¹⁰¹ De bewijslast voor wat volgt, en concrete voorbeelden vindt men in Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 382-91; Haemers, *A moody community*, 65-80; Boone, *Armes, coursses et assemblees*, 14-20 en Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen*, 91-151. Cohn (*Lust for liberty*) biedt een recent overzicht van opstanden in middeleeuws Europa, zonder echter, ons inziens, verklaringen voor opstandigheid aan te reiken.

van een opstand beschouwen, de eerste component van het geschetste model van ‘collectieve actie’.

Indien de leidende machtskern van de ambachten besloot over te gaan tot de actie, dan mobiliseerde ze haar leden. In de late middeleeuwen geschiedde *de organisatie van een collectieve actie* op basis van bestaande structuren. De corporatieve structuur van de ambachten was een efficiënt middel om op korte tijd een groot aantal mensen te mobiliseren. De leiders van de ambachten geboden hun leden, al dan niet gewapend, in het ambachtshuis te verzamelen en zich in een hiërarchische slagorde naar, meestal, de centrale marktplaats in de stad te begeven. De dwangmiddelen waarover machtskernen van ambachten beschikten, waren een overtuigend argument voor de neringdoener om de bevelen van hogerhand te gehoorzamen. De corporatieve financiën ondersteunden de organisatie van de opstand door bijvoorbeeld onder andere in banieren, gepaste kledij en andere symbolen te voorzien. Misschien betaalde het ambacht ook een vergoeding voor de deelnemers aan de collectieve actie want vanaf het moment waarop zij in opstand waren, legden ambachtslieden het werk neer. Deze staking was een machtig middel om het stadsbestuur tot toegevingen te dwingen. Ze legde het economische leven in de stad stil en ze trof op deze wijze de stedelijke elite die dikwijls uit ondernemers, kooplieden en bankiers bestond.

Dwang was niet de enige reden waarom een neringdoener aan de opstand deelnam. Soms was dwang van bovenaf niet nodig. Het *kader van een collectieve actie* volstond dikwijls om ambachtslieden te mobiliseren. Een (denk)kader, of ‘*frame*’, rechtvaardigt de collectieve actie. Het is een cognitief schema dat (potentiële en reeds aanwezige) deelnemers aan een collectieve actie overtuigt van de noodzaak van de actie en haar een betekenis geeft.¹⁰² Het kader plaatst de concrete eisen van de opstandelingen tegen een bredere en coherente achtergrond van ideeën, ideologie en tradities. Het kader is als het ware het symbolisch kapitaal van de collectieve actie. Het sterkt de deelnemers in hun overtuiging om hun gemeenschappelijke eisen te uiten en het verleent de opstand argumenten om tegenstanders te overhalen. Het kader vindt een visuele uiting in het gebruik van symbolen en rituelen en het wordt dikwijls in een pamflet of een politiek verzoekschrift verwoord.¹⁰³ In die laatste vorm vernauwt de opstand tot een concrete eisenbundel of grievenlijst die aan deelnemers, tegenstanders en machthebbers kan worden overgemaakt. Op basis van deze documenten kan het kader van de collectieve actie ook makkelijker de strijd aanbinden met het ‘*public transcript*’ van de geviseerde gezagsdragers.

Het kader van de collectieve actie is tevens een uiting van de solidariteit en van de collectieve identiteit van de deelnemers aan de actie. Solidariteit tussen de deelnemers en de leiders van de opstand en tussen de deelnemers onderling is essentieel om een collectieve actie te doen slagen. Het komt er voor de leiders van de opstand dus op aan deze solidariteit aan te wakkeren, alweer door het gebruik van symbolen, rituelen en andere vormen van veruiterlijkt symbolisch kapitaal. De laatmiddeleeuwse stedelijke ambachten bezaten trouwens, zonder aan een collectieve actie deel te nemen, een opmerkelijke solidariteit die het gevolg was van de politieke en economische samenwerking in de ambachten en tussen de ambachten onderling. Tevens bevorderden sociale netwerken en sociaal kapitaal een zekere vorm van samenhangigheid tussen ambachtslieden – daarover verder meer. Tot slot is de lotsverbondenheid van de stedelijke ambachten te verklaren door de aanwezigheid van een collectieve identiteit. Een collectieve identiteit is een sociale constructie, de vereenzelviging

¹⁰² Over ‘*framing*’: Tarrow, *Power in movement*, 21-2; Johnston, *Verification and proof*, 62-6; Snow, *Framing processes*, 384 en Jasper, *Culture, knowledge, politics*, 124-6.

¹⁰³ Dit verzoekschrift wordt soms een ‘rek(w)est’ genoemd (zie Prak, *Republikeinse veelheid*, 153-8 en Van Nierop, *Popular participation*, 280-90). We komen later op concrete voorbeelden van dit ‘rekestreren’ terug.

van een individu met een collectief in cognitief, emotioneel en moreel opzicht.¹⁰⁴ Deze identiteit bestaat uit verschillende sociale, politieke en culturele facetten – die we in deze verhandeling niet alle kunnen bestuderen, we beperken ons tot het politieke aspect ervan.¹⁰⁵ Een collectieve identiteit verduidelijkt de grenzen tussen een bepaalde groep en andere individuen of groeperingen. Elementen uit een gemeenschappelijke identiteit worden door de leiders van een collectieve actie uitgespeeld om de verschillen met de geviseerde gezagsdragers te benadrukken. Het corporatisme van de ambachten bijvoorbeeld leverde de solidariteit en zelfs de argumenten om politieke tegenstanders af te zonderen en om een opstand te kaderen in een strijd in naam van het algemeen belang van alle ambachten.

De laatmiddeleeuwse ambachten beschikten over *een kenmerkend repertoire* om gemeenschappelijke eisen te uiten. Zoals de reeds vermelde staking en de rituele bezetting van een centrale plaats in de stad zijn ook de uitgang (het verlaten van de stad), de rondgang (een rituele tocht langs symbolische plaatsen in de stad) en het gebruik van collectief geweld typerende vormen van laatmiddeleeuwse opstanden. Collectief geweld is een door meerdere personen gecoördineerde actie die schade berokkent aan anderen.¹⁰⁶ Dergelijk geweld tegen gezagsdragers kan symbolische, fysieke of zelfs psychologische vormen aannemen met de bedoeling de autoriteit van machthebbers te ondergraven. Een opstand van laatmiddeleeuwse ambachten gaat niet automatisch gepaard met het gebruik van fysiek geweld. De dreiging van een bezet marktplein kan beleidmakers reeds voldoende angst inboezemen om toe te geven aan de eisen van de opstandelingen. Indien de eisen van ambachten echter niet verhoord worden of slechts tot gedeeltelijke resultaten leiden, dan kunnen de leiders van de opstand met fysiek geweld dreigen, of het zelfs gebruiken. Het geweld opent in dat geval de weg om het aangetaste geweldmonopolie van de stedelijke gezagsdragers op te eisen. Afhankelijk van de politieke steun van een stadsbestuur kan zij reageren met repressie, onderhandelingen of toegevingen. Indien het stadsbestuur van het politieke toneel verdwijnt, dan staat weinig nog de machtsovername van de leiders van de opstand in de weg.

Het geschetste patroon van stedelijke opstanden in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen is eerder een ideaaltypische weergave dan een historische realiteit. Een concrete opstand kan sterk afwijken van bovenstaande schets, maar elke opstand van de laatmiddeleeuwse Vlaamse ambachten draagt toch steeds een aantal gelijkaardige mechanismen in zich.¹⁰⁷ Een aantal van dergelijke mechanismen zijn, zoals gezien, het gebruik van geweld, coalitievorming, radicalisering, het aanwenden van de collectieve identiteit, enzovoort. Deze mechanismen verklaren niet de opstand op zich, het is, aldus het aangehaalde onderzoeksprogramma van ‘conflictdynamiek’, de interactie tussen de verschillende gebeurtenissen en mechanismen die de dynamiek van een opstand stuurt. Bovendien kunnen de opgesomde componenten van de collectieve actie en zelfs de redenen om de wapens op te nemen, evolueren doorheen de actie.¹⁰⁸ Elke opstand, ook al is ze te toetsen aan een algemeen patroon, bevat dus een eigen dynamiek die de vorser telkens opnieuw dient vast te stellen.

Vooraleer de verschillende actoren van een opstand naderbij te bekijken, is het raadzaam het ‘doelwit’ van een opstand, de vage term ‘machthebbers’, te concretiseren. Laatmiddeleeuwse opstanden van stedelijke ambachten richtten hun eisen soms naar de lokale, stedelijke overheid.¹⁰⁹ Dergelijke opstanden behoorden tot de zogenaamde ‘kleine

¹⁰⁴ Hunt & Bedford, *Collective identity, solidarity*, 450-1 en Simon & Klandermans, *Politicized collective identity*, 320-2.

¹⁰⁵ Tilly bestudeerde bijvoorbeeld de ‘politieke identiteit’ van hedendaagse vormen van protest – haar kenmerken zijn echter moeilijk toepasbaar op middeleeuwse varianten (Tilly, *Political identity*, 7).

¹⁰⁶ Tilly, *The politics of collective violence*, 3-4 en *idem*, *Repression, mobilization, and explanation*, 213-7.

¹⁰⁷ Zie ook Blockmans, *Revolutionaire mechanismen*.

¹⁰⁸ Hanagan, Moch & te Brake, *Challenging authority*, xxix.

¹⁰⁹ Zie voor wat volgt: Blockmans, *Alternatives to monarchical centralisation*, 151-2; Boone & Prak, *Rulers, patricians, and burghers*, 99-101 en Boone, *Het falen van netwerken*, 347-51.

traditie' van opstanden. De 'grote traditie' van opstanden betreft opstanden die de centrale, grafelijke overheid tot toegevingen wilden dwingen. Beide 'tradities' vermengden zich voortdurend. In een bepaalde opstand kunnen ambachten dus zowel het beleid van stedelijke gezagsdragers bekritisieren als grieven aan de Vlaamse graaf of de Bourgondische hertog voorleggen. Doorheen de middeleeuwse geschiedenis van het graafschap Vlaanderen zijn vijf fasen te herkennen van opstanden die we elders in detail beschreven.¹¹⁰ In de zogenaamde 'vijfde fase', van 1467 tot 1540, is er nog amper een onderscheid te maken tussen de 'kleine' en de 'grote' traditie van opstanden. Aangezien bij de aanvang van deze fase de stedelijke elite van de grote Vlaamse steden uit bondgenoten van de Bourgondische hertog bestond, stelde een opstand tegen het beleid van de stedelijke elite doorgaans ook het hertogelijke beleid in vraag, zoals in de opstanden in de grote Vlaamse steden in het voorjaar van 1477. Toch zijn er ook in de behandelde periode 'kleine opstanden' vast te stellen, zoals te Gent in februari 1479. In elke opstand die we in deze verhandelingen zullen behandelen, dienen we dus niet enkel de opstand zelf, maar ook de precieze achtergrond van het doelwit van de opstand te onderzoeken. Richten we nu onze blik op de opstandelingen zelf.

3.2 De sociale actoren in een middeleeuwse stad ...

Wie kwam in opstand? Het antwoord op deze cruciale vraag verschilt van opstand tot opstand, maar alweer hebben historici gepoogd patronen in het deelnemersveld van opstanden te herkennen. Pirenne merkte verschillende conflictassen in de middeleeuwse samenleving op. Edelen kwamen op het platteland in conflict met boeren, stedelingen vochten tegen hun vorst, ambachten tegen stedelijke elites en armen tegen ambachten.¹¹¹ Blockmans verfijnde deze conflictassen tot vier sociale antagonismen waarin de vorst tegenover steden kwam te staan, stedelijke elites tegenover ambachtslieden, boeren tegenover edelen en stedelingen, en ambachtslieden tegenover andere ambachtslieden.¹¹² De opstanden die de basis vormen voor deze verhandeling zijn amper in deze categorieën te vatten. Het deelnemersveld van de bestudeerde opstanden is te gevarieerd en bevat actoren uit elk van de hierboven aangehaalde groeperingen van ambachten, stedelingen, edelen, alsook de vorst – boeren laten we in deze studie buiten beschouwing. We vernauwen de vermelde vage sociale etiketten tot zes sociale actoren, met name de stedelijke elite, de middengroepen, de gewone ambachtslieden, politieke *have-nots*, de edelen en de vorst. Ook al bewonen edelen en de Bourgondische hertogen residenties in een stad of in verschillende steden, de eerste vier sociale actoren vormen samen de stedelijke gemeenschap. We kiezen met opzet voor termen die een brede lading dekken, omdat deze het best toelaten de diffuse, rijk geschakeerde en dynamische werkelijkheid te bestuderen. Elk van de genoemde sociale actoren behoeft enige verduidelijking, waarbij we tevens hun repertoire van politieke weerstand zullen schetsen.

De middengroepen van de stedelijke samenleving zijn, per definitie, op de sociale ladder te situeren tussen de stedelijke elite en de gewone ambachtslieden.¹¹³ De middengroepen waren een sociaal milieu dat op beperkte schaal productiemiddelen in handen had. Tot deze categorie rekenen we kleine warenproducenten, gegoede kleinhandelaars, winkeliers, gefortuneerde ambachtsmeesters, enzovoort. De dekenen van de ambachten behoorden soms tot de middengroepen, maar in andere gevallen oefende soms een lid van de

¹¹⁰ Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban revolts*, 372-82.

¹¹¹ Blickle, *Unruhen in der ständischen Gesellschaft*, 52-8; naar Pirenne, *Le mouvement économique*, *passim*.

¹¹² Blockmans, *The impact of cities*, 262-3.

¹¹³ Een kort overzicht van de vakliteratuur over middengroepen in Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 2-8 en 721-4. Zie ook Prevenier, *Elites, middengroepen en arbeiders*, 79-84.

stedelijke elite deze functie uit. Over het algemeen vormden de middengroepen echter het sociale draagvlak van het laatmiddeleeuwse corporatisme.¹¹⁴ De corporatieve instellingen boden aan de middengroepen de mogelijkheid om de kernelementen van hun leefwijze in stand te houden, zoals economische zelfstandigheid en politieke mondigheid. Middengroepen beschikten over een relatieve welvaart en ze manifesteerden zich als een sociale machts- en drukkingsgroep in de stad. De middengroepen situeren zich voornamelijk in de hogere sociale lagen van de corporatieve groeperingen. De al dan niet geschoolde ‘gewone’ ambachtsman (soms ‘arbeider’ genoemd) daarentegen is lager te situeren. Hij leverde de middengroepen arbeid tegen een dag- of stukloon. Hij beschikte dus niet over de productiemiddelen van het ambacht waarvan hij lid was. De arbeider was op economisch vlak afhankelijk van de middengroepen, wat in de dagdagelijkse praktijk vaak de ambachtsmeester op de werkvloer was. De gewone ambachtslieden genoten wel een zekere vorm van politieke participatie in hun ambacht. Getrapte verkiezingen veroorzaakten echter een zekere oligarchisering in elk ambacht waardoor de beslissingsmacht vaak in handen van de middengroepen lag. Al was hun politieke macht in het ambacht beperkt, toch hadden de gewone ambachtslieden wel een zekere vorm van sociale macht. De sterke interdependentie tussen sociale groeperingen in de laatmiddeleeuwse stad creëerde een zekere wederzijdse afhankelijkheidsrelatie tussen de gewone ambachtslieden en andere sociale groepen. De economische prestaties van de gewone ambachtslieden dwongen de middengroepen immers rekening te houden met hun arbeiders. Meer dan waarschijnlijk kunnen we ook uitgaan van een oprechte solidariteit tussen leden van beide groeperingen. Onderzoek naar de sociale netwerken van leden van de middengroepen toonde bijvoorbeeld aan dat er soms sprake was van huwelijken tussen beide groeperingen.¹¹⁵

Onderzoek naar opstanden van laatmiddeleeuwse (en vroegmoderne) ambachten identificeerde hun leiders als leden van de middengroepen.¹¹⁶ Hoewel vaak ook een segment van de stedelijke elite aan opstanden deelnam, waren de middengroepen de motor van opstandige bewegingen. Zij behoorden dikwijls tot de machtskernen van de ambachten en ze konden dus beroep doen op het corporatief kapitaal van elk ambacht om een collectieve actie op het getouw te zetten. De gewone ambachtsman participeerde eerder als volgeling in opstanden, zonder echter als een willoze speelbal van de middengroepen te fungeren. De leiders van de opstand dienden steeds rekening te houden met de verzuchtingen en de belangen van de gewone ambachtsman om zich van diens steun te verzekeren. De ambachtsman steunde de opstand van zijn meesters op de werkvloer omdat hij samen met zijn meesters belang had bij de verdediging van de autonomie van zijn ambacht en steeds de hete adem van niet tot ambacht verheven werknemersorganisaties in de nek voelde.¹¹⁷ De machtskernen van de laatmiddeleeuwse ambachten behielden doorgaans een sterke sociale en politieke controle over gewone ambachtslieden, maar in bepaalde omstandigheden konden ze de controle over radicale ambachtslieden verliezen – een dergelijke situatie zullen we later in deze verhandeling onderzoeken. Ook de eventuele participatie van middengroepen en gewone ambachtslieden én hun redenen tot deelname aan een opstand dienen we te preciseren, want deze verschillen van opstand tot opstand.

Naast, of beter, tussen middengroepen en gewone ambachtslieden leefde in de middeleeuwse stad ook een moeilijk grijpbare groep van ‘politiek machtelozen’. We kunnen ze omschrijven als het ‘stedelijk gepeupel’, paupers die geen lid van een ambacht waren en

¹¹⁴ Zoals dat ook in de Noordelijke Nederlanden het geval was (Prak, *Republikeinse veelheid*, 134).

¹¹⁵ Haemers, *De Gentse opstand*, 114-5.

¹¹⁶ Dambruyne, *De middenstand in opstand*, 117-9; Prak, *Civil disturbances*, 165-6 en Haemers, *De Gentse opstand*, 424-8.

¹¹⁷ Lis & Soly, “*An irresistible Phalanx*”, 51; Boone, *Les métiers dans les villes*, 16-7 en Prak, *Corporate politics*, 106.

geen productiemiddelen bezaten. Ook de zogeheten ‘marginalen’ behoren tot deze groep.¹¹⁸ Ze zijn onderaan de sociale ladder te situeren en ze ontbeerden de middelen en de organisatie om eventuele eisen aan politieke machthebbers voor te leggen. Toch ondernamen ze soms collectieve acties. Aangezien deze acties echter nauwelijks gedocumenteerd zijn en niet volgens een vaste organisatie verliepen, is het moeilijk vat te krijgen op de oorzaken en het verloop ervan. Edward Thompson benadert nog het best deze moeilijk bestudeerbare bewegingen met de notie ‘*moral economy*’. Onderdanen hebben volgens Thompson steeds een ‘economisch’ verwachtingspatroon ten overstaan van het beleid van de overheid (dit is de ‘*moral economy*’), zoals correcte voedselprijzen, wetgeving ter bevordering van de voedselbevoorrading van een stad, billijke justitie, enzovoort.¹¹⁹ Wanneer de overheid faalt om te voldoen aan de verwachtingen omtrent deze fundamentele aspecten van de samenleving, dan is de kans groot dat armere bevolkingslagen subversieve daden plegen. In een dergelijke situatie zouden armen zich ook makkelijk voor de kar laten spannen bij opstanden van rijkere stadsgenoten die het beleid van het stadsbestuur op de korrel nemen. De Franse historiografie bedacht de politieke eisen van een machteloze groep mensen met ‘*la politique du peuple*’.¹²⁰ Deze werd gekenmerkt door een lokale, egalitaire, soms religieus getinte en orale politieke cultuur met eventueel het gebruik van selectief en vaak impulsief geweld. Dergelijke collectieve acties zijn evenwel erg zeldzaam in de politieke geschiedenis van laatmiddeleeuws Vlaanderen, of ze lieten althans nauwelijks sporen na.

Dat afwijkende meningen van politieke ‘*have-nots*’ zelden openbaar geuit worden, betekent niet dat ze daarom slechts latent aanwezig waren. James Scott bijvoorbeeld weigert de lijdzaamheid en passiviteit van ondergeschikte groepen te aanvaarden: hij gaat ervan uit dat elke ondergeschikte groep een ‘*hidden transcript*’ creëert.¹²¹ Dat is het discours dat achter de schermen het beleid van gezagsdragers bekritiseert. De machtige van zijn kant heeft ook een ‘*hidden transcript*’ nodig waarin de fundamentele van zijn machtspositie besloten liggen die niet openlijk kunnen worden geuit. Een vergelijking van de twee ‘*hidden transcripts*’ met het ‘*public transcript*’ van de machtsverhoudingen biedt een substantieel nieuwe manier om verzet tegen politieke dominantie te begrijpen. Hoe sterker de dominantie van gezagsdragers over haar ondergeschikten is, des te stiller klinkt het verborgen verzet van laatstgenoemden. Enkel wanneer onderdrukten hun ‘*hidden transcript*’ openlijk uiten, kunnen ze de draagwijdte van het verzet en de sterkte van het gezag evalueren.¹²² Als een overheid niet de gepaste middelen heeft om te reageren, en het verborgen discours van verzetgroepen het openbare politieke discours kan inpalmen, dan wint een voordien van het beleid verstoten groepering politieke macht en biedt er zich voor hen een uitstekende kans aan voor een collectieve actie.

Wegens het vluchtig karakter van een ‘*hidden transcript*’ is het voor een historicus schier onmogelijk deze essentiële vorm van politiek verzet te bestuderen. Het subversieve discours komt weliswaar voortdurend in de openbaarheid, en dan nog het liefst op geprefereerde plaatsen (‘*social sites*’ zoals Scott ze noemt), zoals in herbergen, steegjes en achterhoekjes. Maar als het verborgen verzet publiekelijk geuit wordt, dan nog is het vermomd en verhuld. Bepaalde gebaren, ironie, spot en tal van voornamelijk orale vormen van protest beho(o)r(d)en tot het alledaagse leven, maar ze zijn met opzet vergankelijk. Zelfs

¹¹⁸ Dumolyn, *Marginalen of radicalen*, 52 en Hobsbawm, *Primitive rebels*, 110-1. Onder marginalen verstaan we bedelaars, criminelen, hoeren, enzovoort (Dupont, *Qu’est-ce que la marginalité*, 219-20 en Boone, *De mazen in het netwerk*, 355-7).

¹¹⁹ Thompson, *The moral economy*, 76-9. Zie ook Van Honacker, *Résistance locale et émeutes*, 39-47

¹²⁰ Huard, *Existe-t-il*, 63; Vovelle, *La découverte de la politique*, 23 en (voor een studie van de kenmerken van deze politiek in, niet toevallig, de context van de Franse Revolutie) Dupuy, *La politique du peuple*, 95-122.

¹²¹ Scott, *Domination and the arts*, 4-5. Scott noemt het verborgen protest van onderdrukten soms ook ‘infrapolitiek’, de stille variant van publiek verzet (*ibidem*, 199). Zie ook Deneckere, *Sociale geschiedenis*, 258-9 en Scott, *Power*, 27-8.

¹²² Scott, *Domination and the arts*, 223-4.

indien het *'hidden transcript'* sporen nalaat, bijvoorbeeld in de vorm van graffiti, dan heeft het *'public transcript'* er alle belang bij dat deze snel uit te wissen. De historicus heeft het nakijken. Onderhavige studie laat dus noodgedwongen een belangrijke vorm van middeleeuws protest links liggen, maar wanneer het mogelijk is, proberen we toch enkele sporen van het *'hidden transcript'* van marginalen en gewone ambachtslieden te traceren.

Het begrip 'stedelijke elite' vult bijna iedere historicus naar eigen goeddunken in.¹²³ Hij wordt daartoe gedreven door de specifieke context die hij onderzoekt, maar ook door de theoretische achtergrond die hij heeft. Zolang een historicus zijn theoretische invalshoek prijs geeft en zich bewust is van de beperkingen en onvolkomenheden die deze invalshoek met zich meebrengt, vormt deze verscheidenheid geen onoverkomelijk probleem. Wij interpreteren een stedelijke elite als een sociaal milieu waarin het voornaamste maatschappelijk kapitaal van een stad geconcentreerd is. Dat kapitaal bestaat, zoals gezien, uit een politiek, sociaal, cultureel en economisch onderdeel. Een concentratie van het *voornaamste* maatschappelijk kapitaal betekent dat een groep mensen samen over voldoende middelen beschikt om op de verschillende maatschappelijke velden van de stedelijke samenleving een beslissende dwang uit te oefenen over andere sociale actoren (middengroepen, gewone ambachtslieden en anderen). Het maatschappelijk kapitaal dat de elite als groep bezit, kan haar in staat stellen het economische, politieke, culturele en sociale leven in de stad te beheersen, zonder het echter te monopoliseren. Middengroepen beschikken bijvoorbeeld ook over een zekere hoeveelheid politiek kapitaal, maar wanneer dit kapitaal vergeleken wordt met dat van de stedelijke elite, zullen de middengroepen het tegen die laatste moeten afleggen. Zoals gesteld houden we de term 'stedelijke elite' liever vaag omdat de concrete elite in elke stad verschilt. Door alweer een ideaaltype te hanteren, bevorderen we de vergelijking van elites van verschillende steden. Bovendien laat een vage definiëring toe om in dit bredere concept de invulling van het begrip door andere historici te integreren.

Deze definitie werd reeds door ons toegepast op de Gentse elite uit het midden van de vijftiende eeuw.¹²⁴ De Gentse elite, maar doorheen deze verhandeling zal duidelijk worden dat de Brugse en Ieperse elite gelijkaardige kenmerken vertoonde, was een groep van families met een hoge status, uitgebreide sociale netwerken, politieke macht en een aanzienlijke economische rijkdom. Het Gentse elitaire milieu deed voornamelijk aan interregionale en regionale handel, pachtte stedelijke belastingen en telde ondernemers en groothandelaars in haar midden. Verschillende leden van de elite oefenden lokale politieke functies uit, en sommigen combineerden dit met een aanstelling in overheidsdienst. De elite was alomtegenwoordig in de caritatieve, culturele en religieuze instellingen van de stad, ze besteedde een deel van haar economisch kapitaal aan luxegoederen en ze veruiterlijkte symbolen van haar status. De dominante plaats in de Gentse samenleving kwam ook in het straatbeeld tot uiting. Over het algemeen bewoonde de stedelijke elite huizen in de kern van de stad of langs economische slagaders. Een universitaire studie was niet nodig om tot de Gentse elite te behoren, hoewel enkelingen uiteraard een universitaire opleiding, voornamelijk in de rechten, hadden genoten. Heersende overtuigingen werden via een strakke opvoeding aan elke jongeling van de stedelijke elite opgedrongen. Wezen (en de erfenis van hun ouders) werden via het juridische instrument van de 'voogdij' door verwanten opgevangen. Door zorgvuldig uitgedokterde matrimoniale strategieën was de stedelijke elite tot een verwante groep versmolten. De huwelijken hielden bovendien het maatschappelijke kapitaal binnen het

¹²³ Een discussie dienaangaande bij Dumolyn, *Dominante klassen*, 78-9.

¹²⁴ Haemers, *De Gentse opstand*, 53-61. Voor wat volgt, zijn we vooral schatplichtig aan Dumolyn, *Dominante klassen*, 87-93; Prevenier, *Elites, middengroepen en arbeiders*, 76-8; Boone, *Elites urbaines, passim*; *idem*, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 93-123; Cowan, *Urban elites*, 125; Crouzet-Pavan, *Les élites urbaines*, 10-4 en Barel, *La ville médiévale*, 81-2.

eigen milieu waardoor de stedelijke elite haar elitair statuut kon onderhouden en reproduceren. De stedelijke elite beschikte te Gent dus over een eigen gedragscode, een ‘habitus’, zoals Pierre Bourdieu stelt.¹²⁵

Onze invulling van het begrip stedelijke elite verdient twee noodzakelijke opmerkingen. De belangrijkste aanvulling betreft het sociaal kapitaal van een stedelijke elite, maar dit aspect behandelen we in een aparte paragraaf. Eerst gaan we dieper in op het dynamische karakter van de stedelijke elite want maatschappelijke kapitaal van een stedelijke elite is beweeglijk. Maatschappelijk kapitaal is immers niet enkel om te zetten in andere vormen van kapitaal, het is tevens ‘transferabel’ over personen heen.¹²⁶ Door huwelijken, biologische omstandigheden of interne strijd kunnen dominante families hun kapitaal doorgeven aan andere families. Doorgaans behoren deze families tot de stedelijke elite, maar soms kan het maatschappelijk kapitaal van de stedelijke elite uit haar handen glijpen. In dat geval kunnen individuen of groepen uit de stedelijke middengroepen van de desintegratie van het maatschappelijke kapitaal van de stedelijke elite profiteren, en soms eigent zelfs de vorst zich het door de elite ‘verloren’ kapitaal toe. Deze transfer kan gedwongen zijn, maar evenzeer vrijwillig. De sleutel tot succesvolle reproductie van stedelijke elites ligt namelijk in een hoge graad van bereidheid om ‘sociale klimmers’ in het milieu op te nemen.¹²⁷ Bovendien zal een stedelijke elite, althans in de laatmiddeleeuwse Vlaamse steden, steeds trachten politieke banden met het centrale machtsniveau te onderhouden. Om steun van de vorst te verkrijgen, kan ze een aantal van haar dwangmiddelen afstaan, al dan niet in ruil voor economische of andere vormen van maatschappelijk kapitaal.¹²⁸ Kortom, een elite is heel dynamisch omdat ze voortdurend kapitaal uitwisselt, ofwel onderling, maar ook met anderen. De indeling van de laatmiddeleeuwse stad in sociale actoren is dus geen statische dwarsdoorsnede, maar integendeel een heel dynamische visie op de historische werkelijkheid.

3.3 ... en hun sociaal kapitaal.

Een tweede opmerking betreft de plaats van de concentratie van het maatschappelijk kapitaal van de stedelijke elite. Uiteraard beschikt een individu uit de stedelijke elite niet over alle vormen van kapitaal die de groep bezit. Het kapitaal is verdeeld over vele personen en families. Het sociaal kapitaal van een individu stelt hem wel in staat het kapitaal van andere leden van de stedelijke elite voor eigen of gemeenschappelijk gebruik aan te wenden. Het begrip ‘sociaal kapitaal’ verdient in deze context een kleine verduidelijking. Pierre Bourdieu, die het begrip in de sociologie introduceerde, definieert ‘sociaal kapitaal’ als het geheel van bestaande of potentiële hulpbronnen dat voortvloeit uit het bezit van een meer of minder geïnstitutionaliseerd duurzaam netwerk van relaties van onderlinge bekendheid en erkentelijkheid, ofwel uit het lidmaatschap van een groep.¹²⁹ Het sociaal kapitaal geeft leden van dit relatienetwerk (of van een groep) de ruggensteun van het collectieve kapitaalbezit, het is als het ware een soort van ‘geloofsbrief’ die hem kredietwaardig maakt. Door bijvoorbeeld te verwijzen naar zijn familienaam kan een lid uit een machtig geslacht gebruik maken van het culturele kapitaal (de ‘faam’) van andere leden van de familie om ontzag in te boezemen en op deze manier dwang uit te oefenen over derden. Het sociaal kapitaal van deze persoon verschaft hem dus toegang tot het collectieve maatschappelijke kapitaal van het geslacht. Om aanspraak te maken op dit kapitaal dient een persoon onafgebroken sociale contacten te

¹²⁵ Bourdieu, *Economisch kapitaal, passim*.

¹²⁶ *Ibidem*, 137-41.

¹²⁷ Braun, *Staying on top*, 258.

¹²⁸ Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 436-7.

¹²⁹ Bourdieu, *Economisch kapitaal*, 132; zie ook diens *Le capital social*, 2-3.

onderhouden. De (re)productie van sociaal kapitaal vergt dus arbeid, tijd en energie en bijgevolg de directe of indirecte investering van economisch kapitaal. Sociaal kapitaal is dus omgezet en omzetbaar maatschappelijk kapitaal.

Het onderzoek naar het ontstaan, de vorm en het gebruik van sociaal kapitaal nam de laatste jaren een hoge vlucht.¹³⁰ We halen heel kort twee van de meest aanzienlijke vertegenwoordigers van het onderzoek naar sociaal kapitaal aan omdat hun visie op sociaal kapitaal deze studie (en vele andere) sterk beïnvloedde. Socioloog James Coleman plaatste het begrip ‘sociaal kapitaal’ in het kader van de ‘*rational choice theory*’.¹³¹ Hij heeft een erg functionalistische visie op sociaal kapitaal. Volgens Coleman vergemakkelijkt de sociale structuur waartoe een persoon behoort zijn maatschappelijke handelingen. Sociale netwerken, verwantschappelijke banden en lidmaatschap van organisaties verschaffen personen middelen om hun belangen na te streven. Een andere Amerikaanse socioloog, Robert Putnam, populariseerde het begrip sociaal kapitaal dat hij vanuit een minder individualistisch perspectief bekeek. Hij beschouwde enkele fundamentele kenmerken van het maatschappelijke leven, zoals sociale netwerken, normen en zelfs vertrouwen, als sociaal kapitaal.¹³² Sociaal kapitaal is volgens Putnam het geheel van maatschappelijke verbanden tussen individuen, met name sociale netwerken en de waarden die mensen eraan hechten, zoals het geloof in wederkerigheid en wederzijds vertrouwen. Het laatste element dat aan het begrip ‘sociaal kapitaal’ werd toegevoegd, zijn sancties.¹³³ Straffen, maar ook beloningen, behoren, volgens onderzoekers naar de verschijningsvormen van sociaal kapitaal, dus even goed tot de eigenschap van mensen om een samenleving efficiënt te laten functioneren. Kortom, in het werk van de geciteerde sociologen (Bourdieu, Coleman, Putnam) en van anderen, groeit dus een zekere vorm van consensus dat sociaal kapitaal een eigenschap is van personen of groepen om zich door middel van het lidmaatschap van sociale netwerken en andere sociale structuren te verzekeren van maatschappelijke voordelen.

Sociaal kapitaal zit vervat in sociale structuren. Een laatmiddeleeuwse stedelijke elite kan uit drie fundamentele maatschappelijke structuren sociaal kapitaal putten, met name uit verwantschap, sociale organisaties en netwerken. Het sociaal kapitaal neemt echter steeds de vorm aan van de sociale structuren waarin het is ingebed. *Verwantschappelijke connecties* tussen personen waren in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen één van de meest samenhangende sociale verbanden.¹³⁴ Zoals gezien waren bloedverwantschap en matrimoniale allianties voor de Gentse elite essentiële elementen om hun voorname positie in de stad te behouden. *Sociale organisaties* verschaffen evenzeer sociaal kapitaal. Lidmaatschap van caritatieve instellingen of ambachten was voor de elite van een laatmiddeleeuwse stad belangrijk om sociale verbanden met andere groepen van de samenleving te creëren en te onderhouden. Uiteraard bruisten de stedelijke ambachten van het sociaal kapitaal van middengroepen en gewone ambachtslieden. Maar een bronnentekort maakt het de historicus echter erg moeilijk het sociaal kapitaal van laatstgenoemde sociale actoren te reconstrueren.¹³⁵

Dat geldt ook voor *sociale netwerken*. Sociale netwerken zijn moeilijk te definiëren. Enkele historici bieden een bruikbare oplossing. Sociale netwerken zijn ‘matrices van connecties tussen individuen in één bepaald veld, die daarbinnen bevelen en diensten

¹³⁰ Sinds 1995 nam het aantal publicaties over sociaal kapitaal zienderogen, en sinds 2000 zelfs exponentieel, toe (Halpern, *Social capital*, 9). Het hiernavolgende overzicht is gebaseerd op *ibidem*, 1-39; Field, *Social capital*, 11-43; Portes, *Social capital*, 3-6 en Lin, *Social capital*, 3-40.

¹³¹ Coleman, *Social capital*, 98 en *idem*, *Foundations of social theory*, 300-2.

¹³² Putnam, *Making democracy work*, 167 en *idem*, *Bowling alone*, 18-9.

¹³³ Halpern, *Social capital*, 10-11.

¹³⁴ Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 425-6; Carlier, *Solidariteit of sociale controle*, 90-1 en Howell, *The social logic*, 200-2.

¹³⁵ We ondernamen toch een poging in Haemers, *De Gentse opstand*, 109-16.

uitwisselen', aldus Walter Prevenier.¹³⁶ Netwerken weerspiegelen machtsrelaties binnen maatschappelijke velden of sferen. Sociale tegenstellingen, de reproductie van de sociale orde en verschillende soorten menselijke dominantierelaties zijn vormgevende elementen in de materiële of mentale constructie van netwerken.¹³⁷ Nemen we alweer de sociologie ter hand, dan zijn netwerken patronen van maatschappelijke relaties tussen individuen.¹³⁸ We beschouwen deze patronen pas als sociale netwerken indien (1) ze direct zijn en (2) een waarde hebben. We interpreteren netwerken dus in enge zin, want er is steeds een direct (*face-to-face*) verband tussen de leden van een netwerk. De individuen kennen elkaar en ze wisselen persoonlijk en wederzijds diensten en materiële of immateriële goederen uit. Dit verband is symmetrisch en tevens intensief, en netwerken hebben dus een zekere waarde. De intensiteit van een netwerk hangt af van verschillende factoren, zoals de economische betekenis van de goederen die uitgewisseld worden, de frequentie van de uitwisseling en van minder meetbare variabelen zoals affectie, solidariteit en sympathie. De waarde van een netwerk verschilt van netwerk tot netwerk en zelfs binnen een netwerk is er soms een kern (een '*clique*') en een periferie te herkennen. Een '*clique*' duidt een samenhangende kern van een sociaal netwerk aan. Het is de verzameling van individuen die in één sociaal netwerk een direct en intensief verband hebben met alle andere leden van dit netwerk.¹³⁹ De periferie is het ruimere sociale verband waarbinnen de '*clique*' opereert. Personen uit de periferie dienen een beroep te doen op leden van de '*clique*' om andere personen uit het netwerk te benaderen.

In wat volgt zullen we het begrip (sociaal) netwerk vernauwen tot wat in de sociologie van sociale netwerken als een '*clique*' wordt bestempeld. Hiermee doen we de historische werkelijkheid geweld aan want een sociaal netwerk is veel breder dan zijn kern. Methodologische problemen noodzaken echter deze enge definitie van sociale netwerken. Door onze onderzoeksmethode en -bronnen, die we zo dadelijk bespreken, zijn we immers niet in staat volledige netwerken (de periferie inbegrepen) te reconstrueren. We kunnen hun grenzen dus niet aftasten. Door lacunes in de bronnen of onvolkomenheden van de onderzoeksmethode verliest een historicus, en zeker een mediëvist, 'schakels' in sociale netwerken uit het oog. Hij riskeert zich dus in een methodologisch moeras als hij een brede definitie van netwerken hanteert – 'netwerk' wordt in dat geval een betekenisloze *pass-partout*. De verwantschap tussen leden van een stedelijke elite is in de laatmiddeleeuwse stad immers van die aard dat een mediëvist elk lid van de elite aan eenzelfde (breed) netwerk kan linken. Maar omdat een mediëvist niet de intensiteit van de verbanden tussen de personen, laat staan de persoonlijke waarde die individuen aan een sociaal verband hechten, kan achterhalen, is het onmogelijk de grenzen van een sociaal netwerk te ontwaren. Enkel wanneer we meerdere bewijzen hebben dat er directe en intensieve verbanden tussen individuen zijn, zullen we in deze studie van een (sociaal) netwerk spreken. De historische realiteit is uiteraard veel ingewikkelder en veel gekleuder dan deze visie op netwerken kan weerspiegelen, maar een clichématig axioma stelt dat de historicus moet roeien met de riemen die Clio hem aanbiedt.

Een bijkomende moeilijkheid voor de historicus die politieke conflicten bestudeert, is de interactie tussen sociale netwerken en collectieve actie. De organisatie van een collectieve actie geschiedt, zoals gezien, op basis van bestaande sociale structuren. Mensen gebruiken hun sociaal kapitaal om andere vormen van kapitaal aan te wenden en zo een geviseerde groep te dwingen rekening te houden met hun eisen. Sociale netwerken zijn dus een belangrijke verspreider van ideeën, de kweekvijver van '*hidden transcripts*' en een

¹³⁶ Prevenier, *De netwerken in actie*, 295.

¹³⁷ Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 420.

¹³⁸ Erickson, *Social networks*, 149-50. Zie ook Wetherell, *Historical social network*, 125-6. Over het onderscheid tussen directe en indirecte netwerken, en de discussie over hun waarde: Diani, *Network analysis*, 178-9.

¹³⁹ Verbruggen, *Combining social network analysis* en Diani, *Networks and participation*, 346.

mechanisme van mobilisatie in een opstand. Het sociaal kapitaal van een netwerk kan dus in een opstand gepolitiseerd worden.¹⁴⁰ Vaak laten leden van de stedelijke elite hun deelname in een opstand tegen een centrale overheid afhangen van de positiekeuze van hun sociaal kapitaal. Een patroon van een netwerk kan zelfs zijn cliënten uit andere sociale lagen mobiliseren om als ‘voetvolk’ in een opstand te dienen.¹⁴¹ Maar, en hier ligt de moeilijkheid, er is ook een zekere vorm van interactie tussen collectieve actie en sociale netwerken. Een netwerk kan evolueren en transformeren tijdens een collectieve actie.¹⁴² Het volstaat voor een historicus dus niet netwerken op een bepaald moment te omschrijven, hij dient daarentegen steeds het dynamisch karakter ervan in acht te nemen. In langdurige politieke conflicten breken netwerken alleszins of breidden ze zich langs deze of gene zijde uit. Op een gegeven moment in een opstand kan een lid van de stedelijke elite beroep doen op zijn sociaal kapitaal om andere vormen van kapitaal aan te wenden, op andere momenten kan dit niet meer. De interactie tussen personen en gebeurtenissen kan dus de omvang en de reikwijdte van iemands sociaal netwerk sterk beïnvloeden, net zoals de collectieve actie zelf aan deze interactie onderhevig is – aldus het onderzoeksmodel van de conflictdynamiek van McAdam, Tarrow en Tilly.

Een van de gevolgen van de interne dynamiek van collectieve actie is de samenhang die zich tussen verschillende sociale netwerken kan vormen. Netwerken kunnen samenklitten in een ‘partij’ of in een ‘coalitie’. Met partijen zijn bovenlokale machtsgroeperingen bedoeld die geen duidelijk omljnd politiek programma en evenmin een duurzame organisatie hebben.¹⁴³ Ze bestaan uit een kern van meestal verwante leden of een hecht sociaal netwerk. Een partij heeft politieke macht of ze ambieert deze. De partij overschrijdt vaak sociale grenzen en een leidend netwerk van een partij kan sociale groepen met minder maatschappelijk kapitaal patroneren. In ruil voor trouw biedt een partij haar leden sociale bescherming of politiek medezeggenschap. Om hun politieke doelen te bereiken, beschikken de leiders of het leidende netwerk van een partij over een hoge mate van sociaal kapitaal dat ze, indien nodig, kan mobiliseren om tegenstanders van de macht te verdrijven. De leden van een partij kunnen echter dienst weigeren als hun belangen in een conflict geschaad worden. De partijstructuur is dus niet bindend, maar vaak volstaat trouw (en volgens Putnam is trouw een vorm van sociaal kapitaal) om de leden van een partij te mobiliseren.

Tijdens politieke conflicten kunnen ook ‘allianties’ of ‘coalities’ ontstaan. Beide samenwerkingsverbanden worden gevormd door sociale netwerken of politieke groeperingen die een gemeenschappelijk politiek doel willen bereiken. Elk van de leden van de coalitie behoudt, in tegenstelling tot in een partij, een sterke autonomie.¹⁴⁴ Een coalitie beschikt over een symbolisch repertoire om de eenheid tussen de leden te veruiterlijken en te versterken. Deze kan ook bevorderd worden door de aanwezigheid van een gemeenschappelijke vijand of het gevaar van politieke uitsluiting indien de coalitie breekt. Naast de wil om samen te werken, hebben coalitiepartners steeds de eigenschap om de onderlinge verschillen te benadrukken. Hun maatschappelijke achtergrond is dermate verschillend dat coalitiepartners de coalitie soms opgeven om een alliantie met een tegenstander aan te gaan – dit is een wezenlijk verschil met de politieke handelwijze van partijen. Een belangrijk bindmiddel in een coalitie, naast een gemeenschappelijk streefdoel, is de aanwezigheid van sociaal kapitaal tussen leden van de verschillende coalitiepartners. Sociale netwerken kunnen de sociale of economische kloof tussen beide partners overbruggen.

¹⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Gould, *Political networks*, 51.

¹⁴¹ Enkele voorbeelden in Gould, *Patron-client ties*, 404 en Robbins, *Social mechanisms*, 589-90.

¹⁴² Diani, *Network analysis*, 173-4.

¹⁴³ Blockmans, *Vete, partijstrijd en staatsmacht*, 9-10 en Heers, *Parties and political life*, 10-11 (en volgende).

¹⁴⁴ De kenmerken van allianties en coalities in Rucht, *Movement allies*, 202-3.

B. Methode en bronnen

Wie kwam in opstand en waarom verkoos een individu opstand te voeren? Omdat we bij de zoektocht naar een oplossing van deze vragen onmiddellijk geconfronteerd worden met de aard en de fragmentatie van het bronnenmateriaal, is het ondoenbaar de individuele motivatie van elke opstandeling te bepalen. In de bronnen treden logischerwijs enkel de groeperingen die de opstand gemaakt hebben op de voorgrond. Maar – zoals reeds geopperd in onze studie over de Gentse opstand van 1449-1453 – dit struikelblok vormt geen onoverkomelijk probleem om een algemene verklaring van een opstand aan te reiken.¹⁴⁵ De bestudeerde opstanden werden immers uitgevochten op de hoogste trappen van het maatschappelijke echelon, namelijk in die groepen die zichzelf om allerlei socio-politieke redenen automatisch in de schijnwerpers plaatsten. Bijgevolg focussen we in deze studie enerzijds op die groeperingen die traditioneel tot de meest opstandige in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen worden gerekend, namelijk de ambachten en de middengroepen, en anderzijds op de leiders van de opstand, de politieke elite. De voornaamste opstandelingen en hun tegenstanders spoorden we op aan de hand van de bestaande literatuur en de verhalende bronnen.

De beweegredenen voor een opstand van de *ambachten* zijn vaak te lezen in klachtenbundels die deze corporatieve organisaties tijdens een opstand opstelden. Om de verklaring van een opstand te achterhalen, dienen we de naar voor geschoven eisen tegen de maatschappelijke (sociale, politieke en economische) achtergrond van de groepering te plaatsen. Ook de omvang en de aard van het maatschappelijk kapitaal van de *stedelijke elite* en de *adel* verdient een diepgravend onderzoek. De prosopografie bleek het aangewezen onderzoeksmiddel om de motivatie van het politieke gedrag van de stedelijke elite en de adel te verklaren. We doelen niet op de klassieke groepsbiografie of sociografie die één groep mensen met een gemeenschappelijk kenmerk verzamelt¹⁴⁶, maar wel op een databank die vriend en vijand verenigt door van elk van hen een persoonlijke fiche op te stellen. De prosopografie is zelfs een uitstekende methode om sociale netwerken op te sporen.¹⁴⁷ Onze prosopografische databank verzamelde, in de mate van het mogelijke, informatie over de politieke carrière, de sociale positie, de familiale situatie, het economisch bezit, culturele initiatieven en andere verwezenlijkingen van de opstandelingen en hun tegenstanders. Vermeldingen van een frequente uitwisseling van goederen en diensten, in combinatie met aanwijsbare verwantschappelijke en professionele verbanden tussen personen stelden ons in staat netwerken tussen de opstandelingen te ontdekken. Belichten we de ‘rol in de opstand’ die deze actoren speelden tegen de maatschappelijke achtergrond van elk individu, het netwerk en de socio-politieke groepering waartoe hij behoorde, dan is het mogelijk een verklaring van hun politieke keuze te achterhalen.

We gaan ervan uit dat de politieke positie van een persoon bepaald wordt door een korf van factoren. Deze korf bestaat uit de economische situatie, de culturele achtergrond en het sociaal kapitaal van de persoon in kwestie. De precieze invulling van deze drie factoren verschilt van persoon tot persoon en de belangen die een individu in een bepaalde situatie heeft, zijn een product van de relatie tussen deze drie factoren. Wil een vorser de positie van een persoon ten opzichte van een politiek conflict kennen, dan dient hij de concrete invulling

¹⁴⁵ Haemers, *De Gentse opstand*, 27-8.

¹⁴⁶ Zoals beschreven door Boone, *Biografie of prosopografie*, 5-8; Symoens, *Prosopografie en middeleeuwse geschiedenis*, 95-106 en Dumolyn, *De sociografie van laatmiddeleeuwse gerechtelijke instellingen*, 10-30.

¹⁴⁷ De onderzoeksmethode van de ‘sociale netwerkanalyse’ (SNA) is, gezien de staat en de aard van de bronnen, voor een studie van de middeleeuwen niet bruikbaar. Voor de reconstructie van sociale netwerken is een mediëvist toegewezen op de prosopografie (over SNA en prosopografie: Duijvendak & Felling, *Longitudinal network-analysis*, 1-13 en Verbruggen, *Combining social network analysis*).

van de drie vermelde factoren van deze persoon en hun onderlinge relatie te onderzoeken. Elke deelnemer aan een conflict verdient dus, in de mate van het mogelijke, een biografisch onderzoek. Het verloop van een conflict kan de relatie tussen de verschillende factoren van de ‘individuele korf’ sterk beïnvloeden, en een onderzoeker dient dus evenzeer rekening te houden met de interne dynamiek van het politiek conflict, waarbij elk conflict overigens de oorzaak en het resultaat is van politieke dynamiek (zoals het onderzoeksmodel van collectieve actie stelt). Het politiek gedrag van een persoon blijft echter steeds afhankelijk van de drie opgesomde factoren.

Het bronnenmateriaal van deze studie stelde ons echter niet in staat de ‘korf van factoren’ van elke deelnemer aan de behandelde opstanden te achterhalen. Wel was het mogelijk de achtergrond, de netwerken en de wisselende politieke positie van de voornaamste leiders van de Vlaamse opstanden (zoals Willem Moreel, Maarten Lem, Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuze en anderen) én de sociale structuren waarin ze leefden, te reconstrueren. Een kritische bevraging van hun reactie op de gebeurtenissen, tegen de achtergrond van de biografische fiche, kan een antwoord bieden op de vraag waarom deze individuen de ene staatsvorm boven de andere verkozen. Deze methode bewees reeds zijn nut bij de zoektocht naar een verklaring van de positiewisseling van Filips van Kleef in 1488.¹⁴⁸ De grootste valkuil voor de historicus die van deze onderzoeksmethode en het aanverwante bronnenapparaat gebruik maakt, is echter de overschatting van de materiële beweegredenen van een individu om politiek te bedrijven. Het is wat al te makkelijk om op basis van een studie van sociaal-economische en politieke bronnen te besluiten dat enkel sociaal-economische en politieke motieven de voornaamste drijfveren waren voor een individu om aan maatschappelijke invloed te winnen. Het lijkt ons daarbij een wetenschappelijke uitdaging de ideologie van de opstandelingen en eveneens hun politieke denken te achterhalen, zij het op een meer hypothetisch niveau.

De acteurs, het decor van de opstanden en het repertoire van de opstandelingen zijn uitgebreid gedocumenteerd.¹⁴⁹ We doorzochten intensief de archieven van de steden Brugge en Gent, de voornaamste haarden van het politieke verzet tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Politieke en boekhoudkundige documenten uit beide stadsarchieven vormden het voorwerp van onderzoek, zoals pamfletten, brieven, oorkonden, cartularia, stads- en oorlogsrekeningen, hallegeboden, confiscatielijsten en ‘ballincboucken’. De omvang en de ontoegankelijkheid van enkele socio-economische bronnen stelden echter grote problemen. In het Gentse stadsarchief bevindt zich, in de vorm van de schepenregisters van Keure en Gedele, een goudmijn aan informatie over het sociale, economische en culturele kapitaal van de Gentse elite, middengroepen en zelfs van gewone ambachtslieden.¹⁵⁰ Onze studie naar de Gentse opstand van 1449-1453, dat deze schepenregisters in het onderzoek betrok, wees uit dat enkel intensief en tijdrovend speurwerk de enige mogelijkheid is om de Gentse schepenregisters te bestuderen. Aangezien we in deze verhandeling voor een comparatief onderzoek kozen, en dus ook de socio-politieke en economische situatie te Brugge en Ieper wensten te onderzoeken, lieten we de Gentse schepenregisters links liggen. Een uitzonderlijk kenmerk van de opstanden van het einde van de vijftiende eeuw is immers de participatie van verschillende steden in één grote opstand tegen het centraal gezag – een unieke gebeurtenis in

¹⁴⁸ Haemers, *Philippe de Clèves*. Deze bijdrage wordt in 2007 gepubliceerd in een verzamelbundel over de politieke daden en de bibliofilie van deze edelman (Burgundica XII). We voegden de tekst in bijlage toe.

¹⁴⁹ Zie bijvoorbeeld ook de bronnenexploratie voor een gelijkaardige studie van stedelijke opstanden in Brabant in hetzelfde tijdvak (maar de eigenlijke studie werd nooit uitgevoerd): De Mecheleer, *Leuven, Antwerpen en het centraal gezag*, 149-68.

¹⁵⁰ Een uitgebreide bespreking en bronnenkritiek van de Gentse schepenregisters in Haemers, *De Gentse opstand*, 23-7 en Boone, Dumon & Reussens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit*, 45-52.

het Bourgondisch-Habsburgse tijdvak (1384-1555). Bovendien verliepen de Gentse opstanden van 1449-1453, 1467 en 1477 volgens een analoog patroon. Het is dus best mogelijk dat de sociale en politieke achtergrond van de opstandelingen in deze drie opstanden gelijkaardig was. Dat in de drie vermelde opstanden bovendien eenzelfde groep personen optrad, sterkt dit vermoeden. Van deze personen hebben we dus, op basis van de Gentse schepenregisters, reeds onderzoek verricht naar hun socio-politieke en economische achtergrond. Dit maakt nieuw onderzoek naar de Gentse schepenregisters allerminst overbodig, maar ze werden niet in deze studie aangewend.

In Brugse archieven zijn voldoende (toegankelijke) bronnen aanwezig om de sociaal-economische achtergrond van de ambachten, middengroepen en de stedelijke elite te schetsen. Memorialen, procuraties, civiele sententiën, wezenregisters en akten van vrijwillige rechtspraak staan ter onzer beschikking. De analyse ervan mondde uit in een uitgebreide prosopografische databank (in bijlage). Zij bevat ook de voornaamste edelen die de opstanden van Brugge en Gent tegen Maximiliaan van Oostenrijk steunden. Maar de over hen verzamelde informatie is, zoals voor de Gentenaars, onvolledig, omdat enkel bronnen uit Brugse en Gentse stads- en rijksarchieven werden doorgenomen. Familiearchieven van edellieden werden amper in deze studie betrokken. Wel kon het onderzoek naar de in de databank opgenomen edelen en vorstelijke ambtenaren terugbuigen op uitstekende prosopografische overzichten.¹⁵¹ Bovendien vulden we deze aan met een analyse van de rekeningen van de algemeen ontvanger van alle financiën van de Bourgondische hertogen, en hun deel- en zijrekeningen (zoals van de algemeen ontvanger van Vlaanderen, van de zegelbewaarder, Brugse en Gentse baljuws, enzovoort). Ook het archief van de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad werd, aan de hand van beschikbare inventarissen, doorzocht op informatie over adellijke en stedelijke opstandelingen. Laatstgenoemde archieven vormden uiteraard de bron voor de politieke schets van de Bourgondische staat in de onderzochte periode. Een overzicht van de bestudeerde bronnen vindt men in de archieflijst in bijlage.

C. Inhoud

Deze verhandeling valt uiteen in twee delen. Het eerste behandelt een dwarsdoorsnede van het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Maria van Bourgondië (1477-1482). In drie hoofdstukken worden achtereenvolgens (A) de staat, (B) de adel en (C) de stad in hun historische context geschetst. In punt A gaan we na welke gevolgen de plotse dood van Karel de Stoute had voor de staatkundige inrichting van de Bourgondische Nederlanden. De privileges van 1477 hertekenden de Bourgondische staat immers grondig. In welke mate de Bourgondisch dynastie na het huwelijk van Maria van Bourgondië met de Habsburgse prins Maximiliaan van Oostenrijk zich in zijn financiële en staatkundige beleid door de bepalingen van de privileges van 1477 liet leiden, is het voorwerp van studie. We onderzoeken tevens het intermediaire niveau van de staatsambtenaren en het bureaucratische apparaat van de aartshertog, dat tijdens de regering van Maria van Bourgondië steeds luidere kritiek op het beleid formuleerde. Dat het protesterende deel van de ambtenarij steun vond bij oppositionele groepen van de stedelijke samenleving blijkt uit de beschrijving van het politieke verzet tegen Maximiliaan. Punt A wordt afgesloten met de ophefmakende opsluiting van één van de belangrijkste ambtenaren van Maximiliaan, Willem Moreel.

¹⁵¹ Zoals Cools, *Mannen met macht*, 153-308 en de bijlage bij Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*. Aan de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de Universiteit Gent worden bovendien een databank met de gedigitaliseerde Gentse schepenlijsten en één van grafelijke pachters en ontvangers (van de hand van Tim Soens) bewaard.

Punt B onderzoekt de beschermengelen van de dynastie van 1477, de edellieden die Maria van Bourgondië in de oorlog tegen Frankrijk trouw bleven. In het bijzonder de maatschappelijke achtergrond van Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze wordt in detail belicht. We gaan de oorzaken en de gevolgen van de stijgende adellijke onvrede aan het Bourgondisch-Habsburgse hof tijdens de regering van Maria van Bourgondië na. Punt C daarentegen onderzoekt de drie grote Vlaamse steden, Brugge, Gent en Ieper. De stedelijke opstanden van 1477 waren hevige uitbarstingen van ontevredenheid over het beleid van Karel de Stoute, maar ze waren geen eindpunt in de lange strijd tussen het centrale machtsniveau en de Vlaamse steden. We onderzoeken wat de gevolgen waren van de opstanden van 1477 op het lokale machtsniveau in de drie grote Vlaamse steden, waarbij de nadruk, zoals gesteld, op Brugge ligt. De Brugse casus leent zich perfect om sociale netwerken in de Brugse stedelijke elite te ontleden, en de verzuchtingen van andere sociale actoren (zoals de middengroepen en gewone ambachtslieden) uit te pluizen. De opstanden van 1477 deden in Brugge een opmerkelijke coalitie ontstaan tussen ambachten en enkele sociale netwerken uit de stedelijke elite.¹⁵² Het is vanuit wetenschappelijk oogpunt uiterst boeiend de politieke beleidslijn van deze unieke coalitie te onthullen. Het financiële en economische beleid van de Brugse coalitie en de problemen waarmee ze te maken kreeg, ontsluit diepgaande spanningen in de stedelijke samenleving van het einde van de vijftiende eeuw. In de mate van het mogelijke belichten we daarop de socio-politieke situatie te Gent en Ieper, twee steden waar de politieke relatie van de stedelijke elite met de centrale overheid elkaars tegenpool vormden. We richten specifiek onze focus op de jaarwisseling tussen 1481 en 1482, toen een economische en politieke crisis in het graafschap Vlaanderen samenging met een buitengewone dynastieke crisis in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden.

Deel II behandelt de Vlaamse Opstand (1482-1492). Deze Opstand is geen langdurige collectieve actie, maar een tijdvak van grote politieke onduidelijkheid zoals de Nederlandse Opstand en de Franse Revolutie er één waren. Verscheidene machtskernen strekten gedurende het decennium tussen 1482 en 1492 om de invulling van de grafelijke macht in Vlaanderen. Filips de Schone (1478-1506) werd door de strijdende partijen als graaf erkend, maar Maximiliaan van Oostenrijk en zijn hofkring enerzijds en de leidende elites uit Brugge en Gent met de steun van een adellijke partij anderzijds wensten het regentschap over de jonge graaf uit te oefenen. De Vlaamse Opstand valt uiteen in vijf fasen, waarvan slechts twee fasen in detail worden behandeld, met name de periode van de regering van de eerste Vlaamse regentschapsraad inclusief haar prelude (1482-1485) en het regentschap van Maximiliaan (1485-1488). De Brugse opstand (1488), de regering van de tweede regentschapsraad (1488-1489) en de periode van politieke onduidelijkheid die erop volgde (1490-1492), vormen het onderwerp van andere studies¹⁵³ – we vatten in een epiloog enkel kort de krachtlijnen van deze periode samen. De strijdende partijen bouwden tijdens hun regentschap elk een eigen staatsbestel uit. Deel II, dat dan ook in twee onderdelen uiteenvalt, beschrijft beide bestuursvormen. We gaan de drijvende kracht achter beide modellen na en we zoeken de bestaansredenen ervan op. Het economische, financiële en politieke beleid van de leidende groepen uit beide periodes en de manier waarop ze de strijd met hun tegenstanders aanbonden (door middel van repressie en het gebruik van ideologie) doen we uit de doeken. Het algemeen besluit, tot slot, probeert een antwoord te formuleren op de vraag waarom personen de ene staatsvorm boven de andere verkiezen. Tevens wensen we er de vraag te beantwoorden welke staatsvorm het uiteindelijk gehaald heeft en waarom.

¹⁵² Hoewel ook enkele leden van de stedelijke elite de Brugse opstand van 1436-1438 vervoegden, was deze opstand in de eerste plaats een opstand van de ambachten en middengroepen tegen de stedelijke elite en de politiek van de Bourgondische hertogen (Dumolyn, *De Brugse opstand*, 340-4).

¹⁵³ Met name Blockmans, *Autocratie ou polyarchie*, 297-307; De Fouw, *Philips van Kleef*, 141-275; Wellens, *La révolte brugeoise*; Haemers, *Phillippe de Clèves* en Haemers & Sicking, *De Vlaamse opstand*.

II. VLAANDEREN ONDER MARIA VAN BOURGONDIË

A. De staat

*Den leeu verraden
Huyt feller daden,
Syn lyfs gheplaecht,
Heeft zeventien landen
Ghelaeten in handen
Van eender maecht.¹*

1. De privileges van 1477

Op een mistige winterochtend banen enkele gestalten zich een moeizame weg tussen bevroren lichamen, voorgegaan door een soldaat die zich de plaats van de val herinnerde. Het aangevreten lijk telde drie dodelijke slagen. De gezanten wrikten het los en begeleidden het naakte lichaam naar Nancy, waar hertog René II van Lotharingen opgelucht toekeek. De vijand was eindelijk overwonnen!² Karel de Stoute was op 5 januari 1477 gesneuveld na een korte veldslag. De scène te Nancy in de nadagen van de veldslag contrasteerde sterk met de grote onwetendheid van de echtgenote en de dochter van de gesneuvelde hertog. Tien dagen na de dood van Karel de Stoute hoopten Margaretha van York en Maria van Bourgondië te Gent dat de staatsfunctionarissen, ondanks de groeiende onrust in de Nederlanden, de werking van het voor die tijd gesofisticeerde overheidsapparaat, het levenswerk van de overleden hertog, moedig zullen voortzetten, *‘et esperons que, graces a Dieu, il est en vie et sancté, et qu’il est plus apparant, qu’il est hors des mains de ses ennemis en lieu seur que autrement’*.³

Enkele dagen later trok de mist snel op. *O, Vlaendre, screyt! Dijn Karel is doot gheslegghen!*⁴ Het verdriet en de onzekerheid ruimden plaats voor een vrees voor oorlog en opstand. Reeds op 9 januari 1477 had de Franse koning Lodewijk XI de opdracht gegeven aan zijn troepen om het hertogdom Bourgondië te bezetten.⁵ Op 12 januari had de Gentse baljuw zich bewapend om de vertwijfelde reactie op de dood van de hertog op te vangen, een week later kalmeerde hij reeds *‘comocie’* in de stad.⁶ Onder een stijgende politieke druk riepen Maria en haar hofraad de onderdanen samen op een Staten-Generaal te Gent. Wie er op het hoogste politieke niveau de beslissingen nam en wat de vermelde *‘comocie’* concreet inhield, behandelen we in volgende hoofdstukken. Hier gaan we dieper in op de zogenaamde *‘révolution légale’* die Maurice Arnould zag plaatsvinden in de maand februari 1477.⁷ Daarmee doelt hij op de golf van privileges die de jonge hertogin aan haar onderdanen toestond met de bedoeling hun steun voor de instandhouding van de dynastie te behouden.

Van een revolutie kan echter geen sprake zijn aangezien de toezeggingen van de centrale staat de maatschappelijke structuren niet aantastten. In een richtinggevend artikel, dat ons gedeeltelijk van de taak ontslaat om de door de staat toegekende privileges van 1477 in

¹ *Dagboek van Gent*, II, 150.

² Het verslag over de ontdekking op 7 januari 1477 van het lijk van Karel de Stoute, werd uitgegeven door Lenglet du Fresnoy, *Mémoires de messire Philippe*, III, 493-6; zie ook Vaughan, *Charles the Bold*, 432.

³ ARA: GR, Correspondentie, 12, 11bis. Zie, meer algemeen: Blockmans, *Les “Pays de par-deça”*, 39-47.

⁴ *Dits die Excellente Cronicke*, 177r.

⁵ Molinet, *Chroniques*, I, 173. Daarmee doorbrak de koning het negenjarige bestand van Soleuvre dat hij op 13 september 1475 met Karel de Stoute had gesloten (Cauchies, *Louis XI et Charles le Hardi*, 116).

⁶ SAG: 400, 25, 56r-57v.

⁷ Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 1.

detail te behandelen, spreekt Wim Blockmans van een legale *oppositie*.⁸ De dynastie bleef moeiteloos overeind, maar ze diende uit puur lijfsbehoud belangrijke concessies te doen aan de gretige onderdanen. De combinatie van een, immer problematische, troonsopvolging met een acute buitenlandse dreiging, een opgekropt maar wijdverbreid binnenlands verzet en de uitputting van de militaire en financiële middelen van de staat maakten van de staat een zwakke speler op het politieke veld.⁹ De klachten van de onderdanen werden, in ruil voor broodnodige steun, volledig ingewilligd en in geschreven voorrechten omgezet.

Die klachten waren velerlei en borrelden op in verschillende geledingen van de samenleving. Het tactloze optreden en de paternalistische visie van de gesneuvelde vorst die zijn centralisatiestreven meedogenloos en autoritair had doorgezet, met als enig doel de dynastie en haar machtsapparaat te versterken, botste nu op kwaad bloed.¹⁰ Karel wou koning worden en modelleerde zijn staat, meer nog dan zijn voorvaderen, naar het Frans eenheidsmodel. Soevereine en gespecialiseerde instituties in een hoofdplaats, een rationele hiërarchische rechtsorde en een betrouwbare geldstroom naar één kas dienden hem een volstrekte soevereiniteit over al zijn, aaneengesloten, vorstendommen te verzekeren. Vooral in de zoektocht naar middelen voor een staand leger had Karel de heersende regels verregaand overtreden. Vriendjespolitiek, geldbejag en ambtenhandel negeerden de bestaande rechten van de wereldlijke en geestelijke onderdanen. Een haast onafgebroken dienstplicht voor vazallen, opvordering van kerkelijke belastingen, onderdrukking van stedelijke vrijheden en heffingen op handel schaadden de geprivilegieerde status van stad, kerk en adel.¹¹ Het einde van Karels regime aanschouwde een verdrievoudiging van het belastingvolume, dat in 1475 een recordhoogte bereikte. Volgens de Staten-Generaal van medio 1476 kocht Karel hier enkel militaire nederlagen mee, en een nieuwe bede werd hem resoluut geweigerd.¹² De hertog en zijn bestuurskliek kwamen alleen te staan. De gewenste soevereine staat van de hertog beantwoordde niet aan de politieke en financiële realiteit.¹³ De droom spatte voorgoed uiteen op het slagveld.

Maria erfde de woede. Het ontredderde staatsbestel gaf toe aan de gebalde klachtenbundel van de eendrachtige onderdanen.¹⁴ De Gentse commotie werd gecounterd met het Gents privilege van 30 januari; Brugge ontving zijn charter op 13 maart, en een tweede maal op 21 april.¹⁵ Het Groot Privilege van 11 februari 1477 logenstrafte het beleid van Karel, de vier territoriale privilegiën (van Vlaanderen, Brabant, Holland-Zeeland en Namen) bekommerden zich om de gewestelijke gevoeligheden. De reactie van de Staten richtte zich tegen het geforceerde karakter van de centralisatie, die deels teniet werd gedaan, en vooral tegen de uitwassen die tijdens de laatste jaren zo hemeltergend waren geworden, namelijk de aantasting van gewestelijke en lokale bevoegdheden en het machtsmisbruik van ambtenaren in hertogelijke dienst.¹⁶ In het oog springen vooral de correctie van de ambtsverpachting en de corruptie, vrijhandel, territoriale integriteit, rechtspraak in eerste instantie door eigen rechters, en respect voor verworvenheden.¹⁷ Deze principes kleedden het staatsapparaat qua bestuurlijke en gerechtelijke bevoegdheden dan wel gedeeltelijk uit, maar ze harmoniseerden

⁸ Blockmans, *De "constitutionele" betekenis*, 474.

⁹ *Ibidem*, 473.

¹⁰ Een bespreking van het beleid van Karel de Stoute in Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 195-217.

¹¹ Jongkees, *Etat et Eglise*, 238-9 en Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 614-5.

¹² Wellens, *Les Etats Généraux*, 150-2.

¹³ Mollat, *Une enquête à poursuivre*, 184-5.

¹⁴ Deze klachtenbundel werd uitgegeven door Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 60-3 en stemt inhoudelijk volledig overeen met het uiteindelijke Groot Privilege.

¹⁵ Vander Haeghen, *La chartre donnée*, 274-8 en Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, II, 72-100 en SAB: PO 1155.

¹⁶ Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 219.

¹⁷ Blockmans, *De "constitutionele" betekenis*, 491.

en stabiliseerden evenzeer zijn werking. Alleen al de bestrijding van de corruptie maakte de werking van het centrale bestuursapparaat betrouwbaarder, zowel voor regering als onderdanen.¹⁸ Meer nog, indien het landsbestuur deze afspraken volgde, dan bestrafte het Groot Privilege de oppositie als ongewettigd. Dat dit laatste ‘grondwettelijke basisprincipe’ in negatief in het Privilege werd opgenomen, toont aan dat de beslissingsmacht in de aanvang van 1477 bij de Staten-Generaal lag.¹⁹ In ruil voor de toegevingen kreeg de dynastie maatschappelijke erkenning en politieke legitimatie, én middelen om de Franse invasie staande te houden. Voorlopig leek de Bourgondische staat gered.

Wat betekenden de privileges van 1477 voor de machtsaanspraak van de staat in het graafschap Vlaanderen? Laten we de schade opmeten die de Bourgondische staat op politiek, juridisch en financieel vlak door de toekenning van het Groot, het Vlaams en de stedelijke privilegiën van Gent en Brugge, geleden heeft. Vooreerst zag het hof haar greep op het financiële beleid van de staat verzwakken. De privileges vervingen drie centrale instellingen, de Rekenkamer, de Schatkamer en de Kamer van de Beden te Mechelen, door hun gedecentraliseerde voorgangers.²⁰ De staat zag eveneens een deel van haar inkomsten verdwijnen. De Staten-Generaal schraptten de voor de schatkist uiterst lucratieve ambtsverpachtingen, en tolereerden enkel nog tolheffingen waarmee zij ingestemd hadden, of die vanouds geheven werden. In Vlaanderen schaften de Vier Leden de tol te Grevelingen, deze op de aluinhandel, de ‘quade placke’, het ‘bodemgeld’, het ‘leenknechtgeld’ en het ‘sheerengeld’ te Sluis af.²¹ Ook de inkomsten uit de Brugse bastaardgoederen en het strandrecht werden de staat ontnomen.²² De privileges sloten winsten op devaluaties uit en onderwierpen de muntslagerij aan strikte controle. Beden vereisten eendrachtige instemming van de Leden en dienden geheven naar het Transport van Oudenburg (uit 1408) ter vervanging van de repartitie die in 1474 was opgesteld.²³

Deze financiële aderlating maakte in de eerste plaats de fiscale willekeur van Karel de Stoute ongedaan, maar de aanklacht tegen de wijdverbreide corruptie in het staatsapparaat raakte de schatkist zo mogelijk nog dieper. Extralegale verloning van ambtenaren behoorde niet meer tot de mogelijkheden. De hele vijftiende eeuw door hadden staatsambtenaren hun te laag geachte salaris weten aan te vullen met wijngiften, emolumenten, steekpenningen en corruptief gedrag, dat uiteindelijk het leeuwendeel uitmaakte van hun inkomsten.²⁴ De ambtenaar diende nu volledig terug te vallen op de – lege – schatkist. Zijn verminderde financiële slagkracht had bovendien rechtstreekse implicatie op de bewegingsruimte van de vorst die, in tijd van chronische tekorten, steeds terugviel op leningen van ambtenaren als essentieel element in hun reciprociteitsrelatie.²⁵ De Vlaamse Staten ondermijnden dit circuit en vervingen het door strikt gereguleerde financiële toekenningen, die als een controlemechanisme konden fungeren. De Staten konden vorstelijke leningen bij professionele leveranciers en bij steden niet verbieden, maar opvallend is bijvoorbeeld dat het

¹⁸ *Ibidem*, 493 en Van Rompaey, *De Grote Raad*, 130-1.

¹⁹ Maria schrijft over de concessies in het Privilege: *Ende waert dat wij, onse hoirs oft naercommers hierjeghen ghinghen [...], zo consenteren wij ende willekueren onsen vorseiden landen ende den ondersaten [...], dat zij ons ende onse naercommers nemmermeer gheenranden dienst doen en zullen noch onderhoorich zijn in gheenrande zaken die ons van noode zullen zijn [...], toter tijt toe dat wij hemlieden alsulc ghebrec als daerinne ghedaen ware, weder daden beteren ende uprechten* (Blockmans, *Privilege voor alle landen*, 94). Ook het Vlaams privilege eindigt met dezelfde slotformule (*idem*, *Privilege voor het graafschap Vlaanderen*, 143-4).

²⁰ Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen*, 144-5 en Van Rompaey, *De Grote Raad*, 124.

²¹ Blockmans, *Privilege voor het graafschap Vlaanderen*, 137-8, en volgende.

²² Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, II, 83-4.

²³ Over de repartities: Blockmans, *The Low Countries*, 287.

²⁴ Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 70-1 en Bartier, *Légistes et gens de finances*, I, 175-6.

²⁵ Boone & Dumolyn, *Les officiers-créditeurs*, 227-8.

aandeel van ambtenaren in het geheel van geleende sommen tijdens de regering van Filips de Goede slechts op twee momenten cruciaal te noemen is, namelijk bij de bestrijding van zijn twee grootstedelijke concurrenten in 1436 en 1453.²⁶ Dergelijk voordeel zou de vorst in eventuele krachtmetingen na 1477 niet meer hebben, hetgeen symptomatisch is voor de inspraak die de Staten voor zichzelf in het vorstelijke beleid gereserveerd hadden.

Op gerechtelijk vlak kleedden decentraliserende maatregelen de staat verder uit. De Grote Raad verving het Parlement van Mechelen, dat eigenmachtig via onder andere de *omisso medio* haar juridische invloedssfeer ten nadele van gewestelijke en lokale hoven had uitgebreid. De ‘nieuwe’ Grote Raad zou voortaan enkel als uitzonderingsrechtbank optreden en ze zou tevens garant staan voor de navolging van de nieuwe privileges.²⁷ Ook de Raad van Vlaanderen werd in haar bevoegdheden beknot en in haar samenstelling aangetast. Appel en reformatie kwamen haar nog toe, maar het leenrecht, zaken in eerste instantie, evocatie of processen geheel overdoen behoorde amper nog tot de mogelijkheden.²⁸ De Raad werd een volwaardig beroepshof, dat als enige uitspraak mocht doen in geschillen tussen Vlaamse banken en hoven. De afschaffing van de voor corruptie erg gevoelige functie van raadsheer-commissaris, de vernauwing van het profiel van de raadsheer (hij diende in Vlaanderen geboren te zijn) en de eis naar competentie, paste in de visie om de geloofwaardigheid van de instelling als beroepshof te verhogen door haar werking te versoepelen, en tevens inmenging van bovenaf te voorkomen. Ook de eis dat inwoners in de taal van hun land dienen berecht te worden, kadert in de verzuchting naar een doorzichtige rechtspraak en tevens een symbolische uiting van de gewonnen invloed van de onderdanen op het beleid.²⁹ Zowel de Raad, de souverain-baljuw als de geestelijke hoven dienden zich te schikken naar de territoriale integriteit van de stedelijke kwartieren, die in hun juridisch ressort hersteld werden (inclusief het buitenpoorterschap). De staat verloor volledig de teugels van het gerechtelijke systeem, en haar Grote Raad, die bovendien door de gewesten ingevuld werd, kreeg enkel nog een restbevoegdheid toegeschreven. Het afgedwongen respect voor de lokale privileges en vrijheden tenslotte deed de rechtelijke balans volledig naar het aloude gewoonterecht overhellen, dat door voor de staat onbeïnvloedbare rechtens werd gepleit.

Ook op politiek vlak viel de schade voor de staat nauwelijks te overzien. Het Groot Privilege voorzag immers in een alternatief bestuursniveau voor de hertogelijke macht. Naast hun fiscale en monetaire bevoegdheden, konden de Staten-Generaal voortaan rekenen op een zekere politieke en militaire autonomie. De Staten mochten vrij vergaderen, over oorlog en vrede beslissen, en, op eigen kosten, troepen lichten – hetgeen, gezien de latente Franse bedreiging, onmiddellijk gebeurde.³⁰ Instellingen waarover de Staten geen zeggenschap hadden, het Parlement en de genoemde financiële instituties, schaften ze af. Hun vervangers palmde ze in, zoals de Grote Raad die proportioneel samengesteld werd.³¹ Een beperking op de leendienst, de garantie op vrijhandel, het verbod op inspraak in kerkelijke benoemingen en respect voor plaatselijke vrijheden dienden de staatsinmenging op adellijk, klerikaal en lokaal niveau te minimaliseren. Die laatste maatregelen corrigeerden eens te meer het beleid van Karel de Stoute, de rol die de Staten zich in de privileges toematen daarentegen is ongezien en had vooral een schokeffect op het oog. De relatieve vaagheid van de desbetreffende artikelen

²⁶ Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 101.

²⁷ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 131-5.

²⁸ Blockmans, *Breuk of continuïteit*, 104 en Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen*, 52-4.

²⁹ Boone, ‘*Doen traiteren elken Vlaming*’, 117-8.

³⁰ Blockmans, *Privilegie voor alle landen*, 92-3; Wellens, *Les Etats-Généraux*, 163-5 en Koenigsberger, *Fürst und Generalstaaten*, 561. Over de troepenlichting: Cuvelier, *Actes des Etats-Généraux*, 303-4.

³¹ De Grote Raad zou bestaan uit 26 leden: één kanselier, vier leden (elk) uit Bourgondië, Vlaanderen, Brabant en Holland-Zeeland, twee leden (elk) uit Artesië-Picardië, Henegouwen, Luxemburg en Limburg-Overmaas, en één uit Namen (Blockmans, *Privilegie voor alle landen*, 90). Later bespreken we de concrete invulling van de Grote Raad.

en het gebrek aan middelen om een afdwingbaar beleid te voeren, moeten ook aan de tijdgenoot duidelijk gemaakt hebben dat de Staten-Generaal hier niet als een concurrent voor de vorstelijke macht naar voren werden geschoven, maar wel als een consultatief orgaan waar een vorst niet om heen kon.³² In die optiek verschraalt de reeds aangehaalde slotformule van het Groot Privilege die de onderdanen ongehoorzaamheid predikt indien de vorst hen negeert, tot een vingerwijzende, maar desalniettemin krachtige politieke waarschuwing.

De gewestelijke en stedelijke privileges vormden een grotere restrictie voor de vorstelijke macht. In een verstrekkende autonomie, zeker na de afschaffing van het Brugse Vrije als Vierde Lid, op 20 en 30 maart en nogmaals op 9 april 1477³³, regeerden Gent en Brugge opnieuw hun hinterland in politiek, financieel, economisch, militair en juridisch opzicht. De Brugse en Gentse opstandelingen cancelleerden respectievelijk de Vredes van Atrecht van 1438 en van Gavere van 1453 waarin Filips de Goede de stedelijke autonomie aan banden had gelegd. De terugkeer naar traditionele kiesprocedures voor schepenenbanken, ambachtsbesturen en andere stedelijke instellingen, het verbod op verpachting van gerechtelijke en politieke functies en het herstel van stedelijke privileges maakten het voor de vorst onmogelijk nog in te grijpen in stedelijke aangelegenheden, die bovendien de stadsgrenzen ver te buiten gingen. Zelfs indien de graaf nog vertegenwoordigers in de schepenenbank kon droppen, was hun actieradius danig verkleind door enerzijds de verminderde macht van de schepenenbanken in de stad en anderzijds de toegenomen macht van de ambachten in het stadsbestuur. De invulling van ambten van opperduinherder, souvereinbaljuw, allerlei ontvangers, 'sheerenknappen' te Sluis enzovoort, geschiedde nog wel door de graaf, maar willekeur en machtsmisbruik werden volledig uitgesloten door strenge restricties in de privileges.³⁴ Brugge eiste zelfs, naast de zeggenschap over het Brugse Vrije en expliciete inspraak in de benoeming van de baljuw van Sijsele, de kasteelheren in Sluis en de waterbaljuw toe; ook Middelburg en Sluis vielen nu onder haar heerschappij.³⁵

De machtsaanspraak van de staat op enkele van haar instellingen verzwakte dus. Meer nog, de privileges ondergroeven één van de basispijlers van de Bourgondische staatsmacht. Jarenlang hadden de hertogen via informele beïnvloeding, makelaardij en patronage, netwerken van persoonlijke relaties ('sociaal kapitaal') in de Vlaamse steden opgebouwd, met als doel lokale machtsmonopolies te breken en een invloedrijk cliënteel in elke stad te ondersteunen. De Vlaamse Leden kortwiekten in het voorjaar van 1477 de mogelijkheid voor de staatsmacht om via deze beproefde manier van sluipende staatsvorming stedelijke besluitvormingsprocessen te beïnvloeden. Het gewestelijke privilege ontnam de vorst en zijn stedelijke medestanders immers de mogelijkheid om via giften en materiële vergoedingen op de stedelijke politiek te drukken. Het privilege reglementeerde bijvoorbeeld beloningen van hertogelijke secretarissen, verbood willekeurige leenverheffingen, sloot plaatsvervangende vorstelijke commissarissen uit, spoorde functionarissen (waaronder de kanselier) aan het zegelrecht van de graaf nauwgezet te hanteren en het beperkte strikt tal van vergoedingen, *ghiften, corruptien of andersseins*.³⁶ Deze bepalingen verhielpen aan voormalige onrechtmatige praktijken, maar ze tastten evengoed de Bourgondische politieke giftcultuur in haar grondvesten aan. Kortom, de 'zachte vorm' van vorstelijke inspraak en beïnvloeding in stedelijke affaires werd de handen afgesneden. De privileges braken met het directe verleden, en flitsten het graafschap terug naar de 'gouden tijd' van stedelijke autonomie.

³² Pirenne, *Le rôle constitutionnel*, 268.

³³ Prevenier, *Réalité et histoire*, 6-8 en Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 132 (zie ook verder).

³⁴ Blockmans, *Privilege voor het graafschap Vlaanderen*, 138-41.

³⁵ Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, II, 81-93.

³⁶ Zie respectievelijk Blockmans, *Privilege voor het graafschap Vlaanderen*, 141, 135, 132 en 130 (citaat); bespreking bij *idem*, *Corruptie, makelaardij en patronage*, 233-4. Meer algemeen: Boone, *Dons et pots-de-vin*, 486-7; Prevenier, *De netwerken in actie*, 305-9 en Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 436-8.

De korte tijdspanne die de Staten-Generaal nodig hadden om in februari 1477 een klachtenbundel te formuleren, toont aan hoe diep de onvrede met het voorbije beleid geworteld zat, en doet zelfs vermoeden dat de Staten reeds over een grievenlijst beschikten nog voor de fatale veldtocht te Nancy.³⁷ De diepe onenigheid tussen de Statenvergadering en de kanselier in mei 1476, die na de hertogelijke nederlaag te Grandson geld en afkoopbare leendienst van de onderdanen geëist had, gevolgd door een eensgezind njet van de Vlaamse vertegenwoordigers, gaf in ieder geval aanleiding tot politiek protest dat door een plotse inzinking van de dynastie zes maanden later zijn kans schoon zag verregaande desiderata door te drukken.³⁸ Daarin maakten Karels onderdanen korte metten met de politieke en financiële excessen van zijn beleid, en haakten ze in op de kenmerkende laatmiddeleeuwse ideeën van parlementarisme en volksvertegenwoordiging.³⁹ In Vlaanderen mondde de sterke traditie van stedelijk zelfbestuur uit in de herstelling van de macht die de laatste twee hertogen de steden ontnomen hadden. Het Brugse privilege verwijst expliciet naar de tijd van *Philips le Hardy*, het Gentse naar de Vrede van Doornik van 1385, als maatstaf.⁴⁰ De Ieperse ambachten verwezen zelfs naar de privileges uit ‘*sgraven Lodewycx tyden*’.⁴¹ En ook in de Brabantse opstanden van 1477 klinkte de wil om de politieke situatie van vóór de troonsbestijging door Filips de Goede te herstellen, sterk door.⁴²

De Brabantse Blijde Inkomst, het Groot en het Vlaams Privilege herstelden dus een vroegere situatie waarbij de bestaande vrijheden het basisprincipe vormden.⁴³ De Staten-Generaal behielden zelfs een aantal verworvenheden van de Bourgondische staatsstructuur. Sommige centrale instituties (zoals de Grote Raad, de Rekenkamers, de Raad van Vlaanderen en de Staten-Generaal zelf) werden geaccapareerd in een representatieve staatsstructuur, die we toch relatief ‘nieuw’ kunnen noemen. De privileges van 1477 waren in dat opzicht een ongeziene uitdrukking van een federatieve, door de grote steden beheerste, staatsopvatting.⁴⁴ We kunnen de in 1477 ontstane staatsvorm als een ‘federatie’ of een ‘federale staat’ omschrijven – onder een federatie verstaan we een verbond van samenwerkende staten die hun zelfstandigheid behouden. De Bourgondische staat behield een centraal beslissingsniveau (dat van de vorstin), dat, volgens de privileges van 1477, onder grote controle stond van de Staten-Generaal. Toch behielden de afzonderlijke staten een hoge graad van bestuurlijke autonomie. Via het beproefde concept van volksvertegenwoordiging konden deze staten vorstelijke willekeur ongedaan maken, conform de middeleeuwse principes van het parlementarisme. Het staatshoofd verzekerde nog wel de rechtsorde in de nieuwe Bourgondische staat, maar hij/zij diende wel een groot deel van het in de afgelopen jaren

³⁷ De dood van Karel de Stoute was in Vlaanderen bekend op 12 januari, een officiële bevestiging volgde op 24 januari. Zes dagen later was het Gentse privilege reeds een feit, op 4 februari presenteerde de Staten-Generaal, een dag eerder samengekomen, haar klachtenlijst aan de jonge hertogin. De lijst werd op 9 februari integraal overgenomen in het Groot Privilege, dat Maria, samen met het Vlaams privilege, twee dagen later ondertekende. Voor de chronologie, zie Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 18-21 en Blockmans, *De “constitutionele” betekenis*, 474-5).

³⁸ In verband met de ruzies op de Staten-Generaal van 1476, zie Wellens, *Les Etats-Généraux*, 143-51 en Cuvelier, *Actes des Etats-Généraux*, 252-4. Opvallend is dat de Vlaamse Leden in het najaar van 1476 meermaals vergaderden over de ‘*aermoeden ende bedructheden van den lande*’ en ‘*andere zware materien*’ (Blockmans, *Handelingen (1467-1477)*, 297-30, citaten van 305).

³⁹ Over dit middeleeuwse parlementarisme: Blockmans, *Du contrat féodal* en Boone, *In den beginne*.

⁴⁰ Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, II, 74 en Vander Haeghen, *La charte donnée*, 277.

⁴¹ De Ieperse hoofdmannen eisten, uit naam van de ambachten, in april 1477 de rechten terug die de ambachten onder graaf Lodewijk van Male hadden (fragment uit een kroniek van een Ieperling; uitgegeven door Diegerick, *Episode de l’histoire*, 443).

⁴² Van Uytven, *1477 in Brabant*, 269.

⁴³ *Ibidem*, 270.

⁴⁴ Blockmans, *De “constitutionele” betekenis*, 494.

opgebouwde gewelds- en belastingsmonopolie aan het federale bestuursorgaan (de Staten-Generaal) of aan de afzonderlijke staten af te staan. De financiële slagkracht van de staat werd bovendien aan strikte controle onderworpen en de politieke macht ervan werd negatief gedefinieerd door een verbod op usurpatie van lokale en regionale bevoegdheden. Door corruptie en machtsmisbruik uit het staatsapparaat te zuiveren, streefden de privileges eveneens naar een doeltreffend machtsapparaat, zij het dus één dat door de Staten bestuurd werd. De dynastie had uit lijfsbehoud moeten toegeven, en ze zag zich zowel institutioneel als 'informeel' gehandicapt, waarmee we doelen op de door de privileges gecontesteerde principes van de Bourgondische makelaarsstaat. De mogelijkheden voor de vorst en zijn ambtenaren om via een netwerk van persoonlijke relaties aan macht te winnen, ruimden plaats voor efficiënte bestuursregels die de algemene welvaart (de '*res publica*') van de onderdanen dienden te verzekeren. Twee tendensen ondermijnden echter op korte termijnen de ambitie van de Staten-Generaal om deze 'republikeinse' waarden daadwerkelijk aan de agenten van de staat op te leggen. Enerzijds heroverde de vorst zijn verloren terrein en herstelde het staatsapparaat zich. Anderzijds ondergroef interne contestatie en onderlinge onenigheid de gewonnen positie van de Staten-Generaal. De stedelijke opstanden in het graafschap komen later aan bod, vooreerst behandelen we de politiek van de nieuwe vorst en zijn vertegenwoordigers, die nu op hun beurt in het offensief traden.

2. De staat herstelt zich (1477-1482)

2.1 Het huwelijk van Maria en Maximiliaan

De privileges van 1477 ademden de wil van de Staten-Generaal uit om van het Bourgondische staatsapparaat een gedecentraliseerde en stabiele regeringsvorm te maken. De functie van de vorst bestond erin deze bestuursorde en de rechtspraak te garanderen. Die figuur diende bijgevolg over een evenwichtige, maar niet al te dominante persoonlijkheid te beschikken. Maria zou huwen, om in de opvolging te voorzien, '*pour la reparation du throne de Bourgoigne*'.⁴⁵ Maar de meningen over wie de vacante troon diende op te vullen, waren erg verdeeld. Het hof, namelijk Maria zelf, haar stiefmoeder Margaretha van York en de hofraad van de jonge vorstin, stuurden duidelijk aan op een huwelijk met Maximiliaan van Oostenrijk, de zoon van de Habsburgse keizer Frederik III. Deze huwelijksalliantie was een erfenis van Karel de Stoute die tot drie maal toe zijn dochter aan de keizer had beloofd, waarschijnlijk in de hoop een koningstitel te verwerven.⁴⁶ In mei 1476 had de hertog nog zijn akkoord gegeven voor het huwelijk dat in november dat jaar te Keulen zou plaatsvinden, maar de afloop van de Bourgondische veldtochten besliste daar anders over.⁴⁷ Op 24 januari 1477, drie weken na de dood van Karel, herinnerde Frederik III, onwetend over de dood van Karel de Stoute, de hertog nog aan zijn belofte.⁴⁸

Maar de Franse koning Lodewijk XI had andere plannen, en werd daarbij gesteund door een belangrijk deel van Maria's onderdanen. Begin maart 1477 bijvoorbeeld uitten de Brugse gedeputeerden op de Statenvergadering te Gent in een opmerkelijk schrijven aan hun moederstad felle kritiek op het mogelijke huwelijk van hun vorstin met de Habsburgse prins. Volgens hen waren er geen juridische verplichtingen die haar tot een huwelijk met Maximiliaan dwongen. Ze argumenteerden dat een matrimoniale alliantie met de Franse

⁴⁵ Molinet, *Chroniques*, I, 226.

⁴⁶ Karel de Stoute was bereid een hoge prijs voor deze koningstitel te betalen (Müller, *Um 1473.*, 262-3; Ehm, *Burgund und das Reich*, 118-129 en Debris, "*Tu, felix Austria, nube*", 190-4).

⁴⁷ Hommel, *Marie de Bourgogne*, 201.

⁴⁸ Arnould, *Les lendemains*, 13 en Debris, "*Tu, felix Austria, nube*", 195.

koning misschien wel de beste oplossing was om de oorlog te beëindigen.⁴⁹ In zijn drang om de voor de Franse kroon verloren gebieden te heroveren, had Lodewijk XI immers zijn zoon Karel voorgesteld als huwelijkskandidaat.⁵⁰ Het argument dat de koning in geval van een huwelijk de oorlog zou stoppen, heeft de Bruggelingen zeker overtuigd een Franse alliantie boven een Duitse te verkiezen. Maar de leeftijd (en dus de onvruchtbaarheid) van de zesjarige Franse dauphin en de hevigheid van de Franse aanvallen ondergroeven echter de kandidatuur van de kroonprins. De Franse koning had een dominante persoonlijkheid en was een hevige voorstander van een sterk gecentraliseerd staatsapparaat, net datgene waartegen de Vlaamse steden gerebelleerd hadden. Een jonge Duitse vorst was misschien makkelijker te overtuigen van de belangen van de Staten-Generaal. Bovendien huiverde ook de hofraad van Maria zijn gewonnen politieke positie in te ruilen voor een denkbare dominante Franse invloed in de Nederlanden wanneer het Franse vorstenhuis de Bourgondische dynastie zou opsorpen. Einde maart schreef Maria, met advies van haar raad, uiteindelijk naar Maximiliaan om haar te verlossen van de Franse dreiging.⁵¹

In Wenen werd deze brief waarschijnlijk op gejuich onthaald. Zodra hij op de hoogte was van de dood van Karel de Stoute had de Duitse Keizer immers alles in het werk gesteld om de hand van Maria van Bourgondië voor zijn zoon te bemachtigen. De Habsburgse dynastie had door een eeuwenlange politiek van verovering en matrimoniale allianties langzaam maar zeker zijn ‘*Hausmacht*’ weten uit te breiden.⁵² Het Habsburgse geslacht was er zelfs in geslaagd de keizerlijke titel te bemachtigen, maar deze titel dekte nauwelijks een lading van betekenis. Het Duitse Rijk was verbrokkeld, interne rivaliteiten en tegengestelde belangen hinderden een standvastige territoriale politiek en de keizer kon niet over, bijvoorbeeld, algemene belastingen beschikken om een algemene troepenmacht te lichten. De keizer had enkel daadwerkelijke politieke macht over de kroondomeinen van de dynastie, waartoe, onder andere, de gewesten Oostenrijk, Stiermarken en Karinthië behoorden. Omdat de Duitse keizer enkel over deze gebieden een directe heerschappij kon uitoefenen, diende hij voor de tenuitvoerlegging van zijn keizerlijke politiek steeds terug te vallen op de middelen die deze ‘*Hausmacht*’ hem kon bieden.⁵³ Indien Frederik III zijn macht over zijn eigen keizerrijk wou vergroten, diende hij dus zijn persoonlijke domeinen uit te breiden. De doorheen de geschiedenis verworven domeinen werden bovendien op een autocratische wijze bestuurd, haar verwerving had immers enkel de machtsuitbreiding van het Habsburgse geslacht op het oog. Het huwelijk van zijn zoon met Maria van Bourgondië bood de keizer een unieke kans om niet enkel de rijke landen aan de rand van het keizerrijk aan zijn persoonlijke bezittingen toe te voegen, maar tevens om zijn macht over het eigen keizerrijk danig te versterken. De Habsburgse politiek bestond er dus uit om, doorheen haar roemrijke geschiedenis, via oorlogen en huwelijken de ‘*Hausmacht*’ uit te breiden. Een annexionistische en autocratische politiek was de Habsburgers eigen en deze zou dus ook de centrale beleidslijn van de jongste telg van het geslacht, Maximiliaan van Oostenrijk, blijven.

De Bourgondische onderdanen waren zich amper van deze ‘Habsburgse eigenheid’ bewust, of, indien dat wel het geval was, de Bourgondische bezielers van het huwelijk vonden het alvast geen hindernis om tot een huwelijk over te gaan. De schijnbaar onophoudelijke opmars van de Franse troepen en het Bourgondische gebiedsverlies stilden de interne oppositie tegen het huwelijk van Maria op de vergadering van de Staten-Generaal in april

⁴⁹ Dan stopte de oorlog tegen de Fransen meteen, en diende men geen verdediging te organiseren. Maximiliaan was immers ‘*zeer onghereedt omme huer ende hueren lande bistant te doene*’. Er was ‘*meerder noch beter alliance*’ mogelijk (RAB: FD, 181, uitgegeven door Priem, *Documents extraits*, tweede serie, VI, 285 en Cuvelier, *Actes des Etats-Généraux*, 306). Zie ook Blockmans, *Handelingen*, 16-7.

⁵⁰ Zie bijvoorbeeld Molinet, *Chroniques*, I, 194.

⁵¹ Hugenholtz, *The 1477 crisis*, 35 (brief van 26 maart 1477).

⁵² Debris, “*Tu, felix Austria, nube*”, 8-12.

⁵³ *Ibidem*, 470.

1477 te Leuven, die, conform hun nieuwe politieke positie, met toestemming van Maria en haar hofraad, hun goedkeuring over het huwelijk dienden uit te spreken.⁵⁴ Op de bijeenkomst garandeerde een Habsburgse delegatie onder leiding van Joris van Baden, de bisschop van Metz, de Staten een competente keizerszoon die de oorlog snel zou kunnen beslissen.⁵⁵ Op 21 april 1477 voltrok hertog Lodewijk van Beieren te Gent het huwelijk per procuratie. Maximiliaan van Oostenrijk verbleef op dat ogenblik nog te Wenen, waar Frederik III, tevergeefs, geld en troepen pogde te verzamelen om zijn zoon naar de Nederlanden te laten reizen.⁵⁶ Te Leuven verzekerden de Duitse gezanten zich van de rijkdom van het ‘*gans getrewes willigs volck*’, zoals ze Maria’s onderdanen bestempelden.⁵⁷ Met de belofte dat de nieuwe hertog bij zijn Blijde Intrede plechtig zou zweren de privileges van 1477 na te leven én in de hoop dat een Duitse weermacht de eigen troepenlichting zou versterken, stemden de Staten in met de alliantie. Het huwelijk zou uiteindelijk op 19 augustus te Gent plaatsvinden, waarbij de onderdanen hun vredeswensen luidruchtig etaleerden. Op de Genste Sint-Baafspoort stond zelfs volgende tekst te lezen: ‘*Tu es dux noster, pugna praelium nostrum, omnia quae dixeris nobis, faciemus*’.⁵⁸ Het huwelijkscontract van daags voordien beloofde dat indien Maria kinderloos zou sterven, Maximiliaan geen rechten had op de erfenis van zijn echtgenote, wat een Habsburgse annexatie uitsloot.⁵⁹ De Staten-Generaal en de hofraad voorzagen op die manier in een onafhankelijke dynastie, geleid door een negentienjarige prins die onder hun controle de statenbond zou besturen. Opdracht volbracht.



Figuur 1: Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië, met kroost, op een portret uit 1515 (Kunsthistorisches Museum, Wenen).

⁵⁴ Wellens, *Les Etats-Généraux*, 177 en Cuvelier, *Actes des Etats-Généraux*, 346.

⁵⁵ Schneider, *Un conseiller des ducs*, 328-9. Zie ook Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 122-35.

⁵⁶ De keizer kreeg namelijk met de kenmerkende politieke moeilijkheden in het Duitse Rijk te maken. De keurvorsten weigerden immers het huwelijk, en dus de machtsuitbreiding van het Habsburgse geslacht, te ondersteunen (Debris, “*Tu, felix Austria, mube*”, 196).

⁵⁷ Hommel, *Marie de Bourgogne*, 316.

⁵⁸ Vrij vertaald betekent dit dat de Gentenaars Maximiliaan als hertog willen aanvaarden. Indien hij de oorlog wenste te voeren, kon hij, aldus het citaat, over alle zijn wensen beschikken. Molinet schrijft over de Blijde Inkomst van Maximiliaan te Gent: ‘*populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam*’ (Molinet, *Chroniques*, I, 224). Zie ook *Dits die Excellente Cronike*, 191v.

⁵⁹ Dumont, *Corps universel diplomatique*, III (2), 10 en *Chronique des faits*, 446-449.

2.2 De oorlog tegen Frankrijk

De voornaamste bekommernis van de Staten-Generaal bestond erin om, na de toekenning van de privileges, de invasie van de Franse troepen een halt toe te roepen. De militaire opmars van Lodewijk XI werd aanzienlijk versneld door de kampwisseling van verscheidene Bourgondische edelen. Philippe de Crèvecoeur, Antoon van Bourgondië, Philippe Pot, Guillaume Biche, Jean de Neuchâtel en Jacob van Luxemburg, om maar de voornaamste te noemen, liepen in het voorjaar van 1477 over naar het Franse hof.⁶⁰ Dit betekende niet alleen een persoonlijk verlies voor de Bourgondische dynastie, maar vaak ook een verlies van geld en land. De kampwisseling van Vlriesridder Philippe de Crèvecoeur is daarvan het mooiste voorbeeld. Na de slag te Nancy vluchtte hij naar Picardië waar hij de leiding over de Bourgondische troepen nam. Kort erna stelde Adolf van Kleef, de luitenant-generaal van de Nederlanden, hem aan tot kapitein van Atrecht, maar *'finablement il se tourna de son parti'*.⁶¹ Hij opende op 4 maart 1477 de poorten van Atrecht voor de Franse koning die zo Artesië aan zijn kroondomein kon toevoegen.⁶² Philippe de Crèvecoeur werd als *'maréchal de France'* de aanvoerder van de Franse troepen die in 1477 hevig op de grenzen van de graafschappen Vlaanderen en Henegouwen inbeukten, tot aan de wapenstilstand van 18 september 1477.⁶³

De oorlog had uiteraard noodlottige economische gevolgen voor het graafschap Vlaanderen, hetgeen de bereidwilligheid van de Vlaamse steden verklaart om Maximiliaan middelen toe te stoppen om de invasie te weerstaan. Op de inbreng van de steden die in mei onder leiding van kapitein-generaal van de Vlaamse troepen, Jan van Luxemburg, de tegenaanval inzetten, komen we later terug.⁶⁴ De jonge vorst zette na een korte wapenstilstand in september 1477 resoluut een tegenaanval op het getouw. Deze bestond uit een militair en een juridisch luik. De prins van Orange, Jean de Chalon, ondernam een grootscheepse aanval vanuit het vrijgraafschap Bourgogne om het hertog Bourgogne te heroveren, maar de poging draaide op een mislukking uit.⁶⁵ Maximiliaan gelastte jurist Jean d'Auffay⁶⁶ een pamflet te schrijven waarin de rechtsgrond waarop Lodewijk XI boog om de Bourgondische landen aan het Franse kroondomein toe te voegen, nietig werd verklaard.⁶⁷ Maximiliaan liet een gedrukte versie van het pamflet verspreiden met de bedoeling internationale steun voor het conflict op te wekken.⁶⁸ Lodewijk XI was niet onder de indruk en startte in mei 1478 een procedure voor het Parlement van Parijs om Karel de Stoute van majesteitsschennis te beschuldigen met de

⁶⁰ Cools, *Mannen met macht*, 105. We komen later op hun lot terug.

⁶¹ Molinet, *Chroniques*, I, 185. Door de ligging van zijn heerlijkheden diende Philippe de Crèvecoeur in de voorbije jaren continu te schipperen tussen de Bourgondische hertog en de Franse koning, voor wie hij uiteindelijk koos (Harsgor, *Recherches sur le personnel*, II, 1088-9; d'Amat, *Esquerdes*, 37; Collet, *Philippe de Crèvecoeur, passim* en Potter, *War and government, passim* en Cools, *Mannen met macht*, 190-1). In november 1477 vaardigde Lodewijk XI een oorkonde uit waarin hij besliste dat Artesië voortaan weer tot de Franse kroon behoorde (*Ordonnances des rois*, XVIII, 304-5).

⁶² Voortaan werd Philippe de Crèvecoeur *'la bête noire de Maximilien'* (Dubois, *Autour du traité*, 139). De vorst beschuldigde hem later van eedbreuk (RAG: Varia 3, 243, '1478').

⁶³ Uitgegeven door Dumont, *Corps universel diplomatique*, III (2), 9-10.

⁶⁴ Op 16 mei 1477 had de hertogin Jan van Luxemburg in die functie benoemd tegen een vergoeding van 2400 lb. par. op de *'recette'* van het graafschap Vlaanderen (RAG: RV, 175, 67).

⁶⁵ *'Il n'y a de duc de Bourgogne que moy'* verklaarde Lodewijk XI in mei 1480 (*Lettres de Louis XI*, VIII, 200).

⁶⁶ Jean d'Auffay was rekwestmeester van Maria in de jaren 1473-77 (Hennebert, *Auffay*, 543) en juridisch raadgever van het vorstenpaar in 1477-82 (Molinet, *Chroniques*, I, 378 en ADN: B 2118, 233r).

⁶⁷ ADN: B 1612, 15r. Dit pamflet was opgesteld nadat een onderzoekscommissie (bestaande uit Pieter van Luxemburg, Olivier de la Marche, Jean de la Bouverie en Guillaume de la Baume) zich over deze zaak had gebogen. Ze kwam in 1479 tot de conclusie dat Maria van Bourgondië en haar echtgenoot *'doivent estre et seront prealablement reintegrez et remis en la possession paisible, plainiere et entiere des villes et place de la conté d'Artois'* (RAG: RV, V3, 243, 28-30).

⁶⁸ Uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *L'oeuvre de Jean Brito*, 107-58.

bedoeling de verovering van diens landen te rechtvaardigen.⁶⁹ Aangezien beide partijen hun eigen gelijk zochten, en geen rechtbank als bevoegd werd ervaren, leverde het juridische gevecht geen bruikbaar vergelijk op. De strijd werd uitgevochten op het slagveld.

De oorlog tegen Frankrijk die Maximiliaan van Oostenrijk als echtgenoot van Maria van Bourgondië voerde, is op te splitsen in twee fasen. Een fase waarin het accent lag op een verdediging van de Zuidelijke Nederlanden tegen de invasie van de Franse koning (1477-1479) werd gevolgd door een fase waarin het strijdgeweld tegen Frankrijk luwde door de creatie van een internationale machtsbalans, maar waarin Maximiliaan wel oorlog voerde in de noordelijke gewesten (1480-1482). De oorlog tegen Frankrijk bereikte zijn climax met de slag bij Enguinegatte (7 augustus 1479), ook wel de slag bij 'Guinegatte' genoemd (maar het plaatsje heet nu Enguinegatte). Ze raakte nadien verwickeld in internationale spanningen die het strijdtoneel in toenemende mate zouden beheersen. Met de Vrede van Atrecht (23 december 1482) sloot Maximiliaan (noodgedwongen) vrede met de Franse koning, om de strijd weer aan te vatten in juni 1486. In wat volgt bespreken we enkel de grove lijnen van de oorlog, voor een gedetailleerd overzicht verwijzen we naar gespecialiseerde literatuur.⁷⁰

Ondanks de troepenmonstering door de Staten-Generaal en door de Vlaamse steden, drongen de Franse troepen diep door in Bourgondisch gebied. In maart 1478 leverden beide kampen zelfs slag te Ronse.⁷¹ De opmars stilde in juni 1478 toen de koning faalde Kamerijk in te nemen. Hij besloot op 11 juli 1478 een nieuwe wapenstilstand voor één jaar af te kondigen en de veroverde plaatsen in Henegouwen en Vlaanderen te ontruimen.⁷² De geboorte van een Bourgondische troonopvolger te Brugge op 22 juni dat jaar, Filips de Schone, verbeterde immers de onderhandelingspositie van Maximiliaan.⁷³ De aantrekkelijke huwelijkspartij zou in de komende jaren als pion op het politieke veld worden uitgespeeld en de internationale spanningen tussen de belangrijkste spelers op het geopolitieke toneel aanscherpen. Zowel Maximiliaan als Lodewijk XI zochten via diplomatieke verdragen immers steun bij de Engelse koning die voorlopig echter afwachtte hoe de strijd tussen beide vorsten zou uitdraaien.⁷⁴ Behoudens enkele schermutselingen en een mislukte Franse aanval op Saint-Omer werd het bestand relatief goed nagevolgd, maar aangezien beide partijen geen diplomatiek vergelijk vonden, ving de strijd in juli 1479 weer aan. Maximiliaan en Lodewijk XI stuurden aan op één grote veldslag, die uiteindelijk op 7 augustus in het Artesische Enguinegatte (bij Terwaan) zou plaatsvinden. Maximiliaan koppelde echter geen vredesverdrag aan de overwinning die hij er behaalde, maar koos voor een herovering van Artesië en Picardië. De oorlog duurde voort, maar ze zou zich voortaan op meerdere fronten afspelen.

Eind 1479, begin 1480 ving de tweede fase in de oorlog aan. Het wapengekletter tussen Maximiliaan en Lodewijk XI ruimde plaats voor een toenemende diplomatieke activiteit van beide vorsten. Om een nieuwe directe confrontatie met de overwinnaar van Enguinegatte te vermijden, paste Lodewijk XI een 'bredere' tactiek toe. Enerzijds poogde hij met

⁶⁹ Blockmans, *La position du comté*, 73; *Lettres de Louis XI*, VII, 36-44 en *Ordonnances des rois*, XVIII, 396 (11 mei 1478).

⁷⁰ Het hiernavolgende overzicht is gebaseerd op Verbruggen, *De slag bij Enguinegatte*, 51-135; Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 136-60; Van Gent, 'Perijelike saken', *passim*; Blockmans, *La position du comté*, 73-80; Favier, *Louis XI*, 729-773 en Verbist, *Van Nancy tot Cadzand*, 8-66. De kroniek van Jean Molinet is de handigste en meest betrouwbare bron om de internationale oorlogen van Maximiliaan van Oostenrijk te reconstrueren.

⁷¹ Verbruggen, *De slag bij Guinegatte*, 59.

⁷² Uitgegeven door Dumont, *Corps universel diplomatique*, III (2), 26-7; Molinet, *Chroniques*, I, 277 en Lenglet du Fresnoy, *Mémoires de messire*, III, 540-6.

⁷³ Van Gent, 'Perijelike saken', 196-7 en Cauchies, *Philippe le Beau*, 3-8.

⁷⁴ Maximiliaan sloot op 12 juli 1478 een handelsverdrag met Edward IV (zie verder) en Lodewijk XI beloofde in februari 1479 kreeg de Engelse koning zover om een (snel verbroken) niet-aanvals-pact voor de komende 100 jaar te doen afsluiten (uitgegeven door Lenglet du Fresnoy, *Mémoires de messire*, III, 560).

verscheidene bestanden Maximiliaan af te houden.⁷⁵ Anderzijds moedigde hij de oppositie tegen het beleid van Maximiliaan aan in Gelre, Luxemburg en in een latere fase in Kleef. Maximiliaan diende bijgevolg zijn middelen te spreiden en eveneens op zoek te gaan naar diplomatieke allianties. Niet in het minst bewerkstelligd door Margaretha van York, verbrak Edward IV de diplomatieke contacten met Frankrijk en hernieuwde hij het vredesverdrag tussen hem en Karel de Stoute uit 1474 op 1 augustus 1480. Daarmee breide Maximiliaan een succesvol vervolg aan eerdere onderhandelingen.⁷⁶ De groteske ambitie van beide vorsten lezen we in een instructie van Maximiliaan aan zijn onderhandelaars te Londen uit 1480. De Habsburger liet aan de Engelse koning weten dat hun samenwerking niet alleen een defensieve reactie was tegen de Franse dominantie op het vasteland, maar dat ze zelfs kon uitmonden in een landing van de Engelse vorst in Frankrijk. *‘La dite descente sera prouffitable aux deux princes’*, aldus Maximiliaan. Zelf kon hij de erflanden van de dynastie veroveren, en de Engelse koning kreeg door de alliantie uitzicht op *‘la couronne de France’*.⁷⁷ De onderhandelingen leidden uiteindelijk tot een troepenlichting van de Engelse koning in Vlaanderen en tot een huwelijkscontract tussen de minderjarige Filips de Schone en Anna van York, de dochter van Edward IV.⁷⁸ Lodewijk XI reageerde furieus en spoorde de Schotse koning aan de strijdbijl tegen het Engelse koningshuis op te graven.⁷⁹

Opvallend is dat Edward IV op twee paarden gokte. Enerzijds bleef hij nauwe diplomatieke contacten met Lodewijk XI onderhouden, maar anderzijds zocht hij toenadering tot een andere vijand van de Franse koning, de Bretoense hertog Frans van Montfort. Beide vorsten smeedden in mei 1481 eveneens een matrimoniale alliantie, ditmaal tussen erfprinses Anna van Bretagne en de toekomstige Edward V van Engeland.⁸⁰ Maar de moord op de Engelse koningskinderen door Richard III in 1483 zou dit huwelijk dwarsbomen. Ook Maximiliaan had reeds zijn contacten met het hertogdom Bretagne aangehaald, waardoor een politieke driehoek ontstond die de Engelse, Bretoense en Bourgondische vorsten verenigde, met de Franse koning als gemeenschappelijke vijand.⁸¹ Op 16 april 1481 beloofden Maximiliaan en hertog Frans van Bretagne elkaar steun in de strijd tegen de Franse annexatiedrang waardoor beide geplaagd werden.⁸² Maximiliaan had daarbij eveneens naar de hand van Anna van Bretagne gedongen, door zijn op 2 september 1481 geboren zoon, Frans van Oostenrijk, de naam van de Bretoense hertog te schenken. François de Bretagne werd zelfs de peter van de jonge spruit.⁸³ Ook de vroegtijdige dood van dit kind, nauwelijks vier maanden later, hinderde het huwelijk van Anna, waarmee Maximiliaan in december 1490 overigens zelf een huwelijkscontract zou afsluiten.⁸⁴

⁷⁵ Beide vorsten sloten een wapenstilstand op 3 april 1480 (BNF: MC, 358, 248), op 21 augustus 1480 (ADN: B 343, 17739; B 18823, 23694 en 23708; BNF: MC 358, 249) en op 22 september 1480 (ADN: B 343, 17740). Reeds in 1478 sloten beide vorsten een vriendschapsverdrag (Ross, *Edward IV*, 253).

⁷⁶ RAG: OV, 826 en Scofield, *The life and reign*, II, 271-301.

⁷⁷ ADN: B 18823, 23691-2; zie ook B 2121, 327v en B 431, 17728, en -31.

⁷⁸ De Engelse koning verklaarde zich reeds in mei 1480 akkoord met het huwelijk (ADN: B 431, 17738) en nogmaals in augustus 1480 (ADN: B 431, 17730 en -37). Zie ook Cauchies, *Philippe le Beau*, 6-7. Het huwelijkscontract van 5 augustus 1480 is uitgegeven door Dumont, *Corps universel diplomatique*, III (2), 73-4.

⁷⁹ Thomson, *The transformation of medieval England*, 218 en Scofield, *The life and reign*, II, 302-23.

⁸⁰ Minois, *Anne de Bretagne*, 77-8 en Scofield, *The life and reign*, II, 313. Over de diplomatieke activiteiten van Edward IV in deze periode, zie Ross, *Edward IV*, 245-56 en 278-87.

⁸¹ De onderhandelingen tussen beide dateren van oktober 1478 (ADN: B 2121, 367v) en werden opgedreven in 1480 (ADN: B 18823, 23683-4 en 23728; BNF: NAF, 6525, 8 en RAG: OV, 830; zie ook Bischoff, *Maximilien Ier, roi des Romains*, 460). De Bretoense hertog bevestigde het verdrag van april 1481 nogmaals in augustus 1481 (ADN: B 18824, 23737-8).

⁸² ADN: B 18823, 23685-7 (uitgegeven door Lenglet du Fresnoy, *Mémoires de messire*, IV, 35-7).

⁸³ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 208; Commynes, *Mémoires*, 387 en Molinet, *Chroniques*, I, 367-8.

⁸⁴ Debris, *“Tu, felix Austria, nube”*, 202.

Het is duidelijk dat de diplomatieke en militaire strategie van Maximiliaan (en zijn adviseurs) geen vrede gebracht heeft in de Nederlanden. De toegenomen internationale spanningen wakkerden de economische onzekerheid en de politieke conflicten in de Nederlanden zelfs verder aan.⁸⁵ De oorlog met Frankrijk breidde zich uit toen Franse troepen in 1481 de grenzen van Luxemburg en Namen overstaken.⁸⁶ De Bretoens-Engels-Bourgondische alliantie en de Franse koning hielden elkaar min of meer in bedwang, maar Lodewijk XI moedigde wel de politieke en militaire oppositie aan waarmee Maximiliaan sinds de dood van Karel de Stoute zowel in binnen- als buitenland af te rekenen kreeg. In het voorjaar van 1481 laaide bijvoorbeeld het immer latente conflict tussen Hoeken en Kabeljauwen in Holland weer op, hetgeen Maximiliaan beantwoordde met krijgstochten tegen opstandige Hoeken in Holland en een oorlog tegen Utrecht en Gelre.⁸⁷

Maximiliaan gedroeg zich op het slagveld als een *'impresario'*. James Tracy bedacht Keizer Karel V met deze titel, die als een soort van 'grootmeester' in de oorlog kan omschreven worden.⁸⁸ Dat betekent dat Maximiliaan het doel van de krijgscampagnes bepaalde, de krijtlijnen uitzette voor de omvang en de rekreturing van de troepen, de veldslag coördineerde en zelfs persoonlijk bijwoonde en, indien nodig, tijdens de krijgsv verrichtingen de troepenbewegingen bijstuurde. Uiteraard kon de vorst in de uitoefening van zijn *métier* van *'impresario'* rekenen op de bijstand van zijn directe raadgevers, zeker wat de financiering van de troepenlichting betrof. Want daarin verschilde de droom soms van de daad. Om veldtochten te doen slagen, diende de veldheer over betrouwbare troepen te beschikken. Uitbetaling van (voldoende) soldij diende munitie en ongehoorzaamheid tegen te gaan. Soms kwam oorlogvoeren neer op een opbod tussen grote geldsommen. Geld was voor de Franse koning en voor Maximiliaan in de handelssteden van hun rijk relatief vlot beschikbaar, door een beroep te doen op beden en leningen, maar er was in de praktijk uiteraard een limiet aan de middelen waarop een vorst dienst kon doen. Tijdens de regering van Maria van Bourgondië werden meerdere veldslagen tussen Maximiliaan en Lodewijk XI uitgevochten, maar soms boekte een vorst een 'eenvoudige' overwinning zodra de financiën van de vijand uitgeput waren.

Een permanent leger (dat in vreedetijd in de wapens bleef) vereiste nog grotere financiële middelen. Zoals Karel de Stoute beschikte Maximiliaan over een permanente lijfwacht⁸⁹, en hij kon tevens over een staand leger van Duitstalige soldaten beschikken (de zogenaamde 'Duitse Kamer', waarover later meer). De troepenlichtingen van de Staten-Generaal in 1477, en van onder andere de Vlaamse steden nadien, voorzagen de vorst wel van manschappen, maar hij was bij hun inzet op het slagveld gebonden aan voorwaarden. De omvang van de soldij was beperkt en meermaals eisten de kredietverschaffers inspraak in de besteding van het geld, zelfs in het verloop van de krijgsv verrichtingen. Bovendien verlieten stedelijke troepen soms voortijdig het slagveld indien hun broodheer (de stad) hun inzet niet langer nodig achtte en de bekwaamheid van stedelijke troepen liet weleens te wensen over.⁹⁰ Om de handen vrij te hebben, had Karel de Stoute sinds 1471, naar Frans model, met de opbouw van

⁸⁵ Van Uytven, *Politiek en economie, passim*.

⁸⁶ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 154-5. 'Nonobstant que les trêves fussent criées et données sur esperance de inventer paix finale, toutevoyes, et Francois et Bourgongnons pillotoyent et couroyent les ungz sur les autres' besluit Molinet (*Chroniques*, I, 366).

⁸⁷ Van Gent, 'Pertijelike Saken', 315-40 en Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 158-60.

⁸⁸ Aangezien een militaire campagne een *'emprinse'* werd genoemd, was de aanvoerder een echte 'ondernemer', een *'impresario'* (aldus Tracy, *Emperor Charles V*, 8 en 314).

⁸⁹ Cools, *The Burgundian-Habsburg court*, 161-3.

⁹⁰ Zie bijvoorbeeld de troepenlichting van Gent ten tijde van Karel de Stoute en Maximiliaan van Oostenrijk (Verbist, *Van Nancy tot Cadzand*, 173-80).

een staand leger aangevat.⁹¹ Dat was samengesteld uit artillerietroepen, de garnizoenen in de grensplaatsen en de zogenaamde ‘ordonnantiebenden’ onder leiding van hoge edelen. Deze ‘*bandes d’ordonnances*’, die per ordonnantie ingericht werden, waren meestal in de Nederlanden zelf gerecrueteerde manschappen die ingedeeld waren in ‘lansen’, namelijk een zwaarbewapende ‘*homme d’armes*’ te paard, drie boogschutters te paard en drie voetknechten.⁹² De ordonnantiebende bestond idealiter uit honderd man, geleid door een kapitein die zijn naam gaf aan de lichte. In 1476 stroomlijnde Karel de Stoute zijn leger nogmaals. Het leger werd in ‘*batailles*’ ingedeeld en onder de leiding van een maarschalk, Antoon van Bourgondië, geplaatst.⁹³ Maar de hervorming kon de militaire nederlagen tegen de Zwitsers niet verhinderen.

De schandelijke afstraffing te Nancy vernietigde echter een groot deel van Karels leger, inclusief de imposante artillerie. Zoals gezien vervingen de Staten-Generaal de voor hen oncontroleerbare ‘ordonnantiebenden’ in 1477 door een eigen troepenlichting. Van bij zijn aankomst in de Nederlanden greep Maximiliaan van Oostenrijk terug naar de ‘ordonnantiebenden’ die weliswaar in grootte en in aantal niet de sterkte van Karels leger evenaarden. De getalsterkte van Maximiliaans leger hing af van de middelen waarover de vorst beschikte, en dat wisselde doorheen de tijd.⁹⁴ In tijden van oorlog werd de goed getrainde en professionele kern van ordonnantiebenden uitgebreid met huurtroepen. Maximiliaan schafte opnieuw een degelijk artilleriegeschut aan (zie verder) en, indien de middelen voorradig, beschikte hij over een oorlogsvloot. Als dus financiële reserves aanwezig waren, had Maximiliaan een indrukwekkend leger dat superieur was aan dat van kleinere steden en gewesten, maar dat tijdens de regering van Maria van Bourgondië echter niet opkon tegen de Franse koning. De oorlog boog niet in het voordeel van de Habsburgse vorst om omdat de vijand over een grotere veerkracht beschikte dan gedacht, maar ook omdat het Bourgondische leger en een oorlog op verschillende fronten handenvol geld kostten. En daaraan ontbrak het ‘*impresario*’ Maximiliaan.

2.3 De staatsfinanciën

2.3.1 De lege schatkist

Molinet laat in zijn elegie na de dood van Maria uitschijnen dat de jonge Habsburgse prins bij zijn aankomst in de Nederlanden dan wel menselijk, hoffelijk en voorzichtig, maar tevens ‘*moyennement riche*’ was.⁹⁵ Meer nog, Maximiliaan van Oostenrijk was bankroet nog vóór hij de Nederlanden bereikte, hetgeen eveneens de lange duur van zijn reis naar zijn nieuwe thuisland verklaart. De oorlog met Hongarije en interne moeilijkheden in het bijzonder en een

⁹¹ Contamine, *La guerre au Moyen Age*, 299-301 en Vaughan, *Charles the Bold*, 197-229.

⁹² Guillaume, *Histoire des bandes*, 1-22. Over de artillerie(troepen) van Karel de Stoute: Smith & Devries, *The artillery of the dukes*, 137-202.

⁹³ Guillaume, *Histoire des bandes*, 45-8.

⁹⁴ De precieze omvang en structuur van het leger van Maximiliaan is voor elk tijdstip te bepalen aan de hand van de zo dadelijk besproken rekeningen van de ‘*recette générale de toutes les finances*’. Van zodra hij over de middelen beschikte, richtte Maximiliaan ‘ordonnantiebenden’ in, zoals in november 1477 toen hij Filips van Bourgondië-Beveren (ADN: B 2115, 117r) en Filips van Kleef van een ‘*bande*’ van honderd krijgers voorzag (Gachard, *Les archives royales*, 303). Dit waren meteen de enige ordonnantiebenden van die omvang, waarvan de kapitein niet langer ‘*conducteur*’, maar ‘*capitaine*’ werd genoemd. In 1478 richtte de vorst nog eens vijftien ‘*bandes*’ van vijftig krijgers in (Guillaume, *Histoire des bandes*, 54).

⁹⁵ Uit de ‘*Complainte sur la mort de madame d’Ostrisse*’ van Molinet uit 1482 (uitgegeven door Dupiré, *Les faitz et dictz*, I, 168). Elders schrijft de chroniqueur over Maximiliaan: ‘*Brief, il est doé de tant de précieux dons, sciences et bonnes meurs acquises et natureles que le peuple des pays se dira estre bieneuré d’avoir ung tel prince à seigneur*’ (Molinet, *Chroniques*, I, 227).

gebrek aan duurzame financiële middelen en een verzwakte staatsstructuur in het algemeen verhinderden de Duitse keizer zijn zoon te begiftigen met voldoende geld en materieel om de oorlog tegen Frankrijk te doen kenteren.⁹⁶ Enkele chroniqueurs getuigen hoe Maria de reis van haar toekomstige echtgenoot zelfs financieel diende te ondersteunen met een gift van 100.000 gulden, maar waarschijnlijk interpreteren deze kroniekschrijvers een latere omsmelting van Bourgondische kroonjuwelen door het vorstenpaar in november 1477, met hetzelfde bedrag als opbrengst, foutief als een dergelijke gift.⁹⁷ Hoe dan ook, Maximiliaan kon de lege staatskas niet spijzen. De Bruggelingen hadden gelijk toen ze enkele maanden eerder de lange afstand van de Nederlanden tot Wenen inriepen als een huwelijksbeletsel.⁹⁸ Omdat de tijd ontbrak een delegatie naar Wenen te sturen, hadden de dynastie, de hofraad en de Staten-Generaal de financiële draagkracht van de Habsburgers zwaar overschat. Achteraf gezien was dit een kapitale vergissing.

Welk verlies leed de Bourgondische staatskas door de heroriëntering van haar inkomsten in 1477? De diepte van deze financiële put meten, is onmogelijk. Onderzoek naar de Bourgondische financiële administratie constateerde reeds dat de centrale kas (de '*recette générale de toutes les finances*') niet zozeer alle ondergeschikte boekhoudkundige niveaus (de '*recettes particulières*') verenigde, maar enkel het werktuig was van één persoon, namelijk de algemeen ontvanger.⁹⁹ Bovendien waren er verschillende centrale kassen waarin de hertogen hun inkomsten verzamelden (met als voornaamste pendant de '*chambre aux deniers*', waarvan de rekeningen niet bewaard zijn).¹⁰⁰ Het kenmerkende getrapte systeem van lopende inkomsten (waardoor ondergeschikte ontvangers via obligaties slechts een deel van hun inkomsten naar het centrale niveau versasten), het hertogelijke gebruik van assignaties op gewestelijke en lokale ontvangsten en het gebrek aan de notie 'budget' vertroebelen ernstig het zicht op de hertogelijke financiën.¹⁰¹ Zowel het onderzoek naar de financiën van Filips de Stoute, als de staat die hertog Filips de Goede in 1445 liet opmaken, leren ons dat slechts de helft van de door de staat geïnde lasten de rekening van de algemeen ontvanger bereikten.¹⁰² De hertogen zelf hadden nauwelijks een klare kijk op hun inkomsten, hetgeen een financiële 'lange termijn'-politiek erg moeilijk maakte. Slechts als de hertog zelf een overzicht door zijn administrateurs liet opmaken, werd voor hem (en voor de onderzoeker) een betrouwbare analyse mogelijk.¹⁰³

De historicus is dus een gevangene van zijn bronnenmateriaal. Bovendien is dit voor de periode 1477-1482, de regering van Maria van Bourgondië, fragmentair bewaard. Er is geen centrale rekening bekend die de periode van 1 maart tot 31 augustus 1477 overbrugt.¹⁰⁴ Met de aanstelling van Nicolas le Prévost tot '*receveur général de toutes les finances*' op 28

⁹⁶ Fichtenau, *Der junge Maximilian*, 32-4 en Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 129-39.

⁹⁷ Bronnen opgesomd in *ibidem*, 130. Ook Philippe de Commines meldt dat Maximiliaan '*mal fourny d'argent*' was: '*car, en lieu d'apporter argent, il leur en failloit*' (Commines, *Mémoires*, 385). Omdat de centrale rekeningen uit deze periode niet bewaard bleven, vonden we in de Bourgondische financiële administratie geen bewijzen terug van de gift van 100.000 gulden die een delegatie van Maria in juli 1477 te Keulen aan Maximiliaan zou overhandigd hebben. Over de omsmelting van de juwelen in november 1477, zie verder.

⁹⁸ Priem, *Documents extraits*, tweede serie, VI, 285 en Cuvelier, *Actes des Etats-Généraux*, 306.

⁹⁹ Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc de Bourgogne* (1990), 174.

¹⁰⁰ Cockshaw, *Comptes généraux de l'Etat*, 485.

¹⁰¹ Mollat, *Recherches sur les finances*, 285-90; Prevenier, *Financiën en boekhouding*, 471-4 en Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc de Bourgogne* (1990), 156-60.

¹⁰² De algemeen ontvanger van Filips de Stoute beschikte over 55 % van de inkomsten (*ibidem*, 168) en Filips de Goede over 54 % (Blockmans, *The Low Countries*, 283).

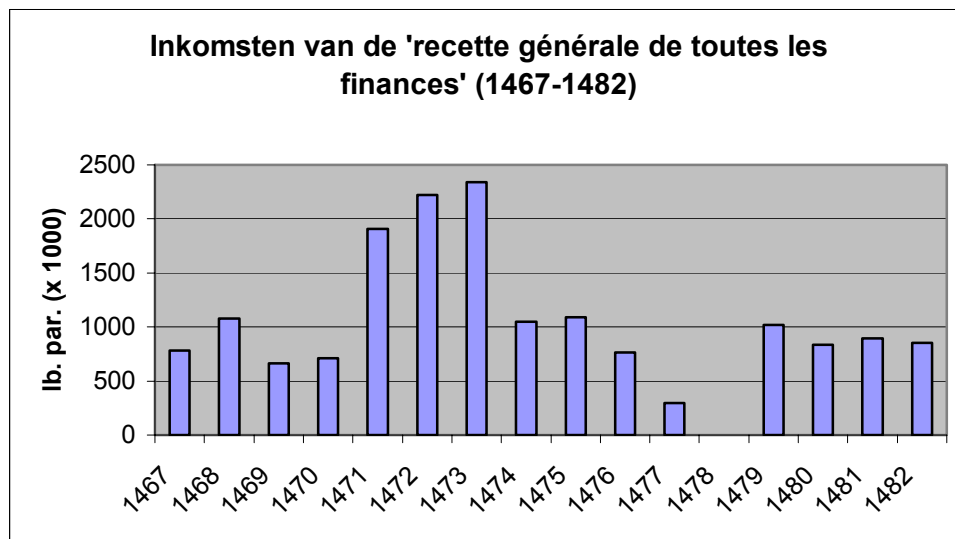
¹⁰³ Mollat, *Recherches sur les finances*, 296 en Arnould, *Le premier budget*, 226-31.

¹⁰⁴ Algemeen ontvanger Pieter Lanchals liet zijn rekening tot eind februari doorlopen (ADN: B 2108). Maria had hem op 27 januari 1477 nog in die functie bevestigd (UBG: Ms. 1642, I).

augustus 1477 hervatte de centrale ontvanger zijn werk.¹⁰⁵ Maximiliaan en zijn financiële adviseurs maakten daarmee de ontubbeling van deze functie door Karel de Stoute, in een ‘*receveur*’ voor de centrale inkomsten en een ‘*argentier*’ voor de uitgaven, ongedaan. De functie werd weer één, en op 1 januari 1480 samengevoegd met de ‘*tresorier des guerres*’.¹⁰⁶ De oorlogsontvanger, Louis Quarré, nam voortaan ook de taken van de algemeen ontvanger waar en beheerde deze ‘superkas’ tot 10 januari 1492.¹⁰⁷ Hun rekeningen zijn niet bewaard voor de jaren 1478, 1483, 1485 en 1487. Bovendien verving de algemeen ontvanger het aloude stramien van de uitgavenpost van zijn rekening in 1484 door een dagelijkse notitie van de uitgaven, zonder verdere verantwoording.¹⁰⁸ Voor de periode na de dood van Maria is een thematische reconstructie van de uitgaven dus onuitvoerbaar, ervóór echter wel.

We roeien met de riemen die we hebben, en pogen aan de hand van de rekening van de algemeen ontvanger van alle financiën enerzijds, en erna van de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier anderzijds een beeld te schetsen van wat de privileges van 1477 aan de onderzochte boekhouding gekost hebben.

In grafiek 1 vatten we de inkomsten van de ontvanger-generaal onder het bewind van Karel de Stoute en Maria van Bourgondië samen.



Grafiek 1: de inkomsten van de rekening van de algemeen ontvanger van alle financiën tijdens de regering van Karel de Stoute en Maria van Bourgondië.¹⁰⁹

Gezien de nodige reserves die we in acht moeten nemen door de aard en de fragmentariteit van het bronnenmateriaal, kunnen we uit deze grafiek geen conclusies trekken wat betreft de

¹⁰⁵ ADN: B 2115, 39v en B 2114, 12v.

¹⁰⁶ ‘*Comme pour raison des grans et pesans affaires que nous avons à supporter et qui de jour en jour accroissent et multiplient tant a cause de la guerre comme autrement en pluseurs et diverses manieres, nous soit besoing et neccessaire de restraindre et admoindrir notre despence tant ordinaire que extraordinaire et meismement de diminuer le nombre de noz officiers...* [Nous] avons les dits deux offices de recepte generale et tresorier de noz guerres readioincts et revinz en ung meisme office, nommé la recepte generale’ (ADN: B 2121, 1r).

¹⁰⁷ Toen nam Simon Longin het van hem over (ADN: B 2144, iii).

¹⁰⁸ ADN: B 2130.

¹⁰⁹ Bronnen: ADN: B 2065, 2067, 2072, 2077-8, 2084, 2090, 2094, 2099, 2104, 2108, 2115, 2118, 2121, 2124, 2127. Let wel: het rekenjaar 1471 loopt tot en met 31 maart 1472; rekenjaar 1472 loopt dus maar vanaf 1 april tot 31 december 1472. Rekenjaar 1476 loopt tot 28 februari 1477. Rekenjaar 1477 loopt van 1 september tot 31 december 1477. De rekening van 1478 is niet bewaard.

algemene staatsinkomsten onder de heerschappij van Karel de Stoute en zijn dochter. We kunnen wel de inkomsten van de ontvangers-generaal die onder beide regeringen werkzaam waren, vergelijken. Op het eerste zicht kent het rekenjaar 1477 een magere opbrengst, maar deze rekening beslaat enkel de laatste vier maanden van dat jaar – de maanden januari en februari 1477 nam Pieter Lanchals nog in zijn rekening van 1476 op. In de periode van maart tot augustus 1477 ontving de ontvanger-generaal niets. De verklaring is eenvoudig: de functie werd in deze zes maand niet uitgeoefend. We kunnen maar vermoeden dat vorstelijke inkomsten in deze periode naar andere kassen vloeiden, waarvan de rekeningen verloren zijn gegaan (zoals van de ‘*chambre aux deniers*’). Bovendien inden de Staten-Generaal in deze periode tot tweemaal toe beden om de oorlog tegen de Franse koning te ondersteunen, die niet naar de ontvanger-generaal vloeiden, maar rechtstreeks aan troepen werden gependeed. Waarschijnlijk teerde de hertogin in deze periode op de ‘gewone inkomsten’ (de ‘*recette ordinaire*’) van haar verschillende domeinen, namelijk van Brabant, Holland-Zeeland, Vlaanderen, Henegouwen, Namen en de andere landen die nog onder de dynastie ressorteerden, volgens het in de late Middeleeuwen ontwikkelde principe ‘de vorst moet leven van het zijne’.¹¹⁰ De ‘gewone inkomsten’ uit de periode van maart tot en met augustus 1477 zijn immers niet in andere rekeningen terug te vinden, en werden dus meer dan waarschijnlijk ingeschreven én uitgegeven in een verloren rekening. De kortstondige breuk in de financiële inkomsten in 1477 lijkt dus eerder een breuk in het overgebleven archiefmateriaal dan in de eigenlijke financiën.

Deze hypothese wordt bevestigd als we de inkomsten van het laatste kwartaal van 1477 onder de loep nemen. Als we het maandelijks gemiddelde in deze periode vergelijken met het maandelijks gemiddelde van de voorgaande jaren, dan ligt dit maar een kwart lager dan het hoge maandelijks gemiddelde onder Karel de Stoute.¹¹¹ Bovendien bereiken de inkomsten van de overige rekeningen van de ontvanger-generaal van Maria van Bourgondië, van 1479 tot 1482, een niveau dat fors hoger ligt dan dat van Karel de Stoute.¹¹² Het enige besluit dat we bijgevolg uit de analyse van grafiek 1 kunnen trekken, is het snelle herstel van de inkomsten van de algemeen ontvanger vanaf 1 januari 1479. Indien er al een financiële breuk was, dan was die maar tijdelijk.

Maar een historicus die vijftiende-eeuwse staatsfinanciën onderzoekt, mag zich niet blindstaren op de nominale ontvangsten van de algemeen-ontvanger. Een meer diepgaande analyse van zijn rekeningen, waarbij we de herkomst van de inkomsten nagaan, leert ons dat er wel degelijk van een breuk in de vorstelijke inkomsten waarneembaar is. Daarbij bewandelden we niet hetzelfde pad als bijvoorbeeld Van Nieuwenhuysen, die de herkomst van de staatsfinanciën van Filips de Stoute aan een nauwgezet onderzoek onderwierp. Haar methode, die erin bestond alle rekeningen van aan de gewestelijke ontvangers ondergeschikte financiële niveaus te analyseren, zou ons te ver leiden.¹¹³ Bovendien telt het Bourgondische rijk van Maria van Bourgondië meer landen dan dat van Filips de Stoute, en is niet al het gewenste archiefmateriaal bewaard. We kozen voor een korte terreinverkenning die als basis kan dienen voor een verder onderzoek, en ons toch al zicht geeft op inhoud van de schatkist van de jonge vorstin. Met dat doel voor ogen deelden we vooreerst de rekening van algemeen

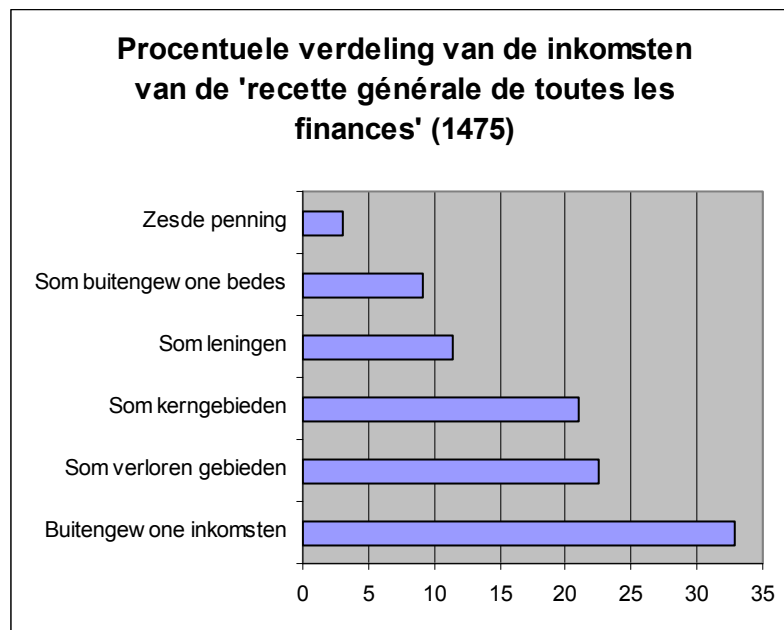
¹¹⁰ Over dit adagium en het gebruik ervan door onderdanen: Scordia, “*Le roi doit vivre du sien*”, 411-21 en Arnould, *Une estimation des revenus*, 163.

¹¹¹ Het maandelijks gemiddelde voor de regering van Karel de Stoute is 2.067.774 groten, voor het laatste kwartaal van 1477 1.493.484 groten.

¹¹² Mollat berekende een gemiddeld jaarinkomst onder Filips de Goede op 348.000 lb. tourn., onder Karel de Stoute op 773.000 lb. tourn. (Mollat, *Recherches sur les finances*, 305). Het gemiddelde van de periode 1479-82 ligt op 1.126.304 lb. tourn., oftewel 68,6 % hoger dan het gemiddelde onder Karel de Stoute.

¹¹³ Zie beide studies van Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc de Bourgogne*.

ontvanger Pieter Lanchals uit 1475 op in zes categorieën (grafiek 2).¹¹⁴ In deze rekening zijn de buitengewone en gewone inkomsten opgeteld per land. We verzamelden de inkomsten uit gebieden die eind 1477 niet meer onder de heerschappij van de Bourgondische dynastie vielen in een ‘verloren’ categorie, dit zijn de inkomsten uit Luik, Gelre-Zutphen, de landen van de graaf van Sint-Pol, Artesië, Luxemburg, de ‘Boullonois’, Ponthieu, Peronne, Bourgogne, Amiens en Mortaigne. Ook de inkomsten uit de overgebleven ‘kerngebieden’ (Vlaanderen, Brabant, Holland-Zeeland, Henegouwen, Namen en Luxemburg) goten we in één categorie. Daarnaast inde Karel de Stoute buitengewone inkomsten (een rechtstreeks uit de rekening overgenomen verzamelgroep van geld afkomstig van wisselaars, voorafbetalingen en achterstallige betalingen van bedes, leningen van handelaars, enzovoort), leende hij geld van functionarissen, en beschikte hij over een zesde penning ter vergoeding van de leendienst en van twee buitengewone bedes.¹¹⁵



Grafiek 2: de inkomsten van de algemeen ontvanger van alle financiën in 1475.¹¹⁶

Het gebiedsverlies van de Bourgondische hertogen ging met een sterke vermindering van de inkomsten gepaard. De ontvanger-generaal verloor 22,5 procent van zijn inkomsten door oorlogen en interne zwakheden. Het gebiedsverlies bestond uit de verovering van Artesië, Picardië en Bourgogne door koning Lodewijk XI, ten tweede de opvolgingscrisis te Luxemburg waar Maximiliaan uiteindelijk maar op 7 oktober 1480 als hertog zal aanvaard worden¹¹⁷, en ten derde de afscheiding van Gelre en Zutphen. Maria schonk Adolf van Gelder, na een vijfjarige gevangenschap, terug de heerschappij over zijn hertogdom.¹¹⁸ Lodewijk van Bourbon, bisschop van Luik, verkreeg van de hofraad dat zij afzag van haar financiële strafbeleid voor het prinsbisdom, waardoor de inkomsten van dit gewest, die tot

¹¹⁴ We kozen voor het rekenjaar 1475 omdat het rekenjaar 1476 veertien maanden beslaat (tot 28 februari 1477).

¹¹⁵ Namelijk twee buitengewone bedes van 100.000 ridders en één van 30.000 ridders op het graafschap Vlaanderen, zie Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 615.

¹¹⁶ Bron: ADN: B 2104.

¹¹⁷ Over de lange opvolgingsstrijd in Luxemburg: Petit, *Le Luxembourg et le recul du pouvoir*, 384-400.

¹¹⁸ Onmiddellijk na de dood van Karel de Stoute besliste de hofraad van Maria over de vrijlating van Adolf van Gelder (sinds vijf jaar gevangen te Kortrijk), mits militaire hulp in het Bourgondische leger. Hij sneuvelde bij Doornik in juni 1477, maar zijn hertogdom bleef onafhankelijk; Rothhoff-Kraus, *Geldern und Habsburg*, 139.

dan toe tien procent van de hertogelijke inkomsten uitmaakten, eveneens wegvielen.¹¹⁹ Het vijfde ‘verloren gebied’ vormden de landen van de ‘*connestable*’, zoals ze in de rekeningen aangegeven zijn. In 1471, reeds vier jaar voor zijn terechtstelling, hadden zowel de Franse koning als Karel de Stoute de bezittingen van de als verrader beschouwde Lodewijk van Luxemburg, geconfisqueerd. Zijn zoon Pieter, die begin 1477 plaatsnam in de hofraad van Maria, mocht opnieuw over de inkomsten van deze gebieden beschikken.¹²⁰ De zwakheid van de dynastie had dus een ‘extern’ gebiedsverlies, maar eveneens een ‘interne’ terugloop van de inkomsten tot gevolg.

Aangezien net iets meer dan de helft (51,63 %) van de gebiedsinkomsten (uit 1475) de Bourgondische hertogen ontnomen werd, beseften de overgebleven (kern)gebieden maar al te goed wie de verliezen zou dekken. De vorst diende in de toekomst hoofdzakelijk op beden, leningen of andere buitengewone inkomsten terug te vallen. Door meteen een knip op de toekenning van beden te leggen, hoopten de Staten-Generaal een roofpolitiek van de hertogen, in hun zoektocht naar een financiële compensatie van hun verloren gebieden, te voorkomen. Bovendien konden de Staten telkens politieke compensaties eisen voor fiscale toegevingen. De privileges van 1477 verboden voorts een algemene belasting als ‘de zesde penning’ of een taks op leenverheffingen, waarmee Karel de Stoute zijn rekening nog gespekt had.¹²¹ Ook een uitbreiding van de zogenaamde buitengewone inkomsten was beperkt. In deze categorie verzamelde de ontvanger de opbrengst van op steden verkochte rentes, giften van de clerus, lucratieve leenverheffingen, leningen van steden, confiscaties van politieke vijanden, inkomsten op muntuitgiftes en dergelijke. Dergelijke inkomsten waren door de privileges soms onmogelijk gemaakt (zoals grote winsten op devaluaties), of voortaan strikt door nauwlettende onderdanen gecontroleerd (zoals de renteverkoop op steden).¹²² De vorst had hier nog enige speelruimte, maar botste daarbij steeds op de machtsaanspraak van de Staten, die ook de voornaamste vorstelijke inkomstenbron, de beden, in handen hadden. Tegen de achtergrond van deze gegevens wordt nog maar eens duidelijk hoe de Staten-Generaal in 1477, via een strikt gereguleerde toekenning van beden, een verregerende politieke inmenging hoopten te krijgen, en niet in het minst in de vorstelijke financiën. De breuk in de inkomsten van de algemeen-ontvanger is dus niet zozeer financieel, maar wel politiek van aard.

De tweede onderzochte reeks van vorstelijke inkomsten, maar dan op gewestelijk niveau, kunnen we beter op lange termijn vergelijken. Wat Vlaanderen betreft, beschikken we maar over één doorlopende reeks, namelijk van de algemeen ontvanger van Brugge en het Brugse Vrije, die van 1471 tot 1479 voorhanden is. Net als bij de centrale ontvanger, schrapte Maximiliaan begin 1480 deze functie. Hij verving de ontvangers van de drie kwartieren in het graafschap Vlaanderen (van Gent, Ieper, Brugge en het Brugse Vrije) en de functie van algemeen ontvanger van Artesië door één algemeen ontvanger van Vlaanderen en Artesië, en voegde deze functie samen met de ontvanger van de Vlaamse beden. Afgezien van die laatste functie, die hij in maart 1482 terug diende af te staan, bleef Roeland le Fevre algemeen ontvanger van Vlaanderen en Artesië tot 1495, maar enkel de rekening van 1487 bleef bewaard.¹²³ Omdat, in tegenstelling tot de ontvangsten van de ‘*recette générale de toutes les*

¹¹⁹ Demoulin & Kupper, *Histoire de la principauté*, 73-4 en Harsin, *La principauté de Liège*, 37-41.

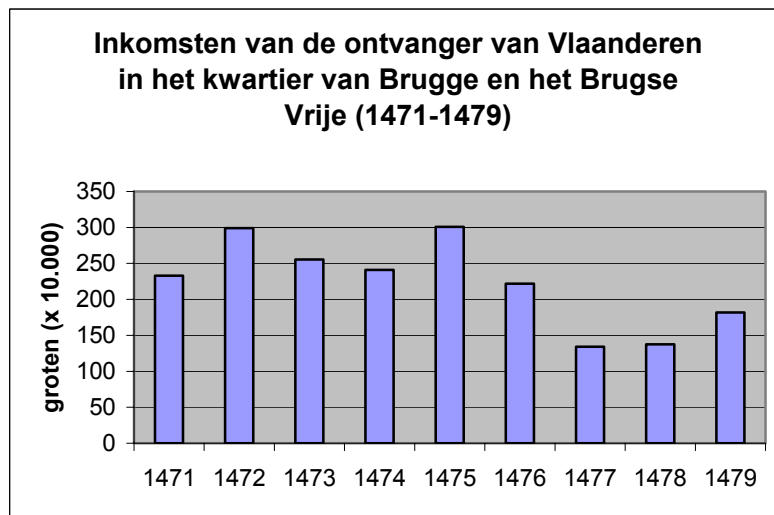
¹²⁰ Paravacini, *Peur, pratiques et intelligences*, 344. We komen later op de rehabilitatie van zijn zoon terug.

¹²¹ Deze belastingen spijsden de centrale kas respectievelijk met 2,99 % en 12,06 % van de jaarlijkse inkomsten.

¹²² In een later hoofdstuk bespreken we de verminderde politieke macht van vorstelijke officieren in het (Vlaamse) stedelijke milieu om via fiscale spitsvondigheden stedelijke financiën af te romen.

¹²³ Op 20 november 1479 legde Roeland le Fevre de eed af als ontvanger van Vlaanderen (gewone en buitengewone inkomsten), waardoor hij voortaan Jacob van Duermeer (kwartier Gent), Gillis van den Bossche (kwartier Ieper) en Jan van der Scaghe (kwartier Brugge en resterende kasselrijen) als ‘*receveur général de Flandre*’ zal vervangen (ADN: B 33, 49r en B 4123). Op 22 januari 1480 benoemde Maximiliaan hem ook tot ‘*receveur general des aydes de Flandres*’ ter vervanging van Jan van Nieuwenhove fs. Michiel (ADN: B 2123,

finances’, de rekeningen van de ‘recette générale de Flandres’ niet onderbroken werden in het rekenjaar 1477, biedt grafiek 3 ons een duidelijk zicht op het inkomstenverlies van 1477, althans wat het kwartier van Brugge betreft.¹²⁴ De opbrengst van de laatste jaren van het kleine decennium 1471-1479 ligt 58,49 % lager dan het gemiddelde van de voorgaande jaren.¹²⁵ Ten opzichte van 1476 waren de inkomsten van de Vlaamse ontvanger met ruim een kwart gedaald. In de daaropvolgende jaren haalt de totale opbrengst het niveau van 1476 niet meer. Wat het kwartier Brugge betreft, kunnen we dus wel degelijk van een financiële, langdurige breuk spreken.



Grafiek 3: de inkomsten van de rekening van de algemeen ontvanger van Brugge en het Brugse Vrije (1471-1479).¹²⁶

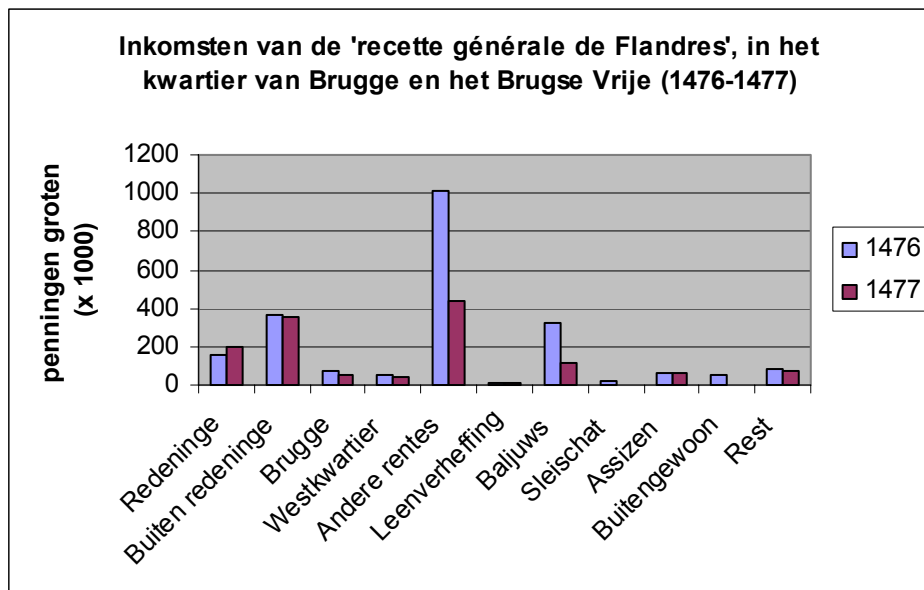
De oorzaak voor dit inkomstenverlies ligt in de financiële restricties die de privileges van 1477 de staatsmacht oplegden. Enerzijds verbood het algemeen privilege de ambtsverpachting van grafelijke functies, en anderzijds schafte het Vlaams privilege verschillende tolheffingen af. Een gedetailleerde vergelijking van de inkomsten van de rekeningen van de algemeen ontvanger in het Brugse kwartier van 1476 met die van 1477 (grafiek 4), leert ons dat deze twee restricties verregaande gevolgen hadden op de totale opbrengst van de rekening.

68597); begin 1482 duidde de vorst Jan van Loo aan in deze functie (ADN: B 2126, 68806 en B 6773). In de jaren 1471-1479 was een aparte algemeen ontvanger van Artesië werkzaam, maar vanaf 1477 was deze, door de Franse verovering van dit graafschap, praktisch werkloos.

¹²⁴ In maart 1477 benoemde Maria Jan van der Scaghe tot algemeen ontvanger van Vlaanderen in het Brugse kwartier (ADN: B 4120, 1r-3r en B 33, 35r). Hij verving de overleden Christoffel Buridaen, en startte zijn rekening vanaf 1 januari 1477. Die rekening omvatte de stad en het kwartier van Brugge, de kasselrijen en de steden van het Brugse Vrije, Veurne, Sint-Winoksbergen, Nieuwpoort, Sluis, Oostburg, Ursel, Eeklo, Kaprijke, Duinkerke, Broekburg, Grevelingen en de gebieden die onder deze hoofdplaatsen ressorteerden.

¹²⁵ Het gemiddelde van de periode 1471-1476 is 2.584.698 groten en dat van 1477-1479 1.511.795 groten.

¹²⁶ Bronnen: ADN: B 4113-21 en ARA: Rk., 2707 (het jaar 1473) en 2709 (het jaar 1478).



Grafiek 4: analyse van de inkomsten van de algemeen ontvanger van Brugge en het Brugse Vrije (1476-1477).¹²⁷

De voornaamste verliesposten in 1477 zijn de ‘inkomsten uit de baljuws en de grafelijke officiers’ en de ‘pachten allerhande’. Daarnaast hebben de afschaffing van enkele kleinere heffingen, de daling van de buitengewone inkomsten en een verminderde sleischat (de grafelijke winst op de munt) beperkte gevolgen. Een aantal van die kleinere heffingen (zoals ‘le tort le conte’) werd de jaren daarop vervangen door een stedelijke rente (zie verder) en ook de opbrengst van de sleischat herstelde zich snel. De buitengewone inkomsten niet, want die behelzen een overschot van de zesde penning die Karel de Stoute op leengoederen hief (zie hoger). Fundamenteel is echter de dalende opbrengst van doorgestorte overschotten op baljuwsrekeningen. Dit is deels door de specifieke omstandigheden van het oorlogsjaar 1477 te verklaren. Vooreerst had het zuiden van het graafschap te kampen met een latente oorlogsdreiging waardoor een aantal posten van baljuws vacant bleef of hun rekening heel wat minder opbracht.¹²⁸ Verscheidene baljuwse hadden daarenboven door de woelige omstandigheden hun rekening nog niet ingediend, of de opbrengst van hun rekening direct aan troepen gespendeerd. Deze inkomsten bereikten nooit de ontvanger van het Brugse kwartier, maar werden, net als de daaropvolgende jaren, direct door de staatskas aangewend om de oorlog tegen de Fransen te financieren. Anderzijds had het verbod op ambstverpachtingen het aandeel van de inkomsten van de baljuws in de algemene rekening gehavend. Opeengekomen functies, die voorheen tegen het hoogste bod verpacht werden, brachten voortaan slechts het overschot op de rekening van deze functie en niet meer de, meestal hogere, pachtsom op. Bovendien, maar dit maakt onderwerp uit van het volgende hoofdstuk, leende de vorst vanaf eind 1477 direct op de rekeningen van baljuws, waardoor het deel dat zij aan de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier schonken, danig slonk. Buiten de winstgevende verpachtingen verloor de staat de meerwaarde van de baljuwsrekeningen dus niet, maar ze liet het geld in mindere mate door de handen van de algemeen ontvanger van het

¹²⁷ Bron: respectievelijk ADN: B 4119 en B 4120.

¹²⁸ De algemeen ontvanger van het kwartier Leper, Gillis van den Bosche, laat bijvoorbeeld op 13 mei 1479 in een brief aan de rekenkamer te Rijsel weten ‘*que chaque jour la recette de mon office diminue*’. Hij roept hiervoor de oorlog als verklaring in: ‘*tout [est] brulé, comme [vous] povez avoir oy, et ainsi comme assez savez, tout mon quartier destruit et desolé*’ (ADN: B 17729, ‘Comtables générales’).

Brugse kwartier passeren. Dit versterkte dan wel de slagkracht van de algemeen ontvanger van alle financiën die over de leningen van de baljuws kon beschikken.

De diepste put in de rekening van de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier bevond zich in de categorie '*rentes muables*', die uit renten uit Brugge, het Westkwartier en andere verpachte renten bestond.¹²⁹ Die laatste categorie, 'de pachten allerhande' (voornamelijk verpachte belastingen), kromp in 1477 met drie vijfden in. Het verbod op ambtsverpachtingen trof immers ook deze post omdat ze belastingen bevatte die, zoals, bijvoorbeeld het Brugse grutegeld, niet meer werden verpacht.¹³⁰ Maar ook dit verlies was maar tijdelijk omdat de staat snel weer greep kreeg op deze traditionele inningen. De heffingen die door Karel de Stoute, zonder instemming van de Vlaamse Leden, ingevoerd werden, overleefden 1477 echter niet, hetgeen de rekeningen van de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier structureel aantastte. De tol te Grevelingen op de Engelse wol, het zogenaamde herengeld (*sheerenghelt*) van 30 groten op elke last geaakte haring en de twee groten op elke ton Hollands bier (de *quade placke*) die Sluis binnenkwam, maakten in 1476 nog het leeuwendeel uit van de inkomsten uit de 'pachten allerhande'. De tol te Grevelingen bracht bijvoorbeeld in 1476 25.920 lb. par. op. Het privilege van Vlaanderen schafte de drie vernoemde tolleren af¹³¹, waardoor de inkomsten van de algemeen ontvanger van Vlaanderen nooit meer hun vroeger niveau bereikten.

Kortom, de privileges van 1477 voor het graafschap Vlaanderen hadden door de afschaffing van enkele lucratieve tolleren en de ambtsverpachtingen van grafelijke renten en officies, de geldbeugel van de algemeen ontvanger van Vlaanderen in het Brugse kwartier doen slinken. Vooral de opheffing van de tot dan toe aan Tommaso Portinari verpachte tol te Grevelingen had een diep gat geslagen.¹³² Het ligt moeilijk deze bevindingen uit te breiden naar de ontvangsten van de algemeen ontvangers van het Gentse en het Ieperse kwartier, omdat hun rekeningen niet bewaard bleven. Ook zij kregen ongetwijfeld te lijden door het verbod op verpachtingen, maar een tol van de omvang van die te Grevelingen inden ze niet. Hoeveel verlies de Vlaamse graaf leed aan de privileges van 1477 is, zoals gezegd, onmogelijk te bepalen. Maar was de financiële breuk in de rekeningen van de algemeen ontvanger van alle financiën, Nicolas le Prévost, moeilijk vast te stellen, voor de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier, Jan van der Scaghe, is deze een vaststaand feit.

De zwakke positie van de Bourgondische dynastie in de aanvang van 1477 vrat aan haar inkomsten. Enerzijds ging een aanzienlijk gebiedsverlies met een daling van de inkomsten gepaard, anderzijds hadden de onderdanen de vleugels van de staat gekortwiek. In Vlaanderen, maar ook in andere gewesten, schaften de nieuwe privileges gecontesteerde belastingen af, die de centrale boekhouding in de voorbije jaren van permanente inkomsten hadden voorzien.¹³³ Dit leidde in de eerste plaats tot een financiële breuk in de kas van de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier, maar anderzijds ook tot een heroriëntering van de inkomsten van de algemeen ontvanger van alle financiën. Het verminderde aandeel van verbruiksbelastingen in de boekhouding van de Bourgondische ambtenaren verhoogde automatisch de vorstelijke vraag naar bedden, die aan een strikte controle van de Staten-Generaal waren onderworpen. De Staten controleerden de geldstroom naar de schatkist en

¹²⁹ Zie hierover Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc* (1990), 147-52.

¹³⁰ '*Le dit droit n'a point esté rebaillié à ferme obstant les empeschemens qui par la guerre et la commocion du peuple estoient en Flandres*' (ADN: B 4120, 31r). Het contract van de vorige pachter, Jacob van den Hane, liep immers af in juni 1477. Het daaropvolgende jaar werd het grutegeld wel weer betaald.

¹³¹ Blockmans, *Privilegie voor het graafschap Vlaanderen*, 138 en *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 406-10.

¹³² Maria compenseerde Tommaso Portinari snel voor de geleden schade (Boone, *Apologie d'un banquier*, 48).

¹³³ Zoals te Holland (Boone & Brand, *De ondermijning van het privilege*, 4-5).

putten hieruit een algemene politieke macht.¹³⁴ De vorst zou voortaan van de inkomsten van zijn domein leven en enkel als waarborg van het politieke bestel fungeren. Indien hij een politieke daad wilde stellen, en daarvoor in de praktijk geld nodig had, diende hij toestemming van de Staten te verkrijgen. De hoop van de hofraad om Maria aan een rijke prins te huwen, en daardoor zelf een meer onafhankelijke politiek te kunnen voeren, werd al snel in de kiem gesmoord toen bleek dat ook Maximiliaan van Oostenrijk amper over enige financiële slagkracht beschikte. De zoektocht naar vers geld was nog maar begonnen.

2.3.2 Het institutionele kader

De privileges van 1477 uitten dan wel hun ongenoegen over de centrale instellingen die Karel de Stoute voor het beheer van zijn financiën had ingericht, aan andere institutionele verwezenlijkingen raakten ze niet. De centrale rekenkamer te Mechelen verving het Groot Privilege door het gedecentraliseerde Bourgondische model van gewestelijke rekenkamers te Brussel, Den Haag en Rijsel. Ze wiste de ordonnanties van Thionville (1473) uit, waardoor de functie van *argentier* en de Kamers van de Schatkist en van de Beden te Mechelen verdwenen. De functies die verantwoordelijk waren voor de financiële excessen van Karel de Stoute moesten het dus ontgelden. Andere, oudere, financiële instellingen werden niet gecontesteerd, zoals de ontvanger-generaal, gewestelijke ontvangers en verscheidene functies die instonden voor de staatsuitgaven. Aanvankelijk reserveerden de Staten-Generaal zichzelf een prominente plaats in het financiële beleid van de staat door een monopolie op de toekenning van de vorstelijke beden te claimen. De Staten weigerden voorheen toegestane beden uit te betalen, enkel de in 1468 goedgekeurde bede van 48.000 ridders aan Margaretha van York overleefde 1477. Waarschijnlijk om de hertogin niet voor het hoofd te stoten, betaalden de Drie Leden deze bede haar normale termijn uit.¹³⁵ De kordate aanpak van de Staten-Generaal die volgde op de Franse inval hield onder andere een gezamenlijke toelage van 100.000 soldaten, kort erna reeds gemilderd tot 34.000 soldaten, vanaf maart 1477 in, die de Staten volgens zelf gekozen regels mochten innen. Het was de eerste maal dat de Staten-Generaal hiertoe zelf het initiatief namen.¹³⁶ Nadien lag de bal echter in het kamp van de vorstin en haar hofraad, die, via enkele vertegenwoordigers, in juni 1477 een nieuwe oorlogsbede aan Vlaanderen vroegen.¹³⁷ De verslechterde situatie op het slagveld eiste immers een sterke leiding over de oorlog, die de Staten-Generaal, wegens interne contestatie en overschatting van de eigen middelen, niet konden bieden.¹³⁸ Langzaam aan trokken de hofraad en de militaire legerleiding van Maria de financiële politiek weer naar zich toe, die ze in de handen gaven van de financiële commissarissen. Deze functionarissen namen de taken

¹³⁴ Verschillende auteurs wezen reeds op de machtspositie van de Staten in de toekenning van beden, zie Blockmans, *Finances publiques*, 82; Zoete, *De beden in het graafschap Vlaanderen*, 232-3; Soens, *Evolution et gestion*, 52-3 en Boone, *Les ducs, les villes*, 340-1.

¹³⁵ SAB: SR, 1476-77, 113r. De bede werd tot de afgesproken datum (1484) uitbetaald (SAG: 400, 28, 255r en Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 72).

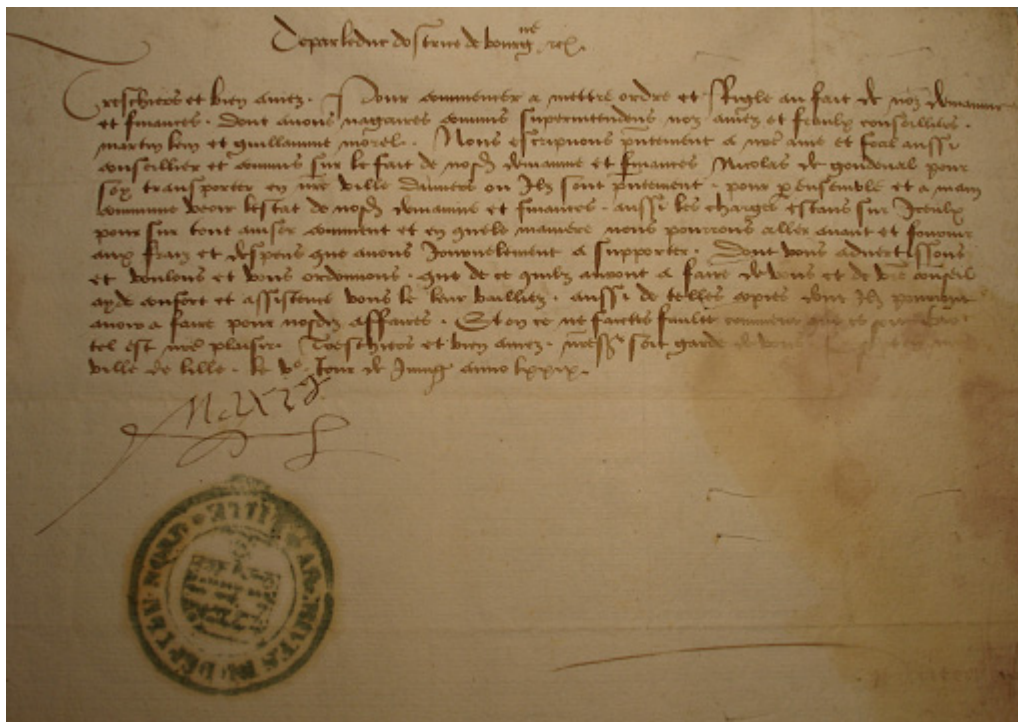
¹³⁶ Vlaanderen zou (samen met Rijsel-Douai-Orchies en Mechelen) instaan voor 12.000 soldaten, Brabant voor 8000, Holland voor 6000, enzovoort: zie Cuvelier, *Actes des Etats-Généraux*, 278 en 303-4. De eerste gezamenlijke bede van de Staten-Generaal werd in 1473 geïnd, maar was wel door de vorst aangevraagd (Blockmans, *The Low Countries*, 288).

¹³⁷ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 28 en Verbruggen, *Bewapening en krijgskunst*, 15-7.

¹³⁸ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 447-9. De Vlamingen leden een schandelijke nederlaag te Doornik, waarbij de hertog van Gelre sneuvelde, wat hen deed inzien dat centrale coördinatie broodnodig was; zie Verbruggen, *De slag bij Guinegate*, 36.

en de functies van de trossiers en generaals die onder Karel de Stoute het beheer en in toenemende mate ook het beleid van de staatsfinanciën waarnamen, gewoon voort.¹³⁹

Met de troonsbestijging van Maximiliaan kwam het initiatiefrecht voor de aanvraag van bedden weer helemaal in het vorstelijke kamp terecht. Niet alleen vroeg hij, zoals gebruikelijk bij een vorstelijke inauguratie, een nieuwe bedde aan (van 500.000 ridders voor het gehele landencomplex¹⁴⁰) en boorde hij andere fondsen aan. De nieuwbakken hertog bouwde eveneens en relatief snel een eigen institutionele structuur uit die zijn financiële politiek ondersteunde. Aan het hoofd van de centrale organisatie van de hertogelijke financiën kwam een zogenaamde ‘superintendent’ (een superintendent) te staan, die een financiële commissie onder zich had. Daarin zetelden twee commissarissen, een secretaris en een controleur van de financiën. Afwisselend maakten ook de ontvanger-generaal van alle financiën (die de functie van *argentier* opsloopte) en de voorzitter van de Rekenkamer van Rijsel hiervan deel uit. In het niveau onder deze financiële commissie situeerden zich de gewestelijke rekenkamers, de gewestelijke ontvangers en een categorie ‘kamers en functies’ die verantwoordelijk waren voor de staatsuitgaven, waarvan bepaalde leden, gezien hun specifieke materie, indien nodig plaatsnamen in de financiële commissie. De door ons gegroepede ‘kamers en functies’ bevatten de oude functie van de *argentier*, die overgenomen was door de ontvanger-generaal, de oorlogstrossier, de artilleriesmeester, de nieuw opgerichte ‘Duitse kamer’ en de traditionele ‘*chambre aux deniers*’ waarover zowel Maximiliaan als Maria beschikten.

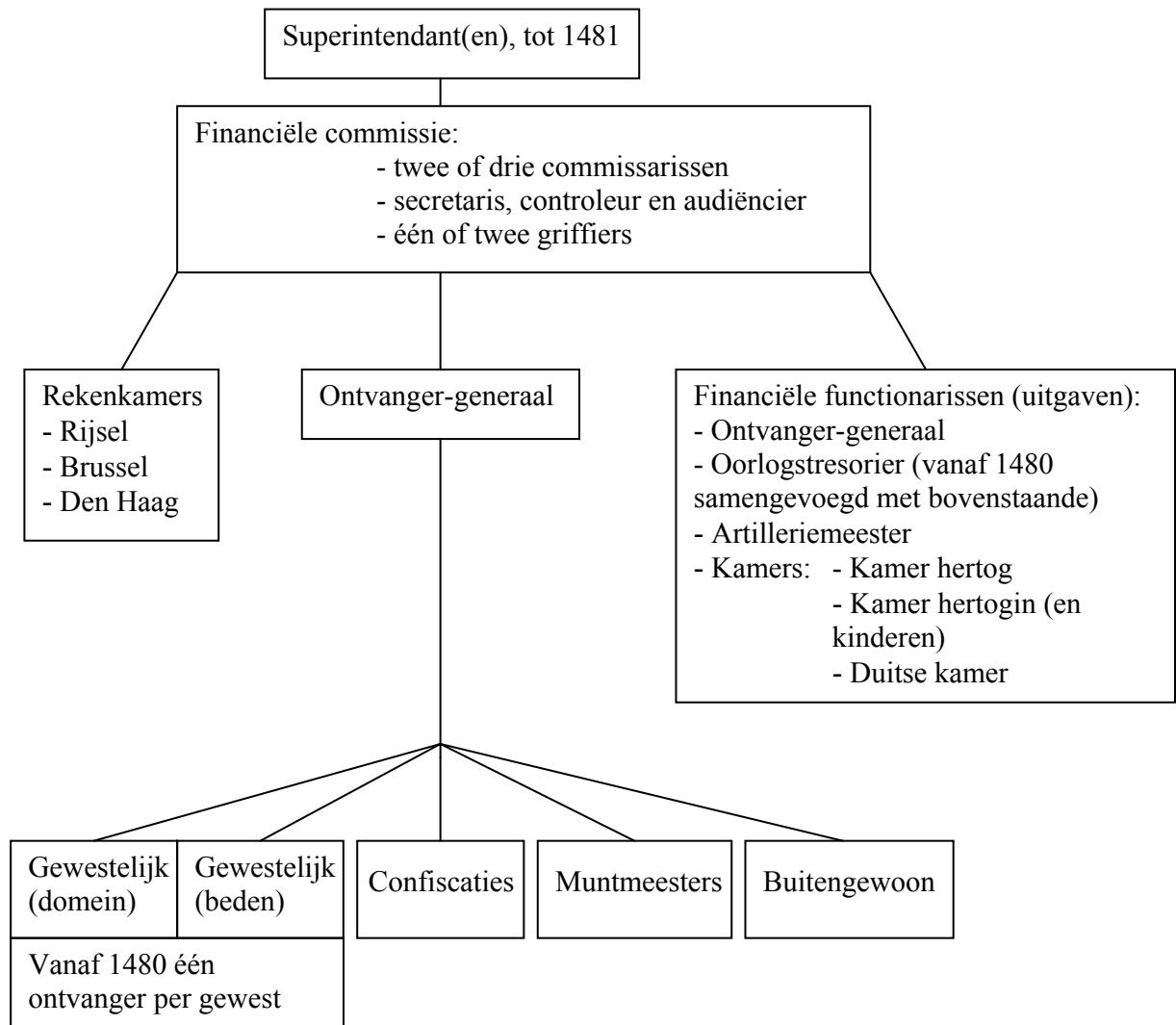


Figuur 2: Maximiliaan laat op 5 juni 1479 weten aan de Rekenkamer van Rijsel dat hij Willem Moreel en Maarten Lem als superintendanten aangesteld heeft (ADN: B 17729, ‘).

¹³⁹ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 121-4 en 127

¹⁴⁰ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 36-9. Vlaanderen diende hiervan 127.000 ridders op te hoesten; dit was een gelijkaardige bedde als Karel de Stoute in 1475 aangevraagd had.

De organisatie van de centrale financiën onder Maria van Bourgondië (1477-82)



Het geraamte voor de organisatie van de centrale financiën vormden de ‘*ordonnances nouvelles sur la conduite des finances*’ die Maximiliaan reeds op 10 oktober 1477 te Brugge uitvaardigde.¹⁴¹ Om de vorstelijke financiën beter te beheren en om haar inkomsten op te krikken (lezen we letterlijk in de akte), richtte Maximiliaan de gloednieuwe functie van de ‘*surintendant des finances*’ in.¹⁴² De superintendent hing volledig maar ook enkel en alleen af van de vorst. Boven de financiële commissarissen kreeg hij een werkelijke supervisie, niet

¹⁴¹ ‘A cause de [...], la] guerre que a tort et sans cause nous a fait et encoires fait journellement le roy, notre dit demaine ensemble nos dites finances sont tellement diminuez [...] et aussi par le desordre qui y a esté, plusieurs de noz deniers ont esté distribuez autrement que deument et inutilement dissipez a notre grant dommaige et prejudice. A laquelle cause et affin de deffendre notre dit demaine et mettre ordre en la distribucion de nos dits deniers et que de cy en avant ilz puissent estre conduiz et riglez au bien honneur, utilité et prouffit de nous’, herstructureerde Maximiliaan de organisatie van de financiën (ADN: B 867, 16300; contemporaine kopie: ADN: B 1610, 186v-188r). Voor een uitgebreide bespreking, zie Van Rompaey, *De Grote Raad*, 124-6.

¹⁴² ‘[Nous] savoir faisons que nous, et que dit est considéré, desirans pourveoir a la conduite de nos dits demaine et finances et a l’accroissement d’iceulx, voulons et ordonnons que doresenavant pour la conduite d’iceulx noz demaine et finance aura une notable personne, que a ce commettrons par autres noz lettres patentes, qui aura la principale superintendance de toute la conduite d’icelles noz finances’.

alleen op alle financiële controle, maar ook op het financiële beleid. Samen met de commissarissen, een secretaris ‘*signant en finances*’ (soms ook griffier genoemd) en de controleur van de financiën hield de superintendent voortaan toezicht op alle ontvangsten en uitgaven van de ontvanger-generaal en de oorlogstresorier (deze functies werden in 1480 verenigd). De ontvanger-generaal kon enkel nog autonome betalingen aangaan van minder dan 80 groten, tot 1200 groten volstond een bevel van de commissarissen, erboven was toestemming van de superintendent nodig. Betalingsmandamenten boven 4000 groten vereisten een hertogelijk signet en alle kwijtschriften van de ontvangsten dienden ondertekend te worden door de superintendent, de controleur en de secretaris. Die laatste twee functies werden, gezien hun omvangrijke taak, dan wel ontkoppeld (onder Karel de Stoute was dit niet het geval), maar sterk in hun handelen beperkt aangezien de secretaris slechts van de hertog zelf of van de superintendent bevelen mocht ontvangen. Het beheer, het beleid en de controle van de staatsfinanciën kwamen dus voortaan één centrale ‘minister van financiën’ toe, zeker wanneer vanaf 1 maart 1478 de functies van controleur en secretaris weer ontdubbeld werden.¹⁴³ Nooit voordien in de Bourgondische periode had één man de centrale boekhouding zo beheerst, maar Maximiliaan trok wel de centraliserende lijn van zijn schoonvader door, waardoor de concentratie van de bevoegdheden van controle en beslissing op financieel vlak haar hoogtepunt bereikte.¹⁴⁴

De invulling van de nieuwe ambten toont aan dat Maximiliaan voor een strikte politieke controle van de financiën koos. Hij benoemde daags na de uitvaardiging van de ordonnantie Joris van Baden, de bisschop van Metz, tot superintendent, Nicolas de Ruter tot secretaris en Jean Gros tot controleur van de financiën.¹⁴⁵ Die laatste lijkt de functie wegens ziekte amper uitgeoefend te hebben, en op 1 maart 1478 benoemde Maximiliaan Nicolas de Ruter in deze functie, waardoor de vereniging van de functies van secretaris en controleur van de financiën een feit was.¹⁴⁶ Met deze benoemingen voorzag Maximiliaan in continuïteit. Nicolas de Ruter was de voormalige griffier van het door de Staten afgeschafte Parlement van Mechelen, Jean Gros was de in het voorjaar gevangen genomen zegelbewaarder van Karel de Stoute.¹⁴⁷ Beide getergde functionarissen keerden zonder veel moeite terug in Bourgondische dienst, een voorbeeld dat symptomatisch is voor het herstel van het staatsapparaat in het najaar van 1477 en in die periode gevolgd werd door tal van personeelsleden uit de administratie van de overleden hertog.

Joris van Baden was ook een voormalig raadgever van Karel de Stoute. Een kleine biografische uitweiding verduidelijkt zijn benoeming. De overleden hertog had de bisschop van Metz in 1467 in zijn hofhouding opgenomen in de hoop zijn politieke invloed in het gebied rond Lotharingen te verhogen.¹⁴⁸ Joris van Baden, telg uit een machtige familie in het zuidwesten van het Duitse Rijk, zou in de jaren 1470 de hertog, niet belangeloos, ondersteunen in zijn strijd tegen Lotharingen en in die optiek een hevige pleitbezorger zijn van het huwelijk tussen diens dochter en de Duitse kroonprins. Net voor de dood van Karel de Stoute vertoefde hij aan het hof van Frederik III die hij, samen met protonotarius en de latere kanselier van de Oostenrijkse keizer Joris Hesler, sterkte in de overtuiging van de politieke en

¹⁴³ Op die dag belastte Maximiliaan secretaris Nicolas de Ruter met beide functies (ADN: B 2116, 1r).

¹⁴⁴ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 127.

¹⁴⁵ ADN: B 1610, 188r-189r: Hij belastte de bisschop met ‘la principale charge et superintendance de nos dits finances et de icelles conduire au bien honneur, utilité et prouffit de nous’. De aanstelling van Nicolas de Ruter volgt op deze akte.

¹⁴⁶ Nicolas de Ruter verving de zieke Jean Gros, zie ook Cockshaw, *Le personnel des ducs*, 86, 162, 208 en Bartier, *Légistes et gens de finances*, 375 (voor de biografische informatie over beide personen).

¹⁴⁷ Jean Gros bleef tot 28 februari 1477 in functie en werd kort erna te Bergen gevangen genomen en pas na een interventie van Maria vrijgelaten (Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 24-7).

¹⁴⁸ Schneider, *Un conseiller des ducs*, 314; zie ook aldaar voor zijn carrière in dienst van Maximiliaan en Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 125. Over zijn familieleden: Cools, *Mannen met macht*, 153-5.

financiële meerwaarde van het huwelijk. Nadat beide te Leuven de Staten-Generaal op hun beurt overtuigd hadden van de alliantie, begeleidden ze Maximiliaan vanuit Wenen naar Gent. Enkele dagen na het huwelijk spoedde Joris van Baden zich naar Lotharingen om er door middel van een vredesverdrag met de hertog van Lotharingen niet zozeer de oorlogsdreiging aan het zuiden van het Bourgondische landencomplex te beëindigen (want de hertog had zelf al dat initiatief genomen), maar wel om zijn eigen invloed in de regio danig uit te breiden.¹⁴⁹ Terug in de Nederlanden beloofde Maximiliaan zijn diplomatieke ijver in deze zaak, maar voornamelijk in de huwelijkskwestie, met de voornaamste politieke functie in zijn administratie, de superintendent die als een ‘minister’ het staatsgeld (lees: de Oostenrijkse reden tot het huwelijk) kon beheren én aan te zwengelen, zoals in de benoemingsakte staat te lezen. Met de aanstellingen van Joris van Baden, Nicolas de Ruter en Jean Gros toonde Maximiliaan duidelijk waar hij met de staatsfinanciën heen wou. De schatkist zou onder de nauwe controle van naaste vertrouwelingen dicht bij de troon beheerd worden.

Maar Joris van Baden was eerder een diplomaat dan een financieel ambtenaar.¹⁵⁰ Weinig kwitanties dragen zijn naam.¹⁵¹ De talrijke diplomatieke missies van Joris van Baden hinderden de slagkracht van de nieuwe ordonnanties van Maximiliaan. Daardoor nam de vorst zelf gedeeltelijk zijn functie over, of organiseerde het onderliggende orgaan, de financiële commissie, het financiële beleid. De vorstelijke controle werd weer strikter in mei 1479, toen Maximiliaan Willem Moreel en Maarten Lem beide tot superintendanten benoemde.¹⁵² Voornamelijk Willem Moreel lijkt deze functie permanent uitgeoefend te hebben tot december 1481, Maarten Lem had ook politieke functies in Brugge te vervullen waardoor hij zich waarschijnlijk minder met staatszaken kon inlaten.¹⁵³ In een briefje van 5 juni 1479 liet de vorst aan de Rekenkamer van Rijsel weten dat hij beide Bruggelingen als superintendanten had benoemd om, net als bij Joris van Baden, orde op zaken te stellen in de boekhouding van de staat en haar inkomsten te ‘laten vooruitgaan’.¹⁵⁴ Maar alweer was de functie van superintendent moeilijk vol te houden. In 1480 is Maarten Lem superintendent af, en vanaf de aanvang van 1481 wordt Willem Moreel enkel nog als ‘*commis sur le fait des demaine et finances*’ betaald.¹⁵⁵ Een precieze datum of een regelgevende ordonnantie hiervoor is niet bewaard. De functie van superintendent werd waarschijnlijk niet meer ingevuld. Het is gissen naar de reden. Waarschijnlijk was de functie overbodig in een periode waarin de vorst reeds voldoende autoriteit en middelen had om zelf het financiële beleid van zijn staat te claimen. In de eerste jaren van zijn bewind diende de superintendent het financiële beleid waar te nemen, maar misschien werd zijn functie als storend ervaren wanneer de vorst zelf de touwtjes strikt in handen wou houden. Bovendien groeide, door de concentratie van functies aan het hof, zoals de opslorping van de oorlogstresorier door de ontvanger-generaal (die tevens de vroegere argentier in zich verenigde) en de uitoefening van de functies van audiëntier,

¹⁴⁹ Het vredesverdrag dateert van 30 augustus 1477 (Schneider, *Un conseiller des ducs*, 331-2). Joris van Baden ontving enkele heerlijkheden en een jaarlijkse dotatie van hertog René.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 333-5.

¹⁵¹ Zie bewaarde obligaties en ‘*décharges*’ in ADN: B 2112 (1477) en 2117 (1478).

¹⁵² Een aanstellingsakte is niet bewaard. Ze werden vanaf die dag in die functie betaald (ADN: B 2121, 94r).

¹⁵³ Willem Moreel wordt superintendent genoemd in volgende aktes: ADN: B 2122, 68529; B 3495, 123689 en B 20159, 155973. Vanaf september 1480 was Maarten Lem burgemeester van de Brugse schepenbank; we komen later op de carrière van beide Bruggelingen terug.

¹⁵⁴ ‘*Pour commencer a mettre ordre et regle au fait de noz demaine et finances, dont [nous] avons nagaires commis superintendens noz amez et feaulx conseilliers Martin Lem et Guillaume Morel, nous escripvons presentement a notre amé et feal aussi conseiller et commis sur le fait de nos dits finances Nicolas de Gondeval pour soy transporter en notre ville d’Anvers, où ilz sont presentement, pour par ensemble et a main commune veoir l’estat de nos dits demaine et finances, aussi les charges estans sur iceulx, pour surtout aviser coment et en quele maniere nous pourrons aller avant et fournir aux fraiz et despens que avons journelement a supporter*’ (ADN: B 17729, ‘Administration Générale’).

¹⁵⁵ ADN: B 2124, 77r.

secretaris en controleur van de financiën door één persoon in 1480, de macht van de financiële commissie, hetgeen de functie van superintendant overbodig maakte. De vorst oefende zelf, in nauwe samenwerking met zijn slinkende schare vertrouwelingen die werkzaam waren in de financiële commissie, vanaf 1481 rechtstreeks het beheer en het beleid van de staatsfinanciën uit. In alle stilte verdween daardoor het tussenniveau van superintendant. Pas wanneer Maximiliaan de Nederlanden in 1493 definitief aan zijn jonge zoon overliet, stelde hij opnieuw, als een soort waakhond, een superintendant aan. In juni 1495 bevestigde hij de edelman Filips van Bourgondië in deze functie.¹⁵⁶ Deze bleef op zijn beurt maar werkzaam tot Filips de Schone het eigenlijke beleid naar zich toe trok in 1497.¹⁵⁷

Waaruit bestaat die in macht uitdijende financiële commissie? Een half bewaarde ordonnantie van november 1478 richtte het tweede niveau van de centrale organisatie van de staatsfinanciën in.¹⁵⁸ Voortaan zou de staatkundige boekhouding geleid worden door twee ‘*commis sur le fait des demaine et finances*’, onder de superintendant, in nauwe samenwerking met de algemeen-ontvanger van alle financiën. De controleur-secretaris Nicolas de Rutere bleef in functie en maakte, soms met een andere ‘*greffier des finances*’ eveneens deel uit van de commissie. Met deze ordonnantie keerde Maximiliaan, wat de samenstelling van de commissie betrof, terug naar de situatie van 1468, toen Karel de Stoute een gelijkaardige instelling, maar met vijf commissarissen en een secretaris-controleur (tevens audiëntier) inrichtte.¹⁵⁹ Toen het Groot Privilege van 1477 de ordonnaties van Thionville ongedaan maakte en daarmee de Kamers van de Schatkist en van de Beden schrapte, keerde ze eigenlijk terug naar de ordonnantie van 1468. In november 1477 bijvoorbeeld onderhandelde Ieper met de ‘*heeren van der financien*’ over de kosten van de landsverdediging, hetgeen aantoont dat de nieuwe vorst over financiële specialisten beschikte.¹⁶⁰ In 1478 bevroor Maximiliaan deze situatie en plaatste hij de financiële commissie onder de eerder opgerichte functie van superintendant. Deze structuur zou de basis vormen voor de inrichting van zijn financiële raad in 1487, haar opvolgers en uiteindelijk van de Raad van Financiën van Karel V in 1531.¹⁶¹ Vanzelfsprekend kwamen de bevoegdheden van de financiële commissie van 1478 overeen met zijn directe voorbeeld uit 1468. De kwijtschriften van de ontvanger-generaal dienden getekend te worden door een commissaris en de secretaris. De commissarissen kregen een volledig toezicht op de ontvanger-generaal die een maandelijks ‘staat’ aan de commissie diende voor te leggen. De bewegingsvrijheid van de ontvanger-generaal was dus danig beperkt, maar, in tegenstelling tot 1468, was hij ook verantwoordelijk voor de staatsuitgaven. Hij bleef echter steeds rekenplichtig aan de financiële commissie, die in principe de hertog volgde, maar toch een permanent bureau te Brugge had.¹⁶² Dit was geen vaste residentiestek, zoals Mechelen in de periode 1473-1477, maar meer dan waarschijnlijk een praktische oplossing, omdat het merendeel van de commissarissen Brugs was, zoals Pieter Lanchals, Willem Moreel, Pieter Bogaert en Maarten Lem, en Brugge nu eenmaal het financiële centrum van het Bourgondische landencomplex was.

¹⁵⁶ Cauchies, *De la “régenterie”*, document 1.

¹⁵⁷ Coppens, *Raad van financiën*, 498. In 1497 hervormde Filips de Schone nogmaals de financiële administratie; zie Baelde, *De collaterale raden*, 9.

¹⁵⁸ ADN: B 17727, ‘Comptabilité Générale’: ‘*ordonnance par mon tres redoubté seigneur monseigneur le duc d’Ostrice, de Bourgogne, et de Brabant etc., par laquelle il a voulu et ordonné que ses demaine et finances soient conduictes et de cy en avant en la maniere qu’il s’ensuit*’. Het document heeft ernstige waterschade.

¹⁵⁹ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 116-20 en Albrecht, *Eine reformierte Zentralfinanz*, 220-3.

¹⁶⁰ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 43.

¹⁶¹ Walther, *Die burgundischen Zentralbehörden*, 53 en Coppens, *Raad van financiën*, 498.

¹⁶² Het ‘bureau des finances à Bruges’ wordt bijvoorbeeld vermeld in ADN: B 2119, 68432 (1479); B 3495, 123689 (1479) en B 20144, 155889 (1487).

In het najaar van 1477 bestond de voorloper van de financiële commissie onder leiding van de superintendent, zijn secretaris Nicolas de Ruter en de controleur Jean Gros uit Pieter Bogaert (de proost van de grafelijke Sint-Donaaskerk te Brugge en adviseur van Filips de Goede en Karel de Stoute¹⁶³), Pieter Lanchals, Nicolas de Gondeval en griffier Gillis Collin.¹⁶⁴ De twee daaropvolgende jaren bleef de samenstelling ongewijzigd, met dien verstande dat secretaris Nicolas de Ruter de functie van controleur Jean Gros opsloopte en voortaan in de financiële commissie zetelde.¹⁶⁵ In 1480 verdween Pieter Bogaert, wat gecompenseerd werd door de benoeming van twee superintendanten in 1479 (Willem Moreel en Maarten Lem). De commissie kreeg er een griffier bij, met name Gillet le Viseulx en voortaan oefende Nicolas de Ruter ook de functie van audiëntier uit waardoor hij, net als Jean Gros in 1468, de functie van controleur, audiëntier en secretaris verenigde.¹⁶⁶ In 1481 ruilde Willem Moreel de overbodig geachte functie van superintendent in voor een plaatsje als commissaris, ter vervanging van Nicolas de Gondeval.¹⁶⁷ De tweede griffier verdween, waardoor de commissie maar uit vier leden meer bestond. In 1482 verving Nicolas de Gondeval weer de in ongenade gevallen Willem Moreel, waardoor, net als in 1481, de financiële commissie maar uit vier personen meer bestond: commissarissen Pieter Lanchals en Nicolas de Gondeval, griffier Gillis Collin en secretaris-controleur-audiëntier Nicolas de Ruter.¹⁶⁸

Als we de samenstelling van de financiële commissie overlopen, valt vooreerst zijn slinkend karakter (van zes naar vier personeelsleden), en anderzijds de opmerkelijke continuïteit van de functionarissen die reeds onder Karel de Stoute werkzaam waren, op. Doorheen de jaren concentreren Pieter Lanchals en Nicolas de Ruter samen met wisselende functionarissen immers steeds meer macht en bevoegdheden. De positie van superintendent werd ‘weggeconcurrereerd’ en langzaamaan vervangen door een kleine satellietgroep van de hertog bestaande uit Pieter Lanchals, Nicolas de Gondeval en Nicolas de Ruter, die in samenspraak met een bijkomende financieel commissaris en de ontvanger-generaal (vanaf 1 januari 1480 is dat Louis Quarré) de staatsfinanciën superviseerden. Pieter Lanchals was van 1 april 1472 tot 28 februari 1477 de algemeen ontvanger van Karel de Stoute, Nicolas de Gondeval diens argentier en Nicolas de Ruter de voormalige griffier van het Parlement van Mechelen en persoonlijke secretaris van Karel de Stoute.¹⁶⁹ Gespecialiseerde ontvangers en aangeduide verantwoordelijken voor de uitgaven voerden het door de commissie en de hertog uitgestippelde beleid uit. De machtsconcentratie in de handen van enkele personen evenaarde bijgevolg de beleidsvisie van Karel de Stoute, niet verwonderlijk als men de achtergrond van de ‘nieuwe’ financiële specialisten nagaat.

¹⁶³ Walsh, *Charles the Bold*, 101-3.

¹⁶⁴ ADN: B 2115, 40r-v.

¹⁶⁵ ADN: B 2118, 101r. In 1478 nam Nicolas de Ruter de functie van de controleur over (zie vroeger).

¹⁶⁶ ADN: B 2121, 103r-105r. Op 15 juli 1480 benoemde Maximiliaan Nicolas de Ruter tot audiëntier in plaats van Geraard Numan, de vervanger van Antoon van Halewyn, die op 6 augustus 1479 in de slag te Guinegatte omgekomen was (RAG: RV, 7512, 159v; Molinet, *Chroniques*, I, 313). Eigenlijk had Maria nog voor haar huwelijk Nicolas de Ruter aangesteld als audiëntier, maar Antoon van Halewyn oefende tegelijkertijd de functie uit. Nicolas had zich bereid verklaard de functie af te staan, tot aan de dood van Antoon (ARA: Rk. 20371, 1r, uitgegeven door Gachard, *Inventaire des archives*, III, 344; zie ook Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 27-9 en Hénin, *La charge d’audiëntier*, 29).

¹⁶⁷ ADN: B 2124, 77r-v.

¹⁶⁸ ADN: B 2127, 84r.

¹⁶⁹ Lanchals was van 1 januari 1471 tot 31 maart 1472 reeds griffier van financiën (Boone, *Lanchals*, 471-2). Nicolas de Gondeval was argentier van 1472 tot 1477 (Bartier, *Légistes et gens de finances*, 89 en Albrecht, *Eine reformierte Zentralfinanz*, 231). Nicolas de Ruter was zegelbewaarder van Luxemburg in 1475-77 (Cockshaw, *Le personnel des ducs*, 86 en 208). We herinneren er nog even aan dat ook Jean Gros een pupil van Karel was die in de administratie van Maximiliaan opgenomen werd, maar kort erna wegens ziekte diende af te haken.

Tot slot nog een woordje over de ontvanger-generaal en de rekenkamers. De ontvanger-generaal verenigde de inkomsten die opborrelden van onder uit. In 1480 ontdebde Maximiliaan de gewestelijke ontvangers van het domein en die van de beden. Daarnaast waren sinds 1479 commissarissen van confiscaties werkzaam die goederen van Franse vijanden dienden te gelde maken. De muntmeesters stortten gedeeltelijk door aan de gewestelijke ontvangers, de rest vloeide naar de centrale staatskas. Een ontvanger van buitengewone inkomsten had een soort van restbevoegdheid.¹⁷⁰ De ontvanger-generaal beheerde ook de uitgaven van de staat die niet waren toegewezen aan gespecialiseerde 'uitgevers', die we later bespreken. Het personeel van de rekenkamers bleef, in tegenstelling tot de desiderata van de onderdanen, nog enkele jaren werkzaam te Mechelen, onder de benaming '*les president et gens des comptes a monseigneur le duc d'Ostrie, de Bourgoigne, comte de Flandre etc., ordonnez a Lille et de present residens a Malines*'.¹⁷¹ Nochtans had Maria op 17 maart 1477 de rekenkamer van Mechelen de opdracht gegeven te splitsen in een rekenkamer van Vlaanderen, Brabant en Holland, die zouden terugkeren naar hun vroegere residentie, '*comme autrefois ont esté*'.¹⁷² De werkelijke verhuizing vond pas plaats in juli 1479.¹⁷³ In augustus 1477 had Maria de personeelsbezetting van de Rekenkamer te Rijsel geregeld, wat neerkwam op een terugkeer naar de oude situatie zoals die onder Filips de Goede bekend was.¹⁷⁴

Reeds snel na zijn aankomst in de Nederlanden, drukte de nieuwe vorst zijn stempel op het institutionele kader van de overheidsfinanciën. Het getuigt van de politieke rol die hij in de Nederlanden wenste spelen. Hij gedroeg zich als een waardige vervanger van Karel de Stoute die het politieke initiatief naar zich toe trok. De enige functie van Maria van Bourgondië bestond erin de machtsclaim van Maximiliaan te legitimeren.¹⁷⁵ De visie van de nieuwe vorst op het overheidsapparaat getuigde van een sterk centralisme waarin hij met een beperkte schare vertrouwelingen het beheer, de controle en het beleid van de centrale boekhouding strak in de hand hield. De centralisatie van het overheidsapparaat was dan wel niet rechtlijnig (met als voorbeeld het wisselende optreden van de superintendent), Maximiliaan speelde handig in op het machtsverevenwicht van het moment en creëerde of schrapte functies waar nodig. Deze sterke inbreng van bovenaf vloekte met de rol die de Staten-Generaal zichzelf toegemeten hadden in de privileges van 1477. Hun interne zwakte speelde onrechtstreeks de centralisatie in de hand. Het gebrek aan politieke eendracht enerzijds en de nood aan een centrale coördinatie van de oorlog anderzijds zorgden ervoor dat ze hun verworven rechten niet konden verdedigen tegen een institutioneel kader dat snel weer in zijn plooiën terugviel. De personen die onder Karel de Stoute het financiële beleid bepaalden, keerden terug in de politieke arena en de administratieve kaders, gesterkt door een vastberaden vorst die alles in het werk zette om een van de Staten onafhankelijke politiek te

¹⁷⁰ De functie werd enkel vastgesteld vanaf begin 1480 toen Jan van der Scaghe, de voormalige ontvanger-generaal van Vlaanderen benoemd werd. Hij legde de eed af op 28 februari 1480 (ADN: B 33, 51v en B 17733, 'Recette de l'extraordinaire de Flandre'), maar hij leende de vorst reeds geld op deze functie in januari 1480 (ADN: B 2121, 57r).

¹⁷¹ ADN: B 17727, 'Nécessités' (1478). Of nog: *les president et gens des comptes a Lille, residens a Malines* (ADN: B 17729, 'Auditions des comptables', 1479).

¹⁷² ADN: B 1610, 177r-v.

¹⁷³ ADN: B 33, 46r. Op 27 juli hervatte de Vlaamse rekenkamer haar werkzaamheden te Rijsel.

¹⁷⁴ Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen*, 145 en Aerts, *Geschiedenis en archief*, 102. Zie ook ARA: OV, II, 49 (oorkonde van 8 augustus 1477): Maria richt het personeel van deze instelling in.

¹⁷⁵ Mogelijks had Maria in de nadagen van de dood van haar vader nog een politieke rol gespeeld (zie Devaux, *Le rôle politique*, 405 en Smaghe, *L'exécution du chancelier*, 181), maar na haar huwelijk was haar rol in de politieke besluitvorming onbestaande.

kunnen voeren. Dat het financiële beleid dezelfde weg opging als onder Karel de Stoute, is bijgevolg niet verwonderlijk.

2.3.3 Het geldelijke herstel

Om de oorlog de baas te kunnen, zonder daarbij telkens opnieuw te moeten ingaan op politieke eisen van de volksvertegenwoordiging van de Bourgondische landen, zochten Maximiliaan en zijn financiële commissie vlug een alternatief voor de gederfde inkomsten. Nog geen maand na zijn huwelijk, op 16 september 1477, liet Maximiliaan aan de Rekenkamer van Rijsel weten dat de troebelen van het voorbije jaar de overheidsfinanciën geen goed hadden gedaan. De jonge vorst wou hieraan verhelpen door zijn Vlaams domein ‘naar waarde’ te laten opbrengen.¹⁷⁶ Door het domein meer en beter te laten opbrengen, was de vorst in staat het beter te besturen. Omdat de traditionele inkomsten van het ‘oude’ grafelijke domein in Vlaanderen weinig speelruimte lieten, en door hun specifiek karakter enkel stegen bij graanduurte¹⁷⁷, diende de vorst meer manipulatieve heffingen aan te spreken.¹⁷⁸ In de daaropvolgende jaren getuigden de vorst en zijn entourage van een grote creativiteit en vastberadenheid om de mogelijke financiële bronnen in het graafschap te ‘valoriseren’. Daaronder verstaan we (1) fiscaliteit, (2) profijt uit domein en functies en (3) leningen en giften.

We beperken ons tot de financiële politiek van Maximiliaan met betrekking tot het graafschap Vlaanderen; vergelijkbare studies voor andere landen van Maximiliaan en Maria zijn er amper. Bovendien laten de rekeningen van de algemeen ontvanger van alle financiën niet toe een correct beeld te schetsen van de herkomst van de staatsontvangsten. Grafiek 5 geeft dan wel de oorsprong van de inkomsten van de algemeen ontvanger weer, maar ook niet meer dan dat. De algemeen ontvanger roomde de rekeningen van de gewestelijke ontvangers af, maar had geen zicht op hun uitgaven. Zij stortten enkel netto-bedragen in de centrale kas, en hadden reeds tal van inkomsten aan troepenleveringen, personeelskosten, giften, privé-uitgaven van de vorst en andere gepend. Aangezien de domeinrekeningen, wat Vlaanderen betreft, enkel van de ontvanger van het Brugse kwartier voor de jaren 1477-1479 bewaard zijn, is het onmogelijk de Vlaamse inkomsten van de algemeen ontvanger van alle financiën zelfs in deze periode na te gaan. Bovendien nam de algemeen ontvanger het niet zo nauw met de categorieën in zijn rekening. Achterstallige betalingen en voorschotten op bedden bracht hij meermaals onder bij de categorie ‘buitengewone inkomsten’ en niet bij de per land verdeelde categorie ‘gewone inkomsten’, hetgeen het zicht nog meer vertroebelt.¹⁷⁹ De enige bruikbare conclusie uit grafiek 5 is dat de algemeen ontvanger van Maximiliaan, behalve in 1477, voor het grootste deel afhankelijk was van de inkomsten uit de kernlanden (Vlaanderen, Brabant en Holland-Zeeland) die onder zijn heerschappij vielen, en dat hij deze hoofdzakelijk aanvulde met buitengewone inkomsten. Aangezien de vorst in 1477 een aanzienlijk gebiedsverlies geleden had, en de inkomsten van de ontvanger-generaal in de regering van Maria van Bourgondië het niveau van deze onder Karel de Stoute evenaarden, buiten de exceptionele jaren 1471-1473 (zie grafiek 1), kunnen we redeneren dat de druk op de

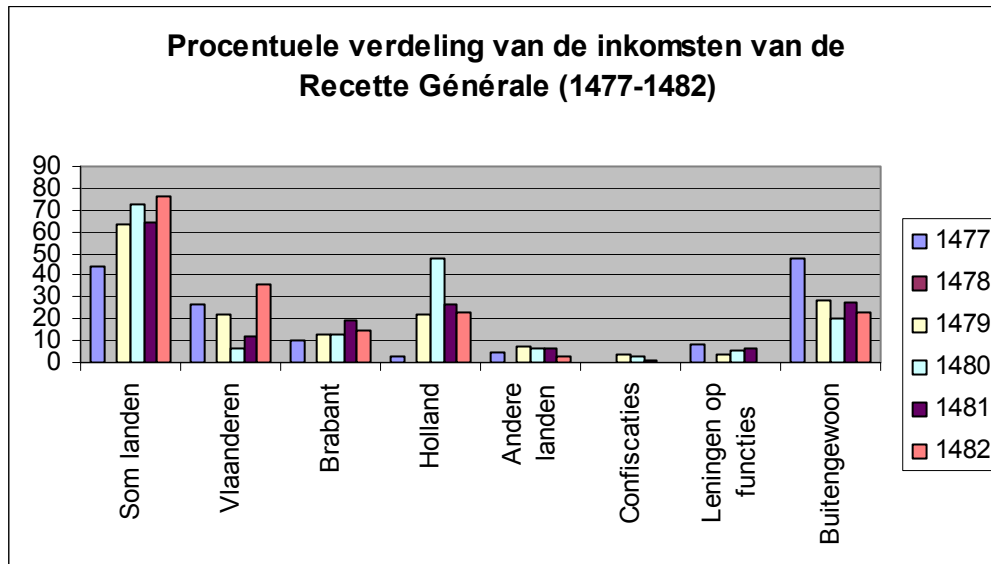
¹⁷⁶ ‘*Et pour ce que [nous] desirons le bien et augmentation du demaine, des seigneuries de nous et de notre dite compaignie estre entreteu et conduit en la plus grant valeur, augmentation et melioracion que faire se pourra*’ (ADN: B 17726, ‘Administration Générale’). Op 22 november 1477 herhaalde hij deze wens.

¹⁷⁷ Van Cauwenberghe, *Het vorstelijk domein*, 251-2.

¹⁷⁸ Gelijkaardige opmerking bij Soens, *Evolution et gestion*, 52-3.

¹⁷⁹ Over deze verwarring: Arnould, *Une estimation des revenus*, 152 en over het onderscheid tussen ‘buitengewone’ en ‘gewone’ inkomsten in rekeningen van de algemeen ontvanger: Blockmans, *The Low Countries*, 283. Een algemene inleiding over de rekeningen: Brokken & De Schepper, *Beheer en controle*, 31-8.

gewestelijke ontvangers van de resterende landen om inkomsten naar de centrale kas door te storten, is toegenomen. Hun oplossing was tweërlei: ofwel minder uitgeven in de eigen rekening, ofwel meer innen en bijgevolg de vorstelijke druk doorschuiven naar de onderdanen. Een inhoudelijke analyse van de inkomsten van de schaars bewaarde rekening van de ontvanger van het Brugse kwartier en van de ‘buitengewone inkomsten’ van de algemeen ontvanger van alle financiën biedt de mogelijkheid om na te gaan of de fiscale druk op de onderdanen van Maximiliaan in de onderzochte periode steeg.



Grafiek 5: de inkomsten van de algemeen ontvanger van alle financiën tijdens de regering van Maria van Bourgondië.¹⁸⁰

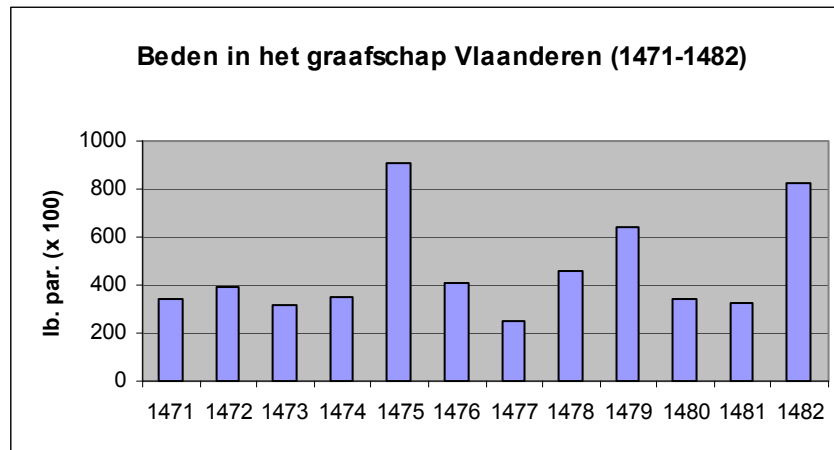
Fiscaliteit

In wat volgt, behouden we de klassieke indeling van belastingen in directe en indirecte heffingen. De hevige reactie en de algemene ontevredenheid van de onderdanen in het graafschap Vlaanderen op de directe belastingen van Karel de Stoute hoedden Maximiliaan ervoor nogmaals een zesde penning op de inkomsten van lenen aan te vragen, hoewel hij toch even met het idee gespeeld heeft.¹⁸¹ De enige directe belasting die de privileges van 1477 toelieten waren de bedden, die enkel met eendrachtigheid van stemmen mochten verleend worden. Het onderzoek van Blockmans en De Decker ontslaat ons de aanvraag, de toekenning en de effectieve uitbetaling van elke bedde in de periode 1477-1482 in kaart te brengen.¹⁸² Blockmans vat de benaderende cijfers van de jaarlijks geheven bedden in het graafschap samen (grafiek 6).

¹⁸⁰ Bron: ADN: B 2115, 2118, 2121, 2124 en 2127.

¹⁸¹ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 457 en *idem*, *Handelingen van de leden*, 111: in augustus 1479 daagde dit voorstel even op, maar het verdween snel onder het veto van de onderdanen.

¹⁸² Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 614-7 en De Decker, *Bijdrage tot de studie*, 37-84. De cijfers die De Decker hanteert, komen echter nauwelijks overeen met degene in de bronnen waaruit hij citeert.



Grafiek 6: de opbrengst van de beden in het graafschap Vlaanderen (1471-1482).¹⁸³

De effectief geïnde inkomsten uit de beden van het graafschap Vlaanderen onder Maria van Bourgondië lagen gemiddeld 4,53 % hoger dan die in de periode 1471-1476.¹⁸⁴ De grote daling in 1477 toont nogmaals het hoge verlies van inkomsten van de Bourgondische staat aan, althans wat het graafschap Vlaanderen betreft. In totaal vroeg Karel de Stoute in zijn regering 22 beden aan (waarvan 3 afgekeurd), Maximiliaan haalde, tot aan de dood van zijn echtgenote, 19 aanvragen (waarvan 2 afgekeurd).¹⁸⁵ De vorst vroeg dus, verhoudingsgewijs, meer beden aan in de korte regeerperiode van Maria van Bourgondië, die de Vlaamse Leden meestal goedkeuren. In 1479 werd zelfs al het gevraagde toegestaan.¹⁸⁶

De uitzonderlijke omstandigheden van de regering van Maria zijn verantwoordelijk voor de toeschietelijkheid van de Vlaamse Leden. Mits politieke compensaties droegen de Leden door de systematische toekenning van middelen de overheid op de gevaarlijke oorlogsdreiging vanuit het zuiden te bedwingen. Tijdens de onderhandelingen over de eventuele voortzetting van de in 1473 aan Karel de Stoute toegestane bedde van 500.000 kronen in september 1477 discussieerden de Leden bijvoorbeeld over de aard van de toezegging. Ofwel vertrouwde men het geld toe aan de vorst, ofwel betaalden de Leden zelf troepen met de opbrengst.¹⁸⁷ Na enige gearzel opteerden de Leden voor het laatste, weliswaar nadat het vorstenpaar een eerlijke inning en een korte duur van de oorlog beloofd had.¹⁸⁸ De verre gaande inspraak van de Vlaamse steden beheerste in de eerste jaren van de regering van Maria van Bourgondië het betalingsverkeer aan de vorst. De Leden namen in 1478 verscheidene malen zelf het initiatief om toelages te verzamelen om het krijgsvolk, ter verdediging van de landsgrenzen, te betalen. In mei dat jaar bijvoorbeeld reisde een Vlaamse vertegenwoordiging naar Maximiliaan die in Den Haag verbleef om hem de nodige paperassen te laten ondertekenen voor de toekenning van de 'bede' van 9000 soldaten, waartoe de Vlaamse steden zelf het initiatief genomen hadden, en om de Hollandse Staten aan

¹⁸³ Bron: Blockmans, *Autocratie ou polyarchie*, 259. Deze bedragen zijn niet dezelfde als de jaarlijks toegekende bedden, maar de effectieve inningen per jaar.

¹⁸⁴ Gemiddelde 1471-1476: 452.833 lb. par.; gemiddelde 1477-1482: 473.333 lb. par.

¹⁸⁵ Opsomming van de bedden in Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 612-7. De bedde van april 1477 telden we niet bij de door Maximiliaan aangevraagde bedden op, want deze werd door de Staten geheven.

¹⁸⁶ *Ibidem*, 384.

¹⁸⁷ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 40: 'maer aldoen en was men noch niet vaste of de penninghe van den 500.000 commen souden in de handen van minen gheduchte heere, of dat men volc leveren soude ende daermede betalen elc int zijne'.

¹⁸⁸ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 387 en de oorkonden SAG: 94, 717 en ARA: OV, I, 2234.

te porren eveneens geld voor de oorlog ter beschikking te stellen.¹⁸⁹ Tot aan de slag bij Guinegate (7 augustus 1479), die in het voordeel van Maximiliaan uitdraaide, steunden de Vlaamse Leden de vorst in diens oorlog tegen de Franse koning, waarvan ze zelfs tot dan toe de motor waren. In ruil voor de gemakkelijke toekenning van soldij en/of soldaten bedongen de Leden een verregaande militaire autonomie, in die zin dat ze zelf verantwoordelijk waren voor de mobilisatie, de monstering en de uitbetalingen van de eigen troepen. Kortom, de Vlaamse Leden oefenden in de eerste jaren van het bewind van de nieuwe vorst een ongemene invloed uit op de militaire politiek.¹⁹⁰ De beden vormden de voornaamste bron van inkomsten voor het vorstenpaar, maar het beslissingsrecht dat de Leden hierin hadden maakte van hen een noodzakelijke partner van de vorst.¹⁹¹

Maar toen de vorst weigerde een vredesverdrag te koppelen aan de overwinning te Guinegate en hij besloot de verloren gebieden Artesië en Picardië te veroveren¹⁹², verloor de oorlog haar functie als landsverdediging. De daaropvolgende jaren trokken Maximiliaan en zijn administratie het zeil naar zich toe en volgden de aanvragen van beden voor deze offensieve oorlog zich snel op. De Leden reageerden kritisch op deze ‘*nieuwer (!) wapenynghen*’, maar keurden toch nog ruim een jaar toelagen goed.¹⁹³ In de herfst van 1480 eiste de stad Gent echter – tevergeefs – meer controle op de uitgaven van de beden. Toen ze die niet verkreeg, weigerde Gent, na september 1480, nog verder beden te betalen. Het protest richtte zich niet zozeer op het hoge aantal beden dat de vorst aanvroeg, dan wel op de besteding ervan. Volgens de stad had de vorst zich niet aan de afspraken van september 1477 gehouden waarbij hij een eerlijke inning en een korte duur van de oorlog in het vooruitzicht had gesteld. De stad had immers enkel en alleen beden goedgekeurd om het land te verdedigen.¹⁹⁴ De oorlog stopte niet en bracht steeds meer schade toe aan zij die instonden voor de betaling van de belasting. De beden bereikten dus niet het doel waarvoor ze waren goedgekeurd. De Gentenaars interpreteerden deze militaire inefficiëntie dus evengoed als politieke woordbreuk. Op hun beurt braken zij met de vorst. In een latere paragraaf gaan we dieper in op de aard en de omvang van het protest.

Brugge en Ieper stemden, tot aan de dood van de vorstin, echter wel nog in met vijf toelagen voor de oorlogen van de vorst. Wat haar kustverdediging betrof, nam Brugge zelf het initiatief.¹⁹⁵ Gent weigerde dan wel halsstarrig te betalen, maar we kunnen stellen dat, tot aan de dood van Maria van Bourgondië, de geest van de privileges van 1477 de toekenning van de beden bleef domineren. In ruil voor een stimulerende functie in de landsverdediging, kon een vorst over de toegekende middelen van zijn onderdanen beschikken. Indien de onderdanen niet wensten te betalen, diende de vorst zich hierin te schikken. Door de Gentse weigering overtraden Maximiliaan en Maria dan wel het voorschrift uit het Vlaams Privilege van 1477 dat elk Vlaams Lid diende in te stemmen met een bede, maar aangezien Gent en Brugge zelf deze regel met de voeten hadden getreden in juni 1477 en februari 1478¹⁹⁶, en Gent niet meebetaalde in de door Brugge en Ieper toegekende beden, kunnen we, wat deze vorm van

¹⁸⁹ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 57-60.

¹⁹⁰ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 448-9.

¹⁹¹ Over de politieke betekenis van het beslissingsrecht van de Leden in de toekenning van beden: Zoete, *De beden in het graafschap*, 232-3 en Blockmans, *Finances publiques*, 82.

¹⁹² Verbruggen, *De slag bij Guinegate*, 115.

¹⁹³ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 112.

¹⁹⁴ Op 4 april 1479 bijvoorbeeld stemde Gent met een nieuwe bede in ‘*alleenlic in de voorseide betalinghe van den .vii. duust volcks voornoemt anghезien dat de zelve subvencie gheconsenteert gheweest es omme de diffencie van den lande daermede te doene*’; SAG: 93, 7, 18r.

¹⁹⁵ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 139 en *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 616-7.

¹⁹⁶ Blockmans, *Breuk of continuïteit*, 105. Toen weigerde Ieper deel te nemen aan de beden, wellicht als represaille tegen de herinvoering van de voor die stad ongunstige repartitieschaal van 1408. Niettemin werden die beden op de rest van het land geheven.

directe belastingen betreft, Maximiliaan moeilijk van een fiscaal dwangbeleid betichten. Het schortte, aldus de Gentse voorvechters, eerder aan de besteding van de stedelijke toelages.

Maximiliaans fiscale beleid stoelde niet enkel op de aanvraag van beden, maar ook op vormen van indirecte belasting. De gewestelijke ontvangers verzamelden uiteindelijk de opbrengst van de grote diversiteit indirecte heffingen op verbruiksgoederen waarop de vorst recht had. In het beheer van het Vlaamse grafelijk domein treffen we een veelvoud van exploitatievormen aan waarbij tolmeesters en ontvangers inkomsten pachtten of in regie beheerden.¹⁹⁷ De graaf had dus geen rechtstreekse zeggenschap in de inning van deze heffingen en bovendien had het Vlaams Privilege van 1477 verhoging of nieuwe heffingen op handel verboden.¹⁹⁸ De fiscale marge van de vorst was dus heel klein en zijn daadkracht beperkte zich aanvankelijk tot richtlijnen voor een optimale inning van bestaande tolleren.¹⁹⁹ Initiatiefrecht had de staat niet; de Rekenkamer te Rijsel en de Raad van Vlaanderen konden bijvoorbeeld enkel optreden wanneer oude tolvoorschriften overtreden werden, en dan nog botsten ze op bestaande privileges van steden en kasselrijen.²⁰⁰

Hoezeer de vorst in zijn eerste regeringsjaren op dit fiscale gebied afhankelijk was van lokale machthebbers maakt de opstand van Sluis in september 1477 en haar gevolgen duidelijk. Op 20 april 1477 had Maria van Bourgondië de inwoners van Sluis remissie verleend voor de opstand die er kort tevoren had plaatsgevonden, maar met hulp van Brugge was bedwongen.²⁰¹ Voortaan zou de stad weer onder Brugge ressorteren.²⁰² Gevangen schepenen kwamen echter niet vrij en begin september dat jaar leidde een gewapend optreden van gevluchte Sluizenaars tot een nieuw handgemeen en, wat de staat en de stad Brugge nog het meest interesseerde, tot de weigering van de Sluizenaars om grafelijke belastingen te innen.²⁰³ Zowel de pachters van deze tolleren, als lokale grafelijke functionarissen eisten daarop een gepaste actie van de Rekenkamer van Rijsel.²⁰⁴ Onder leiding van de gewestelijke ontvanger Jan van der Scaghe reisde een onderzoekscommissie van de Grote Raad in september of oktober met een kleine troepenmacht naar Sluis om er orde op zaken te stellen, hetgeen, zonder veel moeite, resulteerde in een veroordeling van de rebellen door de Grote Raad.²⁰⁵ Maar in oktober 1477 vergaf Maria het havenstadje reeds haar opstand.²⁰⁶ De

¹⁹⁷ Soens, *De rentmeesters van de graaf*, 51-3.

¹⁹⁸ Blockmans, *Privilege voor Vlaanderen*, 137.

¹⁹⁹ Zie de eerder geciteerde brieven van Maximiliaan van 16 september en 22 november 1477 (ADN: B 17726, 'Administration Générale').

²⁰⁰ Symptomatisch is het voorbeeld van de tol op de Schelde te Rupelmonde die verscheidene handelaars, met in het achterhoofd de aversie voor tolleren op handel uit de privileges van 1477, graag verminderd zagen. Beide vorstelijke instellingen hadden hierover meermaals hun bezorgdheid geuit, maar konden pas aan het euvel verhelpen toen ook Gent, als hoofdplaats van zijn kwartier, ingreep; zie ADN: B 17726 en 17727, telkens 'Flamand' en, in deze context, ook SAG: 94, 710).

²⁰¹ Zoals elders in Vlaanderen hadden leidinggevende ambachtslieden de door Karel de Stoute aangestelde stadsmagistraat gevangen gezet (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 136-7 en Vorsterman, *Dits die Excellente Cronike*, 184r).

²⁰² Op 22 april 1477 bevestigt Maria 'dat de voirseide stede van der Sluus wesen zal onder de voirseide stede van Brugghe' (SAB: PO 1156).

²⁰³ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 155-6 en Vorsterman, *Dits die Excellente Cronike*, 194v.

²⁰⁴ De opheffing van de tolleren veroorzaakte immers een 'grant interest, prejudice et dommage de mon dit seigneur' (ADN: B 17725, 'Histoire Générale'). Zie ook ADN: B 17726, 'l'Ecluse, fermes de tonlieu': 'vous avez trouvé que ceuls de la loy d'illec par eulx [aucuns rebelles et commonneurs de peuple] creë avoient de leur auctorité privee mis au neant par cry publicque les drois de passageghelt, wasseghelt, orlofghelt et autres droix appartenant a mon dit seigneur le duc en la dite ville'. De voormalige schepenen Donaas de Moor, Geraard de Grote, Sander du Bosquiel en Nicasius Pierins waren de gedupeerde pachters (ADN: B 17726, 'Recette Générale, empruntes').

²⁰⁵ ADN: B 17726, 'Recette Générale Flandres' en (de veroordeling in) ARA: GR, 796, 10r-13r.

resultaten van een tweede onderzoekscommissie van Brugse notabelen in mei 1478 en een resem nieuwe klachten van buitenlandse handelaars over de ‘onredelike’ heffingen te Sluis in november 1478 mondden in februari 1479 uit in de vervanging van de gecontesteerde ‘kleine tolleren’ door een vaste rente van 60 lb. gr. die de stad Brugge voortaan aan de gewestelijke ontvanger zou betalen.²⁰⁷ De handeldrijvende Bruggelingen hadden de voor hen nadelige tolleren afgewimpeld op de stadsfinanciën, en ze toonden door deze paternalistische aanpak wie er over heffingen in hun havengebied besliste.

Ook in de stad maakte de heersende handeselite, veel eerder nog, vorstelike heffingen ongedaan. Het zogenaamde ‘tort le conte’²⁰⁸ en de zevende penning op de stadsinkomsten die de vorst sinds de onderdrukking van de vorige Brugse opstand in 1438 hief, verving de stad in april 1477 eveneens door een (tweede) jaarlijkse rente van 600 lb. gr.²⁰⁹ Het grutegeld werd vanaf december 1477 wel opnieuw geïnd, waarschijnlijk omdat Lodewijk van Gruuthuze, als tolheer van het grute, hierop aangedrongen had.²¹⁰

Maar na ongeveer anderhalf jaar in de Nederlanden te hebben vertoefd en in de bestuurspraktijken van de Bourgondische administratie te zijn ingewijd, schakelde Maximiliaan medio 1479 in een hogere versnelling. Met de benoeming van twee nieuwe superintendanten in juni had hij zijn greep op het financiële beleid versterkt en hoopte hij dat zijn inkomsten voortaan ‘vooruit zouden gaan’.²¹¹ Niet toevallig stelde Maximiliaan twee Brugse zwaargewichten aan het hoofd van zijn financiële administratie. Als eerste wendden Willem Moreel en Maarten Lem de Brugse stadsfinanciën aan om het verloren terrein van de vorst weer goed te maken. Ze kwamen overeen met het stadsbestuur dat de stad voortaan de zevende penning weer uitbetaalde in ruil voor de afschaffing van de rente van 600 lb. gr. die Brugge ter compensatie beloofd had, met terugwerkende kracht tot maart 1477.²¹² De kleine tolleren te Sluis werden niet opnieuw ingericht, maar ook het ‘tort le conte’ werd weer uitbetaald.²¹³

Met directe steun van de leidende Brugse politieke kringen zette Maximiliaan nog een stap verder. In verscheidene brieven uit 1479 en 1480 hoopte de vorst dat de door de privileges van 1477 afgeschafte of sindsdien niet meer geïnde tolleren terug zouden opbrengen.²¹⁴ Daarbij viseerde de vorst en zijn administratie de drie grote verliesposten in de rekeningen van de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier, namelijk het ‘herengeld’, de ‘quade placque’ en de tol te Grevelingen. In september 1478 was de gewestelijke ontvanger er reeds in geslaagd het ‘herengeld’ van 2 groten op de geëekte haring die de Vlaamse havens

²⁰⁶ ADN: B 1699, 39v-40v. De daaropvolgende weken bevestigde de hertogin zelfs enkele privileges van de Sluizenaars (ADN: B 1699, 48r).

²⁰⁷ Over de onderzoekscommissie: ADN: B 2117, 68338-9; de klachten van de handelaars in SAB: SR, 1477-78, 65r-66v en CA, 14, 300v-302r. De vorstelike oorkonde: Gilliodts-Van Severen, *Inventaire de la ville*, VI, 183-5 en SAB: PO 1165: ‘*ter causen van den cleynen partijen ende impositien die upgesteld hebben geweest bij manieren van toolnen of demeynnen hiernaer verclaerst [...] te wetene den cleenen oorlof, wasegelt, passaijegelt, spellegelt, leenknechtgelt, trecht van der ballaste, den inghelschen gestelt up tvoorseide ballast ende tzettegelt*’. Over deze tolleren: Soens, *De rentmeesters van de graaf*, 317-20. Het leenknechtgeld was reeds door het Vlaams privilege van 1477 afgeschaft.

²⁰⁸ De ‘tort le conte’ is een tijdens de Brugse jaarmarkt geheven grafelijk recht op alle goederen verkocht aan niet-Bruggelingen, die Brugge sinds 1394 afgekocht had tegen een jaarlijkse rente van 60 gouden nobels (Soens, *De rentmeesters van de graaf*, 261).

²⁰⁹ SAB: SR, 1476-77, 114r en CA, 14, 307v-308r. De zevende penning op de inkomsten van Brugge werd ingesteld door Jan zonder Vrees in 1407, maar ze werd in 1411 afgeschaft (Lambert, *The city, the duke*, 133-4).

²¹⁰ Op 1 december 1477 pachtte Jan Caneel het gruterecht voor drie jaar (ADN: B 4121, 29v).

²¹¹ Zie zijn eerder geciteerde brief van 5 juni 1479 (ADN: B 17729, ‘Administration Générale’).

²¹² SAB: SR, 1478-79, 44v (superintendant Willem Moreel stort de som van vorig jaar terug) en 152r-v (betaling zevende penning).

²¹³ Zij het, na klachten van de gewestelijke ontvanger (ADN: B 17729, ‘Recette Générale, quartier de Bruges’), met enkele jaren vertraging (SAB: SR, 1481-2, 145v).

²¹⁴ ADN: B 17731, ‘Flandre, tonlieu’.

binnenkwam, terug voor drie jaar te verpachten vanaf 1 oktober 1478.²¹⁵ In juni 1479 voerde de financiële commissie (of de superintendanten zelf?) ook de heffing van 2 groten op elke ton keyte, Engels en Hollands bier die Sluis aandeed, de zogenaamde ‘quade placke’, weer in. Voor drie jaar pachtte de hoogste bieder, bastaard Jan de Baenst, deze tol.²¹⁶ Protest van Bruggelingen is niet bekend. Later zullen we aantonen dat de bestuurlijke elite te Brugge in deze periode een andere sociale samenstelling kende dan de beleidsmakers die in 1477 deze tolleren afgeschafte hadden. Ze leunde veel meer aan bij de vorst, die nu duidelijk de politieke autoriteit en de juiste sociale contacten had om afgeschafte indirecte belastingen weer in te voeren. Die had hij niet om de tol te Grevelingen te laten herleven, alhoewel hij daartoe wel zinnens was. In de loop van 1480 stelde de Rekenkamer immers een pamflet op, ter voorlegging van de Leden van Vlaanderen, waarin de vorst pleitte voor een herinvoering van deze tol.²¹⁷ Misschien verwachtte Maximiliaans administratie te hevige protest van de stad Gent, die hiervan meer nadelen zou ondervinden dan van de herinvoering van de ‘quade placke’ en het ‘herengeld’. De Engelse wol vormde immers een belangrijke grondstof van haar economie en sinds 1477 maakten de Gentse wevers weer deel uit van het stadsbestuur. Bovendien morden de Gentenaars in 1480 steeds luider over de besteding van de vorstelijke bedden en weigerden ze ook andere tolleren naar het centrale niveau door te storten.²¹⁸ Maximiliaan bevroor het dossier Grevelingen, dat bovendien een sterke symboolwaarde had, en ontدooide het pas na de onderdrukking van de Gentse opstand van 1485.

Hoe dan ook, stelselmatig slaagde Maximiliaan erin de fiscale druk op het graafschap Vlaanderen op te voeren. De centrale overheid was nog ver verwijderd van een zogenaamd fiscaal monopolie als noodzakelijke voorwaarde om aan de verdere uitbouw van de staatsvorming te denken.²¹⁹ Toch kon Maximiliaan in het graafschap Vlaanderen door handig politiek gemanoeuvreren een fiscale geldstroom naar de schatkist lokken, los van de politieke inmenging van lagere bestuursniveaus. Ging hij hiermee tegen de privileges van 1477 in? Het antwoord is omslachtig. Aanvankelijk steunden de Leden door middel van genereuze bedden, in ruil voor een verregaande inspraak, Maximiliaan in zijn militaire politiek. Maar Gent verweet de vorst inefficiënt gebruik van dit geld, en zag hierin haar weigering tot betaling gelegitimeerd. Daardoor hoopte ze tevergeefs de buitenlandse politiek van de vorst te sturen. Als een averechts effect verhoogde de stad hiermee echter de druk op de vorst om het geld elders te rapen. Met de invoering van de het ‘herengeld’ en de ‘quade placke’ ging Maximiliaan daadwerkelijk tegen de letter van het Vlaams privilege in, waarmee hij de financiële put van 1477 gedeeltelijk dempte. Later zullen we onderzoeken wie er het meest getroffen werd door deze maatregelen, maar het is duidelijk dat het Brugse stadsbestuur veel meegaander was dan het Gentse. De vorst profiteerde uiteindelijk van de tweedracht in het Vlaamse kamp, dat geldt ook voor zijn aanslag op het grafelijke domein en op de functies van de staat.

Winsten op domein en officies

²¹⁵ Het pachtcontract van Jan van Zuenerkerke voor een jaarlijkse som van 5500 lb. par. startte op 1 september 1478 (ADN: B 4121, 31v en RAG: RV, 6831, 1, 2).

²¹⁶ Het pachtcontract van Jan de Baenst voor een jaarlijkse som van 4600 lb. par. dateert van 19 juni 1479 (ADN: B 4122, 24r en RAG: RV, 6831, 1, 1).

²¹⁷ Het pamflet had als titel: ‘*s’ensuist a correction et [...] a remonstrer aux estats ou membres de Flandres pour la remise sus du tonlieu de Gravelinghes*’ (ADN: B 17731, ‘Tonlieu Gravelines’).

²¹⁸ Gent weigerde in augustus 1480 aan de gewestelijke ontvanger de betaling van ‘*le droit de tonlieu es ville et chastellenie de Gand, nommé tghelleede, que monseigneur le duc a droit d’ancienne temps de prendre sur toutes manieres de marchandise*’ (ADN: B 17734, ‘Gand, tonlieu dit ’t gheleede’). Ook in de Gentse opstand van 1449-53 weigerde Gent deze tol te betalen (Boone, *Het vorstelijk domein*, 73).

²¹⁹ Boone, *Overheidsfinanciën*, 114.

De hoofdbrok van de inkomsten van de algemeen ontvanger van alle financiën bestond uit fiscale ontvangsten die de landen van Maria en Maximiliaan oprachten. Daarnaast deed Maximiliaan, weliswaar in dalende mate, beroep op buitengewone inkomsten (*'recette extraordinaire'*). In 1477 maakte deze post bijna de helft uit van de vorstelijke ontvangsten, op het einde van Maria's regering nog ruim een vijfde (zie grafiek 5). Deze 'buitengewone inkomsten' komen niet overeen met het traditionele onderscheid tussen gewone en buitengewone inkomsten die de Vlaamse graven in de veertiende eeuw maakten tussen de 'oude' domeininkomsten en de 'nieuwe' fiscale opbrengsten uit de beden en taksen allerhande, maar die, onder andere door het jaarlijkse karakter van de beden, naar het einde van de vijftiende eeuw toe steeds meer als 'gewoon' werden ervaren. De buitengewone inkomsten van Maximiliaan vormen een amalgaam van 'financiële vondsten' die het beeld doen rijzen van een vorst die geld graaide waar dit mogelijk was. Toch maakte hij gebruik van het onder zijn voorgangers gekende repertoire van financiële lapmiddelen om ontoereikende staatsinkomsten op te vangen.²²⁰ We deelden deze financiële creativiteit op in leningen en een categorie winsten op domein en functies. Achtereenvolgens behandelen we de omsmelting van de kroonjuwelen, muntwinsten, devaluaties, verkoop van heerlijkheden, confiscaties, renteverkopen op domein en steden, verminderingen van lonen en officies, en verpachtingen van die laatste.

Pecunia nervus belli, geld is de zenuw van oorlog. Om de veldtochten tegen de Franse koning te sponsoren, vroeg Maximiliaan kort na zijn aankomst in de Nederlanden niet alleen de bede van augustus 1477 aan, maar besloten hij en zijn financiële commissie tevens een deel van de kroonjuwelen te laten omsmelten. Op 17 september 1477 kreeg Wouter van Houtheusden, de Brugse juwelenbewaarder van de hertog, de opdracht verscheidene stukken zilver- en goudwerk uit de schat van de Bourgondische hertogen te Brussel, die door Adolf van Kleef beheerd werd, door te spelen naar de Brugse muntmeester om ze tot geld om te smelten en een deel ervan te verkopen, *pour subvenir a leurs affaires*.²²¹ Daarmee bezigde hij een zelden aangewende, maar toch gangbare praktijk van de Bourgondische hertogen.²²² De procedure bracht ditmaal 39.305 lb. 8 s. 8 d. par. op, bijna vier procent van de totale opbrengst van de ontvanger-generaal in 1477.²²³ Maximiliaan bediende zich nog eenmaal van de kroonjuwelen in 1482, kort na de dood van zijn echtgenote, om de kosten voor haar begrafenis te dekken. Toen smolt Wouter van Houtheusden 10.016 lb. par. juwelen om.²²⁴ De vorst maakte dus enkel in uiterst acute geldnood gebruik van de omsmelting van kroonjuwelen. De belening erop kwam veel vaker voor, maar dit behandelen we in de paragraaf over de private leningen.

Enig opportunisme in de zoektocht naar geld was Maximiliaan niet vreemd, zeker niet wanneer we zijn monetaire politiek reconstrueren. Aanvankelijk, op 8 november 1477, uitte het vorstenpaar nog hun bezorgdheid over het grote aantal vreemde munten op de Vlaamse markt, *'ten groten quetse ende hindere van den coopmanscepe'*. De publicatie van de lijst met toegelaten munten diende overgewaardeerde munten te verjagen.²²⁵ De ordonnantie verbood bepaalde muntsoorten, maar de herhaalde uitvaardiging ervan toont aan dat ze de circulatie

²²⁰ Boone, *Stratégies fiscales et financières*, 244 en Blockmans, *Finances publiques et inégalité sociale*, 88.

²²¹ ADN: B 17727, 'Hôtel, joyaux' (met opsomming van de juwelen) en *Mémoires de Jean de Dadizele* 56.

²²² Augustyn, *Juwelenbewaarders*, 173

²²³ ADN: B 2115, 20v, met de vermelding dat met dit bedrag troepen betaald werden.

²²⁴ Op 11 april 1482 stortte de juwelenbewaarder het bedrag aan de algemeen ontvanger *'des deniers venant de la fondu de certaines parties de vaisselles que icellui seigneur avoit fait prendre de ses dits joyaulx et icelles fait monnoyer en sa monnoye de Bruges, en deniers payez pour convertir ou fait de l'obsequie de feue madame la duchesse'* (ADN: B 2127, 54r).

²²⁵ RAG: RV, 692, 4.

van vreemde munten amper hinderde.²²⁶ Een andere ordonnantie legt echter de hypocrisie van de financiële politiek van Maximiliaan bloot. In december 1477 had hij immers besloten de hoge heerlijke taks (de ‘sleischat’) op de munt (van 6 groten voor elke mark zilver en 17 groten voor elke mark goud van 24 karaat) die Karel de Stoute in 1474 opgelegd had, te behouden.²²⁷ Het was voor handelaars bijgevolg te duur om edelmetaal in Vlaamse munten om te smelten, waardoor een metaalvlucht naar de buurlanden nog steeds plaatsvond.

Om aan deze onhoudbare toestand te verhelpen en de aantrekkingskracht van de inlandse muntateliers te verhogen, volgden de Vlaamse leden twee politieke sporen. Vooreerst poogden ze een definitieve komaf te maken met de ‘bullionistische’ politiek van de Engelse koningen die, sinds 1429, kopers van Engelse wol te Calais verplichtte contant te betalen. In 1473 had Karel de Stoute reeds de afschaffing van deze wetten bekomen, maar in juli 1477 onderhandelden de Leden nog steeds met de Engelse koning om aan de nadelige gevolgen van deze ‘*Calais bullion laws*’ te ontsnappen.²²⁸ Op 12 juli 1478 bereikten de onderhandelaars te Rijsel uiteindelijk het beoogde resultaat. In ruil voor de bevestiging dat onderdanen van de Bourgondische hertog enkel wol te Calais zouden kopen, schafte Edward VII de uit 1429 stammende wetten definitief af.²²⁹ De Bourgondische en de Engelse vorst hoopten met dit pact een verregaande politieke vriendschap te creëren, met de Franse koning als gemeenschappelijke vijand, de Vlamingen beoogden ongetwijfeld de monetaire voordelen van deze buitenlandse alliantie.

De tweede maatregel om de metaalvlucht tegen te gaan, situeert zich op binnenlands vlak. Ook hier speelden de Vlaamse leden een initiërende rol.²³⁰ Conform de bepalingen van het Vlaams privilege van 1477 dat hen inspraak in de muntmaterie voorschreef²³¹, bediscussieerden de Vlaamse steden, met vertegenwoordigers van Brabant, en later op een Staten-Generaal te Brussel, vanaf september 1478 een mogelijke devaluatie in alle landen van de vorst.²³² Teneinde het betalings- en het handelsverkeer te begunstigen, besloten de Staten en het vorstenpaar op 12 oktober 1478 tot een kleine vermindering in waarde van alle munten van ca. 3 %, de emissie van een nieuwe groot, een verbod op de export van biljoen en andere kleinere maatregelen.²³³ Met deze kleine waardevermindering van de munt probeerden de Staten volgens Van Uytven voornamelijk te remediëren aan de overwaardering van het zilver, die onder de regering van Karel de Stoute naar een hoogtepunt was gegroeid.²³⁴ Maar, gegeven de geschetste situatie, was de verhoogde aantrekkingskracht voor edelmetaal hoogst waarschijnlijk de belangrijkste grond voor deze devaluatie. De staten wensten hierdoor de overgewaardeerde buitenlandse munten terug naar de Bourgondische muntateliers te lokken. Misschien hoopten de Bourgondische onderdanen evenzeer de exportgeoriënteerde economie aan te zwengelen door eigen goederen goedkoper te maken voor de buitenlandse markt. Het sociale profiel van de Vlaamse volksvertegenwoordigers in 1478, dat we later bediscussiëren, wijst in ieder geval in die richting. In Brugge bijvoorbeeld namen rijke handelaars en bankiers, na de schokgolf van 1477, immers prominente politieke posities in. Bovendien

²²⁶ RAG: RV, 692, 5: herhaling van vorige op 1 april 1478.

²²⁷ Munro, *Deflation and petty coinage*, 401 en *idem*, *Wool, cloth and gold*, 202-4.

²²⁸ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 31-2. Over de Engelse politiek: Munro, *English “backwardness” and financial innovations*, 116-20 en *idem*, *Wool, cloth and gold*, 84-92.

²²⁹ *Ibidem*, 177-8; Ross, *Edward IV*, 252 en 368-9; RAG: OV, 822; BnF: MC, 380, 538 en ADN: B 579, 17726.

²³⁰ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 68-79.

²³¹ Zonder toestemming van de Leden mocht de vorst immers niet aan de muntwaarde raken (Blockmans, *Privilegie voor Vlaanderen*, 134-5).

²³² Blockmans, *Handelingen van de leden*, 68-79; *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 505 en Wellens, *Les Etats-Généraux*, 181 en 441.

²³³ Zie Deschamps de Pas, *Essai sur l’histoire monétaire*, 123-4 en Enno van Gelder & Hoc, *Les monnaies des Pays-Bas*, 24. De ordonnantie vindt men, onder andere, in RAG: RV, 692, 6. Het vorstenpaar vaardigde eind november eveneens een mandament uit over de jurisdictie van de muntmeesters (SAB: PO 1160).

²³⁴ Van Uytven, *Sociaal-economische evoluties*, 65.

mogen we het psychologisch effect van deze devaluatie, die verdedigd werd als een stimulans voor de handel in het schier uitzichtloze economische klimaat waarin Vlaanderen vertoefde, niet onderschatten.²³⁵ De vorst stemde met de devaluatie in, al was het maar met het oog op de directe winst die hieruit kon voortvloeien.²³⁶

De eventuele positieve gevolgen van deze devaluatie maakte Maximiliaan twee jaar later echter ongedaan in het graafschap Vlaanderen. Met de muntordonnantie van 4 december 1480 verhoogde hij de grafelijke winst op gemunt zilver met 21 % (tot 7 groten en 6 miten) en op de (minder courante) aanmunting van goud met 35 % (tot 23 groten).²³⁷ We vonden geen sporen van inspraak van de Leden van Vlaanderen terug, waardoor deze beleidsdaad moeiteloos aanknoopt met de autocratische aanpak van de munt onder Karel de Stoute. In vergelijking met de moeizame onderhandelingen voor de toekenning van beden, de omslachtige procedure om fiscale lasten op te drijven, duur te lenen, en rentes op het domein te verkopen, dit tegen de achtergrond van een rudimentair ‘bankwezen’, was de verhoging van de sleischat één van de makkelijkste manieren voor de vorst om snel inkomsten te winnen.²³⁸ Acute noden werden dus opgevangen door een lucratieve maatregel die op korte termijn winst leverde, maar amper aan de gevolgen voor de geldgebruikers op lange termijn dacht. De Vlaamse muntateliers verloren hierdoor definitief hun aantrekkingskracht op het schaarse biljoen van speculerende handelaars, waardoor de wet van Gresham weer vrij spel kreeg.²³⁹ In hoeverre Maximiliaan hiermee een bevoordeling van de Brabantse muntmarkt op het oog had, laten we, wegens het onbestudeerd karakter van deze problematiek, helaas, in het midden.²⁴⁰ De directe aanleiding voor deze plotse actie was de ontdekking van fraude door de Brugse muntmeester Marc le Bugnetuer, die tot een boete veroordeeld werd.²⁴¹ Zijn zoon Nicolas nam, tegen het hoogste bod, de vacante plaats in, wat de weg opende voor een nieuw contract met de Brugse munt. Waarschijnlijk vroeg de nieuwe muntmeester hierbij een verhoging van de sleischat aan de vorst, waarop hij de hoge pachtsom kon recupereren.²⁴² Hoe dan ook, deze eenzijdige politieke actie steekt schril af tegen de dominante invloed die de Leden in 1478 nog hadden in de monetaire politiek van hun graaf. Tekenend is dat de Vlaamse Leden, eenmaal ze de macht op de statenvergadering van juli 1482 naar zich hadden toegetrokken, ze, als eerste beleidsmaatregel, de heerlijke rechten op de munt, die als ‘*ainsi excessif*’ beschouwd werden, drastisch verlaagden naar 3 groten en 6 miten.²⁴³ Met de toe-eigening van dit grafelijk prerogatief hoopten ze het economische tij te keren en de verregaande drainering van het edelmetaal tegen te gaan die Maximiliaan door zijn unilaterale initiatieven had uitgelokt. Ook qua monetaire politiek groeit dus het beeld van een vorst die, naargelang zijn autoriteit vergrootte, de privileges van 1477 niet naar de letter, maar wel naar de geest overtrad. De gezamenlijke politieke actie van 1478 met zijn kenmerkende klemtoon op

²³⁵ Zo redeneert Blockmans, *La participation des sujets*, 133.

²³⁶ Zie ook *idem*, *Devaluation, coinage, and Seignorage*, 79 en Munro, *Gold, guild and government*, 154-7: ook in de veertiende eeuw verkoos een vorst soms devaluaties uit winstoogpunt.

²³⁷ Deze muntordonnantie (ADN: B 33, 64v-66r) werd uitgegeven door Deschamps de Pas, *Essai sur l'histoire monétaire*, 125-30. Spufford (*Dans l'espace bourguignon*, 197) heeft dus ongelijk als hij schrijft dat Maximiliaan pas vanaf 1485 een hogere sleischat eiste.

²³⁸ Munro, *An aspect of medieval public finance*, 148.

²³⁹ *Ibidem*, 130-1.

²⁴⁰ Een aanzet in die richting in Van Uytven, *Sociaal-economische evoluties*, 62.

²⁴¹ ADN: B 2124, 42v: hij betaalde 2000 lb. par. boete. Marc le Bugneteur was een gecontesteerd figuur omdat hij eveneens in een lange juridische strijd voor de Grote Raad gewikkeld was met zijn arbeiders omdat hij hun loon zou achtergehouden hebben (SAB: PO 1171; ADN: B 17731, ‘Bruges. Monnaie’; B 17732, ‘Le Buigneteur’; B 17734, ‘Bruges. Monnaie’ en ARA: GR 795, 27v).

²⁴² Dit was althans een gangbaar procédé onder Filips de Stoute, zie Cockshaw, *Le fonctionnement des ateliers*, 24-7 en Munro, *Wool, cloth and gold*, 21-2.

²⁴³ Citaat uit ADN: B 17741, ‘Minorité de Philippe le Beau’ (10 juli 1482); de muntordonnantie van 10 juli vindt men in ARA: Rk. 18197, 2r. Zie ook Blockmans, *La participation des sujets*, 128-9.

overleg tussen alle belanghebbende partijen, schoof de vorst opzij door een eigenhandig optreden dat nauwelijks oog had voor de gevolgen voor het overgrote deel van de onderdanen.

Naast edelmetaal sprak het vorstenpaar ook het eigen domein aan om de financiële positie te versterken. Als het moment zich aandiende, bracht de verkoop en de confiscatie van heerlijkheden een eenmalige financiële winst voor de vorst op, zij het met nadelige politieke implicaties. In mei 1477 profiteerde Wolfert van Borsele van de zwakte van het centraal gezag en haar acute financiële noden om de heerlijkheden Vlissingen, Westkapellen, Domburg en Brouwershaven voor 29.744 lb. 4 s. par. als onvervreembare lenen van de vorst te kopen.²⁴⁴ Door deze definitieve aankoop vergrootte de nieuwe stadhouder van Holland zijn invloed op het eiland Walcheren aanzienlijk, en versterkte hij zijn politieke en maritieme heerschappij in de Scheldedelta.²⁴⁵ Ook de weduwe van Guy de Brimeu spijsde op gelijkaardige wijze de staatskas. In 1480 kocht ze heerlijkheden in een niet veroverd deel van Artesië van de vorst die hij kort ervoor van Philippe de Croÿ gekocht had, maar nu met een winst van net geen 27.000 lb. par. doorverkocht.²⁴⁶ Olivier de la Marche kocht in 1482 de heerlijkheden Rieu en Vieuxcondé voor 4000 lb. par. die Maximiliaan geconfisqueerd had van een partijganger van Willem van Arenberg die de Luikse oorlog leidde.²⁴⁷ Met deze verkopen begunstigde het vorstenpaar hun politieke aanhangers die hen in ruil financieel steunden, maar eveneens hun adellijke macht zagen vergroten. Zolang zij Maximiliaan trouw bleven, leverde dit de vorst enkel voordeel op.

Hoeveel de confiscaties van goederen van vorstelijke vijanden oprachten, is moeilijk te achterhalen. In april 1478 had Maximiliaan aan twee commissarissen de opdracht gegeven roerende en onroerende goederen van politieke opposenten (*'tenans party contraire à mon dit seigneur'*) aan te slaan ten voordele van de schatkist.²⁴⁸ Een deel van de opbrengst werd rechtstreeks aan de oorlog gespendeerd, of aan vertrouwelingen geschonken.²⁴⁹ De algemeen-ontvanger haalde in de jaren 1479-1482 (de rekening van 1478 ging verloren) gemiddeld 2,5% van zijn inkomsten uit deze confiscaties (zie grafiek 5), maar de omvang van deze confiscatie was zeker veel groter.

Een andere aanslag van de vorst op zijn domein betreffen de renteverkopen, enerzijds op het eigenlijke grafelijke domein, anderzijds op de steden. In zijn rekening van 1480 richtte de algemeen-ontvanger een nieuwe categorie in die de opbrengst van 'renteverkopen' verzamelde.²⁵⁰ Op 31 augustus 1480 liet de financiële commissie van Maximiliaan aan de Rekenkamer van Rijsel immers weten dat de vorst kort tevoren voor 200 lb. gr. renten

²⁴⁴ ADN: B 2115, 18r en 20r.

²⁴⁵ Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 38.

²⁴⁶ Philippe de Croÿ had in december 1477 de heerlijkheden 'Beaumont, Faumaury, Renin, Esperlesques et Bello', die Filips de Goede van zijn vader geconfisqueerd had, met terugkooprecht van Maximiliaan ontvangen (ADN: B 1610, 202v en B 17725, 'Croy'). In september 1480 kocht de vorst deze terug voor 21.011 lb. 18 s. par. (ADN: B 2121, 555v) en verkocht hij ze aan Antoinette de Rambures voor 48.000 lb. par. (ADN: B 2121, 50v; B 1610, 284v en 291v).

²⁴⁷ ADN: B 2127, 60r.

²⁴⁸ Citaat uit ADN: B 2121, 56r.

²⁴⁹ Voorbeelden hiervan (zoals dat van Olivier de la Marche) vinden we verspreid in de rekening van de algemeen-ontvanger. Aparte confiscatierekeningen bleven eveneens bewaard: ARA: Rk., 19719-23: rekeningen van Jean de Wailly, Bertelemey Trotin en Jan de Witte (1478-82).

²⁵⁰ ADN: B 2121, 62v-65v. Grafiek 5 negeert deze afzonderlijke categorie 'renteverkopen' omdat deze de daaropvolgende jaren niet consequent onderhouden wordt. In 1481 noteerde de ontvanger ook inkomsten van renten in de post 'buitengewone inkomsten', het jaar erop slurpt deze categorie de 'renteverkopen' zelfs helemaal op. We namen de categorie 'renteverkopen' op in de 'buitengewone inkomsten'.

verkocht had, aan penning vijftien op de Brugse spijker, om de oorlog te bekostigen.²⁵¹ In een schrijven van 26 december 1480 motiveerde de vorst eigenhandig zijn keuze. De renteverkoop was, volgens hem, de meest voordelige manier om de oorlog op twee fronten, tegen Gelder en Frankrijk, te ondersteunen.²⁵² De voordelen voor de vorst bij een dergelijke fondsenwerving zijn legio. De verkoop bracht op een snelle en efficiënte wijze 3000 lb. gr. op. De verkapte lening, die hoge intrestvoeten ontweek, diende niet uit de centrale kas worden terugbetaald, de inkomsten uit de Brugse spijker zouden de kopers de komende jaren vergoeden. De beproefde techniek van de renteverkoop liet de vorst toe de spaarreserves van vermogende burgers aan te wenden, zonder voor politiek explosieve belastingverhogingen of aanvragen voor nieuwe beden te moeten opteren.²⁵³ Meer nog dan bij de heffing van indirecte belastingen, ontweek Maximiliaan hiermee de politieke weerslag die op een eventuele verhoging van de fiscale druk op de onderdanen zou volgen.

Renten op het stedelijke domein taptten uit het zelfde politieke vaatje. Net als zijn voorgangers stond Maximiliaan ondergeschikte steden veelvuldig toe rentes te vestigen op hun inkomsten.²⁵⁴ Met dit octrooi kon een stadsbestuur een door haar inwoners gefinancierde toelage aan de vorst schenken, die in een jaarlijkse rente, met het stedelijk domein als onderpand, terugbetaald werd. In 1480 bijvoorbeeld maakten dergelijke renteverkopen 9,3% van de inkomsten van de algemeen ontvanger van alle financiën uit.²⁵⁵ Door loyale stedelijke netwerken te overtuigen voor deze financieel en politiek lucratieve formule te kiezen, vermeed de vorst moeizame onderhandelingen met volksvertegenwoordigers. Dit was winstgevend op politiek vlak, omdat hij op deze manier participerende burgers onrechtstreeks als aandeelhouders van de centrale staat aanwierf.²⁵⁶ Door hen deelachtig te maken aan het financiële beheer van de stad hadden de rentekopers groot belang bij politieke stabiliteit in de stad en een strikte controle van de vorst op haar boekhouding. Het zichzelf bestendige systeem van renteverkopen, die de stad jaarlijks zwaar belastten waardoor ze in de praktijk automatisch naar nieuwe renteverkopen diende over te gaan, opende voor de vorst de weg voor een stevige greep op de stadsfinanciën, die indirecte belastingen op de stedelijke economie eigenlijk overbodig maakte.²⁵⁷

Met deze bedenkingen in het achterhoofd is het verschil tussen renteverkopen in Brugge en Gent in de periode 1477-1482 opmerkelijk. De volgzamere Brugse elite verkocht bijna jaarlijks een rente op haar domein, terwijl Gent weigerde op deze manier de vorstelijke schatkist te spijzen. Ons zicht op de Gentse stadsfinanciën wordt door de vele 'onderaannemingen' in de stedelijke rekeningen ernstig vertroebeld, maar noch in de eigen rekeningen, noch in die van de vorst is de opbrengst van een renteverkoop ten voordele van de vorst terug te vinden.²⁵⁸ Tegen de achtergrond van de voor de stedelijke financiën catastrofale gevolgen van de renteverkopen door het aan Karel de Stoute trouwe stadsbestuur

²⁵¹ Ze laten weten '*que notre tres redoubté seigneur monseigneur le duc, pour aydier a subvenir a ses presens grans affaires, nous a ordonné [à] vendre certaines rentes heritables, a rachat et a vie, sur son demaine de Flandre et entre autres parties de son dit demaine sur son espier de Bruges jusques a la somme de douze cens livres du pris de .xl. gr.*' (ADN: B 17733, 'Bruges, espier'). Twee rentebrieven uit deze verkoop bleven bewaard (SAB: PO 1173-4).

²⁵² '*Aussi que [nous] avons beaucoup moindre perte et dommage de la dite rente que de prendre argent a frait, qui cousteroit a present .xxv. ou .xxx. pour cent. Et a vendre la dite rente, nous n'avons perte que de .vi. ou .vii. pour cent par an*'! (ADN: B 17733, 'Bruges, espier').

²⁵³ Boone, "*Plus deuil que joie*", 3.

²⁵⁴ Over de toepassing van deze strategie door zijn voorgangers, zie Mollat, *Recherches sur les finances*, 317-8.

²⁵⁵ Dat was in totaal 77.800 lb. par. (ADN: B 2121, 65v).

²⁵⁶ Boone, "*Plus deuil que joie*", 7 en Derycke, *The public annuity market*, 180.

²⁵⁷ Zoals bijvoorbeeld de renteverkopen na de onderdrukking van de opstand van 1449-1453 (Boone, *Geld en macht*, 60-7).

²⁵⁸ In 1479 vertrouwde het Gentse stadsbestuur de afbetaling van de renten toe aan een afzonderlijke commissie van drie personen (Boone, "*Plus deuil que joie*", 21 en Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 343-4).

in de jaren 1470-76 en het hevige Gentse protest hiertegen in de opstand van 1477, is het niet moeilijk te begrijpen dat de stad afstapte van de permanente aanwending van renteverkopen om haar tekorten aan te vullen.²⁵⁹

Aanvankelijk voerde Brugge een gelijkaardige voorzichtige politiek. In totaal verkocht de stad in de periode 1477-1482 zeven renten op haar domein, maar we dienen hierbij de begunstigde van de verkoop in acht te nemen. De stad schreef in september 1477 bijvoorbeeld, net als Gent, een rente uit die niet de vorst, maar de eigen stadskas ten goede kwam.²⁶⁰ In november 1477 organiseerde de stad nogmaals een renteverkoop waarvan Maximiliaan ditmaal de opbrengst opstreek, maar hij nam tevens de uitbetaling van de jaarlijkse intrest van deze verkoop, en van drie vroeger uitgeschreven rentes, voor zijn rekening.²⁶¹ Dit was geen ongeziene praktijk. Karel de Stoute had Gent in 1471 reeds het vorstelijk domein van de stad als waarborg voor de uitbetaling van de renten toegezegd.²⁶² Na 1477 verkocht Brugge meerdere renten op haar inkomsten omdat de verbruiksbelasting er niet volstond om de hoge uitgaven te dekken (zie hoofdstuk C). In april 1478 en in juni 1479 kende de stad aan Maximiliaan de opbrengst van de verkoop van een rente van telkens 400 lb. gr. toe.²⁶³

Maar bij die laatste toezegging eiste de stad financiële compensaties, namelijk een hypotheek op een deel van het grutegeld, op de in dat jaar toegekende rente van 60 lb. gr., ter compensatie van de afschaffing van de kleine tollens te Sluis, en op de heringevoerde zevende penning.²⁶⁴ Deze twee renten verzekerden bijgevolg de uitbetaling van de stedelijke rente van juni 1479, wat de verkoop ervan uiteraard begunstigde. Dit gebalanceerde evenwicht tussen vorstelijke en stedelijke financiën, dat na lange onderhandelingen bereikt was, leverde beide partijen voordeel op. Enerzijds beschikte de vorst over een aanzienlijke hoeveelheid liquide middelen en bleef de stadskas grotendeels gespaard, anderzijds stemde de Brugse elite in met deze rente, aangezien ze zelf de voornaamste afnemer was²⁶⁵ en twee van haar vertegenwoordigers zonet superintendanten van de vorst waren benoemd, en bovendien diende ze de stedelijke assizen niet te verhogen om de afbetaling ervan te verzekeren. Ook in december 1480 nam de vorst de intrest van een nieuwe rente op zich, die kleiner van omvang was omdat de vorst al de vernoemde rente op de Brugse spijker en vier renten op kleinere stadjes van het Brugse kwartier bezet had.²⁶⁶ Na december 1480 stemde de Brugse elite niet

²⁵⁹ De stedelijke ontvangers besteedden bijna een derde van de inkomsten van het rekenjaar 1477 aan de afbetaling van de in de voorbije jaren verkochte renten (*Ibidem*, 342; Boone, *Stratégies fiscales et financières*, 250-1 en *idem*, "Plus deuil que joie", 19).

²⁶⁰ In september 1477 verkocht de stad 241 lb. 2 s. 6 d. gr. rente aan penning zestien, en 117 lb. 10 s. gr. aan penning vijftien (SAB: SR, 1477-78, 114v-120v). Het bracht de stad 5620 lb. 10 s. gr. op (28v). Zie ook Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 392 voor een overzicht (hij vergeet de rente van september 1477).

²⁶¹ Eén rente die onder Filips de Goede en twee die onder Karel de Stoute verkocht waren, betaalde de vorst de daaropvolgende jaren uit de inkomsten van zijn domein te Brugge en omstreken aan de stedelijke ontvangers terug, net als de rente van november 1477 (SAB: PO, 1158). In 1478 was dat in totaal 727 lb. 4 s. 3 d. gr. (SAB: SR, 1478-79, 41v). De rente van november 1477 betreft 250 lb. 14 s. 3 d. gr. aan penning zestien (SAB: SR, 1477-78, 121r-125r en ARA: OV, I, 2601). De opbrengst van de emissie vloeide naar de algemeen ontvanger van alle financiën (ADN: B 2115, 20v).

²⁶² Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 328.

²⁶³ SAB: SR, 1477-78, 125v-129r en 1478-79, 144r-151v (telkens aan penning 15). De octrooien in SAB: PO, 1159 en 1166. De opbrengst staat genoteerd in ADN: B 2118, 53r.

²⁶⁴ SAB: PO 1166 en SR, 1478-79, 150r. De vorst betaalde het daaropvolgende jaar de rente effectief uit: SAB: SR, 1479-80, 41v.

²⁶⁵ Derycke, *The public annuity market*, 181.

²⁶⁶ Oostende verkocht twee renten van 120 lb. par. (penning vijftien) ten voordele van de vorst, Nieuwpoort één van 800 lb. par. (penning tien) en Damme één van 480 lb. par. (penning zestien); ADN: B 2121, 65r-v. Naast deze drie stadjes, was Aalst de enige kleine stad die Maximiliaan een lening via renteverkoop toestond; in maart 1478 bekwam Maximiliaan zo 1300 lb. par. (ADN: B 1610, 213v-215r). In verband met de Brugse rente,

meer in met nieuwe rentezettingen omdat de stedelijke financiën dit langer konden dragen. Enkel in de laatste maand van de regering van Maria van Bourgondië verkocht de stad nog één rente, maar deze verkoop is aan een veranderde samenstelling van het toenmalige Brugse stadsbestuur te wijten – daar gaan we later uitvoerig op in.²⁶⁷

Kortom, we kunnen moeilijk van een financieel eenrichtingsverkeer spreken wanneer we de rentenpolitiek van de Vlaamse steden en de vorst in ogeschouw nemen. Gent en Brugge hoedden er zich voor hun stedelijke financiën in oorlogstijd extra te belasten met accumulerende schulden die renteverkoop met zich meebracht. Enkel in noodgevallen koos een stadsbestuur voor dit financiële lapmiddel. In Gent gebeurde dit slechts eenmaal, in Brugge draaide de stad maar drie maal zelf voor de kosten op. Van een systematische vorstelijke claim door middel van renteverkopen op de stedelijke financiën, is in de regering van Maria van Bourgondië geen sprake. Ofwel, in het geval van Gent, verkocht de stad geen renten waarvan de opbrengst de vorst toekwam, ofwel, in het geval van Brugge, eiste ze de terugbetaling van de intrest door de vorst. Behalve in april 1478 zwichtte de vorst telkens voor de Brugse eisen omdat de nood aan snel beschikbaar geld in oorlogstijd soms hoog was en omdat zijn financiële administratie voornamelijk uit Bruggelingen bestond. Deze zagen in dat indien de stad een deel van de staatsschuld voor eigen rekening zou nemen, de stadskas het vroeg of laat onder de stijgende financiële druk zou begeven, en de mondige ambachten hen op dat moment hiervoor de rekening zouden presenteren, net als in 1477.

Naast rentebezettingen op zijn domein, hoopte Maximiliaan eveneens winst te puren uit overheidsfuncties. Een vermindering van het aantal functionarissen in 1480 kaderde in deze politiek. Toen verdwenen onder andere de functie van oorlogstresorier, van twee gewestelijke ontvangers per kwartier (in Vlaanderen) en de ontvanger van de Vlaamse beden (zie hoger). Een jaar eerder had de vorst Jan van der Scaghe, de gewestelijke ontvanger van het Brugse kwartier, de opdracht gegeven een aantal lonen van ondergeschikten te verminderen, hetgeen de schatkist toen 2400 lb. par. en wat heibel met de gedupeerden opleverde.²⁶⁸ Institutionele hervormingen die in de eerste plaats een inkrimping van het aantal functies op het oog hadden, en een vermindering van het loon van staatsfunctionarissen waren niet nieuw. Filips de Goede had zich bijvoorbeeld van dezelfde technieken bediend om de staatsfinanciën te saneren.²⁶⁹

Deze eenmalige winst is echter klein bier in vergelijking met het geld dat de financiële administratie uit de categorie ‘leningen op functies’ puurde. Op 29 maart 1477 hadden Maria en haar hofraad de Rekenkamer van Rijsel bevolen om op bedeltocht te trekken bij alle rechtsdienaren en ontvangers in het graafschap. Op vrijwillige basis konden ze ‘gracieuze’ sommen lenen die ze de komende vier jaar mochten verhalen op de inkomsten van hun functie.²⁷⁰ Ze motiveerde deze politiek riskante onderneming door te benadrukken dat dit geen bede was, enkel diende om haar domein te onderhouden, en dus de rechtsgang in het graafschap te garanderen. Wat er van het initiatief geworden is, is, wegens het gebrek aan adequate bronnen, niet na te gaan. Wanneer de algemeen ontvanger van alle financiën in september 1477 zijn werkzaamheden hervat, duikt in zijn rekening een nieuwe categorie op

waarvoor de zevende penning op de stad borg stond: SAB:PO 1177; SR, 1480-81, 37r en 151r-153r (rente van 80 lb. gr., penning tien).

²⁶⁷ SAB: PO 1184 en SR, 1481-82, 142r-144r: het betreft een rente van 300 lb. gr. (penning vijftien).

²⁶⁸ ADN: B 2118, 56v. De kapitein van het groot kasteel te Sluis, Josse de Lalaing, had hierover zijn beklag gedaan bij de aartshertog, die de ontvanger opmerkte dat diens loon niet onder de maatregel viel (ADN: B 17728, ‘Lalaing’).

²⁶⁹ Arnould, *Une estimation des revenus*, 136 en Vaughan, *Philip the Good*, 265.

²⁷⁰ Ze vroeg aan de Rekenkamer, ‘pour l’entretienement de notre demaine’, ‘pour nous faire comptant aucuns gracieux prestz’ en ‘a estre rembourssez de leurs dits prestz sur leurs offices en quatre annees avenir par egale porcion’ (ADN: B 17726, ‘Emprunte sur les offices de justice’).

die de inkomsten van leningen op de functies groepeerde. De mogelijkheid om vierjarige leningen af te sluiten bestond dus nog steeds, want in oktober 1477 leenden ongeveer 47 functionarissen uit voornamelijk Vlaanderen, maar ook uit andere landen (zoals Holland-Zeeland en Henegouwen), geld aan de vorst.²⁷¹ De opbrengst diende in het najaar duidelijk niet meer om het domein te ‘onderhouden’. Daar de ontvanger het hoofddeel van zijn rekening aan oorlogskosten spendeerde, bleken de leningen een welkom hulpmiddel om deze kosten te dekken, de leningen maakten het eerste jaar immers tien procent van de inkomsten uit (zie grafiek 5). Ook de daaropvolgende jaren bleef de mogelijkheid tot lenen bestaan, en de opbrengst nam zelfs toe tot en met 1481, toen de laatste maal geleend werd.²⁷²

Aangezien deze ‘leningen’ op vrijwillige basis geschieden, en niet bepaalden wie de functie van baljuw of ontvanger mocht uitoefenen, kunnen we ze moeilijk gelijkschakelen aan de lucratieve ambtsverpachtingen onder de voorgaande hertogen van Bourgondië. Daartegenover staat dat vele rechtsdienaars in 1477 om politieke redenen nieuw in functie waren, en dat ze hun inkomsten op hun functie recupereerden. In de hoop de opbrengst van deze bedekte vorm van verpachtingen op te drijven, stelde Maximiliaan deze leningen in 1479 verplicht. Op 19 april 1479 drong hij de Rekenkamer van Rijsel een nieuw reglement over de benoemingen van gerechtsofficieren op. De vorst verplichtte de gewestelijke ontvangers elk baljuwsambt in Vlaanderen open te verklaren en per opbod of per overeenkomst te verpachten.²⁷³ Reeds na een maand lieten de gewestelijke ontvangers van Ieper en Gent weten dat ze de maatregelen opgevolgd hadden en dat het merendeel van de gerechtelijke functies in het graafschap ‘*au prouffit de mon dit seigneur*’ verpacht was.²⁷⁴ Naar de reden voor deze ingrijpende maatregel is het niet moeilijk raden. Op 3 augustus 1479 laten de kersverse superintendanten van de vorst, Maarten Lem en Willem Moreel, naar aanleiding van moeilijkheden met de benoeming van Jan Lobeel tot baljuw van Damme, aan de Rekenkamer van Rijsel nogmaals weten dat Maximiliaan besloten heeft alle gerechtelijke functies in het graafschap ‘ten proffijte te maken’.²⁷⁵ De Rekenkamer werd met zachte dwang overtuigd om het gebod toch op te volgen, zonder verdere moeilijkheden te maken.²⁷⁶ Daarmee zinspelen de superintendanten ongetwijfeld op bepalingen in het Groot Privilege van 1477 waarin de jonge vorstin beloofd voortaan ‘*gheene officien van justicien van onsen vorseiden landen [te] verpachten*’.²⁷⁷ Het Vlaams privilege van 1477 noemde zelfs verscheidene functies op die nooit meer mochten verpacht worden, zoals de functie van opperduinherder die, volgens de Leden door de verpachting in het verleden onbehoorlijk was uitgeoefend.²⁷⁸ Toekomstig superintendant Maarten Lem had echter als eerste dit verbod overtreden door uitgerekend die laatste functie (althans als duinherder van de Oostduinen) op 25 februari 1479 te pachten voor een eenmalige som van 7200 lb. par., met als voornaamste motivatie de vorst van geld te

²⁷¹ ‘*Recepte des prestz faiz a mes dits seigneur et dame par plusieurs officiers tant de justice comme de recepte a en estre remboursez en quatre années et autrement*’ (ADN: B 2115, 23r-28v).

²⁷² In 1477 bracht de categorie 24.250 lb. par. op; in 1481 61.448 lb. par. Aangezien de inkomsten van de ontvanger ook algemeen stegen, verkleinde daarin wel het procentuele aandeel van deze categorie.

²⁷³ ADN: B 17728, ‘Administration Générale’. Vijf dagen later stuurde de Rekenkamer het reglement naar de drie gewestelijke ontvangers in Vlaanderen.

²⁷⁴ ADN: B 17729, ‘Recette de Flandres, quartier de Gand’ (citaat van Jacob van Duermeer op 26 april 1479) en ADN: B 17728, ‘Affermage des offices de justice’ (Ieper).

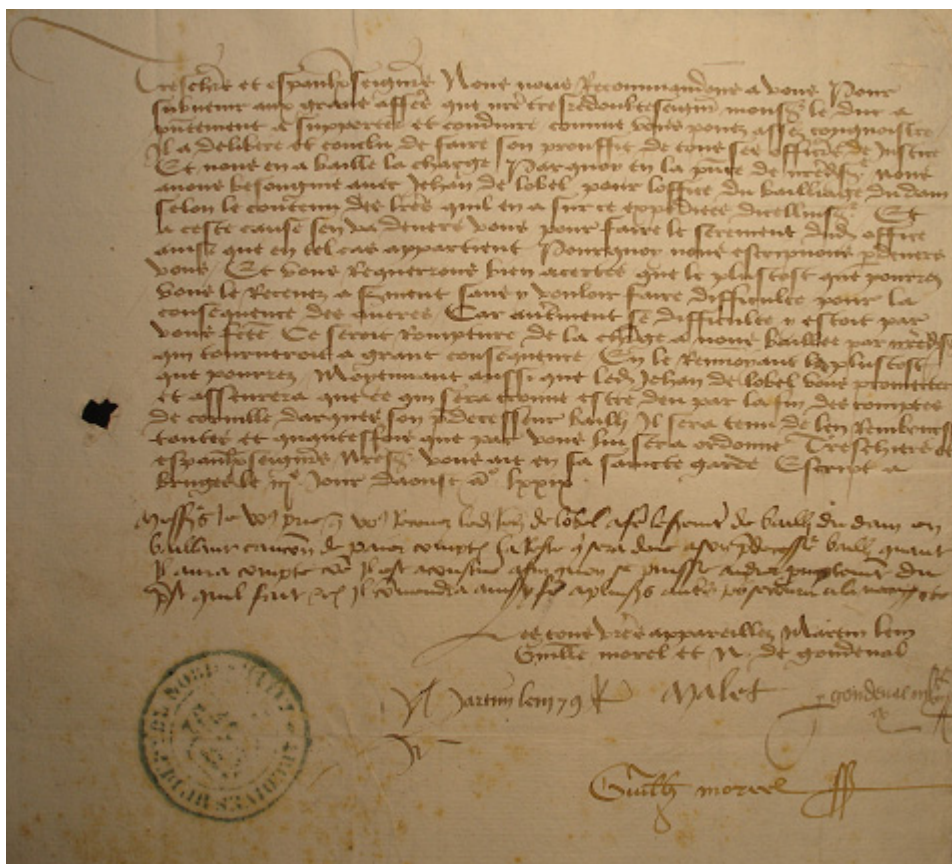
²⁷⁵ ‘*Nous nous recommandons a vous pour subvenir aux grans affaires que notre tres redoubté seigneur monseigneur le duc a presentement a supporter et conduire, comme vous povez assez congnoistre, il a deliberé et conclu de faire son prouffit de tous ses officiers de justice et nous en a baillé la charge*’, getekend Willem Moreel, Maarten Lem, Thomas Malet en Nicolas de Gondeval (ADN: B 17728, ‘Lobel’).

²⁷⁶ ‘*Et vous requerrons bien a certes que le plustost que pourrez, vous le recevez a serment sans y vouloir faire difficulte pour la consequence des autres, car autrement se difficulte y estoit par vous faicte, ce seroit rompture de la charge a nous baillee par notre dit seigneur qui tourneroit a grant consequence*’.

²⁷⁷ Blockmans, *Privilegie voor alle landen*, 93.

²⁷⁸ Blockmans, *Privilegie voor Vlaanderen*, 138-40.

voorzien.²⁷⁹ Herinneren we er nog aan dat Maximiliaan niet enkel gerechtelijke functies, maar ook andere liet verpachten, zoals dat van Brugs muntmeester.²⁸⁰ Daarbovenop bleef een aantal baljuws op de sinds 1477 in zwang geraakte manier geld lenen aan de vorst, maar de verplichting tot verpachting maakte deze categorie in de rekening van de algemeen ontvanger overbodig, ze verdwijnt dan ook in 1482.



Figuur 3: een brief van Maarten Lem, Willem Moreel, Thomas Malet en Nicolas de Gondeval aan de Rekenkamer van Rijsel (van 3 augustus 1479 – enkele dagen voor de slag bij Enguinegatte) waarin de briefschrijvers de Rekenkamer meedelen dat Maximiliaan hen opdragen heeft de baljuwsambten in Vlaanderen te verpachten (ADN: B 17728, 'Lobel').

Van Rompaey berekende dat de verpachtingen van baljuwsambten inderdaad een lucratieve aangelegenheid waren.²⁸¹ Pachtprizen van baljuws die via het hoogste bod hun functie verwierven verhoogden de vorstelijke inkomsten van dat baljuwschap tot drie à vier maal. Hoeveel Maximiliaan aan deze maatregel won, is, gezien de staat van het archiefmateriaal, moeilijk te bepalen. In de laatst bewaarde rekening van de algemeen ontvanger van Vlaanderen (uit 1479) brachten de baljuwschappen ruim het dubbel van het voorgaande jaar op.²⁸² Verpachting van functies kwam al onder de veertiende-eeuwse graven

²⁷⁹ ADN: B 2118, 49v. De vorst verleende hem 'le gouvernement et prouffit de nos dits Oostdunes' omwille van de 'grant besoing et urgente necessité que [nous] avons de recouvrer argent' (ADN: B 1610, 244v-245r). Later wordt hij ook opperduinherder genoemd (RAG: RV, 955, 40v).

²⁸⁰ ADN: B 33, 64v.

²⁸¹ Hetgeen volgt is gebaseerd op Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 367-79.

²⁸² Vergelijk ADN: B 4121 met B 4122: van 3509 lb. 7 s. 3 d. par. (1478) naar 8894 lb. 16 s. 3 d. par. (1479). Aangezien de functies niet bij het begin van het jaar werden verpacht, en wegens tal van bedenkingen over de aard van de bron (zie vroeger) is het moeilijk veel waarde aan deze getallen te hechten.

voor, maar raakte wijd verspreid onder Filips de Goede en zijn zoon. Deze hertogen behielden hun benoemingsrecht, uit politieke voorzichtigheid, van een aantal voornamelijk baljuwschappen, zoals van Gent en Brugge, maar de maatregel van Maximiliaan trof alle posten.²⁸³ Nadelig voor de vorst was wel dat hij zijn benoemingsrecht uitgehold zag en dat de pachtsommen, naar oude gewoonte, door de gewestelijke ontvangers geïnd werden, en niet meer door de centrale kas. Daardoor verloor de algemeen ontvanger van alle financiën zijn greep op de inkomsten die hij voorheen uit de leningen op de functies puurde. Ook voor de onderdanen vallen er nadelen te noteren. De financiële administratie die de benoeming van de baljuws kreeg toegewezen, verwachtte geen gewetensvolle rechtsdienaars in de verpachte functies, maar hoopte enkel munt te slaan uit contracten met pokerende figuren die hun pacht prijs op de onderhorigen afwendden. Het ongenoegen hierover was even oud als de maatregel, maar het zag zijn kans schoon om in 1477 komaf te maken met deze praktijk. De lokroep van het geld was voor de vorst blijkbaar te groot om aan de verpachting te weerstaan, en de snelle invulling van de vele functies na de rondzendbrief, en ook het voorbeeld van Maarten Lem tonen aan dat een kapitaalkrachtige groep onderdanen bereid was in deze functies te investeren.

De ambtsverpachting symboliseert de visie van Maximiliaan en zijn financiële raadgevers op zijn domein. In de latente bekommernis om de opbrengst van het domein te 'laten vooruitgaan', sneuvelde in toenemende mate, en zeker vanaf 1479, verscheidene restricties van de privileges van 1477. De overheid hoedde er zich voor de steden te diep in de buidel te doen tasten, en ze wimpelde haar geldhonger af op snelle winsten op het domein en de functies om haar te besturen. Daarbij inspireerde ze zich op het beleid van haar voorgangers. Verpachtingen (en de leningen die eraan vooraf gingen), confiscaties, verhoging van muntlasten en rentebezettingen brachten snel en eenvoudig geld op, een noodzaak in oorlogstijd. Een dergelijke politiek is, gezien zijn gevolgen, en de eindigheid van dergelijke financiële lapmiddelen, onhoudbaar. Dat had Karel de Stoute al ondervonden. De toenemende ontevredenheid in zijn regering had tot weigering van beden geleid, dezelfde weg die Gent volgde vanaf 1480. De top van de administratie hield echter weinig rekening met de verzuchtingen van de weigeraars, ze had immers de handen vol met de eisen van andere geldschietters.

Giften en leningen

Het onderscheid tussen giften, leningen en beden is soms subtiel. In december 1479 leenden Brugge 800 lb. gr. en Ieper 100 lb. gr. aan Maximiliaan, die ze mochten verhalen op de eerstvolgende bede die de Leden van Vlaanderen de vorst zouden toezeggen.²⁸⁴ Het valt moeilijk deze som als lening te bestempelen, want de stad ontving geen intrest voor het bedrag. De vorst betaalde de gift dan wel terug, maar hoopte hiermee ongetwijfeld eveneens de goedkeuring van een bede te versnellen. Hoe dan ook, met deze voorafbetaling van een niet-toegekende bede week de vorst nogmaals af van de in de privileges van 1477 voorgeschreven weg om geld van de onderdanen te verkrijgen. Door algemene instemming van de Drie Leden voor een bede te eisen, maakte het Vlaamse privilege deze praktijk ongedaan. Maximiliaan overtrad dus deze regel.

Dat giften en beden soms moeilijk te scheiden zijn, blijkt ook uit volgend voorbeeld. In mei 1479 schenkt de Vlaamse clerus een '*don gratuite*' van 3200 lb. gr. aan

²⁸³ Op de moeilijkheden die dit te Brugge teweegbracht, komen we later terug.

²⁸⁴ ADN: B 2118, 68r-72v. Ook in augustus 1482 profiteerde Maximiliaan van voorafbetalingen van beden door Brugge en het Brugse Vrije (ADN: B 2127, 59r).

Maximiliaan.²⁸⁵ Sporen van onderhandelingen voor deze gift vonden we niet terug, waardoor van een ‘bede’ moeilijk sprake kan zijn. Men moet hierbij wel rekening houden dat een deel van de betalende abten in de administratie van Maximiliaan zetelden.²⁸⁶ Ook in het najaar van 1481 schonk de Vlaamse clerus Maximiliaan een toelage om de oorlog tegen Frankrijk te ondersteunen, waardoor de schatkist het mislopen van de Gentse betaling in een door Brugge en Ieper toegekende bede ten dele kon opvangen.²⁸⁷ Tot slot kenden Brabantse steden verschillende sommen aan Maximiliaan toe doorheen de regering van Maria van Bourgondië, maar het is, aan de hand van de rekeningen van de algemeen ontvanger, moeilijk uit te maken of het hier leningen, giften of voorafbetalingen van beden betreft.²⁸⁸

Maximiliaan vond ook geld in het buitenland. De vriendschappelijke band tussen de Engelse koning Edward IV en de Bourgondische dynastie ging verder dan de definitieve opzegging van de ‘bullionistische wetten’ te Calais in 1478 en een diplomatieke ondersteuning van de oorlog. Beide vorsten beseften dat een verregaande alliantie het enige alternatief was voor de Franse dominantie op het geopolitieke toneel. Om hun plannen te concretiseren had de Engelse vorst reeds een jaar eerder troepen naar het vasteland gezonden, die weliswaar door Maximiliaan betaald werden. In 1478 had hij de Engelse ambassadeurs van Edward IV kroonjuwelen als onderpand beloofd, maar de betaling liet op zich wachten.²⁸⁹ In het kader van het huwelijkscontract tussen Filips de Schone en Anna van York in augustus 1480 ontving Maximiliaan, in ruil voor de aflossing van deze schuld, enkele gunsten. Hij kon over een nieuw contingent Engelse boogschieters beschikken²⁹⁰ en Edward IV beloofde bovendien een bruidsschat van 100.000 kronen indien het huwelijk zou plaatsvinden.²⁹¹ Maximiliaan ontving daarenboven 2000 Engelse pond om de troepen in de oorlog tegen Frankrijk te betalen.²⁹² Maximiliaan haalde zijn mosterd ook in Bretagne. Ten gevolge van de internationale alliantie die de vorst in april 1481 met de Bretoense hertog aanging beloofde Frans II de soldij van de Engelse troepen die nog in Vlaanderen vertoefden, uit te betalen. De ontvanger van Bretagne maakte in oktober dat jaar een bescheiden som aan Maximiliaan over.²⁹³ Maar het leeuwendeel van de steun ontving Maximiliaan in juni 1482 toen de

²⁸⁵ ADN: B 2118, 53v en 54v: de som is afkomstig van ‘*ce que nagaires a esté acordé par le clergie du dit paiz et conté de Flandres en don gratuite pour employer a l'utilité, deffence et conservacion des pays de mes dits seigneur et dame*’.

²⁸⁶ In bovenstaande post staan bijvoorbeeld de deken van Sint-Donaas (Pieter Bogaart), die in 1477 in de financiële commissie zetelde, en de abt van Sint-Bertijns (Jean de Lannoy), die in 1480 kanselier van het Gulden Vlies werd, als betalers vernoemd (zie ook ADN: B 2120, 5v).

²⁸⁷ In totaal 1200 lb. gr. (ADN: B 2124, 29r-v), waarschijnlijk als aanvulling op de bede die beide steden in september 1481 goedkeurden (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 617).

²⁸⁸ Zie bijvoorbeeld ADN: B 2117, 48r-46r. De verhouding tussen de verschillende regio's in de vorstelijke inkomsten, zoals geschetst in grafiek 5, komt dus niet overeen met de werkelijkheid, omdat inkomsten uit de giften/beden die evengoed uit de regio's afkomstig waren in de categorie ‘buitengewone inkomsten’ genoteerd staan, en dus door de algemeen-ontvanger niet in de categorie per land opgenomen werden, waar ze wel hadden moeten thuishoren.

²⁸⁹ In oktober 1479 werden de kroonjuwelen, in aanwezigheid van de financiële commissie en de superintendanten, vanuit Brugge naar Engeland gestuurd (ADN: B 3495, 123689-90). De juwelen waren in totaal een kleine 36.000 lb. par. waard (ARA: MD, 3279, document van 20 oktober 1479). Over de moeilijkheden die met de aflossing van de schuld gepaard gingen, zie Delepierre, *Chronique des faits*, 462-3.

²⁹⁰ BnF: MC, 380, 539. De kwitantie van 120.000 lb. par. dateert van 10 augustus 1480 (BnF: MC, 380, 540). We vonden in de rekening van de algemeen ontvanger geen sporen van deze betaling terug. Een andere kas of lening stond dus voor deze betaling in.

²⁹¹ Het huwelijksontwerp in RAG: OV, 827 (7 augustus 1480); geanalyseerd door Scofield, *The life and reign*, II, 290-1. Over de nieuwe lichte troepen: Ross, *Edward IV*, 278-83; Van Gent, ‘*Pertijelike saken*’, 268; Sablon du Corail, *Les étrangers au service*, 393-8 en ADN: B 17731, ‘*Histoire Générale*’; B 18823, 23693 en 23703.

²⁹² ‘*Laquelle somme a esté convertie et employé au paiement des dits gens de guerre*’ (ADN: B 431, 17738, op 15 augustus 1480).

²⁹³ Namelijk 3600 lb. par. (ADN: B 17736, ‘*Histoire Générale, Bretagne*’).

Bretoense hertog hem, met Tommaso Portinari als tussenpersoon en verscheidene kroonjuwelen als borg, een lening van 49.200 lb. par. toekende.²⁹⁴

Deze financiële alliantie creëerde niet alleen een hechte politieke band tussen beide vorsten, maar maakte Maximiliaan financieel afhankelijk van buitenlandse geldschietters. De emigratie van het binnenlandse geld om een dergelijke lening terug te betalen, contrasteerde sterk met de heersende opinie in de Vlaamse steden die voorschreef dat beden en inkomsten uit belastingen van het land voor de ‘algemene welvaart’ van het eigen land dienden. De politieke consequenties van de buitenlandse leningen van Maximiliaan zijn er niet minder om. In plaats van rust op het geopolitieke toneel wakkerden ze, zoals eerder betoogd, verder de rivaliteit tussen de Bretoens-Engels-Bourgondische alliantie en de Franse koning aan. Maximiliaan maakte zich op deze wijze afhankelijk van een politieke solidariteit die amper rekening hield met de hunkering naar de snelle beëindiging van de oorlog in het eigen land.

Maximiliaan leende niet enkel in het buitenland, maar zocht ook naar krediet bij de onderdanen. Waar het tot nu toe nog mogelijk was enige duidelijkheid te scheppen in de herkomst van de vorstelijke financiën, is het echter schier onmogelijk een klaar zicht te krijgen op de talrijke leningen die de vorst afsloot op de financiële markten in eigen land. We beschikken enkel over informatie over de leningen die de algemeen ontvanger van alle financiën in zijn rekeningen opnam en over sporadische gegevens die we aantreffen in de administratie van de Rekenkamer van Rijsel. Mogelijks leende de vorst ook geld voor zijn persoonlijke schatkist (de ‘*chambre aux deniers*’), of betaalde hij ze uit andere gewestelijke kassen terug. Wat de kleine vijf jaar betreft van zijn huwelijk met Maria tot aan haar dood vonden we sporen terug van vijftientig leningen die Maximiliaan aanging bij een brede waaier aan (rijke) onderdanen, zowel bij burgers en personeel als bij internationale handelaars. Maar het is best mogelijk dat onderstaande reconstructie maar een fragment vormt van de volledige leenwoede waaraan de jonge vorst en zijn administratie zich schuldig hadden gemaakt. De financiële administratie heeft immers geen lijst bijgehouden van aangegane leningen, en de geleende sommen werden, behoudens twee gevallen, nooit in de inkomsten van bewaarde rekeningen genoteerd.²⁹⁵ We konden enkel terugvallen op (fragmenten van) leencontracten, vermelding van uitbetaalde intresten, of afbetalingen die de algemeen ontvanger in zijn rekening opnam. Waarschijnlijk waren de vijftientig teruggevonden leningen dus slechts een minimum.²⁹⁶

De Bourgondische hertogen hadden steeds beroep gedaan op de financiële reserves van handelaars of ondergeschikten. Om gaten te dichten, plotse verliezen te compenseren, of noden op korte termijn in te vullen, meestal ten gevolge van militaire uitgaven, wendden vorsten zich tot het broodnodige krediet en zijn verleners.²⁹⁷ De Vlaamse graven en de Bourgondische hertogen shopten daarbij meestal op de Brugse markt, de kern van het West-Europese economische en financiële handelsnetwerk.²⁹⁸ De vele koopkrachtige buitenlandse,

²⁹⁴ ADN: B 2127, 56v en Boone, *Apologie d'un banquier*, 50. Over de kroonjuwelen die als borg dienden: ADN: B 3495, 123691.

²⁹⁵ Enkel de leningen van Folco Portinari en Jan Canijn van september 1477 en van de Bretoense hertog in juni 1482 staan bij de inkomsten van de algemeen ontvanger genoteerd (ADN: B 2115, 17v en 2127, 56).

²⁹⁶ In deze noot namen we enkel de leningen op die hierna niet in het verhaal opgenomen zijn, namelijk een lening van 7200 lb. par. van Gaspart Bonsamy in mei 1478 (ADN: B 18844, 29539), van 370 lb. 10. s. par. van Zuid-Vlaamse abdijen in augustus 1479 (ADN: B 18844, 29540), van 1200 lb. par. van Guillaume de la Baume in december 1479 (ADN: B 2121, 553r), van 2000 lb. par. van David van Bourgondië in mei 1481 (ADN: B 2127, 46v) en van 1200 lb. par. van de abt van Ter Duinen in mei 1482 (ADN: B 2127, 54r).

²⁹⁷ Vergelijkingsmateriaal bij Bigwood, *Le régime juridique*, 11-95 en Mollat, *Recherches sur les finances*, 316-8 en Boone & Dumolyn, *Les officiers-créditeurs*, 65-9. Case-study zijn beschikbaar over de regering van Filips de Stoute (Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc* (1984), 333-72), van Jan zonder Vrees (Schnerb, *Un aspect de la politique*, 19-20) en van Filips de Goede: Arnould, *Une estimation des revenus*, 153-5.

²⁹⁸ Boone, *Brugge en de Bourgondische hertogen*, 124-6.

maar ook inheemse, handelaars, bankiers en wisselaars hadden immers de nodige contanten bij de hand.²⁹⁹ Maximiliaan van Oostenrijk hanteerde eveneens deze politiek, en evenaarde de hoge mate van belening door Karel de Stoute. Om in zijn acute noden te voorzien, ging de jonge Oostenrijker telkens een ‘leningscontract’ aan waarin de financier tegen een bepaalde intrest, en in de meerderheid van de gevallen met kroonjuwelen als onderpand, een som leende die de vorst direct doorsaste naar een begunstigde, dikwijls een militair kapitein die instond voor de uitbetaling van troepen. De normale intrestvoet in deze periode bedroeg tussen de tien en de vijftien procent, maar dikwijls verkeerde de vorst, wegens de noodzaak aan groot krediet, in een nadelige positie, waardoor intrest hoog kon oplopen.³⁰⁰

Maximiliaan leende dikwijls bij staatsfunctionarissen, bij kerkelijke instituties en bij de adel – we laten de eerder besproken voorafbetalingen van beden door de steden hier buiten beschouwing. Er zijn tal van voorbeelden aan te halen van leningen aan deze drie categorieën. In 1478 leende Maximiliaan bijvoorbeeld 7800 lb. par. van de voornaamste Brabantse abdijen, 400 lb. par. van raadsheer Paul de Baenst, 1200 lb. par. van zijn eerste hofmeester Olivier de la Marche.³⁰¹ Het personeel van de staat, edellieden en lenende clerici behoorden tot de rechtstreekse invloedssfeer van de vorst, die hij, als onderdeel van hun politieke loyaliteit, om financiële diensten kon vragen. De vorst haalde met een dergelijke lening eveneens de politieke banden met de geldschieteer aan, die op zijn beurt op de winst, de mogelijkheid van een vast ‘staatsinkomen’ en op sociale en politieke voordelen die er uit een lening konden voortvloeien, focuste.³⁰²

Deze ‘socio-politieke leningen’ kunnen de vorst echter amper voorzien van grote hoeveelheden direct beschikbaar contant geld, waaraan een oorlogvoerend vorst steeds nood heeft. Daarvoor dient hij beroep te doen op de vlottende activa van handelaars, wisselaars en bankiers. Gezien de politieke context is het niet verwonderlijk dat Maximiliaan veelvuldig deze kapitaalcrachtige groep aansprak om directe noden te financieren. Toen de oorlog op zijn hevigst en de schatkist schijnbaar leeg was, in het najaar van 1477, leende Maximiliaan voor in totaal 72.000 lb. par. van een amalgaam van inwoners en handelaars te Brugge. Daaronder bevonden zich leningen bij verscheidene, hoofdzakelijk Italiaanse handelaars-bankiers, de Brugse wisselaar Nicolas de May en een opmerkelijke ‘gedeelde lening’ die het vorstenpaar op 4 november 1477 was aangegaan.³⁰³ We pikken er deze typerende lening uit om het ‘leenbeleid’ van Maximiliaan onder de loep te nemen.

Dertig Bruggelingen en/of handelaars die in de stad verbleven hadden in november 1477 samen voor 40.000 lb. par. geleend op kroonjuwelen die de Brugse juwelenbewaarder aan hen overmaakte.³⁰⁴ De Florentijn Pierantonio di Guasparre Bandini-Baroncelli stond in voor 8400 lb. par., Brugs makelaar Jan de Laubeel voor 19.221 lb. 10 s. par., Brugs wisselaar Nicolas de May voor 6452 lb. par. en de overige 5926 lb. 10 s. par. werd betaald door

²⁹⁹ Voornaamste literatuur over de Brugse geldmarkt: Murray, *Cradle of capitalism*; De Roover, *Money, banking and credit*; Lambert, *The city, the duke* en Stabel, *Dwarfs among giants*.

³⁰⁰ Vergelijkingsmateriaal bij Homer, *A history of interest rates*, 106-10: vijftiende-eeuwse oorlogvoerende vorsten keken soms tegen een intrest van 100% aan.

³⁰¹ Zie respectievelijk ADN: B 2127, 287v; B 2121, 553r en B 2121, 546r. Paul de Baenst was raadsheer in de Raad van Vlaanderen en vanaf 15 december 1479 president ervan (KB: Ms 20642, 169r-170v), Olivier de la Marche was in oktober 1477 als *grant et premier maistre d'ostel* opgenomen in de hofhouding van Maximiliaan en Maria (Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 125).

³⁰² Boone & Dumolyn, *Les officiers-créditeurs*, 75-7.

³⁰³ Florentijnen Folco Portinari en Giovanni Canini leenden 14.400 lb. par. op 21 september 1477 op kroonjuwelen (ADN: B 2115, 17v). Gaspard de Bonsamy leende in dezelfde maand 12.000 lb. par., Brugs wisselaar Nicolas de May 4800 lb. par. en de te Brugge residerende Spanjaard Alonso de Lerme 6800 lb. par. (ADN: B 2115, 79r).

³⁰⁴ ADN: B 3495, 123686. Waarschijnlijk hadden Thomas Malet, Nicolas de Gondeval en Jean Gros, met deze lening voor ogen, op 29 oktober 1477 een ‘staat’ van de te Brugge bewaarde kroonjuwelen opgemaakt (ADN: B 3495, 123685, ten dele uitgegeven in de inventaris).

zesentwintig Brugse notabelen, die elk een kroonjuweel ontvingen.³⁰⁵ De leningen werden afgesloten tegen tien procent, Jan de Laubeel leende tegen negen en acht procent. Folcuino Portinari ontving het geld van de Brugse burgers, van Jan de Laubeel en Nicolas de May, om het over te maken aan Pierantonio Bandini die het geld naar Bourgogne bracht. In april 1478 meldde Jean de Châlon, de prins van Oranje en gouverneur van de gebieden in het vrijgraafschap Bourgogne die nog onder de controle van het vorstenpaar stonden, dat hij het geld ontvangen had, om er de troepen mee te spijzen in het grootscheepse offensief dat Maximiliaan gepland had om het hertogdom Bourgogne terug op de Franse koning te veroveren.³⁰⁶ Bruggelingen Pieter Bogaert, de proost van Sint-Donaas die deel uitmaakte van de financiële commissie van de vorst, en Guy de Baenst, een trouw raadsheer van Karel de Stoute en in 1477 ontvanger van de Bewesterschelde³⁰⁷, kregen op 6 december 1477 de opdracht de juwelen (*'parties de vaisselles d'argent doré et blanc'*) aan de leners over te maken.

Laten we kort de achtergrond van de geldschietters belichten. De Brugse burgers, die instonden voor 15% van de lening, kunnen we als het kruim van de Brugse socio-economische en politieke wereld omschrijven, zij het dat ze nog nooit een functie in dienst van de vorst hebben uitgeoefend.³⁰⁸ De burgers hoopten met deze investering wellicht in de eerste plaats de vorst te ondersteunen in zijn strijd tegen Frankrijk, een oorlog waaraan ze als handelaars enkel schade leden. Een aantal onder hen mikte misschien op financiële winst, een aantal aasde misschien op politieke functies in en buiten de stad (waaronder bijvoorbeeld Willem Moreel en Maarten Lem die de hoogste bedragen leenden – Willem Moreel zelfs zonder intrest).³⁰⁹ Waarschijnlijk hoopte de vorst in het voorheen opstandige Brugge, via deze politieke lening, eveneens loyaliteit bij kapitaalkrachtige bankiers, handelaars en politici te verwerven, maar de voortzetting van de oorlog was toch de voornaamste reden voor deze fondsenwerving.

Onder de Brugse burgers bevonden zich ook enkele geldwisselaars, zoals Jan en Willem Roelands. Maximiliaan sprak ook andere wisselaars aan, zoals Nicolas de May (zie hoger) en Colard d'Ault, die in maart 1479 9600 lb. par. leende.³¹⁰ Maar zij konden echter niet voldoen aan de hoge frequentie waaraan Maximiliaan geld vroeg. We komen in een paragraaf over de Brugse economie terug op de eventuele gevolgen die de belening van Maximiliaan bij inlandse wisselaars had op de geldhandel in de stad. Kapitaalkrachtiger waren de internationale handelaars die te Brugge verbleven. Enkel hun prijzige privé-krediet kon snel en overal de gewenste middelen verstrekken. In de lening van november 1477 bijvoorbeeld participeerde de Italiaan Pierantonio Bandini. Hij was de gouverneur van het Brugse filiaal van de Florentijnse Pazzi en onrechtstreeks betrokken in de machtsstrijd die deze familie op het thuisfront tegen de Medici uitvocht, want hij was de broer van één van de moordenaars van Guiliano de' Medici in april 1478, maar tevens verwant aan Tommaso

³⁰⁵ We namen een overzicht in bijlage op (naar ADN: B 3495, 123686).

³⁰⁶ ADN: B 1610, 212r-213r. De verovering mislukte volledig en Jean de Châlon keerde uiteindelijk naar de Nederlanden terug, zie Cools, *Mannen met macht*, 186-9.

³⁰⁷ Biografieën in Buylaert, *Crisis en continuïteit*, fiche XVIII; Kerckhoffs-De Hey, *De Grote Raad*, 14 en Dumolyn, *Het hogere personeel*, 838-845. We komen later nog op deze figuur terug.

³⁰⁸ Namelijk Jan van den Rijne, Jan Nutin, Lieven de Clerc, Klaas van den Steene, Willem en Reinier Houtmarct, Jan en Antoon Losschaert, Mathias de Buc, Willem Moreel, Sander Haec, Alexander Hotin, Pieter Lotin, Jan Moeschroen, Jan en Willem Roelands, Donaas de Moor, Jan de Blasere, Pieter de Copeleere, Nicasius Pierins, Thomas Perot, Colard de Labye, Klaas van Nieuwenhove, Jan en Cornelis de Boot, Jan de Keyt en Maarten Lem die voor een bedrag van 120 lb. par (Lieven de Clerc) tot en met 1200 lb. par. (Maarten Lem) aan de vorst leenden. We werpen later een blik op de specifieke achtergrond het merendeel van deze personen waaronder we zowel voor- als tegenstanders van Maximiliaans beleid in de daaropvolgende jaren herkennen.

³⁰⁹ We komen later op de lening van deze twee personen terug.

³¹⁰ ADN: B 2121, 553r. Colard d'Ault was Brugs wisselaar (RAB: BB, 64, 19r).

Portinari, de gouverneur van de Medicibank.³¹¹ Wat de politieke stellingname van de Italiaanse handelaars ook moge wezen, ver van huis beleenden ze als vanouds de Europese vorstenhuizen. Bandini en Portinari circuleerden in een toplaag van rijke kooplui die enerzijds aan het hoofd van hun filiaal op grote schaal handel (voornamelijk in laken) dreven, en anderzijds gedeeltelijk in opdracht van het filiaal, maar ook uit eigen naam de lokale markt bespeelden.³¹² In de daaropvolgende jaren zal Maximiliaan meermaals beroep doen op de ruime kredieten waarover deze bankiers beschikten, al was het maar om afgesloten leningen af te betalen. Florentijn Giovanni Cambi leende in 1478 (of 1479?) Maximiliaan 72.000 lb. par., alweer op kroonjuwelen.³¹³ In 1480 leenden de belangrijke Florentijn Girolamo Frescobaldi en twee Genuezen, Anselmo de Lomellini en Genuees Dimitro della Costa, in totaal 27.070 lb. par. aan de noodlijdende vorst, telkens op kroonjuwelen.³¹⁴ We vonden nog sporen terug van een lening van 14.000 lb. par. door Lucees Pietro Carincioni en twee leningen van Tommaso Portinari en Giovanni Cambi, die we zo dadelijk bespreken. We willen we nog één bijzondere ‘lening’ vermelden, namelijk deze van Augustino Doria.³¹⁵ In 1478 had Maximiliaan een boot aluin van deze te Brugge verblijvende Genuees te Zeeland aangeslagen als soldij voor de troepen die onder Jan Fax ressorteerden.³¹⁶ Deze confiscatie werd, waarschijnlijk na protest van de gedupeerde, omgezet in een lening van 77.280 lb. par., die hij in 1482 uiteindelijk terugbetaald kreeg. Jan Fax kreeg van de vorst een deel van het geld ter zijner beschikking om het aan afbetalingen van door hem afgesloten leningen te spenderen. Deze vermeldingen tonen aan dat Maximiliaan en zijn dienaars een eerder arbitrair te noemen ‘leenbeleid’ voerden. Ze raapten het geld waar mogelijk, en, in het geval van Augustino Doria, zelfs met dwang.

Die laatste lening is echter uitzonderlijk. Een vorst die geen rekening houdt met de voorwaarden die de geldmarkt stelt, schiet zichzelf in de voet. Om zijn geloofwaardigheid bij kredietverleners te behouden, diende de vorst zijn leningen regelmatig, volgens contract, uit te betalen. We vernemen amper informatie over de condities waarop de vorst leende, maar uit deze periode dateert zijn verzuchting naar goedkopere leningen omdat hij anders aan vijftientig à dertig procent diende te lenen.³¹⁷ Omdat de opbrengst bij de verkoop van het

³¹¹ De Roover, *The rise and decline*, 355 en Martines, *April blood*, 169.

³¹² Een concrete beschrijving van dit milieu (waaronder ook van de hierna genoemde personen) in Stabel, *Entre commerce international*, 83-95.

³¹³ Namelijk een ‘*riche fleur de lys*’; ADN: B 2127, 290r (terugbetaling). Waarschijnlijk kunnen we deze Florentijn identificeren als Giovanni di Bernardo Cambi die in 1497 in zijn thuisstad onthoofd werd toen hij zijn economische partnership met de Medici omzette in een poging de familie weer aan de macht te krijgen (De Roover, *The rise and decline*, 277).

³¹⁴ Respectievelijk 13.870 lb., 6000 lb. (ADN: B 2121, 559v-560r) en 7200 lb. (ADN: B 2122, 68529 en B 20159, 155973, beide met lijsten van kroonjuwelen). Frescobaldi voorzag daarnaast Joris van Baden van 1740 lb. par. toen deze te Londen verbleef (ADN: B 2124, 300v: in 1481 werd de som terugbetaald). In april 1483 eiste Frescobaldi de achterstallige schuld van diens lening van 7200 lb. par. terug, namelijk 2200 lb. par. Maximiliaan had het geld niet, maar leende het toen bij Pierantonio Baldini die het onderpand ontving (een harnas uit de hertogelijke schat; zie ADN: B 2129, 69085 en B 2141, 69856). De Frescobaldi bleven actief als geldschietter onder Karel V (Stabel, *Entre commerce international*, 84-6 en Goris, *Etude sur les colonies*, 393). Dimitro da Costa en Anselmo de Lomellini maakten waarschijnlijk deel uit van de gelijknamige families die vanuit Genua handel dreven met Brugge (Petti Balbi, *Mercanti e nationes*, 92-4).

³¹⁵ In 1480 of 1481 leenden Willem Moreel en Pieter Lanchals 14.000 lb. par. op juwelen die eertijds Filips de Stoute hadden toebehoord aan de Lucees (ADN: B 3495, 123687). Pietro Carincioni was, samen met de verder aangehaalde Real Reali, één van de twaalf Lucezen die in 1478 nieuwe statuten voor de Luceese handelsnatie te Brugge opstelde (Lazzareschi, *Gli statuti dei Lucchesi*, 87). De informatie over Doria vindt men in ADN: B 2121, 557r-559r; B 2127, 293r en Boone, *Apologie d'un banquier*, 45-6.

³¹⁶ ADN: B 2121, 84r: Jan Fax was een officier van troepen die niet door de oorlogstresorier betaald werden (misschien had hij een grotere onafhankelijkheid in het leger van Maximiliaan?), maar, net als Jean de Châlon, een aparte toelage uit de centrale kas kreeg.

³¹⁷ ADN: B 17733, ‘Bruges, espier’.

kroonjuweel dan wel de oorspronkelijke geleende som compenseerde, maar amper de intrest dekte indien afbetaling lang uitbleef, was een lening op kroonjuwelen voor handelaars een minder aantrekkelijk alternatief dan een gewone lening met intrest, hetgeen de reputatie van Maximiliaan als ‘*worst debtor among all the princes of Europe*’, zoals De Roover hem beschrijft, nog aanscherpte.³¹⁸ Naarmate Maximiliaan bleef lenen, verhoogde hij daardoor uiteraard de prijs, hetgeen een verstikkende druk op zijn staatskas uitoefende. In de lening van november 1477 leende hij nog aan tien procent, in 1479 was dit reeds het dubbele.³¹⁹ Korte termijnleningen zijn uiteraard heel duur, en de intrest hangt af van de leentermijn en de omvang van de geleende som.³²⁰ Ter vergelijking: Karel V leende bij buitenlandse handelaars in een periode die niet door oorlog geteisterd werd (1510-1512) aan tien à vijftien procent.³²¹ De intresten liepen voor Maximiliaan dan wel niet pijlsnel de hoogte in, maar de schuld stapelde zich toch op. In 1482 betaalde de algemeen ontvanger, voor een twintigtal in rekening gebrachte leningen, in totaal 21.598 lb. 11 s. par. intrest uit.³²² Een reconstructie van de verdere terugbetaling wordt vertroebeld door het gebrekkige bronnenmateriaal, maar Maximiliaan is er in de jaren dat hij de voogdij over zijn zoon uitoefende steeds in geslaagd krediet te vinden. We mogen er dus vanuit gaan dat hij zijn geloofwaardigheid als lener behield en dus het merendeel van zijn leningen afbetaalde.

De warrige afbetaling van de in november 1477 geleende 40.000 lb. par. is alweer tekenend voor de financiële besommingen van Maximiliaan. De vorst betaalde de lening maar terug wanneer hij hiertoe de middelen had. Na één maand werden enkele Brugse burgers terugbetaald door de Gentse stadsontvanger die hieraan een deel van een bede spendeerde, de rest van de schuld aan de Bruggelingen volgde op de afgesproken dag in mei 1478.³²³ De terugbetaling aan de bankiers liet nog even op zich wachten. Noodgedwongen verlengde de vorst hun leningen met zes maanden.³²⁴ Opmerkelijk is dat Pierantonio Baldini en Nicolas de May hun leningen doorverkochten aan andere bankiers, respectievelijk aan de compagnie van Pietro Carincioni en diens stadsgenoot Real Reali.³²⁵ Paniekerig meldde Maximiliaan aan zijn financiële commissarissen in september 1478 dat de terugbetaling van deze (en andere) leningen fout liep. Om de verkoop van de kroonjuwelen te voorkomen, diende de administratie snel ‘geld te vinden’.³²⁶ De zoektocht duurde uiteindelijk drie jaar. In 1481 betaalde de algemeen ontvanger Pietro Carincioni de oorspronkelijke lening van Baldini uit, met een uiteindelijke verlies van 53%!³²⁷

³¹⁸ De Roover, *The rise and decline*, 355-6.

³¹⁹ ADN: B 2127, 304r (in de lening aan Giovanni Cambi).

³²⁰ Een overzicht bij Körner, *Public credit*, 514-5 en Van der Wee, *The growth of the Antwerp market*, I, 110.

³²¹ Goris, *Etude sur les colonies*, 400.

³²² ADN: B 2127, 301r-304r.

³²³ ADN: B 2115, 79r-v: namelijk 23.959 lb. 6 s. par.

³²⁴ De administratie laat opgelucht over de handelaars aan de vorst weten: ‘*ilz vueillent surcerir leur dit remboursement jusques a six mois apres ensuivans*’ (ADN: B 3495, 123688 en B 18844, 29536).

³²⁵ Lucees Pietro Carincioni kocht de lening *pour soy, comme pour Henry Arnulphin et autres de sa compagnie* en ontving daarop het onderpand (ADN: B 18844, 29534-5). Real Reali zou op zijn beurt de lening nogmaals met zes maand verlengen. Beide Lucezen stelden in 1478 nieuwe statuten op voor de Luceese handelsnatie te Brugge (Lazzareschi, *Gli statuti dei Lucchesi*, 87).

³²⁶ Uit een brief van 19 september 1478: ‘*toutesvoies nous n’avons encore eu de vous quelques nouvelles dont nous donnons merveilles, et pour ce qu’il est besoing, comme bien savez, de trouver argent [...] et que [vous] faictes tousiours le meilleur devoir que pourrez de trouver la plus grande somme que faire se pourra afin que par fault d’argent aucun inconvenient ne nous avienne. Au surplus, Folque Portinari et Pietre Antoine Bandin nous ont fait requerir que les vueillons faire contenter des deniers qu’ilz ont prestez et pour lesquelz leur avons baillié notre vaisselle, qui nous seroit ung dommaige irreparable. Pourquoi nous vous requerons que incontinent vous advisez comment l’on pourra contenter les dits Folque et Pietre Anthoine afin que [nous] ne perdons notre dit vaisselle*’ (ADN: B 3495, 123688). Met de lening aan Folco Portinari doelt Maximiliaan op het aandeel van de lening van november 1477 die deze verzameld had.

³²⁷ De aflossing van de lening van 8400 lb. par. kostte 12.843 lb. 2 s. par. (ADN: B 2124, 301r).

Uit de verschillende leningen waarbij Maximiliaan in een ingewikkeld web van afbetalingen is terechtgekomen, pikken we er tot slot de voorbeelden van Thibaut Barradot, de Portinari en dat van Giovanni Cambi uit. Op 9 april 1483 beschuldigden de Drie Leden van Vlaanderen Thibaut Barradot, de voormalige tesorier van Maria van Bourgondië, van financieel gesjoemel. Een door de Drie Leden aangeduide commissie ondervroeg Thibaut Barradot, die overigens uit sympathie met Maximiliaan zijn zoon met dezelfde naam bedacht had³²⁸, over een verdwenen bedrag van 3600 lb. par. In augustus 1478 en februari 1479 had de ambtenaar dit geld van de vorstin geleend, maar hij zou het volgens de Drie Leden nooit hebben terugbetaald. Volgens Thibaut Barradot had de opperhofmeester van Maria, Lodewijk van Gruuthuze, hem de opdracht gegeven een lening van 1000 ecu aan Pierantonio Baldini terug te betalen, een som die hij van het geleende bedrag mocht aftrekken. De Vlaamse Leden vochten deze bewering niet aan, maar eisten wel nog 1000 lb. par. van het geleende bedrag terug die Thibaut Barradot van de algemeen ontvanger van Henegouwen had ontvangen. De financiële ambtenaar antwoordde dat Maria hem dit bedrag had kwijtgescholden. Bovendien had de hertogin deze som op haar sterfbed niet teruggeëist.³²⁹ Het geld was opgelost in een ingewikkeld web van politieke beloften, ondoorzichtige transacties en betwijfelbare terugbetalingen. Het toont nogmaals aan hoe gecompliceerd het vorstelijke financieelwezen toen was, maar evenzeer welke persoonlijke invloed hertogelijke ambtenaren in deze materie hadden (daarover verder meer).

In mei 1478, toen Tommaso Portinari zich in het thuisland bij de aan de aanslag ontsnapte Lorenzo de' Medici verantwoordde, leende zijn neef en plaatsvervanger aan het hoofd van het filiaal van de Medici, Folco Portinari, 7200 lb. par. op een kroonjuweel (*ung riche drageoir de cassidonne*).³³⁰ Na de vereiste termijn beschikte Maximiliaan niet over het nodige geld, dat hij dan maar leende bij Giovanni Cambi, op een ander kroonjuweel.³³¹ Het kroonjuweel van Portinari keerde dan wel naar de Brugse schatkamer terug, maar de lening (en daarbij horende intrest) was de vorst nu aan Cambi verschuldigd, bij wie hij, eveneens in mei 1478 nog een lening van 39.600 lb. par. aangegaan was.³³² Op de afgesproken terugbetaaldatum van die laatste lening (in november 1479) stelde de financiële administratie dat de inkomsten uit de bedden uit Holland, Zeeland en Friesland, waarop de som was geleend, reeds gespenseerd waren aan troepen. Vertegenwoordigers van de vorst stelden voor de lening voort te zetten tegen 20% intrest, die Cambi in maart 1482 reeds voor de voorbije periode ontving.³³³ Hoe het verhaal afloopt, is ons onbekend. Hoe dan ook, de warrige afbetalingspolitiek van Maximiliaan contrasteert met deze van Filips de Stoute – die echter

³²⁸ Op 1 mei 1479 schonk Maximiliaan Thibaut Barradot zilverwerk ter waarde van 240 lb. par. bij de geboorte van zijn zoon, *'auquel il a fait donner son nom'* (ADN: B 2118, 297v).

³²⁹ Thibaut Barradot verhaalt hoe hij aan Maria's sterfbed stond. *'Elle ne parla a moy, ne je a elle ung seul mot. Et quant elle m'eust demandé les dits deniers, je ne luy en eusse sceu gaires bailler, pour lors, car a son dit trespas je n'eusse sceu finer du sien ne du mien cent florins'* (SAG: 93bis, 15, 7). Op 15 maart 1483 had een commissie van de Drie Leden van Vlaanderen de opdracht gegeven de verdwenen som bij Thibaut Barradot te zoeken (ADN: B 33, 83r). Thibaut Barradot, een voormalig secretaris uit de hertogelijke kanselarij (Cockshaw, *Le personnel des ducs*, 203), was reeds sinds 1477 verantwoordelijk voor de inkomsten en uitgaven van het *'hostel'* van Maria en Maximiliaan (zie bijvoorbeeld ADN: B 2115, 35r-v). Na de dood van de hertogin stelde Maximiliaan hem aan als schatbewaarder van de kamer van zijn kinderen (ADN: B 2128, 68999).

³³⁰ ADN: B 17727, *'Hôtel, joyaux'* en B 17729, *'Flamand'*.

³³¹ ADN: B 2121, 553v-554r.

³³² Maximiliaan leende dus reeds voor de derde maal bij Cambi. Ditmaal betrof het een lening van 3600 lb. par. in november 1478 op een kroonjuweel (ADN: B 3495, 123690 en B 18844, 29538) en de vermelde lening van 72.000 lb. par. op de *'riche fleur de lys'* die in 1479 afbetaald werd.

³³³ Namelijk 13.200 lb. par. (ADN: B 2127, 317r). In 1483 ging de compagnie van Cambi echter failliet (Grunzweig, *Correspondance de la filiale*, xxxi).

vrede aan de grenzen kende.³³⁴ Uiteraard was Maximiliaan niet alleen verantwoordelijk voor de hoge schuldenlast, aangezien hij de schulden van zijn schoonvader geërfd had, maar het is duidelijk dat Maximiliaan en zijn administratie door de verregaande belening bij speculerende handelaars, al is het maar om bestaande schulden af te betalen, een bom in de schatkist hebben gegooid.

Dat blijkt ook uit het geval 'Portinari'. De financiële compensaties die de jonge vorstin in 1477 aan Tommaso Portinari voor het verlies van de tol van Grevelingen én voor een niet-afbetaalde lening aan Karel de Stoute beloofd had, kostten de schatkist in 1482, inclusief de intrest, 90.858 lb. 10 s. par.³³⁵ Bovendien had Maximiliaan bij de Florentijn nog een lening van onbekende grootte lopen op de '*riche fleur du lys*' (die eertijds aan Giovanni Cambi was verpacht)³³⁶, en saste Tommaso in 1482 de Bretoense lening van 49.200 lb. par. aan de vorst door. Uit het gegoochel met deze hoge bedragen blijkt dat Tommaso Portinari in verregaande mate met het financiële beleid van het vorstenpaar betrokken was. Uiteraard profiteerde hij van de politieke zwakte van de dynastie om enerzijds compensaties te eisen voor geleden verliezen, en anderzijds te investeren in de heropbouw van het staatsapparaat dat nood had aan financiën om de Franse vorst van militair weerwoord te dienen. We citeerden in dat verband reeds de lening van Folco Portinari aan Maximiliaan, die langzaamaan zijn schuld bij de compagnie 'Portinari' zag uitdijen. Dat het hoofd van de compagnie, Tommaso, in zijn thuisstad Firenze gecontesteerd werd als leider van het Brugse filiaal van de Medicibank deed hem amper, zijn verwanten zetten te Brugge het lucratieve beleid voort. In de daaropvolgende jaren leidde hij, tot aan, en misschien zelfs na, zijn rehabilitatie door de Medici in 1489, een soort van eigen compagnie in samenwerking met zijn neven en met de politieke steun van de vorst, in ruil voor krediet.³³⁷ Portinari was al '*conseiller*' onder Karel de Stoute³³⁸, maar, gegeven de verregaande investering van Portinari in het staatsapparaat, valt het te betwijfelen of hij als hertogelijk raadgever de eigen handelsbelangen ondergeschikt zou maken aan bijvoorbeeld de in 1477 aan de onderdanen toegestane rechten, die bovendien zijn voornaamste inkomstenbron, de tol van Grevelingen, afgeschafte hadden.

Het financiële wespennest van Maximiliaan maakte van hem een speelbal van schuldenaars. Dit had drie grote politieke gevolgen. Ten eerste stuurden de hoge schulden in toenemende mate de financiële politiek van de staat. Sneller en meer geld leek aanvankelijk tactisch voordeel in de oorlog op te leveren, maar wanneer de tegenstander een beroep kon doen op dezelfde middelen, betekende het krediet niets meer dan het vermenigvuldigen en uitstellen van de lasten van de oorlog.³³⁹ Maximiliaan hoopte internationale politieke spanningen in het eigen voordeel om te buigen, maar door een beroep te doen op financiën van eigengereide buitenlandse vorsten raakte hij uiteindelijk afhankelijk van diens politieke wil. Ook de hoofdzakelijk Italiaanse handelaars waarbij Maximiliaan te rade ging, hadden andere politieke prioriteiten dan die van de vorst en zijn onderdanen. De eis van Gent om de oorlog snel te beëindigen, steekt in dat opzicht schril af met de verzuchtingen van 'externe'

³³⁴ Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc* (1984), 371-2 en 499.

³³⁵ Boone, *Apologie d'un banquier*, 48-51 en ADN: B 2127, 287v-288r. Over de leningen van Portinari aan Karel de Stoute: Walsh, *Charles the Bold*, 129-33.

³³⁶ De Roover, *The rise and decline*, 355-6.

³³⁷ Grunzweig, *Correspondance de la filiale*, xxxv-xlii. Walsh (*Charles the Bold*, 135) suggereert dat de breuk tussen Lorenzo de' Medici en Tommaso Portinari vooral een politieke was, omdat Lorenzo, gezien zijn wankele positie in zijn thuisstad, zich van de steun van Lodewijk XI wou verzekeren. In die optiek botste hij met Tommaso die door leningen aan Maximiliaan de oorlogen tegen de Franse koning steunde. Tot slot kunnen we de positie van Portinari aan het hof gemakkelijk vergelijken met die van Dino Rapondi die in verregaande mate betrokken was met het financiële beleid van Filips de Stoute (Lambert, *The city, the duke*, 165-8).

³³⁸ Boone, *Apologie d'un banquier*, 41 en Walsh, *Charles the Bold*, 122-6.

³³⁹ Blockmans, *Keizer Karel V*, 219.

geldschieters, die enkel een terugbetaling van hun leningen op het oog hebben. Zij eisten niet de stopzetting van het krijgsgeweld, misschien integendeel, ze hadden baat bij de oorlog en een lenend vorst.³⁴⁰ De speculatiedrift van internationale bankiers en handelaars hield weinig rekening met de politieke gevolgen van de excessieve belening, en buitenlandse vorsten dachten enkel aan eigen voordelen. Op leningen bij onderdanen of bij politiek personeel is er nog een automatische rem ingebouwd, in die zin dat zij vooreerst niet in dezelfde mate als handelaars over contant geld beschikken, en dat ze bovendien politieke wederdiensten konden eisen of althans een al dan niet geringe mate van controle op het beleid konden uitoefenen. Maximiliaan omzeilde deze controle door te lenen bij handelaars, maar hij kreeg daardoor een andere politieke agenda voorgeschoteld.

De groei van de staatsschuld maakte het voor handelaars echter riskant een nieuwe lening aan de vorst toe te staan. Een onderpand van kroonjuwelen, al dan niet in combinatie met een vooruitbetaling van belastingen of beden, of zelfs een belofte tot terugbetaling op een komende bede of op gelijkaardige financiële reserves van de vorst, volstond, naargelang het aantal leningen toenam, niet. Schuldenaars eisten bijgevolg de persoonlijke zekerheid van een vorstelijke vertegenwoordiger, bij voorkeur een functionaris met zware financiële verantwoordelijkheid, die zich als borg stelde voor de lening. Opmerkelijk is bijvoorbeeld de veelvuldige aanwezigheid van Pieter Lanchals en Willem Moreel in (weliswaar schaars bewaarde) leencontracten die Maximiliaan afsloot. Soms ging de persoonlijke betrokkenheid van beide vertrouwelingen verder. In 1480 of 1481 leenden Willem Moreel en Pieter Lanchals 14.000 lb. par. om de oorlog te ondersteunen.³⁴¹ Ook andere staatsfunctionarissen waren bereid Maximiliaans directe noden te lenigen. In juni 1481 leende de kanselier van het Gulden Vlies, de abt van Sint-Bertijns Jean de Lannoy, bijvoorbeeld 1200 lb. par. bij een onbekend handelaar om troepen te Sint-Omaars te betalen.³⁴² De zware verantwoordelijkheid die de financiële commissarissen en de rijke kanselier droegen, duidt aan dat handelaars, uit zekerheid, enkel leenden aan de top van het staatsapparaat. Dit had als gevolg dat de staatsfunctionarissen in kwestie niet alleen hun politieke greep op de staatsfinanciën versterkten, maar eveneens dat de vorst afhankelijk werd van hun persoon. Maximiliaan diende dus niet alleen met de verzuchtingen van buitenlandse vorsten, handelaars en bankiers rekening te houden, maar eveneens met de persoonlijke wensen van zijn functionarissen. De financiële politiek van de staat en eventueel ook andere beleidskwesties kwamen zo in de invloedssfeer van een slinkende kliek functionarissen terecht.³⁴³ Dit kon de naijver opwekken van traditionele raadgevers van de vorst, zoals juristen, edellieden en politieke 'routiniers'

³⁴⁰ 'La guerre est une bonne affaire pour les créanciers de l'Etat', aldus Chevalier, *Le financement de la première guerre*, 59.

³⁴¹ Dit is de eerder vermelde lening van Pietro Carincioni (ADN: B 3495, 123687). Hun aanwezigheid is daarnaast vastgesteld in B 2122, 68529 en B 20159, 155973 (lening van Girolamo Frescobaldi), in B 3495, 123689 (lening van de Engelse koning) en in B 17739, 'Emprunts' (lening van personeelsleden van de Rekenkamer van Rijsel, die we later zullen bespreken).

³⁴² Maximiliaan had zijn financiële commissie te Antwerpen de opdracht gegeven deze soldij te zoeken. Het besluit van de commissie luidde: '*finablement fut conclu de sur l'obligacion de mon dit seigneur de Saint-Bertin emprunter la dicte somme a frait d'aucuns marchans lors estans au dit Anvers ausquelz mon dit seigneur de Wierre [Jean de la Bouverie] et les dits Nicolas de Gondeval et Guillaume Morel baillèrent leurs lettres obligatoires pour le remboursement des dits marchans*'. De som zou terugbetaald worden van hetgeen '*que mon dit seigneur entendoit estre levez sur les prelatz de son pays de Flandres*' (ADN: B 2124, 165v-166v). Over Jean de Lannoy: Cools, *Mannen met macht*, 251-2.

³⁴³ Alweer dringt de vergelijking met de hierboven aangehaalde Italiaanse oorlogen van Karel VIII zich op. Toen verkreeg Guillaume Briçonnet een nooit geziene greep op de staatspolitiek van de Franse koning, niet in het minst door zich als borg op te stellen voor de massale belening van Italiaanse bankiers door de Franse vorst; zie Chevalier, *Du droit d'imposer*, 44. Ook keizer Karel V zal in toenemende mate beroep moeten doen op rijke ambtenaren die op eigen goederen bij handelaars leenden om de stijgende oorlogskosten te drukken (Vandenbulcke, *Fonction publique et crédit*, 117 en Tracy, *Charles V, his bankers*, 119).

die, als de kans zich voordeed, ten nadele van de machtige functionaris in kwestie, de vorst de rekening konden presenteren.

Het derde politieke gevolg betreft de eigenlijke terugbetaling van de leningen. Net als in de laatste jaren van de regering van Karel de Stoute³⁴⁴, kozen Maximiliaan en zijn financiële commissie voor een verdere belening aan handelaars op het vorstelijke domein en voor een verhoging van de fiscale druk op de onderdanen om de staatsschuld af te lossen. Maar als we de rekening van de algemeen ontvanger bekijken, valt op dat de uitbetaling van de intrest van de leningen, en van enkele leningen zelf wel in de uitgaven van de algemeen-ontvanger terug te vinden zijn, maar dat de opbrengst ervan amper in zijn ontvangsten staan aangegeven.³⁴⁵ Het merendeel van het geleende geld werd besteed aan uitgaven voor de troepen, en vloeide dus rechtstreeks naar kapiteins en luitenanten (zoals het van de Doria geconfisqueerde geld dat Jan Fax uitgaf), maar passeerde niet bij de ontvanger-generaal. Deze diende zijn inkomsten uit openbare middelen (de gewone en buitengewone inkomsten uit het domein en allerhande besproken financiële noodoplossingen) te puren, maar zag een stijgend aandeel ervan in de zakken van internationale handelaars verdwijnen. De vorst en zijn administratie hadden leningen afgesloten om de onderdanen doelbewust te sparen van excessieve lasten, met als voornaamste doel politieke compensaties te mijden. Maar uiteindelijk wimpelde de staat de verstrekkende financiële gevolgen uiteindelijk toch af op de onderdanen.

Besluit: de financiële politiek van Maximiliaan van Oostenrijk

Middeleeuwse staatsfinanciën zijn steeds fragiel en onevenwichtig. Het broze systeem stort snel in wanneer een strikte controle van de overheidsinkomsten door de onderdanen gepaard gaat met stijgende uitgaven.³⁴⁶ De oorlogvoerende Maximiliaan en zijn volgzaam administratie wensten dit probleem enerzijds op te lossen door verschillende geldbronnen aan te boren en anderzijds zich te ontdoen van het nauwe politieke korset dat de onderdanen de vorst hadden aangespannen. In tegenstelling tot voor Holland beschikten de Vlaamse ambtenaren niet over een officiële instructie om de nadelige financiële implicaties van het Hollands privilege van 1477 te omzeilen.³⁴⁷ In die instructie (van december 1477) hoopten Maximiliaan en zijn commissarissen dat kapitaalcrachtige burgers de oorlog financieel zouden ondersteunden. De verkoop van renten, de herinvoering van oude tollens en de verpachting van overheidsfuncties dienden de schatkist te voeden. Net als in Holland is Maximiliaan er ook in Vlaanderen geslaagd met dezelfde werktuigen, maar langzamer, de financiële bronnen van Karel de Stoute terug aan te spreken. Het is niet verwonderlijk dat het beleid van de jonge Habsburgse vorst dezelfde weg opging als van zijn schoonvader, als men opmerkt dat de belangrijkste adviseurs van Karel de Stoute nog steeds het beleid uittekenden.

Aanvankelijk werd Maximiliaan gekweld door de talrijke restricties die de privileges van 1477 hem oplegden. Indien de vorst de fiscale lasten van de onderdanen wenste te

³⁴⁴ Voor Karel de Stoute, zie Mollat, *Recherches sur les finances*, 320-1.

³⁴⁵ Enkel de leningen van Folco Portinari en Jan Canijn van september 1477 en van de Bretoense hertog in juni 1482 staan bij de inkomsten van de algemeen ontvanger genoteerd (zie vroeger).

³⁴⁶ Dat is ook het besluit van een onderzoek naar de Bretoense staatsfinanciën in de late Middeleeuwen: Kerhervé, *L'Etat breton*, 947. We kunnen nogmaals vergelijken met de Franse situatie na 1484, toen de Staten-Generaal zijn greep op de staatsfinanciën verhoogde en de koning voor de Italiaanse oorlogen in geldnood verkeerde (zie de eerder geciteerde studies van Bernard Chevalier). Ook keizer Karel V zal zijn domein ten proffijte maken om terugbetaling van leningen en de betaling van soldij te garanderen (zie Vandenbulcke, *Fonction publique et crédit*, 114-5 en Blockmans, *Keizer Karel V*, 216-7).

³⁴⁷ Boone & Brand, *De ondermijning van het Groot Privilege*, 17. Over de fiscale gevolgen van deze ordonnantie: Marsilje, *Les modes d'imposition*, 104-9.

verhogen, kon hij niet om hun inspraak heen. Maar gaandeweg sneuvelde verscheidene politieke beperkingen uit de privileges, zoals het verbod op ambtsverpachting, de inspraak in monetaire politiek en de afschaffing van enkele tolheffingen. Omdat Maximiliaan en zijn financiële commissie de inspraak van de onderdanen wensten te omzeilen, en zij hiertoe, toen Gent vanaf eind 1480 weigerde te participeren in landelijke bedden en de voornaamste inkomstenbron van het vorstenpaar bijgevolg slonk, ook gedwongen waren, ging de staat massaal lenen bij handelaars en buitenlandse vorsten die enkel uit eigen voordeel krediet verleenden. Het beleid van de jonge vorst raakte echter verlamd door de openbare schuld en de schatkist bloedde leeg. Zoals ten tijde van Karel V, die andere *'impresario'*, verzwaarde de oorlogsfinanciering door middel van een belening bij privaat kapitaal nog de lasten van de oorlog.³⁴⁸ Maximiliaan kreeg bijgevolg te kampen met de problemen waardoor vele andere middeleeuwse vorsten geplaagd werden. Zijn staatsapparaat was immers nog steeds ingericht als dat van de zogenaamde *'domeinstaat'*. Maximiliaan kon wel al beschikken over fiscale inkomsten, maar van een *'fiscale staat'* was nog geen sprake. De fiscale inkomsten van de staat waren onregelmatig en het belastingssysteem kon amper grote projecten als een oorlog ondersteunen. Het fiscale extractie-systeem van de Bourgondisch-Habsburgse staat was nog niet voldoende gecentraliseerd om een betrouwbaar fiscaal beleid uit te bouwen.³⁴⁹ Bijgevolg ontbrak het Maximiliaan aan een solide basis om een duurzame terugbetalingspolitiek voor leningen te voeren. Een gebrek aan een lange-termijnvisie op leningen is overigens een kenmerkend verschijnsel in staten die een overgang van *'domeinstaat'* naar *'fiscale staat'* doormaakten.³⁵⁰

De jonge Habsburgse vorst raakte naargelang de jaren vorderden verlost van de strenge politieke controle die de Staten-Generaal hem in 1477 opgelegd hadden, maar het alternatief stelde hem niet in staat een autonome politieke koers te varen. Maximiliaan raakte verstrikt in een ingewikkeld web van politieke en financiële afhankelijkheid aan buitenlandse vorsten, bankiers en in macht groeiende staatsfunctionarissen. Gezien de geldnood schatte de administratie de financiële belangen van de staat hoger in dan de instandhouding van de privileges van 1477. De Bourgondische staat werd allerm minst een toonbeeld van een rechtvaardig en goed bestuur zoals de Staten-Generaal het in 1477 gewenst hadden. De neringdoener in de stad had uiteraard nauwelijks een idee van wat er zich afspeelde op het hoogste financiële niveau, maar hij merkte er wel de gevolgen van. De massale ambtsverpachting hypothekeerde eerlijke justitie, de fiscale druk verhoogde en de overheid voorzag niet de directe noden, zoals een verbetering van het economisch klimaat en de stopzetting van de oorlog. De invulling van de troon strookte niet met de rol die de vorst in de privileges van 1477 toebedeeld kreeg. Alleen al het financiële beleid van Maximiliaan bevatte kiemen tot protest.

2.4 Het politieke beleid van Maximiliaan

2.4.1 De bestedingen van de centrale ontvangerij

Welke politiek voerde Maximiliaan met de staatsinkomsten? Aangezien we niet over het nodige bronnenmateriaal beschikken om deze vraag volledig te beantwoorden, beperken we ons tot een overzicht van de bestedingen van de algemeen ontvanger van alle financiën in

³⁴⁸ Karel V betaalde een groot deel van zijn oorlogen door middel van een verregaande belening bij private kredietverschaffers. Systematisch werd het aantal en de omvang van de leningen opgedreven en de intresten ervan verhoogd, waardoor de kost van zijn oorlogen nog toenam (Tracy, *Emperor Charles V*, 108).

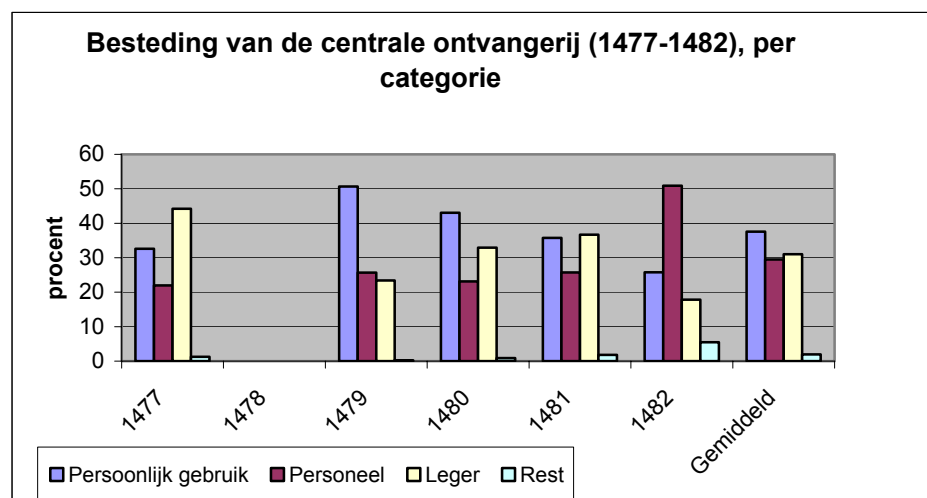
³⁴⁹ Blockmans, *The Low Countries*, 304.

³⁵⁰ Ormrod, *The West European monarchies*, 158-9 en Bonney, *The rise of the fiscal state*, 13.

de periode 1477-1482. We hebben dus enkel zicht op diens uitgaven en niet op de besteding van het geld uit de persoonlijke schatkist van de vorst (de ‘*chambre aux deniers*’). We onderzochten evenmin de uitgaven van de gewestelijke ontvangers omdat ook hier de bronnen ontbreken (zoals voor Vlaanderen) of omdat een studie naar de financiën in andere gewesten ons te ver zou leiden. In grafiek 7 schetsen we de procentuele verdeling van de uitgaven van de algemeen ontvanger.

Eerder merkten we reeds op dat onderzoek naar de financiën van de Bourgondische hertogen uitwees dat de algemeen ontvanger maar over de helft van de totale staatsinkomsten beschikte.³⁵¹ In deze bescheiden studie naar de uitgaven van Maximiliaan van Oostenrijk kunnen we – als we bovenstaande bewering kunnen doortrekken – dus maar een voorlopig oordeel vellen over de helft van de bestedingen van deze vorst. Ondergeschikte niveaus en andere centrale kassen namen het overige deel van de uitgaven voor hun rekening. We ontberen dus een algemeen zicht op de staatsuitgaven in de periode 1477-1482, maar toch bevestigt de analyse van de verschillende categorieën uitgaven van de algemeen ontvanger enkele tendensen die we vaststelden bij het overzicht van de financiële politiek van Maximiliaan.

In grafiek 7 geven we een overzicht van de bestedingen van de centrale ontvanger in de periode van 1477 tot 1482 – het jaar 1478 namen we noodgedwongen niet op in ons overzicht omdat de rekening van dit jaar niet bewaard bleef. We deelden de uitgaven in in drie categorieën, namelijk (1) persoonlijk gebruik van de hertog en de hertogin, (2) betaling van personeel en hofraad, (3) het leger. Laten we eerst de inhoud van de drie categorieën belichten.



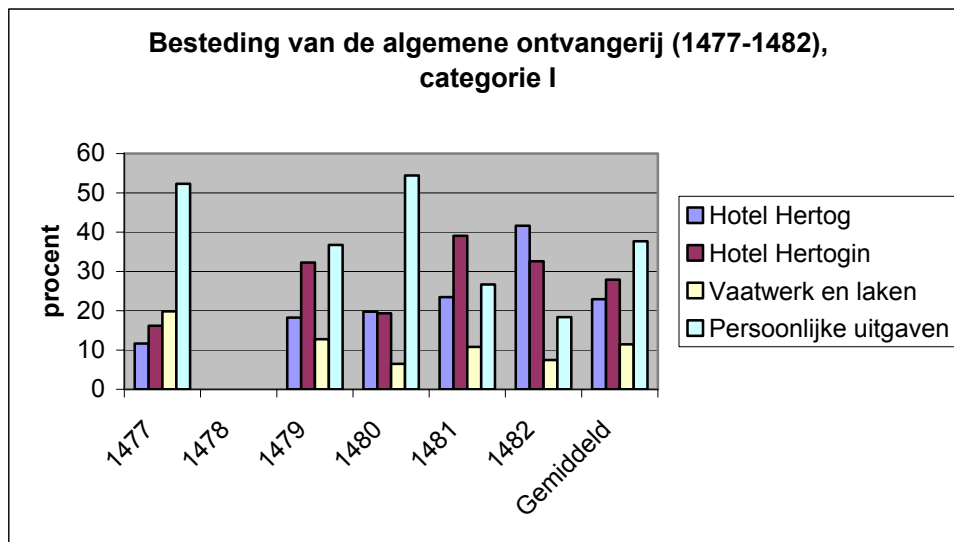
Grafiek 7: de besteding van de algemeen ontvanger van alle financiën tijdens de regering van Maria van Bourgondië, per categorie.³⁵²

In de eerste categorie treffen we het hotel van de hertog, de hertogin en hun kinderen, de uitgaven aan laken, juwelen en vaatwerk en de ‘persoonlijke uitgaven’ van de vorst aan (grafiek 8). De algemeen ontvanger verantwoordt in detail de kosten die hij heeft bij de aankoop van laken en vaatwerk, maar naar de besteding van de andere gelden hebben we het raden. De ontvanger laat enkel weten dat de geheime zaken van de hertog geen inzicht

³⁵¹ Wat althans de regeringen van Filips de Stoute en Filips de Goede betreft (Vannieuwenhuysen, *Les finances du duc* (1990), 174 en Blockmans, *The Low Countries*, 283).

³⁵² Bron: ADN: B 2115, 2118, 2121, 2124 en 2127.

behoeven.³⁵³ De persoonlijke entourage van de hertog beheerde zijn hotel en de ‘persoonlijke uitgaven’, die de ontvanger opdeelt in het zogenaamde ‘handgeld van de hertog’ en de ‘*deniers a monsieur pour faire son plaisir*’.³⁵⁴ Een aantal met de hertog meegereisde Oostenrijkers beheerden deze laatste categorie, maar een verdere analyse van deze uitgaven is door de geringe omvang van de informatie die deze personen aan de algemeen ontvanger doorspeelden, onmogelijk.³⁵⁵ De voor het hôtél en het ‘hertogelijke plezier’ gereserveerde gelden dienden meer dan waarschijnlijk om het Bourgondische hof in de haar kenmerkende luister te voorzien.³⁵⁶



Grafiek 8: Analyse van de kosten voor de persoonlijke hofhouding van Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1482).³⁵⁷

De tweede grote uitgavenpost betreft de betaling van personeel en hofraad (grafiek 9). De algemeen ontvanger deelt deze post op in drie delen: de salarissen van het personeel en de hofraad, de giften van de vorst en de kosten voor de ‘*ambassades*’ (dit zijn de gezantschappen en de boden van de hertog). Het valt echter moeilijk de subcategorie van de ‘giften’ van de hierboven aangehaalde subcategorieën ‘persoonlijke uitgaven’ en handgeld te onderscheiden. Maximiliaan en zijn ontvangers lieten leningen aan handelaars immers afwisselend onderbrengen in deze categorieën. Dat verklaart bijvoorbeeld waarom de ‘giften’ in 1482 een hoge piek kenden. Toen betaalde Maximiliaan de hoge leningen aan Giovanni Cambi en Tomasso Portinari terug³⁵⁸; afbetalingen die de algemeen ontvanger onderbracht in de categorie ‘giften’ en niet in ‘het handgeld’ zoals gewoonlijk. Ook onkosten van edellieden die troepen gefinancierd hadden, en die de hertog nadien vergoedde, nam de algemeen ontvanger

³⁵³ Het geld werd (bijvoorbeeld in 1480) aan Maximiliaan geschonken ‘*pour convertir et employer en certaines ses usages et affaires secretz, dont il ne veult autre ne plus ample declaracion*’ (ADN: B 2121, 570r).

³⁵⁴ ADN: B 2115, 136v (najaar van 1477).

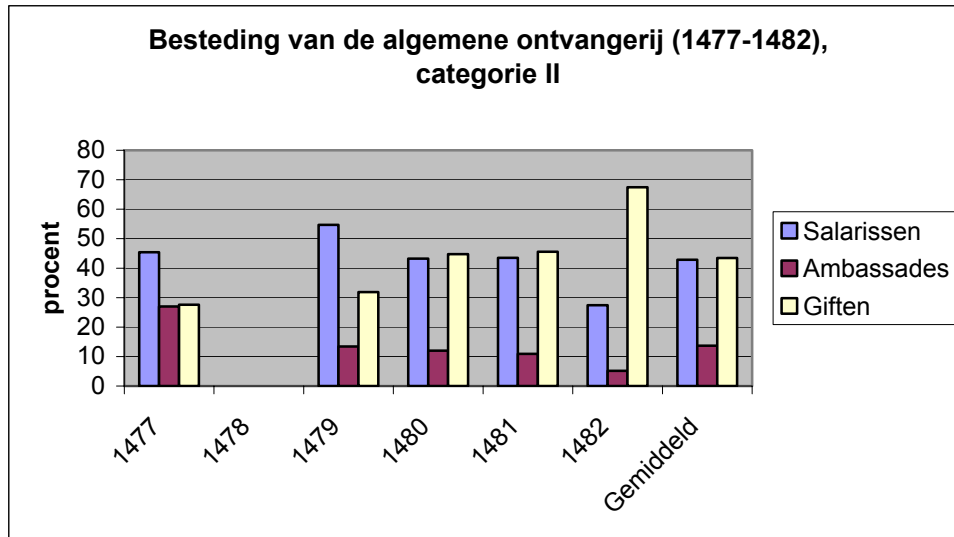
³⁵⁵ ‘*Despense pour deniers delivrez es mains de messire Martin, seigneur de Polham, chambelier, de Vith de Volkestain, escuier, chambellan, et de messire George Konterer, aussi chambelier, maistre de la cuisine de mon dit seigneur le duc par leurs lettres de recepte et par mandaments particuliers d’icellui seigneur*’ (ADN: B 2118, 385r).

³⁵⁶ Zie dienaangaande Paravicini, *The court of the dukes*, 509-10.

³⁵⁷ Bron: ADN: B 2115, 2118, 2121, 2124 en 2127.

³⁵⁸ ADN: B 2127, 301r-305r.

in de post ‘giften’ op.³⁵⁹ De algemeen ontvanger had dus geen strikte discipline, waarschijnlijk hing de inschrijving af van de formule die de hertog of de ontvanger gebruikte om een som uit te betalen (assignaties, uitgaven van nog niet ontvangen sommen en andere betalingswijzen die eigen zijn aan de ‘primitieve’ vorm van boekhouding die de ontvanger hanteerde).



Grafiek 9: Analyse van de administratieve kosten van het Bourgondisch-Habsburgse hof (1477-1482).³⁶⁰

Ook de inhoud van de derde algemene categorie, betalingen aan leger en oorlog, is aan veranderingen onderhevig. Aanvankelijk bestond deze categorie uit de uitgaven aan de oorlogstresorier en aan de artilleriesmeester (grafiek 10). De oorlogstresorier betaalde met dit geld de bewaking van forten, soldij voor ordonnantiebeden en andere krijgsverrichtingen.³⁶¹ In 1480 duikt een nieuwe subcategorie in de uitgavenpost ‘leger’ op, namelijk de ‘Duitse kamer’, beheerd door Andries Andries (*‘chambre aux deniers de mon dit seigneur subsequent qui est aussi commis au payement des Almans’*³⁶²). Aangezien de vorst bij zijn aankomst in de Nederlanden niet over de middelen beschikte om zijn Duitstalige ‘vrienden’ te onderhouden, maakte hij de algemeen-ontvanger en de oorlogstresorier verantwoordelijk voor hun betaling.³⁶³ De oorlogstresorier diende de Duitstaligen met zijn traditionele inkomsten te vergoeden. In 1480 richtte de vorst daartoe een ‘Duitse kamer’ op die dat jaar bijna 14 % van de totale uitgaven opsloopte, dat is 42 % van de uitgaven aan de oorlog.³⁶⁴ Met de hem toegeschoven middelen betaalde Andries Andries enerzijds een door Adolf van Nassau aangevoerde troep ‘Duitse soldaten’ die met de aartshertog meegereisd waren. Anderzijds

³⁵⁹ In maart 1482 ontving Filips van Bourgondië, heer van Beveren, bijvoorbeeld 1000 lb. par. van de vorst voor persoonlijke onkosten die hij bij de verdediging van Saint-Omer had (ADN: B 2127, 254v; over diens rol aldaar: Salamagne, *La défense des villes*, 298).

³⁶⁰ Bron: ADN: B 2115, 2118, 2121, 2124 en 2127.

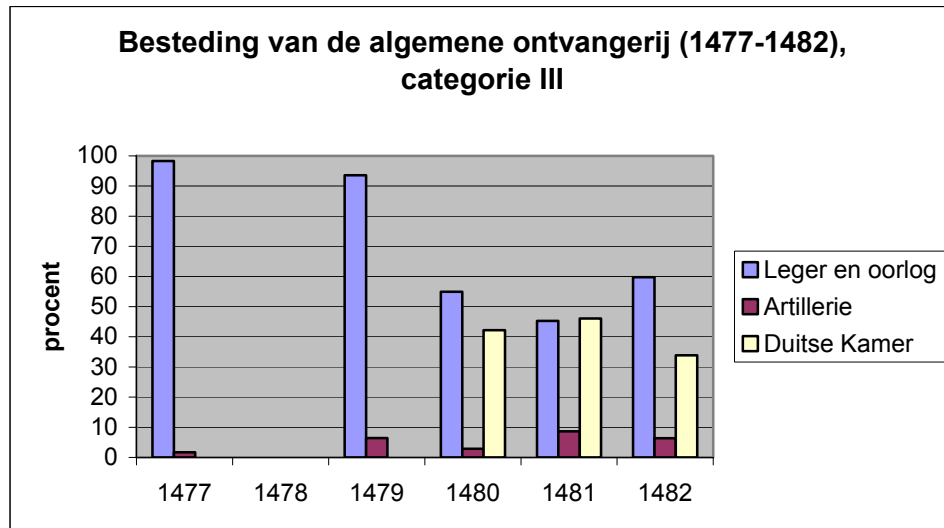
³⁶¹ Zoals bijvoorbeeld 106.400 lb. par. aan de prins van Oranje in 1479 voor de herovering van Bourgondië opstreek (ADN: B 2118, 90r). Met het geld werden de troepen en hun kapiteins betaald.

³⁶² ADN: B 2124, 61v.

³⁶³ Bijvoorbeeld een betaling van 2600 lb. par. in 1479 *‘ou paiement de certains pensionnaires de la haulte ligne d’Almaigne, amis de mon dit seigneur ou pays des Zwices, ou mon dit seigneur l’envoya lors avec autres pour certaines matieres et affaires qui grandement touchoient mon dit seigneur et dont il ne veult autre declaracion’* (ADN: B 2118, 101v).

³⁶⁴ In 1480 13,91 %, in 1481 16,90 % en in 1482 6,03 % op het totaal aan uitgaven.

bestond de ‘Duitse kamer’ uit een politieke raad onder leiding van Maarten van Polheim, die samengesteld was uit Duitstalige personen uit de hofhouding van de aartshertog.³⁶⁵ Deze ‘Duitse Kamer’, en haar niet-geïstitutionaliseerde voorloper, stond Maximiliaan bij in het leger, maar ze diende eveneens voor zijn persoonlijke bescherming. In tegenstelling tot elders beweerd, liet aartshertog Maximiliaan zich dus wel degelijk omringen door een uitgebreide lijfwacht.³⁶⁶



Grafiek 10: Analyse van de oorlogskosten van het Bourgondisch-Habsburgse hof (1477-1482).³⁶⁷

Hoewel de financiën van de ‘Duitse kamer’ bij de categorie ‘leger’ werden ondergebracht, betaalde Andries Andries zowel militairen als raadgevers. We dienen de door de algemeen ontvanger gehanteerde categorieën bijgevolg met enige voorzichtigheid te benaderen. Maar één conclusie doorstaat de kritische toets. De oorlogsuitgaven wegen zwaar door in de rekening van de algemeen ontvanger. In de regering van Maria van Bourgondië besteedde de algemeen ontvanger gemiddeld 31,15 % van zijn inkomsten en 31,01 % van zijn uitgaven aan het leger van het vorstenpaar.³⁶⁸ Als we het gemiddelde per jaar, berekend in grafiek 7, in ogenschouw nemen, valt op dat de drie grote categorieën waarin we de uitgaven van de algemeen ontvanger verdeelden, elkaar in evenwicht hielden. De algemeen ontvanger gaf een derde van zijn uitgaven uit aan het personeel, een derde aan persoonlijke onkosten van het vorstenpaar en een derde aan het leger van de hertog. Als we vergelijken met de weliswaar minder uitvoerig bestudeerde uitgaven van de vorige hertogen van Bourgondië, valt op dat de uitgaven aan het leger nog nooit zo zwaar hebben doorgewogen in een regering van één van die hertogen. Het verschil met een jaar waarin Filips de Goede geen oorlog voerde is uiteraard

³⁶⁵ Enerzijds werden grote sommen gereserveerd voor ‘*gens de guere*’ en hun kapiteins (waaronder bijvoorbeeld ook Engelbrecht van Nassau), anderzijds vonden we ook betalingen aan ‘*tant fait des gaiges comme de la despence ordinaire de l’ostel de mon dit seigneur*’. Ook nog ‘*ou paiement des Almans*’ of ‘*la despence ordinaire de l’ostel de mon dit seigneur*’ (ADN: B 2118, 61v-65r). Een beschrijving van de militaire activiteiten van de Duitstalige troepen bij Sablon du Corail, *Les étrangers au service*, 398-410.

³⁶⁶ De aanwezigheid van de ‘Duitse Kamer’ toont aan dat het hof van Maximiliaan wel degelijk over een militaire afdeling beschikte, van een zogenaamde ‘demilitarisatie’ van het Bourgondische hof na Karel de Stoute (aldus Cools, *The Burgundian-Habsburg court*, 164) is dus amper sprake.

³⁶⁷ Bron: ADN: B 2115, 2118, 2121, 2124 en 2127.

³⁶⁸ Gemiddeld spendeerde de algemeen ontvanger in de periode 1477-1482 224.322 lb. par. aan militaire onkosten (het jaar 1478 werd niet meegerekend omdat de rekening ervan niet bewaard bleef).

frappant. In 1445, het wat overheidsfinanciën betreft best bestudeerde jaar uit de regering van deze hertog, slorpte het leger maar 1,7 % op van de uitgaven van de algemeen ontvanger.

| <i>Omschrijving</i> | <i>1445</i> | <i>1477-1482</i> |
|----------------------------|-------------|------------------|
| Hotel hertog | 32 | 8,2 |
| Hotel hertogin en kinderen | 6,8 | 10,5 |
| Vaatwerk en laken | 6,5 | 4,3 |
| Persoonlijke uitgaven | 21,9 | 14,7 |
| Salarissen | 14,5 | 11,8 |
| Ambassades | 4,1 | 3,5 |
| Giften | 10,9 | 14,1 |
| Leger | 1,7 | 31 |
| Rest | 1,6 | 1,9 |
| <i>Totaal</i> | <i>100</i> | <i>100</i> |

*Tabel 1: procentuele besteding van de algemeen ontvanger in 1445 en 1477-1482.*³⁶⁹

1445 is echter een uitzonderlijk ‘vredig’ jaar. In een oorlogsjaar nam het aandeel van de kosten van het leger in de rekeningen van de algemeen ontvanger uiteraard fors toe. De ontvanger van Jan zonder Vrees besteedde op het hoogtepunt van zijn oorlogen een kwart van de uitgaven aan het leger.³⁷⁰ Zijn vader Filips de Stoute hield de militaire uitgaven sterk onder controle. Beide vorsten beschikten wel over aanzienlijke sommen uit de Franse schatkist om oorlogen te financieren.³⁷¹ Filips de Goede voerde soms dure oorlogen, maar niet in die mate dat hij gedurende zijn hele bewind in geldnood verkeerde.³⁷² De cijfers uit tabel 1 tonen aan dat gemiddeld een derde van de rekening van de algemeen ontvanger van Maximiliaan en Maria bestemd was om de oorlog te bekostigen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de algemeen ontvanger vanaf 1 januari 1480 ook de functie van oorlogstresorier op zich nam.³⁷³

Als we beide cijferreeksen in tabel 1 vergelijken, valt op dat het grote aandeel van militaire uitgaven vooral ten koste gaat van het hertogelijke hotel. Dit betekent echter niet dat Maximiliaans persoonlijke onkosten lager lagen dan die van Filips de Goede. We hebben immers geen zicht op het persoonlijk budget van beide hertogen dat door de ontvanger van de ‘*chambre aux deniers*’ beheerd werd. Misschien spijsde Maximiliaan zijn persoonlijke uitgaven met leningen of inkomsten die ons onbekend zijn. Ook een deel van de oorlogsuitgaven ontsnapt ons. Verscheidene leningen die de financiële administratie aanging, maar die wel voor het leger aangewend werden, zijn niet bij de inkomsten noch bij de oorlogsuitgaven ingeschreven.³⁷⁴ Bovendien hebben we geen zicht op de oorlogskosten van de gewestelijke ontvangers, die voornamelijk in het zuiden van het graafschap Vlaanderen

³⁶⁹ Dit is het procentueel aandeel van elke uitgavenpost ten opzichte van de algemene uitgaven. De cijfers uit de periode 1477-1482 zijn een gemiddelde per jaar (1478 niet meegerekend). De cijfers van 1445 vonden we in Arnould, *Une estimation des revenus*, 215 en Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 169.

³⁷⁰ Schnerb, *Un aspect de la politique financière*, 14 en 26. De auteur wijst ook op de moeilijke methodologische invalshoek die een onderzoek naar militaire uitgaven van de vorst met zich meebrengt. Militaire uitgaven staan verspreid over de rekening van de algemeen ontvanger, en in oorlogstijd zijn er doorgaans ook aparte oorlogskassen werkzaam.

³⁷¹ Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc* (1984), 499.

³⁷² Een overzicht van zijn financiële toestand in Vaughan, *Philip the Good*, 259-67.

³⁷³ ADN: B 2121, 1r.

³⁷⁴ De eerder besproken lening van 40.000 lb. par. door Brugse burgers en handelaars in november 1477 aan de hertog werd aan de prins van Oranje toevertrouwd om de oorlog in Bourgondië te ondersteunen, maar de ontvanger-generaal noteerde enkel de (gedeeltelijke) afbetaling ervan in de post ‘handgeld van de hertog’, niet in de inkomsten of de oorlogsuitgaven (ADN: B 2115, 79r-80r).

hun inkomsten rechtstreeks aan troepen en militair materieel spendeerden.³⁷⁵ Daarbij vergeten we nog de uitgaven van de Vlaamse steden om de oorlog te ondersteunen, waar we later dieper op ingaan. De kosten voor de oorlog zijn verspreid over verschillende rekeningen en liggen dus hoger dan de som die de algemeen ontvanger eraan uitgaf. Het hoge niveau dat laatstgenoemde rekeningen laten zien is dus zo goed als zeker een minimum.

Tal van methodologische problemen maken het moeilijk een precies beeld op te hangen van de politiek die de vorst met de staatsinkomsten voerde. Bovendien verrichtten we enkel onderzoek naar de uitgaven van de algemeen ontvanger, die maar over de helft van de staatsinkomsten beschikte. Deze korte analyse bevestigt het beeld dat we kregen uit de bespreking van de financiële politiek van Maximiliaan. De vorst hoopte met de verhoogde inkomsten voornamelijk de oorlog in eigen voordeel te beslechten. Maar dat lukte niet. De Franse troepen bleven de grenzen bestormen en bovendien ondernam Maximiliaan verscheidene krijgstochten in de noordelijke gewesten (zie vroeger). Deze oorlogen ontwrichtten gedurende de volledige regering van Maria de rekening van de algemeen ontvanger, die gemiddeld een derde van zijn uitgaven aan een schijnbaar onoplosbaar conflict besteedde. Maximiliaan wenste een van de steden onafhankelijke militaire politiek te voeren en diende zijn huurlingen en de 'bandes d'ordonnance' zelf te bekostigen. De oorlog zoog in de jaren 1479-1481 steeds meer middelen naar zich toe (zie grafiek 7). Dit had verregaande politieke gevolgen. Het permanente geldgebrek van de staat en de constante druk die de oorlog op de rekening van de algemeen ontvanger uitoefende, deed de administratie naar alle mogelijke beschikbare middelen zoeken om de oorlog te bekostigen. Ze zocht haar toevlucht tot krediet, of tot verhoogde fiscale lasten. De strategie om via een verhoogde inzet de oorlog te winnen was na enkele jaren omgeslagen in een geldverslindende politiek die de administratie in een lastig parket bracht. Ze had de keuze om de kosten door te rekenen aan de onderdaan, tegen diens politieke rechten in, of de oorlogszuchtige politiek een halt toe te roepen.

2.4.2 De politiek van de overheid ten opzichte van de privileges van 1477

Een mooi voorbeeld van het politieke dilemma waarmee de financiële ambtenaren van Maximiliaan te maken kregen, illustreert tevens de politiek van de vorst ten opzichte van de privileges van het land waarover hij sinds 1477 samen met Maria heerste. Om de grenzen van het graafschap Vlaanderen te beschermen, hadden de Leden, in samenspraak met de Staten-Generaal, een verdedigingslinie in het zuiden van het graafschap opgeworpen, onder andere nadat Henegouwse steden een noodkreet aan de jonge hertogin hadden gericht.³⁷⁶ De garnizoenen van de steden Douai en Saint-Omer werden onder het toezicht van de militaire strateeg Jacques Galliot, heer van Chanteraine (in Brabant), geplaatst.³⁷⁷ Om er de troepen te betalen had de edelman in de zomer van 1477 de ontoereikende financiën die hij ter zijner beschikking had gekregen, aangevuld met eigen middelen. Eind september 1477 had Maximiliaan hem te Blankenberge en Oostende aangespoeld Engels laken ter compensatie beloofd, hetgeen de vorst volgens zijn strandrecht toekwam. De gedupeerde Engelse handelaars die hun goederen overboord hadden zien gaan, eisten van de ontvanger van het

³⁷⁵ Voorbeelden hiervan bij Salamagne, *La défense des villes*, 301-3.

³⁷⁶ Salamagne, *La défense des villes*, 299 en 305.

³⁷⁷ Jacques Galliot streed in de belangrijkste militaire operaties die Karel de Stoute tijdens de laatste jaren van zijn regering opzette, en nam vanaf juli 1477 aan de oorlog tegen de Fransen deel (Molinet, *Chroniques*, I, 218). Maximiliaan nam hem in november 1477 in zijn hofhouding op (Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 117). Hij zou samen met zijn voornaamste leerling, Filips van Kleef, in 1488 de kant van de Vlaamse opstandelingen kiezen (over zijn carrière, zie Haemers, *Philippe de Clèves* en Cools, *Mannen met macht*, 209-10).

Brugse kwartier, Jan van der Scaghe, die instond voor de inning van het strandrecht te Blankenberge en Oostende, hun goederen terug, zich beroepend op het aloude handelsverdrag tussen de Vlaamse graaf en de Engelse koning dat het eigendomsrecht van een Engels handelaar herstelde indien hij aangespoelde goederen terug opeiste. Jan van der Scaghe vond de eis van de Engelsen rechtmatig en schonk hen de goederen terug. Jacques Galliot duwde de ontvanger echter het hertogelijke bevelschrift onder de neus, maar hij ving bot. Jan van der Scaghe confronteerde de edelman immers met een ander hertogelijk mandament dat de Engelse kooplieden, conform hun privilege, gelijk gaf. Toch had Maximiliaan Jan van der Scaghe terechtgewezen, en hem verplicht de goederen aan Jacques Galliot af te staan.³⁷⁸ De edelman zocht zijn heil bij de Grote Raad, maar deze oordeelde dat Jan van der Scaghe recht in zijn schoenen stond. Ze bevestigde op 30 januari 1478 de Engelse handelaars in het bezit van hun goederen.

In een eerste reactie om de Franse vijand te weerstaan, deed de staat verregaand beroep op de financiële draagkracht van loyale edellieden. Om één van hen te compenseren was de vorst echter op bestaande voorrechten van handelaars en onderdanen gebotst. De ambtenaar in kwestie, en nadien de Grote Raad, hadden Maximiliaans beleid in het bovenstaande voorbeeld gecorrigeerd. De vorst diende de edelman op een andere wijze te vergoeden, vanaf 1 maart 1478 genoot Jacques Galliot voortaan een jaarlijks pensioen.³⁷⁹ De Grote Raad trad in deze zaak op als waakhond van de openbare rechtsorde, zoals de onderdanen het in de privileges van 1477 hadden voorzien. De Raad had eveneens orde geschapen in de hectische politieke keuzes die de vorstelijke administratie aanvankelijk gemaakt had door beide partijen in hun eis te ondersteunen. Uiteindelijk schatte de Grote Raad de bestaande privileges hoger in dan het vorstelijke mandament van Jacques Galliot. Ook de gewestelijke ontvanger, Jan van der Scaghe, was de rechten van de handelaars toegewijd. De zoektocht naar geld in de moeilijke oorlogsomstandigheden waaronder de vorstelijke administratie gebukt ging, zou, volgens hem, in dit geval niet ten koste gaan van privileges waarover sommige kooplieden beschikten.

Dit betekent niet zozeer dat Jan van der Scaghe zich moreel verplicht voelde om de privileges van 1477 door dik en dun te verdedigen of dat hij een diepgaande sympathie koesterde voor hen die de privileges van 1477 doorgedrukt hadden. De algemeen ontvanger wou gewoon de orde in het graafschap bewaren. Indien hij de Engelsen ongelijk gaf, zou een storm van protest van buitenlandse handelaars ongetwijfeld het gevolg zijn. De bestuurlijke elite van Brugge zou in dat geval eveneens van zich laten horen omdat de Brugse politiek er al eeuwen op gericht was de buitenlandse handelaars gunstige handelsvoorwaarden aan te bieden. Jan van der Scaghe was vooruitziend en trachtte een evenwichtige politiek te voeren die bestaande rechten niet met de voeten trad.

In het vorige hoofdstuk besloten we dat niet elke staatsfunctionaris de privileges van 1477 naleefde, daartoe gedwongen door de vorst, door de oorlog en de geldnood van de dynastie. De massale ambtsverpachting, de voorafbetaling van beden en het afdwingen van gecontesteerde tollens verstoorde de politieke relaties in het graafschap Vlaanderen grondig. Dergelijke inbreuken tegen de privileges van 1477 provoecerden de samenstellers ervan, en toonden dat Maximiliaan en zijn ambtenaren niet van plan waren het Vlaams privilege nog

³⁷⁸ *‘Combien que le dit exposant [Jacques Galliot] lui [Jan van der Scaghe] avoit fait presenter nos dittes lettres [van de vorst] comme a lui adreschans, et lui requerre qu’il voulsist lever sa main des dits draps et biens et les lui faire delivrer en prenant les dittes lettres pour s’en acquit, avoit de ce faire esté refusant, disant que par autre mandement de nous, obtenu par Robert Sfieze, Herbert Jehan Fissche et Jehan Warmer, marchans de Londres en Engleterre, il lui estoit mandé de leur en faire delivrance, a quoy icelluy exposant requist estre receu a opposicion’* (ARA: GR, 796, 16v-17v).

³⁷⁹ Hij ontving voortaan een jaargeld van 1600 lb. par. (ADN: B 2118, 96v).

langer als leidraad van hun handelen te gebruiken. Vanaf zijn aankomst in de Nederlanden wenste Maximiliaan de politieke macht van de dynastie te versterken. In september 1477 gaf hij enkele vertrouwelingen de instructie de Bourgondische machtsaanspraak in Luxemburg te herstellen.³⁸⁰ We herinneren er nog even aan dat Maximiliaan in december 1477 aan zijn ambtenaren een instructie had gegeven om in de mate van het mogelijke het Hollandse privilege van 1477 te omzeilen. Maximiliaan slaagde er grotendeels in het Hollands privilege te ondermijnen, ondanks het soms lange tegenstribbelen van de Hollandse Staten.³⁸¹ Een maand voor de Hollandse instructie had Maximiliaan zijn ambtenaren een gelijkaardige opdracht gegeven in Brabant. Op 22 november liet de vorst een afschrift van de Brabantse Blijde Inkomst van 1477 vervaardigen waarbij de voor hem nadelige punten werden aangestipt.³⁸² De Brabantse staten verzetten zich heftig tegen de toenemende overtredingen van hun privilege door de vorstelijke ambtenaren, maar langzaam kantelde ook in dit hertogdom de machtsbalans.³⁸³ Net als in Vlaanderen en Holland hielden Maximiliaan en zijn ambtenaren, toen de invasie van de Fransen een halt toegeroepen was, vanaf het najaar van 1479, ook in Brabant steeds minder rekening met de politieke beperkingen die de privileges van 1477 hen opgelegd hadden.

Ook op vlak van jurisdictie sneuvelen al snel enkele toegevingen van 1477. De Grote Raad mocht dan in bovenstaand voorbeeld wel volgens de privileges van 1477 handelen, de vorst trachtte de toen opgelegde beperkingen van het ressort van de Raad te omzeilen. De Staten-Generaal hadden in 1477 evocatie door deze Raad verboden, maar door middel van ‘*lettres patentes*’ onttrok het vorstenpaar zaken van lokale rechtbanken om ze door de Grote Raad te laten beslechten. De vorst nam met de ene hand wat hij met de andere gegeven had.³⁸⁴ Het is in deze context raadzaam om de achtergrond van de raadsheren van de Grote Raad te belichten. Het Groot Privilege van 11 februari 1477 had tot een gedoseerde samenstelling van de Grote Raad bevolen. Van de zesentwintig raadsheren diende de helft edel te zijn, de andere helft jurist.³⁸⁵ Twee documenten lichten ons in over de personen die aanvankelijk plaatsnamen in de Grote Raad, maar ze vertonen onderlinge verschillen.³⁸⁶ Over de Vlaamse vertegenwoordiging in de Grote Raad zijn ze het echter eens. Lodewijk van Gruuthuze en Jan van Halewyn waren de zetelende edelen, Filips Wielant en Paul de Baenst de ‘*clerken van rechte*’ zoals het Groot Privilege voorschreef. De Raad beschikte daarnaast ook over twee secretarissen van Vlaamse origine, namelijk Jan de Beere en de audiencier Antoon van Halewyn. Het contemporaine document voegt daar nog Jacob Heyman aan toe.³⁸⁷ Hoe dan ook, de vaststelling die we maakten bij het overzicht van de financiële ambtenaren van Maximiliaan, geldt ook voor de juristen die de hertogelijke rechtspraak verzekerden. De continuïteit van de ambtenarij van Karel de Stoute is opmerkelijk. Filips Wielant was raadsheer in het Parlement van Mechelen.³⁸⁸ Diens schoonvader Jan van Halewyn, heer van Zwevezele, was vanaf 1474 de president van de Raad van Holland toen de stadhouder van

³⁸⁰ Petit, *Le Luxembourg et le recul du pouvoir*, 444.

³⁸¹ Boone & Brand, *De ondermijning van het Groot Privilege*, 20-1 en Jongkees, *Het Groot Privilege*, 188.

³⁸² Van Uytven, *1477 in Brabant*, 275 en 357-71.

³⁸³ *Ibidem*, 281-2.

³⁸⁴ Stengers, *Composition, procédure et activité judiciaire*, 32-3 en Van Rompaey, *De Grote Raad*, 138-9.

³⁸⁵ Blockmans, *Privilege voor alle landen*, 90.

³⁸⁶ Namelijk de zeventiende-eeuwse kopie van de hofordonnantie van 22 maart 1477 (RAG: RV, 34323) en een vijftiende-eeuwse kopie van een ongedateerd document met als titel ‘*s’ensult les personnes que ma tres redoubté damoiselle a prins pour estre de son conseil*’ (ARA: MD, 104, 31v-32r). Misschien was dit laatste document een kladversie van de hofordonnantie, want ze is onvolledig. De lijst telt maar dertien namen. Ze volgt de gedoseerde samenstelling per land, maar houdt zich niet aan de aantallen die het Groot Privilege voorschreef.

³⁸⁷ ARA: MD, 104, 32r.

³⁸⁸ Buntinx, *Wielant (Filips)*, 1010.

Holland, Lodewijk van Gruuthuze, afwezig was.³⁸⁹ Brugge verzette zich echter hevig tegen de benoeming van Jan van Halewyn tot voorzitter van de Raad van Vlaanderen.³⁹⁰ De edelman was in 1475 door Brugge verbannen, maar na een woedende reactie van Karel de Stoute, had de stad deze straf weer ingetrokken.³⁹¹ Brugge aasde nu op revanche – met succes. Tot aan zijn dood, nog geen jaar later, zou Jan van Halewyn als gewoon raadsheer in de Grote Raad zetelen. Ook secretarissen Jan de Beere, Antoon van Halewyn en Jacob Heyman waren reeds hertogelijk secretaris in de voorbije jaren, de andere raadsheren van de Grote Raad hadden evenzeer een grote ervaring in hun ‘nieuwe taak’.³⁹² Enkel Paul de Baenst was nieuw, maar deze te Padua afgestudeerde erudiet behoorde tot een familie die reeds jarenlang vorstelijke functionarissen onder zijn leden kende. Zijn neef Guy de Baenst was bijvoorbeeld reeds raadsheer in de Raad van Vlaanderen van 1472 tot 1477.³⁹³

Zoals voor het financiële facet van Maximiliaans politiek vast te stellen is, ging de continuïteit van het politieke personeel dus gepaard met de voortzetting van het gevoerde beleid. Onderzoek naar de vonnissen van dit gerechtshof leerde bovendien dat de benoemde edellieden in de praktijk amper aan de zittingen deelnamen.³⁹⁴ Vanaf het najaar van 1477 functioneerde de Grote Raad terug als een door juristen bevolkt gerechtshof dat door de verzwakking van het centrale gezag haar activiteit wel verminderd zag, maar terug aan een voorzichtige opmars kon beginnen.³⁹⁵ Door de benoeming van raadslieden van de Grote Raad naar zich toe te trekken, kon de vorst de functie van deze instelling als ‘garantie van de privileges van 1477’ ondermijnen. Kenschetsend is bijvoorbeeld de benoeming van Jean Carondelet, de voormalige voorzitter van het Parlement van Mechelen, tot kanselier en hoofd van de Grote Raad op 26 maart 1480.³⁹⁶ Deze Bourgondische edelman en jurist was door de Staten-Generaal van 1477 als kanselier aan het hoofd van de Grote Raad geweigerd omdat hij het Nederlands niet machtig was. Toen Maximiliaan hem terug aan het hoofd van de Raad plaatste, zou hij weinig ondernemen om deze privileges in stand te houden.

Naast financiële en juridische voorrechten probeerde de vorst in de periode van 1477 tot 1482 ook politieke privileges van de onderdanen te omzeilen. De drieste aanpak van overheidswege om vertegenwoordigers van steden gevangen te nemen indien de betaling van de portie van de bede van hun stad achterwege bleef, is hiervan een voorbeeld. In augustus 1479 liet de ontvanger van de Vlaamse bedden, Jan van Nieuwenhove fs. Michiel, enkele Gentenaars te Brugge arresteren omdat de Gentenaars, aldus de ontvanger, de betaling van de laatste portie van een bede uit 1477 uitstelden. Pas na een lening bij de toen in Brugge verblijvende hoogbaljuw van Gent, Jan van Dadizeele, werden de Gentenaars vrijgelaten.³⁹⁷ In het schepenjaar 1477-1478 dienden de Brugse stadsontvangers in opdracht van Jan van

³⁸⁹ Damen, *De staat van dienst*, 464-5. In februari 1477 was hij uit Holland weggevlucht (Jongkees, *Het Groot Privilege*, 158).

³⁹⁰ Op 8 maart 1477 werd Jacob Coolbrant naar de vertegenwoordigers van de stad te Gent gezonden om ‘te wederstane dat meester Jan van Halewin gheen president van der camere van den rade in Vlaendren wesen zoude daer omme dat hij uut was, zo de goede lieden van der wet van deser stede verstaen hadden, twelke belet was’ (SAB: SR, 1476-77, 51r).

³⁹¹ Gilliodts-Van Severen, *Une lettre de Charles*, 58-9.

³⁹² Over beide Vlaamse secretarissen: Paravicini, *L'arsenal de pouvoir*, 148 en Cockshaw, *Le personnel de la chancellerie*, 67. Ook de juristen en secretarissen uit de andere landen waren oudgedienden van Karel de Stoute, zoals Jean d’Auffay, Guillaume Hautain, Louis de la Vallee, Rijkaard Utenhove, Jean de la Bouverie, Thomas de Plaine, Thomas de la Papoire, en Karel de Groote. Voor hun biografie verwijzen we naar Dumolyn, *Staatvorming en vorstelijke ambtenaren, passim* en Cools, *Mannen met macht, passim*.

³⁹³ Buylaert, *Baenst (Paul de)*, 49-50.

³⁹⁴ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 137 en Stengers, *Composition, procédure et activité judiciaire*, 7-10.

³⁹⁵ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 138-9.

³⁹⁶ *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 107; Cools, *Mannen met macht*, 184 en ADN: B 17732, ‘Carondelet’.

³⁹⁷ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 74-5.

Nieuwenhove fs. Michiel en de gewezen stadsontvanger Jan Dhondt ruim een maand op het stadhuis te verblijven omdat de stad nog een achterstallige bedde diende uit te betalen, en tevens verzocht werd een oplossing te vinden voor de aflossing van een lening die Jan Dhondt nog op de stad lopen had.³⁹⁸

Twee ophefmakende incidenten te Gent symboliseren de politiek van Maximiliaan en een aantal van zijn ambtenaren ten opzichte van de politieke rechten die de Gentenaars in 1477 verworven hadden. Bij zijn aantreden had de nieuwe vorst nochtans het Gents privilege van 1477 bezworen, hetgeen hij herhaalde in juli en september 1478 als compensatie voor de toekenning van een nieuwe oorlogsbedde door de stad.³⁹⁹ In augustus 1479 deed zich echter een incident voor tijdens de verkiezing van nieuwe schepenen in de stad. Het Gentse privilege van 1477 herstelde de kiesprocedure die tot aan de Vrede van Gavere van 1453 in zwang was en die een proportionele verdeling van de schepenzetels over de Drie Leden van de stad voorschreef. De Gentenaars hadden in de voorbije decennia in hun talrijke discussies met de vorst steeds de eigen interpretatie van het charter van Senlis, waarin de Franse koning Filips de Schone in 1301 de kiesprocedure had opgelegd, gepredikt.⁴⁰⁰ De inzet was dan ook groot. De schepenen beheersten het economische, financiële, sociale, culturele en politieke leven in de stad en het ambt opende de weg naar lucratief stedelijk kapitaal.⁴⁰¹ Zolang de vorst of zijn netwerken in de stad geen greep hadden op de benoeming van de schepenen, bleef zijn invloed op hun politiek (die zich ver buiten de stadsgrenzen deed gelden) erg beperkt en kon hij amper aanspraak maken op de stedelijke financiën.

In augustus 1479 vormde de kiesprocedure alweer stof tot conflict.⁴⁰² Willem van der Scaghe, Jaspar van den Hole en Lieven Utermeere, drie van de door de vorst (of zijn vertegenwoordigers in de stad) aangestelde herekiezers, verwierpen op 14 augustus, de traditionele dag van de verkiezing van de nieuwe schepenen, de keuze die de vijf andere kiezers op de openbare plechtigheid hadden voorgesteld. Daarmee begingen ze een zware overtreding, omdat volgens het charter van Senlis het kleinste deel van de acht kiezers zich diende aan te sluiten bij de keuze van de meerderheid. Of de vorst hierin zelf de hand had, is niet te achterhalen, maar het is duidelijk dat één bepaalde groep in de stad de nieuwe lichte schepenen, die voor twee derde uit opstandelingen van 1477 bestond, contesteerde. Daarmee hoopte ze ongetwijfeld de invloed van de opstandelingen te doorbreken, al was het maar om zelf invloed in het stadsbestuur te krijgen. De machthebbers in de stad lieten niet begaan en verbanden de drie tegenstanders op 20 september 1479 voor vijftig jaar uit het graafschap.

Enkele maanden later dook Willem van der Scaghe echter op in Brugge nadat hij hiervoor de toestemming had gekregen van de soeverein-baljuw van Vlaanderen, Josse de Lalaing, tevens Vliesridder, kamerheer en raadgever van Maximiliaan, kasteelheer van Sluis, admiraal van Vlaanderen en de toekomstige stadhouder van Holland en Zeeland.⁴⁰³ Deze

³⁹⁸ *Item betaelt van costen ghedaen binnen .xxxvi. daghen tijds dat de ghecommitteerde ghevanghen laghen in den Buerch ten vervolghe van den ontfanghere van der subvencien [Jan van Nieuwenhove fs. Michiel] ende van Jan Dhondt* (SAB: SR, 1477-78, 146r). De carrière van Jan Dhondt komt later nog aan bod.

³⁹⁹ De vorst bekrachtigde de *'privilegien alzoewel oude als nyeuwe'* die *'wij zindert ende terstont naer die confirmacie van den huelijke tusschen ons ende haer hebben oic geconfermeert'*, voor *'die groote notabele menichfulde ende gemene diensten die ons dagelicx doen die goede lieden van onser voorseyder stede van Gend tot huerlieder groote ende zwaere lasten ende costen ende sonderlinge nu in deser onser tegewoirdiger oirloge'* (RAG: OV, 823 – 14 juli 1478). *'Ende dat dese zaken goet, vast ende ghestadich bliven moghen eeuwelic ende tallen daghen'* (RAG: OV, 825 – 24 september 1478).

⁴⁰⁰ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 33-48 en *idem, Het charter van Senlis*, 10-21.

⁴⁰¹ Haemers, *De Gentse opstand*, 53-101.

⁴⁰² Tenzij anders aangegeven, is hetgeen volgt gebaseerd op SAG: 212, 1, 35r; 93, 7, 22r-v; 93bis, 2, 179-180 en Van Leeuwen, *Didactiek in een middeleeuws stadhuis*, die dit geval uitgebreid bestudeerd heeft.

⁴⁰³ Een biografische notitie in Cools, *Mannen met macht*, 246 en Van Gent, *Een middeleeuwse crisismanager*, 256: op 26 mei 1480 zou Maximiliaan hem tot stadhouder van Holland-Zeeland aanstellen in plaats van de omstreden Wolfert van Borsele. Hij stierf in het beleg van Utrecht op 5 augustus 1483. Daardoor diende Josse de

edelman zou, ofwel als militair ofwel als politiek strateeg, in de komende jaren steeds de kant van de vorst kiezen in diens conflicten met eigenwijze steden en opstandige edelen. We kunnen in de bescherming van een tegenstander van het Gentse regime dan ook een politiek manoeuvre herkennen om, al dan niet met medeweten van Maximiliaan, enerzijds de Gentse machtsaanspraak in het graafschap en anderzijds de legitimiteit van de benoeming van de Gentse schepenenbank van 1479 te ondergraven. De Gentse schepenen konden een dergelijk gedrag van een overheidsfunctionaris, noch een aantasting van hun voorrechten tolereren.⁴⁰⁴ De zaak ondergroef de eigen machtsbasis en opende de weg naar een verdere contestatie van het Gentse particularisme.

In maart 1480 had Gent aan de Brugse gezagsdragers om de uitlevering van Willem van der Scaghe gevraagd, waarop deze de geviseerde Gentenaar gevangen had gezet.⁴⁰⁵ Willem liet echter niet begaan en had, door middel van een juridische creativiteit, en misschien op aanstichten van de soeverein-baljuw, een soort van immuniteit verkregen. Hij had namelijk zijn zaak aanhangig gemaakt bij de officialiteit van Doornik die te Brugge resideerde, waardoor het dossier aan de bevoegdheid van de Brugse schepenen werd onttrokken. Welk aspect van de zaak Willem precies aankaarte bij de officialiteit is ons, bij gebrek aan adequate bronnen, niet duidelijk. Maar Gent liet niet begaan en spande een proces aan voor de Grote Raad, daarbij gesteund door Brugge dat één van de verworvenheden van 1477 verloren had zien gaan.⁴⁰⁶ Die stipuleerden namelijk dat kerkelijke rechtbanken niet bevoegd waren om geschillen tussen leken te berechten, waarmee zowel de stedelijke als de vorstelijke overheid een lange strijd tegen kerkelijke inmenging in wereldlijk recht besloten.⁴⁰⁷ De drie Leden speelden het slim. Op 1 juli 1480 vaardigden ze gezamenlijk een edict uit dat haar burgers verbood nog langer wereldlijke zaken door kerkelijke rechtbanken te laten beoordelen.⁴⁰⁸ Daarmee reden de drie Leden de vorstelijke administratie klem. Deze ijverde reeds decennia om de kerkelijke inmenging in lekenzaken te beteugelen. Ze zal in het voorjaar van 1481 de Leden gelijk geven en het protest van de bisschoppen tegen het edict van juli 1480 voor de Grote Raad afwijzen.⁴⁰⁹ De beschermers van Willem van der Scaghe

Lalaing wel af te zien van zijn functie van soeverein-baljuw die hij van 20 augustus 1479 tot 19 mei 1480 uitoefende. Ook onder Karel de Stoute was hij reeds soeverein-baljuw (vanaf 28 maart 1474), maar zijn actieve deelname in diens veldtochten noopte hem zijn leernecht Jan van Dadizeele als plaatsvervanger aan te duiden (vanaf 20 juli 1474). Josse de Lalaing werd gevangen genomen te Nancy, en na zijn terugkeer in de Nederlanden in april 1477 verzaakte hij aan het soeverein-baljuwschap. Voortaan nam Jean de Bourgogne de functie waar, maar na diens dood op het slagveld van Guinegatte nam Josse de Lalaing diens taak weer over (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 615; Molinet, *Chroniques*, I, 313 en *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 6 en 42).

⁴⁰⁴ Meer bepaald het privilege van 1297 dat bepaalde dat een banneling niet in Vlaanderen mocht terugkeren zonder de uitdrukkelijke toestemming van de schepenen was hen een doorn in het oog, zie Van Leeuwen, *Didactiek in een middeleeuws stadhuis*, 339-40. Over de strategie van de vorst om de soeverein-baljuw als breekijzer van stedelijk particularisme te gebruiken: Boone, *De soeverein baljuw*, 71-2.

⁴⁰⁵ SAB: SR, 1479-80, 73r.

⁴⁰⁶ SAG: 400, 27, 89r: Adriaan van Raveschoot reisde naar de Grote Raad 'angaende Willem van der Scaghe die daer in haerlieder handen bij mandamente van den gheestelijken hoven commen was'. Op 22 maart 1480 vaardigde ook Brugge een delegatie naar Brussel af 'omme dien van Ghend assistencie ende bijstand te doene int vercrighen van Willem van der Schave [sic], daer ghebannen, de welke ten vervolghen van die van Ghend hier ghevanghen was ende daer naer bij mandementen uter vanghenesse ghelicht' (SAB: SR, 1479-80, 73r). We vonden geen sporen van een proces voor de Grote Raad terug.

⁴⁰⁷ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 134-5 en Vleeschouwers-Van Melkebeek, *L'officialité de Tournai*, 247.

⁴⁰⁸ SAG: 93, 7, 29r (uitgegeven door Vleeschouwers-Van Melkebeek, *L'officialité de Tournai*, 235). Ook Ieper stemde dus in met het edict, hetgeen misschien kan verklaard worden door de ruzie die de stad had met de bisschop van Terwaan over diens jurisdictie in 1480 (Diegerick, *Inventaire analytique et chronologique*, IV, 50).

⁴⁰⁹ *Ibidem*, 248. Dit betekende echter niet het einde van de bemoeienis van de officialiteit in lekenzaken; het Brugse Vrije zal in de zomer van 1481 een proces voor de Grote Raad tegen de officialiteit van Doornik over deze jurisdictie inspannen (*idem*, *Jurisdictie over criminele clerici*, 103-14).

dienden kleur te bekennen en verdedigden voortaan persoonlijk de zaak van de verweesde Gentenaar. Brieven van de Gentse schepenen aan Maximiliaan waren zoden aan de dijk.⁴¹⁰

Maar de steden hadden nog één machtig wapen achter de hand: geld. Toen de vorst in juli 1480 vanuit Holland naar Vlaanderen reisde met de bedoeling om fondsen te bedelen voor een nieuwe krijgstoet in Holland en in Luxemburg (met de opvolging van Karel de Stoute aldaar als inzet), belegden Gent, Brugge en Ieper een ledenvergadering met de bedoeling om, zoals vanouds, politieke toegevingen met financiën af te kopen.⁴¹¹ Te Gent presenteerden de leden de vorst een grievenlijst waarin ze hard van leer trokken tegen de ambtsverpachting en de rol van de geestelijke rechtbanken in de ‘zaak Willem van der Scaghe’.⁴¹² Het verenigde front van steden profiteerde alweer van de tijdelijke zwakheid van de dynastie en verkreeg het gevraagde. Een hertogelijk mandament beval Willem uit te leveren aan de Brugse schout, die hem aan de Gentenaars overdroeg. Gent verving op 15 juli 1480 diens dood- door de schandstraf en gebood Willem drie metalen bustes te bekostigen die met een verklarend opschrift aan het stadhuis werden bevestigd. Op de Gentse collatiezolder (het politieke hoofdkwartier van de stad) werd een raadsgedicht geschilderd dat een nauwe navolging van de Gentse interpretatie van het charter van Senlis voorschreef.⁴¹³ De toeschouwer was gewaarschuwd. De Gentse (opstandige) gezagsdragers haalden het van haar politieke tegenstanders, van de vorstelijke ambtenaren die haar macht hadden trachten te beknotten en van de vorst die nog maar eens duidelijk werd gemaakt dat er aan de privileges niet getornd werd.

Dat de bede die de Leden in deze context aan de vorst hadden toegekend, de laatste was waarin Gent tijdens de regering van Maria van Bourgondië contribueerde, toont de groeiende onverzettelijkheid van de stad Gent aan om na de zaak ‘Willem van der Scaghe’ nog verder politieke en/of financiële toegevingen aan de vorst te doen.⁴¹⁴ Uiteindelijk had Maximiliaan moeten inbinden, maar de machtsbalans kantelde snel. Daar is de afwikkeling van een ophefmakende moordzaak in 1481 een mooi voorbeeld van. Op 7 oktober 1481 werd de hoogbaljuw van Gent, Jan van Dadizeele, te Antwerpen aangevallen, volgens Despars door huurmoordenaars van *die bastaert van Gaesbeke*, namelijk Filips van Huerne, heer van Gaasbeek en Bancigny.⁴¹⁵ De hoogbaljuw overleefde de aanslag, maar bezweek op 20 oktober dan toch aan zijn verwondingen. Een Gentse delegatie bracht het lichaam naar de moederstad om het, na een grote plechtigheid in de Sint-Janskerk, te Dadizele te begraven.⁴¹⁶ Ook dit conflict verdient onze aandacht omdat het tot een definitieve politieke breuk tussen Maximiliaan en Gent zal leiden.

⁴¹⁰ Van Leeuwen, *Didactiek in een middeleeuws stadhuis*, 340.

⁴¹¹ Van februari tot begin juni 1478 vertoefde Maximiliaan in Holland. Na een verblijf te Brussel en te Namen kwam hij op 13 juli te Gent aan (Vander Linden, *Itinéraires de Marie de Bourgogne*, 80). Ondanks het feit dat Maria pas in het najaar van 1480 in Luxemburg als hertogin erkend werd, bleef een deel van de Luxemburgse adel deze erkenning aanvechten. Bovendien bereikten Franse troepen in juni 1480 de poorten van de stad Luxemburg (Petit, *Le Luxembourg et le recul du pouvoir*, 381).

⁴¹² Blockmans, *Handelingen van de leden*, 150-1.

⁴¹³ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 203 en *Dits die Excellente Cronicke*, 219v. Het gedicht wordt geciteerd door Van Leeuwen, *Didactiek in een middeleeuws stadhuis*, 337 en door aldaar aangehaalde anderen. We vinden het gedicht ook terug in een zestiende-eeuws Gents memorieboek die het niet toevallig in de context van de door de Filips de Goede gemanipuleerde schepenenverkiezing van 1449 citeert (Van Bruaene, *De Gentse memorieboeken*, 207 en Haemers, *De Gentse opstand*, 149).

⁴¹⁴ In september 1480 gingen de Leden op de vraag van de vorst in om 200 gevechtseenheden, ter waarde van 48.000 lb. par., voor diens oorlogen te betalen (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 614-5).

⁴¹⁵ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 209.

⁴¹⁶ SAG: 400, 27, 359v en 382v; zie ook Arickx, *Vele van dat gheschiet es*, 25. Zijn graf is nog steeds te bewonderen in de kerk van Dadizele (De Valkeneer, *Inventaire des tombeaux*, 134-5).

Wie zijn de hoofdrolspelers in dit conflict? De in 1432 geboren edelman Jan van Dadizeele groeide op in de schoot van de adellijke familie de Lalaing. In 1449 was hij schildknaap van Vliesridder Simon de Lalaing, een persoonlijke vertrouweling van Filips de Goede, die hem opleidde in het militaire métier.⁴¹⁷ Toen diens zoon, de eerder vermelde Josse de Lalaing, in toenemende mate aan de veldtochten van Karel de Stoute deelnam, belastte deze zijn schildknaap Jan van Dadizeele met enkele van zijn taken. In 1472 nam hij diens functie als kastelein van Wijnendale over, waardoor hij, net als Josse de Lalaing, tot de hofhouding van Adolf van Kleef toetrad. De nauwe relatie van Jan van Dadizeele met deze sterkhouders van de Bourgondische dynastie in 1477 zorgde ervoor dat hij de functie van soeverein-baljuw tot aan de thuiskomst van Josse de Lalaing mocht uitoefenen, hetgeen hij al tijdens diens afwezigheid in de jaren 1474-1477 had gedaan.⁴¹⁸ Bovendien had Maria, met Adolf van Kleef aan haar rechterhand, Jan van Dadizeele op 28 februari 1477 als hoogbaljuw van Gent benoemd, een functie die hij tot zijn dood zou uitoefenen.⁴¹⁹ Zijn militaire en bestuurlijke kwaliteiten waren ook de vorst ter ore gekomen, want in april 1479 vertrouwde het vorstenpaar hem het opperbevelschap van het Vlaamse voetvolk toe met het oog op de verhevigde oorlog tegen Frankrijk.⁴²⁰ Na de overwinning te Guinegatte ridders Maximiliaan de kapitein tijdens zijn korte verblijf in het kasteel te Dadizeele. In november 1479 besliste Maximiliaan dat Jan van Dadizeele voortaan een dagelijks pensioen zou ontvangen, en bij de herstructurering van zijn hofraad in maart 1481 beloofde hij de Gentse hoogbaljuw dat, als één van zijn twee hofmeesters niet in Vlaanderen zou vertoeven, hij dan de functie zou mogen uitoefenen.⁴²¹

De speciale eer die de Gentenaars hun hoogbaljuw na diens dood bewezen, toont aan hoe geliefd Jan van Dadizeele in de stad was. Alleen al zijn benoeming in het woelige voorjaar van 1477, waarmee de Gentenaars ongetwijfeld ingestemd hebben, toont aan dat de soeverein-baljuw voor de stad een geschikte persoon was om als brug naar het hof te dienen. Vooreerst bleek de nieuwe hoogbaljuw een politieke bondgenoot aangezien hij, door zijn contacten met Adolf van Kleef, nauw gelieerd was aan het Bourgondische hof en hij eveneens de stedelijke politiek geen duimbreed in de weg legde.⁴²² Anderzijds was Jan van Dadizeele ook een uitstekend militair kapitein, althans wat de manier van oorlogvoeren zoals de Gentenaars het zagen, betreft. De hoogbaljuw was aanvoerder van de troepen die het Gentse kwartier betaalde in 1477, en hij bepaalde, in nauwe samenwerking met Gent, de strategie die deze troepen in de oorlog volgden. Tijdens de voortzetting van de oorlog na de slag bij Enguinegatte bijvoorbeeld overlegden Gent en Jan van Dadizeele veelvuldig over de te volgen strategie, en in juli 1478 onderdrukte de hoogbaljuw, met de volle steun van de moederstad, een kleine opstand van door Gent betaalde soldaten te Kortrijk die hun boekje te buiten waren gegaan.⁴²³ Jan van Dadizeele stond symbool voor de oorlog die de Vlaamse steden wilden voeren, namelijk één die rekening hield met de wensen van de stedelijke groepen die de oorlog financierden. Ook Brugge en Ieper raakten van zijn kwaliteiten

⁴¹⁷ Hetgeen volgt is gebaseerd op documenten uit het persoonlijke archief van Jan van Dadizeele, die uitgegeven zijn door Carton (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 1-2, 5, 40 en 49) en geanalyseerd werden door Pouillet, *Dadizeele*, 618-20.

⁴¹⁸ Jan van Dadizeele was daardoor in de praktijk soeverein-baljuw van Vlaanderen van 20 april 1474 tot 22 juli 1477 (zie eerder en Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 615).

⁴¹⁹ Behalve in een kort intermezzo van 1 juni tot 8 september 1479 toen Joos van Belle, heer van Zoeterstede, zijn functie overnam, maar deze stierf snel; zie SAG: 93, 7, 23r; ARA, Rk. 14117, 171r en 180r; Fris, *Les grands baillis*, 410; *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 7 en 55.

⁴²⁰ Verbruggen, *De slag te Guinegatte*, 78 en *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 19, 77 en 82).

⁴²¹ Ook zijn zoon werd een post aan het hof beloofd (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 23-4, 104-5 en 125-30).

⁴²² Hij nam bijvoorbeeld de in april 1477 onthoofde Gentenaars en andere gecontesteerde figuren persoonlijk gevangen en hield ze in zijn huis te Gent vast, waaronder Bertelemy Troitin, Pieter Hueribloc, Pieter Boudins, Filips Sersanders, Roeland van Wedergrate en Olivier de Grave (SAG: 400, 25, 168r).

⁴²³ Zie respectievelijk *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 66-7 en 119.

overtuigd, en in april 1479 stemden zij onmiddellijk in met het (Gentse?) voorstel om de hoogbaljuw, na de Staten-Generaal van maart 1479, tot ‘*capitain ende leedsman*’ van de door de steden gelichte troepen aan te stellen.⁴²⁴ Het succes te Enguinegatte heeft ongetwijfeld bijgedragen tot zijn populariteit en tot de visie van de grote steden van het graafschap Vlaanderen dat hun manier van oorlogsvoeren, met door hen betaalde en nauw gecontroleerde troepen, de juiste was.

Moeten we in het feit dat Maximiliaan een andere manier van oorlogvoeren verkoos een reden voor zijn doodsoorzaak zoeken? Feit is dat de hoogbaljuw in het oplopende conflict tussen Gent en de aartshertog in een lastig parket verzeild was geraakt. Tot in het najaar van 1480, toen Gent weigerde nog beden goed te keuren, had de hoogbaljuw de krijgstochten van de Vlaamse troepen geleid, maar voortaan zou de aartshertog niet meer over deze troepen kunnen beschikken. In september 1480 nam Jan van Dadizeele nog deel aan een nieuwe onderhandelingsronde met gezanten van de Franse koning te Rijsel en te Atrecht, maar erna verdween hij logischerwijs van het strijdtoneel.⁴²⁵ Zocht de hoogbaljuw daarna zijn toevlucht tot het Bourgondisch-Habsburgse hof? Zijn opname in de hofhouding van Maximiliaan in het voorjaar van 1481 zou daarop kunnen wijzen.

We menen echter dat Jan van Dadizeele partij koos voor het groeiende Vlaamse verzet tegen de oorlogszuchtige politiek van de vorst. We kunnen deze bewering staven door op de politieke en familiale banden van de hoogbaljuw met de opstandige gemeenschap te wijzen. De verwantschappelijke band die de hoogbaljuw had met de lokale Brugse elite verklaart misschien gedeeltelijk waarom hij, in zijn krijgskundige politiek, tot dan toe zo nauw samenwerkte met de stedelijke Vlaamse elite.⁴²⁶ Bovendien telde zijn sociaal netwerk verschillende sterke persoonlijkheden die vanaf april 1482 partij zouden kiezen tegen de regentschap van Maximiliaan over zijn zoon Filips de Schone, zowel op lokaal als op ‘grafelijk’ vlak, namelijk Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Cornelis Breydel, Maarten Lem, en uiteraard Adolf van Kleef.⁴²⁷ Verschillende van de generaals waarmee hij tegen de Franse opmars strijd had geleverd, zoals Jacob van Romont, Filips van Bourgondië-Beveren en Lodewijk van Gruuthuze, zouden eveneens hun loyaliteit ten opzichte van de aartshertog opgeven in de periode van de eerste regentschapsraad (1483-85).⁴²⁸ Het is niet onwaarschijnlijk dat Jan van Dadizeele zelf de kant van de Vlaamse opstandelingen zou gekozen hebben. Dat kunnen we eveneens afleiden uit zijn stellingname in de Gentse politiek. Vooreerst valt op dat Gent zijn hoogbaljuw nooit contesteerde, hetgeen waarschijnlijk wel het geval zou geweest zijn indien de hoogbaljuw te sterk de vorstelijke kaart trok. Ten tweede steunde hij de opstandige coalitie die sinds het voorjaar 1477 de touwtjes te Gent in handen had. In juli 1481, een jaar na de symbolische bestraffing van Willem van der Scaghe, had alweer een groep van tegenstanders van het opstandige regime openlijk kritiek geuit op het toenmalige beleid in de stad, in de context van hetgeen we verder de zaak ‘Jacob Wymeersch’ zullen noemen. Jan van Dadizeele nam naast voormalig overdeken Joos van Wychuus en

⁴²⁴ *Ibidem*, 78: Maximiliaan vond dat het nodig was ‘*te stellene ende ordinerene eenen capitain van den lande, expert ende hem bekennende in faite van orloghen*’ waarbij de ‘*wysheit, discretie ende vromichede wesende in de persoon van onsen gheminden Jan, heere van Dadiselle*’ hem een zekerheid leek (30 april 1479). Over de voorafgaande besprekingen van de troepenlichting: Blockmans, *Handelingen van de leden*, 96-101.

⁴²⁵ ADN: B 343, 17734 en HHSa, Belgica PA, I, Konv 1, 35r.

⁴²⁶ Jan van Dadizeele was gehuwd met Katrien Breydel, dochter van Jacob, een voornaam Brugs politicus (Gailliard, *Bruges et le Franc*, III, 18 en *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 2 en 145).

⁴²⁷ De zwager van Jan van Dadizeele, Cornelis Breydel (fs. Jacob), was immers met Margaretha van Nieuwenhove fa. Klaas gehuwd. Zij was de zus van Jan van Nieuwenhove en van Adriana van Nieuwenhove, de echtgenote van Maarten Lem (Gailliard, *Bruges et le Franc*, IV, 87 en SAB: PR, 1485-86, 44r en 98r).

⁴²⁸ De schepenen van Aire schrijven in augustus 1480 aan Dadizeele bijvoorbeeld ‘*et de tant que monseigneur de Bevres nous dist que [nous] adreschissions a vous comme a son bon amy et que de tout vous estes offers a luy...*’ (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 118), ook correspondentie met Lodewijk van Gruuthuze en Jacob van Savoye bleef bewaard (*ibidem*, 79-80 en 91).

Adriaan Vilain, heer van Rassegem en tevens kapitein van de Gentse troepen in 1479-1480⁴²⁹, plaats in de commissie die zich over de rechtgeaardheid van deze kritiek diende uit te spreken. De commissie verbood uiteindelijk dat de geveiseerde tegenstanders van het regime nog langer een politieke functie in de stad zouden uitoefenen.⁴³⁰

Hoe valt de steun van Jan van Dadizeele aan de Gentse bewindsvoerders te rijmen met de prominente plaats die Maximiliaan in maart 1481 voor hem aan zijn hof gereserveerd had? Let wel, het is bij beloftes gebleven, Jan van Dadizeele heeft nooit daadwerkelijk in de hofraad van de vorst gezeteld. Misschien hoopte de *realpolitiker* Maximiliaan via Jan van Dadizeele de Gentse politiek bij te sturen. De zaak ‘Jacob Wymeersch’ heeft in ieder geval alle hoop daarop doen varen. Riep Maximiliaan Jan van Dadizeele in augustus 1481 bij zich ter verantwoording van deze zaak?⁴³¹ De hoogbaljuw bedankte voor het aanbod, maar kon een volgend bevelschrift (van 3 september 1481) niet weigeren.⁴³² Hij reisde naar Antwerpen, om nooit terug te keren.

Of Maximiliaan een rechtstreekse hand had in de moord op Jan van Dadizeele is te betwijfelen, maar het valt op dat hij de moordenaars snel onder zijn hoede heeft genomen. Filips van Huerne, die meteen na de aanslag door de Gentenaars als verantwoordelijke was aangewezen – de edelman heeft de aantijgingen nooit ontkend – was eertijds kamerheer van Karel de Stoute.⁴³³ Na een korte gevangenschap te Gent in het voorjaar van 1477 (toen Jan van Dadizeele reeds baljuw was), nam Maria van Bourgondië hem, als vertegenwoordiger van Brabant, op in de Grote Raad en in de commissie die in haar opdracht de Vlaamse magistraten diende te vernieuwen.⁴³⁴ Misschien vormde die laatste benoeming een twistpunt met Jan van Dadizeele, die, aanvankelijk, ter vervanging van de in Frankrijk gevangen genomen soeverein-baljuw Josse de Lalain, ook in deze commissie zetelde.⁴³⁵ Maria en Maximiliaan beloofden Jan van Dadizeele in hun eerste regeerjaren meermaals een vaste plaats in deze commissie, hetgeen pas na de dood van één van de commissarissen, Lodewijk van Schoorisse, op het slagveld van Enguinegatte mogelijk werd.⁴³⁶ Opvallend is dat Filips van Huerne, in tegenstelling tot de voorgaande jaren, in augustus 1481 niet aanwezig was bij de verkiezing van de Gentse herekiezers.⁴³⁷ Zoals vermeld verhitte de Gentse schepenvierkiezing jaarlijks de gemoederen in de stad en in het vorstelijke kamp. De zaak Jacob Wymeersch kort voor de schepenvierkiezing had doen voelen dat dit in augustus 1481 niet anders zou zijn. Jan van Dadizeele had daarin duidelijk de kant van de Gentse opstandige bewindvoerders gekozen en om onduidelijke redenen verving een Brugse verwant van Jan van Dadizeele, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Filips van Huerne als vorstelijke vertegenwoordiger bij de aanduiding van de Gentse herekiezers.⁴³⁸ De spanningen die dit met zich meegebracht kan hebben, namelijk een persoonlijke rancune van Filips van Huerne, versterkt door een

⁴²⁹ In september 1479 leidde hij samen met Jan van Dadizeele een krijgstoct van de Gentse troepen aan de Franse grens (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 86; Fris, *Rasseghem*, 748 en Molinet, *Chroniques*, I, 323).

⁴³⁰ SAG: 93, 3, 77v. We komen later op dit proces terug.

⁴³¹ Op 24 augustus 1481 riep Maximiliaan (vanuit Gorkum) de hoogbaljuw dringend naar zich: ‘*ende voort es onse gheliefte ende bevelen u, dat ghy ter stont dese onse brieven ghezien, by ons comt waer wy werden*’ (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 131).

⁴³² *Ibidem*, 132.

⁴³³ Cools, *Mannen met macht*, 234.

⁴³⁴ *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 10 (gevangenschap); ARA: MD, 174, 31v (benoeming in de Grote Raad); ADN: B 17726, ‘Flandre’ (benoeming in de commissie, naast de abt van Ter Duinen, Wouter van der Gracht en Lodewijk van Schoorisse).

⁴³⁵ Hij vernieuwde bijvoorbeeld de Brugse wet in april 1477 (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 134).

⁴³⁶ *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 107, 113-4 en 121-4.

⁴³⁷ In de jaren 1478-80 vertegenwoordigde Filips van Huerne de vorst bij de Gentse verkiezing te Gent (zie respectievelijk SAG: 94, 723; 400, 27, 47r en 177r), in 1478 en 1479 was dit nog samen met Jan van Dadizeele; in 1481 nam deze de taak alleen voor zijn rekening (SAG: 400, 27, 310r).

⁴³⁸ SAG: 400, 27, 310r.

algemene frustratie bij de vorstelijke functionarissen over de koppige politieke houding van Gent, deden schijnbaar het bloed bij jaloerse rivalen overkoken. Despars vermeldt zelfs dat Josse de Lalaing het niet kon verkroppen dat zijn schildknaap een benoeming aan het hof van Maximiliaan op zak had, en daarom diens dood wenste.⁴³⁹

Het ultieme bewijs in deze moordzaak kunnen we, vele eeuwen later, niet leveren. Het is ons in deze zaak dan ook eerder te doen om het groeiende en wederzijdse wantrouwen tussen de stad aan de ene kant en de vorst en zijn ambtenaren aan de andere kant aan te tonen. Bovendien draaide deze zaak alweer uit op een pittige discussie tussen beide partijen over de rechtskracht van de privileges van 1477. De politieke patstelling die volgde op de moord op Jan van Dadizeele groeide immers naar een onoplosbare climax. De Gentenaars hebben in de maanden na de moord alle juridische middelen ingezet om de aanslag te onderzoeken, maar dit heeft niet tot tastbare resultaten geleid. Maximiliaan (en/of zijn administratie?) hebben de gemoederen proberen te bedaren door eind oktober Filips van Huerne aan te raden zich niet op Vlaams grondgebied door troepen te laten omringen⁴⁴⁰, maar nadien lijkt het alsof het hof elke mogelijkheid om het in deze zaak tot een onderzoek te laten komen, tegengewerkt heeft. Ook de Gentse schepenen, geleid door een strijdmaker van Jan van Dadizeele, Adriaan Vilain van Rassegem, weken niet. Het openlijke geruzie in brieven tussen de stad en Filips van Huerne leidde op 11 december 1481 tot een verbanning van de edelman door de stad Gent uit het graafschap Vlaanderen. Het *privilegium fori* verbood de stad nochtans edellieden te berechten, maar via een juridische omweg hoopte Gent toch haar verbanning te motiveren. Filips van Huerne had, volgens de schepenen, de Gentenaars uitgemaakt voor ‘*meyutmakers ende honden*’, hij had de relatie van de stad met de aartshertog verzuurd en tweedracht tussen Gent en Brugge gezaaid.⁴⁴¹

Gent dreef de zaak op de spits, en hoopte, net als in de ‘zaak Willem van der Scaghe’ politieke compensaties te kopen met een hernieuwde participatie in hertogelijke bedes, want op 26 december 1481 nodigde Maximiliaan, na een persoonlijk schrijven, de Vlaamse volksvertegenwoordiging uit om te Brugge te onderhandelen over nieuwe oorlogsfinanciën.⁴⁴² Gezien de recente Franse inval in het zuiden van het graafschap en de problemen waarmee de dynastie te kampen had, wenste hij van de Vlaamse Leden drie bedes. Zoals in augustus 1477 en januari 1480 hoopte het hof op een algemene bede van 127.000 ridders zoals Karel de Stoute deze in 1475 aanvroeg, 48.000 lb. par. voor de aartshertog omdat hij grote schulden had en daarbovenop nog 40.000 lb. par. voor de hofhouding van Maria.⁴⁴³ De Gentse schepenen bleven, net als voorheen, afwezig van de Ledenvergadering. Twee dagen nadat de

⁴³⁹ Despars (*Cronycke van den lande*, IV, 209) schrijft over Josse de Lalaing: ‘*die welcke hem [Jan van Dadizeele] tsonderlinghe groote faveur van den prince ter weerelt aldermeest mesjoonde ende benijdede*’.

Gelijkaardige geruchten bij *Dits die Excellente Cronike*, 221v.

⁴⁴⁰ Op 31 oktober 1481 stuurde de hertogelijke administratie een brief naar Thomas de Plaine te Brugge om hem te vragen met de heer van Gaasbeek te spreken ‘*affin qu’il cessast d’aler avant Bruges, acompaignié de gens armez par la maniere qu’il faisoit*’ (ADN: B 2124, 152r).

⁴⁴¹ Gent verbande hem ‘*omme dat hij hem te meer stonden met ziner openbare onghelijcke quader causen, uut sijner aerghen wille ende worsten herten, vervordert heeft te segghene dat die van Ghend waren ende sijn alle meytmakers ende honden, zyn vermoghene doende omme hemlieden te bringhene in de gramscip ende hatye van onsen arden gheduchten heere ende prince, ende heeft voort sijn beste ghedaen ende ghepoocht met de neersscher middelen ende sine maniere van doene omme onghenoughte, ghescil ende divisie te makene tusschen der voorseide stede van Ghend ende die van Brugghe ende hemlieden te doen sceedene ende separerne deen van den andere, omme al welke zaken, die niet ghedooghelic en sijn, hij beter ende orbuerlijker es uutter lande dan daer in*’ (SAG: 212, 1, 57v). Zie ook Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 211 en RAG: OF, 143.

⁴⁴² Blockmans, *Handelingen van de leden*, 189-90. Of zoals Molinet het zag (*Chroniques*, I, 368): Jan van Dadizeele was vermoord ‘*au très grand desplaisir des Ganthois qui lors voloyent gouverner la court*’.

⁴⁴³ Aldus het hof was de bede voor Maximiliaan nodig ‘*overmidts dat hij [de aartshertog] ter causen van der oorloghe, die langhe gheduert heift, meest alle zine domeynen beleent ende verset hadde ende ooc alle zine baghen ende juweelen*’ (SAB: CA, 14, 315r).

onderhandelingen te Brugge van start gingen, belegde Gent een ‘concurrerende’ vergadering. Daarin riepen de Gentse schepenen de kasselrij op niet te participeren in de hertogelijke bede. Gent speelde het spel alweer erg tactisch. De stad verving de door de hertog gestelde vraag of er geld nodig was om het land te zuiveren van vreemde krijgslieden door een debat over de privileges. Had het Gentse kwartier niet een ‘*scoen previlege*’ dat door de Vlaamse graaf zelf verleend was? Dat verbood de aan Gent ondergeschikte kasselrijen een algemene belasting te heffen zonder dat de hoofdstad van het kwartier hiermee instemde.⁴⁴⁴ De strategie bereikte haar doel. Medio januari 1482 schaarde het Gentse kwartier zich *eendrachtelic* achter de Gentse schepenen, zelfs Ieper twijfelde of ze Brugge en het Brugse Vrije zou helpen het geld op te hoesten.⁴⁴⁵ Uiteindelijk trok Maximiliaans kanselier Ieper toch over de streep, maar in een aparte vergadering met de Gentse kasselrijen eind januari haalde hij bakzeil.⁴⁴⁶ Gent en zijn kwartier hadden met succes geschermd met hun privileges en hadden de vorst en zijn administratie voor schut gezet. De andere Vlaamse Leden betaalden wel aan de vorst, maar ook zij hadden strikte voorwaarden bekomen.⁴⁴⁷

De Gentse provocatie vrat aan de machtspositie van de aartshertog, maar aan het hof broeide het verzet tegen de halsstarrige Gentenaars. Filips van Huerne legde zich immers niet neer bij zijn verbanning. Ondanks talrijke vermaningen van de Gentse schepenen bleef hij aanwezig aan het Brugse hof.⁴⁴⁸ Op een onbekend tijdstip had Maximiliaan hem zelfs gratie verleend, waardoor de vorst voor het eerst in het conflict over de moord van Jan van Dadizeele expliciet partij koos.⁴⁴⁹ Filips van Huerne stelde daarenboven een pamflet op waarin hij de geldigheid van de Gentse verbanning aanvocht en hij startte een proces bij de Raad van Vlaanderen om de ban ongeldig te verklaren.⁴⁵⁰ De Brabantse edelman schakelde zelfs de Grote Raad in, waarin hij voorheen zelf gezeteld had, die zich, in een ons niet overgeleverd vonnis of advies, negatief over de Gentse machtsaanspraak uitliet. De verbanning van de Brabantse edelman werd ‘*ijdel, van nieuten ende onbehoorlic*’ verklaard en de Gentenaars dienden zich op 23 maart 1482 bij de hertog te verantwoorden.⁴⁵¹

De Gentse schepenen beseften ongetwijfeld dat ze zich op glad ijs begaven omdat ze niet over de bevoegdheid beschikten om een edelman te verbannen. Maar de verregaande middelen die Filips van Huerne aanwendde om zijn gelijk te halen en de stad en haar machthebbers in diskrediet te brengen, daarin geholpen door andere vertegenwoordigers aan het hof met het oog op een toekenning van de bovengenoemde bede, sterkte de stad om in haar verzet tegen de vorstelijke vraag naar beden enerzijds en tegen de aanwezigheid van Filips van Huerne in het graafschap anderzijds te volharden. Ze vocht de rechtsgeldigheid van de argumentatie die Filips van Huerne in zijn pamflet hanteerde bij de Raad van Vlaanderen aan.⁴⁵² Om de vorst niet persoonlijk te raken, hanteerde de stad een notariële brief, net zoals

⁴⁴⁴ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 194. Of zoals de Gentse schepenen het in de daaropvolgende vergadering in januari ‘*al int langhe zeere notabelic*’ verwoordden: ‘*bij eenen privilege dat ghegheven was over 150 jaer dat men niet gheven noch consenteren en soude yemende te belastene, het en ware bij consente van scepenen van Ghend*’ (*ibidem*, 198).

⁴⁴⁵ Nadat het aangehaalde privilege luidop voorgelezen werd, was ‘*daer eendrachtelic ghesloten [...] eendrachtelic te blivene, deen met den andren, ende minen voorseiden gheduchten heere te andwordene so men alder hoefschelicx mochte*’ (*ibidem*, 198 en 200, over de positie van Ieper).

⁴⁴⁶ *Ibidem*, 206.

⁴⁴⁷ RAG: V3, 243, 34: Ieper, Brugge en het Vrije kenden op 23 februari 1482 Maximiliaan een bede toe, maar ‘*niet als leden, noch leidsschewijse, maer alleenlicke over hemlieden, bij manieren van provisien*’.

⁴⁴⁸ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 211; zie ook *Dits die Excellente Cronike*, 223v en *Memorieboek der stad Ghendt*, I, 322.

⁴⁴⁹ SAG: 93, 3, 80r.

⁴⁵⁰ Hij liet een ‘*mandement van justicien*’ drukken bij Steven Dobleit te Aalst, waarna Gent een proces voor de Raad van Vlaanderen inspande (SAG: 93, 3, 80r).

⁴⁵¹ SAG: 94, 727 (we bespreken zo dadelijk de aard van dit document).

⁴⁵² SAG: 93, 3, 80r.

ze in een vorige opstand had gedaan toen ze gelijk wilde halen van een onverzettelijke hertog.⁴⁵³ In het document van 7 maart 1482 protesteerde een delegatie van de Gentse schepenen over het wangedrag van Filips van Huerne en tegen de, volgens hen, onrechtvaardige uitspraak van de Grote Raad. Gent liet in de akte plechtig weten dat ze voortaan geen enkele inbreuk op haar privileges meer duldde, waarbij ze impliciet naar de privileges van 1477 verwees.⁴⁵⁴ De aartshertog stelde een overlegronde te Aalst voor, maar Gent negeerde het aanbod.⁴⁵⁵ De stad ging nog een stap verder en verbande Filips van Huerne nogmaals op 15 maart 1482. Ook Steven Doblet, die het juridische verweerschrift van de edelman gedrukt had, werd verbannen. De stad verbande eveneens de zegelbewaarder-audiëntier en secretaris van financiën Nicolas de Rutere. Laatstgenoemde omdat hij voortdurend de Vlaamse privileges omzeild had tijdens de bede-aanvraag van het voorjaar.⁴⁵⁶

Een week voor de tragische dood van Maria van Bourgondië was de politieke patstelling tussen Gent en zijn vorst compleet. Het conflict werd lichtjes ontzenuwd door het vertrek van Filips van Huerne naar Zeeland op 19 maart⁴⁵⁷, maar dit loste de meningsverschillen niet ten gronde op. De vorst en zijn administratie hadden in bovenstaande conflicten door talrijke beslissingen de Gentse privileges, en in het bijzonder dat van 1477, met de voeten getreden. Het Algemeen Privilege van 11 februari 1477 had de onderdanen van Maria van Bourgondië en haar opvolgers beschermd tegen dergelijke bestuursdaden.⁴⁵⁸ Voor de Gentse schepenen was de maat in maart 1482 vol. Ze hadden hun kwartier overtuigd de oorlog van de vorst niet meer te ondersteunen en ze waren van plan de stedelijke privileges tegen de willekeur van de vorst en zijn ambtenaren te verdedigen. De tegenpartij was echter, in vergelijking met voorgaande confrontaties met stedelijke verzetshaarden, in macht gegroeid. De vorst voelde zich zelfzeker en liet eerst oogluikend, maar na de moord op Jan van Dadizeele veel explicieter, toe dat zijn ambtenaren de gewestelijke en lokale privileges schonden om zijn politiek ten uitvoer te brengen. In het begin van dit hoofdstukje wezen we erop welke cruciale rol de staatsfunctionarissen in deze offensieve politiek speelden en met welke dilemma's ze daarin af te rekenen kregen. In toenemende mate dienden ze te kiezen of ze hun taak vóór of tegen de bestaande privileges zouden uitoefenen. Jan van der Scaghe besloot deze te verdedigen, en ook Jan van Dadizeele koos uiteindelijk partij voor de Gentse opstandelingen. Filips van Huerne, kanselier Jean Carondelet en, volgens de Gentenaars ook secretaris Nicolas de Rutere, steunden het vorstelijke beleid dat in toenemende mate de gewestelijke en lokale voorrechten schond. Welke keuze maakte de rest van de vorstelijke administratie en wie bevolkte eigenlijk het intermediaire machtsniveau waarop Maximiliaans beleid stelde?

2.4.3 De staatsfunctionarissen: Pieter Lanchals, Willem Moreen en Maarten Lem

⁴⁵³ In 1451 klaagde het Gentse opstandige netwerk ook via een notariële akte de afbreuk aan de Gentse privileges aan (Haemers, *De Gentse opstand*, 179-80). Het notariële instrument vindt men in SAG: 94, 727.

⁴⁵⁴ 'Protesterende voort van allen den coninuacien, deffauten, condempnacion ende sentencien die ghedaen mochten werden dat zij die nemen zullen als overghedaen bij dengonen die daerof niet en behoorden te kennene mids den ghiften ende privilegien van den voornoemden coninc, graven ende graefneden van Vlaendren ghegheven'. Zie ook RAG: OF, 148: raadsheer Rijkaard Utenhove bracht de akte naar de hertog.

⁴⁵⁵ *Dits die Excellente Cronike*, 223r.

⁴⁵⁶ Nicolas de Rutere werd verbannen 'omme dat hij daghelicx zijn beste doet ende poogt te vermindere de rechten ende privilegien van den lande ende deser stede, an de gheneghen zijnde die te willen helpen houdene te persuaderne ter contrarien ende omme diversche andere messusen in woorde ende andersins bij hem ghedaen, bij den welken hij beter es uten lande dan daer in' (SAG: 212, 1, 59r).

⁴⁵⁷ SAG: 400, 27, 344v en *Dits die Excellente Cronike*, 224v.

⁴⁵⁸ Blockmans, *Privilegie voor alle landen*, 93: bevelen, geboden of verboden die tegen de privileges van de onderdanen ingingen, maar toch door de vorst en zijn instellingen werden uitgevaardigd, waren 'van onweerden [...] ende niet astringieren noch verbinden denghonen die daerbi ghequetst zoude moghen zijn'.

Ambtenaren zijn een basispijler van elk laatmiddeleeuws staatsapparaat. Deze ‘agenten van de macht’ steunden en inspireerden als bureaucratisch ambtenaar en politiek raadsheer het beleid van de vorst.⁴⁵⁹ Daarnaast waren staatsfunctionarissen ook ‘renteniers van de macht’. De verschillende vormen van maatschappelijk kapitaal die de staat de ambtenaar verleende, wendde deze aan om enerzijds de vorstelijke politiek tastbaar te maken, en anderzijds om zelf als machtsmakelaar op te treden in zijn lokale basis. De ambtenaar verzekerde zichzelf en zijn nakomelingen van sociale promotie en voorzag zijn sociale entourage van kapitaal, gunsten en prestige. Op die manier haalde de staat de banden aan met de lokale elite, die zo haar maatschappelijke positie bestendigde en versterkte.⁴⁶⁰ Deze sociale strategie was voor de staat het beste tegengif om de macht van dwarsliggende elites te bestrijden en bleek op lange termijn van kapitaal belang voor de genese van de ‘moderne staat’.⁴⁶¹ De vorst bleef uiteraard de sluitsteen van het machtsapparaat, maar de staatsfunctionaris was onontbeerlijk voor het dagelijks bestuur.

Maria van Bourgondië erfde een staatsapparaat dat in de uitoefening van haar macht in grote mate leunde op vorstelijke vertegenwoordiging. In de laatste jaren van zijn bewind verbleef Karel de Stoute hoofdzakelijk op het slagveld, waardoor hij het beleid op het thuisfront overliet aan de vorstelijke administratie en de hofraad. Hertogin Margaretha van York, kanselier Guillaume Hugonet, Guy de Brimeu, bisschop Ferry de Clugny en gouverneur-generaal van de Nederlanden Adolf van Kleef bepaalden in de jaren 1475-1477 het beleid.⁴⁶² Een klein legertje ambtenaren stond hen bij, en het merendeel ervan hield tijdens en ook na de opstanden van 1477 het raderwerk van de staat draaiende. De functionarissen van Karel de Stoute bevolkten de instellingen waarop het beleid van Maximiliaan van Oostenrijk stoelde, het aantal inlandse, maar ook Oostenrijkse nieuwkomers bleef beperkt. In plaats van een bondig overzicht van alle functionarissen waarover Maria van Bourgondië in haar korte regeerperiode beschikte, analyseren we diepgaand de carrière van twee ambtenaren die op het hoogste schavot de staatsfinanciën beheerden, namelijk van de Bruggelingen Pieter Lanchals en Willem Moreel. Pieter Lanchals belichaamt als geroutineerde ambtenaar de opmerkelijke continuïteit in de samenstelling van het administratief personeel van Karel de Stoute en Maximiliaan van Oostenrijk. Willem Moreel daarentegen is een markante nieuwkomer uit de lokale elite die het vorstelijke ambtenarencorps bewapende met zijn know-how uit de ‘privé-sector’.

Pieter Lanchals werd in 1441 of in 1442 te Brugge geboren.⁴⁶³ De familie Lanchals behoorde tot de stedelijke middengroepen die zich van op het platteland in de stad gevestigd hadden. Zijn vader Simon was een schrijnwerker (die er niet voor terugschrok zijn gezin met geweld te intimideren), zijn moeder Isabella Joncman stamde af uit een makelaarsgeslacht.⁴⁶⁴ In dat laatste milieu deed de jonge Pieter waarschijnlijk zijn ervaring met boekhouding en financiële technieken op. De mogelijkheden die de Bourgondische staat voor talentrijke financiële specialisten bood, greep Pieter Lanchals met beide handen. De jonge knaap wordt voor het eerst als klerk van de algemeen ontvanger Guilbert de Ruple vermeld in maart 1465.

⁴⁵⁹ Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 233-5.

⁴⁶⁰ Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 435-8; Boone, *Elites urbaines*, 78; Soens, *Bâtir la fortune*, 170; Haemers, *De Gentse opstand*, 107-9 en Prevenier, *Ambtenaren in stad*, 48.

⁴⁶¹ Tilly, *Cities and states*, 571 en Blockmans, *Voracious states*, 746.

⁴⁶² Vaughan, *Charles the Bold*, 235. In het hoofdstuk over de adel en de hofraad gaan we dieper in op de achtergrond van deze personen, het beleid dat ze voerden en de nieuwkomers in de hertogelijke administratie.

⁴⁶³ UBG: Hs 1259, 65v en 78v. De biografische informatie is gebaseerd op Boone, *Lanchals*, 472-5 en *idem*, *Biografie en prosopografie*, 9-10, tenzij anders aangegeven.

⁴⁶⁴ Beernaert & Schotte, *Op zoek naar zwaanridder*, 67 en volgende. Despars vermeldt dat de latere topambtenaar ‘zeer haestelick van nieten upghecommen was’, maar dat lijkt dus toch niet helemaal te kloppen (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 233).

Hij zou zijn leermeester in de meeste van diens functies opvolgen. Het politiek doorzicht en de grote vertrouwdheid van Pieter Lanchals met financiële technieken zou immers ook Karel de Stoute niet ontgaan. Het beleid van deze hertog steunde, net als dat van Maximiliaan, sterk op een kleine schare van financiële specialisten. Voor de talentrijke en ambitieuze ambtenaar Pieter Lanchals mondde deze opportuniteit uit in een pijlsnelle opgang. Op 1 januari 1471 benoemde de hertog hem tot griffier van de financiën. Op 1 april 1472 bekleedde Lanchals reeds de sleutelpositie van algemeen ontvanger, ter vervanging van zijn leermeester Guilbert de Ruple die argentier werd.⁴⁶⁵



Figuur 4: het wapenschild van Pieter Lanchals op zijn praalgraf in de Brugse O.L.V.-kerk te Brugge.

Het huwelijk van Pieter Lanchals met Catharina van Nieuwenhove in 1471 getuigt eveneens van een sociale promotie in elitaire Brugse kringen. Ze was de dochter van Katerina van Belle en Michiel van Nieuwenhove, een telg uit een familie die al lang meedraaide aan het Brugse politieke firmament. De sociale opgang van de algemeen ontvanger uitte zich bijvoorbeeld in het lidmaatschap van de Brugse broederschap Onze-Lieve-Vrouw van de sneeuw en van een ander selecte society-club, de Confrerie van het Heilige Bloed, waarvan hij in 1481 proost werd. In de loop der jaren kocht Pieter Lanchals van zijn aangetrouwde familie de woonst in de Brugs Oude Burg, waarrond hij verschillende eigendommen bezat. De staat van goed die na zijn dood opgemaakt werd, getuigt van een onmetelijke rijkdom, waarvan hij de basis reeds in het begin van zijn carrière uitgebouwd had.⁴⁶⁶ Een goed gedocumenteerde graadmeter van deze rijkdom is het aantal door noodlijdende steden uitgeschreven rentebrieven die Pieter Lanchals doorheen zijn hele leven zou kopen. We vonden, wat de periode tot 1482 betreft, sporen van tien rentebrieven op Vlaamse steden terug, tegen een totale waarde van 1048 lb. par., waarmee Pieter Lanchals zowel zichzelf als

⁴⁶⁵ Papin, *Guilbert de Ruple*, 112-3.

⁴⁶⁶ Een beschrijving van zijn eigendom in Beernaert & Schotte, *Op zoek naar het huis, passim* en Janssens, *Mer Pieter Lanchals*, 125-9.

zijn gezin van een jaarlijks inkomen verzekerde.⁴⁶⁷ Daar diende een Brugs geschoold metser bijna acht jaar voor te werken.⁴⁶⁸

De bronnen van deze rijkdom waren de royale vergoeding als vorstelijk ambtenaar, de opbrengst van de opgesomde renten en van de leengoederen die hij in de komende jaren zou verzamelen.⁴⁶⁹ Maar er zijn aanduidingen dat Pieter Lanchals daarenboven, net als zowat alle bewindsvoerders van zijn generatie, steekpenningen en relatiegeschenken van ondergeschikte besturen en onderdanen ontving. Nochtans overleefde de algemeen ontvanger van Karel de Stoute de volkswoede van 1477 die zich onder andere tegen deze vorm van persoonlijke verrijking had verzet. Pieter Lanchals verbleef op het moment dat zijn broodheer te Nancy sneuvelde in het relatief rustige Luxemburg, waar hij de afloop van de gebeurtenissen in de Vlaamse steden afwachtte. Nochtans contesteerde de hofraad van de jonge hertogin zijn beleid van de jongste jaren amper, want op 27 januari en op 1 maart 1477 bevestigde Maria hem in de functie van algemeen ontvanger van alle financiën.⁴⁷⁰ Maar we kunnen ook vermoeden dat de clementie zijn oorsprong vond in de zorg om de boekhouding op orde te stellen en verloren gewaande gelden op te rakelen.⁴⁷¹ Eenmaal de rust teruggekeerd in de Nederlanden, verscheen Lanchals zelf weer ten tonele, toen het vorstenpaar hem op 1 september 1477 tot ‘*commis sur le fait des demaine et finances*’ benoemde, een functie die hij tot aan zijn dood zou uitoefenen.⁴⁷² Op 20 januari 1481 stelde Maximiliaan hem aan tot hofmeester in zijn nieuw opgerichte hofraad, en op dezelfde dag vertrouwde de vorst hem het beheer en de inkomsten van het park en het grafelijk kasteel van Male toe.⁴⁷³

De gewiekste Bruggeling zou voortaan niet langer meer een met de uitvoering van het financiële beleid belaste ambtenaar zijn, maar onder Maximiliaan zelf mee het beleid bepalen.⁴⁷⁴ Dat het beheer van de overheidsfinanciën van Maximiliaan van Oostenrijk dezelfde weg opging als onder Karel de Stoute kunnen we meer dan waarschijnlijk op het conto van Pieter Lanchals schrijven. Daarbij liet de ambtenaar, als voorheen, nooit na zelf een graantje mee te pikken en zijn sociaal netwerk, indien mogelijk, te bevoordelen. Naast de officiële vergoedingen die op het peil bleven van wat hij als algemeen ontvanger verdiende, bleven de financiële extra's in de vorm van steekpenningen en vergoedingen voor informele optredens als toegangspoort tot de macht toestromen. Op 25 oktober 1480 vroeg de Rekenkamer van Rijsel zich bijvoorbeeld af wat Pieter Lanchals met de 4000 gouden ecu

⁴⁶⁷ Hij kocht drie renten op de stad Brugge in november 1474 ter waarde van 320 lb. par. (SAB: SR, 1476-77, 109r), drie renten op dezelfde stad in ter waarde van 240 lb. par. (SAB: SR, 1477-78, 124r), één van 160 lb. par. op Damme in augustus 1480 (UBG: Hs 1259, 60r-62r), één van 60 lb. par. en één van 68 lb. par. op Nieuwpoort (ADN: B 5392, 29v), in augustus 1480 ontving hij van Roeland le Fevre een rente van 200 lb. par. op de Brugse spijker die deze kort tevoren gekocht had (UBG: Hs 1259, 56r-58v). Daarnaast bezat Pieter Lanchals verscheidene renten op Hollandse steden, zie diens biografie die door Marc Boone voorbereid wordt, en 590 lb. par. jaarlijkse rente op lenen van Joost van Varsenare (SAG: FLL, 1428).

⁴⁶⁸ Een meester metser te Brugge verdiende in deze periode gemiddeld 11 gr. per dag, 240 dagen per jaar (Scholliers, *Lonen te Brugge*, 92 en Sosson, *Les travaux publics*, 301).

⁴⁶⁹ Zijn pensioen van algemeen-ontvanger bedroeg twaalf jaarlonen van een Brugs ambachtsmeester; een opsomming van zijn leengoederen, die zich voornamelijk op Zeeuwse eilanden concentreerden, bij Boone, *Lanchals*, 475 en Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, ter perse. Pieter Lanchals sloot in 1482 eveneens een lucratief bedijingscontract (SAG: FLL, 1428).

⁴⁷⁰ Zie respectievelijk UBG: Hs 1642, I en Boone, *Lanchals*, 473.

⁴⁷¹ Op 10 april 1477 bijvoorbeeld vraagt de rekenkamer van Rijsel hem zijn rekening van het voorgaande boekjaar op te sturen tegen 15 mei (ADN: B 33, 25r). In het hertogelijke kasteel te Luxemburg was bijvoorbeeld nog een aanzienlijke som geld aanwezig die Karel de Stoute tijdens zijn oorlog tegen Lotharingen nog niet helemaal had opgebruikt. De hofraad van Maria hoopte dat Pieter Lanchals dit geld snel zou aanwenden voor de oorlog tegen Frankrijk (Petit, *Le Luxembourg et le recul du pouvoir*, 412).

⁴⁷² ADN: B 2115, 39v.

⁴⁷³ SAG: FLL, 1429 en 1430. De inkomsten die hij hieruit puurde zijn ons onbekend; in 1487 ontving hij alvast een jaargeld van 120 lb. par. als kapitein van de troepen die te Male gelegerd waren (ADN: B 4123, 119r).

⁴⁷⁴ Boone, *Lanchals*, 474.

aangevangen had die hij in 1477 van de Brugse Lombarden voor de bevestiging van hun privileges ontvangen had.⁴⁷⁵ De financieel commissaris vergat evenmin zijn familie. Ongetwijfeld door Lanchals' toedoen, benoemde de vorst zijn zwager Jan van Nieuwenhove fs. Michiel (niet te verwarren met zijn neef Jan van Nieuwenhove fs. Klaas) eind 1477 tot ontvanger van de Vlaamse beden – de algemeen ontvanger stond overigens borg voor zijn benoeming.⁴⁷⁶ Pieter Lanchals bouwde rond zijn persoon een imposant netwerk van Brugse bewindvoerders en ambitieuze parvenu's op die hem in de komende jaren in staat stelden zijn invloed in zijn moederstad te vergroten.⁴⁷⁷

Of Pieter Lanchals ook de pleitbezorger van Willem Moreel is geweest toen Maximiliaan deze rijke Bruggeling op 23 mei 1479 als superintendant heeft benoemd, is moeilijk te achterhalen. De vorst beschouwde Willem Moreel en zijn *compagnon de route* Maarten Lem in ieder geval als reddende engelen. Hij hoopte dat beiden de overheidsfinanciën konden saneren.⁴⁷⁸ Willem Moreel kon overtuigende geloofsbrieven voorleggen. Net als Pieter Lanchals had de talentrijke handelaar zich weten op te werken dankzij politiek inzicht en een opmerkelijke bekwaamheid met financiële technieken. Maar anders dan Pieter Lanchals startte Moreel zijn politieke carrière in zijn thuisstad. Hij vervulde een schepenfunctie in 1472 en 1475, maar hij zou zich vooral onmisbaar weten te maken in de Brugse stedelijke financiën na de politieke aardschok van 1477.

Willem Moreel werd waarschijnlijk rond 1427 of 1428 te Brugge geboren, als zoon van kruidenhandelaar Willem en Johanna Luuckx.⁴⁷⁹ Na de dood van zijn vader erfde diens oudste zoon Willem de heerlijkheid 'Oostcleyhem' in Zuienkerke, een leen van de Brugse Burg.⁴⁸⁰ Het leen was 37 gemeten groot en het bevatte het hof 'de Bonte Poort'.⁴⁸¹ De latere superintendant bezat eveneens grond in de Blankenbergse watering en bewoonde een huis dat paalde aan het kerkhof van de Brugse Sint-Jacobskerk. Hij bezat meerdere huizen te Brugge en één te Antwerpen. Ook voor Willem Moreel kunnen we het aantal renten dat hij in de periode tot 1482 op Vlaamse steden bezet had als graadmeter voor zijn rijkdom hanteren. We vonden sporen van zeventien renten die hem jaarlijks 971 lb. 13 s. 4 d. par. opbrachten om hem en zijn kinderen in zijn onderhoud te voorzien, en nog eens van zes renten die hij deelde

⁴⁷⁵ 'Que desirons bien savoir quel chose en a esté fait' (ADN: B 17732, 'Hallewin'). Of er hier van fraude sprake is, is amper te achterhalen. Duidelijkere voorbeelden van steekpenningen geeft Boone, *Lanchals*, 474-5. Als 'commis de finances' ontving hij in de regering van Maria van Bourgondië een daggeld van 96 gr (ADN: B 2115, 39v). In 1479 liep dit bijvoorbeeld op tot een som van 1752 lb. par. (ADN: B 2118, 101v).

⁴⁷⁶ In november 1477 wordt Jan van Nieuwenhove fs. Michiel voor het eerst in deze functie genoemd (ADN: B 2116, 2r). Op 26 juni 1478 legde Jan van Nieuwenhove fs. Michiel de eed af als ontvanger van de Vlaamse beden, met een borg van 10.000 ecu (van 48 gr.) (ADN: B 33, 35v). Nadat de gewestelijke ontvanger van Vlaanderen deze functie in 1480 opsloopte werd Jan van Nieuwenhove watergraaf en moormeester van Vlaanderen (ADN: B 5346-7). Op 14 december 1480 legde hij de eed af (ADN: B 33, 66v).

⁴⁷⁷ Jan van Nieuwenhove fs. Michiel was bijvoorbeeld in 1475 en in 1481 hoofdman van de Brugse Sint-Donaasparochie. Hij werd Brugs raadslid in 1476 en in 1487 zelfs burgemeester van de raadslieden. Hij was schepen van de *courpse* in 1482 en ontvanger van de stad in de periode juni 1485 – september 1487. De later aangehaalde Klaas van Delft, die de bastaarddochter van Pieter Lanchals zou huwen, is tevens een mooi voorbeeld van de aantrekkingskracht van de machtige staatsfunctionaris.

⁴⁷⁸ We citeerden eerder al de brief waarin Maximiliaan zijn administratie over de benoeming van beide superintendanten informeerde, 'pour commencer a mettre ordre et regle au fait de noz demaine et finances' (ADN: B 17729, 'Administration générale').

⁴⁷⁹ Janssens, *Willem Moreel*, 75. De biografische inleiding van Albert Janssens op Willem Moreel vervangt de oudere notitie van Weale, *Généalogie de la famille Moreel*, 181-3.

⁴⁸⁰ Het was 'eene [hof]stede die men heet Oostcleyhem' die zijn dochter Maria later zou erven (RAB: BB, 64, 142v; SAB: WR, Sint-Jacobs, 7, 5v en ARA: Rk. 17416, 4v).

⁴⁸¹ De hofstede wordt nu ook 'de Bonte Poort' genoemd en ligt op de grens met Lissewege en Dudzele (Boterberge, *Zuienkerke. Geschiedenis*, 269). Over zijn ander bezit: Janssens, *Willem Moreel*, 68 en 70.

met twee andere personen, ter waarde van 1600 lb. par.⁴⁸² Willems rijkdom stelde hem moeiteloos in staat de culturele trends te volgen. Hij bestelde een dubbelportret met zijn vrouw bij Hans Memling⁴⁸³ en in 1479 liet hij een sierlijk getijdenboek vervaardigen.⁴⁸⁴ Hij circuleerde uiteraard in de Brugse *high society*. In 1446 of 1447 schreef hij zich reeds in in de Brugse kruisboogschuttersgilde van Sint-Joris en in 1474 werd hij lid van de Brugse broederschap van de O.L.V. van de Sneeuw, waarin ook Pieter Lanchals zetelde.⁴⁸⁵



Figuur 5: Willem Moreel met zonen, door Hans Memling, in 1485, met rechts op de achtergrond waarschijnlijk Willems hoeve te Oostcleihem (Groeningemuseum, Brugge).

⁴⁸² Willem kocht in september 1480 vijf renten van 48 lb. par. op Nieuwpoort (ADN: B 5392, 29r) en had in totaal achttien renten op de stad Brugge. Hij kocht in juni 1472 één van 40 lb. par., in november 1474 één van 120 lb. par., in september 1477 één van 20 lb. par., in april 1478 acht van in totaal 460 lb. par. en samen met Jacob Lauwereins als voogd van de kinderen van Laureins Colaerd twee van 80 lb. par., in juni 1479 één van 91 lb. 13 s. 4 d. par., twee met Jacob Lauwereins van 300 lb. par. en twee met zijn zwager Denijs van Hertsvelde voor in totaal 840 lb. par. (zie respectievelijk SAB: SR, 1476-77, 99v en 110v; SR, 1477-78, 118v; SR 1478-79, 126v-128r; SR, 1478-79, 151r-v).

⁴⁸³ Het dubbelportret wordt ca. 1480 gedateerd (Borchert, *De portretten van Memling*, 168-9).

⁴⁸⁴ Boeren, *Een getijdenboek van Willem Moreel*, 138-9.

⁴⁸⁵ Vanhoutryve, *De Brugse kruisbooggilde*, 205 en Janssens, *Willem Moreel*, 93. Ook de tweede superintendant, Maarten Lem, was lid van dezelfde schuttersgilde (Janssens, *Daar komen de Brugse*, 63).

De professionele carrière van Willem Moreel volgde een heel ander pad dan deze van zijn latere collega in het vorstelijke financiewezen. In het voorjaar van 1477 ontpopte Willem Moreel zich als de spreekbuis namens die groepen van de Brugse hoge kringen die de afgelopen jaren knarsetandend de politiek van Karel de Stoute en zijn loyale staatsfunctionarissen aanvaard hadden. In februari 1477 reisde hij samen met politiek zwaargewicht Lieven van Assenede naar Mechelen om met Margaretha van York te onderhandelen over de politieke situatie van het moment.⁴⁸⁶ Toen de Brugse opstand in maart 1477 in alle hevigheid losbarstte, verkozen de ambachten van de negen leden hem, samen met negen eigen vertegenwoordigers, tot stedelijk afgevaardigde die naar de jonge vorstin te Gent diende te reizen om ‘*te vercrighene zekere nieuwe pointen ende artikelen van previlegen*’.⁴⁸⁷ In het nieuwe stadsbestuur, dat in aanwezigheid van Maria en haar hofraad op 19 april 1477 ingehuldigd werd, vervulde Willem Moreel de zogenaamde functie van ‘*ghecommitteerde*’ van de stedelijke financiën. Het Brugs privilege van 13 maart 1477 bepaalde namelijk dat de ‘*ghemeenen buucke*’ van de stad zes beheerders van de stadskas zouden aanduiden.⁴⁸⁸ De nieuwe ‘commissaris’ Willem Moreel, zelfs eenmaal ‘*principael bouchoudere*’ van de stad genoemd⁴⁸⁹, diende, net als in zijn overheidsfunctie later, de stedelijke financiën door te lichten en de nodige fondsen te werven voor de oorlog tegen Frankrijk. Dat de opstandelingen Willem Moreel met deze functie belastten, wijst op het grote vertrouwen dat ze in zijn persoon hadden. De klacht van corruptie in de stedelijke administratie had in de voorbije opstand immers erg luid geklonken, en met een financiële specialist aan het hoofd, die bekend stond om zijn bekwame know-how, hoopten in de eerste plaats de ambachten, maar ook de coalitie van nieuwe bewindsvoerders die voornamelijk uit rijke handelaars bestond, een einde te stellen aan het beleid van financiële willekeur van de laatste jaren.

Willem Moreel had zijn strepen immers verdiend in de handel en het financiewezen. We kunnen hem als een typisch voorbeeld van een inlandse handelaar en bankier omschrijven. Enerzijds maakte hij deel uit van verscheidene compagnieën met Italiaanse en inlandse kooplui, en anderzijds stelde hij zijn financiële diensten ter beschikking van het handelsmilieu en openbare instellingen. Willem Moreel was ingeschreven in het Brugs ambacht van de kuipers en hij huurde van de stad een kruideniersstalletje in de hallen.⁴⁹⁰ Willem Moreel verkocht dus in de eerste plaats op de lokale markt, waarbij hij, samen met zijn onafscheidelijke broer Lieven, de kruidenhandel van zijn vader voortzette. Deze handel, die hij voornamelijk in familiaal verband dreef, zou zijn hele leven de basis van zijn gefortuneerde toestand vormen. Meer dan waarschijnlijk is Moreels huwelijk met Barbara van Hertsvelde, alias van Vlaenderenberch, een onderdeel van een breder handelsnetwerk dat Willem Moreel had uitgebouwd.⁴⁹¹ Barbara was de dochter van Jan van Hertsvelde, het hoofd van een belangrijke compagnie die over een handelshuis te Venetië beschikte om onder andere geldstromen tussen de Nederlanden en de Romeinse curie te kanaliseren.⁴⁹² Een vermelding uit september 1488 leert ons dat Willem Moreel samen met zijn schoonzoon Boudin van Eldinghe, zijn zwager Denijs van Hertsvelde, zijn broer Lieven en diens zwager

⁴⁸⁶ SAB: SR, 1477-78, 49r.

⁴⁸⁷ SAB: SR, 1476-77, 128v.

⁴⁸⁸ Deze personen vervingen voortaan de stedelijke ontvangers (Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville*, 78-80 en Janssens, *Macht en onmacht*, 25-30).

⁴⁸⁹ SAB: SR, 1478-1479, 44v

⁴⁹⁰ Janssens, *Willem Moreel*, 69. Hij huurde het stalletje van 1472 tot 1483, toen hij het voor 8 lb. gr. verkocht (SAB: SR, 1483-84, 22v). In 1494 is hij nog steeds lid van het kuipersambacht (SAB: Kuipers, ledenlijst 1494).

⁴⁹¹ Barbara van Vlaenderberch was de dochter van Jan en Catharina Ofhuus, die ook nog twee zonen, Jan en Klaas, hadden (RAG: RV, 955, 38r). Willem Moreel huwde waarschijnlijk in 1459 of 1460 (Janssens, *Willem Moreel*, 75 en 101).

⁴⁹² Schulte, *Die Fugger in Rom*, I, 8 en Vaes, *Les fondations hospitalières*, 195.

Jan de Keyt deel uitmaakte van de compagnie van de toen al overleden Jan van Hertsvelde.⁴⁹³ Sommige auteurs noemen deze compagnie zelfs de ‘*Banco di Roma*’ waarvan Willem Moreel de Brugse afdeling leidde.⁴⁹⁴ Bij ontstentenis van de persoonlijke boekhouding van Willem Moreel kunnen we hem niet het etiket van bankdirecteur opkleven. We houden het bij een rijke Brugse handelaar die, omringd door een stevig handelsnetwerk met familiale wortels, van de economische kansen profiteerde die Brugge hem bood.

Brugge was als West-Europees handelscentrum een bijzonder vruchtbare bodem voor dergelijke familiale compagnieën, die al dan niet met succes inhaakten op het internationale handelsforum. De vergelijking met bijvoorbeeld de compagnie Despars en de bankier Wouter Ameyde is snel gemaakt. Die laatste was een Brugs koopman, tevens bankier, die eveneens optrad als lokaal vertegenwoordiger van compagnieën van buitenlandse handelaars.⁴⁹⁵ Ook Willem Moreel en diens compagnie speculeerden met het vergaarde kapitaal op de internationale handels- en geldmarkt. In januari 1475 had hij samen met enkele gerenommeerde Italiaanse kooplui en bankiers handelsgoederen ter waarde van 400.000 lb. par. gekocht van de Venetiaanse koopman Francesco Lorenzo die ze per schip naar Brugge verscheept had. De kapitein van het schip (Pietro Ynagues) had de goederen echter naar Middelburg in Zeeland geleid, tot grote schade van de handelaars. Ze spanden een proces tegen hun handelspartner in voor de Grote Raad. De zaak draaide aanvankelijk in het nadeel van de handelsvennoten uit, maar in tweede instantie besliste het Parlement van Mechelen op 1 juni 1476 dat Francesco Lorenzo de helft van de goederen aan Moreel en compagnie ter vergoeding diende uit te betalen.⁴⁹⁶ Onder Moreels handelsgenoten vinden we verscheidene rijke kooplieden terug die enkele jaren later Maximiliaan van financiën zullen voorzien, zoals Giovanni Cambi, Pietro Carincioni en Nicolas de May.⁴⁹⁷ Dat superintendant Willem Moreel het merendeel van de personen uit deze Brugs-Italiaanse compagnie zal aanspreken om aan Maximiliaan te lenen, is dus tevens een vriendendienst die zijn eigen handelsrelaties ten goede kwam. Het typeert de rationele ‘homo economicus’ en de politieke realist die Willem Moreel was.

Daarvan getuigt ook zijn activiteit als financieel commissaris in de stad. Willem Moreel slaagde erin om in samenspraak met andere machtskernen in de stad de Brugse financiën in evenwicht te houden. Deze beleidsvisie vormt het onderwerp van een later hoofdstuk, hier beperken we ons tot de persoonlijke inbreng van Willem Moreel in de stedelijke politiek. In maart 1477 had hij bijvoorbeeld al geld aan de stad voorgeschoten om legermateriaal aan te kopen, en in april 1477 verkocht hij zilveren kannen aan de stad.⁴⁹⁸ Zijn

⁴⁹³ Doehaerd, *Etudes anversoises*, II, 102 en Mus, *De compagnie Despars*, 96.

⁴⁹⁴ Weale, *La généalogie de la famille Moreel*, 181 spreekt, zonder bewijslast, voor het eerst over de *Banco di Roma*. Hij noemt daarbij ook Gabriel Ofhuus als partner van de compagnie die we eventueel aan Moreels schoonmoeder kunnen linken.

⁴⁹⁵ Maar in tegenstelling tot Willem Moreel handelde Wouter Ameyde in laken en niet in kruiden (Stabel, *Entre commerce international*, 98). Zie ook Mus, *De compagnie Despars*, 106-7.

⁴⁹⁶ ARA: GR, 793bis, 230r-233v. De kapitein van het schip diende helft van de opbrengst van de verkoop van de goederen aan het Brugse handelsvennootschap te schenken. Andere voorbeelden van Moreels handelsactiviteiten zijn de schulden die Pietro Ambrosani bij hem had (in mei 1475 gaf de stad Willem Moreel de toelating de hand te leggen op diens goederen voor een schuld van 75 lb. gr.; SAB: MC, 1474-75, 59v) en het feit dat hij in augustus 1478 samen met Pieter Andries als arbiter optrad in een geschil tussen twee Brugse wisselaars (SAB: MC, 1478, 20r).

⁴⁹⁷ ARA: GR, 793bis, 17r. Ook de Venetiaan Alberto Contarini en de Genuees Lazarro de Lomellini treden als partners van Willem Moreel op.

⁴⁹⁸ In maart 1477 schieten Willem Moreel, Casin Pierins en Jan de Plaet de stad voor in de aankoop van salpeter voor ongeveer 87 lb. gr. bij Anselmus Adornes (SAB: SR, 1476-77, 128r); de stad betaalde hem ook de aankoop van twee kanonnen terug (Janssens, *Willem Moreel*, 82). In april 77 kocht de stad Brugge vier zilveren kannen van Willem Moreel (voor 39 lb. 17 s. gr.) waarmee ze de gebroeders Adolf en hertog Jan van Kleef bedankte voor de vele diensten (SAB: SR, 1476-77, 131v-132r). Waarschijnlijk had Willem deze kannen aan beide leden

betrokkenheid in de stedelijke financiën blijkt ook uit het feit dat Willem Moreel verscheidene renten op de stad kocht, waarbij hij uiteraard ook persoonlijk gewin op het oog had. In 1480 leende hij bovendien 6 lb. 15 s. gr. aan de stad toen die beroep diende te doen op private financiën om een nieuwe bedde te betalen.⁴⁹⁹ Willem Moreel ondersteunde ook de vorst. In november 1477 droeg hij samen met andere Brugse notabelen bij aan de eerder besproken vorstelijke lening van 40.000 lb. par. om de oorlog tegen de Franse koning te hervatten. Willem Moreel leende toen 658 lb. par. op een ‘*ymaige de Saint-Pierre*’.⁵⁰⁰ Toen was er echter van een vorstelijke functie voor Moreel nog geen sprake. Hij bleef een leidende functie uitoefenen in de stedelijke financiën.⁵⁰¹ De Brugse gemeenschap behield in hem het volste vertrouwen, hetgeen uitmondde in zijn verkiezing tot burgemeester van de Brugse schepenen op 2 september 1478.⁵⁰²

De belangrijke rol die Willem Moreel in de stedelijke politiek speelde, wordt ten dele verklaard door zijn nauwe vriendschap met Maarten Lem. Deze ‘genaturaliseerde’ Portugees is een schoolvoorbeeld van een rijke buitenlandse handelaar die zich omwille van economische redenen in Brugge gevestigd had en er langzaam vergroeid was met het politieke en economische establishment. We kunnen de familie ‘Lem’ in dat verband makkelijk vergelijken met de families Adornes, Spinola, de Naghere en andere.⁵⁰³ Maarten Lem werd als zoon van zijn gelijknamige vader in ca. 1430 te Portugal geboren, waar hij tot zijn huwelijk begin jaren 1460 verbleef.⁵⁰⁴ Maarten Lem senior financierde als naaste vertrouweling van de Portugese koning de eerste koloniale vaarten. Deze handelsmissies verrijkten de familie Lem die zich vooral richtte op de suikerhandel op het eiland Madeira – Maarten Lem junior wordt daarom wel eens als een ‘Vlaams-Portugese suikerbaron’ getypeerd.⁵⁰⁵ De meeste van de kinderen van Maarten Lem senior, die door de Portugese koning Afonso V gelegitimeerd werden, bleven in het moederland, maar hielden steeds nauwe handelscontacten met hun broer Maarten Lem die zich rond 1465 te Brugge vestigde. Hij maakte er een blitzcarrière in de stedelijke politiek, in 1467 was hij reeds burgemeester van de *courpse*. Met zijn huwelijk in 1466 of 1467 met Adriana van Nieuwenhove, de dochter van Klaas, vervulde hij zijn sociale integratie in de stad. Ze behoorde tot een rijke politieke familie, die menig handelaar en politiek ambtenaar, waaronder Pieter Lanchals, onder haar vleugels nam.⁵⁰⁶

Net als Willem Moreel maakte Maarten Lem deel uit van een semi-familiale compagnie die een knooppunt vormde waar internationale handelaars en inlandse kooplieden elkaar ontmoetten en handel dreven.⁵⁰⁷ Hij bouwde eveneens een uitgebreid machtig sociaal netwerk op dat echter meer gepolitiseerd was dan dat van Willem Moreel. Zijn zoon Adriaan huwde bijvoorbeeld Maria Ridsaert, de dochter van de Brugse politicus en vleeshouwer Frans

van de hofraad geschonken toen ze samen over de privileges onderhandelden, en verhaalde hij later de kosten ervan op de stadsrekening.

⁴⁹⁹ SAB: SR, 1480-81, 197r.

⁵⁰⁰ ADN: B 3495, 123686.

⁵⁰¹ Kort na zijn lening aan de vorst haalde hij bij wijze van voorbeeld, samen met Jan de Plaet, het geld op dat het Brugse Vrije als onderdeel van de soldij van de Brugse troepen diende te betalen (RAB: BVR, 214, 36v).

⁵⁰² SAB: RW, 1468-1501, 94v.

⁵⁰³ Stabel, *De gewenste vreemdeling, passim* en Geirnaert, *Het archief van de familie*, I, 5-12.

⁵⁰⁴ Een stamboom en een bondige geschiedenis van de Portugese voorgeschiedenis van Maarten Lem in Everaert, *Les Lem, alias Leme*, 817-21. Ook de hiernavolgende informatie is op dit artikel gebaseerd.

⁵⁰⁵ Everaert, *Vlaamse suikerbaronnen op Madeira*, 104.

⁵⁰⁶ In een later hoofdstuk bespreken we de netwerken die de familie van Nieuwenhove uitbouwde. Over het huwelijk: Everaert, *Les Lem, alias Leme*, 822 en SAB: PR, 1485-86, 44r.

⁵⁰⁷ Over deze compagnie die de suikerhandel van de familie verderzette: Everaert, *Les Lem, alias Leme*, 822-3 en Mus, *De compagnie Despars*, 88-9. Talrijke akten getuigen van de economische activiteit van Maarten Lem (Paviot, *Les Portugais à Bruges*, 64-80 en Van Answaarden, *Les Portugais devant le Grand Conseil*, 112-7).

Ridsaert.⁵⁰⁸ De handel verleende hem een aanzienlijke rijkdom, hetgeen zich bijvoorbeeld alweer weerspiegelt in het aantal renten dat Maarten Lem op de stad Brugge kocht. De vijftien stedelijke renten die hij bezat, brachten in totaal jaarlijks 2710 lb. par. op.⁵⁰⁹ Maarten Lem bewoonde de ‘*Rijckenburch*’ aan de Brugse Koningsbrug.⁵¹⁰ Met zijn rijkdom kocht hij enerzijds luxegoederen, waaronder bijvoorbeeld een portret⁵¹¹ en een aanzienlijk aantal tapijten uit de erfenis van kanselier Guillaume Hugonet.⁵¹² Anderzijds leende hij aan vorsten, zoals aan de Portugese koning Alfonso V in de periode 1478-1480. En we haalden reeds kort Maartens lening van 1200 lb. par. aan Maximiliaan, met ‘*une douzaine de tasses dorees*’ als onderpand, aan, als onderdeel van de lening van 40.000 lb. par. in november 1477.⁵¹³



Figuur 6: Maarten Lem (Brugge, Potteriemuseum).

Maar net als Willem Moreel concentreerde Maarten Lem zich in de nadagen van de opstand van 1477 voornamelijk op de stedelijke politiek. Dat een coalitie van rijke handelaars het in het Brugge na Karel de Stoute voor het zeggen had, uit zich bijvoorbeeld in de benoeming van Maarten Lem tot burgemeester van de Brugse schepenen op 2 september 1477. Het daaropvolgende schepenjaar was hij hoofdman van het Sint-Janszestendeel.⁵¹⁴ De

⁵⁰⁸ SAB: Adornes, 368. De huwelijken van zijn kinderen worden beschreven door Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, 320-1).

⁵⁰⁹ Maarten Lem kocht vijf renten in oktober 1472 met een gezamenlijke waarde van 400 lb. par.; in maart 1476 kocht hij één rente van 400 lb. par.; in september 1477 één van 200 lb. par. en één van 500 lb. par.; in november 1477 één van 330 lb. par., één van 200 lb. par. en één van 280 lb. par. en in april 1478 twee van 60 lb. par. en twee van 140 lb. par. (zie respectievelijk SAB: SR, 1476-77, 103v-104r en 112r; SR, 1477-78, 118r-119v, 123r-124v en 128r; SR, 1478-79, 147v).

⁵¹⁰ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 213 en Vorsterman, *Dits die Excellente Cronike*, 223r.

⁵¹¹ Afgedrukt bij Vandewalle, *Hanzekooplui en Medicibankiers*, 49. De lijst van het schilderij draagt wel een foutieve overlijdensdatum.

⁵¹² Flammang, *Compte de tutelle*, 86-7 en Pinchart, *La fabrication de la tapisserie*, 394 en 398.

⁵¹³ Zie respectievelijk Mus, *De compagnie Despars*, 88 en ADN: B 3495, 123686.

⁵¹⁴ Over zijn stedelijke carrière: SAB: RW, 1468-1501, 33v, 85v, 94v en 109r.

Portugees-Brugse handelaar vervulde de functie van burgemeester eerder al in de schepenbank van september 1472, toen ook Willem Moreel schepen was. Beide kooplieden kenden elkaar dus reeds van op het politieke forum, het is mogelijk dat ze handelscontacten onderhielden, hoewel we daarvan geen sporen vonden.⁵¹⁵ De carrière van beide handelaars vertoonde opvallende gelijkenissen, ze zouden elkaar in de komende jaren door dik en dun steunen. Meer nog, de strakke band die beide rijke handelaars aanhielden, vormde tijdens de regering van Maria van Bourgondië de centrale spil van de Brugse politiek waarrond de belangrijkste politieke en economische netwerken circuleerden en waar evenmin de vorst omheen kon.

Op het moment dat Maximiliaan in november 1477 de boven vermelde lening bij voornamen Brugse burgers aanging, oefenden Maarten Lem en Willem Moreel de belangrijkste politieke functies in de stad uit, respectievelijk die van burgemeester en ‘principaal boekhouder’. Zonder hun toedoen en de vermoedelijke rol die Pieter Lanchals hierin gespeeld heeft, had deze financiële transactie waarschijnlijk nooit plaatsgevonden. Het typeert niet alleen de afhankelijkheid van de vorst ten opzichte van lokale machthebbers, maar eveneens de belangrijke functie die de drie Bruggelingen in het vorstelijke financieelwezen zouden spelen. Aanvankelijk richtte Maarten Lem zich echter, net als Willem Moreel, eerder op de stedelijke en regionale politiek. Hun rol in de financiering van de vorst was er echter niet minder om. Uit hoofde van hun politieke functies namen ze immers meermaals deel aan vergaderingen van de Leden van Vlaanderen die sinds 1477 een initiërende rol speelden in de krijgskundige, monetaire en financiële politiek van de hertog. In juli 1478 bijvoorbeeld vertegenwoordigden Willem Moreel en Maarten Lem de stad Brugge in de onderhandelingen met de andere Leden en de vorst te Rijsel in verband met de munthervorming.⁵¹⁶ Ook in de talrijke vergaderingen die een bede als onderwerp hadden, wierpen beide personen, gezien hun *know-how* met financiële technieken en het grote vertrouwen dat de leidende handelsnetwerken in Brugge in hen hadden, zich op als het aanspreekpunt bij uitstek van zowel de Vlaamse steden als de vorst inzake de moeilijke financiële vraagstukken waarmee de oorlog beide partijen confronteerde.⁵¹⁷

Om zich van een vaste geldstroom naar de schatkist te verzekeren, bood Maximiliaan op 23 mei 1479 beide Brugse politici de functie van superintendent van de overheidsfinanciën aan. Daarbij hoopte hij zijn greep op de Brugse stadsfinanciën onrechtstreeks te vergroten en waarschijnlijk overtuigde de persoonlijke rijkdom en de sociaal-economische contacten van de twee nieuwelingen de vorst en zijn administratie ervan dat zij makkelijk geld konden lenen van kapitaalkrachtige kooplieden. Maarten Lem was reeds in het voorjaar van 1479 in vorstelijke dienst getreden door de rechten van opperduinherder van de vorst te pachten, maar daarbij had hij meer dan waarschijnlijk enkel persoonlijk gewin op het oog.⁵¹⁸ Maarten Lem en burgemeester Willem Moreel aasden met de benoeming tot superintendent in 1479 ongetwijfeld op prestige, politieke invloed en een vast dagloon.⁵¹⁹ Door in te gaan op het aanbod overtrad Willem Moreel wel het stedelijke privilege van 1477, want dat verbood dat een Brugs burgemeester tevens een overheidsfunctie uitoefende.⁵²⁰ Maar dat woog niet op tegen de voordelen die de post van superintendent bood. De functie stelde hen immers in staat de vorstelijke financiële politiek te sturen. Het kon enkel de eigen handelsbelangen ten goede

⁵¹⁵ Beiden huurden wel een afzonderlijk kruideniersstalletje in de Brugse hallen; Maarten Lem in de periode 1476-80 (zie onder andere SAB: SR, 1476-77, 7v en 1477-78, 8v).

⁵¹⁶ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 69.

⁵¹⁷ *Ibidem*, 78, 82, 92, 99 en 101 (wat de periode tot aan hun vorstelijke benoeming betreft).

⁵¹⁸ Zie vroeger, naar ADN: B 1610, 245r.

⁵¹⁹ De superintendanten ontvingen een dagloon van 96 s. par., evenveel als Pieter Lanchals; voor het jaar van 23 mei 1479 tot 23 mei 1480 ontving Willem Moreel 2822 lb. 8 s. par., Maarten Lem 1752 lb. par. (ADN: B 2121, 94r-v).

⁵²⁰ Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville*, II, 77.

komen. Dat drie Bruggelingen aan het hoofd van de overheidsfinanciën stonden, zal ook de leidende kringen in de hoofdstad gunstig gestemd hebben. Brugge beschikte voortaan over een machtige ‘koker’ die het politieke overleg met de vorst enkel kon vergemakkelijken, misschien zelfs in het eigen voordeel kon ombuigen.

De politiek die de drie Bruggelingen Pieter Lanchals, Willem Moreel en Maarten Lem voerden, bespraken we in het vorige hoofdstuk. Ze hoopten op alle fronten de staatsfinanciën aan te zwengelen. De oorlog die de vorst voerde, vereiste snel beschikbaar en veel geld, dat de administratie zowel bij de onderdanen als bij kredietverleners zocht. We merkten reeds op dat Willem Moreel daarbij niet aarzelde om de eigen handelsnetwerken van voordelige leningen te voorzien. Deze wijze van financieren verhoogde ook de politieke macht van de ambtenaren over de staatspolitiek. Kooplieden verstrekten de vorst enkel geld wanneer de persoonlijke rijkdom van de ambtenaar die leende, geloofwaardig was. Een mooi voorbeeld hiervan is de lening die superintendent Willem Moreel samen met Pieter Lanchals op een onbekend tijdstip aanging bij Pietro Carincioni, een handelspartner van de superintendent. Voor de 14.000 lb. par. die beide ambtenaren leenden bij de Lucees, ontvingen ze verscheidene kroonjuwelen uit de vorstelijke schat, ‘*pour nostre seurté*’.⁵²¹ In amper enkele jaren tijd hadden de drie Bruggelingen zich onmisbaar gemaakt in de vorstelijke administratie.

We merkten reeds op dat de financiële commissie van Maximiliaan de omzeiling van de privileges van de onderdanen in haar beleid niet schuwde. Maarten Lem brak de ban toen hij de functie van opperduinherder pachtte. De leidende Brugse coalitie verloor haar vertrouwen in Pieter Lanchals, Willem Moreel en Maarten Lem echter niet. In september 1480 werd superintendent Maarten Lem, net als in september 1477, opnieuw als burgemeester van schepenen verkozen. Het is dus niet verwonderlijk dat Brugge de financiële politiek van de hertog veel volgzamer aanvaardde dan Gent. Eén netwerk van rijke Bruggelingen beheerste immers zowel de vorstelijke als de Brugse financiën. Zoals bijvoorbeeld na de Brugse opstand van 1410 zetten vorstelijke functionarissen de Brugse stadskas onder druk om in de gunst van de vorst te blijven.⁵²² In ruil konden beide superintendanten ten dele zelf de vorstelijke besluitvorming bepalen en van de volle vorstelijke steun genieten in hun stedelijke beleidsdaden. Net dit had het Brugse privilege van 13 maart 1477 willen vermijden door vorstelijke ambtenaren nog te verbieden politieke functies in de stad uit te oefenen. Tevergeefs.

Als burgemeester zou Maarten Lem, in nauwe samenspraak met de Brugse Grote Raad, een beleid voeren dat nieuwe financiële middelen diende vrij te maken voor de oorlog. Dit betekende onder andere dat tijdens zijn ambtstermijn de stedelijke verbruiksbelasting verhoogd werd. Dit maakte hem onpopulair bij de stedelijke gemeenschap, die hem met spotnamen bedacht. Het ‘*cleen graefkin van Vlaenderen*’ of ‘*den grave Maertin zonder landt*’ diende zich zelfs met een gewapend escorte door de stad te verplaatsen.⁵²³ Het duurde niet lang of de eerste geruchten van corruptie staken de kop op.⁵²⁴ Waarschijnlijk om zich volledig op de Brugse politiek en zijn economische activiteiten te richten, gaf Maarten Lem na een jaar de functie van superintendent op.⁵²⁵ Misschien spraken Maarten Lem en Willem Moreel af om de politieke taken voortaan te verdelen? Willem Moreel zou alvast enkel nog zijn taak als staatsfunctionaris uitoefenen, en – tijdens de regeerperiode van Maria van Bourgondië – niet meer terugkeren naar de stedelijke politiek. De eerder besproken institutionele evolutie die tot

⁵²¹ ADN: B 3495, 123687.

⁵²² Lambert, *The city, the duke*, 132-7.

⁵²³ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 179. De stadskas betaalde deze lijfwacht van ‘*scadebeletters*’ (zie bijvoorbeeld SAB: SR, 1480-81, 59v).

⁵²⁴ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 202.

⁵²⁵ Op 4 mei 1480 duikt hij voor het laatst als superintendent op toen Maximiliaan hem opdroeg vertrouwelijke informatie aan zijn schoonbroer Jan van Dadizeele over te maken (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 108).

de opheffing van de functie van superintendant in 1481 leidde, maakte Willem Moreel tot lid van de financiële commissie van de aartshertog waarin ook Pieter Lanchals en Nicolas de Gondeval zetelden.⁵²⁶

De aanstelling van Willem Moreel en Maarten Lem tot superintendant doet denken aan de gelijkaardige carrière van bankiers en kooplieden in het financiële staatsapparaat van de Vlaamse graven, zoals Simon de Mirabello, Ottelin Machet, Dino Rapondi, Tommaso Portinari. Ervaring en technische kennis, financiële netwerken, persoonlijke rijkdom, maar ook prestige en lokale connecties waren belangrijke factoren in hun benoeming.⁵²⁷ De vorst was afhankelijk van hun persoonlijke capaciteiten en hij liet hen noodgedwongen de politieke speelruimte. Voornamelijk de carrière van Dino Rapondi vertoont grote gelijkens met die van Willem Moreel en Maarten Lem.⁵²⁸ Deze Bruggeling van Luccese origine verwierf een voorname rol in het financiële staatsapparaat van hertogen Filips de Stoute en Jan zonder Vrees. De hertogen deden een verregaand beroep op de persoonlijke financiën van de rijke handelaar, maar Dino Rapondi was eveneens een bijna onmisbare schakel tussen het Brugse stadsbestuur en de vorst. Hij voorzag, via leningen, Brugge van de noodzakelijke financiën om beden en boetes aan hun graaf te betalen én hij vormde een belangrijke lobby bij het Brugse stadsbestuur om, al dan niet in ruil voor economische of politieke beloftes, aan de vorstelijke wil te voldoen. Het zwakke staatsgezag van de eerste Bourgondische hertogen maakte van Dino Rapondi bijgevolg een steunpilaar van zijn financiële beleid. Ook aartshertog Maximiliaan had nood aan een dergelijke tussenschakel. De Bourgondische staat had niet het nodige gezag om de Vlaamse steden voor de eigen politiek te laten betalen, zonder hiervoor aan hun eisen gebonden te zijn. Door de opname van Willem Moreel en Maarten Lem in zijn administratie hoopte Maximiliaan zijn greep op de Brugse stadskas te vergroten en bijgevolg de invloed van de adel en de steden op zijn beleid te verminderen. De grote geldnood van de vorst ten gevolge van de financiële verliezen van 1477 en de oorlog, het zwakke staatsgezag, de mogelijkheden van de Brugse markt, de kennis van zaken en de lokale politieke invloed van de personen in kwestie maakten van Willem Moreel en Maarten Lem een belangrijke steunpilaar in de financiële administratie en zelfs in het vorstelijke beleid.

Zoals Dino Rapondi hadden beide handelaars persoonlijke verwachtingen bij hun opname in het vorstelijke financieewezens. De nieuwe staatsambtenaren hoopten ongetwijfeld hun eigen netwerken te bevoordelen, hun politieke invloed uit te breiden en hun financieel-economische belangen te behartigen. Zoals voor Dino Rapondi was hun opname in het staatsapparaat een soort van 'risico-management'. Hun nieuwe functie verzekerde de Brugse handelaars van de terugbetaling van leningen die ze aan de vorst hadden gedaan en nog zouden doen, en tevens stelde de aanstelling in de overheidsadministratie hen in staat hun handelsnetwerken te bevoordelen. Maar in tegenstelling tot Dino Rapondi was het Willem Moreel en Maarten Lem minder om de economische en financiële winsten van persoonlijke leningen aan en handelscontracten met de vorst te doen. Beide superintendanten hadden namelijk verregaande belangen in de lokale politiek. Willem Moreel en Maarten Lem gebruikten hun opname in het staatsapparaat om het economische beleid van Brugge beter te kunnen uitvoeren én de Brugse geldstromen naar de overheid te controleren (die politiek komt later aan bod). De hoop van zowel de vorst als de Brugse handelaars om elkaar te bespelen,

⁵²⁶ Willem Moreel werd tot 31 augustus 1481 als superintendant uitbetaald (ADN: B 2124, 77v). Maar ook erna is hij nog als financieel commissaris werkzaam (in ADN: B 2067 bevinden zich twee kwitanties waarin Willem Moreel in september en november 1481 als '*commis des finances*' opduikt).

⁵²⁷ Dit stelt onderzoek naar de vijftiende-eeuwse ambtenarenstand eveneens vast (Prevenier, *Ambtenaar in stad*, 48-9 en Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 242-3).

⁵²⁸ Lambert, *The city, the duke*, 165-8.

had tot een verstandshuwelijk tussen beide partijen geleid. De aandacht voor lokale politieke belangen van Willem Moreel en Maarten Lem was nog het grootste verschil met de motivatie van Dino Rapondi en zelfs die van Pieter Lanchals om in het overheidsapparaat te functioneren. Laatstgenoemden hadden met hun invloed aan het hof niet de bedoeling Brugse belangen te behartigen, maar enkel financieel-economische winst na te streven of de invloed van het overheidsapparaat uit te breiden. De verschillende politieke visie van Pieter Lanchals enerzijds en Willem Moreel en Maarten Lem anderzijds zou uiteindelijk tot een botsing leiden.

In de vorige paragraaf vroegen we ons af wat de rol van de staatsfunctionarissen was in de instandhouding van de privileges van 1477. De carrière van Willem Moreel en Maarten Lem draagt in dat opzicht een paradox in zich. De rol die voornamelijk Willem Moreel bij de totstandkoming van de privileges speelde, vloekt met het beleid dat hij in opdracht van de vorst als superintendent voerde. In 1477 bestond de voornaamste bekommernis van de rationele koopman erin een gunstig economisch klimaat te creëren door de belemmeringen op de handel (zoals grafelijke tolheffingen) op te heffen en een voor de handel voordelig bestuur over de Nederlanden te garanderen. Het financiële beleid van Maximiliaan daarentegen schuwde overtredingen van de privileges van 1477 niet. Enig opportunisme was de nieuwe Brugse superintendanten dus niet vreemd. Waren Willem Moreel en Maarten Lem dan geen voorvechters van een nauwgezette naleving van de privileges van 1477, toch zouden beide handelaars steeds de Brugse belangen in de overheidspolitiek verdedigen. Enkele krachtlijnen uit het Groot en het Vlaams privilege, zoals inspraak in het beleid van de overheid, een grote controle van onderdanen op de besteding van belastinggeld en een voor de handel gunstige overheidspolitiek, bleven tijdens de uitoefening van hun ambt steeds belangrijke strijdpunten. De vorst daarentegen voerde een politiek die erop uit was de inspraak van de onderdanen in de financiële afromingsstrategieën van de overheid te beperken. De gebrekkige landsverdediging en de schade van de oorlog aan de handel waren een gevolg van de offensieve oorlogspolitiek van Maximiliaan. Het verschil in politieke prioriteiten van de vorst en zijn voornaamste functionarissen maakte de financiële steunpilaar van het vorstelijke beleid wel erg broos.

3. De weerstand tegen het beleid van Maximiliaan

3.1 De opsluiting van Willem Moreel

Hoefgetrappel in het duister. Een ruiter spoedt zich naar Brugge. Maximiliaan had de boodschapper in de nacht van negen op tien december 1481 vanuit Oudenaarde met een geheime opdracht naar de Brugse baljuw gestuurd.⁵²⁹ Al dan niet verrast, handelde baljuw Roeland van Halewijn kordaat. In de vroege morgen nam hij de nietsvermoedende Willem Moreel die net het schepenhuis verliet, gevangen.⁵³⁰ Hij leidde de verontwaardigde koopman naar de Brugse gevangenis (het ‘*ghijsselhuys*’). In de namiddag keek ook Jan van Riebeke verbaasd op toen hij als redenaar van het Proosse in de proosdij van Sint-Donaas het woord

⁵²⁹ ADN: B 2124, 161v: ‘*a Adrien Kinx, messaigier, la somme de dixhuit solz dicte monnoie pour le x^e jour du dit mois [de decembre] et de la ville d’Audenarde porter toute la nuyt lettres closes de mon dit seigneur au bailly de Bruges par lesquelles icellui seigneur mandoit aucunes choses dont il ne veult aucune declaracion icy estre faicte*’. Maximiliaan reisde via Brussel, waar hij op 8 december vertrok, naar Brugge. Hij hield halt op 9 en 10 december te Oudenaarde (Vander Linden, *Itinéraires de Marie*, 113).

⁵³⁰ Anthonis de Roovere en Nicolas Despars melden dat de baljuw handelde ‘*bi virtute van mandement twelc hy hadde van boven*’ en ‘*by expresser ordonnantie van den hove*’ (zie respectievelijk *Dits die Excellente Cronike*, 222r en Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 211). Het verhaal van de gevangenschap is op beide kronieken gebaseerd.

wou nemen in een rechtszaak, maar abrupt onderbroken werd door binnenstormende mannen. Ze leidden hem naar het Steen, waar de Brugse baljuw ondertussen ook Willem Moreel opgesloten had. De verwanten en vrienden van beide gevangenen hielden zich gedeisd en vluchtten de stad uit of verborgen zich bij kennissen. Maximiliaan doorbrak met zijn inkomst drie dagen later amper de stilte die de stad in haar greep hield. Hij liet Willem Moreel naar het grafelijk kasteel in Sluis voeren en plaatste Jan van Nieuwenhove fs. Klaas onder huisarrest.

Na bijna vier weken gevangenschap kwam het hof eindelijk met een officiële verklaring. De procureur-generaal van Maximiliaan maakte op 4 januari 1482 de aanklacht aan de drie Bruggelingen over.⁵³¹ Willem Moreel, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas en Jan van Riebeke hadden zich, aldus de procureur, voor eigen gewin schuldig gemaakt aan ongehoorzaamheid aan de hertog. Daarvoor keerde Maximiliaan terug in de tijd. Reeds in 1475 hadden de drie op de Staten-Generaal de toekenning van een bede aan Karel de Stoute proberen te verhinderen. Toen dat niet leek te lukken, had Willem Moreel in samenspraak met de negen dekens van de Brugse ambachten de toekenning met nieuwe stedelijke privileges pogen af te kopen. De procureur insinueerde zelfs dat de politieke obstructie in de toekenning van middelen aan Karel de Stoute de daaropvolgende nederlagen van de hertog in de hand gewerkt had.⁵³² Hij vervolgde. Na de dood van de hertog bleek Willem Moreel één van de voornaamste aanstokers van de onrust die toen in Brugge heerste. Willem Moreel zou overigens persoonlijke schuld treffen in de totstandkoming van het nieuwe privilege van de stad.⁵³³ En alsof dat nog niet volstond, hadden de drie beschuldigten alles in het werk gesteld om het enige Brugse slachtoffer van de opstand van 1477, Jan Barbesaen, te laten onthoofden. De procureur schilderde de handelswijze van de drie Bruggelingen af als een complot. De onthoofding van Barbesaen en de aanwezigheid van nieuwe privileges openden voor de drie en hun aanhangers de weg naar de macht in het graafschap. Ze namen zelf plaats in het pluche van de schepenenbanken, ze beheerden voortaan de stedelijke financiën en ze onttrokken Sluis van de heerschappij van de vorst, alles *'pour eulx exauchier et avanchier leur prouffit'*. Meer nog, ze wendden hertogelijke beden voor eigen gebruik aan, hetgeen grote schade aan de heer, de stad en het land aangebracht had.⁵³⁴ Ze dwarsboomden daarop de vorstelijke rechtspraak, in geheime vergaderingen verdeelden de drie het geld van de beden, en de Grote Raad werd bedreigd om nimmer meer recht te spreken over de onderdanen van Maria en Maximiliaan.⁵³⁵ En, *last but not least*, Willem Moreel, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas en Jan van Riebeke hadden de Gentenaars geholpen in hun groeiend verzet tegen de aartshertog, *'pour tousiours aneantir la haulteur, auctorité et seigneurie de mon dit seigneur et demourer en leur dit gouvernement'*. De procureur eiste het verduisterde geld terug en daarbovenop een boete van 40.000 gouden leeuwen. De Grote Raad zou zich over de aanklacht buigen. Indien ze hen schuldig achtte, mochten de beklagden nooit meer een politieke functie uitoefenen en zouden ze voor het leven uit het graafschap verbannen worden.

⁵³¹ De klacht werd door een Brugse klerk gekopieerd: SAB: CA, 2, 322r-323r.

⁵³² SAB: CA, 2, 322r: *'par quoy l'intencion de mon dit seigneur fut tellement retardee que les inconveniens telz que chacun scet et dont encoires endurent les traches se n'estoient ensuys'*.

⁵³³ *'Que apres le trespas de feu mon dit seigneur le duc Charles le dit Guillaume Moreel fut l'un des principaulx que induisy le peuple a eulx assamblar et mettre en armes, visiter les vielz et anchiens privileges, demander des nouveaux et avoir les lettres de la paix, faicte apres le voiaige de Calaix entre feu de bonne memoire monseigneur le duc Phelippe'*.

⁵³⁴ Ze hadden gehandeld *'au prejudice de la personne de mon dit seigneur ses drois, haulteur et seigneurie pour eulx exauchier et avanchier leur prouffit'*.

⁵³⁵ *'Pour multiplier et augmenter icellui gouvernement'* hadden ze *'tenu mes dits seigneur et dame et les nobles en leurs subiections'*.

De gevangenschap had de politieke toplaag te Brugge geschokt.⁵³⁶ Het is mogelijk dat verwanten en vrienden van de gevangenen bij het hof gelobbyd hebben, want op 18 januari 1482 kwamen ze alledrie vrij mits een borg van 1000 lb. gr. per persoon. De procureur liet weten dat ze over tien dagen in het Brugse Prinsenhof verwacht werden om hun zaak te verdedigen voor de Grote Raad. De borgen die Willem Moreel, Jan van Riebeke en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas in bescherming namen, behoorden tot de leidende Brugse kringen. Jan van Nieuwenhove werd beschermd door zijn neef Denijs Metteneye, zijn broer Antoon van Nieuwenhove en zijn zwagers Maarten Lem en Cornelis Breydel.⁵³⁷ De vader en de oom van Jan van Riebeke, Jacob van Riebeke en Pieter Bultinc, en diens familieleden Jacob Sey en Jan van Raveschoot stonden voor hem borg.⁵³⁸ Willem Moreel had zijn zwager Denijs van Hertsvelde, verwanten Boudewijn en Hendrik Heindrickx en zijn politieke tweelingbroer Maarten Lem als borg.⁵³⁹ De drie beschuldigten kozen niet de eerste de beste familieleden als beschermelingen, maar ze visten naar het kruim van de Brugse elite. Alle borgen beschikten over een aanzienlijk economisch, sociaal en politiek kapitaal – dat moest ook wel om, indien nodig, de borg uit te betalen.⁵⁴⁰

Ook Maximiliaan mobiliseerde zijn manschappen. De directe vertrouwelingen van de vorst die in de afgelopen jaren in toenemende mate de Brugse politiek hadden trachten te beheersen, vatten post achter hun broodheer. Souverein-baljuw Jacob van Gistel, Brugs baljuw Roeland van Halewijn, schout Antoon van der Vichte, waterbaljuw van Sluis en oud-burgemeester Joost van Varsenare en de latere ontvanger van de stad Adriaan Drabbe vertegenwoordigden de vorst op 28 januari toen de drie beklagden zich voor de Grote Raad verdedigden.⁵⁴¹ De carrière van deze personen en hun nauwe relatie met de vorst zijn het onderwerp van een volgend hoofdstuk, maar het is nu reeds duidelijk dat de gevangenneming door Maximiliaan een diepe kloof in de Brugse elite had geslagen. De socio-politieke scheidslijn die in het proces tegen Willem Moreel en kompanen aan de oppervlakte kwam, zou in de komende tien jaar de Brugse politiek en die van het graafschap beheersen.

De vete tussen Maximiliaan en zijn voormalige financiële ambtenaren weerspiegelde dus intern-stedelijke spanningen, die de vorst misschien zelfs geïnspireerd hadden om het tot een proces te laten komen. De specifieke aanklacht van Maximiliaan wijst tevens op een afrekening in het stedelijke milieu. De beklagden werden niet alleen beschuldigd van ongehoorzaamheid ten opzichte van de vorst, maar eveneens van een greep naar de alleenheerschappij in de stad. Net als in de Gentse ‘zaak Willem van der Scaghe’ haakten de vorst en zijn directe entourage dus in op bestaande tegenstellingen in de stad om hun invloed in de stedelijke besluitvorming naar zich toe te trekken. Het in eigen voordeel uitspelen van politieke conflicten in Vlaamse steden was overigens een typisch Bourgondische tactiek. Ook

⁵³⁶ ‘Inne twelcke hemlieden [...] meer andere oude burchmeesters ende wethouders zo afgriselicke zeere beroerden’ (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 211).

⁵³⁷ SAB: CA, 2, 323v. Over de genealogische banden tussen de verschillende personen: Gailliard, *Bruges et le Franc*, IV, 87-90.

⁵³⁸ Jacob Sey was de voogd van de kinderen van Jan van Riebeke toen diens vrouw in 1485 stierf (SAB: WR, Sint-Jacobs, 6, 28r) en ook van de kinderen van Jan van Raveschoot toen deze overleed (SAB: PR85, 62r), hetgeen een verwantschappelijke band tussen beide verraadt. Jacob van Riebeke had een zus Katrien die met Pieter Bultinc getrouwd was (Martens, *De opdrachtgevers van Hans Memling*, 18 en SAB: SR, 1480-81, 152v).

⁵³⁹ Boudewijn Heindrickx was de zoon van Boudewijn en Suzanna Offhuus, die we waarschijnlijk kunnen linken aan Katrien Offhuus, de schoonmoeder van Willem Moreel (De Doppere, *Chronique*, 38; Vermeersch, *Grafmonumenten te Brugge*, II, 277; Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, 475 en RAB: BN, 11740). Misschien was Hendrik Heindrickx diens broer? In 1494 bezaten de kinderen van Boudewijn Heindrickx het huis ‘De Rosenhoet’ in de Antwerpse Brasseriestraat, naast een huis van de vrouw van Willem Moreel (SAB: PR, 1494-95, 99r) en in februari 1486 betalen de zoon van Maarten Lem en de broer van Willem Moreel samen met Boudewijn Heindrickx een som aan de stedelijke ontvanger (SAB: SR, 1485-86, 167v).

⁵⁴⁰ De carrière van de personen in kwestie komt in het volgende hoofdstuk ter sprake.

⁵⁴¹ SAB: CA, 2, 321r. Zie ook *Dits die Excellente Cronike*, 223r en Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 212.

hertog Filips de Goede had in 1447 te Gent een netwerk van vertrouwelingen gesteund om een onrustwekkende greep naar de macht van minder beïnvloedbare figuren te dwarsbomen.⁵⁴² Toen had hij, net als Maximiliaan, gehoopt de stedelijke financiën voor zijn oorlogen aan te wenden, maar daarbij had hij eveneens de sociale en politieke aanhang van de rivalen schromelijk onderschat.

Maximiliaan slaagde er voorlopig wel in beslag te leggen op de Brugse financiën. De gevangenneming van enkele leidende Brugse figuren diende namelijk elke weerstand tegen de aanvraag van een nieuwe bedde af te schrikken. Eerder bespraken we al hoe Maximiliaan, toen de discussie met Gent over de verbanning van Filips van Huerne in volle hevigheid woedde, in december 1481 een nieuwe bedde van 127.000 ridders aan de Vlaamse volksvertegenwoordiging vroeg. Op 26 december waren de onderhandelingen hierover te Brugge van start gegaan.⁵⁴³ Maximiliaan en zijn vertrouwelingen hadden door de bruuske gevangenneming van potentiële tegenstanders het eventuele verzet de mond gesnoerd. De tactiek werkte. De Brugse vertegenwoordigers, die waarschijnlijk uit het hertogelijk netwerk in de stad gerekruteerd waren, stemden snel met de vraag van Maximiliaan in, maar de onverzettelikheden van de Gentenaars bleek minder makkelijk te breken. Toen het Gentse kwartier weigerde te betalen, keurden Brugge, het Brugse Vrije en Ieper alvast hun bijdrage aan de bedde op 23 februari 1482 goed.⁵⁴⁴

Dat Maximiliaan de warrige aanklacht tegen Willem Moreel, Jan van Riebeke en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas pas vijftientig dagen na hun gevangenschap bekendmaakte, toont aan dat vooral het tactische voordeel die de opsluiting met zich meebracht, het belangrijkste motief tot gevangenneming was. Reeds eerder hadden vorstelijke vertegenwoordigers Brugse (en ook Gentse) schepenen in de stad vastgehouden om een uitbetaling van een bedde te versnellen, maar het drieste karakter van de vorstelijke agressie in december 1481 tartte waarschijnlijk de verbeelding van menig Bruggeling.⁵⁴⁵ De handelswijze van Maximiliaan en zijn Brugse medestanders heeft vermoedelijk op weinig begrip kunnen rekenen. Anthonis de Roovere voegde bijvoorbeeld in zijn relaas over de gebeurtenissen toe dat de beschuldigingen ‘*waren inghestelt bi quade informacie ende dat partyelicke was*’.⁵⁴⁶

Ook de drie beschuldigten waren van plan de aanklacht te doorprikken. Op hun verdediging op 28 januari 1482 lieten ze zich in het Brugse Prinsenhof bijstaan door drie machtige ‘vrienden en magen’, namelijk Maarten Lem, Jan de Boot en Jan de Keyt. Deze drie oud-burgemeesters van Brugge hadden vergaande verwantschappelijke, economische en politieke banden met de drie beschuldigten, die we amper nog dienen aan te halen.⁵⁴⁷ De zes

⁵⁴² Haemers, *De Gentse opstand*, 138-47. Toen poogde Filips de Goede tevergeefs Daneel Sersanders en diens medestanders uit de stedelijke middengroepen een hak te zetten.

⁵⁴³ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 189 (voor de context verwijzen we naar het vorige hoofdstuk).

⁵⁴⁴ RAG: V3, 243, 34 (zie vroeger). Geen enkele bron informeert ons over de identiteit van de Brugse vertegenwoordigers op deze vergadering.

⁵⁴⁵ Eind 1477 had de ontvanger van de Vlaamse bedden (Jan van Nieuwenhove fs. Michiel) de Brugse stedelijke ontvangers (waaronder ook Willem Moreel) gevangen gehouden op het schepenhuis omdat ze voormalig tesorier Jan Dhondt nog een achterstallige betaling moesten (SAB: SR, 1477-78, 146r en 151v). In augustus 1479 was ook Gentse vertegenwoordigers deze twijfelachtige eer te beurt gevallen. Dezelfde ontvanger liet toen aan de Rekenkamer weten dat hij de Gentse portie van een bedde nog niet doorgestort had, maar dat hij zich toch met de zaak inliet; ‘*sans ce que les dits de Gand ayent vollu ne veullent payer ja, soit il que depuis dix jours encha je les aye fait prendre et constituer prisonniers en ceste ville de Bruges ensemble certains leurs biens et marchandise*’ (ADN: B 17731, ‘Aides. Recette générale de Flandres’).

⁵⁴⁶ *Dits die Excellente Cronike*, 222v.

⁵⁴⁷ De drie personen kwamen reeds in ons verhaal voor. Jan de Boot leende in november 1477 samen met zijn stiefbroer Cornelis de Boot, Jan de Keyt en Klaas van Nieuwenhove (de vader van de beschuldigde Jan) 750 lb. par. aan de vorst (zie eerder, naar ADN: B 3495, 123686). Jan de Keyt was een schoonbroer van Willem Moreel en tevens lid van diens compagnie (zie vroeger).

personen vertegenwoordigen als het ware een uitgebreid handelsnetwerk, waartoe bijvoorbeeld ook de borgen van de drie beschuldigten behoorden. In het volgend hoofdstuk zullen we hen als de voornaamste motor achter de totstandkoming van de Brugse privileges van 1477 ontmaskeren. Op de zitting van de Grote Raad in januari 1482 ontkenden de drie beklagden hun belangrijke rol die ze in het voorjaar van 1477 gespeeld hadden, dan ook niet. Ze protesteerden wel heftig tegen de hertogelijke aantijging die hen als de enige aanstokers van de Brugse opstand van 1477 aanwees en tegen de beschuldiging dat hun toenmalige daadkracht ingegeven was door persoonlijk gewin. De drie Bruggelingen beweerden dat ze de uitbarsting van volkswoede juist bedwongen hadden. Willem Moreel, Jan van Nieuwenhove en Jan van Riebeke beklemtoonden dat ze eerbiedwaardige mannen waren die zich steeds naar de waardigheid van hun talrijke politieke functies gedragen hebben.⁵⁴⁸ Willem Moreel bevestigde zijn deelname aan verscheidene volksvergaderingen in het voorjaar van 1477. Maar hij benadrukte dat zijn toenmalige toespraken voor de verzamelde opstandelingen enkel dienden om de gemoederen te bedaren en het geweld in te dammen.⁵⁴⁹ De vorst mocht zich gelukkig prijzen dat hij en andere wetsdienaars toen de moed hadden de opstandige menigte te trotseren. In plaats van uit persoonlijk gewin de opstandelingen op te hitsen, hebben de drie op gevaar van eigen leven de stad onder controle weten te houden. De gevangenschap van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas was volgens hen hiervan het duidelijkste bewijs.⁵⁵⁰ De opoffering van de eigen persoon voor het algemeen belang van de stad, het land en zelfs de dynastie vormden de rode draad doorheen de verdediging van de drie beklagden. Of zoals Willem Moreel het verwoordde: hij had steeds gehandeld voor *'le bien de mon dit seigneur et de la chose publique'*.⁵⁵¹ Deze beweegreden contrasteerde sterk met de vorstelijke aantijging die eigenbelang als drijfveer voor de bewindslui van 1477 aanduidde. Bovendien hoopten Willem en zijn kompanen met deze legitimatie sympathie voor hun zaak in de stad los te weken. Dit is grotendeels gelukt, want de drie beschuldigten hebben nooit de steun van hun directe omgeving verloren.

De gevangenschap van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas in het voorjaar van 1477 legde, volgens de verdediging, bovendien de valsheid van de beschuldigingen van de procureur bloot.⁵⁵² Hoe kon een gevangene van de opstandelingen tegelijk de aanstoker van de volkswoede zijn? Meer nog, het vorstenpaar heeft Willem Moreel, Jan van Riebeke en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas nooit eerder van opruiende daden beschuldigd. Maximiliaan had Jan van Nieuwenhove, toen hij alweer op gevaar van eigen leven de grenzen van het graafschap verdedigde, zelfs geridderd.⁵⁵³ Ook Willem Moreel onthulde de hypocrisie van de aanklacht. De vorst heeft steeds van zijn trouwe diensten gebruik gemaakt en hem zelfs opgenomen in zijn hofhouding. In die functie heeft hij, net als voorheen, de algemene

⁵⁴⁸ Jan van Nieuwenhove fs. Klaas en Jan van Riebeke beschrijven zichzelf als *'gens de bien d'honneur, de bonne fame renommee et preudommie'*.

⁵⁴⁹ *'Et s'il avoit dit aucuns motz aus dits populaires dont l'on lui peusist imputer aucune chose ce que non, ce auroit esté pour appaysier et reduire icelui populaire'* (SAB: CA, 2, 324v).

⁵⁵⁰ Jan van Nieuwenhove fs. Klaas verwoordde het in bovenstaand document als volgt: *'Ilz avoient esté des principauls qui, depuis le trespas de feu de tres noble memoire le duc Charles que Dieu absoille, avoient eu le gouvernement de la chose publicque en la dicte ville de Bruges, prins la paine, travail et dangier apres la comouction y advenue, derrainement de ramener et reduire le peuple a bonne obeyssane et tellement fait que par leur conduite, moyen et adresse et de leurs bons amiz la dicte ville avoir secouru et assisté mon dit seigneur en ses affaires mesmement a la garde des frontieres'*.

⁵⁵¹ SAB: CA, 2, 323v.

⁵⁵² Jan van Nieuwenhove fs. Klaas werd zwaar aangepakt in de opstand van 1477 (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 126-7); hij diende zelfs 200 lb. gr. die hij verduisterd zou hebben aan de stad terug te betalen (SAB: SR, 1476-77, 35r).

⁵⁵³ Hij had het graafschap verdedigd *'en demonstrant la grande affection qu'il avoit a la deffence du pays et utilité de la chose publicque'*. Na de slag bij Enguinegatte ridderde de vorst hem (Verbruggen, *De slag bij Guinegatte*, 78).

belangen van het land en zijn volk gediend, ‘*en gardant les haulteur, souveraineté et auctorité de mon dit seigneur et le bien, utilité et prouffit de ses pays et subgectz*’. Willem Moreel ging zelfs een stap verder en trok in de aanval. Nooit heeft hij de politiek van de aartshertog gehinderd. Steeds had hij diens bevelen opgevolgd.⁵⁵⁴ Indien hem dus een fout aangewreven werd, lag de verantwoordelijkheid niet bij hem. De gevangenschap en de beschuldigingen evalueerde hij dus als volledig onterecht. Bewijs ontbrak en de gevangenneming gebeurde ‘*en usant de voulenté plus que de raison*’. Willekeur zegevierde over de rede.

Ondanks het feit dat de procureur in zijn repliek volhield dat hun schuld bewezen was, hebben de drie beklagden waarschijnlijk met opgeheven hoofd, maar toch bezorgd de raadszaal verlaten. Ze waren ongetwijfeld opgelucht want doorheen het proces was duidelijk geworden dat Maximiliaan in zijn aanklacht geen been had om op te staan. De Grote Raad wist zelf geen raad met de zaak en verdaagde het proces tot de eerste april.⁵⁵⁵ Willem Moreel, Jan van Nieuwenhove fs Klaas en Jan van Riebeke waren vrij en wisten zich gesteund door hun drie voornamelijk vrienden, en door de bredere netwerken die deze vertegenwoordigden. Dat het Brugse handelsmilieu hen volledig vertrouwde, blijkt bijvoorbeeld uit het optreden als arbiter van de drie beschuldigen in een handelsconflict.⁵⁵⁶ Omringd door hun sociale netwerken hadden de drie dus niets te vrezen.

Maar toch waren de beklagden waarschijnlijk erg bezorgd. Ze beseften maar al te goed dat de aanklacht in de eerste plaats hun tijdelijke uitschakeling op het politieke toneel als doel had. Maximiliaan had zijn jaknikkers vrij spel gegeven in de toekenning van een nieuwe Brugse bede. De gevangenschap toonde aan dat de vorst niet van plan was nog rekening te houden met de bestaande privileges of met de inspraak van de onderdanen in zijn financiële politiek. Meer nog dan in de gelijktijdige confrontatie met de Gentse schepenen naar aanleiding van de verbanning van Filips van Huerne, had Maximiliaan te Brugge het stedelijke gewoonterecht met de voeten getreden. De vorst etaleerde zelfs nog een grotere overmoed. Voor het eerst in het graafschap Vlaanderen had Maximiliaan een machtige lokale elite van ongehoorzaamheid beticht en de verantwoordelijken voor de totstandkoming van de privileges van 1477 proberen te straffen. In het najaar van 1477 had de vorstelijke administratie reeds komaf gemaakt met opstandige elementen te Sluis en te Ieper, maar dat gebeurde in samenspraak met de traditionele elite die de privileges van 1477 had opgesteld.⁵⁵⁷ De Gentse elite kon Maximiliaan amper raken, maar in Brugge had hij in de afgelopen jaren trouwe bondgenoten verzameld die hem zouden steunen in de uitschakeling van zijn rivalen. Beide partijen borgen hun messen op, maar de politieke tegenstelling tussen de vorst en zijn vertrouwelingen enerzijds en de partij rond Willem Moreel anderzijds bleef bestaan. Enkele weken voor de tragische dood van Maria was er, net als te Gent, ook te Brugge een patstelling ontstaan.

Maar, in tegenstelling tot de Gentse tegenstanders van Maximiliaans politiek, waren Willem Moreel, evenals de aartshertog, bereid water in de wijn te doen. Op 18 februari 1482 onthaalde Maarten Lem met de nodige luister het vorstenpaar op een uitgebreid diner in zijn

⁵⁵⁴ ‘*Il n’avoit jamais esté rebelle ne desobeissant a feu mon dit seigneur, empeschié l’ayde par luy requiz, mais au contraire s’estoit tousiours monstré bon loyal et obeissant subget et s’estoit a son possible employé de tenir la main affin qu’ icelui seigneur peust parvenir a tout ce qu’il avoit demandé et requiz*’ (SAB: CA, 2, 323r).

⁵⁵⁵ *Dits die Excellente Cronike*, 223r.

⁵⁵⁶ Op 13 februari 1482 waren Maarten Lem, Willem Moreel, Jan van Riebeke en ridder Jan van Nieuwenhove arbiter in een handelsconflict tussen Brugs wisselaar Jan Nutin en de Portugese koopman Antonio Fernandez (vertegenwoordigd door Vincente Gil) over de aankoop van olie in 1475. Lodewijk Greffin, Guy de Houdecoutre en Jan de Keyt (in wiens huis de getuigen gehoord werden) fungeerden als klerken in het proces. De arbiters kwamen op 26 maart 1482 tot een uitspraak (RAG: RV, 6832).

⁵⁵⁷ De onderdrukking van de opstand te Sluis kwam reeds aan bod, de casus ‘Ieper’ bespreken we in het volgende hoofdstuk.

Brugse woonst.⁵⁵⁸ Deze bijzondere gelegenheid wijst erop dat het geschil tussen Maximiliaan en zijn voormalige Brugse tegenstanders rond deze tijd was bijgelegd. Dit wordt bevestigd door een terloopse vermelding in een rekening van de uitbetaling van een bede van de stad Brugge. Op 1 december 1482 stelde Maximiliaan Jan Papegaey aan als ontvanger van de bede die Brugge hem in januari 1482 had toegezegd.⁵⁵⁹ Met de opbrengst van de rekening werd kort erna Anselmo de Lomellini een lening uitgekeerd van 250 lb. 10 s. gr. In de marge van de rekening staat genoteerd dat de obligatie voor deze lening op 2 maart 1482 door Willem Moreel, Pieter Lanchals en Nicolas de Gondeval werd ondertekend.⁵⁶⁰ Willem Moreel werd dus, zoals vóór zijn opsluiting, begin maart 1482 bij de inning van de Brugse beden betrokken. Of hij opnieuw financieel commissaris van de aartshertog werd, is onbekend, want de vermelding betitelt Willem Moreel niet. Het optreden van de Bruggeling in maart 1482 verbaast, want Maximiliaan had in december 1481 nog op hardhandige wijze duidelijk gemaakt dat hij niet meer over de diensten van Willem Moreel wenste te beschikken.

Waarom deze plotse ommezwaai? En waarom nam Maximiliaan Willem Moreel gevangen als hij de Bruggeling enkele maanden nadien toch weer in zijn financiële administratie betrok? In een vorig hoofdstuk merkten we op dat het beleid dat Willem Moreel, weliswaar in samenspraak met anderen, als financieel overheidsambtenaar voerde, niet strookte met de geest van de privileges van 1477. Willem Moreel had de privileges van 1477 helpen opstellen, maar toch nam hij deel aan hun overtreding. Toch hadden Willem Moreel en zijn politieke bondgenoten steeds voor inspraak in de besteding van de door Burgge aan de vorst toegestane beden blijven ijveren – dat zal het hoofdstuk over de Brugse politiek en de achtergrond van haar bezielers bewijzen. In zijn ijver om deze politieke principes te verwezenlijken, vonden Willem Moreel en diens medestanders echter een andere politieke strekking op haar weg. Maximiliaan en een deel van zijn entourage wensten de inspraak van de onderdanen in de oorlogspolitiek en in de besteding van toegestane beden en andere vormen van ‘belastinggeld’ te beperken.⁵⁶¹ De eis naar inspraak in de financiële politiek van Willem Moreel en zijn bondgenoten maakte de politieke band tussen Maximiliaan en zijn financieel commissaris fragiel. Wat had de broze pilaar in de administratie van Maximiliaan doen barsten?

De levenswandel van Willem Moreel in de maanden voor zijn gevangenneming, die aan de hand van de rekeningen van de algemeen ontvanger van alle financiën te reconstrueren zijn, toont aan dat de politieke druk op de financieel commissaris in de loop van 1481 toenam. Zoals in de vorige jaren van zijn bewind, was Maximiliaan medio 1481 op zoek naar geld om oorlog te voeren. Ditmaal plande hij een inval in het Sticht van Utrecht om er het gezag van bisschop David de Bourgogne te herstellen.⁵⁶² Toen hij medio september te Den Haag verbleef, had de vorst te weten gekomen dat de stedelijke magistraat van Delft akkoord was troepen te ondersteunen. Pieter Lanchals werd ter plaatse gestuurd en bekwam dat de stad een rente op zijn inkomsten zou verkopen voor een totaalbedrag van 19.200 lb. par.⁵⁶³ Vanuit Antwerpen gaf Maximiliaan Willem Moreel en de Brugse schepenen de opdracht alle Brugse

⁵⁵⁸ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 213

⁵⁵⁹ SAB: OR, 1, 1r-v.

⁵⁶⁰ De lening was op een portie van de bede van januari 1482 geassigneerd (SAB: OR, 1, 5v).

⁵⁶¹ In het hoofdstuk over de adel en de Brugse politiek gaan we na welke personen uit de Brugse samenleving de aartshertog bijstonden in dat beleid.

⁵⁶² Van Gent, *‘Pertijelike saken’*, 329-30 en Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 158-60.

⁵⁶³ Op 19 september stuurde Maximiliaan een brief vanuit Den Haag naar Delft om van Pieter Lanchals te weten te komen *‘combien ilz [de magistraat van Delft] avoient vendu de rente sur la dicte ville et quelz deniers comtans ilz en avoient’* (ADN: B 2124, 145v). Maximiliaan vertrok op 23 september uit Den Haag, om via Dordrecht op 26 september in Antwerpen aan te komen (Vander Linden, *Itinéraires de Marie*, 109).

burgers en handelaars te laten weten dat de stad Delft renten verkocht.⁵⁶⁴ Op 5 oktober 1481 reisde de zwager en handelspartner van Willem Moreel, Denijs van Hertsvelde, naar Antwerpen met 6000 lb. par. die hij bij kopers van rentebrieven verzameld had.⁵⁶⁵ Kort erna reisde Willem Moreel zelf naar Antwerpen, waar hij onder andere getuige was van de politieke moord op Jan van Dadizeele. Begin november vertoefde hij weer te Brugge toen de administratie hem rentebrieven opstuurde om aan de kopers van de Delftse rente te overhandigen.⁵⁶⁶

De correspondentie van Maximiliaan uit het najaar van 1481 doet vermoeden dat hij op dat moment erg krap bij kas zat, een gevaarlijke situatie in oorlogstijd. Het personeel van de Rekenkamer in Rijsel en vertrouwelingen in Zeeland, Henegouwen en Brabant kregen de opdracht om geld bijeen te rapen. Op 7 november 1481 lieten de vorst en de te Antwerpen aanwezige leden van zijn financiële commissie ook aan Willem Moreel weten dat hij dringend nogmaals geld diende te vinden. De bewaking van de grenzen in Luxemburg vereiste immers 20.000 lb. par., die Willem mocht lenen waar hij ze vond.⁵⁶⁷ Het was de laatste brief die de algemeen ontvanger naar Willem Moreel als financieel commissaris opstuurde – van die dag dateert ook de laatste kwitantie die de Bruggeling voor zijn opsluiting in die hoedanigheid ondertekende.⁵⁶⁸ Heeft Willem Moreel zich na de lectuur van deze brief de bedenking gemaakt of het zo wel verder kon? Elke kist geld die hij naar de vorst stuurde, werd gevolgd door een nieuwe vraag naar middelen zonder dat de betalers inspraak in de besteding ervan verkregen of de oorlog tot een eind kwam. Of overtuigden zijn handelspartners en zijn sociale netwerk hem ervan tegen deze oorlogszuchtige en geldopslopende politiek protest aan te tekenen?

Hoe dan ook, Maximiliaan zette door. Kort na de brief aan Willem Moreel beslisten hij en zijn financiële commissarissen Nicolas de Gondeval en Pieter Lanchals een Vlaamse statenvergadering te Brugge te organiseren. Zowat alle leden van de hofhouding, adellijk of geestelijk, kregen op 18 november een brief in de bus om zich naar Brugge te begeven. Ook Maria werd ingelicht.⁵⁶⁹ Op weg naar Brugge gaf hij te Oudenaarde de Brugse baljuw de opdracht om Willem Moreel gevangen te nemen. Eenmaal aangekomen zette hij de zoektocht naar geld verder. Op 17 december stuurde hij vaatwerk uit de grafelijke schat die te Brugge werd bewaard naar Brussel. Het zou er als onderpand voor een lening ter betaling van de troepen te Luxemburg dienen.⁵⁷⁰ Zes dagen later liet hij alle steden en kasselrijen van het graafschap Vlaanderen weten dat ze welkom waren op een statenvergadering die een nieuwe

⁵⁶⁴ ADN: B 2124, 146v.

⁵⁶⁵ ADN: B 2124, 153v-154r.

⁵⁶⁶ ADN: B 2124, 149v en 155r. Vermoedelijk kocht Pieter Lanchals toen ook een rente op Delft, want in de bezittingen die hij na zijn dood achterliet, bevonden zich vijf rentebrieven op Delft (RAG: FPR, 218).

⁵⁶⁷ Maximiliaan stuurde een brief naar Willem Moreel *'par lesquelles lui estoit mandé incontinement trouver a frait et finance la somme de dix mil livres du dit pris [ponden van 40 groten] pour convertir et employer ou paiement des gens de guerre'* (ADN: B 2124, 155r).

⁵⁶⁸ Deze kwitantie bevindt zich – verkeerdelijk – in de doos van de rekening van de algemeen ontvanger van alle financiën van 1468 (ADN: B 2067).

⁵⁶⁹ *'Pour certaines matieres grandement touchant le bien honneur et utilité de sa personne et de la chose publique de ses pays lesquelles il leur desiroit declairer et communicquier'* ontving de hofhouding het verzoek om zich naar Brugge te begeven (ADN: B 2124, 157v). Op 23 november stuurde Maximiliaan een gelijkaardige brief naar Maria die recentelijk van haar zoontje François was bevallen (158r). Op 29 november ontving Maria te Brugge het bericht (samen met een cadeautje) dat haar inlichtte over de komst van haar echtgenoot (159r), *'par lesquelles il luy mandoit entretenir les seigneurs de son sang, prelatz, nobles et autres grans seigneurs de ses pays, lesquelles il avoit mandé estre en sa ville de Bruges devers lui le dit jour jusques qu'il seroit par de la qui seroit en la semaine lors prouchaine venante. Et aussi que lui envoyoit par le dit Huchon [dit is de boodschapper] la hure de la venoison d'un grant sangler qu'il print le xxviii^e jour du dit mois a la chasse'*.

⁵⁷⁰ *'Sur laquelle [vaiselle d'argent] l'en devoit emprunter la somme de huit mil livres du dit pris [ponden van veertig groten] pour le perfurnissement de l'estat par luy fait a son partement du dit lieu de Bruxelles, meismement pour en payer ses garnisons des frontieres de Haynnau et Luxembourg'* (ADN: B 2124, 162r).

bede als inzet had.⁵⁷¹ Vermoedde Maximiliaan een eis naar politieke inspraak van Willem Moreel en Maarten Lem op deze statenvergadering en zette hij daarom de belangrijkste pionnen ervan gevangen? De voorgeschiedenis van de laatste maanden en de onverzettelijkheid waarmee de vorst en zijn overgebleven leden van de financiële commissie op de vergadering de goedkeuring van de bede najaagden, tonen alvast aan dat de vorst, kost wat kost, zijn verzoek naar geld wenste ingewilligd te zien. Leden uit de eigen administratie zouden hem niet stoppen.

Dat Willem Moreel na de vrijpraak op het proces voor de Grote Raad in februari 1482 toch nog in de administratie van Maximiliaan opduikt, is, volgens ons, te verklaren door een politieke toegeving van de aartshertog en zijn directe entourage. Allicht behield Willem Moreel, geruggensteund door zijn bondgenoten, de eis naar inspraak in het financiële beleid van de overheid. Maximiliaan en/of zijn directe entourage zagen in dat een politieke *come-back* van Willem Moreel de vorstelijke invloed te Brugge kon vergroten. De definitieve politieke uitschakeling van Willem Moreel zou het gezag van de aartshertog immers ondergraven want Willem Moreel genoot te Brugge nog steeds over ruime steun in rijke economische kringen. In ruil boden Willem Moreel en zijn entourage de overheid een zekere meegaandheid in de Brugse politiek om nieuwe middelen voor de oorlog te werven. Dat betekende dat Willem Moreel en co. een deel van de politieke zelfbeschikking die Brugge sinds 1477 in de toekenning van beden had verworven, opofferde om zelf inspraak in het beleid te behouden. Op lokaal vlak zou dit voor een breuk in de Brugse politiek zorgen, want Willem Moreel wist zich in zijn eis naar financiële autonomie voor Brugge geruggensteund door de Brugse ambachten (daarover later meer). Willem Moreel keerde dus terug op het hoogste politieke schavot in Brugge, maar in ruil diende hij wel een versterkte greep van de aartshertog en zijn medestanders op de Brugse stadskas te dulden. Ten gevolge van dit akkoord maakte Willem Moreel opnieuw deel uit van het belangrijkste financiële orgaan van de overheid, de zogenaamde financiële commissie. Tevens kon de vorst over de zopas goedgekeurde bede beschikken. De lening die de financiële commissie op 2 maart 1482 bij Anselmo de Lomellini aanging is in dit geval een soort van politieke pasmunt van Willem Moreel.⁵⁷² Met de lening keerde hij terug in dienst van Maximiliaan, maar het betekende niet dat Willem Moreel zijn kritiek op het beleid van de aartshertog liet varen. Misschien hoopte hij nog steeds op toegevingen van de vorst, en hij dacht waarschijnlijk dat een ‘rentree’ in de administratie van de aartshertog de enige manier was om diens beleid bij te sturen. De plotse val van Maria van Bourgondië enkele dagen later, zou echter ook dit scenario doorkruisen.

3.2 De kritiek van de administratie en de Drie Leden op het beleid van de overheid

De dood van Maria van Bourgondië zou het netwerk rond Willem Moreel een nieuwe kans geven het beleid van de aartshertog te bekritisieren en zelfs bij te sturen. Vooraleer we deze episode uit de woelige politieke geschiedenis van het graafschap Vlaanderen onder de loep nemen, dienen we onze aandacht op de aard van deze kritiek en de omvang ervan te richten. Reeds enkele jaren vóór de opsluiting van Willem Moreel in december 1481 had de overheidsadministratie bezwaren geuit tegen de roekeloze manier waarop Maximiliaan geld in het graafschap Vlaanderen probeerde te vergaren. De correspondentie van de Rekenkamer van Rijsel leert ons dat haar personeel regelmatig protesteerde tegen het financiële beleid van de vorst. Laten we kort ingaan op enkele pijnpunten van het vorstelijke beleid die op protest

⁵⁷¹ ADN: B 2124, 163r.

⁵⁷² Het is best mogelijk dat Willem Moreel persoonlijk voor deze lening heeft geijverd, want hij dreef handel met Lazzaro de Lomellini, vermoedelijk een verwant van de gelijknamige Anselmo (zie vroeger, naar ARA: GR, 793bis, 17r).

stuitten. In september 1480 raadde de Rekenkamer de financiële commissie van de vorst af de eerder besproken renten op de Brugse spijker te verkopen. Haar taak om het vorstelijke domein te bewaren en het bestuur ervan te surveilleren, verplichtte de Rekenkamer tegen deze vorm van vervreemding van het domein op te treden.⁵⁷³ Ze liet weten dat de dienaars en functionarissen van de vorst dergelijke praktijken dienden te verhinderen om financiële problemen met de terugbetaling ervan te vermijden.⁵⁷⁴ Deze handelwijze strookte met de doctrine dat het staatsdomein onvervreemdbaar was, en dat niemand, zelfs het staatshoofd niet, de totaliteit ervan in gevaar kon brengen. De vorst werd er gezien als een soort van administrateur, die maar over de middelen kon beschikken die het staatsdomein hem schonk. Uiteindelijk diende hij het domein ongeschonden aan zijn opvolger na te laten.⁵⁷⁵ De vorst diende zijn domein te beschermen, het was immers geen privaat, maar een publiek goed. Bovendien had de vervreemding van het domein het nefaste gevolg dat de vorst zijn inkomsten elders diende te zoeken en bijgevolg de onderdanen zwaarder belaste.⁵⁷⁶ Maximiliaan was waarschijnlijk opgevoed in dezelfde idee, maar hij interpreteerde de functie van belastingen anders. De uitoefening van zijn functie als beschermer van het domein noopte hem middelen, waar ook, te zoeken. De verkoop van renten op het domein leverde middelen op die de de vorst in staat stelden dat domein beter te besturen. De Rekenkamer heeft zich uiteindelijk bij deze interpretatie moeten neerleggen.

Het personeel van de Rekenkamer van Rijsel smaakte evenmin een lening die Maximiliaan in het voorjaar van 1481 met hen wou afsluiten. Op 24 januari 1481 stuurde de Rekenkamer een verontwaardigde brief naar de kanselier waarin ze hard van leer trok tegen de lening van 2000 lb. par. per personeelslid waartoe Maximiliaan hen dwong. Ook de financiële commissie kreeg te horen dat de Rekenkamer deze nieuwigheid niet slikte.⁵⁷⁷ Maximiliaan en zijn commissie waren echter niet van plan toe te geven en vonden dat het personeel van de Rekenkamer, net als de gerechtelijke functionarissen in Vlaanderen eerder hadden gedaan, een persoonlijke lening aan de vorst diende toe te staan. De som werd wel gemilderd tot 1000 lb. par. per persoon, die de gewestelijke ontvanger van Vlaanderen in twee termijnen zou terugbetalen. De vorst maakte er de Rekenkamer attent op dat hij verder protest niet meer zou dulden.⁵⁷⁸ Ook hier ving de Rekenkamer bot.

Ze had haar pijlen eveneens op Roeland le Fevre gericht. Toen Maximiliaan deze persoon in november 1479 voordroeg als nieuwe gewestelijke ontvanger van Vlaanderen in plaats van Jan van der Scaghe, uitte het personeel van de Rekenkamer voorzichtig zijn bezorgdheid over diens duistere achtergrond. De Rekenkamer vond hem te jong, niet vermogend genoeg en hoewel de borgen voor diens functie rijk waren, was de betaling van hun borg in geval van nood niet verzekerd. Ze waarschuwde de vorst dat de huidige financiële situatie een betrouwbaarder man vereiste, zeker nu de bevoegdheid van de gewestelijke

⁵⁷³ Dumolyn, *De Raad van Vlaanderen*, 157-60.

⁵⁷⁴ ‘*Car l’ouverture de telz ventes est la voye de l’alienacion totale du demaine [...], a quoy tous serviteurs et officiers du prince doivent resister a leur povoir*’ (ADN: B 17733, ‘Bruges, espier’).

⁵⁷⁵ Deze doctrine werd uitgebreid bestudeerd voor het Franse domein, waar de Rekenkamer eveneens nauw waakte over de opvolging ervan (Leyte, *Domaine et domanialité*, 386-91 en 436).

⁵⁷⁶ Scordia, “*Le roi doit vivre du sien*”, 414-5.

⁵⁷⁷ ‘*Que ceste matiere nous est bien nouvelle et de grant poix veuz noz affaires et les pertes que [nous] avons a soustenir par deca a cause des guerres et divisions presentes et qu’il y chiet bien de penser ung petit*’ en nog: ‘*lesquelles lettres ainsi par nous veues nous ont semblé de termes assez estranges en leur substance et n’a aucun james veues de telles; et apres advis eu sur icelles, il nous a bien semblé que notre dit seigneur n’est point assez adverti comment ne en quelle maniere il se doit faire servir en sa dite chambre*’ (beide brieven in ADN: B 17739, ‘Emprunts’).

⁵⁷⁸ ‘*Et n’y faictes faulte comment qu’il soit, car tel est notre plaisir*’ (brief van Maximiliaan van 28 februari 1481; ADN: B 17739, ‘Emprunts’).

ontvanger uitgereid was.⁵⁷⁹ Maximiliaan en zijn financiële commissie negeerden de kritiek en benoemden eind november Roeland le Fevre tot ontvanger van Vlaanderen (in de drie kwartieren) én tot ontvanger van de Vlaamse beden. Voortaan verenigde één persoon de vier functies.⁵⁸⁰ Ook voor de historicus is de sociale herkomst van de 21-jarige Roeland le Fevre moeilijk te achterhalen. Hij was als zoon van een zekere Mathieu le Fevre en Jehanne Frescot afkomstig uit Béthune en ook Rombout de Doppere heeft weinig goede woorden voor hem over.⁵⁸¹

Het lijkt ernaar dat Maximiliaan alweer een ambitieuze financiële specialist in zijn administratie opnam, want de jonge ‘technicus’ was eerst klerk van de Gentse Sint-Pietersabdij te Temse, en nadien klerk van Thomas Perrot.⁵⁸² Net als Pieter Lanchals was Roeland le Fevre dus waarschijnlijk van eenvoudige komaf en maakte hij van de geboden kans gebruik om hogerop te klimmen. Zijn loopbaan verliep volgens een vast patroon dat we ook in Lanchals’ carrière herkennen. De vertrouwensband die tussen de vorst en zijn bedreven ambtenaar groeide, uitte zich in een wederzijdse bevoordeling van de eigen positie. In ruil voor een efficiënte leiding van de administratie voorzag de vorst de deskundige parvenu van geld, prestige en invloed. De ambtenaar in kwestie gebruikte deze gunsten om rijk te huwen, een imposant netwerk uit te bouwen en een lokaal machtscentrum op te trekken, dikwijls in de ‘prairie’ van de kustvlakte. Ook de carrière van bijvoorbeeld Pieter Bladelin, Jeronimus Lauweryn, en Andries Andries, die Maximiliaan in 1480 aan het hoofd van de ‘Duitse kamer’ had geplaatst, kende een gelijkaardig verloop.⁵⁸³ Het einde van de vijftiende eeuw was overigens een gouden tijd voor dergelijke parvenu’s. De staat had in stijgende mate nood aan financiële specialisten die amper andere belangen dan die van de vorst dienden. De ambitieuze jongelui waren immers niet uit de traditionele machtige ambtenarenfamilies (zoals bijvoorbeeld de familie Gros), noch uit adellijke machtskernen afkomstig. Indien de vorst uit deze milieus rekruteerde, bestond de kans dat de nieuwe ambtenaren de belangen van hun familie of hun lokale machtsbasis eveneens wensten te behartigen. De politieke en sociale positie van de ‘administratieve leken’ daarentegen hing enkel af van de vorst, die van hun persoonlijke loyaliteit gebruik maakte om niet alleen de geldstroom naar de schatkist aan te dikken, maar eveneens om de macht van de aloude families te breken. Dit kon uiteraard de frustratie van de traditionele machtskernen opwekken.

⁵⁷⁹ *‘Il nous a semblé et semble, notre tres redoubté seigneur, tousiours a votre tres noble correction, que le dit Roland est homme bien jeune, petitement nourry en fait de finances pour avoir si grand charge comme de la dite recepte generale des demaine et aydes de Flandres qui est office de grant poix et a la verité le plus grant pour recette de tous vos pais et seignouries. Et ouquel, considéré le temps present, devront bien homme de plus grant granté afin de tant mieulx garder votre haulteur, seignourie et demaine qui, comme il est assez notoire, est presentement fort diminué. Et d’autrepart ja soit que les caucionnaires bailliez par le dit Rouland soient gens et marchans a present reputez riches et puissans, toutesvoyes ilz ne sont pas fort herités en votre dit pays de Flandres, ne ailleurs, soubz vous qui cy apres vous pourroit retourner a interest se aucune faulte avoit au dit Rolland’* (ADN: B 17729, ‘Recette générale de Flandres’).

⁵⁸⁰ Hij legde op 20 november 1479 de eed af (ADN: B 33, 49r).

⁵⁸¹ *‘Hic quaestor erat avarissimus, nemo casum ejus dolvit. Semper recipit, sed nemini solvit’* (de Doppere, *Chroniques*, 30). Roeland le Fevre was ca. 1458 geboren (RAG: RV, 34315, 87v). De overige informatie vindt men in de Herckenrode, *Nobiliaire des Pays-Bas*, I, 745 en SAB: SR, 1480-81, 152v.

⁵⁸² Aldus de Doppere, *Chronique*, 30.

⁵⁸³ Andries Andries was waarschijnlijk afkomstig uit Dendermonde en als zoon van Adriaan geboren in ca. 1455 (zie respectievelijk RAG: RV, 955, 39v en 34315, 136v). Zijn succesrijke carrière in dienst van Maximiliaan van Oostenrijk, Filips de Schone en Karel V, maakte het mogelijk een lokaal imperium te Assenede uit te bouwen (Baete, De Decker & De Vleeschauwer, *Het Prinsenhof te Assenede*, 38-46). Ook Jeronimus Lauweryn profiteerde van dezelfde gunsten en net als Andries Andries en Pieter Bladelin stichtte hij, niet in het minst gefinancierd door omvangrijke inpolderingen, een luxueuze residentie te Watervliet (zie het doctoraatsonderzoek van Tim Soens). Het lichtende voorbeeld was waarschijnlijk de geslaagde carrière van Pieter Bladelin (De Clercq, Dumolyn & Haemers, *Vivre noblement*).

Misschien kunnen we de kritiek van de Rekenkamer aan het adres van Roeland le Fevre ook in deze context zien. Roeland le Fevre had niet enkel een onbetrouwbare financiële waarborg, maar zijn benoeming ondermijnde eveneens de macht van het milieu waaruit ambtenaren traditioneel stamden. Maar, er is meer. Eerder in het verhaal merkten we al op dat de vorstelijke ambtenarij in haar zoektocht naar geld dikwijls op de voorrechten van steden en handelaars gebotst was. In het voorbeeld dat we in dat verband aanhaalden koos de ontvanger van het Brugse kwartier, Jan van der Scaghe, in zo'n conflict de bestaande privileges als richtlijn. Uitgerekend hij werd in 1479 vervangen door de ambitieuze Roeland le Fevre die ten gevolge van de persoonlijke band met Maximiliaan enkel aan hem verantwoording verschuldigd was. De Grote Raad had reeds eerder onderzoek naar de boekhouding van Jan van der Scaghe ondernomen en deze lijkt tegen de benoeming van Roeland le Fevre geprotesteerd te hebben.⁵⁸⁴ Maximiliaan ving Jan van der Scaghe wel in zijn administratie op door hem de functie van ontvanger van de buitengewone inkomsten van het graafschap Vlaanderen toe te vertrouwen.⁵⁸⁵ Maar in deze functie genoot Jan van der Scaghe amper de politieke vrijheid die hij in zijn vorige betrekking had. Deze kwam nu Roeland le Fevre toe, die, in tegenstelling tot zijn voorganger, niet zinnens was het beleid van zijn broodheer te bekritisieren. Integendeel, zijn benoeming hing enkel af van het goeddunken van Maximiliaan. Om de vorst voortaan ter wille te zijn, zou hij waarschijnlijk alles in het werk stellen om diens politiek onverwijld uit te voeren. Bovendien verenigde Roeland le Fevre voortaan verschillende functies, waardoor de mogelijkheid om een centrale politiek te voeren, vergrootte. Het zou de bewegingsruimte van de rekenmeesters verder vernauwen. Zowel de Rekenkamer als de gewezen ontvanger hadden tegen die achtergrond vermoedelijk met lede ogen tegen de benoeming van directe vertrouwelingen van de vorst aangekeken.

In dat opzicht is het misschien niet verwonderlijk dat Jan van der Scaghe weldra aansluiting zal vinden bij het groeiende protest van de Vlaamse Leden tegen het beleid van Maximiliaan en diens functionarissen. De onvrede van ambtenaren zoals Jan van der Scaghe – en misschien ook van Willem Moreel – entte zich bijgevolg op de afkeuring van het vorstelijke bestuur door de Vlaamse leden, en door Gent in de eerste plaats. In een briefje dat waarschijnlijk uit 1480 stamt, uitte een anoniem personeelslid van de Rekenkamer bijvoorbeeld zijn bezorgdheid over de groeiende geldstroom naar de persoonlijke schatkist van de vorst. Maximiliaan of zijn entourage verantwoordden nauwelijks de besteding van deze financiën. Dit was een nooit geziene praktijk en ze zou 'gevaarlijke' gevolgen kunnen hebben voor de toekomst van de hertogelijke financiën.⁵⁸⁶ Over welke 'overschrijvingen' de

⁵⁸⁴ In januari 1479 stuurde de voorzitter van de Grote Raad, Jean de la Bouverie, met toestemming van Maximiliaan een commissie naar Jan van der Scaghe om diens 'recette' door te lichten. De ontvanger liet aan de Rekenkamer weten dat hij zijn functie nochtans naar behoren had uitgeoefend. '*De mon avis [j] ay continuellement fait toute diligence a moy possible comme se ce feust pour gagner paradis*' (ADN: B 17729, 'Recette de Flandres, quartier de Bruges'). Na de benoeming van Roeland le Fevre had Jan van der Scaghe zich echter nog steeds met de ontvangerij van het Brugse kwartier ingelaten, hetgeen op protest kan wijzen. In april 1480 vroeg de Rekenkamer aan de gewezen ontvanger '*de vous deporter de la dite charge en delaisant au dit receveur [Roeland le Fevre] la joissance selon et ainsi que mon dit seigneur le veult*' (ADN: B 17732, 'Le Scaghe').

⁵⁸⁵ Op 28 februari 1480 legde Jan van der Scaghe de eed af als '*ontfanghere van den extraordinarien van Vlaendren*' voor de Rekenkamer van Rijsel (ADN: B 33, 51v en B 17733, 'Recette de l'extraordinaire de Flandre'). Hij oefende de functie al in januari 1480 uit (ADN: B 2121, 57r).

⁵⁸⁶ Over deze geldstroom beklagde de auteur van het briefje dat zich in de map met correspondentie uit het jaar 1480 bevindt, als volgt: '*tant pour ceste partie comme pour autres cy apres et meismes pour celles prises ou compte prochain par ce dit de ce dit recette [de algemene ontvangerij van de hertog] de assez semblable nature, montant a bien grans sommes de ainsi delivrees es mains de mon dit seigneur le duc dont de la distribucion ne se font aucun enseignements, qui est nouvelle introduction et que james ne s'est fait par messieurs les predecesseurs de mon dit seigneur ou temps desquelz la recette et distribucion de toutes les finances s'est faicte*

anonieme kritische geest het precies heeft, zullen we nooit weten, maar het is duidelijk dat hij zich niet akkoord verklaart met het beslag dat de vorst en zijn persoonlijke entourage op de inkomsten van de staat legden. Misschien doelde hij specifiek op de ‘Duitse kamer’, de sinds 1480 nieuwe uitgavenpost in de rekening van de algemeen ontvanger die, zonder verdere verantwoording, ongeveer een achtste van de inkomsten van die rekening aan ‘Duitstaligen’ uitbetaalde, of op de talrijke oorlogsuitgaven van de vorst.

Ook de Staten-Generaal die in het voorjaar van 1480 aanvankelijk te Mechelen en nadien te Antwerpen vergaderden, hadden hun bezorgdheid geuit over het ‘rendement’ van de vele beden die ze reeds aan de vorst hadden toegestaan.⁵⁸⁷ Ondanks de grote hoeveelheid toelagen en de recente overwinning te Enguinegatte bestormden Franse troepen nog steeds de zuidelijke grenzen, met alle negatieve economische gevolgen van dien. Langzaam beseften de vertegenwoordigers van de verschillende Staten dat het de vorst nog steeds menens was met de intentie om de door de Franse koning geannexeerde gebieden te heroveren. In plaats van een defensieve verdediging van de grenzen en een bestand met de koning, joeg Maximiliaan een offensieve uitbreiding van de Bourgondische *Hausmacht* na. Maximiliaan had het ‘*concept van den orloghe*’⁵⁸⁸ dat de Staten-Generaal in februari 1479 te Dendermonde hadden opgesteld, van tafel geveegd en vervangen door een agressieve oorlog die, als een vicieuze cirkel, zichzelf onderhield en steeds meer financiën opsloopte. Het ‘*was den moor gewassen*’ zuchtten de Staten van Brabant in 1481 toen de vorst geld bleef vragen en daarbij de privileges van het land steeds verder veronachtzaamde.⁵⁸⁹ De aanzwellende golf van protest van de volksvertegenwoordiging zou in het graafschap Vlaanderen tot de afzondering van Gent leiden, dat in juli 1481 zelf initiatief nam om de grenzen te beschermen.⁵⁹⁰ De vorst had het signaal niet begrepen, of wenste er althans niet op in te gaan, en belegde, zoals gezien, eind dat jaar een eigen vergadering om een nieuw offensief tegen de Franse koning te starten.

Ook het Vlaams protest tegen de massale ambtsverpachting in het graafschap had Maximiliaan genegeerd. Toen de vorst en zijn financiële commissie in april 1479 aan de Rekenkamer de opdracht gaven de gerechtelijke en financiële overheidsfuncties in het graafschap te verpachten, rees er niet in het minst protest van de personen die deze functies uitoefenden. De baljuw van Ieper, Joost van Cortewille, liet in een furieuze brief aan de Rekenkamer weten dat hij door de oorlog al in de kosten gejaagd was en hij weigerde nog verdere risico’s te nemen. Bovendien had hij in 1477 al een grote som aan de vorst geleend in het kader van de vrijwillige lening op overheidsfuncties. Nadat de hoogste bieder voor de functie, Gillis Ghiselin, hem van de terugbetaling van de lening en de oorlogsonkosten verzekerd had, legde hij zich uiteindelijk bij de maatregel neer.⁵⁹¹ De gedwongen aanvaarding van de ambtsverpachting heeft waarschijnlijk frustratie losgeweekt bij de baljuws en ontvangers die niet de nodige financiën konden ophoesten om hun functie verder uit te

par le receveur general d'icelle et par declaracion particuliere, meismement des parties que le prince pouroit ordinairement pour son espargne, compte et renseignement particulier s'en est tousiours rendu. Et comme a continuer, a ainsi recouvrer acquis en deniers payez es mains de mon dit seigneur dont il ne veult aultre declairacion est faictes, comme l'en a commencé depuis que mon dit seigneur est venu a seignourie. Ce soit chose tres dommageuse et de dangereuse consequence’ (ADN: B 17733, ‘Administration générale’). Het betreft een kopie van een brief die aan de leden van de Rekenkamer gericht was, maar de auteur van het document laat zich niet identificeren.

⁵⁸⁷ Wellens, *Les Etats-Généraux*, 184-5 en 445-8.

⁵⁸⁸ Blockmans, *De handelingen van de leden*, 92.

⁵⁸⁹ Van Uytven, *1477 in Brabant*, 277 en Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 220.

⁵⁹⁰ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 180-5; zie ook vroeger.

⁵⁹¹ De Rekenkamer meldt in mei 1479 aan de financiële commissie dat Joost van Cortewille zich uiteindelijk gewonnen gaf: ‘*qu’il n’est point d’avis de le prendre par admodiacion fermé ne appointment, mais s’en rapporte au bon et noble plaisir de mon dit seigneur et le votre*’ (ADN: B 17729, ‘Affermages des offices de justice’; zie ook ARA: Rk., 14550 en KB: M 104, I).

oefenen. Een deel van de ‘werkloze’ functionarissen werd wel in het leger van vorst of in de stadslegers opgevangen, zoals Joost van Cortewille die op het slagveld in Ieperse loondienst streed en nadien door Maximiliaan geridderd werd.⁵⁹² Op deze manier vochten de ‘gedupeerde’ functionarissen wel een deel van de frustratie van zich af, maar het valt op dat het merendeel onder hen vanaf 1482 het kamp van de Vlaamse opstandelingen zal kiezen. Joost van Cortewille werd bijvoorbeeld één van de burgemeesters van het Brugse Vrije toen Gent en Brugge de schepensbank in naam van Filips de Schone samenstelden. Het sluimerend ongenoegen dat de ambtsverpachting veroorzaakt had, zou een vruchtbare voedingsbodem vormen voor een deelname aan de latere opstand tegen Maximiliaan.

Het protest van de Leden tegen de ambtsverpachting liet een jaar op zich wachten. De oorlog sleepte de aandacht van de Leden weg en misschien stonden ze de ambtsverpachting oogluikend toe omdat de administratie het extra geld rechtstreeks aan de landsverdediging spendeerde. Bovendien dreef Gent de zaken niet meteen op de spits omdat ze na de slag bij Enguinegatte de vorst hoopte van haar gelijk te overtuigen in de ‘zaak Willem van der Scaghe’. De overtreding van de stedelijke voorrechten in dit dossier maakte de Vlaamse steden echter erg gevoelig voor de instandhouding van de privileges. Zodra Willem van der Scaghe veroordeeld was, bracht Gent de ambtsverpachting op tafel.⁵⁹³ Op een ledenvergadering in de stad in juli 1480, stelden de Drie Leden van Vlaanderen gezamenlijk een protestbrief op waarin ze de Rekenkamer van Rijsel opdroegen de privileges van het land na te leven. Het was de eerste maal sinds het aantreden van Maximiliaan dat de Drie Leden gezamenlijk protest aantekenden tegen de overtreding van het Vlaams privilege van 1477. Ze schreven niet rechtstreeks de vorst aan, maar ze hoopten dat het personeel van de Rekenkamer alles in het werk zou zetten om de vorst zijn eed op het Vlaams privilege te laten naleven.⁵⁹⁴ Bovendien dreigden de drie Leden ermee de geldkraan toe te draaien.⁵⁹⁵

Maximiliaan bleef echter niet aan de zijlijn staan. Hij had reeds toegegeven in de ‘zaak Willem van der Scaghe’, maar was niet van plan het protest van de Leden onbeantwoord te laten. ‘Spion’ van dienst was de oudgediende rekenmeester uit de Rekenkamer Thomas Malet, die de vorst in een geheim schrijven ongerust informeerde over het onderzoek dat de Drie Leden te Ieper instelden naar de gevolgen van de ambtsverpachting.⁵⁹⁶ De Leden waren, volgens hem, van plan de baljuws die hun functie pachtten en van vreemde oorsprong waren, te verbannen. Volgens het privilege van 1477 waren immers enkel ‘*insetene*’ toegelaten tot gerechtelijke overheidsfuncties in het graafschap.⁵⁹⁷ Begin augustus reisde de nieuwe, gecontesteerde, ontvanger van Vlaanderen, Roeland le Fevre, naar Gent om in deze zaak te onderhandelen.⁵⁹⁸ Maximiliaan reageerde autoritair en verbood eind augustus 1480 in een persoonlijk schrijven vanuit Namen het personeel van de Rekenkamer gehoor te geven aan

⁵⁹² *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 19.

⁵⁹³ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 150-3 en Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 390-1.

⁵⁹⁴ Op 20 juli 1480 stuurden de ‘*drie leden slands van Vlaendren vergadert binnen der stede van Ghend*’ een protestbrief waarin ze het misbruik aanklaagden. ‘*Waeromme, eerbare wijse ende voorseineghe heeren, wij jeghewoordelicx an u scriven, biddende zeere hertelic ende met neerendsten dat ulieder gheliefte zij int helpen onderhouden ende vulcommen van ons voorseides harde gheduchtes heeren ende princessen eede ende ten fijne dat tvoornoemde haerlieder land paysivelic ghebruuc hebben moghe van tghuend dat den insetenen van dien ten grooten orboore van den lande in privilegien, rechten ende vryheden bij ghiften verleendt es*’. Gezegeld door Gent, ‘*over ons allen*’ (ADN: B 17730, ‘*Histoire générale, flamand*’). In een aangehecht briefje maken de Leden nog eens duidelijk om welke overtreding het verzet draait: ‘*dat men voortan niet en verpacht noch en vercoope eenighe officien van onsen voorseiden lande van Vlaendren*’ (dit briefje bevindt zich verkeerdelijk in ADN: B 17733, ‘*Flamand*’).

⁵⁹⁵ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 200.

⁵⁹⁶ Hetgeen volgt is gebaseerd op ADN: B 17733, ‘*Flandre, offices de justice*’. Over Thomas Malet: Jean, *La chambre des comptes*, 325-6 en Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, fiche *Thomas Malet*.

⁵⁹⁷ Blockmans, *Privilegie voor Vlaanderen*, 133-4.

⁵⁹⁸ ADN: B 17733, ‘*Recette générale de Flandre*’.

het Vlaamse protest.⁵⁹⁹ De Vlaamse Leden zijn niet overgegaan tot een massale verbanning van het overheidsperoneel. Ze beseften ook wel dat een dergelijke provocatie weinig oploste.

Brugge en Ieper bleven het vorstelijke beleid aanvaardden omdat de tentakels van Maximiliaan tot diep in de leidende kringen van beide steden doordrongen. Dat was niet zo te Gent. Het protest in de Scheldestad tegen het vorstelijke beleid zwol aan en mondde uit in een ‘*staet*’ die de Gentenaars in februari 1481 opstelden. We vonden dit document niet terug, maar Despars schetst kort de inhoud. Volgens de chroniqueur stippelden de Gentenaars in samenwerking met enkele Brugse bewindslui in deze ‘*staet*’ de financiële krijtlijnen van het beleid van hun vorst uit.⁶⁰⁰ In het voorstel werden zowel de persoonlijke uitgaven van Maximiliaan als de uitgaven aan zijn personeel aan een strikte controle onderworpen. Met dit initiatief kaartten de Gentenaars de spilzucht van Maximiliaan aan en zochten ze waarschijnlijk het verband met de gebrekkige landsverdediging. De stad legde de ‘*staet*’ mogelijks voor op de vergadering van de Leden te Gent in het voorjaar van 1481.⁶⁰¹ Voortaan zouden de Gentenaars niet meer ingaan op de aanvraag van beden door Maximiliaan, die alweer het protest van de Leden naast zich neerlegde. In juli verkreeg Gent van haar kasselrij een positief antwoord op haar vraag om geen bevelschriften van hogerhand ‘*contrarie der welvaert van den ghemeenen lande*’ meer goed te keuren.⁶⁰² Langzaamaan vormde zich een front tegen het beleid van de aartshertog. Het vervolg is bekend. Gent stelde in de zomer van 1481 aan de andere Leden van het land voor zelf hun landsverdediging te organiseren. De moord op één van de politieke leiders van de stad, baljuw Jan van Dadizeele, en de vorstelijke bescherming van de moordenaars heeft de stad Gent ongetwijfeld gesterkt in haar verzet, dat in alle hevigheid losbarstte naar aanleiding van de besproken statenvergadering die Maximiliaan in december 1481 belegde om een nieuwe bede aan te vragen.

In zijn aanklacht tegen Willem Moreel, Jan van Riebeke en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas beschuldigde Maximiliaan hen van medewerking aan de Gentse ‘*staet*’ van februari 1481. Willem Moreel stond meer dan waarschijnlijk recht in zijn schoenen toen hij in alle toonaarden deze aantijging ontkende, want hij heeft nog een tiental maanden na de bekendmaking van de ‘*staet*’ het financiële beleid van de hertog op dezelfde wijze als voorheen voortgezet.⁶⁰³ Maar we mogen veronderstellen dat Willem Moreel en zijn Brugse entourage langzaamaan overtuigd raakten van het protest dat zowel het personeel van de Rekenkamer als de stad Gent en haar kwartier in groeiende mate uitten op het financiële beleid van de overheid. Een persoonlijk document waarin de voormalige superintendent zijn visie op de feiten neerschreef, ontbreekt echter om deze hypothese te bevestigen. Het vorstelijke milieu, en misschien zelfs zijn directe collega Pieter Lanchals, vermoedden echter dat Willem Moreel van plan was obstructie te voeren tegen de aanvraag van een nieuwe bede op de statenvergadering van december 1481. Was het vermoeden juist? De hevigheid waarmee Willem Moreel de daaropvolgende jaren de machtsaanspraak van Maximiliaan over het graafschap Vlaanderen zou dwarsbomen, kan aantonen dat hij niet meer met dit beleid akkoord was. Misschien verzoende zijn geweten zich doorheen 1481 steeds minder met de politiek die Maximiliaan hem opdroeg. Zijn opsluiting in december 1481 heeft Willem Moreel en zijn Brugse vrienden in ieder geval overtuigd van de onmogelijkheid om samen met Maximiliaan, Pieter Lanchals en hun kompanen het land verder te besturen.

⁵⁹⁹ Was het al niet ‘*de toute ancienneté*’ dat de functies in het graafschap verpacht werden? (ADN: B 17733, ‘Flandre, bail à ferme de tous les offices de justice’, 26 augustus 1480).

⁶⁰⁰ Blockmans, *Autocratie ou polyarchie*, 260; Fris, *Histoire de Gand*, 150 en Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 204: ‘*naer den welcken zy vastelick mainteneerden dat hy [Maximiliaan] hem voortan, mids der grooter verachtertheit van den lande, noodtsakelick te voughene ende te reghelene hadde*’.

⁶⁰¹ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 163.

⁶⁰² *Ibidem*, 182.

⁶⁰³ SAB: CA, 2, 322v en 324v.

De drieste aanpak in de ‘zaak Willem Moreel’ toonde hoe dan ook aan dat Maximiliaan niet zinnens was zijn autoritaire politiek op een redelijke manier te voeren, laat staan bij te sturen. In zijn biografie lezen we dat de jonge Oostenrijker de manier waarop politiek in de Nederlanden bedreven werd diep minachtte. Het Habsburgse milieu waaruit hij was voorgekomen had hem doordrongen van een soeverein misprijzen jegens allen die niet tot de adellijke of geestelijke stand behoorden. Voor het zo essentiële stedelijke element in de Nederlanden kon hij amper begrip opbrengen, want dat was hem in het verre Oostenrijk niet bijgebracht.⁶⁰⁴ Uit de correspondentie die de Rekenkamer van Rijsel met hem voerde, leren we dat de financiële administratie in de voorbije jaren de jonge vorst nog had proberen te temperen in zijn autoritaire aanpak. Misschien had Willem Moreel eveneens van binnenuit het staatsapparaat tot matigheid pogen aan te zetten. Maximiliaan smoorde echter elke vorm van kritiek. Met de gevangenschap van Willem Moreel en de afhandeling van de zaak ‘Filips van Huerne’ had de vorst getoond geen geduld meer te hebben met Vlaams verzet tegen zijn politiek en dat hij definitief komaf wou maken met de beklemmende restricties uit de privileges van 1477. Ze waren, wat hem betreft, ten dode opgeschreven.

De ambtenarij had de keuze. Ofwel gehoorzaamde ze haar vorst, ofwel niet. Enige tussenvorm bestaat er niet vanuit politiek oogpunt.⁶⁰⁵ Ten gevolge van een persoonlijke band met Maximiliaan zouden sommige ambtenaren, zoals bijvoorbeeld Roeland le Fevre, de privileges van 1477 alvast niet meer als leidraad van hun handelen beschouwen. Maar bepaalde ambtenaren, die zich ten gevolge van een andere socio-politieke, economische of ideële achtergrond onafhankelijker van de vorst konden opstellen, kozen soms een minder volgzaam weg. Kritiek op een autocratisch bestuur is overigens endogeen aanwezig in een ambtenarenapparaat. In een al wat ouder overzichtartikel wees Walter Prevenier in dat verband op een toenemende intellectualisering van de laatmiddeleeuwse ambtenaar die doorheen de veertiende eeuw geleidelijk aan een technische en geestelijke superioriteit verwierf tegenover een vorst die in de feodale traditie bleef steken.⁶⁰⁶ Gesterkt door zijn kundigheid in financiële en politieke materies kon de ambtenaar zich kritisch opstellen tegenover de vorst, en wanneer de omstandigheden het toelieten, begon hij de politieke besluitvorming op een bepaald niveau naar zich toe trekken. Er zijn verschillende voorbeelden aan te halen waarin de ambtenarij het financiële beleid van haar overste, gezien zijn complexiteit, voor haar rekening nam en na verloop van tijd in aanvaring kwam met een, in haar ogen, onbekwaam vorst. Het meest sprekende voorbeeld is dat van Simon de Mirabello die een gelijkaardige carrière als Willem Moreel doorliep. Als geldschietter en rijke handelaar van graaf Lodewijk van Nevers trad hij in 1323 toe tot de grafelijke financiële administratie. De graaf ruïneerde echter het overheidsapparaat en koos de Franse zijde in het hoogoplopende conflict met Engeland. Gezien hun economische belang kozen de Vlaamse handelaars, waaronder Simon de Mirabello, partij voor de politieke oppositie die Jacob van Artevelde tegen het grafelijke beleid voerde. In 1340 benoemden de Vlaamse opstandelingen de ingeburgerde Italiaan, die ondersteund werd door een uitgebreid handelsnetwerk, tot ‘ruwaard’ van Vlaanderen die als regent van de graaf optrad.⁶⁰⁷

Willem Moreel waagde anderhalve eeuw later een gelijkaardige sprong. De rijke handelaar zag in dat de spilzucht van de vorst meer schade aan het overheidsapparaat en aan de handel toebreacht dan hem lief was. Vermoedelijk waren ook de politieke vrienden van

⁶⁰⁴ Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 220.

⁶⁰⁵ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 565-6.

⁶⁰⁶ Prevenier, *Ambtenaren in stad*, 53.

⁶⁰⁷ Na de moord op Jacob van Artevelde brokkelde ook zijn politieke steun af en in 1346 werd hij zelf het slachtoffer van een moordaanslag (Rogghé, *Mirabello (Simon de)*, 709-10). Ook Simons vader Jan de Mirabello viel in ongenade nadat hij de hoogste functie in de financiële administratie uitgeoefend had, zij het in het hertogdom Brabant (Kusman, *Jean de Mirabello*, 872-95).

Willem Moreel, en in de eerste plaats Maarten Lem, niet meer van plan een geldverslindende politiek te ondersteunen, die bovendien in toenemende mate de bestaande voorrechten met de voeten trad. Met de eerder geciteerde bewering dat hij in de politieke besluitvorming de *'raison'* boven de vorstelijke *'voulenté'* verkoos, probeerde Willem Moreel op zijn proces waarschijnlijk in de eerste plaats zieltjes te winnen. Maar tevens maakte hij zijn visie op de vorstelijke politiek kenbaar. Willem Moreel en Maarten Lem pleitten niet zozeer voor de instandhouding van de privileges van 1477, want ze hadden ze zelf meermaals overtreden. Ze ijverden eerder voor een doorzichtige besluitvorming die verantwoorde keuzes maakte en voor een doordacht beleid dat rekening hield met de belangen van hen die de overheid financieel ondersteunden. Misschien achtte Willem Moreel begin december 1481 de tijd rijp voor een gepast optreden. In dat geval lijkt het aannemelijk dat de financieel commissaris contact wou opnemen met het Gentse front tegen Maximiliaan. Brugse medestanders van de vorst hadden hiervan misschien lucht opgevangen en in dat geval de vorst wellicht over de voornemens van Willem Moreel ingelicht. In een eerste reactie had Maximiliaan dan maar in de nacht van 9 op 10 december tot de opsluiting van Willem Moreel bevolen.

4. Besluit

De Staten-Generaal hadden in de privileges van 1477 een gedecentraliseerd en federaal staatsapparaat geschapen. Dat betekent dat de Bourgondische staat een verbond van samenwerkende lichamen werd, zonder dat de afzonderlijke staten hun bestuurlijke autonomie verloren. Volgens de geest van deze privileges garandeerde de vorst de rechtsorde en de economische welvaart, hij hield rekening met de politieke verzuchtingen van de Staten-Generaal en hij waakte over de naleving van de bestaande voorrechten. Kortom, de vorst verzekerde een correct bestuur. De Staten-Generaal creëerden een efficiënt staatsapparaat dat haar belangen als richtlijn nam, maar ze bezaten niet de macht om deze bestuursvorm af te dwingen. Interne verdeeldheid en politieke contestatie, de erfenis van een sterk ambtenarenkorps dat gewend was het land op een centralistische manier te besturen en de 'blijde inkomst' van een ambitieuze jonge krijgsman aan het hoofd van de staat hinderden de naleving van de privileges van 1477. De Staten-Generaal hadden nochtans zelf ingestemd met het huwelijk van de jonge hertogin, maar ze hoopten dat de nieuwbakken hertog de Franse inval tot stilstand zou brengen, want dat was hun eerste bekommernis in het voorjaar van 1477. In nauwe samenwerking met zijn geldschieters slaagde de jonge Oostenrijker er in de Franse verovering van Bourgondische gebieden te stoppen.

Maar de aspiraties van Maximiliaan van Oostenrijk reikten verder. Hij hield er een eigen geweten op na. Zijn vader had hem met de bedoeling de Habsburgse machtspositie in het Duitse Rijk te versterken naar de Nederlanden gestuurd en de jonge hertog wenste de Bourgondische dynastie bijgevolg terug in zijn aanzien te herstellen. De politieke visie van Maximiliaan en zijn directe entourage vloekte met de rol die de vorst toebedeeld kreeg in de privileges van 1477. Het overzicht van het financiële beleid dat Maximiliaan in het graafschap Vlaanderen voerde, toonde aan dat de vorst de privileges van 1477 als een politieke hefboom in de tenuitvoerlegging van zijn beleid ervoer. De politieke beperkingen die de Vlaamse steden hem opgelegd hadden, trachtte hij in toenemende mate te omzeilen. Indien Maximiliaan over hetzelfde gewelds- en belastingsmonopolie wou beschikken als zijn voorgangers, kon hij niet anders. Aangezien de Staten-Generaal, wegens interne verdeeldheid, te zwak stonden om zelf als waakhond over haar politieke rechten op te treden, kreeg de vorst langzaam maar steeds meer vrij spel op politiek vlak. De privileges van 1477 waren toegekend in een periode van fundamentele zwakte van het vorstelijk gezag, en ze ondergingen hetzelfde lot als andere 'constitutionele teksten' die in de Middeleeuwen het levenslicht zagen. Eenmaal

de vorstelijke autoriteit zich herstelde, deed die er alles aan om de machtsbalans weer in zijn voordeel te doen kantelen.⁶⁰⁸ Reeds na enkele jaren ging het beleid van Maximiliaan dezelfde weg op als dat van Karel de Stoute, daarbij gesteund door zijn hofraad en de ambtenarij die onder die laatste hertog het dagelijkse bestuur in handen had. De verzwaarde fiscale lasten waarmee de Vlaamse volksvertegenwoordiging had ingestemd, volstonden niet om de talrijke oorlogen van de vorst tot een goed einde te brengen. Integendeel, de Bourgondische erflanden werden bedreigd door een gebrekkige landsverdediging en de daaraan verbonden economische problemen. Bovendien maakte een minachting van politieke en sociale voorrechten zich opnieuw meester van de ambtenarij, die op zijn zoektocht naar geld soms weinig scrupules vertoonde. De openbare schuldenlast woog zwaar door op de politieke besluitvorming en vergrootte de invloed van de geldschieters en de daarvoor borg staande ambtenaren op het beleid. Maximiliaan had het juk van de privileges van 1477 van zich afgeworpen, maar zijn politiek raakte steeds verder afhankelijk van geldschieters en een kleine schare ambtenaren. Bovendien dwong de internationale politieke context hem tot een voortzetting van de oorlog tegen Frankrijk en de onderdrukking van de politieke contestatie in, voornamelijk het noorden, van de landen waarover hij de heerschappij had en wou hebben.

De groeiende onvrede van verscheidene machtskernen in het graafschap Vlaanderen ontkiemde zich tot een openlijk protest in 1480. Toen weigerde Gent de oorlogszuchtige politiek van Maximiliaan nog verder te betalen. Het stijgende contrast tussen de positie die de vorst in de privileges van 1477 kreeg en de rol die Maximiliaan zich aanmat, vormde een vruchtbare voedingsbodem voor het Gentse protest. De Gentse bewindslui kaartten de overtredingen van de stedelijke privileges aan en hielden de vorst in hun '*staet*' nogmaals een spiegel voor van wat de leidende kringen in de stad als goed bestuur beschouwden. De zelfzekere Maximiliaan dreef de confrontatie met de Gentenaars op, maar hij kreeg hen niet op de knieën. Integendeel, de patstelling tussen de stad en zijn vorst was kort voor de dood van Maria compleet. De politieke frustratie van de bewindvoerders over de hardnekkige weerstand liet zich ook te Brugge gevoelen. Maximiliaan en zijn bondgenoten hoopten er het groeiende protest de kop in te drukken, en de vorst wenste tegelijkertijd de zwakke schakel in zijn eigen administratie te verwijderen. Willem Moreel werd opgesloten, maar dat was zonder de Brugse handelselite gerekend. In hun kritiek op het beleid van Maximiliaan gingen ze niet zo ver als Gent – ze hadden de voorbije jaren de politiek van de hertog steeds ondersteund en zelfs gemaakt – maar in het proces dat op de opsluiting van Willem Moreel volgde, werd duidelijk dat ook de Brugse leidende kringen zich niet met de autoritaire politiek van hun vorst verzoenden. Daarop entte zich nog het onbehagen van verscheidene voormalige staatsfunctionarissen, die ten gevolge van de ambtsverpachting of de ontzetting uit hun functie eveneens misnoegd waren over de manier waarop Maximiliaan en de machtige pionnen in de administratie aan politiek deden. Zowel in de administratie als in de steden tekende zich langzaamaan een scheidslijn af tussen voor- en tegenstanders van het beleid van Maximiliaan van Oostenrijk en zijn directe entourage.

⁶⁰⁸ Van Uytven & Blockmans, *Constitutions and their application*, 423.

B. De adel

‘Want den wille van den prince behoorde ende was sculdich te zijne ghemodereert in rechte, in eerbaerheden ende in duechden, ende niet absolutelic’¹

1. De crisis van 1477

1.1 De reactie op de dood van Karel de Stoute

Verward. Angstig. Opgelucht. De adel reageerde verdeeld op het nieuws van de dood van Karel de Stoute. De onzekere toekomst van de verweesde dynastie, de brutale gevangenneming van een deel van de hofraad door de Franse koning en de onhoudbare opmars van diens legers brachten vele edellieden in grote verwarring. De angst die snel om zich heen greep, leidde de edelen naar alle uithoeken van het politieke landschap. Enkelen gingen in op het aanlokkelijke aanbod van Lodewijk XI om in diens hofhouding te dienen. Sommigen vluchtten naar hun thuisbasis waar ze in alle rust de afloop van de oorlog afwachten. Anderen vatten post in het oog van de storm en vergezelden de jonge Maria in haar eerste dagen als hertogin. Maar verscheidene edelen haalden waarschijnlijk ook opgelucht adem. Bepaalde maatregelen van Karel de Stoute, zoals de oproep tot de leendienst, waren bij de adel op protest gestuit. Bovendien opende de dood van de autoritaire hertog misschien wel de weg naar een grotere invloed van de adel op het beleid en naar een manipulatie van de jonge hertogin om de eigen politieke positie te versterken. Sommigen zagen zelf de kans schoon om af te rekenen met politieke rivalen die niet meer op de bescherming van hun broodheer konden rekenen. Maar allen hadden ze hetzelfde levensdoel. De adel wenste in de eerste plaats de eigen veiligheid en die van de directe entourage te verzekeren, het familiepatrimonium te vrijwaren van politieke en militaire aanvallen, om het vervolgens ongeschonden door te geven aan zijn opvolgers.² Kortom, de macht en het aanzien van het geslacht kwamen voor de laatmiddeleeuwse adel steevast op de eerste plaats.³

In dit hoofdstuk gaan we na hoe de Bourgondische adel die Maria van Bourgondië trouw bleef, hierbij te werk ging. Aan de hand van de carrière van Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze wegen we de invloed van de achtergebleven adel op het beleid en proberen we de drijfveren van hun handelen te achterhalen. De aankomst van een nieuwe vorst in de Nederlanden zou de machtsverhoudingen aan het hof echter langzaamaan doen kantelen. In een tweede deel onderzoeken we de netelige positie van de adel aan het hof van de jonge Oostenrijker en zoeken we uit waarom een deel van de adel in groeiende onmin met de politiek van de vorst leefde. Deze ontevredenheid leidde uiteindelijk tussen een botsing van adellijke netwerken aan het hof en tussen Maximiliaan en de beleidsbepalers van de hertogin uit 1477. Daarbij is het ‘waarom’ van deze breuk de hamvraag. In dit hoofdstuk willen we de oorzaken van deze adellijke onvrede blootleggen, althans deze die aan de hand van de bronnen te detecteren zijn. Bewaarde correspondentie, kroniekfragmenten, stukken uit het privé-archief van edellieden en uit de staatsinstellingen zijn daarbij hulpinstrumenten.

¹ Antoon van der Vichte in een proces voor de Grote Raad in het najaar van 1479 (ARA: GR, 795, 59r). Dit proces komt nog uitvoerig ter sprake.

² Cools, *Mannen met macht*, 102.

³ Buylaert, *Gevaarlijke tijden*, 327. Voor alle duidelijkheid, onder ‘geslacht’ verstaan we een geheel van personen die aan hun gedeelde stamvader een sterk collectief identiteitsbesef ontleenden (*ibidem*, 323).

In februari 1477 stuurde de Franse koning Lodewijk XI niet alleen troepen in het veld, hij zond ook Philippe de Comynes naar Artesië en Picardië ‘*pour faire venir gens devers luy*’.⁴ In het veroverde hertogdom Bourgondië had het merendeel van de lokale adel zich aan de zijde van de Franse invallers geschaard, waaronder de Vliesridders Philippe Pot, Jean Damas en hun volgelingen.⁵ Uiteindelijk overtuigde Lodewijk XI ook verscheidene edellieden uit de Zuidelijke Nederlanden om tot zijn hofhouding toe te treden. Philippe de Crèvecoeur, Antoon van Bourgondië, Jacob van Luxemburg en Lodewijk van Halewyn gingen in op het aanbod, waardoor ze, zoals eerder betoogd, de oorlog sterk in het voordeel van Lodewijk XI deden kantelen. ‘1477’ betekende dus een politieke aderlating voor de Bourgondische dynastie. Bovendien bleek de trouw van het Gulden Vlies aan de dynastie allesbehalve verzekerd want zes ridders liepen tijdens de regering van Maria van Bourgondië over naar het Franse hof.⁶ In dat opzicht had de politieke strategie van de Bourgondische hertogen om de belangrijkste ridders van hun landen jarenlang in het pluche van het Gulden Vlies te verwennen, gefaald. Op korte termijn verloor de dynastie bovendien het graafschap Artesië en het hertogdom Bourgondië, en op lange termijn inspireerde de ‘Vlaamse factie’ aan het Franse hof Lodewijk XI en diens opvolger Karel VIII om de noordelijke annexatiepolitiek niet op te geven. Tot aan de Vrede van Senlis (1493) zou de Franse kroon edellieden naar haar hof lokken, en op die manier het gezag van de Bourgondische hertog destabiliseren.

Aangezien alle edelen die in 1477 van kamp wisselden, belangrijke politieke en militaire functies in het staatsbestel van de gesneuvelde hertog innamen, kunnen we besluiten dat ze niet door een onvrede over het beleid van Karel de Stoute in de armen van de Franse koning werden gedreven. De politieke zwaargewichten Antoon van Bourgondië en Jacob van Luxemburg bijvoorbeeld waren kapiteins van het Bourgondische leger van Karel de Stoute en ze stonden de hertog nauw bij in diens beleid.⁷ Deze edelen kozen partij voor de Franse koning omdat hij beloofde hun familiepatrimonium te beschermen en hij hen tevens van financieel aantrekkelijke politieke posten aan het Franse hof voorzag. Sommige ‘overlopers’ mochten hun politieke en militaire functies behouden indien ze betrekking hadden op de door Lodewijk XI veroverde gebieden. Philippe de Crèvecoeur werd gouverneur en luitenant-generaal van Artesië-Picardië en van La Rochelle, (net als Jacob van Luxemburg) lid van de Orde van Sint-Michiel en van de hofraad van de Franse koning. Zijn jaargelden overtroffen bovendien zijn Bourgondisch ‘loon’.⁸ Lodewijk XI schonk Antoon van Bourgondië in maart 1477 een geldelijke vergoeding voor tijdens de oorlog geleden verliezen, een aantal lenen in Artesië en de heerlijkheid Guînes.⁹ Ook de andere Bourgondische edellieden die tijdens de regering van Maria van Bourgondië in Franse dienst traden, verkregen voordelige gunsten van de Franse koning.¹⁰ De ‘overlopers’ behielden aan het Franse hof dus een maatschappelijke positie die van een gelijkaardige omvang was als onder Karel de Stoute.

⁴ Comynes, *Mémoires*, 327.

⁵ Cools, *Noblemen on the borderline*, 377-9.

⁶ In juni 1479 vervoegde Jean de Neufchâtel zijn medebroeders Antoon van Bourgondië, Philippe de Crèvecoeur, Jean Damas, Jacob van Luxemburg en Philippe Pot aan het Franse hof. In opdracht van Maximiliaan verdedigde hij aanvankelijk het vrijgraafschap Bourgondië tegen de Franse invallen, maar ook hij gaf zich uiteindelijk gewonnen (Cools, *Quelques considérations*, 176).

⁷ Vaughan, *Charles the Bold*, 235-8 en 252-3.

⁸ Paravicini, *Acquérir sa grâce*, 381; Blockmans, *La position du comté*, 74; Harsgor, *Recherches sur le personnel*, II, 1090 en Cools, *Mannen met macht*, 104-5.

⁹ *Ibidem*, 105-6; *Ordonnances des rois de France*, XVIII, 259; *Lettres de Louis XI*, VII, 116 en Clément, *Antoine de Bourgogne*, 179.

¹⁰ Lodewijk XI schonk Jean de Neufchâtel het graafschap Corbeil (Cools, *Mannen met macht*, 276), Philippe Pot werd grootmaarschalk van het hertogdom Bourgogne en Jean Damas werd luitenant-generaal van de Mâconnais (de Smedt, *Les chevaliers*, 147 en 156). Jacob van Luxemburg vertoefde sinds de onthoofding van zijn broer Lodewijk in 1475 in Franse gevangenschap. Na de dood van Karel de Stoute zou hij tot aan zijn eigen dood in

In een onzekere periode van tijdelijke zwakheid van de Bourgondische dynastie kozen enkele edelen dus uit lijfsbehoud voor het lucratieve aanbod van de Franse koning. Opvallend is dat deze edelen over een relatieve politieke onafhankelijkheid beschikten. Hun rijkdom stelde hen in staat een vrije politieke keuze maken, maar die was relatief omdat er maar één (Frans) alternatief was. Het aanlokkelijke koninklijke aanbod gold daarenboven enkel voor edelen die het Franse kroondomein konden uitbreiden. De Franse koning selecteerde uit eigenbelang geschikte edelen die in zijn politieke visie pasten. Enkel de machtigste edelen uit de Nederlanden beschikten dus over een relatieve politieke autonomie die hen in staat stelde het Bourgondische hof in te wisselen voor het Franse.

Ook de edelen die de Bourgondische dynastie trouw bleven, bekommerden zich in de nadagen van de slag bij Nancy om hun maatschappelijke positie. Philippe de Commines windt weinig doekjes om de redenen van de aanwezigheid van sommige edelen aan het hof van de jonge hertogin. Ze hielpen Maria wel in haar beleid, maar sommigen vertoefden eveneens aan het hof ‘*pour leurs affaires particuliers*’.¹¹ De hertogin werd in het voorjaar van 1477 niet alleen een speelbal van stedelijke maar ook van adellijke belangen.¹² Het machtsvacuüm dat plots in de Nederlanden was ontstaan gaf de kans aan een aantal edelen om ongeliefde beleidsdaden van Karel de Stoute in eigen voordeel om te draaien. De bisschop van Luik, Lodewijk de Bourbon, onttrok zijn prinsbisdom aan de macht van Maria van Bourgondië, de hertog van Gelre kwam vrij en kreeg zijn hertogdom terug, Pieter van Luxemburg aasde op de erfenis van zijn bij Karel de Stoute in ongenade gevallen vader en de hertog van Kleef schoof zijn zoon als huwelijkskandidaat voor Maria naar voor. Ook het graafschap Namen en het hertogdom Luxemburg vielen ten prooi aan de gretige drang van lokale potentaten om het beleid naar zich toe te trekken. Het privilege van het graafschap Namen herstelde de macht van de adellijke gezagsdragers (maar het verbood tevens de strijd tussen verschillende adellijke clans) en het duurde tot 1480 vooraleer Maria ook door de Luxemburgse adel als hertogin werd erkend.¹³ De Bourgondische staatsmacht stond blijkbaar niet sterk genoeg om in gebieden in de periferie van het rijk haar autoriteit te behouden.

Maar de dynastie bloedde niet helemaal dood. Integendeel, een aantal ‘traditionele’ edelen uit de kernlanden van het rijk (Vlaanderen, Brabant, Henegouwen en Holland-Zeeland) wierp zich in de nadagen van de strijd te Nancy op als beschermheren van het Bourgondische vorstenhuis. In de beperkte manoeuvreerruimte die de Staten-Generaal hen bood, of zelfs als vertegenwoordiger op hun vergaderingen, streefden sommige families en netwerken die reeds decennialang de hertogen in hun machtsaanspraak ondersteund hadden, naar een herstel van de vorstelijke macht. Adolf van Kleef, zijn broer Jan (de hertog van Kleef), Filips van Bourgondië (de zoon van de overgelopen Antoon), Josse de Lalaing, Willem van Egmond, Wolfert van Borsselle, Engelbrecht van Nassau en Olivier de la Marche figureren in het voorjaar van 1477 als sterkhouders van de dynastie. Deze edellieden waren niet van plan de dynastie door de Franse koning te laten opsloppen. Een zeker gevoel van onderlinge saamhorigheid en van sympathie met een dynastie aan wie ze hun positie te danken hadden, lijkt deze edelen in hun feodale trouw gesterkt te hebben. In ruil voor een bescherming van hun vooraanstaande positie hielden ze de wankelende Bourgondische troon recht.

1487 in het leger van de Franse koningen dienen (Paviot, *Jacques de Luxembourg*, 337). Alle Bourgondische ridders die de overstap naar het Franse hof maakten, kregen bovendien een jaargeld van de Franse koning en ze mochten in diens hofraad zetelen.

¹¹ Commines, *Mémoires*, 346.

¹² De persoonlijke rol van Maria van Bourgondië op de toenmalige politieke gebeurtenissen was immers erg beperkt (Devaux, *Le rôle politique*, 405).

¹³ Zie respectievelijk Douchamps-Lefevre, *Le privilege de Marie de Bourgogne*, 235-44 en Petit, *Le Luxembourg et le recul du pouvoir*, 382-400.

De topadel stelde op 26 maart 1477 een nieuwe hofordonnantie van de hertogin op.¹⁴ De persoonlijke hofhouding van Maria van Bourgondië, de ‘Kamer van de hertogin’, maakte deel uit van de hofraad. Deze instelling bestond in de regering van Maria van Bourgondië uit vier delen: de ‘Kamer’, een politieke raad (de kroonraad), een juridisch luik (de Grote Raad) en een sectie financiële experts (de financiële commissie). Wat de regering van Maria van Bourgondië betreft, volgen we dus niet de klassieke indeling die Van Rompaey tussen hofraad en Grote Raad maakt, maar we gaan verder op het pad dat Hans Cools ingeslagen is.¹⁵ Van Rompaey onderscheidt de hofraad van de Grote Raad, terwijl Cools de Grote Raad onder de overkoepelende hofraad plaatst. Hans Cools herdoopt de instelling die Van Rompaey de hofraad noemt, tot ‘kroonraad’, dit is de groep raads- en kamerheren die Maria direct bijstond in het politieke bestuur van de Nederlanden. In tegenstelling tot de ‘Kamer van de hertogin’ lag de samenstelling van de kroonraad niet vast. Ze hing af van de politieke verhoudingen van het moment, van de wisselende aanwezigheid van kamerheren en raadgevers aan het hof of van de materie die de raad behandelde. De leden van de kroonraad ontvingen een vergoeding uit de inkomsten van de ‘Kamer van de hertogin’ of van de algemeen ontvanger.

Aangezien in de Grote Raad, de kroonraad en de ‘Kamer’ van Maria doorgaans dezelfde personen zetelden, is het onderscheid tussen de drie instellingen vaag. Bovendien wisselt de samenstelling van de instellingen in 1477 vliegensvlug. Het kwam er in deze woelige periode voor de edelman op aan niet zozeer in één bepaalde instelling plaats te nemen, maar wel een gezaghebbende titel en/of een vergoeding uit de vorstelijke inkomsten te ontvangen. De titel of de vergoeding verzekerde hem van een machtspositie en legitimeerde deze tevens. Lodewijk van Gruuthuze zetelde bijvoorbeeld in de Grote Raad¹⁶, maar hij was tevens ‘*chevalier d’honneur et premier chambellan*’ van Maria, oftewel de opperhofmeester van haar ‘Kamer’.¹⁷ Bovendien duikt Lodewijk op in de kroonraad van Maria toen ze bijvoorbeeld het Hollandse privilege van 1477 verleende.¹⁸ Lodewijk van Gruuthuze maakte dus deel uit van drie instellingen. De vraag is echter of de edelman zelf een onderscheid maakte tussen de verschillende functies. Lodewijk van Gruuthuze was een leenman van rang die de jonge hertogin in haar beleid adviseerde. Dit hield zowel politieke, juridische als financiële verantwoordelijkheden in die niet in één instelling thuis te brengen waren.

Het Groot Privilege van 11 februari 1477 was verantwoordelijk voor de vervaging van de grenzen tussen de verschillende instellingen. Het schafte de Mechelse instellingen af en keerde terug naar een situatie waarin de hertogelijke bevoegdheden in de hofraad terechtkwamen. Deze behuiste ook de Grote Raad en de financiële commissie. De langzame afsplitsing van deze gespecialiseerde instellingen van de hofraad in de voorbije decennia werd dus ongedaan gemaakt, maar reeds vlug zou zich in de schoot van de hofraad weer een precieze taakverdeling ontwikkelen. In het najaar van 1477 schiep Maximiliaan de financiële commissie, naar het voorbeeld van de financiële commissie van Karel de Stoute, zoals eerder besproken. In het najaar van 1477 herstelde ook de Grote Raad zich. Voortaan zou zij de vorstelijke rechtspraak (of althans deze die het Groot Privilege toeliet) terug voor zijn rekening nemen. De specialisatie in verscheidene instellingen dwong de edellieden tot een

¹⁴ Jan en Adolf van Kleef, Lodewijk van Bourbon en Jean de la Bouverie staan in het document als raadgevers van de vorstin aangeduid. Enkel een zeventiende-eeuwse kopie van deze hofordonnantie is bekend (RAG: RV, 34323 en ADN: B 19445, 240r-303r). Ze werd uitgebreid bestudeerd door Cools, *Mannen met macht*, 109-10. Het is mogelijk dat Olivier de la Marche dit document redigeerde, zoals hij dat eerder had gedaan voor Karel de Stoute en later waarschijnlijk ook voor Maximiliaan (*ibidem*, 111 en Paravicini, *La cour de Bourgogne*, 92-3).

¹⁵ Van Rompaey, *De Grote Raad*, 128-39 en Cools, *Mannen met macht*, 29-40.

¹⁶ We bespraken reeds vroeger de samenstelling van de Grote Raad. Lodewijk van Gruuthuze vertegenwoordigde er als edelman het graafschap Vlaanderen.

¹⁷ RAG: RV, 34323. Johanna van Komen, dame van Halewyn, bleef de eerste gezelschapsdame van de hertogin.

¹⁸ Jongkees, *Het Groot Privilege*, 234.

keuze. Lodewijk van Gruuthuze trok zich bijvoorbeeld terug uit de Grote Raad en trad voortaan enkel nog op als lid van de kroonraad en als opperhofmeester van hertogin Maria.

De voornaamste bekommernis van de samenstellers van de ordonnantie van 26 maart 1477 was niet om orde te scheppen in de institutionele vervaging die het Privilege van 1477 gecreëerd had maar wel om de leegloop van het Bourgondische hof te stoppen en de trouw van de nog resterende edellieden aan de jonge hertogin te garanderen.¹⁹ Om de rust in het vorstelijke kamp te bewaren, vaardigde Adolf van Kleef op 26 maart 1477 bovendien een richtlijn uit die iedereen verbood de slaapvertrekken van Maria te betreden zonder haar toestemming. Op die manier maakte hij het voor opdringerige edellieden onmogelijk om hun belangen rechtstreeks bij de hertogin na te streven. Geen enkele brief of mandament mocht bovendien de signatuur van Maria dragen zonder de goedkeuring van Lodewijk van Gruuthuze.²⁰ Beide heren probeerden zo de chaotische besluitvorming van de voorbije weken te bedwingen en langzaam weer een coherent beleid op te bouwen.

1.2 Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze: beschermheren van de dynastie

Wie waren beide heren die zich dergelijke besluiten konden veroorloven? De studie naar één van hen, Adolf van Kleef, leerde ons reeds dat deze edellieden de sterkhouders waren van het Bourgondische gezag, waarbij Adolf van Kleef zich als vaderfiguur (*'patron'*) van de dynastie opwierp.²¹ Adolf van Kleef en Maria van Bourgondië hadden dezelfde grootvader, Jan zonder Vrees. De nauwe bloedverwantschap met de Bourgondische dynastie zou Adolf de komende jaren meermaals uitspelen in zijn argumentatie waarom hij de dynastie trouw is gebleven. Maria noemde Adolf bijvoorbeeld één van de *'naeste maghen van onsen bloede'* toen ze de stad Brugge haar tweede privilege verleende in april 1477.²² Adolf trad in deze oorkonde op als gouverneur-generaal van de Nederlanden, een titel die Karel de Stoute hem in augustus 1475 had verleend en die Maria als eerste politieke reactie op de dood van haar vader had verlengd. Voortaan trad hij op als een soort van regent over de jonge hertogin.²³ Toen Filips de Goede in 1454 het Duitse Rijk aandeed, had Adolf reeds in een regentschapsraad gezeteld. Twee jaar later nam de hertog hem op in de Orde van het Gulden Vlies. Naast een politiek leider had Adolf zich in verschillende veldslagen van de hertogen ook een bekwaam militair getoond, zoals in de veldslag tegen de Gentenaars te Overmere in 1452 waar hij geridderd werd. In 1471 duidde Karel de Stoute hem, samen met Lodewijk van Gruuthuze, Antoon van Bourgondië en Jacob van Luxemburg, aan als de vier generaals die het hertogelijke leger voortaan zouden leiden. De ruime militaire ervaring stelde Adolf in 1477 in staat de strijd tegen Frankrijk te coördineren. In zijn kielzog volgde zijn zoon Filips die Maria in juli 1477 tot luitenant-generaal van de Nederlanden uitriep. Adolf was uiteraard nauw bij de politieke besluitvorming van de jonge hertogin betrokken. Gezien zijn ervaring en zijn carrière in Bourgondische dienst kunnen we veronderstellen dat hij de staatspolitiek dirigeerde, rekeninghoudend met de specifieke context van 1477. Hij adviseerde de hertogin bij de totstandkoming van de privileges, hij vertegenwoordigde haar op de Staten-Generaal en hij trad op als belangrijkste lid van de kroonraad in alle aktes die Maria ondertekende. Adolf

¹⁹ *'Et veult ma dite damoiselle que quel qu'il soit de ses gens et officiers ne servent en absence d'autre, ne que nul ne soit compté pour quelconque cause que ce soit, il n'est en personne devers elle'* (RAG: RV, 34323).

²⁰ Zeventiende-eeuwse kopie van deze richtlijn in RAG: 34323 en ADN: B 19945, 303r-304v.

²¹ Haemers, *Philippe de Clèves*, ter perse (we namen dit artikel in bijlage op).

²² SAB: PO, 1145. Adolf was de zoon van Adolf, hertog van Kleef, die Maria van Bourgondië, de buitenechtelijke dochter van Jan zonder Vrees, was gehuwd. De biografische informatie over Adolf van Kleef vatten we samen in onze studie over Filips van Kleef.

²³ Hij verving de hertogin ook daadwerkelijk als *'stedehouder generael ende gouverneur van allen onzen landen'* toen Maria niet aanwezig was bij de politieke besluitvorming (RAG: RV, 175, 67).

van Kleef stemde ongetwijfeld in met het huwelijk met Maximiliaan die hij persoonlijk in de Nederlanden verwelkomde. Hij ridderde Maximiliaan in de Orde van het Gulden Vlies en hij hield samen met Pieter van Luxemburg diens zoon Filips boven de doopvont. Kortom, Adolf patroneerde de dynastie, waarmee hij zich vereenzelvigde.



Figuur 7: Adolf van Kleef.

Ook op persoonlijk vlak verstrengelde Adolfs leven zich met dat van de hertogen. De in 1425 geboren Adolf was opgevoed aan het hof van hertogin Isabella van Portugal, die hem ook een huwelijkspartner bezorgd had. Hij was eerst haar nicht (Beatrix) en nadien de bastaarddochter (Anna) van Filips de Goede gehuwd. Bij deze huwelijken ontving Adolf een rijke bruidschat en verscheidene hertogelijke gunsten, zoals bijvoorbeeld een rente van 2000 lb. par. op Kassel en de heerlijkheid Dreischor in Zeeland bij zijn eerste huwelijk. Van zijn moeder erfde hij de heerlijkheid Wijnendale (bij Torhout) en onder andere een erfrente van 4800 lb. par. op de grafelijke ontvangsten uit Vlaanderen. Zijn vader schonk hem de strategisch aan de Rijn gelegen heerlijkheden Ravenstein, Herpen en Uden in Brabant. Zijn huwelijk met de weduwe van Adriaan van Borssele (Anna van Bourgondië) verzekerde hem van een uitgebreid leenbezit op het eiland Walcheren (Zeeland), en daarnaast had hij nog paleizen te Brussel, Brugge en Gent. Adolfs bezit verspreidde zich dus over verschillende van de Bourgondische deelgebieden waardoor hij deel uitmaakte van de zogenaamde 'bovengewestelijke adel' die onder de vleugels van de Bourgondische hertogen groot

geworden was.²⁴ Daarbij hoorden ook royale vorstelijke gunsten, zoals giften, financiële compensaties voor diensten, een door de hertog betaalde hofhouding en, sinds 1454, een vast jaarinkomen dat regelmatig verhoogd werd. In 1477 bedroeg dat jaarloon 19.200 lb. par., maar Adolf kwam met de administratie in oktober 1477 overeen dat, gezien de financiële noodtoestand, dat loon gemilderd werd tot 12.800 lb. par. Adolfs rijkdom, macht en prestige weerspiegelden het grote politieke belang van Adolf van Kleef in 1477 en het hoge jaargeld was een compensatie voor de geleverde diensten aan de dynastie. Ook zijn vrouw en zijn zoon ontvingen toen een hertogelijk pensioen, van respectievelijk 3200 lb. par. en 6400 lb. par. De financiële relatie tussen Adolf en de dynastie was wederzijds, want op geregelde tijdstippen schoten hij en zijn echtgenote geld voor aan Maria en Maximiliaan. De gewichtige politieke en militaire rol die Adolf van Kleef in het voorjaar van 1477 speelde, verborg dus een nauwe financiële, verwantschappelijke en culturele band met het Bourgondische vorstenhuis.

Ook Lodewijk van Gruuthuze behoorde tot de bovengewestelijke adel van de Bourgondische Nederlanden, maar hij had stedelijke roots.²⁵ In de eerste plaats was Lodewijk heer van Gruuthuze, wat betekent dat hij het grutegeld in Brugge en het Brugse Vrije inde. Toen hij in 1481 een nieuw pachtcontract met de stad Brugge afsloot, bracht hem dat voortaan jaarlijks 1774 lb. par. op.²⁶ Lodewijk bezat zowel binnen als buiten het graafschap meerdere lenen, die een mooie getuige zijn van zijn politieke carrière. Aanvankelijk bouwde hij zijn leenbezit rond Brugge en het Brugse Vrije uit. Hij erfde en kocht lenen te Oostkamp, Beveren (bij Kortrijk), Beernem, Spiere, Sijsele, Steenhuize, Pamele, Bevere, Berchem, Voorde, Avelgem en Tielt, waardoor hij een vooraanstaande positie in het graafschap Vlaanderen verwierf.²⁷ Deze lenen stelden hem ruim in staat een luxebestaan te leiden.²⁸ Op politiek vlak kon het geslacht Gruuthuze op hertogelijke steun rekenen. De graaf kon namelijk niet om de lokale macht van de heren van Gruuthuze heen indien hij over het graafschap in het algemeen en de stad Brugge in het bijzonder wou heersen. Filips de Goede nam de vermoedelijk in 1427 geboren zoon van de machtige Jan IV van Gruuthuze in 1445 reeds als schildknaap op in zijn hofhouding. In tegenstelling tot Adolf van Kleef, die aan het hof opgevoed was, trad Lodewijk van Gruuthuze dus pas na zijn jeugd toe tot het gevolg van de Bourgondische hertogen – vanaf 1456 duikt hij voor het eerst op in de hofordonnantie van Filips de Goede.²⁹

²⁴ Over het ontstaan van de bovengewestelijke adel: Cools, *Mannen met macht*, 26-7; Boone, *Elites urbaines*, 80-1; Van Uytven, *Vorst, stad en adel*, 121 en Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 208-9.

²⁵ De biografische informatie is gebaseerd op Martens, *De biografie van Lodewijk*, 13-36 en Cools, *Mannen met macht*, 180-2, tenzij anders aangegeven.

²⁶ SAB: PO, 1178 en SR, 1482-83, 85r. De productie van het 'gruut' (een additief om bier te aromatiseren) vormde oorspronkelijk een grafelijk monopolie, maar dit recht werd in een leen omgezet, namelijk een taks van twee groten op elke ingevoerde of plaatselijk gebrouwen ton bier (behalve op Engels bier en bier uit Bremen) in Brugge en het Brugse Vrije, waarvan de helft de graaf, de andere helft de tolheer toekwam (Soens, *De rentmeesters van de graaf*, 251 en Van Nieuwenhuysen, *Les finances du duc* (1984), 283). Deze taks werd verpacht door de ontvanger van het Brugse kwartier, maar in 1481 kwam Lodewijk met de stad Brugge overeen dat de stad vanaf 1 maart dat jaar voor de inning van het recht zou instaan. De stad verpachtte de taks eveneens, maar betaalde zowel Lodewijk als de vorst jaarlijks een vast bedrag uit. Het gruterecht bevatte ook een aantal 'manscepen', namelijk gronden en renten (RAB: BB, 64, 22v-23r en BNF: MN, 15, 2v-3r). Na de dood van zijn zus Kateline schonk de hertog hem bijvoorbeeld een aan haar verleende rente van 800 lb. par. op de grafelijke inkomsten van het grute (RAB: BB, 64, 4v). In 1475 kocht Lodewijk zelf een rente van 500 lb. par. van Joost van Varsenare terug die deze op het grutegeld had (ARA: Rk., 13709, 46r en 47r).

²⁷ RAB: BB, 64, 235v-236r en 256v-257r; Opsommer, *Omme dat leengoed*, 420; SAB: Adornes, 39, 4r-5v; ARA: Rk., 17381, 3v en 13789, 4r; RAG: RV, 7512, 82r; Greve & Lebailly, *Comptes de l'argentier*, 218 en Martens, *De biografie van Lodewijk*, 13.

²⁸ De heerlijkheden Avelgem, Bevere, Tielt, Berchem, Steenhuize, Voorde en Spiere leverden Lodewijk van Gruuthuze in 1481 5247 lb. 7 s. 2 d. gr. op. Zonder domeinokosten bleef hiervan ongeveer 4000 lb. par. over die Lodewijk naar believen kon besteden (Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 606-7).

²⁹ In mei of juni 1456 beloofde Filips de Goede hem een vergoeding voor elke dag in hertogelijke dienst (Kruse & Paravicini, *Die Hofordnungen der Herzöge*, 266).

In 1452 was Lodewijk kapitein van de stad Brugge toen hij de opstandige Gentenaars verhinderde de stad in te nemen en toen de opstandelingen te Gavere verslaan werden, voerde de pas geridderde Lodewijk Bourgondische troepen aan, net als Adolf van Kleef.



Figuur 8: Lodewijk van Gruuthuze (Brugge, Gruuthuzemuseum).

Ondanks de afwijkende opname in het hertogelijke milieu vertoonde de militaire en politieke carrière van beide edellieden wel meer gelijkenissen. In 1454 behoorde Lodewijk tot het gevolg van erfprins Karel toen deze in een regentschapsraad, waarin Adolf van Kleef zetelde, het graafschap bestuurde en in 1471 voerden beide generaals de strijdmacht van Karel de Stoute aan. In 1461 nam Filips de Goede Lodewijk van Gruuthuze op in het Gulden Vlies en een jaar later benoemde hij hem tot stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. Lodewijks huwelijk met Margaretha van Borssele in 1455, de dochter van de belangrijkste leenman van Zeeland, admiraal Hendrik van Borssele, had deze benoeming ongetwijfeld in de hand gewerkt. Ook in de noordelijke Bourgondische landen bouwde Lodewijk een aanzienlijk leenbezit uit. Door de verwerving van Haamstede, Heemstede en Westenschouwen werd de stadhouder de tweede grootste leenhouder van Holland.³⁰ Net als zijn schoonvader onderhield Lodewijk nauwe contacten met de Engelse koning. Hij verschaftte in 1471 de naar de Nederlanden gevluchte Edward IV onderdak te Brugge, waarvoor hij een jaar nadien handelsprivileges voor zijn Hollandse lenen ontving, de titel van 'graaf van Winchester' en een jaarlijks pensioen van 200 engelse pond dat aan deze titel verbonden was.³¹ De onmetelijke rijkdom van Lodewijk van Gruuthuze uitte zich dus in een omvangrijk aantal titels, heerlijkheden, inkomsten, functies, stadspaleizen (te Brugge en Gent³²) en in een

³⁰ Janse, *De Hollandse ridderschap*, 192-3.

³¹ Visser-Fuchs, *Edward IV's grants*, 152-5 en Vale, *An Anglo-Burgundian nobleman*, 118-20.

³² Namelijk het 'hof van Gruuthuze' aan de Korenlei, overigens naast de herberg van de belangrijkste opposant van Filips de Goede in 1447-53 (Derycke, *De Sint-Michielswijk*, 170 en Haemers, *Sersanders*, 569).

uitgebreid boekenbezit waarin hij de hertogen van Bourgondië evenaarde.³³ Een symptoom van zijn lokale verankering is onder andere het hoofdmanschap van de Brugse kruisboogschutters van Sint-Joris in 1479.³⁴ Kortom, dit bezit, het prestige en de uitgebreide netwerken van Lodewijk van Gruuthuze maakten van hem een achtenswaardig lid van de bovengewestelijke adel en een krachtig steunpilaar van de Bourgondische macht.

Dat was in 1477 niet anders. Nadat het nieuws over de dood van Karel de Stoute Den Haag bereikt had, overlegde hij met de belangrijkste spelers in het graafschap Holland over het behoud van de privileges en de verdediging van de landsgrenzen.³⁵ Eind januari snelde Lodewijk naar Gent. Hij begreep er al vlug dat zijn positie als stadhouder van Holland onhoudbaar was geworden omdat het Hollandse privilege van 1477 enkel inlanders in overheidsfuncties wenste. Voortaan zou zijn zwager Wolfert van Borssele de functie waarnemen. Lodewijk reisde in februari en maart 1477 op en af tussen Brugge en Gent om enerzijds Maria bij te staan op de Staten-Generaal en anderzijds de belangen van de stad Brugge samen met haar vertegenwoordigers te verdedigen. De dubbele rol die Lodewijk in het voorjaar van 1477 speelde uit zich bijvoorbeeld in het merkwaardige feit dat hij op 7 maart 1477 hoogst persoonlijk de Brugse Vrede van Atrecht van 1438 voor het stadhuis cancelleerde, tot groot jolijt van de omstanders.³⁶ Dit verdrag had een einde gemaakt aan de Brugse opstand tegen Filips de Goede door een aantal stedelijke rechten af te schaffen. De cancellatie symboliseerde de politieke heropleving van de Brugse ambachten, en waarschijnlijk hoopte Lodewijk door deze toegeving de eisen naar een Brugs privilege, zoals Gent er ook één had verkregen, te voorkomen. De Brugse opstandelingen drukten echter door, maar ze verloren hun vertrouwen in Lodewijk niet, die bovendien kort tevoren tot kapitein van de stad was benoemd.³⁷ Lodewijk kalmeerde de opstandelingen meermaals en bekwam op 30 maart het Brugs privilege van Maria.³⁸ Door toe te geven aan de eisen van de opstandelingen bezwoer hij de opstand en verzekerde hij zich van de Brugse politieke steun voor de oorlog tegen Frankrijk.

Ondertussen hadden Maria en de hofraad ingestemd met Lodewijks functie van ‘*eerste ruddere van eeren van onzer harde gheduchteghe vrouwe*’.³⁹ Zijn politieke diensten aan de dynastie tonen grote gelijkenissen met die van Adolf van Kleef. Als opperhofmeester stond Lodewijk Maria bij in haar bewind. Hij begeleidde haar bij haar huwelijk en hij werd in 1478 kamerheer van Filips de Schone. Lodewijk figureerde meermaals in de hofraad en werd lid van de Grote Raad. De Vliesridder lanceerde eveneens de carrière van zijn zoon (Jan) die hij in de hofhouding van Maria (en later in die van Maximiliaan) opnam en de heerlijkheid Spierre schonk.⁴⁰ Net als Filips van Kleef vocht Jan van Gruuthuze de oorlog op het terrein uit. Hij verving zijn vader op het einde van het jaar als kapitein van Brugge en hij leidde de komende jaren Brugse en Bourgondische troepen op het slagveld.⁴¹ Kort vóór de slag bij Enguinegatte ridderde Maximiliaan Jan van Gruuthuze die tijdens de gevechten echter door de Franse koning gevangen genomen werd.⁴² De politieke en militaire diensten van de Gruuthuzes had ook een financieel aspect. Op verschillende tijdstippen leenden ze aan de

³³ Wijsman, *Louis de Bruges*, ter perse.

³⁴ Janssens, *Daar komen de Bruges*, 54.

³⁵ Jongkees, *Het Groot Privilege*, 153-5.

³⁶ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 124.

³⁷ Op 1 maart 1477 (SAB: SR, 1476-77, 152r en PO, 1151). Hij oefende de functie 74 dagen uit. In oktober 1477 wordt hij nogmaals als kapitein vermeld (SAB: SR, 1477-78, 156v).

³⁸ SAB: PO, 1148. Over zijn kalmerende optredens: Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 124-32.

³⁹ SAB: PO, 1178.

⁴⁰ RAG: RV, 34323 en Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 117.

⁴¹ Van 23 december 1477 tot 31 juli 1478 was hij kapitein van Brugge (SAB: SR, 1477-78, 156v).

⁴² Molinet, *Chroniques*, I, 313.

dynastie die hen voor hun diensten beloonde.⁴³ De voornamelijk positie van Lodewijk werd af en toe gecontesteerd, maar tot aan de dood van Maria zou hij haar bijstaan in het bestuur.⁴⁴ Net als Adolf van Kleef gedroeg Lodewijk van Gruuthuze zich als een Bourgondisch staatsman. Samen met andere edelen ondersteunde hij de dynastie, maar hij hield tevens, gezien zijn Brugse affiliatie meer dan Adolf, rekening met de stedelijke verzuchtingen.

Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze hadden als gouverneur-generaal en politieke leidsman van Maria uiteraard niet de alleenheerschappij in het Bourgondische staatsapparaat. Het politieke beleid van de 'staat' was in de eerste helft van 1477 een onevenredige optelsom van de wensen, belangen en motieven van de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal, van hun thuisfront, van de adellijke facties aan het hof, van de ambtenarij en van leden van het vorstenhuis (waaronder Maria en Margaretha van York de belangrijkste zijn). De context speelde in op de verschillende machtskernen die voortdurend van samenstelling wisselden en beurtelings aan belang wonnen of inboetten. Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze konden het verlies van een centrale coördinator van het staatsbeleid dus niet opvangen, maar ze trachtten in de nadagen van de slag te Nancy opnieuw een standvastig beleid op te bouwen.

Hun beleid had echter ook een pervers kantje. Er circuleerden na de executie van Guillaume Hugonet en Guy de Brimeu namelijk tal van geruchten dat Adolf van Kleef en andere invloedrijke leden van de hofraad van Maria de Vlaamse opstandelingen geen duimbreed in de weg legden toen deze de kanselier en de Luikse gouverneur van Karel de Stoute op het schavot brachten.⁴⁵ Drie qua oorsprong verschillende bronnen, Philippe de Commynes, Nicolas Despars en Filips Wielant, getuigen over de naijver die er in traditionele regeringskringen bestond over de ongenaakbare macht die beide *coming men* in de Bourgondische politiek verworven hadden.⁴⁶ Guillaume Hugonet en Guy de Brimeu hadden zich, al dan niet in samenspraak met hun broodheer Karel de Stoute, in de jaren die diens dood voorafgingen, verregaande volmachten toegeëigend. De aversie van de opstandige Gentenaars vermengde zich in april 1477 met de jaloezie en de haat die de carrière van beide parvenu's aan het hof opgewekt hadden. De positie die de bisschop van Luik in de hofhouding van Maria had verworven, stelde hem in staat eindelijk komaf te maken met Guy de Brimeu, één van de architecten van de oorlog tegen zijn prinsbisdom. Ook Pieter van Luxemburg herkende in beide beschuldigten de aanstichters voor de verbanning van zijn vader Lodewijk. En de hertog van Gelre, tot slot, had de verovering van zijn hertogdom en zijn gevangenschap door Guy de Brimeu nog niet verteerd. Philippe de Commynes verhaalt bovendien dat Guillaume Hugonet en Guy de Brimeu hevige voorstanders van het huwelijk van Maria van Bourgondië en de Franse kroonprins Karel waren. Volgens de chroniqueur beseften beide edelen na de dood van hun broodheer aan wie ze hun carrière te danken hadden, hun politieke positie aan het Bourgondische hof onhoudbaar was. Ze boden de Franse koning, in geval van het huwelijk, hun loyale diensten aan.⁴⁷ Als deze geruchten kloppen, dan

⁴³ Op 24 juni 1478 leende hij bijvoorbeeld 2000 lb. par. aan Maximiliaan die hij mocht verhalen op de Brugse schout (ARA: OV, I, 619). Opmerkelijk is dat hij op hetzelfde moment de stad Brugge er toe overhaalde om de toen geboren kroonprins Filips met juwelen ter waarde van 500 lb. gr. te begiftigen (SAB: MC, 1478, 9v-10r). Maria vergoedde Lodewijk met een salaris van 64 s. par. per dag dat hij haar hofhouding leidde, en meermaals kende ze hem financiële gunsten toe. In juni 1480 bijvoorbeeld ontving hij samen met Olivier de la Marche enkele van Fransen geconfisqueerde renten te Doornik (ADN: B 2121, 416v).

⁴⁴ Op de orde van het Gulden Vlies te Brugge in mei 1478 kwam hij bijvoorbeeld in aanvaring met Josse de Lalaing (Sterchi, *Über den Umgang*, 425-6). In mei 1477 legde Jean de Houdempnil beslag op zijn kasteel te Haamstede, maar de Grote Raad bevestigde Lodewijk in november 1478 in dit bezit (ARA: 796, 90-92).

⁴⁵ Paravicini, *Guy de Brimeu*, 479-85; Boone, *La justice politique*, 53-4; Haemers, *Philippe de Clèves*.

⁴⁶ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 124; Commynes, *Mémoires*, 348; Wielant, *Recueil des antiquités*, 327.

⁴⁷ Commynes, *Mémoires*, 339.

vonden de tegenstanders van het Franse huwelijk dus ook politieke opposanten in Guy de Brimeu en Guillaume Hugonet. Toen het hof tot het huwelijk met Maximiliaan besloot, verloren beide vertrouwelingen van Karel de Stoute hun laatste houvast. Adolf van Kleef keek oogluikend toe hoe beide koppen rolden en vulde de vacante politieke leemte graag in.

De executie van Guillaume Hugonet en Guy de Brimeu toont ook aan dat de Staten-Generaal instemden met de politieke rol die Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze in het voorjaar van 1477 speelden. Toen de Staten-Generaal de onfortuinlijke kanselier en diens kompaan op een schijnproces te Gent van landverraad betichtten, baseerden de Staten zich op een document waarin Maria beide personen als onderhandelaars met de Franse koning aanduidde. Toen Lodewijk XI bij latere onderhandelingen de vertegenwoordigers van de Staten-Generaal dit document onder de aandacht bracht, beoogde hij uiteraard verdeeldheid in het Bourgondische kamp te zaaien. De Staten verweten Guillaume Hugonet en Guy de Brimeu dat ze zonder inspraak van de volksvertegenwoordiging onderhandelingen met de Franse koning hadden aangeknoopt, en ze rechtvaardigden met dit wapenfeit de executie van beide ‘landverraders’. Maar de Staten-Generaal vergaten dat ook Adolf van Kleef en Margaretha van York in het doelbewuste document als onderhandelaars waren opgenoemd.⁴⁸ Ook Lodewijk van Gruuthuze en diens zwager Wolfert van Borssele hadden reeds, zonder instemming van de Staten-Generaal met Lodewijk XI onderhandeld.⁴⁹ De motieven die tot de onthoofding van Guillaume Hugonet en Guy de Brimeu hebben geleid, moeten we dus elders zoeken – we komen hier later op terug. Maar het voorbeeld toont aan dat de Staten-Generaal de positie van de edelen die in 1477 het politieke voortouw namen, niet contesteerden.

Meer nog, het lijkt ernaar dat de gouverneur-generaal de politieke steun van de leidende opstandelingen genoot. Eenmaal de verantwoordelijken en de uitvoerders van het beleid van Karel de Stoute gestraft, aanvaardden de stedelijke bewindvoerders dat de oudgedienden van de dynastie de touwtjes in handen namen. De stedelijke voorvechters van de privileges van 1477 hoopten waarschijnlijk dat de traditionele Bourgondische adel de oude rechten van de andere politieke spelers van het graafschap zou respecteren. De nabijheid en het charisma van de adellijke staatsmannen wekte in ieder geval vertrouwen op bij de opstandelingen in de Vlaamse steden. We merkten reeds op dat Lodewijk van Gruuthuze nauw contact hield met de Brugse opstandelingen en voor hen de poort naar invloed aan het hof was. Ook Adolf van Kleef lijkt geliefd. Samen met Lodewijk van Gruuthuze bedaarde hij de Brugse opstandelingen toen de hertogin in hun stad was.⁵⁰ Opvallend is ook dat de gouverneur van Adolfs kasteel te Wijnendale, Jan van Dadizeele, op 28 februari 1477, hoogst waarschijnlijk in samenspraak met de Gentenaars, hoogbaljuw van Gent werd.⁵¹ Het verstandshuwelijk tussen beide edelen enerzijds en de Staten-Generaal en de nieuwe bewindvoerders in de grote Vlaamse steden anderzijds vormde zodoende een stevige basis voor de macht van Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze in de nadagen van Nancy. Hun macht over het staatsapparaat was niet totaal, maar een politieke beslissing van de jonge hertogin kon moeilijk om hun persoon heen.

2. De netelige positie van de adel aan het hof van Maria en Maximiliaan

2.1 De overwinning van Antoon van der Vichte, of de positie van de adel in de stad

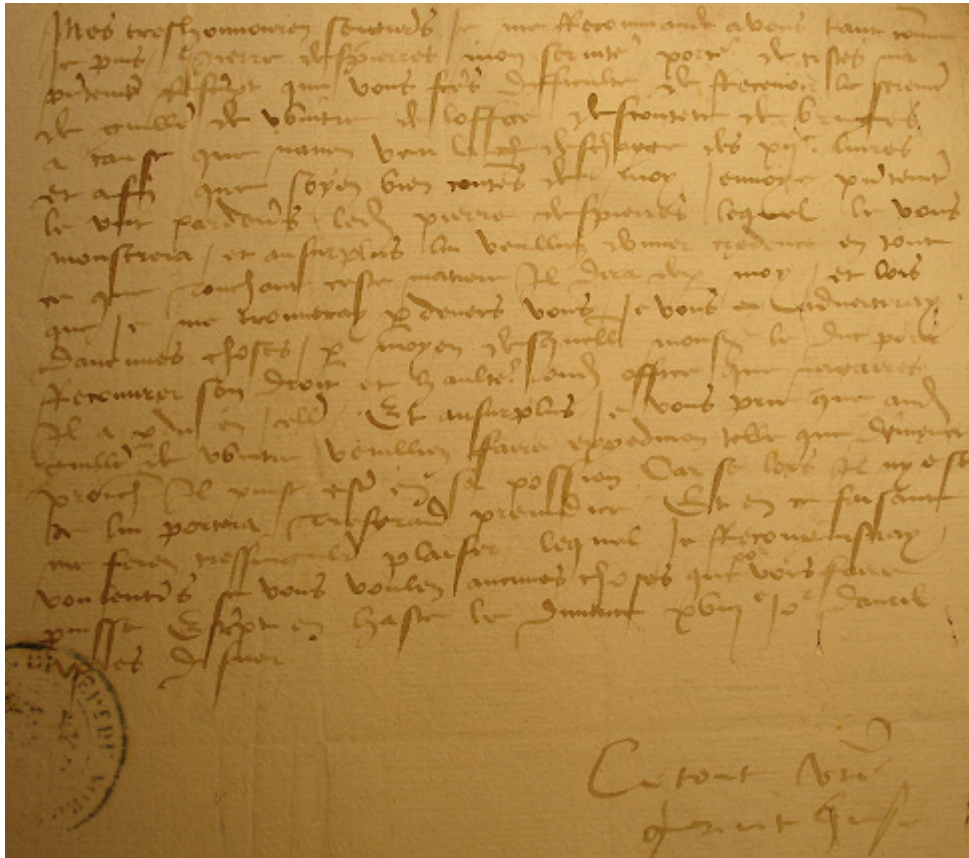
⁴⁸ Wellens, *Les Etats-Généraux*, 170-2.

⁴⁹ Comynnes, *Mémoires*, 338.

⁵⁰ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 131.

⁵¹ SAG: 93, 7, 23r; *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 55 en ARA: Rk., 14117, 171r en 180r.

‘Gelieve tegen volgende zondag Willem de Wintere als Brugs schout te aanvaarden’. Lodewijk van Gruuthuze was duidelijk. Op 18 april 1479 schreef hij haastig, na het diner, een briefje waarin hij hoopte dat de leden van de Rekenkamer niet langer meer zouden talmen om de eed van zijn vertrouweling af te nemen. Willem de Wintere had de som waarmee hij het ambt van Brugs schout had gepacht, zoals de nieuwe richtlijn van Maximiliaan het voorschreef, aan Lodewijk betaald. De nieuwe schout zou het ambt in ere herstellen, want het had de schatkist de laatste jaren weinig opgebracht. Bovendien was Lodewijk bereid de leden van de Rekenkamer te belonen voor hun gediensigheid.⁵² De Rekenkamer gaf gehoor aan Lodewijks wensen en nam kort erna Willem de Wintere de eed af. Vanaf 28 april 1479 oefende hij de functie van Brugs schout uit.⁵³



Figuur 9: Lodewijk van Gruuthuze verlangt in deze brief dat de Rekenkamer van Rijsel Willem de Wintere snel de eed van schout afneemt (ADN: B 17728, ‘Wintre’).

Het briefje getuigt van de macht die Lodewijk van Gruuthuze in de eerste regeringsjaren van Maria van Bourgondië had, en van de manier waarop hij ze uitoefende.

⁵² ‘Mes tres honnourrez seigneurs, je me recomande a vous tant comme je puis. Pierre de Spierres, mon serviteur porteur de cestes, m’a presentement rescript que vous faictes difficulté de recevoir le serment de Guillaume de Wintre de l’office d’escoutete de Bruges, a cause que [vous] n’avez veu la descharge des xii^c livres, et afin que soy en bien contés de moy. [...] Et lors je me trouveray par devers vous, je vous adverteray d’aucunes choses par moyen desquelles monseigneur le duc pourra recouvrer son droit et haulteur ou dit office que nagaires il a perdu en icelle. Et au surplus, je vous prie que au dit Guillaume de Wintre, veulliez faire expedicion telle que dimence prouchain, il puist estre en sa position, car, se lors il n’y est, ce lui portera tres grand prejudice. Et en ce faisant, [vous] me ferez tres singulier plaisir, lequel je recongnostroy volentiers se vous voulez aucunes choses que pour vous faire, [je] puisse. Escript en haste, le dimence xviii^e jour d’avril, apres disner. Le tout votre, Gruthuse’ (ADN: B 17728, ‘Wintre’).

⁵³ ARA: Rk., 13781, 11r (rekening van de Brugse schout van 28 april 1479 tot 3 februari 1480).

Lodewijk kon het zich permitteren eigenhandig een Brugse schout te kiezen, of althans zijn kandidatuur voor te trekken. Patronage van ‘cliënten’ door machtsmakelaars was een typisch middeleeuwse bouwsteen van duurzame sociale netwerken.⁵⁴ Om Willem de Wintere te begunstigen had Lodewijk een voor hem toegankelijk kanaal van bemiddeling bevaren. Met succes, want Willem ontving de post van schout en het inkomen en prestige dat eraan verbonden was. Gunsten zijn wederzijds in sociale netwerken. Ongetwijfeld zou de nieuwe schout als teken van dank in zijn toekomstig beleid rekening houden met de wensen van de Brugse edelman. Patronage en makelaardij zijn echter ook symptomen van een ontluikende staat die via dit integratiemechanisme aan invloed in minder toegankelijke milieus won – in het graafschap Vlaanderen palmde de staat via deze informele weg langzaamaan de stedelijke elites in.⁵⁵ De hechte band tussen Willem de Wintere en Lodewijk van Gruuthuze stelde hen beter in staat de Brugse politieke ruimte te besturen en, gezien de context, een gezamenlijke strategie voor de Brugse troepen in de oorlog uit te dokteren. Lodewijk verzekerde zich van de steun van de toekomstige schout en versterkte op deze manier zijn voorname politieke positie in de stad Brugge en het graafschap Vlaanderen. Ook Willem was een tevreden man. Hij was immers zopas door Maximiliaan uit het baljuwsambt van Hulst geweerd, na een proces tegen diens schildknaap Jacob Dheere.⁵⁶ De bescherming door Lodewijk had hem een nieuwe positie bezorgd, één die hem, gezien de locatie van het ambt, zelfs meer inkomsten en invloed kon opleveren dan zijn voorgaande.

Vermoedelijk had Lodewijk van Gruuthuze toen hij Willem de Wintere in bescherming nam niet de bedoeling protest aan te tekenen tegen diens ‘ontslag’ als baljuw van de Vier Ambachten. Hij patroneerde Willem omdat hij eindelijk de kans schoon zag, nu het ambt van Brugs schout door de verplichting tot ambtsverpachting toch vrijkwam, zijn invloed op de schout te vergroten. De Brugse edelman had immers nog een aanzienlijke som van de Brugse schout tegoed. In 1478 had hij (zoals eerder vermeld) 2000 lb. par. aan Maximiliaan geleend, die hij van de vorst mocht verhalen op de inkomsten van de Brugse schout. Ook zijn zoon Jan van Gruuthuze had toen 1200 lb. par. in de oorlog tegen Frankrijk geïnvesteerd, die hij via dezelfde weg mocht recupereren.⁵⁷ Vermoedelijk had Willem de Wintere beide Gruuthuzes de terugbetaling van deze som, en misschien nog andere belofes, in het vooruitzicht gesteld indien hij tot het ambt van schout werd toegelaten. Want de terugbetaling van de lening liet op zich wachten. De afgezette schout bleef echter niet bij de pakken neerzitten. Antoon van der Vichte erkende de nalatige betaling, maar hij vond dit geen reden om hem het ambt van schout te ontnemen. Enkele dagen na de eedaflegging van Willem de

⁵⁴ Prevenier, *De netwerken in actie*, 296 en Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 437.

⁵⁵ Blockmans, *Corruptie, patronage, makelaardij*, 245 en Boone, *Netwerken in de steden*, 257.

⁵⁶ Op 27 maart 1479 liet Maximiliaan aan de Rekenkamer van Rijsel weten dat Willem de Wintere een proces voor de Grote Raad in verband met het baljuwschap van Hulst verloren had tegen zijn schildknaap Jacob Dheere. Willem diende ontslag te nemen en zijn functie aan Jacob van Vuerhoute af te staan (ADN: B 17728, ‘Heere’ – we vonden echter geen sporen van een proces voor de Grote Raad terug). Willem oefende deze functie uit van oktober 1464 tot april 1469, van april 1472 tot maart 1475 en opnieuw van 31 augustus 1477 tot 19 april 1479 (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 629 en ARA: Rk., 14256). Opvallend is dat verscheidene familieleden van Jacob Dheere verwantschappelijke banden hadden met vorstelijke functionarissen. De oom van Jacob Dheere (Antoon) was Margriete van Nieuwenhove gehuwd (Gailliard, *Bruges et le Franc*, V, 144), dit was de tante van de ontvanger van de Vlaamse beden op dat moment (Jan van Nieuwenhove fs. Michiel) en van de echtgenote van Pieter Lanchals. Antoon Dheere zelf was Adriana de Witte gehuwd (Gailliard, *Bruges et le Franc*, V, 145 en SAB: FB, 859, 47), dit was de dochter van Jacob de Witte, een neef van Jan de Witte die sinds 1468 raadshoofd in de Raad van Vlaanderen was (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Jan de Witte*) en sinds 1477 van overheidswege belast was met de confiscatie van goederen van Fransen in de Bourgondische landen (ARA: Rk., 19719-20; ADN: B 2118, 76v en B 17731, ‘Confiscation des Français’). Het lijkt er dus naar dat Jacob Dheere fs. Jacob het proces tegen Willem de Wintere won omdat hij op meer invloed aan het hof kon rekenen dan zijn tegenpartij.

⁵⁷ ARA: OV, I, 619.

Wintere, op 6 mei 1479, legde hij een klacht neer bij de Grote Raad.⁵⁸ Het verloop van en de uitspraak in dit proces onthult een interessante machtsstrijd tussen Willem de Wintere, Lodewijk en Jan van Gruuthuze enerzijds en Antoon van der Vichte en zijn belangrijke beschermheren anderzijds. Bovendien leert het ons veel over de netelige positie waarin de Vlaamse adel zich bevond sinds de komst van Maximiliaan van Oostenrijk in de Nederlanden.

Antoon van der Vichte had twee belangrijke argumenten om zijn afzetting aan te vechten. Er was geen reden voor, en bovendien had de benoeming van Willem de Wintere volgens hem de rechtsregels overtreden. Om zijn eerste argument te staven, verhaalde Antoon hoe hij door het toedoen van Lodewijk van Gruuthuze in de woelige februaridagen van 1477 door de jonge hertogin tot schout van Brugge was benoemd. De dood van Karel de Stoute maakte de positie van Brugs schout vacant. De toenmalige schout, Joost van Varsenare, symboliseerde te zeer het beleid van de gesneuvelde hertog, en om de gemoederen van de opstandelingen te bedaren had Lodewijk van Gruuthuze aan Antoon van der Vichte als nieuwe schout gedacht, gezien zijn krijgskundige en bestuurlijke kwaliteiten (Antoon was in de eerste maanden van 1477 immers kapitein van het grafelijke slot van Petegem aan de Leie). Antoon had aanvankelijk bedankt voor de eer omdat de functie *'zeere dangereux ende adventuerlic was te bedienen omme de beroerte van den volke doe wesende in de voorseide stede van Brugghe'*.⁵⁹ Bovendien had hij niet de financiële draagkracht om een dergelijke functie uit te oefenen. Lodewijk beloofde Antoon echter volledige bescherming en, net als in april 1479, trok hij een *'cliënt'* voor in een benoemingsprocedure voor een nieuwe schout. Op 25 februari 1477 kwam Antoon uiteindelijk op post.⁶⁰ Net zoals te Gent waar Adolf van Kleef zijn kastelein van Wijnendale (Jan van Dadizeele) als baljuw van de stad had aangesteld, had ook Lodewijk van Gruuthuze te Brugge een schout benoemd. Beide staatsmannen hadden dus in de belangrijkste steden van het graafschap Vlaanderen de hoogste vorstelijke functie ingevuld, waardoor ze hoopten de gebeurtenissen in de steden (en het graafschap) naar hun hand te zetten. Het kon enkel hun eigen positie aan het hof versterken.

Lodewijk van Gruuthuze ontkende, door de mond van zijn zoon Jan, op het proces niet dat hij Antoon voorgetrokken had. Maar hij liet wel aan de Grote Raad weten dat Antoon van der Vichte slechts een tweede keuze was. Hij had eerst zijn zoon Jan als nieuwe schout naar voor geschoven, maar de Brugse privileges verboden een Bruggeling op deze functie.⁶¹ Lodewijk liet wel weten dat Antoon niet aan de verwachtingen had voldaan. Hij was corrupt, hij was geen rechtvaardig schout, en tevens stak hij de opbrengsten van zijn ambt in eigen zak. Dit had ernstige gevolgen voor de rechtsbedeling in de stad, voor Lodewijk zelf die op zijn geleend geld diende te wachten, maar ook voor de vorst die, volgens de edelman, in zijn autoriteit aangetast werd.⁶² Iedereen was Antoon beter kwijt dan rijk, aldus Lodewijk van Gruuthuze.

Antoon stipte de oorlogskosten als voornaamste verklaring voor de lage opbrengst van zijn ambt aan. Deze uitgaven kwamen onrechtstreeks toch de gemeenschap toe. En zelfs al

⁵⁸ ARA: GR, 795, 50r en SAB: CA, 2, 285r. In wat volgt baseren we ons op deze twee kopieën van het vonnis dat de Grote Raad over deze zaak uitsprak.

⁵⁹ ARA: GR, 795, 50v.

⁶⁰ ARA: Rk., 13781, 1r.

⁶¹ Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 113.

⁶² Jan van Gruuthuze *'seyde voort dat wel mochte wesen dat vorseide appellant int bedienen ende exercicie van den vorseiden officie hem hadde zeere soberlic ende min dan souffisantelic ghedreghen ende en hadde niet bewaert onse [van de vorst] hoocheyt ende heerlicheyt als dat een goet scouteet van Brugghe sculdich es te doene. Want hij binnen al den tijde dat hij dat excercerde lettelt of nyet en hadde doen incommen van den vervallen ende emolumenten derzelve officie toebehoorende tot onser proffijte, hoewel dat tvoorseide officie es een van den besten ende proffijtelicxsten officien van onsen lande van Vlaendren, maer hadde, als wel te presumerne was, vele dinghen laten passeren bij dissimulacie oft anderssins omme te ghelieven denghenen ende daert hem goet dochte, oft hadde die zelve proffijten ende emolumenten gheapplicquiert ende ghekeert tsijnen proffijte bij compositie oft anderssins'* (ARA: GR, 795, 54v).

bracht de schout de staatskas minder op, dan nog was dit geen reden om hem de functie van schout af te nemen. Bovendien had Lodewijk van Gruuthuze de heersende regels overtreden toen hij Willem de Wintere als schout had voorgedragen. Het lobbywerk van de edelman bij de Rekenkamer was Antoon onbekend, maar hij trachtte aan te tonen dat Lodewijk niet de normale rechtsgang in het graafschap gevolgd had. Hoe de heer van Gruuthuze precies te werk was gegaan, wist Antoon niet, maar Lodewijk of zijn zoon hadden brieven van het hof verkregen waarin het vorstenpaar Willem de Wintere tot schout benoemde. Bovendien hadden beide edelen Inghelram Hauweel, de deurwaarder van de Raad van Vlaanderen⁶³, ertoe bewogen de Raad een boete te laten uitschrijven indien Antoon de nodige documenten en zijn schoutsrekening niet aan Willem de Wintere overdroeg. Lodewijk en Jan van Gruuthuze hadden op deze wijze, aldus de voormalige schout, de rechtsgang in het graafschap oeverloos gemanipuleerd. De Grote Raad kon dergelijke praktijken toch niet dulden? Antoon eiste een rechtzetting van de situatie en hij beloofde het ambt van schout te pachten aan dezelfde som die Willem geboden had.⁶⁴

Antoon van der Vichte had zich op glad ijs begeven. Door één van de invloedrijkste edelen van het graafschap te betichten van een dergelijk misdrijf, kon hij alle gratie bij de vorst en de Grote Raad verliezen. Bovendien had Lodewijk van Gruuthuze in 1477 zelf nog in de Grote Raad gezeteld en was hij nog steeds het hoofd van de persoonlijke hofhouding van Maria van Bourgondië. Lodewijk dulde de persoonlijke aanval van Antoon niet. Hij trok hard van leer tegen de handelwijze van de voormalige schout. Gezien zijn uitzonderlijke positie hoeft het weinig verwondering te wekken dat de Grote Raad zijn tegenargumenten volgde. Ze verweet Antoon corruptie en machtsmisbruik en ze loofde de ingreep van Lodewijk van Gruuthuze. Het recht om een schout te benoemen kwam bovendien enkel de Vlaamse graaf toe. Hij alleen besliste wie er de functie uitoefende, en daar kon Antoon niets tegen beginnen.⁶⁵ De Grote Raad liet weten dat Antoon geen been had om op te staan, en dat de zaak daarom *zou* moeten worden geseponneerd.⁶⁶

Zou. Want plots nam het proces een onverwachte wending. Tot dan toe had Lodewijk van Gruuthuze de zaak, al dan niet via informele beïnvloeding, min of meer in de hand, maar plots kreeg Antoon van der Vichte toch de kans op de aanklacht van vader en zoon van Gruuthuze te repliceren. De voormalige schout ontkende nogmaals de aantijging van wanbeheer en hij proclameerde luid dat Lodewijk van Gruuthuze hem nooit ingelicht had van het feit dat hij Willem de Wintere als nieuwe schout wou. Antoon herhaalde dat hij bereid was het ambt opnieuw te pachten en in zijn repliek logenstrafte hij Lodewijk en de Grote Raad. Meer nog, hij ontkrachtte het ultieme argument waarop de Grote Raad zich gebaseerd had om zijn aanklacht onontvankelijk te laten verklaren. De clause die in zijn benoemingsbrief van februari 1477 opgenomen was en waarin gravin Maria stipuleerde dat hij zo lang in functie mocht blijven *'alst ons belieft'* draaide hij om in eigen voordeel.⁶⁷ De wil van de vorst was de voormalige schout gebonden aan recht en traditie. Antoon van der

⁶³ SAB: SR, 1477-78, 143r.

⁶⁴ Over de boete van de Raad van Vlaanderen eiste Antoon van der Vichte: *'ende mids desen de voorseiden execucie ghedaen uut crachte van den voorseiden lettren vercreghen bij den voorseiden heere van Spiere [Jan van Gruuthuze] als qualic ende onduechdelic ghedaen zoude verclaert wesen, ende van onweerden of tenminsten ghecorrigiert ende ghebetert naer recht'* (SAB: CA, 2, 286v).

⁶⁵ Jan van Gruuthuze had immers laten weten *'dat openbaer was dat ons [de graaf] als princen ende graven van onsen lande van Vlaendren toebehoorde te moghen institueren allen den officiers van denzelven onsen landen ende die te renonchieren ende te restituerne tot onzer gheliefen, zonder dat dezelve officiers, bij ons ghedestituert, zouden moghen zegghen eenich recht in dezelve officie vercreghen te hebbene'* (287v).

⁶⁶ De Grote Raad besluit: *'concluderende mits dese redenen [...] dat de voorseide appellant gheseyt ende verclaert zoude wesen qualic gheappelleert te hebbene'* (288v).

⁶⁷ *'Dezelve appellant zeyde dat dezelve clause nyet te verstane en was als de vorseiden gheinthimeerde dat nemen wilde'* (289r).

Vichte beweerde dat *'de prince niet en mochte, onder tdxel van dien, eeneghe van zynen officieren destitueren van zynre officie zonder cause, want den wille van den prince behoorde ende was sculdich te zyne ghemodereert in rechte, in eerbaerheden ende in duechden, ende niet absolutelic'*.⁶⁸ De Grote Raad besloot daarop een nieuw onderzoek naar de zaak in te stellen, en op 14 december 1479 kwam ze tot een vonnis.⁶⁹ Antoon van der Vichte werd in zijn functie hersteld en Willem de Wintere, die reeds ruim zeven maanden schout was, diende zo snel mogelijk de post te verlaten. Voor de tweede maal in één jaar tijd werd Willem van een dergelijke functie ontslagen. De 'nieuwe' schout diende wel zijn pachtsom, en het geld dat Lodewijk van Gruuthuze op de inkomsten van de schout had geleend, terug te betalen aan de gedupeerden – een som die opliep tot 4400 lb. par. – en zelf een nieuwe pachtsom aan de algemeen ontvanger te betalen. Lodewijk en Jan van Gruuthuze werden niet gestraft, maar de uitspraak betekende voor hen uiteraard een nederlaag die kon tellen.

Vanwaar de plotse ommezwaai in dit proces? De akte waarin het vonnis gekopieerd werd, licht een tipje van de sluier. Het vorstenpaar zelf had zich immers met de uitspraak van het proces bemoeid. Net vooraleer de Grote Raad haar vonnis bekendmaakt, laat ze weten dat Maria en Maximiliaan hen dit vonnis hebben opgedrongen.⁷⁰ De autoritaire vorst had zich dus rechtstreeks met het proces ingelaten. Dat recht was hem in de privileges van 1477 niet verboden. En ook de benoeming van de schout was uiteraard zijn terrein. Maar de actie van Maximiliaan is verwonderlijk te noemen, omdat enerzijds het proces de andere kant leek uit te draaien en anderzijds hij hiermee tegen de wil van beide Gruuthuzes inging. Had hij hen met andere beloftes gepaaid? Of hoopte Maximiliaan op deze manier de greep van beide edelen op de Brugse politiek te verzwakken. We merkten reeds eerder op dat vanaf het voorjaar van 1479 Maximiliaan zijn greep op de staat versterkte. Hij stelde in april superintendanten aan, hij won de slag te Guinegatte (die dus het proces chronologisch doorkruiste), en hij lapte verscheidene beperkingen van de privileges van 1477 aan zijn laars (het verbod op de ambtsverpachting werd opgeheven, afgeschafte belastingen werden weer geïnd enzovoort). Was de grote rol die Lodewijk van Gruuthuze tot dan toe in de Brugse politiek had gespeeld een doorn in Maximiliaans oog? In ieder geval vond de vorst Willem de Wintere niet de geschikte kandidaat om de post van Brugs schout in te vullen. Door zijn vertrouweling op de post van schout te plaatsen, hoopte Maximiliaan zijn greep op de stad te verhogen. Bovendien claimde de keizerszoon op hetzelfde tijdstip ook de benoeming van de baljuw van Brugge en het Brugse Vrije. Twee weken na de uitspraak in bovenstaand proces dwong hij de Rekenkamer van Rijsel zo snel mogelijk Roeland van Halewyn als baljuw van Brugge en het Brugse Vrije te aanvaarden, ondanks de tegenkanting die er hiertegen was gerezen. De vorige baljuw, de stiefbroer van Roeland, Jacob van Halewyn, was op het slagveld te Enguinegatte in augustus 1479 gesneuveld.⁷¹ Ook een tweede stiefbroer, Antoon van Halewyn, die in 1477 nog audiencier van Maria van Bourgondië was, stierf er. Roeland van Halewyn, heer van

⁶⁸ SAB: CA, 2, 289r.

⁶⁹ SAB: CA, 2, 289v.

⁷⁰ *'De welke bij ons [Maria en Maximiliaan] ghesien ende volghende den advise also overghesonden hebben denselven van onsen Grooten Raede voornoemt, wederomme expresselic bevolen bij onsen beslotenen brieven up tzelve proces te pronuncieren onse sentencie ende vonnesse zulk ende in der manieren als hier verlaert staet'* (SAB: CA, 2, 289r). Maria en Maximiliaan spreken in deze akte, zoals in alle akten die de Grote Raad tijdens de regering van Maria van Bourgondië in haar registers opnam, uit hun naam (de *intitulatio* luidt: *'Maximiliaen ende Marie, bij der gracie Gods, hertoghen van Oosterijck, van Bourgoingnen'* enzovoort). De akte is wel gezegeld en opgesteld door de administratie van de Grote Raad. Dat verklaart waarom ze is *'ghegheven in onse stede van Mechelen'* en niet in Brussel waar het vorstenpaar zich op 14 december bevond (Vander Linden, *Itinéraires de Marie*, 67).

⁷¹ Molinet, *Chroniques*, I, 313. Na diens dood had Jacobs moeder, Jacoba de Vis, tot 15 september 1479 de functie waargenomen (ARA: Rk., 13709).

Poeke, maakte dus deel uit van een machtige familie. Hij was daarenboven een naaste vertrouweling van Maximiliaan die hem in september 1477 in zijn hofhouding had opgenomen.⁷² Roeland was reeds eerder baljuw van Biervliet en hij zou in 1486 de schoonvader van Pieter Lanchals worden.⁷³ We weten niet wie er reeds als baljuw van Brugge en het Brugse Vrije benoemd was in het najaar van 1479, of wie de benoeming van Roeland van Halewyn dwarsboomde, maar Maximiliaan eiste zijn benoemingsrecht in december 1479 bruut op.⁷⁴ In een non-prejuditiebrief had hij de edelman tevens het recht verleend baljuw te worden, want dat kon niet volgens de Brugse privileges. Roeland was immers een kind uit een onwettig huwelijk.⁷⁵ Op korte tijd hoopte de vorst de belangrijkste grafelijke functies in Brugge dus naar zich toe te trekken door vertrouwelingen te benoemen, respectievelijk Antoon van der Vichte als schout en Roeland van Halewyn als baljuw. Maximiliaan hoopte de vorstelijke invloed op de stedelijke politiek in het graafschap te verhogen, en dat ging te Brugge ten nadele van de invloed van Lodewijk van Gruuthuze.

Naar de reactie van de edelman is het raden. Opvallend is dat zijn zoon sinds de slag bij Enguinegatte in augustus 1479 in Franse gevangenschap verkeerde en kort erna in Franse loondienst trad. Lodewijk XI aarzelde niet om Vlaamse edelen op te nemen in de Bourgondische factie van zijn hof, waarbij huwelijken een te duchten bindmiddel waren.⁷⁶ In maart 1480 huwde Jan van Gruuthuze een nicht van de Franse koning. Tevens schonk Louis XI hem een jaarloon, de titel van seneschalk van Anjou en een ordonnantie om de grenzen van het rijk te verdedigen.⁷⁷ Of de Franse carrière een reden is voor de politieke onenigheid tussen Lodewijk van Gruuthuze en Maximiliaan is nog maar de vraag. Misschien hoopte de Franse koning enkel de bestaande tegenstelling tussen Maximiliaan en de hofmeester van diens echtgenote op de spits te drijven en de interne verdeeldheid in het Bourgondische kamp aan te wakkeren. Hoe dan ook, de positie van Lodewijk van Gruuthuze lijkt doorheen het jaar 1479 ernstig verzwakt te zijn. Hij kon niet meer als in februari 1477 vrij kiezen wie in Brugge de functie van schout uitoefende.

Misschien onderschatten we het lobbywerk van Antoon van der Vichte. Vermoedelijk zocht ook hij politieke steun bij het hof – anders zou hij zijn zaak waarschijnlijk nooit aanhangig gemaakt hebben bij de Grote Raad. Het is bovendien opmerkelijk dat de beschermeling van Maximiliaan de onmogelijkheid van een absolute wil van een vorst

⁷² Maximiliaan had Roeland, als bastaardzoon van Wouter van Halewyn, in augustus 1479 gelegitimeerd voor 240 lb. par. (ADN: B 4122, 38r en B 1610, 267r-v). Hij was dus een stiefbroer van Jacob van Halewijn (bevestigd door ADN: B 17733, 'Franc de Bruges'). Antoon van Halewyn was ook een bastaardzoon van Wouter van Halewyn die op 24 januari 1477 gelegitimeerd werd (ADN: B 1610, 185r).

⁷³ In september 1477 nam Maximiliaan hem op in zijn hofhouding (Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 119). Roeland kreeg bovendien 400 lb. par. jaargeld uit de ontvangsten van de algemeen ontvanger van het Brugse kwartier in 1477-78 (ADN B 4120, 54v en 4121, 51r). Hij was baljuw van Sint-Winoksbergen van 1465 tot 1467 en van Biervliet van december 1468 tot mei 1472 (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 618 en 644). In 1486 huwde Roelands dochter Katrien weduwnaar Pieter Lanchals (Boone, *Lanchals*, 472).

⁷⁴ Maximiliaan schreef op 27 december 1479 aan de Rekenkamer van Rijsel: '*obstant que autre, soy disant avoir don de nous du dit office, a desia fait le serement en voz mains*'. De hertog trekt voluit de kaart 'Halewyn': '[Nous] desirons le dit messire Rolant joyr et user du dit office en hij hoopt '*que incontinent cestes veues, vous recevez le dit messire Rolant a serement du dit office de bailli, ensuivant nos dites lettres patentes*' (ADN: B 17728, 'Halewin').

⁷⁵ SAB: CA, 14, 309v.

⁷⁶ Door het intensieve gebruik van huwelijken in de uitbouw van zijn politieke invloed en van het koninkrijk was Lodewijk XI een echte 'roi marieur' (Contamine, *Un aspect de la « tyrannie »*, 433-4).

⁷⁷ Martens, *Lodewijk van Gruuthuze*, 117 en Praet, *Recherches sur Louis*, 65-7. Op 18 maart 1480 huwde Jan van Gruuthuze René du Bueil, een dochter van een bastaarddochter van Karel VII en Agnes Sorel, dit was dus een nicht van de Franse koning Lodewijk XI (Cools, *Mannen met macht*, 179). Of zoals Philippe de Commines wanneer hij het over de Bourgondische overlopers heeft: '*et, entre les autres, ung filz de monseigneur de la Gruteuse, de Flandres, prins en bataille, lequel le dit seigneur maria et fait son chambelan et seneschal d'Anjou, et luy bailla cent lances*' (Commines, *Mémoires*, 424).

benadrukt. Antoon voelde zich erg zeker in de tweede fase van het proces tegen Lodewijk en Jan van Gruuthuze. Over Antoons achtergrond is weinig gekend, hij behoorde tot een oud adellijk geslacht dat echter politiek amper nog actief was.⁷⁸ Hoe dan ook, Antoon kon op steun rekenen van een sociaal netwerk aan het hof – zonet, op de steun van Maximiliaan zelf. Door partij te kiezen tegen Willem de Wintere, keerde de vorst zich ook tegen de invloed die Lodewijk van Gruuthuze had in de Brugse politiek. Het vonnis van Maximiliaan in deze zaak was een verdieping van de kloof, of althans het begin van de verzuurde relatie tussen Lodewijk van Gruuthuze en Maximiliaan. Toen Willem de Wintere een maand na het vonnis van de Grote Raad nog steeds de functie van schout uitoefende, richtte Maximiliaan een boze brief naar alle rechtsdienaars in het graafschap Vlaanderen waarin hij een snelle benoeming van Antoon eiste.⁷⁹ Het zou nog tot 3 februari 1480 duren vooraleer Antoon van der Vichte zijn rekening als schout opende.⁸⁰ Antoon oefende de functie tot aan de dood van Maria van Bourgondië uit en in die hoedanigheid voerde hij, samen met baljuw Roeland van Halewyn, de politiek van Maximiliaan trouw uit. Beiden namen bijvoorbeeld Willem Moreel in december 1481 gevangen.⁸¹

De precieze reden waarom Maximiliaan Willem de Wintere door Antoon van der Vichte als schout verving, ontsnapt ons. Ook op de vraag of de meningsverschillen een gevolg zijn van de kampwisseling van de zoon van Lodewijk of hiervan juist de oorzaak is, zijn we het antwoord schuldig. Maar het is duidelijk dat Maximiliaan met Lodewijk van Gruuthuze in aanvaring is gekomen. Lodewijk bleef tot aan de dood van Maria van Bourgondië haar opperhofmeester, maar zijn grote invloed op de politiek van het vorstenpaar heeft hij in 1479 verloren. Dat de aankomst van een nieuwe hertog aan het roer van de dynastie in het najaar van 1477 ten koste zou gaan van de rol die Lodewijk van Gruuthuze en Adolf van Kleef in het voorjaar van 1477 speelden, was onvermijdelijk. Het vonnis van de Grote Raad in het proces om de invulling van het schoutsambt te Brugge maakte Lodewijk van Gruuthuze duidelijk dat op dat moment andere personen aan het hof het beleid van de jonge hertog konden sturen, of dat Maximiliaan niet meer van plan was zich de les te laten spellen door de getrouwen van Maria van Bourgondië. Zij hadden de dynastie nog staande gehouden in de nadagen van de slag te Nancy, maar beide edelen leken nu plaats te moeten ruimen voor anderen. Wat was er veranderd?

2.2 Adellijke onvrede

De groep edelen die in het voorjaar van 1477 als beschermheren van de jonge hertogin had opgetreden, dunde geleidelijk uit of verloor in de daaropvolgende jaren langzaam haar greep op het beleid. Het machtsvacuüm aan het Bourgondische hof in 1477 had aan bepaalde edelen vrij spel gegeven om persoonlijke wensen door te drukken of om zelf het beleid naar zich toe te trekken. De komst van een nieuwe vorst in de Nederlanden veranderde de hiërarchie aan het hof, maar de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand, de Franse invaller, die zowel de dynastie als het bezit en de positie van de Bourgondische adel bedreigde, schoof

⁷⁸ Hij was de zoon van Olivier van der Vichte en Isabella van Gavere (Gailliard, *Bruges et le Franc*, II, 154). Antoons broer Jan werd in september 1481 als burgemeester van de *commune* van het Brugse Vrije verkozen, maar hij stierf in functie. De bronnen ontbreken om na te gaan of Antoon deze benoeming had bevorderd.

⁷⁹ Gekopieerd in SAB: CA, 2, 289v-290r (15 januari 1480).

⁸⁰ ARA: Rk., 13781, 19r.

⁸¹ Zie vroeger en *Dits die Excellente Cronike*, 222v-224v. Na tweemaal te zijn verbannen door de stad Gent (SAG: 212, 1, 61r en 72v), stierf hij op 19 mei 1484 (ARA: Rk., 13781, 76r). Tien jaar later zou zijn vrouw de som die Antoon aan Willem de Wintere had terugbetaald om hem als schout in 1480 te vervangen (de eerder vermelde 4400 lb. par.) als vergoeding voor de schade die de Brugse opstandelingen het koppel kort voor Antoons dood hadden aangedaan, van Maximiliaan ontvangen (ARA: OV, I, 619).

mogelijke meningsverschillen tussen de vorst en zijn hofraad, of tussen de verschillende adellijke strekkingen aan het hof, naar de achtergrond. Eenmaal de Franse opmars in het voorjaar van 1478 tot staan was gebracht, staken interne tegenstellingen in het gevolg van de aartshertog opnieuw de kop op. Adellijke factiestrijd waren schering en inslag aan het Bourgondische hof.⁸² De dood van Karel de Stoute had reeds aanleiding gegeven aan een aantal edellieden om onderlinge conflicten in het eigen voordeel te beslechten. Blijkbaar raakten de spanningen aan het hof hierdoor niet opgelost.

De blamage van Lodewijk van Gruuthuze in het proces met Antoon van der Vichte in december 1479 is een uiting van de verminderde macht van die leden van de adel die in 1477 nog de dynastie voor haar ondergang hadden behoed. Verschillende oorzaken konden aan de basis liggen van deze machtsvermindering. (1) Samen met Maximiliaan had een aantal edellieden uit het Duitse Rijk zijn intrede gedaan in de Nederlanden. Voortaan maakten zij deel uit van de hofraad, ten koste van een deel van de reeds aanwezige adel. (2) De oorlogen van de vorst maakten vijanden in het adellijke kamp. De Franse koning zou het bovendien niet nalaten bestaande tegenstellingen in eigen voordeel uit te spelen. (3) Het favoritisme van Maximiliaan voor bepaalde edelen wekte naijver bij anderen. (4) De groeiende macht van burgerlijke parvenu's in het overheidsapparaat kon op onbegrip stuiten bij de traditionele adel. Maximiliaan deed immers beroep op deze ambtenaren om de grote macht die bepaalde edelen in 1477 aan het hof van Maria van Bourgondië verworven hadden, te fnuiken. Eén van deze vier factoren of een combinatie ervan kon als gevolg hebben dat een bepaalde edelman zijn belangen niet meer door Maximiliaan en zijn directe entourage verdedigd zag. De motivatie van het ongenoegen van een edelman verschilde van persoon tot persoon. We dienen elke biografie te onderzoeken om de specifieke reden van ontevredenheid vast te stellen. Globaal genomen kunnen we stellen dat een ontevreden edelman misnoegd was omdat de vorst geen afdoende garanties bood om het familiepatrimonium, de machtsmiddelen en/of de netwerken van de edelman in kwestie te beschermen. Het gevolg van de groeiende onvrede aan het Bourgondisch-Habsburgse hof was dat een aantal edellieden bij een moment van zwakte van de vorst zou profiteren om de verloren invloed terug te winnen. In dat geval was de overstap naar een machtskern die zich evenmin akkoord verklaarde met het vorstelijke beleid, erg klein. Een moeilijk beheersbare dynamiek van gebeurtenissen kon daarop uitmonden in adellijke oppositie. Andere edellieden daarentegen ontdekten aan het Bourgondisch-Habsburgse hof wel nieuwe kansen om hun maatschappelijke positie te verbeteren. In ruil bleven ze Maximiliaan trouw en hielpen ze de vorst in de uitbouw van het centrale machtsniveau. Elk van de vier bovenstaande puntjes die tot een afzondering van een aantal edellieden van het hof van Maximiliaan heeft geleid, behoeft een korte uitleg.

In het voetspoor van Maximiliaan kwamen verscheidene raadslieden, leeftijdgenoten en edellieden uit het Duitse Rijk in 1477 in de Nederlanden aan. De Duitse keizer had zijn zoon van een omvangrijk gevolg voorzien die de jonge Habsburger moest bijstaan in het bestuur van de Nederlanden.⁸³ Net als de inkomst van Filips de Stoute in de Nederlanden in 1386, ging de komst van de nieuwe hertog in 1477 gepaard met nieuwkomers in de hofkring van de vorst van de Nederlanden.⁸⁴ Het is uiteraard moeilijk de persoonlijke invloed van de Habsburgse entourage op de jonge aartshertog te achterhalen. Ongetwijfeld liet hij zich door hen omringen en adviseerden zijn vrienden hem bij politieke beslissingen. De voornaamste onder de nieuwkomers waren twee neven van de Duitse keizer (namelijk de nieuwe

⁸² Tijdens de regering van Karel de Stoute bijvoorbeeld was de familie de Croÿ in ongenade gevallen na een adellijke machtsstrijd aan het hof (Sterchi, *Über den Umgang*, 471-526 en Paravicini, *Moeurs, Croy und Burgund, passim*).

⁸³ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 130.

⁸⁴ Vaughan, *Philip the Bold*, 212-25.

superintendant van de aartshertog, de bisschop van Metz Joris van Baden, en Kristof, de markgraaf van Baden), raadsheer Veit van Wolkenstein en de neven Maarten en Wolfgang van Polheim.⁸⁵ Laatstgenoemden waren jeugd vrienden van Maximiliaan en stonden hem hun hele leven bij in zijn bestuur.⁸⁶ Maarten van Polheim regelde vanaf augustus 1477 de persoonlijke financiën van Maximiliaan.⁸⁷ Hij vervulde ook verscheidene diplomatieke en politieke taken en hij stond de vorst bij in diens veldslagen (met wisselend succes).⁸⁸

Uiteraard beloonde de vorst zijn directe entourage met tal van gunsten. Hij schonk Maarten van Polheim in augustus 1480 de heerlijkheid Lumpinen die hij van Willem van Arenberg geconfisqueerd had.⁸⁹ Veit van Wolkenstein werd heer van Purmerend in juli 1481.⁹⁰ We merken eerder reeds op dat Frederik III zelf niet over de middelen beschikte om de hofhouding van zijn zoon te spijzen, en dat de geldstroom van de Bourgondische staatskas naar het Duitstalig personeel dat Maximiliaan omringde in 1480 gekanaliseerd werd naar de ‘Duitse Kamer’. Deze nieuwe instelling salarieerde zowel de troepen als de raadgevers die met Maximiliaan meegereisd waren, maar door de eerder geschetste ondoorzichtigheid van de boekhouding van deze instellingen, kunnen we dit niet nagaan. Naast enkele sporadische giften, ontvingen zowel Maarten als Wolfgang van Polheim daarenboven vanaf 4 februari 1479 een jaarsalaris van de algemeen ontvanger van 2880 lb. par. voor de vele diensten die ze Maximiliaan sinds zijn jeugd hadden verleend.⁹¹ Maarten van Polheim werd in mei 1481 zelfs Ridder van het Gulden Vlies.

Één van de aantijgingen van de Vlaamse opstandelingen die in 1482 de macht in het graafschap overgenomen hadden, luidde dat de Duitstalige entourage van Maximiliaan zich ten koste van het land zou verrijkt hebben. Maar we kunnen deze bewering niet staven. De vergoedingen die de ‘Duitsers’ genoten, zijn niet buitensporig als we ze vergelijken met deze die de andere raadsheren van Maximiliaan en Maria ontvingen.⁹² We missen wel een klare kijk op de uitgaven van de persoonlijke hofhouding van Maximiliaan die jaarlijks gemiddeld 8,13 % van de uitgaven van de algemeen ontvanger opsloopte. Dat is aanzienlijk minder dan

⁸⁵ Over deze figuren: Cools, *Quelques hommes de cour*, 168-9 en *idem*, *Mannen met macht*, 153-4, 280-1 en 306.

⁸⁶ Noflätcher, *Räte und Herrscher*, 54 en de Smedt, *Les chevaliers*, 220.

⁸⁷ ADN: B 2115, 136r-138r.

⁸⁸ Maarten onderhandelde bijvoorbeeld met de Engelse koning in 1478 (de Smedt, *Les chevaliers*, 221). In maart 1481 ondernam hij een diplomatieke reis naar Frankrijk, samen met Wolfgang van Polheim en Baudouin de Lannoy (ADN: B 2124, 173v/183v en RAG: V3, 243, ‘1478’). Uit een bij de rekening van de ontvanger van het Brugse kwartier gevoegd briefje weten we dat Maarten mee de renteverkoop op Brugge in 1477 en 1479 organiseerde (ADN: B 4122, 100r). Hij nam deel aan de slag bij Enguinegatte waar hij gevangen genomen werd (Cools, *Mannen met macht*, 280). Maar voornamelijk Wolfgang van Polheim voerde tal van militaire opdrachten uit voor de aartshertog (zie bijvoorbeeld ADN: B 2112, nr. 68064 en B 2129, 69157 waar hij als leider van een ‘*bande d’ordonnance*’ optreedt).

⁸⁹ ADN: B 2121, 350r.

⁹⁰ Deze heerlijkheid behoorde Jan van Monfoort toe, maar hij had dit bezit verbeurd wegens zijn steun aan de Hollandse Hoeken in 1479-81 (Cools, *Mannen met macht*, 306 en Van Gent, ‘*Pertijelike saken*’, 321).

⁹¹ Hij kreeg dit jaargeld ‘*en considerant des bons et loyaulx services que lui a faiz parcedevant et des son enfance, comme encoires fait journallement en plusieurs et diverses manieres a grant soing travail et dilligence*’, ook omdat hij zes paarden te onderhouden had ‘*a la maniere d’Alemagne*’ (ADN: B 2121, 88v-89r). Wolfgang kreeg een dotatie ‘*pour consideracion des bons loyaulx et coutumelz services qui lui a faiz parcedevant des son enfance, fait journelement en plusieurs et diverses manieres, et espere que faire luy devra ou temps advenir de bien en mieulx; meismement qu’il est estraingier et loings arriere des siens et qu’il n’a aucune chose pour soy entretenir en son service*’ (ADN: B 2121, 89v). Onder de ‘sporadische giften’ rekenen we bijvoorbeeld de 70 lb. par. die Maarten van Polheim op 10 november 1477 kreeg (ADN: B 2112, 68063), geconfisqueerde renten en bezittingen voor 2400 lb. par. (ADN: B 2118, 298v en B 2121, 443r) en een vergoeding voor ziekte en blessures op het slagveld (ADN: B 2118, 303r en B 2121, 443r). Ook Vijt van Wolkenstein ontving vanaf 4 februari 1480 een jaargeld van 2880 lb. par. van de algemeen ontvanger (ADN: B 2124, 73v). Superintendant Joris van Baden ontving een jaarloon van 8800 lb. par. (ADN: B 2118, 91v).

⁹² In 1479 ontving Adolf van Kleef een jaarloon van 12.800 lb. par., Philippe de Croÿ, heer van Chimay, 8400 lb. par., Filips van Bourgondië-Beveren 1600 lb. par. (ADN: B 2118, 93r-96r).

Filips de Goede (zie tabel 1), maar we beschikken niet over de boekhouding van de ‘Kamer’ om de besteding van de gelden na te gaan. De correspondentie van Maximiliaan aan zijn Oostenrijkse verwanten getuigt in ieder geval van het liederlijke bestaan van de aartshertog en zijn vertrouwelingen in de eerste jaren van zijn verblijf in de Nederlanden.⁹³ Een anonieme getuige die we reeds eerder citeerden, beklaagde zich in 1480 bij de Rekenkamer van Rijsel overigens over de ondoorzichtige boekhouding van deze hofhouding.⁹⁴ We kunnen de klacht helaas niet nagaan.

Waarschijnlijk stuitte de eventuele geldhonger van de Duitstalige entourage van Maximiliaan niet op adellijk protest. Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze ontvingen zelf royale vergoedingen voor de diensten die ze aan het vorstenpaar verleenden. Maar misschien is de politieke en persoonlijke invloed die Maarten van Polheim en zijn vrienden op de jonge vorst uitoefenden wel een steen des aanstoets geweest voor de sterkhouders van de Bourgondische dynastie in 1477. Maximiliaan was bovendien nog maar een maand in de Nederlanden en hij benoemde een naaste vertrouweling, Joris van Baden, in de belangrijkste politieke functie van het moment, die van superintendant. Philippe de Commynes weidde in zijn *Mémoires* kort uit over de komst van Maximiliaan in de Nederlanden en hij schrijft zijn entourage weinig goeds toe. De prins was niet vertrouwd met de plaatselijke gebruiken en zijn Oostenrijkse vertrouwelingen hielden amper rekening met de belangen van de onderdanen.⁹⁵ Mogelijk leefde er bij de adel in de Nederlanden eenzelfde wantrouwen ten opzichte van de ‘vreemde’ edellieden die Maximiliaan vergezelden. Misschien weet dat segment van de adel dat zich niet kon vinden in Maximiliaans beleid, al dan niet terecht, haar verminderde invloed aan de aanwezigheid van de vreemde edelen. Aangezien we de exacte draagwijdte van de politieke invloed van de ‘Duitstalige raadsheren’ niet kunnen inschatten, is het moeilijk deze factor als een oorzaak van adellijke onvrede te ontmaskeren. Het kon in ieder geval bestaande spanningen aan het hof verhogen.

Het oorlogszuchtige beleid van Maximiliaan van Oostenrijk kon evengoed een wieg tussen leenheer en leenman drijven. Enkele edellieden die in 1477 nog als beschermengel van Maria van Bourgondië optraden, verlieten ten gevolge van de Bourgondische oorlogen het vorstelijke kamp. De prinsbisschop van Luik, Lodewijk van Bourbon, zou de opvolging van Maximiliaan en Maria in Gelre, ten nadele van zijn schoonzus Catharina van Egmond, amper verteren. Lodewijk van Bourbon, die in 1477 nog deel uitmaakte van de kroonraad van Maria, zou uiteindelijk de kant van de tegenstanders van deze opvolging kiezen. Daarbij vond hij in de Franse koning een welkome bondgenoot.⁹⁶ Ten gevolge van de oorlog die de tegenstanders van het Bourgondische gezag te Gelre ontketenden, zou uiteindelijk ook de hertog van Kleef partij tegen Maximiliaan kiezen. Jan II was zijn in 1481 overleden vader Jan I opgevolgd. In 1477 ontving hij nog een jaarloon uit de Bourgondische schatkist, maar in het najaar van 1481 smeedde Jan II van Kleef een verbond met Jan van Montfort, een uit Holland verbannen Hoekse edelman, dat voortaan het Bourgondische gezag in Utrecht en Gelre zou aanvechten.⁹⁷ Toen de stadhouder van Holland, Wolfert van Borsssele, tijdens de daar heersende oorlog tegen de Kabeljauwen in het Hoekse kamp verzeild raakte, brachten de Kabeljauwen, en niet

⁹³ Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I.*, 139-41.

⁹⁴ ADN: B 17733, ‘Administration Générale’.

⁹⁵ De politieke analist houdt niet van nieuwkomers in het bestuur van een land ‘*tant pour l’adversité des meurs et conditions que pour les violances, et qu’ilz n’ont l’amour au pays que ont ceulx qui en sont nez, et surtout quant ilz veulent avoir les offices et benefices et les grans manymens du pays. [...] Le dit duc Maximilian n’avoit congnoissance de rien, tant pour sa jeunesse que pour estre en pays estrange, et aussi avoir esté assés mal nourry, autmoins pour avoir congnoissance de grant chose*’ (Commynes, *Mémoires*, 386-7).

⁹⁶ Harsin, *La principauté de Liège*, 66-9.

⁹⁷ Dit kwam neer op de ondersteuning van de tegenstanders van bisschop David van Bourgondië te Utrecht. Jan II dacht bovendien zelf aanspraak te kunnen maken op het hertogdom Gelre (Van Gent, ‘*Pertijelike Saken*’, 338).

in het minst hun leider Willem van Egmond, Maximiliaan ertoe Wolfert als stadhouder te ontslaan.⁹⁸ Josse de Lalaing verving de gedupeerde edelman, die echter de belangrijkste leenman van Zeeland bleef en over een aanzienlijke maritieme macht beschikte. Bovendien had Wolfert verregaande contacten aan het Franse hof – hij was immers Charlotte de Bourbon gehuwd, een nicht van Pierre de Bourbon, de schoonzoon van de Franse koning Lodewijk XI.⁹⁹ Op korte termijn verzwakte de verwijdering van de stadhouder de positie van de Hollandse Hoeken, maar op lange termijn bleek de uitschakeling van Wolfert van Borssele een tactische blunder van formaat, zeker wanneer we weten dat de Lodewijk XI in 1483 op zijn sterfbed Pierre de Bourbon met het bestuur van zijn koninkrijk zou belasten.¹⁰⁰ Maximiliaan had echter weinig ‘vrije keuze’ in de Hollandse politiek. Hij stond in het noorden van zijn rijk te zwak om de oorlogen het hoofd te bieden. Wilde hij zijn positie in Holland, Utrecht en Gelre veilig stellen, diende hij, net als de voorgaande Bourgondische hertogen, radicaal de Kabeljauwse kaart te trekken. Aangezien de aartshertog echter oorlog op verschillende fronten voerde, slaagde hij er niet in het Hoekse verzet in te dammen. Tot aan de onderwerping van Jan van Monfort in augustus 1490 zou de Hollandse partijstrijd tussen Hoeken en Kabeljauwen verscheidene edellieden partij tegen Maximiliaan doen kiezen.

Maximiliaans beleid werd dus gekenmerkt door een opmerkelijk favoritisme voor bepaalde adellijke families. Dit favoritisme is maar langzaam gegroeid. In november 1477 stelde Maximiliaan een nieuwe hofordonnantie op waarin hij niet minder dan honderd zestien kamerheren aanduidde die hem in het bestuur van de Nederlanden zouden dienen.¹⁰¹ Na de uittocht naar Frankrijk van verscheidene invloedrijke edelen in de aanvang van het jaar, poogde het vorstenpaar met deze ordonnantie de rust in de hofkring te herstellen. Naast de edellieden die in de hofhouding opgenomen waren, ontving ook een tiental andere edellieden voortaan een jaarloon van de algemeen ontvanger.¹⁰² En een aantal edellieden bleef in de ‘Kamer van Maria’ werkzaam, maar de bronnen ontbreken om de personeelsbezetting ervan te ontleden. Waarschijnlijk bleef de ordonnantie van 26 maart 1477 die enkel de hofhouding van de hertogin organiseerde werkzaam. Lodewijk van Gruuthuze bleef in ieder geval tot aan de dood van Maria van Bourgondië de opperhofmeester van haar hofhouding.¹⁰³

Kortom, in 1477 kocht het vorstenpaar de loyaliteit van een omvangrijk aantal edellieden en begunstigde ze hen met een post aan het hof en een vaste vergoeding. De komende jaren zou deze politiek van vorstelijke begunstiging, net als bij de voorgaande Bourgondische hertogen, een succesrijk middel blijken om de steun van de adel aan de dynastie te verzekeren. Vorstelijke gunsten konden verscheidene vormen aannemen. Van adellijke titels, politieke en militaire functies tot giften van heerlijkheden, goederen en geld, voordelige huwelijken enzovoort. De adel ging graag op het aanbod in. Een politieke positie afdwingen was in de late Middeleeuwen nog slechts mogelijk bij de gratie van en in dienst

⁹⁸ Cools, *Mannen met macht*, 161; Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 38 en Van Gent, ‘*Pertijelike Saken*’, 256.

⁹⁹ Pierre de Bourbon, heer van Beaujeu, was de echtgenoot van Anne de France, de dochter van koning Lodewijk XI (Favier, *Louis XI, passim*).

¹⁰⁰ Commynes, *Mémoires*, 419. We komen later op de Franse peripetieën terug.

¹⁰¹ Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 117-27 (uitgave) en Cools, *Mannen met macht*, 31 (analyse).

¹⁰² ADN: B 2115, 36r-42v. Het betreft Jan van Kleef (de zoon van de hertog van Kleef), Adolf van Kleef (de broer van de hertog), diens zoon Filips, Jacob van Savoye, Pernot de Saily, Joris van Baden, Jacob van Luxemburg (heer van Fiennes), bastaard Filips van Bourgondië (heer van Blaton), Philippe de Croÿ (heer van Chimay) en Denijs van Portugal. Daarnaast ontvingen de voorzitter van de Grote Raad (Jean de la Bouverie), de leden van de financiële commissie en de voorzitters van de verschillende Rekenkamers eveneens een jaarloon.

¹⁰³ Op de dag van de dood van Maria van Bourgondië stelde de schatmeester van de hofhouding een lijst op van de personen die nog een vergoeding voor de maand maart 1482 tegoed hadden. Lodewijk van Gruuthuze en Johanna van Komen duiken er nog steeds op aan het hoofd van de hofhouding (Glorieux, *Liste du personnel*, 287).

van de vorst.¹⁰⁴ De vorstelijke dienst was bovendien een erg belangrijke en ook breed en systematisch toegepaste hefboom om op het hoogste adellijke niveau te blijven.¹⁰⁵ De vorst verstevigde, deels uit eigenbelang, de positie van de hoge adel, die de macht ook ten bate van zichzelf en vrienden en verwanten gebruikte.

Het vorstenpaar liet bijvoorbeeld Filips van Bourgondië van talrijke giften genieten met de bedoeling dat hij, ondanks de verlokkingen van de Franse koning, zijn vader Antoon niet aan het Franse hof zou vergezellen. In 1464 had de zogenaamde ‘Grote Bastaard’ van hertog Filips de Goede de heerlijkheid Beveren aan zijn jonge zoon Filips geschonken.¹⁰⁶ In 1467 ontving de kleinzoon van de hertog reeds een pensioen van 120 lb. par. per maand, dat Karel toen verving door een halfjaarlijkse toelage van 720 lb. par.¹⁰⁷ Net als Filips van Kleef en Jan van Gruuthuze trad Filips van Bourgondië in de voetsporen van zijn vader en startte hij een succesrijke carrière in het Bourgondische leger. Toen Antoon van Bourgondië op het slagveld van Nancy in Franse handen viel, vertoefde zijn zoon in de Nederlanden. Filips leidde als kapitein van Sint-Omaars de Bourgondische tegenaanval in Frans-Vlaanderen, waarop de Franse koning hem – tevergeefs – chanteerde met de dreiging zijn vader te onthoofden.¹⁰⁸ Lodewijk XI zou regelmatig Filips proberen te overtuigen in Franse dienst te treden, om, zoals bij de kampwisseling van Philippe de Crèvecoeur in het voorjaar van 1477, een beslissende stap in de oorlog te kunnen zetten. In juli 1478 bijvoorbeeld creëerde Lodewijk XI een nieuw graafschap (Sainte-Menehould) voor Antoon van Bourgondië met de clausule dat Filips dit nooit mocht erven als hij de Franse troon vijandig bleef.¹⁰⁹ De talrijke gunsten van Maximiliaan van Oostenrijk aan het adres van Filips van Bourgondië misten hun effect echter niet. In maart 1478 werd Filips stadhouder van het graafschap Namen en gouverneur van het grafelijk kasteel in de stad.¹¹⁰ In mei 1478 nam Maximiliaan Filips op in de Orde van het Gulden Vlies. In 1480 benoemde Maximiliaan hem tot kapitein van Picardië en Artesië, met de bedoeling Filips’ strijd lust om deze gebieden op de Franse koning te heroveren, aan te scherpen.¹¹¹ Het aantal geldelijke giften van het vorstenpaar aan Filips van Bourgondië is nauwelijks te tellen. Alleen al uit de ‘*recette générale de toutes les finances*’ ontving hij in het najaar van 1477 9040 lb. par. en een dagvergoeding van 56 groten.¹¹² In november 1477 nam Maximiliaan hem bovendien voor 48 groten daags op in zijn hofhouding.¹¹³ De daaropvolgende jaren beloonde Maximiliaan zijn discipel met verschillende geldelijke giften en opbrengsten van confiscaties die hem van diens trouw aan de Bourgondische dynastie verzekerden.¹¹⁴ De hertog bood Filips van Bourgondië een betrouwbare garantie voor het behoud van diens aristocratische positie, die van de kans

¹⁰⁴ Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 221 en Thoen, *Het dagelijks leven*, 418.

¹⁰⁵ Cools, *Mannen met macht*, 144 en Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 207-13.

¹⁰⁶ Cauchies, *Bourgogne*, 275 en Cools, *Mannen met macht*, 168. De geboortedatum van Filips van Bourgondië is niet bekend, maar zijn ouders huwden in 1446. In 1476 had Antoon voor zijn zoon een huwelijk geregeld (de naam van de echtgenote is niet bekend), maar dit huwelijk heeft nooit plaatsgevonden (Paravicini, *Invitations au mariage*, 80 en 159).

¹⁰⁷ Greve & Lebailly, *Comptes de l'argentier*, 80 en 173.

¹⁰⁸ Molinet, *Chroniques*, I, 195.

¹⁰⁹ *Ordonnances des rois*, XVIII, 468.

¹¹⁰ Een functie waarvan hij zich in februari 1482 zal ontdoen ten voordele van Jean de Chalon, mits een terugkooprecht (Gachard, *Les archives royales*, 304-5 en Baurin, *Les gouverneurs du comté*, 94-5).

¹¹¹ ADN: B 2121, 447v, 588v; B 2124, 69v en B 2128, 68960.

¹¹² ADN: B 17725, ‘Bevres’; B 2115, 39r en 117r.

¹¹³ Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 117.

¹¹⁴ Naast zijn jaargeld van 1600 lb. par. ontving Filips van Bourgondië in 1479 dotaties die opliepen tot 4000 lb. par. (ADN: B 2118, 96r). In januari 1480 ontving hij 10.000 lb. par. omwille van de schade die hij als kapitein van Sint-Omaars opliep in de veldslag bij Vieuxville (ADN: B 2121, 447v en 483r-v). In 1480 werd zijn jaargeld verdriedubbeld (ADN: B 2121, 87r en B 2124, 69v). In januari 1481 kreeg hij daarbovenop een extraatje van 2880 lb. par. en in 1482 van 8200 lb. par. (ADN: B 2124, 243v; B 2127, 75r en B 2127, 254v).

gebruik maakte om een pijlsnelle opgang te maken aan het Bourgondische hof. De succesvolle, maar dure tactiek van Maximiliaan had het beoogde effect bereikt.

De studie van Hans Cools over de bestuurskliek die Maximiliaan op deze wijze opbouwde, kwam tot de conclusie dat het uitgelezen maar open aristocratisch gezelschap langzaamaan kromp doordat de vorst een groeiend aantal functies in de handen van een kleinere groep edellieden gaf. Deze tendens bestond reeds onder de vorige Bourgondische hertogen die de belangrijkste edellieden begunstigden als tegengewicht voor de macht van de steden.¹¹⁵ Maar Maximiliaan heeft deze politieke strategie verder uitgewerkt, zoals duidelijk vastgesteld is in het graafschap Holland.¹¹⁶ De vorst selecteerde uit het aristocratische milieu betrouwbare bestuurders en bekwame legerleiders die beloond werden met functies, inkomsten en prestige. Enerzijds vergrootte daardoor de invloed van enkelingen aan het hof, maar anderzijds perkte de toenemende vorstelijke macht de speelruimte van de traditioneel hoogadellijke families in.¹¹⁷ Dit kon botsingen tussen edellieden veroorzaken. In augustus 1480 bijvoorbeeld weigerde Adolf van Kleef, na een nieuw bestand met Frankrijk, zijn functie van luitenant-generaal van Henegouwen te delen met Philippe de Croÿ, de heer van Aarschot. Maximiliaan had de in dat graafschap aanwezige Bourgondische troepen onder het bevel van de Henegouwse edelman geplaatst, waartegen Adolf van Kleef hevig protesteerde. ‘*Ce seroit a la diminucion totale de son dit etat de lieutenant*’, gaf de ontvanger-generaal in zijn rekening als reden voor het protest aan waarbij hij de redenering van Adolf overnam.¹¹⁸

Maximiliaan paste ook in het graafschap Vlaanderen dezelfde ‘begunstigingsactiek’ toe. De kaarten lagen er lichtjes anders dan in de overige Bourgondische gebieden, want in Vlaanderen was het merendeel van de adel nauw vervlochten met de stedelijke elite.¹¹⁹ De politieke stelling van edellieden hing niet enkel af van de vorstelijke overtuigingskracht, maar ook van de ideeën, de wensen en de belangen van het sociale netwerk waartoe ze behoorden, en dat was in de meerderheid van de gevallen stedelijk. Om de positie van een edelman te achterhalen, dienen we dus de maatschappelijke achtergrond van elk individu na te trekken en zijn sociaal netwerk te reconstrueren. De case-study naar de positie van het Vlaamse adelsgeslacht de Baenst in de periode 1477-1492 besloot dat een aantal leden van deze adellijke familie bereid was Maximiliaan in zijn autoritaire beleid te ondersteunen in ruil voor politieke en financiële gunsten. Guy de Baenst zou als raadsheer in de Raad van Vlaanderen en als ontvanger van Zeeland in de komende jaren langzaamaan zijn persoonlijke invloed in het graafschap uitbreiden. De talentrijke jurist Paul de Baenst werd raadsheer van de Grote Raad in maart 1477, en amper twee jaar later president van de Raad van Vlaanderen.¹²⁰ De Bourgondische dynastie maakte handig gebruik van de kennis, het prestige en de sociale netwerken van de familie om haar eigen invloed in het graafschap Vlaanderen uit te bouwen.

¹¹⁵ Van Uytven, *Vorst, adel en steden*, 110-1.

¹¹⁶ Maximiliaan versterkte er de positie van de families Wassenaar en Egmond die zo een dominante invloed in het graafschap konden uitoefenen (Cools, *Aristocraten in de polder*, 177-180).

¹¹⁷ Cools, *Mannen met macht*, 61.

¹¹⁸ ADN: B 2121, 350v. Op 7 juli 1477 had Maria van Bourgondië Adolf van Kleef tot luitenant-generaal en gouverneur van Henegouwen benoemd (Gachard, *Les archives royales*, 301). Adolf was tevens luitenant-generaal van alle Bourgondische landen, maar hij voerde dus vanaf juli tevens het rechtstreekse bevel over de troepen die in Henegouwen resideerden. Die taak wou Maximiliaan in 1480 aan Philippe de Croÿ toevertrouwen, maar dat was dus zonder Adolf gerekend. In augustus 1482 zou Maximiliaan deze functie toch aan Philippe de Croÿ schenken (zie Haemers, *Philippe de Clèves* en Cools, *Mannen met macht*, 196).

¹¹⁹ Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 209-10.

¹²⁰ Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 222-4 en *idem*, *Baenst (Paul de)*, 49-50. Guy de Baenst had zijn thuisbasis te Sluis. Eén van zijn eerste taken in dienst van de aartshertog was de besproken verkoop en belening van kroonjuwelen in het najaar van 1477 (ADN: B 3495, 123686 en B 1610, 212r-v). Op 26 maart 1477 nam Maria Paul de Baenst op in haar Grote Raad (RAG: RV, 34323). Op 15 december 1479 werd hij president van de Raad van Vlaanderen, nadat Andries Colin ontslag had genomen (ADN: B 2119, nr. 68465).

De familie de Baenst had haar thuisbasis in het Brugse Vrije, het grote plattelandsdistrict rond Brugge. Opvallend is dat de Vlaamse edelen die Maximiliaan ondersteunden in de langzame herovering van de staatsmacht voor het merendeel uit deze omschrijving afkomstig waren, zoals Jacob van Gistel, Joost van Varsenare en verschillende telgen uit het geslacht van Halewyn. Maximiliaan positioneerde ze op grafelijke functies in de hoofdplaats van het Brugse Vrije, de stad Brugge, of in de kleinere kustplaatsen aan de Zwinmonding – de meeste onder hen werden wel eens waterbaljuw of baljuw te Sluis. We bespraken reeds kort hoe Roeland van Halewyn door Maximiliaan in december 1479 als baljuw van Brugge voorgetrokken werd. Ook de zonen van Willem van Halewyn, Willem, Joost en Karel, zouden in het Brugse kwartier verscheidene functies krijgen die de greep van de vorst op dit landsdeel verder versterkten – althans in de periode waarin Maximiliaan zijn autoriteit in het graafschap Vlaanderen kon doen gelden.¹²¹ De carrière van Joost van Varsenare verliep volgens hetzelfde patroon. De vroegere Brugse schout werd waterbaljuw van Sluis in 1478 en burgemeester van de Brugse raadslieden in 1480, tot grote consternatie van de Vlaamse Leden.¹²² Een ander voorbeeld is Jacob van Gistel, die Maximiliaan in 1477 in zijn hofhouding opnam en op 19 mei 1480 als nieuwe souverain-baljuw, ter vervanging van Josse de Lalaing, aanstelde.¹²³ In september 1481 benoemden Maximiliaans bondgenoten Jacob van Gistel tot burgemeester van de Brugse schepenen.

Opvallend is dat de opgesomde edellieden bijna allen leenbezit in het Brugse Vrije hadden. Jacob van Gistel was heer van Dudzele en hij bezat lenen te Knokke, Sint-Andries, Jabbeke en Varsenare.¹²⁴ De familie de Baenst was afkomstig uit Cadzand en had er nog steeds een imposant leenbezit.¹²⁵ Joost van Varsenare had lenen te Sint-Kruis, Moerkerke, Varsenare, Woumen, Cadzand, Aardenburg, Oostburg, Oostkerke en Maldegem.¹²⁶ Joost van Varsenare had er een lange juridische strijd om de heerlijkheid Middelburg met Jan III de Baenst, heer van Beernem en Sint-Joris, opzitten. Dit was de erfenis van Pieter Bladelin, een intelligent parvenu die het door de nauwe band met Filips de Goede tot topambtenaar van de hertogelijke financiële administratie had geschopt. Een andere succesvolle *coming man* in de Bourgondische administratie, Guillaume Hugonet, kocht in 1476 de prestigieuze heerlijkheid van beide kemphanen.¹²⁷ De voormalige kanselier had dus ook zijn ogen op het Brugse Vrije laten vallen. Ook Karel van Halewyn had er verschillende lenen, waaronder Uitkerke het

¹²¹ Willem van Halewyn was schepen van het Brugse Vrije in 1481-2. Joost van Halewyn (de schoonzoon van Guy de Baenst) was baljuw van Sluis in de regering van Maria van Bourgondië (ARA: Rk., 13927) en tevens haar *'pannetier'* (RAG: RV, 34323). Karel van Halewyn, een bastaardzoon van Willem van Halewyn (ADN: B 4123, 104r en B 17725, 'Haelwin') werd als raadsheer van Maximiliaan (zo wordt hij toch vernoemd in RAB: BVR, 217, 182r) in september 1477 en september 1481 burgemeester van de Brugse raadslieden. Toen Maximiliaan in juli 1485 terug de macht in het graafschap Vlaanderen in handen kreeg, zouden deze drie figuren meerdere politieke functies in en rond Brugge vervullen. Willem van Halewyn werd in 1487 baljuw van Sluis en burgemeester van het Brugse Vrije (ARA: Rk. 13927) en Joost van Halewyn burgemeester van Brugge in juli 1485 en erna respectievelijk baljuw van Sluis, Veurne en Sint-Winoksbergen (ARA: Rk., 13927, 14015 en ADN: B 33, 134r). Karel van Halewyn kon aanvankelijk nog op sympathie van de Vlaamse opstandelingen rekenen, maar ook later bekende hij kleur. Hij was baljuw van Brugge van 1 mei 1482 tot 20 mei 1484, maar opnieuw toen Maximiliaan er terug de macht overnam in juli 1485 en januari 1490 (ARA: Rk., 13710).

¹²² ADN: B 2122, 68523. Joost van Varsenare was Brugs schout van 13 maart 1473 tot aan de dood van Karel de Stoute (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 621). Hij bleef waterbaljuw tot 1481, waardoor hij het Brugs privilege van 1477 overtrad (een vorstelijk functionaris mocht geen Brugs burgemeester zijn). Nadat hij aan deze functie verzaakte, bleef hij in de hofhouding van Maximiliaan actief (zie bijvoorbeeld SAB: PO, 1180).

¹²³ Proost, *Recherches historiques*, 296 en Cools, *Mannen met macht*, 213.

¹²⁴ ARA: Rk., 17405, 4v-5r en RAB: BB, 64, 125r, 134r en 222r.

¹²⁵ Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 204-5.

¹²⁶ Joost van Varsenare, die de erfenis van Pieter Bladelin misliep, had een omvangrijk leenbezit te Cadzand – waarvan hij in de periode 1482-83 een deel aan Pieter Lanchals verkocht (RAB: BB, 64, 72r; UG: Hs 1259, 1r-55v en ARA: Rk., 13710, 31v en 65v). Over zijn leenbezit: Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 223-5.

¹²⁷ *Ibidem*, 223 en Paravicini, *Zur Biographie*, 124-5.

belangrijkste was.¹²⁸ Willem van Halewyn bezat lenen te Lissewege en Keigem.¹²⁹ Roeland van Halewyn tot slot was heer van Poeke, dat weliswaar in de roede van Tielt, net buiten het Brugse Vrije, lag.

Kortom, Maximiliaan rekruteerde zijn vertrouwelingen voornamelijk uit de adel van het Brugse Vrije. Sommige van deze edellieden hadden wel al eens een functie als Brugs schep en uitgeoefend, maar Filips de Goede of Karel de Stoute hadden hun keuze als schep en dikwijls aan de schep enbank opgedrongen.¹³⁰ De adel uit het Brugse Vrije bleek immers een handig breekijzer voor de macht van de lokale Brugse elite, zoals bijvoorbeeld de studie naar de heren van Uitkerke aantoonde. Roeland van Uitkerke werkte zich als lid van de lagere adel langzaam op in de administratie van de Bourgondische hertog Jan zonder Vrees. De groeiende staat deed in toenemende mate beroep op de krijgskundige, diplomatieke en bestuurlijke capaciteiten van edellieden die bereid waren de dynastie te ondersteunen in haar machtsaanspraak en -uitbreiding. De ambitieuze edelman of ambtenaar in kwestie had bovendien een betrouwbare houvast aan de hertog die hem van de middelen voorzag om zijn maatschappelijke positie te verstevigen.¹³¹ Dergelijke edellieden waren voor de Bourgondische hertogen de geknipte personen om een grote informele greep op de Vlaamse elite te bezorgen. Deze vorstelijke begunstiging leidde tot een versterking van de invloed van de persoon in kwestie, die bovendien dikwijls door de lokale elite met open armen werd ontvangen. De Brugse stadsmagistraat maakte bijvoorbeeld herhaaldelijk gebruik van de goede contacten van de familie de Baenst om stedelijke belangen aan het Bourgondische hof te verdedigen.¹³² Ten gevolge van een jarenlange politiek om enerzijds edellieden in de stedelijke milieus te laten infiltreren en anderzijds leden uit de stedelijke elites door middel van makelaardij aan zich te binden, waren de Bourgondische staatsnetwerken sterk vertakt in de Vlaamse steden, sterker zelfs dan in sommige andere gewesten van de Nederlanden.¹³³

Maximiliaan van Oostenrijk intensifieerde dus een bestaande praktijk om zijn invloed in het Brugse milieu uit te breiden. Omdat de Vlaamse Leden het Brugse Vrije in april 1477 als vierde politieke lid van de Vlaamse volksvertegenwoordiging afgeschaft hadden, was de adel uit het Brugse Vrije bovendien van politieke macht verstoken. De Brugsche schep enen hadden voortaan een dominante invloed in de samenstelling van de schep enbank van het Brugse Vrije. De schep enbank werd een louter administratief orgaan.¹³⁴ De adel, die in het Brugse Vrije sterk vertegenwoordigd was, diende voortaan op een andere manier aan politiek te doen. Maximiliaan speelde in op deze nood en lokte verscheidene edellieden met gunsten naar het hof. In ruil voor de politieke positie die Maximiliaan hen bood, voerden de edelen in kwestie de vorstelijke politiek trouw uit. De nauwe band tussen vorst en adel leverde in dit geval dus voordelen op voor beide partijen. De meeste van deze edelen huwden bovendien

¹²⁸ Het leen Uitkerke bevatte het dorp en de functie van amman van Uitkerke, de functie van schout en het molenrecht te Blankenberge (RAB: BB, 64, 140r). Karel had ook nog lenen in Cadzand, Diksmuide, Sint-Kateline, Sint-Pieters, Sint-Salvators buiten Brugge, Wervik, Dendermonde en Veurne-ambacht (SAB: PR92, 104v; RAB: BB, 64, 38v, 40r en 274r; ADN: B 17732, 'Hallewin' en B 17735, 'Halewin'; UG: Hs 1259, 2v; ARA: Rk., 17412, 5r; Rk., 13710, 30r en Rk., 17414, 1r). Na de dood van Filips, heer van Maldegem, in 1483 of 1484, ontving hij diens heerlijkheid (ARA: Rk. 17397, 2v; RAB: BB, 64, 265r en ADN: B 17749, 'Maldegem'): het leen bracht in 1484 2395 lb 12 s. par. op).

¹²⁹ RAB: BB, 64, 131r en ARA: Rk., 13710, 129v.

¹³⁰ Zoals in het geval van Jan III de Baenst, heer van Sint-Joris, die onder andere burgemeester van de Brugsche schep enen werd in 1460, 1470 en 1473 (Buylaert, *Baenst (Jan III de)*, 46).

¹³¹ Boone, *Une famille au service*, 254.

¹³² Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 208.

¹³³ Dat is althans de conclusie van Buylaert die de stedelijke integratie van het geslacht Van Boschuyzen met deze van het Vlaamse geslacht de Baenst vergeleek (Buylaert, *Gevaarlijke tijden*, 325).

¹³⁴ We komen later terug op de rol die Brugge voortaan in het Brugse Vrije speelde. Over de instellingen van het Vrije en de gevolgen van de privileges van 1477 in deze context: Prevenier, *Réalité et histoire*, 8 en Huys, *Kasselrij van het Brugse Vrije*, 466-7.

met figuren uit hetzelfde milieu of met verwanten van vorstelijke ambtenaren, hetgeen de banden tussen de verscheidene personen aanhaalde.¹³⁵ Daardoor ontstond een hechte groepsgeest tussen de verschillende vertrouwelingen van de vorst. Indien de begunstigde adel bovendien het familiepatrimonium probeerde te doen groeien, breidde de vorstelijke macht automatisch mee uit. De vorst bouwde met succes zijn staatsstructuur op deze stabiele basis. Net als zijn voorgangers gebruikte Maximiliaan de ‘vorstelijke partij’ die door deze strategie te Brugge ontstond, als tegengif om de macht van minder meegaande elites te breken.¹³⁶

Naast enkele financiële specialisten (zoals Willem Moreel, Maarten Lem en Pieter Lanchals) had Maximiliaan te Brugge dus eveneens bondgenoten in het Brugse adellijke milieu gevonden. Het vorstelijke favoritisme voor deze adellijke medestanders ging ten nadele van de machtsaanspraak van de traditionele machtskernen te Brugge. Daaronder rekenen we enerzijds de ambachten – een problematiek die we later bespreken – maar anderzijds ook de heren van Gruuthuze. Dit adelsgeslacht dat al decennia de Brugse politiek beheerste, moet met argusogen toegekeken hebben hoe Maximiliaans vertrouwelingen langzaam maar zeker politiek terrein wonnen te Brugge. Lodewijk van Gruuthuze had bovendien zelf het onderspit moeten delven in een rechtstreekse aanvaring met één van de leden van de door Maximiliaan begunstigde groep. De voor Lodewijk negatieve afloop van het proces tegen Antoon van der Vichte in december 1479 toonde aan dat de edelman voortaan niet meer vrijelijk over de functie van schout kon beslissen – in tegenstelling tot in 1477. In december 1479 bezette Maximiliaans bondgenoten de hoogste politieke functies in de stad. Roeland van Halewyn was er baljuw, Antoon van der Vichte schout en Jan van Riebeke, de zwager van superintendant Willem Moreel, burgemeester van schepenen. Door de sterke aanwezigheid van Brugse sterkhouders in zijn administratie voelde Maximiliaan zich zeker van de loyaliteit van de leidende Brugse kringen. De steun van de Brugse geldmarkt en een politieke stabiliteit in de stad leek gegarandeerd. De keizerszoon kon het zich veroorloven Lodewijk van Gruuthuze op een zijspoor te zetten. Diens verloren proces staat symbool voor de verhoogde invloed van de vorst in de Brugse politiek.

De slechte ervaring die Maximiliaan de daaropvolgende jaren met de Gentse elite had – ze weigerde vanaf het najaar van 1480 nog langer in bedes bij te dragen – sterkte hem in de uitbouw van een Brugse ‘partij’. Zoals in de inleiding gesteld, had deze ‘partij’, per definitie, geen vaste politieke structuur, noch een welomlijnd politiek programma. Ze had wel enkele politieke aandachtspunten. De voornaamste daarvan was de invloed van de vorst in de stedelijke politiek uit te breiden. Maar, zoals we in het vorige hoofdstuk opmerkten, de groep van Brugse medestanders van Maximiliaan was niet politiek coherent omdat ze ook tegenstanders van vorstelijke centralisatie bevatte. Met de politieke uitschakeling van Willem Moreel, in december 1481, zou Maximiliaan aan dit euvel verhelpen. Toen ondersteunde het adellijk deel van de Brugse partij de vorst in zijn greep naar de macht in de stad in december 1481. Baljuw Roeland van Halewyn nam toen Willem Moreel gevangen. In het daaropvolgende proces tegen de voormalige superintendant trad de baljuw samen met Joost van Varsenare, Antoon van der Vichte, Jacob van Gistel en Karel van Halewyn als

¹³⁵ De echtgenote van Roeland van Halewyn was de dochter van de voormalige kanselier van Bourgondië Pierre de Goux (Lambin, *Esquisses historiques*, 22-3), Karel van Halewyn huwde Adriana de Baenst fa. Zegher, een verwant van Jan III de Baenst, die met een nicht van Pieter Bladelin getrouwd was (Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 221). Joost van Varsenare was de zoon van een nicht van Pieter Bladelin en met Catheline van den Riede gehuwd (SAB: PO, 1182). Jan IV de Baenst trouwde met de dochter van Thomas Malet, rekenmeester in de Rekenkamer van Rijsel (Jean, *La chambre des comptes*, 325-6). Jacob van Gistel huwde met Katrien van Stavele, een dochter van Jan van Stavele, heer van Izegem en burgemeester van het Brugse Vrije in 1477 (Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 210 en Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, 96).

¹³⁶ Voor literatuur terzake en case-studies in het graafschap Vlaanderen: Tilly, *Cities and states*, 571; Prevenier, *De netwerken in actie*, 317; Blockmans, *Beheersen en overtuigen*, 28-9; Boone, *De la ville à l'état*, 349; Soens, *Bâtir la fortune*, 170; Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 435-8 en Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 231.

vertegenwoordiger van Maximiliaan op.¹³⁷ Door de genoemde edellieden te begunstigen, had de vorst zich van hun steun en van die van hun verwanten voor de opsluiting van Willem Moreel verzekerd. De tegenstelling met het voorjaar van 1477 is frappant. Toen onderhandelde Lodewijk van Gruuthuze met de Brugse opstandelingen met de bedoeling de schade voor het hof te beperken. In december 1481 daarentegen lijkt diens rol uitgespeeld. Van aan de zijlijn keek hij toe hoe het door Maximiliaan begunstigde adellijke partij de macht naar zich toe trok.

Het vorstelijke favoritisme voor bepaalde edellieden zou dus te Brugge het beoogde effect niet missen, maar er was in het graafschap ook een andere adellijke strekking aanwezig. Het verschil tussen Brugge en Gent is frappant. Te Brugge wist Maximiliaan de adel te overtuigen zijn beleid uit te voeren, met uitzondering van Lodewijk van Gruuthuze, maar de Gentse adel koos radicaal partij voor de tegenstanders van Maximiliaans politieke aanpak. Rond Gent bevond zich geen kasselrij die de vergelijking met het Brugse Vrije kan doorstaan. De Vlaamse graven hadden in de voorbije eeuwen met succes de macht van de adel in het Gentse kwartier beknut door de stad talrijke privileges te schenken waardoor ze aan de juridische, economische en politieke macht van de adel kon ontsnappen.¹³⁸ Als gevolg had een deel van de adel zich in de steden gevestigd, waar ze versmolt met de oude patriciërsgeklachten.¹³⁹ Ook al hadden oude politieke geslachten, zoals Borluut, Utenhove, Sersanders, van Massemen, Triest en Vilain, adellijke wortels of doorheen de late Middeleeuwen een adellijk statuut verworven, ze bleven deel uitmaken van de bestuurlijke elite van de stad.

Zoals in de inleiding reeds aangehaald, de Gentse stedelijke elite was een socio-politiek milieu dat onderling huwde, goederen deelde, politiek bedreef enzovoort.¹⁴⁰ De politieke scheidslijn tussen verschillende Gentse sociale groeperingen in de veelvuldige conflicten met het centrale gezag in de late Middeleeuwen doorkruiste telkens de Gentse elite en bijgevolg ook de adel die ermee verweven was. In het laatste kwart van de vijftiende eeuw kende de Gentse adel tegenstanders van een uitbreiding van het centrale machtsniveau (zoals de Borluuts en de Vilains), maar evenzeer een ‘partij’ van vorstelijke vertrouwelingen (zoals het geslacht Utenhove en te Gent verzeild geraakte telgen van de familie de Baenst).¹⁴¹ Net als te Brugge bevoordeelde Maximiliaan de Gentse edellieden die in zijn dienst traden, zoals Jacob Donche, Lieven Utenhove en andere nazaten van de voormalige watergraaf Jan Utenhove, ridder Jan van der Gracht, Jan van Formelis en Roeland van Wedergrate. Deze personen waren geen lid van de traditionele adel, maar vorstelijke functionarissen, of nazaten ervan, die de Bourgondische hertogen, met het oog op een uitbreiding van hun macht in de stad, geadeld hadden.¹⁴² Deze beschermde adel had het beleid van Karel de Stoute te Gent

¹³⁷ *Dits die Excellente Cronike*, 222v-224v. We bespraken dit proces uitgebreid in het vorige hoofdstuk.

¹³⁸ Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 447-8 en Dumolyn & Van Tricht, *De sociaal-economische positie*, 10-20.

¹³⁹ De Gentse patricische families bestonden uit een amalgaam van de oude ‘*virii heriditarii*’, stedelijke grootgrondbezitters, aangevuld met kooplieden (die van de economische vooruitgang van de volle Middeleeuwen geprofiteerd hadden) en met de top van de ambachten (die na 1302 aan politieke invloed hadden gewonnen); zie Prevenier, *La bourgeoisie en Flandre*, 409-10 en Boone, *Cette frivole, dampnable*, 33-44.

¹⁴⁰ Haemers, *De Gentse opstand*, 62-109. Zie bijvoorbeeld ook het besluit van de case-study naar de geslachten van Massemen (Balthau, *La famille Van Massemen*, 193) en de Baenst (Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 239-45).

¹⁴¹ Boone, *Elites urbaines*, 79; *idem*, *De discrete charmes*, 102-6 en Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 209-12.

¹⁴² Jan van Formelis was de zoon van Simon (raadsheer van Filips de Goede) en hij had door huwelijk de heerlijkheid Oostkerke in het Brugse Vrije verworven (RAG: FB, 529-30; Haemers, *De Gentse opstand*, 81-2 en Boone, *Formelis*, 286), Roeland van Wedergrate was de zoon van de gelijknamige vader die raadsheer van Karel de Stoute was (Haemers, *De Gentse opstand*, 417). Diens zwager Lieven Utenhove was sinds 1475 raadsheer in de Raad van Vlaanderen (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Lieven Utenhove*). Ridder Jan van der Gracht was pensionaris van de stad in de periode 1472-76 (Hancké, *Conflict en confiscatie*, II, 78). Jacob

ondersteund, maar was door de opstand van 1477 fors uitgedund. Een aantal edelen was in april 1477 onthoofd, anderen waren verbannen, zoals Jacob Donche en Jan Utenhove.¹⁴³ Maximiliaan schonk de resterende edelen van dit netwerk een vorstelijke functie in of rond de stad, maar hun invloed op de gebeurtenissen te Gent tijdens de regering van Maria van Bourgondië was miniem.¹⁴⁴ Roeland de Baenst bijvoorbeeld wist zich te handhaven in de stedelijke politiek, maar eenmaal de tegenstanders van Maximiliaans beleid hun greep op de Gentse schepbank vergrootten, verdween ook hij van het politieke toneel.¹⁴⁵ Toen de relatie met de aartshertog in 1481 helemaal verzuurde, verbande de stad bovendien het merendeel van de leden van deze ‘vorstelijke partij’.¹⁴⁶ Het Gentse verzet tegen het oorlogszuchtige beleid van Maximiliaan vormde een belangrijke hefboom voor de uitbouw van het vorstelijke ‘sociaal kapitaal’ in de stad. De politieke zwakte van de vorst en de brede steun die de Gentse elite bij de inwoners van de stad vond, verhinderde dat de Gentse netwerken van Maximiliaan tijdens de regering van Maria van Bourgondië vaste voet in de Gentse grond hebben gekregen.

Laten we de belangrijkste Gentse edellieden bespreken die tot de tegenstanders van Maximiliaans beleid behoorden, namelijk de twee gelijknamige neven Adriaan Vilain, met de bedoeling hun motivatie voor deze politieke keuze te achterhalen. Beiden hadden dezelfde grootvader, ook Adriaan Vilain (de oude) genaamd. Adriaan de oude had zijn zoon Maarten met de lenen Rassegem en Temse en zijn zoon Colard met de lenen Liedekerke en Gavere begiftigd. We noemen hun zonen dan ook Adriaan Vilain van Rassegem en Adriaan Vilain van Liedekerke. Maarten en Colard Vilain zouden naar aanleiding van de Gentse opstand van 1449-53 met hertog Filips de Goede in aanvaring komen. Maarten Vilain zou tijdens de opstand Gentse troepen in zijn kasteel te Temse gelegerd hebben. Filips de Goede confisqueerde de heerlijkheid na de opstand en schonk ze aan zijn bastaardzoon Antoon. Maar na een lange juridische procedure die Maarten voor het Parlement van Parijs aangespannen had, schonk Filips de Goede, die niet in staat bleek de positie van de familie te kelderen, hem zijn goederen terug. Een hoge schuldenlast verplichtte Maarten echter zijn heerlijkheid te verkopen aan de Gentse Sint-Pietersabdij die wel een royale schadevergoeding aan Maarten

Donche was raadsheer in de Raad van Vlaanderen van 1460 tot 1474 en watergraaf en moormeester van Vlaanderen van 24 juni 1468 tot 24 juni 1480, toen hij opgevolgd werd door de zwager van Pieter Lanchals, Jan van Nieuwenhove fs. Michiel. Hij was algemeen ontvanger van Vlaanderen in het Gentse kwartier van 1468 tot 1471 en rekenmeester van Margaretha van York van 1468 tot 1482 (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, Jacob Donche en Donche, *Geschiedenis en genealogie*, I, 223-83).

¹⁴³ De stad Gent verbande Jacob Donche op 11 juli 1477 voor 50 jaar uit Vlaanderen ‘omme dat hij eeneghe persooene tregement hebbende van dezer stede gheinducheert heeft omme sommen van penninghen van den stedegoede wech te ghevene zonder tweten oft consent van den drien leden derzelve stede’ (SAG: 212, 1, 12v). Jan Utenhove ontving tweemaal dezelfde straf in 1477, waarvoor het vorstenpaar hem telkens gratie verleende (SAG: 94, 729; ADN: B 1699, 33r-v en 38r-v).

¹⁴⁴ Jacob Donche was, naast watergraaf, ook baljuw van Dendermonde van 18 september 1477 tot 18 september 1479 (Van Acker, *Jacob Donche*, 99-100). In 1482 wordt hij als rekenmeester van Maria vermeld (ADN: B 17743, ‘Donche’). Lieven Utenhove bleef raadsheer in de Raad van Vlaanderen tot aan de dood van Maria van Bourgondië (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, Lieven Utenhove). Ridder Roeland van Wedergrate behoorde tot de hofhouding van Maria in maart 1477 en hij was baljuw van Ninove van december 1477 tot december 1485 (RAG: RV, 34323 en ARA: Rk., 14293). Jan van Formelis was baljuw van de Gentse Oudburg van maart 1479 tot juni 1481 (ARA: Rk. 14159, 53r en SAG: 212, 1, 52v).

¹⁴⁵ In 1477 werd Roeland de Baenst voorschepen van Gedele en in 1479 voorschepen van de Keure, de belangrijkste politieke functie in Gent, maar na de onderdrukking van de februariopstand van 1479 taande zijn invloed – Roeland zou nooit meer een publiek mandaat in de stad uitoefenen (Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 222).

¹⁴⁶ Gent verbande Jacob Donche op 15 juni 1481 omdat hij de stad beledigd had en ‘omme hemlieden te bringhene in gramscip van onsen harde gheduchten heere’ (SAG: 212, 1, 12v en 53r). Het was de tweede verbanning die Jacob Donche in vier jaar tijd opliep. De stad verbande in 1481 ook Jan van Formelis en Jan van der Gracht omdat ze in hun functie de Gentse privileges overtreden hadden (SAG: 212, 1, 50r en 52v).

zijn broer Colard diende te betalen.¹⁴⁷ Ook de zoon van Colard Vilain, Adriaan van Liedekerke, zou met de Bourgondische dynastie botsen. Op 13 december 1477 schaakte hij Antoinette de Rambures, de weduwe van de door de Gentenaars terechtgestelde Guy de Brimeu, heer van Humbercourt.¹⁴⁸ Op deze wijze hoopte Adriaan Vilain van Liedekerke de maatschappelijke ladder te beklimmen en tevens aanspraak te maken op de nalatenschap van de voormalige gouverneur van Luik. Het sociale netwerk van Guy de Brimeu bleef echter diens weduwe trouw. Verschillende leden uit dit netwerk bewogen Maximiliaan ertoe de kidnapper op te sluiten, tot grote ontevredenheid van de Gentenaars.¹⁴⁹

De neven Adriaan Vilain hadden in het Gent van na Karel de Stoute immers een sterke politieke positie weten te verwerven. De opstandelingen hadden Adriaan Vilain van Liedekerke in februari 1477 zelfs als voorschepen van de schepenbank van de Keure verkozen. Tot aan zijn gevangenschap in december 1477 leidde hij de Gentse troepen in de oorlog tegen Frankrijk.¹⁵⁰ Nadat hij in september 1478 uit het slot van Rupelmonde was ontsnapt, genoot hij de bescherming van één van de kapiteins van het Bourgondische leger, de admiraal van Vlaanderen, Jacob van Savoye, de graaf van Romont.¹⁵¹ Diens vrienden aan het hof bekwamen gratie voor Adriaan, die bovendien in 1479 nogmaals tot Gents voorschepen van de Keure werd verkozen. Op de post van voorschepen van de Gedele, de tweede Gentse schepenbank, zetelde toen zijn neef Adriaan Vilain van Rassegem die eveneens in het Gentse stadsleger grote naam gemaakt had. Na de slag bij Enguinegatte werd hij zelfs geridderd.¹⁵² Ook vanaf augustus 1481 oefende Adriaan Vilain van Rassegem deze functie uit, toen hij samen met hoogbaljuw Jan van Dadizeele het Gentse protest tegen het oorlogszuchtige en geldopslopende beleid van Maximiliaan van Oostenrijk leidde. Eerder al had Adriaan Vilain van Rassegem partij gekozen voor de leidende Gentse coalitie in haar politieke strijd tegen Willem van der Scaghe (zie vroeger).

Het is duidelijk dat beide Vilains hun medestanders in de Gentse politiek trouw bleven. De opstandelingen van 1477 vonden in hen welkome medestanders, die reeds lang een moeilijke relatie met de Bourgondische hertogen onderhielden. De netelige verhouding van Maximiliaan met de Gentse bewindvoerders tijdens de regering met Maria van Bourgondië maakte een verzoening tussen beide neven en de dynastie erg moeilijk. Het vorstenpaar bleek niet in staat de nauwe band van beide Vilains met de Gentse elite door te knippen. De Gentse adel was niet bereid haar sterke positie in de stad op te offeren voor een vorst wiens beleid niet op begrip kon rekenen. De dynastie bleek te zwak om de Gentse leidende kringen van haar beleid te overtuigen, waardoor vorstelijke gunsten aan beide Vilains (waaronder bijvoorbeeld de titel van ridder die Adriaan Vilain van Rassegem in 1479 ontving) geen invloed hadden op hun politieke keuze. De moord op de Gentse hoogbaljuw

¹⁴⁷ Geerts & Raemdonck, *De burcht en de heerlijkheid*, 142-45, 187-201 en 333. De Sint-Pietersabdij had echter het paard van Troje binnengehaald, want ze betaalde zich failliet aan de vergoeding aan de gebroeders Vilain. Uiteindelijk diende ook de abdij het leen te verkopen. De algemeen ontvanger van Vlaanderen, Roland le Fevre, kocht Temse in 1493 dat hij tot een prestigieuze heerlijkheid uitbouwde (*ibidem*, 295).

¹⁴⁸ Prevenier, *Geforceerde huwelijken*, 300 en Paravicini, *Guy de Brimeu*, 503.

¹⁴⁹ SAG: 400, 26, 87v. In een andere studie stelden we vast dat ook het netwerk van de geëxecuteerde Guillaume Hugonet nog over het bezit van hun vriend waakte (Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 239-40).

¹⁵⁰ SAG: 400, 25, 106r en 146r – hij leende de stad zelfs geld om de troepen te betalen. In juni 1477 reisde hij, als Gents vertegenwoordiger in een delegatie van de Staten-Generaal, naar Keulen om Maximiliaan in de Nederlanden te verwelkomen (148v).

¹⁵¹ Prevenier, *Geforceerde huwelijken*, 300. Jacob van Savoye was de negende zoon van de hertog van Savoye en was in 1468 in Bourgondische dienst getreden. Hij werd in 1473 gouverneur van Artesië, in 1475 van beide Bourgondië en in juni 1478 admiraal van Vlaanderen. Hij was de echtgenoot van Maria van Luxemburg, de dochter van Pieter die in 1477 in de kroonraad van Maria zetelde. Zijn niet-aflatende steun aan de dynastie leverde hem in mei 1478 het lidmaatschap van het Gulden Vlies op (Cools, *Mannen met macht*, 290-1; Degryse, *De admiraals en de eigen marine*, 177 en Vaughan, *Charles the Bold*, 243-5).

¹⁵² Fris, *Rasseghem*, 748; Molinet, *Chroniques*, I, 323; *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 19 en 86.

Jan van Dadizeele sterkte de neven Vilain in hun verzet tegen de aartshertog, die met de bescherming van de moordenaar (Filips van Huerne) aangetoond had wat hij over het bestuur in de stad dacht. Omdat de Gentse adel nauwe banden met de stedelijke elite onderhield, en de vorst te Gent niet over een breekijzer beschikte zoals de adel uit het Brugse Vrije er te Brugge één was, wierp de vorstelijke politiek van ‘adellijk favoritisme’ er geen vruchten af.

In een wanhoopspoging om toch invloed te verwerven in de Gentse politiek, had Maximiliaan de hoogbaljuw Jan van Dadizeele in het voorjaar van 1481 opgenomen in zijn hofhouding. Maximiliaan publiceerde op 13 maart 1481 immers een nieuwe ordonnantie die zijn hof herinrichtte. De ordonnantie verving de samenstelling van de hofhouding van Maximiliaan van november 1477; Maria’s hofhouding bleef onaangeroerd. Omdat dit document niet bewaard bleef en de bronnen erover schaars zijn, bleef het bestaan ervan tot nu toe onopgemerkt.¹⁵³ Aangezien we niet over de tekst van dit document beschikken, kunnen we helaas niet nagaan of de veranderende machtsverhouding in de hofkring van Maximiliaan in maart 1481 in een tekst gegoten werd. Ook de auteur van het document is ons onbekend, misschien vervulde Olivier de la Marche deze taak, zoals hij reeds vroeger voor Karel de Stoute en misschien voor Maria en Maximiliaan had gedaan. Zelf bleef hij in ieder geval eerste hofmeester. Voor het overige is het gissen naar de achtergrond van de nieuwe hofordonnantie. We behandelen hieronder enkel de – gekende – gevolgen op de positie van de adel aan het hof van de aartshertog.

De oorkonden waarmee de aartshertog Jan van Dadizeele en Pieter Lanchals in zijn hofhouding opnam, geven ons een beperkte inkijk in de nieuwe structuur van het hof van Maximiliaan.¹⁵⁴ De vorst had Pieter Lanchals reeds een maand voor de totstandkoming van de hofordonnantie, op 1 februari 1481, tot ‘*maistre d’ostel*’ aangesteld. De financieel commissaris zou jaarlijks vier maanden, van september tot en met december, de hofmeester van de hertog zijn. Waarschijnlijk beschikte Maximiliaan dus over drie hofmeesters die beurtelings vier maanden in functie waren. In de hofordonnantie van 13 maart 1481 veranderde Maximiliaan de verhouding en het aantal hofmeesters reeds. Voortaan zouden twee personen zes maand de hertogelijke hofhouding leiden, twee andere zouden de andere jaarhelft voor hun rekening nemen.¹⁵⁵ De hofordonnantie van 13 maart 1481 voorzag dus, in tegenstelling tot de oudere benoemingsbrief van Pieter Lanchals, in vier hofmeesters. We vermoeden dat naast Pieter Lanchals ook Nicolas d’Avelus, Jean de Lannoy, heer van Mignoval, en Olivier de la Marche als hofmeesters benoemd werden.¹⁵⁶ Jan van Dadizeele

¹⁵³ De anonieme chroniqueur die aan de hand van het persoonlijk archief van Jan van Dadizeele diens leven verhaalt, meldt als voornaamste wapenfeit in maart 1481: *de hertoghe Maximiliaen dede publyeren zynen nieuwen staet van zynen huuse (Mémoires de Jean de Dadizeele, 23)*. De ordonnantie vond nog niet zijn plaats in de lijst van gekende hofordonnanties (Paravicini, ‘*Ordonnances de l’Hôtel*’, 244-5).

¹⁵⁴ *Ibidem*, 125-30 en UG: Vliegende bladen, IV, L7, ‘Lanchals’. De benoemingsbrief van Pieter Lanchals is een zeventiende-eeuwse kopie naar het origineel.

¹⁵⁵ In de akte waarin Maximiliaan (op 5 april 1481) Jan van Dadizeele de eerstvolgende vacante post van hofmeester beloofde, laat hij weten ‘*al hoe wy onlancx int vernieuwen van der ordonnantien van onsen huuse ghestelt ende gheordonneirt hebben vier hoofmeesters die dienen zullen by halve jaeren, twee tsamen*’ (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 129).

¹⁵⁶ Olivier de la Marche was de eerste hofmeester van Maximiliaan in november 1477 (Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 117) en zou zich zo ook na de hofordonnantie van maart 1481 zo blijven noemen (zie bijvoorbeeld Stein, *Etude biographique, littéraire*, 188). Jean de Lannoy, zoon van Antoon en een succesvol militair in het Bourgondische leger, was reeds vóór 1485 hofmeester van Maximiliaan (Cools, *Mannen met macht*, 251); hij werd ‘*grand maistre d’ostel*’ genoemd in 1486 (RAG: FPR, 216). Nicolas d’Avelus was de tweede hofmeester van Maximiliaan in november 1477 (Gachard, *Analectes historiques*, 5^e série, 119). In een rekening van de hofhouding van Maximiliaan uit december 1481 treedt hij als hofmeester op (Derode, *Rôles des dépenses*, 396). Hij werd, nog steeds als hofmeester, door opstandelingen op 15 maart 1484 op de Brugse Grote markt onthoofd (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 238).

kreeg op 5 april 1481 de gunst om als ‘extra’ hofmeester op te treden indien geen van de vier andere hofmeesters in de nabijheid van de vorst vertoefde. Voortaan mocht hij zich ook hofmeester noemen, maar zijn dood verhinderde dat hij de functie daadwerkelijk uitgeoefend heeft. Naast vier hofmeesters vatten ook vier ‘*ridders ende camerlynghen*’ post in het hof van de vorst. Op 13 maart 1481 ontvingen hoogbaljuw Jan van Dadizeele, Jacques Gailliot, heer van Chanteraine, Jan van Glymes, heer van Bergen-op-Zoom, en Charles de Chalon, graaf van Joigny, deze titel van de aartshertog.¹⁵⁷ Op het moment van zijn dood vervulde Jan van Dadizeele dus twee functies aan het hof. Deze uitzonderlijke gunst heeft hem echter niet verhinderd ronduit de kaart van het Gentse verzet tegen het beleid van Maximiliaan te kiezen. In zijn moord, of althans in de bescherming van zijn moordenaars, kunnen we dus makkelijk de frustratie van de hofkring lezen. Het was hen alweer niet gelukt om met de beproefde tactiek van vorstelijke begunstiging het Gentse verzet in te dammen.

Naast de aanstelling van Jan van Dadizeele tot hofmeester valt ook die van Pieter Lanchals op. De Bruggeling viel een uitzonderlijke eer te beurt want hij was geen edelman. Naar ons weten was Lanchals de eerste niet-geadelde ‘burger’ die hofmeester werd in de Bourgondische Nederlanden – pas rond 1483 werd Pieter Lanchals geridderd.¹⁵⁸ Tien dagen voor zijn benoeming als hofmeester ontving Pieter Lanchals van Maximiliaan voor het leven het ambt van kapitein en kasteelheer van het grafelijke kasteel te Male en alle daaraan verbonden rechten en inkomsten.¹⁵⁹ Lanchals kon zich als kasteelheer van Male als een edelman gedragen, maar hij had duidelijk niet de vereiste stand om als hofmeester op te treden. In de laatmiddeleeuwse Nederlanden was weliswaar een soort van ‘nieuwe adel’ ontstaan waarvan sommige leden door de Bourgondische hertogen nauw bij het bestuur van het overheidsapparaat betrokken waren.¹⁶⁰ Hoge ambtenaren, leden uit de rijke burgerij en uit elitegroepen van het platteland hadden de bestuursgroep van de ‘oude adel’ – de zogenaamde ‘heerlijkhedenverzamelaars’¹⁶¹ – vervoegd, maar Lanchals’ abrupte sprong naar de top in 1481 deed waarschijnlijk toch de wenkbrauwen fronsen. En zelfs al ergerde de adel zich niet aan de toetreding van een ‘parvenu’ tot haar stand, hoe bruusk ook, haar verminderde invloed op het beleid van de vorst die ermee gepaard ging, was mogelijks een grotere reden tot onvrede.

De hofordonnantie van 13 maart 1481 legt immers nog een reden van mogelijke adellijke ontevredenheid aan het hof van Maximiliaan bloot. De toenemende macht van ambtenaren op de besluitvorming van de aartshertog bereikte met de aanstelling van Pieter Lanchals tot hofmeester een tijdelijk hoogtepunt. De algemene tendens van een stijgende

¹⁵⁷ De raadsheren kregen een dagvergoeding van 3 lb. par. (*Mémoires de Jean de Dadizeele*, 24 en 129) en ze behoorden alle reeds tot de hofhouding van Maximiliaan in november 1477. Jacques Gailliot kwam reeds eerder in ons verhaal voor. Jan van Glymes-Bergen werd kort na zijn benoeming geridderd in de orde van het Gulden Vlies. Hij behoorde tot een machtig Brabants adelsgeslacht dat Maximiliaan nauw zou bijstaan in diens beleid van de komende jaren (Cools, *Les frères Henri*, 129-30). Charles de Chalon was een leenman uit het Vrijgraafschap Bourgondië die voornamelijk in Maximiliaans leger actief was (Cools, *Mannen met macht*, 189).

¹⁵⁸ Boone, *Lanchals*, 474. In de vijftiende eeuw was het ‘*hôtel*’ van de Bourgondische hertogen een speelveld van de adel (Paravicini, *Structure et fonctionnement*, 72-3). Zeker de hoogste ambten in hun hofhouding, waaronder die van hofmeester en raadsheer, behoorden de hoge adel toe (*idem*, *Soziale Schichtung*, 128).

¹⁵⁹ Boone, *Lanchals*, 474 en *idem*, *Biografie of prosopografie*, 10. Boone verwacht in beide publicaties wel verscheidene data. Pieter Lanchals werd niet op 30 januari 1481 als kastelein en als hofmeester aangesteld, zoals Boone schrijft. Op die dag legde hij de eed af als kastelein. Op 20 januari 1481 had Maximiliaan hem deze gunst verleend, een opdracht die hij na de dood van Maria, op 20 april 1482, herhaalde (SAG: FLL, 1429 en 1430). Op 1 februari volgde de aanstelling als hofmeester (zie hoger). Als kapitein van Male ontving Pieter Lanchals een jaargeld van 120 lb. par. (ADN: B 4123, 119r).

¹⁶⁰ Dumolyn & Van Tricht, *Adel en nobiliteringsprocessen*, 221 en Dumolyn, *Dominante klassen*, 96-7.

¹⁶¹ Deze groep had de laatmiddeleeuwse crisis door een accumulatie van heerlijkheden ten koste van hun concurrenten overleefd (Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 415).

invloed van lekenambtenaren in het laatmiddeleeuwse overheidsapparaat vertaalde zich in 1481 dus in de benoeming van een *homo novus* aan het hoofd van het vorstelijke hof. Pieter Lanchals incarneerde de gewijzigde verhouding van de vorst met zijn ambtenaar die de technocratisering der late Middeleeuwen had teweeggebracht.¹⁶² De Bruggeling was van dienaar tot beleidsbepaler aan het hof opgeklommen. Eerder merkten we al op dat de voor Maximiliaan kenmerkende manier van staatsfinanciering, namelijk de verregaande belening bij buitenlandse handelaars, de macht van de financiële ambtenaren, *in casu* Willem Moreel en Pieter Lanchals, aanzienlijk had doen groeien. Deze financiële specialisten stonden vaak persoonlijk garant voor vorstelijke leningen, waardoor Maximiliaan niet alleen financieel maar ook politiek afhankelijk werd van zijn ambtenaar. De ambtenaar drukte dus zijn stempel op het beleid, dat langzaam maar zeker uit de invloedssfeer van de hoge adel glipte.

Deze groeiende macht van de ambtenaar op het beleid van de vorst konden die edelen die hiervan nadeel ondervonden voor het hoofd stoten. Van een algemene strijd tussen ambtenaren en adel tijdens de regering van Maria van Bourgondië kan geen sprake zijn, evenmin van een uitschakeling van de adel als machtsfactor aan het hof. Maximiliaan deed als vanouds beroep op de hoge adel bij de uitoefening van zijn beleid. In Brugge ondersteunde hij bijvoorbeeld de adel uit het Brugse Vrije om de macht van de stedelijke elite te breken. Maar die adel die tot aan zijn komst in de Nederlanden het beleid van de jonge hertogin gestuurd had, ondervond een directe machtsvermindering door het groeiend aandeel van vorstelijke ambtenaren in het bestuur van de Nederlanden. Te Brugge bijvoorbeeld werd Lodewijk van Gruuthuze gewaar dat zijn macht tanende was toen Maximiliaans ‘partij’ van financiële topambtenaren en edelen uit het Brugse Vrije haar greep op de benoemingen van vorstelijke officiers en de Brugse stadskas versterkte. We kunnen dus, met de nodige reserves, stellen dat de invloed van Pieter Lanchals aan het hof omgekeerd evenredig was met die van Lodewijk van Gruuthuze. Dat de edelman tegen deze voor hem kwalijke evolutie wenste op te treden, lijkt in deze context aannemelijk.

De adel was niet gekant tegen een bureaucratisering van de Bourgondische staatsinstellingen – tijdens de opstand die volgde op de dood van Maria maakte ze evenzeer gebruik van een volgzame administratie om het door hen gestuurde beleid uit te voeren. Maar de adel die aan deze opstand zou deelnemen, protesteerde wel tegen de groeiende invloed van ambtenaren op de vorst en zijn bestuur. We schetsten reeds de levensloop van enkele van de ambtenaren die op de stroom van de staatsvorming naar de politieke top geroeid waren. We bestempelden hen als parvenu’s. Dat zijn leken die hun gespecialiseerde kennis (in recht en/of financiën) aan de vorst aanboden in ruil voor gunsten, verloning, prestige en andere ‘kapitaalsoorten’ waarover de vorst beschikte – dikwijls eindigde deze sociale opgang in een adellijk statuut. De voorname maatschappelijke positie van de parvenu hing enkel af van een persoonlijke relatie met de vorst die in de uitbouw van zijn staatsbestel gretig gebruik maakte van diens technische kwaliteiten. Ambitieuze parvenu’s zoals Pieter Bladelin, Guillaume Hugonet, Pieter Lanchals en Roland le Fevre waren afkomstig uit de lage adel of uit een stedelijk milieu dat niet tot de politieke top van hun omgeving behoorde. Door hun belangen met die van de vorst gelijk te schakelen en als jaknikker het gevoerde beleid trouw uit te voeren, versterkten de parvenu’s de vorstelijke macht maar evenzeer hun eigen positie in de samenleving. Dit ambtenarenmilieu had niet de bedoeling belangrijke edelen aan het hof te vervangen, of de macht van de adel uit te schakelen. Integendeel, hun carrière was erop gericht deel uit te maken van de adellijke stand.¹⁶³ De macht van parvenu’s kon nog een stap verder gaan indien de vorst hen ook een deel van het bestuur over de administratie of over een

¹⁶² Prevenier, *Ambtenaren in stad*, 52.

¹⁶³ ‘*La bourgeoisie des offices ne demandait pas à détruire sa rivale, mais tout au contraire à être absorbée par elle*’, schreef Bartier over de vermeende strijd tussen adel en ambtenaren (Bartier, *Légistes et gens de finances*, 290).

facet van het beleid toevertrouwde. Toen Pieter Lanchals hofmeester werd, ontgroeide hij het statuut van ambtenaar. Voortaan kon hij legitiem de politiek aan het hof bepalen en meer dan waarschijnlijk, gezien zijn carrière en zijn grote kennis van zaken, beheerde hij voortaan meer dan ooit de financiën van zijn broodheer. De edellieden die tot dan toe de politiek van de vorst(in) bepaald hadden, konden deze gang van zaken waarschijnlijk moeilijk slikken.

2.3 Het huwelijk van Anna van Borsssele, of de positie van de adel aan het hof

Een directe confrontatie tussen vorst en adel zou plaatsvinden op het kapittel van het Gulden Vlies te Den Bosch in mei 1481 – amper enkele maanden na de bekendmaking van de nieuwe hofordonnantie van Maximiliaan. De Vliesridders namen er geen doekje voor de mond. De verslagen van de kapittelvergaderingen leren ons dat enkele ridders de vorst een autoritair bewind verweten. Maximiliaan hield van eigengereide politieke acties en had daarbij het adellijke machtsniveau trachten te omzeilen.¹⁶⁴ De Vliesridders gaven de vorst enkele voorbeelden die deze aanklacht staaften. Maximiliaan had zich in de slag te Enguinegatte te onstuimig gedragen. De aartshertog had het verbod, waarmee hij zelf ingestemd had, om zonder bevel tegen de vijand in te rijden, genegeerd, waardoor hij de dynastie nodeloos in gevaar gebracht had. Bovendien had het hoofd van de Orde van het Gulden Vlies de statuten ervan overtreden. Hij had zonder advies van de Vliesridders oorlog in Gelre gevoerd.¹⁶⁵ Ook in eigen land had de vorst zich misdragen. Daarbij verwees de Orde naar de opstand van de Gentse ambachten in februari 1479, die Maximiliaan volgens hen te zwaar aangepakt had. Dit was volgens hen geen ‘eerlijke’ politiek.¹⁶⁶ De ridders stelden ook bepaalde facetten van de vorstelijke begunstiging van edellieden aan de kaak. Omdat Maximiliaan dezelfde giften aan verschillende personen geschonken had, was er menig dispuut tussen de begunstigden ontstaan. De vorst was volgens de Vliesridders te snel ingegaan op gunstverzoeken van edellieden.¹⁶⁷

Ook Karel de Stoute had op het kapittel te Valenciennes in 1473 kritiek te slikken gekregen omdat diens oorlogen het land en de dynastie, aldus de ridders, het land en de dynastie schade toebrachten, maar de afkeuring van het beleid van Maximiliaan klonk harder.¹⁶⁸ De jonge Oostenrijker, sinds de kapittelvergadering te Brugge in mei 1478 de soeverein van de Orde, verdedigde zich door te stellen dat de kritiek grotendeels onterecht was en dat hij in deze moeilijke oorlogstijden nu eenmaal tussen Skylla en Charibdis diende te schipperen.¹⁶⁹ Maximiliaan beloofde tot inkeer te komen, maar de kritiek aan zijn adres

¹⁶⁴ Sterchi, *Uber den Umgang*, 435-6. Hierna citeren we uit deze aanklacht, die de auteur gedeeltelijk uitgaf.

¹⁶⁵ ‘*Aussi a esté parlé du vi^e article des status de l’ordre, selon lequel le souverain du dit ordre pour le temps ne doit entreprendre guerres ou autres grandes et pesantes besoingnes, que paravant il ne les ait fait savoir a la greingneur partie des chevaliers freres d’icellui ordre pour en avoir leur bon advis et conseil, saulf en entreprises secretes et hastives etc. Lequel article, sauve la reverence de mon dit seigneur le souverain, n’avoit pas esté bien ensuy de son costé*’.

¹⁶⁶ ‘*Il se soit fort mis en la subjection de ceulx de Gand, ce qui ne samble pas bien honneste, selon l’opinion de ceulx qui en parlent*’.

¹⁶⁷ ‘*D’aultrepart a esté touchié comment mon dit seigneur donne et accorde souvent une mesme chose a pluseurs, par fois contraires, qui a cause de leur contrarieté ne peuvent bonnement sortir leur effect, mais en sourdent debas, questions et proces pluseurs. Ce que messeigneurs du chappitre ne imputent point a mon dit seigneur, ne a sa faulte, mais a l’importunité des requerans et poursuivans*’.

¹⁶⁸ Sterchi, *Uber den Umgang*, 434.

¹⁶⁹ ‘*Quant au fait de ceulx de Gand, a respondu et dit mon dit seigneur que ce qui en estoit, il n’avoit pas fait sans conseil. Bien cognoissoit il que tout n’estoit pas bien fait, et n’avoit homme qui onques le lui ouyst priser ou dire que ce fust bon, ne bien fait, mais pour ce qu’il veoit le peuple de Gand soit enclin a usurper et entreprendre sur lui et sur sa jurisdiction et seignourie, sentant en soy mesmes grande perplexité pour choisir de deux maulx le moins grevable*’ (*ibidem*, 436).

vormde toch een smet op het hertogelijke blazoën. De ridders van het Gulden Vlies laakten het autoritaire beleid van de vorst en ze corrigeerden waar nodig. Ze wilden duidelijk dichter bij het beleid betrokken worden, en ze hoopten in de toekomst niet meer gepasseerd te worden. De troon van de jonge Habsburger wankelde niet, maar de Vliesridders stelden voorwaarden voor hun trouw.

Het kapittel te Den Bosch was overigens erg incidentrijk. Vooreerst werden de ridders die in Franse dienst waren getreden, uit de Orde geweerd en op een symbolische manier publiekelijk beschimpt. Een vonnis van de Orde beschuldigde Philippe de Crèvecoeur, Jean de Damas, Jean de Neufchâtel, Philippe Pot en Jacques de Luxembourg van landverraad en ze ontnam hen het lidmaatschap van de Orde. Bovendien gebood de Orde dat het wapenschild van elk van de vijf ridders in het koor van de Sint-Janskerk van Den Bosch met de tekst van het vonnis werd overschilderd.¹⁷⁰ De publieke vernedering van de bestrafte spiegelde de Bourgondische edelman een gedrag voor dat de vorst van de trouw van de Vliesridders diende te verzekeren. Maar het is maar de vraag of de Vliesridders zich door Maximiliaan lieten intimideren. Opvallend is immers dat één Franse ‘overloper’ buiten schot bleef. Ondanks zijn Franse loondienst bleef Antoon van Bourgondië bespaard van uitsluiting, waarschijnlijk omdat zijn zoon Filips op het kapittel aanwezig was en de hertogelijke afkomst van de bastaard van Filips de Goede nog steeds ontzag wekte. Waarschijnlijk beseften Maximiliaan en de aanstichters van de uitsluiting van de ‘overlopers’ dat de bestraffing van de verwant van de dynastie op hevig protest van de andere Vliesridders zou stuiten.

En de Orde was al erg verdeeld. Naast de ridders die in het gevolg van de Franse koning waren opgenomen, bleven immers ook twee Vliesridders afwezig op het kapittel te Den Bosch. Wolfert van Borssele, die door Maximiliaan een jaar eerder als stadhouder van Holland was ontslagen, en diens zwager Lodewijk van Gruuthuze schitterden door afwezigheid. Beide Vliesridders tekenden op deze manier protest aan tegen het beleid van hun vorst. Men kan zich overigens afvragen of beide ridders nog wel op het kapittel welkom waren? Misschien hadden andere ridders bezwaren geuit tegen hun eventuele aanwezigheid. Lodewijk van Gruuthuze liet zich op het kapittel hoe dan ook door zijn politieke halfbroer Adolf van Kleef vertegenwoordigen, maar deze kon niet verhinderen dat Lodewijk tot een boete en een diner aan de ridders van het Gulden Vlies veroordeeld werd omwille van zijn afwezigheid. De kleine straf duidt aan dat het Gulden Vlies de bestaande tegenstellingen niet op de spits wou drijven, maar de politieke afzondering van Lodewijk werd op dit kapittel nogmaals duidelijk. De Brugse edelman zou daarop toch naar Den Bosch gereisd zijn, maar zijn verdere reactie is ons onbekend.¹⁷¹ De Orde was niet mals voor Wolfert van Borssele die een strenge veroordeling opliep. Hij zou contacten hebben gelegd met opstandelingen te Gelre en staatsinformatie aan Lodewijk XI doorgespeeld hebben.¹⁷² De Orde sprak op kapittels meermaals ‘*corrections*’ uit – Adolf van Kleef bijvoorbeeld werd in 1478 aangespoord zijn ‘*lubricité*’ wat in te tomen¹⁷³ – maar de politieke draagwijdte van de aanmaningen te Den Bosch was heel wat breder dan voorheen. Het rommelde in de Orde en de soeverein bleek niet bij machte de spanningen op te lossen.

Maximiliaan kreeg op het kapittel van Den Bosch harde kritiek te verduren, maar hij zette, met de klaarblijkelijke steun van medestanders, het autoritaire beleid voort. Daarvan getuigt niet in het minst de moord op één van de hofmeesters die bij de tegenstanders van de vorst aansluiting gevonden had. De dood van Jan van Dadizeele, en de bescherming van de moordenaars door Maximiliaans hof polariseerden niet enkel de politieke tegenstellingen te

¹⁷⁰ *Ibidem*, 444-8; de Reiffenberg, *Histoire de l'ordre*, 109-11 en Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 206.

¹⁷¹ De Reiffenberg, *Histoire de l'ordre*, 110.

¹⁷² *Ibidem*, 110-1.

¹⁷³ Sterchi, *Über den Umgang*, 427.

Gent, ze liet de ridders van het Gulden Vlies waarschijnlijk evenmin onberoerd. Een post aan het hof garandeerde blijkbaar niet de vorstelijke bescherming die eraan hoorde vast te kleven. Bovendien had deze moord één van de belangrijkste Vliesridders misschien zwaar aangegepen. Jan van Dadizeele was immers de kastelein van de heer van Wijnendale, Adolf van Kleef. Naar Adolfs antwoord op de moord hebben we het raden, maar ze ligt waarschijnlijk in dezelfde lijn als de reactie van Lodewijk van Gruuthuze op zijn verloren gevecht om de benoeming van de Brugse schout. Het is best mogelijk dat Adolf van Kleef zijn overleden beschermeling, die hij in 1477 bovendien, in samenwerking met de Gentenaars, op de post van Gents hoogbaljuw had gedropt, en de vrije aftocht van diens moordenaars persoonlijk betreurde. Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze traden in 1477 nog op als beschermelingen van de dynastie, maar ze ondervonden in de daaropvolgende jaren een voelbare tegenstand van het hof tegen hun grote invloed op het beleid. Onder andere door medestanders voor te trekken in gerechtelijke uitspraken en door moordenaars van politieke tegenstanders te beschermen, hadden Maximiliaan en de sympathiserende edellieden en ambtenaren duidelijk gemaakt dat ze de dominante positie van de hoge adel op het beleid niet langer slikten.

Een opmerkelijke gebeurtenis uit het najaar van 1481 heeft op het eerste zicht misschien weinig met dit verhaal te maken, maar schijn bedriegt. Op 4 november 1481 stelden Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele een huwelijkscontract op tussen hun wettelijke en enige erfgenamen. Misschien stak de adellijke drang om het familiepatrimonium van een veilige toekomst te voorzien bij beide mannen op leeftijd (Wolfert was 51 en Adolf 56) de kop op. Beide edelen wilden met dit huwelijkscontract in de eerste plaats een aanslepende ruzie beëindigen. Adolf was immers met Anna van Bourgondië gehuwd, de bastaarddochter van Filips de Goede en tevens weduwe van Frank van Borssele, heer van Brigdamme en een verre verwant van Wolfert. Bij diens dood in 1468 ontstond een juridisch conflict over de rijke nalatenschap voor het Parlement van Mechelen, dat de Grote Raad in 1477 had overgenomen.¹⁷⁴ Anna beheerde diens heerlijkheden Brigdamme, Zoutelande en Sint-Laureins, tot grote consternatie van de andere erfgenamen, waaronder de heer van Vere de voornaamste was. Om de geschillen ‘*verleken ende vriendelicke*’ op te lossen, besloten beide partijen in november 1481 tot een huwelijk dat zowel de nalatenschap van Frank van Borssele, als die van Wolfert en die van Adolf in één koppel zou verenigen.¹⁷⁵ In Vere werd het feest van de zogenaamde ‘ondertrouw’ gevierd, een glansrijke vertoning die de alliantie tussen beide families kracht bijzette.¹⁷⁶

Het huwelijk was best een feestje waard. Niet enkel vonden Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele een ‘minnelijke schikking’ voor hun onderlinge geschillen, tevens smeedden ze een economische, sociale en politieke alliantie van formaat. De gezamenlijke erfenis van Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele bestond uit de strategisch gelegen heerlijkheden Ravenstein en Vere, respectievelijk gelegen aan de plaats waar de Rijn in de Nederlanden binnenstroomt en aan de monding van de Schelde in de Noordzee. Het leenbezit van het verloofde koppel was verspreid over Vlaanderen, Brabant en Holland-Zeeland. Maar opmerkelijk is vooral dat het huwelijk de heerlijkheden Dreischor, Duiveland, Brigdamme, Vlissingen, Domburg, Zandenburg, Brouwershaven, Westkapelle en Vere op het eiland Walcheren verenigde, waardoor het eiland bijna volledig in handen van Filips van Kleef terechtkwam.¹⁷⁷ Naast een strategische hadden de verenigde heerlijkheden ook een

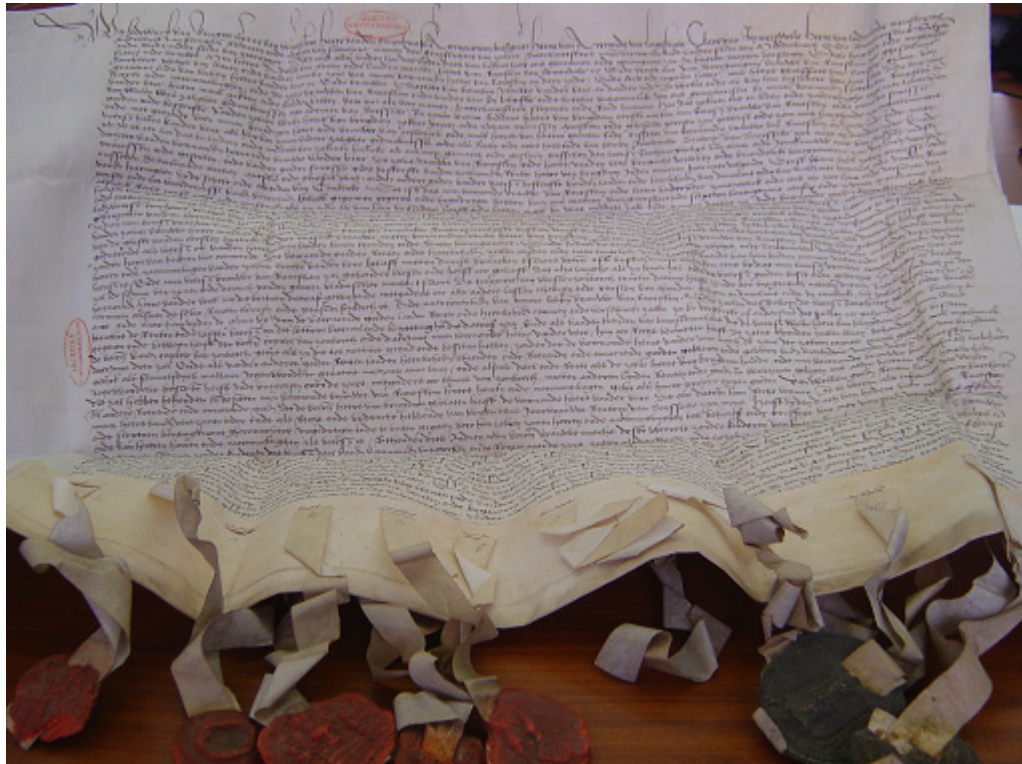
¹⁷⁴ ARA: GR, Aanzienlijke geslachten, B, 155 en Processen in eerste aanleg, 2678.

¹⁷⁵ Het contract geven we uit in Haemers, *Philippe de Clèves*, document A (origineel in ARA: OV, II, doos 50).

¹⁷⁶ Van Gent, ‘*Pertijelike Saken*’, 374-5; Sickling, *Zeemacht en onmacht*, 39 en 254. Een ‘ondertrouw’ bezegelde een verloving tussen twee huwelijkskandidaten. Een geldig huwelijkscontract diende vóór de verloving te zijn afgesloten (Vleeschouwers-Van Melkebeek, *A la recherche*, 37-8 en Monballyu, *Costumen van de stad*, 152).

¹⁷⁷ Inclusief de protserige kastelen Souburg en Zandenburg (hierover: Ostkamp, *Symbolen van huwelijk*, 321-4).

belangrijke economische waarde. De bezitters ervan konden rekenen op aanzienlijke inkomsten en de heerlijkheden beschikten over tal van rechten en privileges.¹⁷⁸ Ook het ‘sociaal kapitaal’ dat het huwelijk verenigde, was immens. De netwerken die zowel de heer van Vere als de heer van Ravenstein hadden opgebouwd, lanceerden Filips van Kleef en Anna van Borssele in het hoogste adellijke en zelfs koninklijke milieus. We haalden eerder al de band van de heren van Vere met de Engelse en de Franse koning en de verstrekkende tentakels van Adolfs macht aan.



Figuur 10: het huwelijkscontract van Filips van Kleef en Anna van Borssele van 4 november 1481 (ARA: OV, II, doos 50).

En uiteraard had de matrimoniale alliantie ook politieke gevolgen. Dit maakt van het huwelijk een belangrijke schakel in ons verhaal. Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele verenigden een aantal achtenswaardige politieke titels en aanstellingen. Adolf van Kleef was stadhouder en luitenant-generaal van Henegouwen en raadsheer en kamerling van Maximiliaan. Sommige (voornamelijk militaire) titels waren, zoals gezien, reeds van vader op zoon overgegaan. Wolfert van Borssele was als heer van Vere traditiegetrouw de admiraal van Holland-Zeeland en luitenant-generaal ter zee; meer dan waarschijnlijk zou Filips van Kleef ook deze titel erven. De vijfentwintjarige echtgenoot, Filips van Kleef, had bovendien zelf al een indrukwekkende militaire carrière in dienst van de vorst uitgebouwd en hij zag met het huwelijk zijn politieke en militaire toekomst verzekerd.¹⁷⁹ Op hun toekomstige machtsbasis Walcheren zou het koppel voortaan over een voor de heersers van de Nederlanden onontwijkbare maritieme en politieke macht beschikken, die Filips van Kleef misschien wel de belangrijkste edelman van de Nederlanden zou maken.

¹⁷⁸ Twee van de nu verenigde heerlijkheden, Ravenstein en Vere, werden uitvoerig bestudeerd (Scholtens, *De grensgebieden in het noordoosten, passim* en Sicking, *Zeemacht en onmacht*, 33-40).

¹⁷⁹ Filips van Kleef was, zoals gezien, in april 1477 reeds tot luitenant-generaal van de Nederlanden, naast zijn vader, aangesteld (Gachard, *Les archives royales*, 301 en Haemers, *Philippe de Clèves*).

Bourgondische edelen huwden vaak onderling om hun geslacht een fortuinlijke toekomst te bieden, waarbij de Bourgondische hertog soms een sleutelrol speelde.¹⁸⁰ Op deze manier verhoogde de vorst zijn greep op de adel en creëerde hij een bovengewestelijke bestuurslaag die de belangrijkste adelsgeslachten uit de Nederlanden verenigde. Dit adellijke milieu was een belangrijke steunpilaar voor de uitoefening van de vorstelijke macht in de verschillende Nederlandse gewesten.¹⁸¹ Verwonderlijk is echter dat het huwelijk tussen Filips van Kleef en Anna van Borssele zonder toedoen van het vorstenpaar ontstond. Enerzijds toont dit aan dat de Bourgondische politiek om een soort van groepsgeest onder de bovengewestelijke adelslaag te creëren, geslaagd was. Het huwelijk bezegelde de samenwerking tussen edelen die een verspreid bezit hadden over de kerngewesten van de Nederlanden – een samenhang die de politieke keuze van de aan het hof gebleven aristocraten uit 1477 eveneens kenmerkte. Uit dit huwelijk valt ook af te leiden dat de belangrijkste edelen uit de Nederlanden zich een soort van moeilijk te omschrijven ‘Bourgondische’ identiteit eigen gemaakt hadden. Een gemeenschappelijk waarden- en normenbesef en een gedeelde culturele leefwereld maakten daarvan deel uit¹⁸², maar eveneens een gevoel van lotsverbondenheid in het politieke handelen die in dit huwelijk duidelijk aan de oppervlakte komt. Zonder buitenstaanders uit te sluiten, veruiterlijkte deze matrimoniale alliantie een zekere mate van politieke verbondenheid.

Maar anderzijds legt de afwezigheid van vorstelijke inmenging in het huwelijk tussen Filips van Kleef en Anna van Borssele een politieke kortsluiting tussen het hof en de door dergelijke trouwpartijen geconsolideerde bestuurslaag bloot. Het huwelijk had ons inziens niet enkel een economisch en sociaal maar ook een politiek motief. Met het huwelijk legden Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele hun geschillen bij en richtten ze een imposante alliantie op die hen terug op de politieke kaart zette. De ontslagen stadhouder van Holland keerde terug in de leidende kringen die – althans in 1477 – het hof beheersten. Ook Adolf van Kleef bewees met het huwelijk dat hij zich niet door de rijzende moeilijkheden waarmee hij aan het hof van Maximiliaan geconfronteerd werd uit het lood liet slaan. De hechte politieke band met de heer van Vere compenseerde de verminderde macht aan het hof, en gaf zelfs uitzicht op een volledig herstel in de vorstelijke gunst. Maximiliaan kon beide heren in zijn bestuur niet langer negeren en kreeg nogmaals een krachtig signaal van de hoge adel dat ze nog meetelden op het politieke toneel. Opvallend is dat immers ook Lodewijk van Gruuthuze deel uitmaakte van de nieuwe alliantie. Hij was de zwager van Wolfert van Borssele en hij trad, weliswaar in de hoedanigheid als Zeeuws leenman, als eerste getuige op in de huwelijksakte van Filips en Anna. Door zijn familiale en politieke banden met Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele aan te halen, hoopte waarschijnlijk ook de Brugse edelman zijn politiek aanzien te herstellen.

Bovendien had de alliantie nauwe contacten met het Franse hof. Wolfert was met een verwante van de Franse koning gehuwd en zowel Lodewijks zoon als de halfbroer van Adolfs echtgenote, Antoon van Bourgondië, behoorden tot de hofraad van Lodewijk XI. De alliantie van Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele had uiteraard niet de bedoeling over te lopen naar de Franse koning, maar de politieke band met Frankrijk kon een ernstige bedreiging vormen voor de politieke macht van Maximiliaan. De Vlaamse steden hadden in verscheidene politieke conflicten met hun graaf de leenband met de Franse koning aangehaald om diens vazal (de Vlaamse graaf) al dan niet met succes politiek terecht te wijzen. De Franse koning had, naargelang het hem uitkwam, meermaals beroep gedaan op zijn feodale macht om zich in

¹⁸⁰ Blockmans & Prevenier, *De Bourgondiërs*, 144 en Paravicini, *Invitations au mariage*, 33-7.

¹⁸¹ Zie, in laatste instantie, Buylaert, *Gevaarlijke tijden*, 326-7.

¹⁸² Sterchi, *Über den Umgang*, 563-76.

de grafelijke politiek te Vlaanderen te mengen.¹⁸³ Het is erg waarschijnlijk dat de politieke alliantie die in 1481 door middel van het besproken huwelijk ontstond, eveneens naar de politieke en verwantschappelijke banden met het Franse hof zou grijpen om, indien ze het nodig achtte, een front te vormen tegen Maximiliaan. Omdat een beroep op de Franse koning echter diens invloed in de Nederlanden zou doen toenemen, kwam het in 1481 waarschijnlijk nog niet zo ver. De ‘Franse uitweg’ was hoe dan ook een machtig politiek wapen om, in geval van nood, Maximiliaan van weerwoord te dienen.

Het huwelijk had dan wel adellijke frustraties als voedingsbodem, het was niet bedoeld als politiek alternatief voor de Habsburgse vorst. In de zestiende eeuw zouden bijvoorbeeld verschillende ‘adellijke partijen’ het licht zien die als doel hadden het vorstelijke beleid bij te sturen. Deze ‘liga’s’ of ‘eedverbonden’ hadden vaak de expliciete bedoeling een alternatief voor de vorstelijke macht te vormen.¹⁸⁴ Dat kon de huwelijksalliantie tussen de zoon van Adolf van Kleef en de dochter van Wolfert van Borssele op termijn misschien wel worden, maar beide edelen stelden in de eerste plaats de toekomst van hun geslacht veilig in een periode dat hun macht tanende was. Ze haalden de banden met politieke vrienden aan en ze hoopten ongetwijfeld voortaan weer deel uit te maken van het beleid. Deze stevige alliantie droeg een kern van onvrede over het vorstelijke bestuur in zich, maar ze hoopte zeker nog op verzoening. Het water tussen enkele edellieden en Maximiliaan van Oostenrijk was niet zo diep als deze tussen bijvoorbeeld de vorst en de bestuurlijke coalitie te Gent. Lodewijk van Gruuthuze bood zich zelfs aan om in het conflict tussen Gent en Maximiliaan te bemiddelen.¹⁸⁵ Maar de kapittelvergadering te Den Bosch had duidelijk gemaakt dat een aantal leden van de hoogste adel in de Nederlanden zijn beleid niet meer steunde. Het huwelijk van Filips van Kleef en Anna van Borssele verenigde de oppositionele krachten. Dit politieke front wenste het beleid bij te sturen en ze zou de kans die zich weldra zou aanbieden om zelf het bestuur in de Nederlanden naar zich toe te trekken, niet laten liggen.

3. Besluit

Tijdens de regering van Maria van Bourgondië bleef de bescherming van het familiepatrimonium en het behoud van de bevoorrechte maatschappelijke positie voor de adel steeds een leidraad voor het politieke handelen, zoals voorheen.¹⁸⁶ In het voorjaar van 1477 bedreigde de oorlog het bezit en de positie van verscheidene edelen aan het Bourgondische hof. Sommige edelen zagen in een kampwisseling de beste oplossing om hun bezittingen of een belangrijke politieke positie te behouden.¹⁸⁷ De rijkdom, de politieke macht en het prestige van de edelen in kwestie verleenden hen een relatieve onafhankelijkheid om een dergelijke politieke keuze te kunnen maken. Door in te gaan op de lokroep van de Franse koning leidde een aantal edelen hun patrimonium ongeschonden door de oorlog. Bovendien beloonde Lodewijk XI ‘overlopers’ met belangrijke functies en soms omvangrijke bedragen

¹⁸³ Blockmans, *La position du comté, passim* en Boone, *Diplomatie et violence d’Etat*, 7-16. Het Parlement van Parijs, het opperste leenhof van Vlaanderen, was voor de Vlaamse steden overigens een vaak gebruikt instrument om naar inmenging van de Franse koning in Vlaamse staatszaken te dingen (Dauchy, *De processen in beroep*, 307-8).

¹⁸⁴ Een mooi voorbeeld zijn de adellijke liga’s die tijdens de Fronde aan het Franse hof ontstonden door een tijdelijke zwakte van het centrale gezag (Jouanna, *Le devoir de révolte*, 368-77) en het eedverbond der edelen in 1576 (Van Nierop, *The nobles and the Revolt, passim*).

¹⁸⁵ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 215.

¹⁸⁶ Cools, *Mannen met macht*, 102 en Buylaert, *Gevaarlijke tijden*, 327.

¹⁸⁷ Ook in de Nederlandse Opstand is een dergelijk ‘opportunisme’ vast te stellen. Na 1579 verkozen de meeste Hollandse edelen in Holland te blijven, niet omdat ze het per se eens waren met de opstandelingen maar omdat hun bezittingen nu eenmaal in dat gewest waren gelegen (Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 196).

om zich definitief van hun trouw te verzekeren. Twee cruciale factoren die de overstap van machtige edellieden mogelijk gemaakt hebben, zijn enerzijds de aanwezigheid van een alternatieve politieke optie voor twijfelende edellieden, en anderzijds de fundamentele zwakte van het Bourgondische gezag. Het Bourgondische hof was onder andere ten gevolge van de politieke toegevingen tijdens de stedelijke opstanden van 1477 niet bij machte de vlucht van edelen uit de grensgebieden te verhinderen.

Het merendeel van de Bourgondische edelen echter bleef de dynastie trouw. De staatsmacht had in de voorbije decennia een duurzame band met de adel in de kerngebieden van het Bourgondische rijk opgebouwd. De Bourgondische staat garandeerde hen een waardige maatschappelijke positie die de Franse koning maar aan enkele edelen kon bieden. Persoonlijke beweegredenen maar tevens de overtuiging dat de Bourgondische dynastie niet kon verdwijnen, motiveerden ‘trouwe’ edelen om de Bourgondische staat ten volle in haar oorlog tegen Frankrijk te ondersteunen. Ondanks de mokerslag van 1477 beschikte het Bourgondische staatsapparaat nog steeds over een aanzienlijke hoeveelheid staatskapitaal. Dit stelde Maximiliaan in staat ‘trouwe’ edelen te belonen met functies, giften en andere vormen van economisch kapitaal. Deze vorstelijke begunstiging bleek een doorslaggevende motivatie om het gezag van Maximiliaan te ondersteunen en oppositionele krachten in het Bourgondische rijk te bestrijden. Te Brugge bijvoorbeeld vond Maximiliaan een van de macht verstoten groep edelen uit het Brugse Vrije bereid om, in ruil voor vorstelijke gunsten en een verbetering van haar maatschappelijke positie, het vorstelijke beleid te ondersteunen. Maximiliaan investeerde dus economisch en politiek kapitaal in de uitbouw van het sociaal kapitaal van de staat.¹⁸⁸ De uitbreiding van de politieke macht van de adel uit het Brugse Vrije ging bijgevolg automatisch gepaard met een grotere greep van de staatsmacht op lokale machthebbers. Het verstandshuwelijk tussen vorst en adel fungeerde tijdens de regering van Maria van Bourgondië althans als een handig breekijzer voor de macht van tegenstanders van de vorstelijke centralisatie in Brugge en het Brugse Vrije (volgens het principe van Elias’ Koningsmechanisme).

Maar ook na de aankomst van Maximiliaan in de Nederlanden en de stopzetting van de Franse opmars was de trouw van een aantal edelen aan de dynastie niet verzekerd. In 1479 bijvoorbeeld liep Jan van Gruuthuze over naar de Franse koning. Lodewijk XI bleef de politieke relatie tussen Maximiliaan en de Bourgondische edelen destabiliseren. Maar de kampwisseling van Jan van Gruuthuze was allicht niet zozeer het gevolg van een actieve politiek van de Franse koning om edelen naar zijn hof te lokken. De zoon van Lodewijk van Gruuthuze, één van de beschermelingen van de dynastie in 1477, was immers in aanvaring gekomen met Maximiliaan nadat laatstgenoemde de politieke macht van de groep edelen uit het Brugse Vrije te Brugge nogmaals had proberen uit te breiden. Deze vorstelijke politiek verwekte wrevel bij Lodewijk en Jan van Gruuthuze omdat hun politieke macht in hun thuisbasis op deze manier aangetast werd. In de Bourgondische Nederlanden groeide dus de wrevel en de oppositie tegen het beleid van Maximiliaan en zijn entourage. Ook in Gent concentreerde zich een kern van adellijke oppositie. Geruggensteund door brede stedelijke netwerken verklaarden de neven Adriaan Vilain zich niet langer akkoord met het oorlogszuchtige beleid van de aartshertog. De neven Adriaan Vilain waren immuun voor de tactiek van de vorstelijke begunstiging omdat ze sterk verwant waren met de leiders van de stedelijke oppositie tegen het vorstelijke beleid. Bovendien beschikte het Bourgondisch-Habsburgse hof te Gent, in tegenstelling tot in Brugge, niet over een lokale adellijke partij om de macht van tegenstanders te breken. Alweer ondergroef de fundamentele zwakte van het centrale gezag en de beschikbaarheid van een politiek alternatief, namelijk het Franse hof (in

¹⁸⁸ Hij boog hierbij terug op een lange traditie van de Bourgondische hertogen om in de voornaamste steden van hun rijk een ‘vorstelijke partij’ uit te bouwen (Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 437).

het geval van Jan van Gruuthuze) of een opstandige stad (in het geval van de neven Adriaan Vilain), de autoriteit van de vorst.

Maar de politieke zwakte van het regime en de aanwezigheid van machtsalternatieven zijn niet voldoende om de oppositie tegen het beleid van Maximiliaan te verklaren. Er zijn ook andere factoren werkzaam. Aangezien Maximiliaan bij zijn aankomst in de Nederlanden een machtige adelsfactie aan het hof van zijn echtgenote aantrof, diende hij in stijgende mate beroep te doen op ambtenaren en parvenu's om deze macht te breken. Om de politieke macht en de financiële inkomsten van het staatsapparaat te verhogen, diende een laatmiddeleeuws vorst immers concurrerende machtsniveaus uit te schakelen.¹⁸⁹ Volgzame ambtenaren en geschoolde juristen die de centrale Bourgondische staatsinstellingen bevolkten, omzeilden met dat doel voor ogen de macht van dwarsliggende stedelijke en adellijke elites. Vorstelijke gunsten en bescherming pantserden de bureaucraten en juristen tegen tegenwerkende steden. Dat een aantal leden van de hoge adel in het voorjaar van 1477 weinig ondernam om kanselier Guillaume Hugonet van het schavot te redden, toont aan dat de grote politieke invloed van deze jurist tijdens de regering van Karel de Stoute bij deze edellieden op weinig begrip kon rekenen. Zij hoopten dat de dood van de kanselier hun greep op het bestuur zou verstevigen. In de regering van Maria van Bourgondië kunnen we nog niet over een 'nationale reflex' van de adel tegen een verminderde adellijke invloed op het vorstelijke beleid spreken, zoals Pirenne deze 'reflex' in de zestiende-eeuwse Opstand ontwaarde, maar de adellijke onvrede over de groeiende macht van door Maximiliaan begunstigde juristen en financiële specialisten op het bestuur van de Nederlanden, manifesteerde zich duidelijk in het tijdvak 1477-1482.¹⁹⁰

Verscheidene elementen veroorzaakten in de periode 1477-1482 het verlies van politieke invloed van een aantal edelen aan het hof. Daaronder waren het grote gewicht van nieuwkomers op het beleid van Maximiliaan, diens favoritisme voor bepaalde edelen, oorlogen, de prominente aanwezigheid van parvenu's aan het hof en de politieke omzeiling van edellieden die in het voorjaar van 1477 de macht aan het hof naar zich hadden toegetrokken degene die we aan de hand van de bronnen konden achterhalen. Één van deze factoren, of een combinatie ervan, kon de politieke macht van een edelman aan het hof of in zijn lokale machtsbasis aantasten. Bepaalde edellieden konden deze machtsvermindering niet verkroppen. Lodewijk van Gruuthuze verloor bijvoorbeeld zijn greep op de functie van Brugs schout, Maximiliaan beschermde de moordenaars van de kastelein van Adolf van Kleef, Wolfert van Borssele verloor zijn politieke invloed op het bestuur van Holland, enzovoort. Het adellijk verbond dat de drie vernoemde edelen door middel van een matrimoniale alliantie in november 1481 sloten, kon op lange termijn misschien evenzeer een alternatief vormen voor de vorstelijke macht. Het politieke verbond tussen deze edelen verzekerde hen in de eerste plaats een succesvolle maatschappelijke reproductie, maar de dood van Maria in 1482 verhindert een klare kijk op de toekomstvisie van de edelen bij de oprichting van deze 'adellijke partij'. Een tijdelijk moment van zwakte van de dynastie zou het verbond hoe dan ook naar de macht lanceren.

De oorzaken van de onvrede van Lodewijk van Gruuthuze, Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele over de vorstelijke politiek kunnen we dus detecteren, maar ze blijken voor de drie edelen geen grond om het gezag van Maximiliaan te verwerpen. De misnoegde

¹⁸⁹ Blockmans, *Voracious states*, 750-2; *idem*, *Princes conquérants*, 176-181 en Boone, *Elites urbaines*, 83-5.

¹⁹⁰ Van Uytven, *Crisis als cesuur*, 433-4. Over de toenemende invloed van de zogenaamde 'bureaucraten' op het bestuur ten nadele van de politieke macht van de adel, zie ook Prevenier, *Ambtenaren in stad*, 54-6 en Janse, *Ridderschap in Holland*, 424-5. In de tweede helft van de zestiende eeuw zou deze tendens tot een verhevigde adellijke oppositie leiden, zie Haemers & Sicking, *De Vlaamse opstand*, 334-5; Baelde, *Edellieden en juristen*, 48-9 en Van Nierop, *The nobility of Holland*, 140 en 161-6. Eén van de laatste politieke opstanden van de adel tegen het centrale gezag in de Zuidelijke Nederlanden vond in 1632-4 plaats. Nadien werd de machtsadel eerder een 'dienende adel' die geen politieke concurrent van de vorst meer was, maar die laatstgenoemde enkel nog ondersteunde in het beleid (Vermeir, *L'ambition du pouvoir*, 110).

edelen hoopten waarschijnlijk nog steeds op verzoening, op politieke compensaties of op garanties voor de bescherming van hun maatschappelijke positie. Alternatieve machtskernen, zoals het Franse hof of het Gentse elitaire milieu, vormden voor sommige edelen een uitweg, maar deze machtskernen konden een gelijkaardige garantie op het behoud van het familiepatrimonium amper bieden. Het bezit van de opgesomde edelen was te omvangrijk en te uitgestrekt om de bescherming van een ‘nationale’ verdediger van hun belangen af te wijzen. In die optiek had de Bourgondische politiek om in het sociaal kapitaal van een bovengewestelijk adelsniveau te investeren haar vruchten afgeworpen. Lodewijk van Gruuthuze, Adolf van Kleef en Wolfert van Borssele waren het oneens met het centrale beleid, maar ze verwierpen de autoriteit van Maximiliaan (nog) niet. Onvrede over het heersende bestuur, een fundamentele zwakte van het centrale gezag, en het bestaan van een alternatieve politieke optie blijken in hun geval dus een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde om tot verzet tegen de heersende vorst over te gaan. Op het moment dat de ontevreden edelen daadwerkelijk het gezag van Maximiliaan aanvechten, zullen we nagaan welke beweegredenen hen daartoe dreef.

C. De stad

*Sevene in maerte, corts onghetruert
Doe bleef te Brugghe tcalfsvel gheschuert.¹*

1. Brugge

In dit hoofdstuk onderzoeken we maatschappelijke achtergrond van het stedelijke verzet tegen het beleid van Maximiliaan van Oostenrijk. Zowel voor Brugge, als voor Gent en Ieper, gaan we de socio-politieke en economische achtergrond na van het stadsbestuur dat tijdens de regering van Maria van Bourgondië aan de macht was. De opstanden van 1477 hadden niet enkel grote politieke gevolgen voor het centrale staatsgezag, ook in de Vlaamse steden werden de politieke verhoudingen hevig dooreengeschud. De stedelijke ambachten herwonnen de politieke macht die ze de voorbije decennia waren kwijtgespeeld, en ook leden van de stedelijke elite zagen in 1477 een kans om politieke aspiraties te realiseren. Zoals in de inleiding gesteld, richten we onze focus uitvoerig op Brugge. Uit de vorige hoofdstukken bleek dat Maximiliaan in deze rijke handelsstad op hevig verzet kon rekenen tegen zijn autocratisch financieel beleid. Onder andere om de invloed van Willem Moreel en diens medestanders te breken, stelde hij een groep edelen uit het Brugse Vrije in staat de macht in Brugge te veroveren. In wat volgt, proberen we te achterhalen wat de maatschappelijke achtergrond is van de Brugse tegenstanders van Maximiliaan. Tevens zullen we onderzoeken welke de gevolgen waren van de opstanden van 1477 voor de groeiende tegenstelling tussen de vorst en zijn voormalige financieel commissaris. Welk beleid het Brugse stadsbestuur voerde, en wat de economische situatie was van Brugge in het onderzochte tijdvak, zijn eveneens het voorwerp van studie. Het blijft daarbij steeds de bedoeling de redenen voor het politieke verzet van de stad te onthullen.

1.1 De partij rond Willem Moreel

Op 11 december 1481 nam de Brugse baljuw in opdracht van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk Willem Moreel en Jan van Riebecke gevangen. Jan van Nieuwenhove fs. Klaas plaatste hij onder huisarrest. Op het proces dat op de gevangenneming volgde, lieten de drie beschuldigen zich bijstaan door Maarten Lem, Jan de Boot en Jan de Keyt. In deze situatie gedroegen de drie beschuldigen en hun drie borgen zich als een partij. Een partij is, aldus de in de inleiding besproken definitie, een machtsgroepering die geen duidelijk omljnd politiek programma en evenmin een duurzame organisatie heeft. Toch is ze een belangrijke machtsfactor in een politiek conflict. In 1481 vormden de zes door Maximiliaan geviseerde personen gezamenlijke politieke tegenstand tegen de opsluiting van enkele personen van hun partij. De politieke aanhang van de Brugse partij was ongetwijfeld breder dan de zes personen die hier ten tonele verschijnen. In wat volgt, zullen we proberen te bewijzen dat deze zes personen de kern vormden van een grotere partij die uit verschillende sociale netwerken en economische ‘clusters’ bestond. In de rest van dit hoofdstuk zal blijken dat de kern van de partij tijdens de regering van Maria van Bourgondië een ruime politieke aanhang in de stad had opgebouwd. Vooreerst gaan we de maatschappelijke achtergrond van de kern van de partij na. We dopen deze partij als de ‘partij rond Willem Moreel’, waarmee we Willem

¹ *Dits die Excellente Cronike*, 180r.

Moreel niet tot leider van de partij uitroepen, want hij trad niet als patroon van de partij op. Er was dus geen sociale hiërarchie in de partij – ze is dus niet te vergelijken met gecentraliseerde netwerken zoals het netwerk van de Medici in het contemporaine Firenze.² De leden van de partij rond Willem Moreel stonden op dezelfde trede van de maatschappelijke ladder, maar wel op één van de hoogste. De partij kon immers over een aanzienlijk economisch en politiek kapitaal beschikken. Meer nog, samen met hun vrienden, familieleden en verwanten uit de stedelijke elite bestuurde de kern van deze partij, in samenwerking met de vertegenwoordigers van de Brugse ambachten, de stad Brugge tijdens de regering van Maria van Bourgondië – althans tot de gevangenneming van leden van de kern van de partij in 1481.

Wat was de maatschappelijke achtergrond van de partij rond Willem Moreel? Zoals gezien waren er verschillende sociale verbanden tussen leden uit de kern van de partij aan te duiden. Jan de Keyt was de zwager van Willem Moreel en Maarten Lem was de zwager van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas. Het is mogelijk dat er nog meer sociale verbanden tussen leden van de kern van de partij waren, maar het bronnenmateriaal liet niet toe de precieze contouren van het sociale netwerk van Willem Moreel te schetsen. We beschikken dus niet over voldoende informatie om het volledige sociale netwerk van elk van de leden van de kern van de partij rond Willem Moreel te reconstrueren. We kunnen de partij rond Willem Moreel dus niet omschrijven als ‘het netwerk rond Willem Moreel’. Toch waren er waarschijnlijk verschillende vriendschappelijke banden tussen de kern van de partij rond Willem Moreel. De kern van de partij was misschien eenzelfde groepje ‘vrienden en magen’. Deze middeleeuwse terminologie duidt de kring van naaste bloedverwanten en vrienden aan die een individu ondersteunen in de moeilijke momenten van zijn bestaan.³ Deze groep vrienden en familieleden verleende de verwant in nood sociale, juridische en/of financiële bijstand. De precieze samenstelling en onderlinge verwantschap van de ‘vrienden en magen’ verschilde van persoon tot persoon. Leden uit de stedelijke elite lieten zich in hun groep ‘vrienden en magen’ vaak omringen door de rijkste en machtigste van hun familieleden.⁴ Tijdens hun opsluiting zochten Willem Moreel en Jan van Riebecke dan ook steun bij verwanten en vrienden uit de top van de Brugse politieke en economische elite omdat deze enerzijds over de vereiste financiële middelen beschikten om de borgsom op te hoesten en anderzijds omdat deze familieleden over een grote aanhang beschikten in de stad. Met andere woorden, in de partij rond Willem Moreel smolten economisch en sociaal kapitaal samen.

Een ‘clustervorming’ van sociaal en economisch kapitaal was geen uitzonderlijke situatie in middeleeuwse steden. Martha Howell bijvoorbeeld stelde in het laatmiddeleeuwse Douai een opvallende ‘*trade endogamy*’ vast.⁵ Ook in Gent huwden handelaars onderling en vormden ze machtige economische bondgenootschappen.⁶ Economische samenwerking en financiële relaties tussen rijke handelaars en kooplieden mondden uit in huwelijken en sociale netwerken. Handelaars creëerden op deze wijze economische ‘*clusters*’ waarvan de kern uit een verwantschappelijk netwerk bestond. Deze hechte netwerken ondersteunden de handel en vormden een vangnet voor het risico dat handel en speculatie inhield. Ongetwijfeld bestonden er in het laatmiddeleeuwse Brugge, de belangrijkste economische ‘*gateway*’ in het graafschap Vlaanderen⁷, gelijkaardige handelsnetwerken. Ze zijn echter moeilijk te reconstrueren. De

² Een ‘gecentraliseerd netwerk’, zoals dat van Cosimo de’ Medici, had weinig onderlinge sociale verbanden tussen de ‘cliënten’ van het netwerk. De patroon verbond zijn volgelingen rechtstreeks aan zijn persoon (Padgett & Ansell, *Robust action*, 1278).

³ Over vrienden en magen in de steden van het graafschap Vlaanderen: Carlier, *Solidariteit of sociale controle*, 72-5; Danneel, *Vrienden en magen*, 35-8; *idem*, *Weduwen en wezen*, 131-40.

⁴ Haemers, *De Gentse opstand*, 94-8.

⁵ Howell, *The social logic*, 194.

⁶ Haemers, *De Gentse opstand*, 84-6.

⁷ Stabel, *De kleine stad*, 89-92.

beschrijving van de carrière van Willem Moreel toonde alvast aan dat de familie Moreel een spil van een handelscompagnie (in kruiden) was. Verschillende familieleden van Willem Moreel participeerden in de compagnie van Jan van Hertsvelde, met name zijn zwager (Denijs van Hertsvelde), zijn schoonzoon (Boudewijn van Eldinghe), zijn broer (Lieven) en diens zwager Jan de Keyt. Jan de Keyt was dus zowel een verwant als een economische partner van Willem Moreel.

Ook andere leden uit de partij rond Willem Moreel hadden een belangrijke hoeveelheid economisch kapitaal. Jan van Riebeke bijvoorbeeld was een makelaar die bovendien tweemaal deken van het ambacht der makelaars was.⁸ De Brugse makelaars waren een invloedrijke actor op de Brugse markt die de handel in goede banen diende te leiden. Al dan niet als waard van een herberg bemiddelden ze tussen lokale handelaars en internationale kooplieden, met wie ze soms een vennootschap aangingen.⁹ Ook Jan van Nieuwenhove fs. Klaas was een makelaar want hij verdedigde bijvoorbeeld buitenlandse handelaars voor de Brugse schepenbank en hij betaalde, al dan niet in opdracht van verwanten, buitenlandse handelaars uit.¹⁰ De directe omgeving van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas bevatte nog wel meer makelaars, kooplieden en geldhandelaars. Zowel zijn vader Klaas als diens zuster Apoline waren met een lid uit de familie Metteneye, een makelaarsgeslacht, gehuwd.¹¹ De zonen van Apoline van Nieuwenhove en Kristof Metteneye, Jacob en Denijs Metteneye, waren in de Brugse handel betrokken.¹² Jacob Metteneye was bovendien Adriana Heghels gehuwd, waarschijnlijk verwant aan de echtgenote van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Maria Heghels.¹³ Vergeten we ook niet dat drie zwagers van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas gefortuneerde handelaars waren, namelijk Maarten Lem, Arnoud Adornes en Cornelis Breydel. Ze waren respectievelijk met Jans zussen Adriana, Agneta en Margareta gehuwd. Maarten Lem leidde een succesvolle compagnie die Portugees suiker in Brugge verdeelde (zie vroeger). Arnoud Adornes was de zoon van Anselmus Adornes, een telg uit een rijk geslacht van kooplieden dat uit Genua afkomstig was.¹⁴ Cornelis Breydel was een beenhouwer uit een geslacht dat deze stiel al eeuwenlang beoefende.¹⁵ Ook de enige van de zes personen die we nog niet in ons overzicht betrokken, Jan de Boot, was in een rijke familie van makelaars

⁸ Namelijk van september 1476 tot april 1477 en van september 1480 tot september 1481 (Van den Abeele & Catry, *Makelaars en handelaars*, 138-9).

⁹ SAB: WR, SJ, 6, 28r. Jan van Riebeke wordt meermaals vermeld als makelaar (bijvoorbeeld SAB: RW, 1468-1501, 102r). In 1465 verdedigde hij makelaars uit Parijs in een proces tegen makelaars uit Doornik (SAB: Fonds makelaars, cartularium 1, 60v-62v). Een overzicht van de taken van makelaars bij Van Houtte, *Makelaars en waarden*, 19-31.

¹⁰ In 1475 procedeerde Jan van Nieuwenhove fs. Klaas samen met Simon van Coorden en de weduwe van Rui Machado, die borg stond over handelaar Antonio Fernandes, tegen Nicolas Bertram, de procureur van Lopes de Guadra, een geneesheer van hertog Karel de Stoute (Paviot, *Les Portugais*, 114-6). In maart 1475 was Jan van Nieuwenhove fs. Klaas samen met Jan van Overtvelt en Jacob Metteneye fs. Christoffel getuige bij de verkoop van olie en suiker van Antonio Fernandez aan Jan Nutin (RAG: RV, 6832). In juli 1475 eiste de Brugse schepenbank van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas dat hij zijn aanklacht tegen de handelaars Thomas Picanul en Lazaro de Lommelini in verband met een uitbetaling van een verzekering van 200 lb. gr. met bewijzen zou staven (SAB: MC, 1474-75, 32v). Enkele dagen later betaalde hij 160 lb. gr. aan handelaars waarbij zijn familieleden Jacob Metteneye en Cornelis Breydel borg stonden (SAB: MC, 1475-76, 4r).

¹¹ Gailliard, *Bruges et le Franc*, IV, 87-90.

¹² In 1475 procedeerde Jacob Metteneye samen met Jan van der Meere, Jan de Conijnc en Jan van der Stichelen tegen de Portugese koopman Lopo Esteves over een handelscontract (Paviot, *Les Portugais*, 113). Denijs Metteneye was een zeepzieder (SAB: SR, 1479-80, 167v).

¹³ SAB: KV, 828bis, 253; Gailliard, *Bruges et le Franc*, IV, 90 en 171.

¹⁴ Hij dreef bijvoorbeeld handel met Portugezen en Genuezen (Paviot, *Les Portugais*, 98 en Geirnaert, *De Adornes*, 31). Zijn vader Anselmus dreef op grote schaal handel met Schotten en Italianen (*ibidem*, 22).

¹⁵ Op de persoonlijke activiteiten van Cornelis Breydel hebben we weinig zicht. Hij was deken van het ambacht van de vleeshouwers in 1479 en 1483 (zie de fiche in bijlage). Over de familie Breydel en zijn beroemdste telg: Lambert, *Over carrière, promotie*, 214-6.

geboren.¹⁶ Zekerheid hebben we niet, maar waarschijnlijk was een verwante van hem met een oom van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas getrouwd.¹⁷ Kortom, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas maakte deel uit van een machtige economische cluster waarin verwantschap en economische samenwerking de kernelementen waren. De kern van de partij rond Willem Moreel had dus een stevige economische achtergrond, en verschillende verwantschappelijke relaties verbonden de leden onderling. Maximiliaan kreeg in 1481 dus met een hechte partij af te rekenen die geen toevallig samenraapsel van politieke gelijkgezinden was. Ze vertegenwoordigde een belangrijk hoeveelheid economisch sociaal en economisch kapitaal in Brugge.

Laten we verder ingaan op de maatschappelijke achtergrond van de kern van de partij van Willem Moreel. De winst die de vermelde handelaars en kooplieden door hun economische activiteiten vergaarden, investeerden ze in handel, maar eveneens in bezit en prestige. De bronnen over de leefwereld van de onderzochte personen zijn schaars omdat hun persoonlijk archief en het merendeel van de stedelijke registers die de akten van de vrijwillige rechtspraak bevatten, zijn verdwenen. Maar uit sporadische vermeldingen leren we dat de 'vrienden en magen' van Willem Moreel over grootgrondbezit rond Brugge of luxueuze residenties in en buiten de stad beschikten. Jan de Keyt bezat omstreeks 1480 verscheidene lenen en renten op de Burg van Brugge.¹⁸ Zijn zoon (Jan de Keyt de jonge) bezat in 1513 in de Blankenbergse watering 60,2 hectare landbouwgrond.¹⁹ Jan van Riebecke bezat het hof 'Ten Poele' te Westkapelle.²⁰ In 1484 of 1485 kocht hij een leen in Leffinge in het Kamerlingambacht van Jan Breydel en in 1488 of 1489 kocht hij een leen te Sint-Laureins.²¹ Hij woonde aan de Sint-Maartensplaats te Brugge.²² De vader van deze makelaar bezat een huis aan de Grote Markt te Antwerpen, dat waarschijnlijk door zijn zoon geërfd werd.²³ Indien dit het geval is, dan stelde deze verblijfplaats hem makkelijk in staat zijn handelsbelangen in deze groeipool te behartigen. Ook de echtgenote van Willem Moreel bezat rechten op twee huizen te Antwerpen²⁴ Mogelijks verbleef Willem Moreel er soms zelf, maar misschien kon hij ook onderdak vinden in het huis van Renier Houtmaerct, een lid van de compagnie van Jan van Hertsvelde.²⁵

Jan van Nieuwenhove fs. Klaas bewoonde het Brugse huis 'Casselberg', naast de 'Zeven Torens' in de Hoogstraat.²⁶ Hij bezat goederen in Maldegem, Adegem en Eeklo, de lenen 'Nieuwenhove' en 'Nieuburch' te Oostkamp.²⁷ In 1467 had Filips de Goede een bedijkingsoctrooi aan zijn vader, zijn zwager Willem Hautain, Christoffel Buridaen en Ghijsbrecht Hysson te Boekhoute verleend. Waarschijnlijk erfde Jan hiervan de opbrengsten

¹⁶ Zijn broer Cornelis, die naar zijn vader was genoemd, was op het moment van de gevangenneming van Willem Moreel deken der makelaars (Van den Abeele & Catry, *Makelaars en handelaars*, 139). Welk 'beroep' Jan zelf uitoefende is moeilijk te achterhalen, hij leverde laken en tenten aan de stad in 1477 (SAB: SR, 1476-77, 143v en 147r).

¹⁷ Barbara de Boot, de dochter van Jan (betreft het Jan de Boot fs. Cornelis?) had Jan van Nieuwenhove fs. Jan als echtgenoot (Gailliard, *Bruges et le Franc*, IV, 87). Dit was de broer van Klaas van Nieuwenhove.

¹⁸ Waaronder een rente op de Brugse spijker, het 'dienstmanscepe' van Moerkerke, Oostkerke en Dudzele en hun ambachten en nog kleinere renten op verscheidene brieven van Jacob Rinvisch (RAB: BB, 64, 14v en ADN: B 17732, 'Keyt').

¹⁹ RAB: Blankenbergse watering, 183. Met dank aan Tim Soens voor deze verwijzing.

²⁰ RAB: BB, 64, 112v en ARA: Rk., 13793, 4v.

²¹ RAB: BB, 64, 172v; ARA: Rk., 17398, 2r en Rk., 17406, 3r.

²² Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 296.

²³ Asaert, *Gasten uit Brugge*, 35.

²⁴ Namelijk het huis 'Galissien' en 'Den Keggelaere' in de Brasseriestraat (SAB: PR, 1494-5, 99r).

²⁵ Asaert, *Gasten uit Brugge*, 32.

²⁶ SAB: KV, 828bis, 253.

²⁷ SAB: PR, 1485-86, 49r en Dewitte, *Jehan Adourne*, 158.

toen zijn vader in oktober 1481 stierf, zoals het leen Balgerhoeke te Adegem.²⁸ De rijke Bruggeling bezat renten op de tol van Brugge en op lenen te Woumen van Joost van Varsenare.²⁹ In 1483 kocht hij het leen ‘*Moerseke*’ te Sint-Pieters bij Brugge en in maart 1500 waarschijnlijk de stad en het kasteel van Koekelare.³⁰ Zoals te Gent had dus ook de Brugse elite een uitgebreid grondbezit binnen, maar ook buiten, de stad, om redenen van prestige en economische zekerheid.³¹ En het hoeft evenmin verwondering te wekken dat de genoemde personen in het culturele en religieuze leven van de stad Brugge actief waren.³² De ‘vrienden en magen’ van de drie personen die Maximiliaan in december 1481 gevangen nam, waren dus allen mannen van aanzien die een belangrijke positie bezaten in de stad.



Figuur 11: Portret van Willem Moreel, door Hans Memling, omstreeks 1475 (Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel).

Hoe ver reikte het sociaal kapitaal van de partij rond Willem Moreel? We kunnen enkel de contouren van de partij rond Willem Moreel schetsen omdat veel genealogische informatie ontbreekt. Op hun proces voor de Grote Raad in februari 1482 duiden Willem

²⁸ Gottschalk, *Historische Geografie*, I, 84. Klaas van Nieuwenhove had het leen te Adegem in 1475 gekocht (RAB: BB, 64, 264r; ARA: Rk., 13709, 46r en Rk., 13795, 3r). Er bleef een korte beschrijving van zijn begrafenis bewaard (ARA: Rk. 13795, 3r; *t Boeck*, 34 en Gailliard, *Inscriptions funéraires*, II, 390).

²⁹ Tesamen waren deze renten 200 lb. par. waard (RAB: BB, 64, 21r-v; ARA: Rk., 13709, 81r en Rk., AL, 44, E, akte van 3 november 1477).

³⁰ Ondanks protest van Jean de Silly voor de Raad van Vlaanderen kocht Jan het leen van Moerseke (RAG: RV, 7512, 89r; ARA: Rk., 13710, 83r-84r en 17398, 1v). Het is mogelijk dat een naamgenoot het leen Koekelare kocht (ARA: Rk. 17414, 3r en RAB: BB, 64, 205r).

³¹ Boone, *La terre, les hommes*, 160-6.

³² Jan de Boot was kerkmeester van de Sint-Salvatorskerk in 1482 (SAB: PO, 1185) en gildebroeder van het Heilig Bloed in 1488 (SAB: CSK, 1487-88, 135r). Jan van Nieuwenhove fs. Klaas was lid van het gezelschap van de Witte Beer en voogd van het Sint-Juliaansgasthuis (Van den Abeele, *De Witte Beer*, 144). In 1484 was hij proost van de gilde van de Drogenboom (SAB: KV, 828bis, 102) en in 1488 lid van de broederschap van het Heilig Bloed (SAB: CSK, 1487-88, 135r). In 1494 en 1496 zou hij goederen aan de kerk van Sint-Anna te Sint-Kruis verkopen om er een nieuwe kerk op te richten (RAB: Archief van de Sint-Annakerk, 35-6).

Moreel, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas en Jan van Riebeke elk vier borgen aan, waarvan we reeds eerder de verwantschappelijke banden aanstipten.³³ Het valt op dat het merendeel van deze borgen eveneens rijke handelaars waren. Enkel over Jacob van Riebeke ontbreken de gegevens, maar misschien mogen we veronderstellen dat hij, als vader van Jan van Riebeke, zijn zoon hielp bij de uitoefening van zijn taak als makelaar. De economische achtergrond van Denijs Metteneye, Cornelis Breydel, Maarten Lem en Denijs van Hertsvelde haalden we reeds aan. Ofwel maakten ze deel uit van een compagnie die buitenlandse handel dreef, ofwel bezaten ze een belangrijke positie in een Brugs ambacht. Een andere borg, Antoon van Nieuwenhove, was, zoals Denijs Metteneye, lid van het ambacht der zeepzieders waarvan hij deken was in 1479-1480.³⁴ Jan van Raveschoot en Jacob Sey zetelden meermaals in het bestuur van het ambacht der makelaars, net als Jan van Riebeke.³⁵ Pieter Bultinc was huidevetter en koopman.³⁶ Boudewijn Heindrickx was boekhouder van een gezelschap van ‘*coopmanscepe*’ dat bestond uit Alexander Moeschroen, Colard Mesdach en Robert le Gaigneur.³⁷ Bij Boudewijns dood dienden onder andere Hendrik Heindrickx (vermoedelijk diens broer), Cornelis de Boot en Jan de Keyt, zijn lopende zaken af te handelen.³⁸ De succesvolle compagnie van Alexander en diens broer Jan Moeschroen was actief in de suikerhandel met het eiland Madeira, zoals de compagnie van Maarten Lem.³⁹ De borgen en de ‘vrienden en magen’ van de drie gevangenen van Maximiliaan maakten dus deel uit van eenzelfde economische cluster die onderling verwant was en samen handel dreef.

De case-study van Wouter Ameyde, wiens boekhouding uit de eerste jaren van de zestiende eeuw bewaard bleef, toonde aan dat deze rijke koopman niet alleen een handeldrijvende ondernemer, maar tevens een belangrijk bankier en financier van economische operaties was. Lokale maar ook internationale handelaars haakten hun schuitje vast aan Brugse netwerken en handelscompagnieën die enerzijds de aangevoerde goederen naar het hinterland verscheepten en anderzijds regionale waar op de internationale markt brachten.⁴⁰ Wouter Ameyde was zeker niet de spil van de Brugse economie, maar hij behoorde toch tot voorname handelskringen te Brugge. De partij rond Willem Moreel bestond uit gelijkaardige handelaars, die misschien niet even welvarend waren als Wouter Ameyde, maar gezamenlijk toch over een aanzienlijk economische macht beschikten. Deze cluster was waarschijnlijk niet het enige handelsnetwerk dat op dergelijke wijze de Brugse economie droeg, maar het lijkt tijdens de regering van Maria van Bourgondië wel één van de voornaamste handelsnetwerken in de stad.

De economische welvaart die de partij rond Willem Moreel door de internationale, regionale en lokale handel had opgebouwd, stelde hen niet alleen in staat vrienden en magen, maar ook de overheid in moeilijke momenten bij te springen. In november 1477 bijvoorbeeld participeerden verscheidene leden van de partij rond Willem Moreel aan de lening van 40.000 lb. par. die Maximiliaan bij Brugse burgers en handelaars aanging. Willem Moreel leende 658

³³ Het betreft Denijs Metteneye, Antoon van Nieuwenhove, Maarten Lem en Cornelis Breydel (borg over Jan van Nieuwenhove); Jacob van Riebeke, Pieter Bultinc, Jacob Sey en Jan van Raveschoot (borg over Jan van Riebeke); Denijs van Hertsvelde, Maarten Lem, Boudewijn en Hendrik Heindrickx (borg over Willem Moreel).

³⁴ SAB: SR, 1479-80, 167v.

³⁵ Jan van Raveschoot in 1474 en 1478, Jacob Sey in 1472, 1477 en 1482 (Van den Abeele & Catry, *Makelaars en handelaars*, 138-9).

³⁶ Martens, *De opdrachtgevers van Hans Memling*, 17.

³⁷ SAB: PR, 1485-86, 93r.

³⁸ SAB: PR, 1492-93, 33r. Een nicht van Boudewijn Heindrickx zou de zoon van Cornelis de Boot huwen (Focke, *De familie Offhuis*, 144) en uiteindelijk diens residentie te Sint-Kruis (‘*Ter Spyckere*’) erven (De Clerck, *Kasteel De Spycker*, 232-3).

³⁹ SAB: KV, 828bis, 103; De Doppere, *Chronique*, 46 en Mus, *De compagnie Despars*, 98.

⁴⁰ Stabel, *Entre commerce international*, 98-9 en Van Houtte, *Makelaars en waarden*, 23-5.

lb. par., Maarten Lem 1200 lb. par. en Klaas van Nieuwenhove, Jan de Keyt en de gebroeders Jan en Cornelis de Boot leenden de vorst samen 750 lb. par. op kroonjuwelen.⁴¹ De partij rond Willem Moreel verstrekke ook de stad Brugge de noodzakelijke financiën om de oorlog tegen Frankrijk te kunnen ondersteunen. In de leningen die de stad Brugge, gezien de nood aan liquide middelen, bij zijn burgers aanging in het voorjaar van 1477, in juni 1478 en in mei 1480 droegen ook Willem Moreel, Maarten Lem, de gebroeders Cornelis en Jan de Boot, Klaas van Nieuwenhove en zijn zoon Jan, grote sommen bij.⁴² De partij rond Willem Moreel nam ook deel aan de talrijke rentenverkoop die de stad Brugge organiseerde tijdens de regering van Maria van Bourgondië.⁴³ Gezien hun vaststaande opbrengst waren deze renten bij inwoners een welkome investering waarmee ze zichzelf of hun familieleden in het onderhoud konden voorzien. De financiële en economische bovenlaag van Brugge was bij een stedelijke rentenverkoop steeds een gretige afnemer.⁴⁴

Hoe dan ook, de partij rond Willem Moreel financierde via leningen en de koop van renten de politiek van het Brugse bewind tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Een andere lucratieve investering, maar met een groter risico, was het pachten van stedelijke belastingen. Jan van Nieuwenhove fs. Klaas pachtte bijvoorbeeld in de schepenjaren 1476 en 1478 de belastingen die in de Brugse hallen werden geheven.⁴⁵ Hij of een naamgenoot pachtte eveneens enkele visserijrechten en de rechten op de issue van de stad.⁴⁶ Zowel de stedelijke als de vorstelijke overheid wendden zich dus tot de financiële reserves van de rijke Brugse handelaars om hun politiek ten uitvoer te brengen. Dit leidde in het geval van Willem Moreel en Maarten Lem tot een opname in het overheidsapparaat in het voorjaar van 1479. Maximiliaan rekende daarbij waarschijnlijk op de financiële steun van het bredere handelsnetwerk dat achter beide superintendanten school. Terecht, want zoals gezien leenden verscheidene van de buitenlandse kooplieden die met Willem Moreel en Maarten Lem handel dreven, grote bedragen aan de vorst.

Deze leningen en relaties tonen de financiële slagkracht van het handelsnetwerk rond Willem Moreel en Maarten Lem aan. Maar tevens onthullen leningen aan de vorst en de koop van stedelijke renten politieke macht. De beschrijving van de carrière van Willem Moreel had het reeds uitvoerig over zijn invloed in de hoogste overheidskringen, die de partij rond Willem Moreel in staat stelde lokale belangen op territoriaal niveau te behartigen. Willem Moreel en Maarten Lem waren in dat opzicht *'power brokers'* te Brugge, zoals andere financiële ambtenaren van de vorst dat in het verleden waren geweest.⁴⁷ In wat volgt gaan we dieper in op de lokale politieke macht van de partij rond Willem Moreel te Brugge. Door het

⁴¹ ADN: B 3495, 123686 (zie hoofdstuk A, paragraaf 2.3.3).

⁴² Willem Moreel leende 108 lb. par. in mei 1480, Klaas van Nieuwenhove leende 1200 lb. par. in 1477 en 144 lb. par. in mei 1480, zijn zoon Jan leende toen dezelfde som, Jan van Riebeke leende 60 lb. par. in juni 1478 en 72 lb. par. in mei 1480, de gebroeders de Boot leenden 240 lb. par. in 1477 en 120 lb. par. in juni 1478 en Maarten Lem leende 204 lb. par. in mei 1480 (SAB: SR, 1476-77, 27v en 31v; SR, 1480-81, 48r-49r, 188v, 189r, 190v en 197r).

⁴³ In de periode januari 1477-maart 1482 kochten de gebroeders Cornelis en Jan de Boot in totaal samen 288 lb. par. aan renten, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas 293 lb. par., Jan de Keyt 108 lb. par. en Jan van Riebeke 852 lb. par. (SAB: SR, 1477-78, 115v-126r; SR, 1478-79, 146r-150r en SR, 1481-82, 144r). Dit is de som die de persoon in kwestie na maart 1482 jaarlijks ontving (toen de opgesomde renten reeds aangekocht waren).

⁴⁴ Derycke, *The public annuity market*, 172.

⁴⁵ SAB: SR, 1476-77, 20r en SR, 1478-79, 31v.

⁴⁶ In het schepenjaar 1475 en 1478 pachtte een Jan van Nieuwenhove de rechten op de issue (SAB: SR, 1478-79, 31v en 1480-81, 167v). Het is mogelijk dat Jan van Nieuwenhove fs. Michiel (de ontvanger van de vorstelijke beden in 1478-80) deze taak voor zijn rekening nam. Hetzelfde geldt voor de rechten op de *'visscherye tusschen den thorren van den minnewatre upwaert streckende tote an de steenbrugge ende der hiltweere van Arssebrouc'* in de periode 1469-1479 (SAB: SR, 1476-77, 16r en SR, 1479-80, 26v).

⁴⁷ Zie bijvoorbeeld Lambert, *The duke, the city*, 92.

stadsbestuur via de aankoop van renten van financiën te voorzien, ondersteunde de rentenkoper onrechtstreeks de politiek die de stad voerde. Verschillende historici onderstreepten reeds de politieke motivatie van rentenkopers.⁴⁸ De omvang van de winst van een aankoop van een rente is immers niet van die aard om de financiële belangen van de koper in de aankoop hoger in te schatten dan diens politieke. De winst op de rente varieerde van penning acht (12,5 %) tot penning zestien (6,25 %). Speculatie op handel en op bijvoorbeeld korte-termijnleningen aan de overheid konden waarschijnlijk hogere winsten opleveren. Bovendien streek de koper van een rente pas winst op nadat de lening volledig terugbetaald was (in het geval van een rente aan penning zestien duurde dat zestien jaar). De politieke achtergrond van de rentenemissies van de stad Brugge onthult daarenboven nog een politieke intentie om een rente te kopen. Zonder de inkomsten uit de talrijk verkochte renten was de door het Brugse stadsbestuur gevoerde politiek tijdens de regering van Maria van Bourgondië, immers onuitvoerbaar. De emissie van een nieuwe rente diende steeds om politieke initiatieven van het stadsbestuur te ondersteunen – over de concrete initiatieven later meer. De aankoop van een rente was dus, naast een financiële, tevens een politieke daad. Ook al primeerde misschien bij sommige rentenkopers de financiële investering, de aankoop van een Brugse rente in de onderzochte periode verraadt eerder de intentie om het stadsbestuur in zijn politiek te ondersteunen.

Het financiële engagement van het handelsnetwerk rond Willem Moreel verraadt dus gedeeltelijk de politieke macht waarover het beschikte. Een blik op de carrière van de leden van de partij rond Willem Moreel leert dat ze een aanzienlijke hoeveelheid politiek kapitaal in Brugge verzameld had. Alle leden van de kern van de partij hadden tijdens de regering van Maria van Bourgondië het ambt van schepen in de stad Brugge bekleed. Een korte opsomming van de politieke functies die de vrienden en magen van Willem Moreel in de periode van april 1477, het moment van aantreden van de eerste schepenbank na de dood van Karel de Stoute, en het najaar van 1481, de opsluiting van Willem Moreel en Jan van Riebeke door Maximiliaan, uitgeoefend hebben, is indrukwekkend.⁴⁹ De partij rond Willem Moreel had jaarlijks minstens twee vertegenwoordigers in de Brugse magistraat. Gezamenlijk bekleedden alleen al Willem Moreel, Maarten Lem, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Jan de Boot, Jan van Riebeke en Jan de Keyt (de kern van de partij) zeventien functies in de vijf schepenbanken die in de periode van april 1477 tot en met september 1480 aangesteld werden.⁵⁰ In september 1481 werd de partij rond Willem Moreel uit de Brugse politiek geweerd – daarover later meer. Tot dan was de partij een vaste waarde in de Brugse politiek. Het politieke gewicht van de partij vergroot nog als we de aard van de politieke functies meetellen. In april 1477 werd Willem Moreel Brugs ontvanger en Jan de Keyt burgemeester van schepenen. In het stadsbestuur dat in september 1477 verkozen werd, bleef Willem Moreel ontvanger en werd Maarten Lem burgemeester. Het jaar erop vervulde Willem Moreel zelf de functie van burgemeester van schepenen, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas werd toen burgemeester van de ‘*commune*’. Jan van Riebeke was in 1478 ontvanger en het jaar erop burgemeester van schepenen – de burgemeester van de ‘*commune*’ heette in 1479 Jan de Boot. In 1480 kwam Maarten Lem opnieuw die eer toe, Jan de Keyt was toen eerste schepen. Tussendoor waren zowel Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Jan de Boot en Maarten Lem

⁴⁸ Een overzicht bij Boone, Davids & Janssens, *Urban public debts*, 10-1.

⁴⁹ We baseerden ons op de registers van de Brugse wetsvernieuwing en de gedigitaliseerde databank op basis hiervan die het Brugse stadsarchief bewaart (SAB: RW, 1468-1501, 78r-123r). Een Brugs schepenjaar begon op 2 september, behalve in 1477 en 1482, waarin naar aanleiding van de dood van de vorst een nieuwe schepenbank het licht zag. Beide schepenbanken werden in april verkozen en bleven in functie tot 2 september van hetzelfde jaar. Voor de duidelijkheid spreken we van de schepenbank of het schepenjaar van april 1477 en die van september 1477. Over de inhoud en het ontstaan van de specifieke functies verwijzen we naar Mertens, *Bestuursinstellingen van de stad Brugge*, 323-5 en Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 125-37.

⁵⁰ Namelijk 9 mandaten als schepen, 3 als ontvanger en 5 als hoofdman.

hoofdman van het zestendeel waarin ze woonden, dat was één van de zes administratieve wijken waarin Brugge onderverdeeld was.⁵¹

Naast belangrijke politieke functies oefenden de leden van de partij rond Willem Moreel eveneens kleinere bestuurlijke taken uit. Gezien hun kennis van zaken focusten de handelaars zich voornamelijk op het financiële en economische beleid in de stad. Jan van Riebecke bijvoorbeeld was tot januari 1477 ontvanger van de assizen van het graan.⁵² Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Jan van Riebecke en Jan de Boot inden in de jaren 1479-1481 de portie van de hertogelijke bedden die de stad Brugge in haar kwartier en het Brugse Vrije mocht lichten.⁵³ Jan de Keyt vertegenwoordigde de stad Brugge in het bestuur van de Blankenbergse watering, dit is de belangrijkste watering van het Brugse Vrije die Brugge omgordde en waar Jan de Keyt overigens een grote lap grond bezat.⁵⁴ In deze functie kon Jan de Keyt zijn persoonlijke belangen dus verdedigen, maar eveneens die van de Brugse handelselite, want het waterbeheer rond de stad speelde een belangrijke rol in de Brugse economie. Enerzijds diende de controle en herstelling van dijken de schade door overstromingen, zoals het graafschap in het najaar 1477 er één kende⁵⁵, in te dammen. Jan de Keyt hield bijvoorbeeld in 1480-1481 een boekhouding voor bedijkingen door de stad Brugge bij.⁵⁶ Anderzijds diende het onderhoud van de Zwingel de bereikbaarheid van Brugge te verzekeren. In juni 1481 reizen Jan de Keyt en Jan van Riebecke bijvoorbeeld naar Sluis, Cadzand en Wulpen ‘omme te vernemene de beteringhe van den Zwene’.⁵⁷ Ook op andere manieren kon de stad Brugge haar politieke invloed buiten de stadsmuren doen gelden. Een van haar belangrijkste politici, Maarten Lem, was opperduinherder van het graafschap Vlaanderen, en de Brugse burgemeester van de ‘commune’ zetelde vanaf april 1477 in de commissie die de magistraat van het Brugse Vrije verkoos. In 1478 was dat Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, in 1479 Jan de Boot.⁵⁸ De belangrijke politieke positie die de partij rond Willem Moreel in het Brugge van na 1477 bezette, had voor gevolg dat ze niet alleen een hand had in de verkiezing van de magistraat van het Brugse Vrije, maar er eveneens haar mannetjes kon binnenloodsen. Cornelis Metteneye, een neef van Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, zou tijdens de regering van Maria van Bourgondië, maar ook in de jaren erna, de politiek van de Brugse schepenen in het Vrije nauwkeurig uitvoeren.⁵⁹

Verschillende leden van de kern van de partij namen ook krijgskundige en representatieve taken op zich. Jan de Keyt en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas bijvoorbeeld controleerden de versterking van beide hertogelijke kastelen te Sluis in het voorjaar van 1479.⁶⁰ Laatstgenoemde was zelfs kapitein van Brugse troepen in Noord-Frankrijk tot aan de

⁵¹ Jan van Nieuwenhove fs. Klaas was hoofdman van het Sint-Janszestendeel in het schepenenjaar september 1477 en 1479, zijn zwagers Maarten Lem en Denijs Metteneye namen respectievelijk 1478 en 1480 voor hun rekening. Jan de Boot was hoofdman van het Sint-Niklaaszestendeel in september 1477 en 1480. Over de functie en de grenzen van de Brugse zestendelen: Ryckaert, *Brugge*, 89-91.

⁵² SAB: SR, 1476-77, 27r.

⁵³ Ze inden toen de bedde van 100.000 kronen in het kwartier van Brugge en het Brugse Vrije (SAB: SR, 1479-80, 171v en SR, 1480-81, 185r).

⁵⁴ Hij was er sluismeester van 1477 tot 1485 (zie de databank van Tim Soens over deze watering).

⁵⁵ De stormvloed van 1477 was één van de hevigste die het Vlaamse kustgebied sedert 1404 had geteisterd (Gottschalk, *Historische geografie*, I, 92-5).

⁵⁶ Voor bedijkingen te noorden van Brugge (SAB: SR, 1480-81, 181r). In 1481 zag Jan de Keyt polders en wateringen na, hij kocht koren voor de stad en hij voerde kleinere juridische taken uit (opgesomd op SAB: SR, 1480-81, 89v-90r).

⁵⁷ SAB: SR, 1480-81, 83v.

⁵⁸ SAB: SR, 1479-80, 61v en RAB: BVR, 216, 9r.

⁵⁹ Cornelis Metteneye was burgemeester van het Brugse Vrije in 1476 en schepen in 1477 en van 1479 tot 1481; hij was tijdens de regering van Maria van Bourgondië tevens kapitein van Middelburg (zie Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 235-6).

⁶⁰ SAB: SR, 1478-79, 71r.

slag bij Enguinegatte waar Maximiliaan hem voor zijn loyale militaire dienst ridderde.⁶¹ En uiteraard nam de partij rond Willem Moreel meermaals deel aan vergaderingen van de Leden en Staten van Vlaanderen, als Brugs schepen, of omdat de schepenbank hen als niet-schepen daartoe de opdracht gaf. Eind januari en begin februari 1478 bijvoorbeeld vertegenwoordigden burgemeester Maarten Lem, schepen Jan van Riebecke, ontvanger Willem Moreel, sluismeester Jan de Keyt en militair kapitein Jan van Nieuwenhove, samen met stedelijk pensionaris Antonis Louf, de stad Brugge toen de Vlaamse Leden te Gent met de vorst overlegden welke strategie de Vlaamse troepen dienden te volgen in een nieuw militair offensief en welke middelen de steden daarvoor zouden vrijmaken.⁶² Er werd ook over de ‘*materye van der munte*’ onderhandeld, een zaak waarvoor de partij rond Willem Moreel, gezien de economische en financiële gevolgen van de muntmanipulatie die eruit zou voortvloeien, waarschijnlijk niet ongevoelig was. De actieve aanwezigheid op de statenvergaderingen van Willem Moreel, Maarten Lem en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas zou uiteindelijk tot hun opname in vorstelijke dienst leiden. In 1479 benoemde Maximiliaan Willem Moreel en Maarten Lem tot superintendent, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas werd na de ridderslag in 1479 kamerheer en raadgever van de aartshertog.⁶³ In die functie maakte hij vanaf 1480 jaarlijks deel uit van de commissie die de magistratuur van de Vlaamse steden diende te vernieuwen.⁶⁴ Deze benoeming kon de politieke invloed van de partij rond Willem Moreel enkel vergroten.

In de kern van de partij rond Willem Moreel klitten economische welvaart, financiële slagkracht en politieke macht samen. De kern van de partij verzamelde dus een aanzienlijke hoeveelheid sociaal, economisch, cultureel en symbolisch kapitaal. De politieke macht van de partij rond Willem Moreel stelde haar in staat belangen te verdedigen en haar invloed in de stad, maar ook erbuiten, uit te breiden. En, omgekeerd, het omvangrijke sociaal kapitaal van het netwerk vergrootte de aanhang van het Brugse stadsbestuur. De rijkdom van het netwerk werd, onder andere via de participatie in rentenverkoop en stedelijke leningen, in de uitvoering van de stedelijke politiek geïnvesteerd. Het maatschappelijke kapitaal van de partij rond Willem Moreel stond dus in een dialectische relatie met de politieke macht die ze in de stad uitoefende. Uiteraard was de partij niet de enige speler in de Brugse politiek – doorheen dit hoofdstuk zullen gelijkaardige politieke machtsgroeperingen opduiken. Het bijzondere aan de partij rond Willem Moreel is haar politieke band met de hogere overheid. Door de opname in vorstelijke dienst in 1479 steunden Maria en Maximiliaan de partij in haar claim op de Brugse schepenzetels. Het vorstenpaar had alle baat bij een stabiel politiek klimaat in één van de rijkste steden van het Bourgondische rijk. Zonder de politieke steun van de partij rond Willem Moreel was het voor de vorst erg moeilijk om aanspraak te maken op het voor de staat broodnodige geld dat te Brugge circuleerde. Zowel de Brugse stadsfinanciën als de fondsen van inlandse en vreemde handelaars waren voor de vorst vlot beschikbaar indien hij de partij rond Willem Moreel in zijn beleid betrok. Tot eind 1481 zou deze samenwerking tussen de vorst en de partij rond Willem Moreel standhouden.

Eigen aan de geschiedenis van partijen is dat ze interageren met politieke gebeurtenissen. Meer nog, sommige partijen kunnen, zoals sociale netwerken, ontstaan tijdens politieke conflicten. Het is duidelijk dat de persoonlijke aanval van Maximiliaan op Willem

⁶¹ *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 19; SAB: SR, 1476-77, 58v-59r; SR, 1477-78, 53r-v en 160v.

⁶² Blockmans, *Handelingen van de leden*, 49-52.

⁶³ SAB: SR, 1479-80, 172r en CA, 2, 321v.

⁶⁴ Vanaf 1478 vernieuwde Jan van Nieuwenhove fs. Klaas reeds jaarlijks de magistratuur van het Brugse Vrije (RAB: BVR, 215, 9r; 216, 9r en 217, 6r). In 1480 stelde Maximiliaan hem aan als commissaris voor de wetsvernieuwing van de Vlaamse magistraten – een functie die hij tot juli 1485 zou uitoefenen (RAB: AW, 1478, zie ook SAB: SR, 1480-81, 158r en SR, 1481-82, 151r). In 1481 was hij ook de vorstelijke vertegenwoordiger op de schepenverkiezing te Ieper en te Gent (KB: M 103, II en SAG: 400, 27, 310r).

Moreel in 1481 de samenhang van de partij rond Willem Moreel versterkt heeft. Ook de samenwerking met Maximiliaan in de voorafgaande jaren had de macht en de invloed van de partij rond Willem Moreel danig uitgebreid. Maar toch hebben Maximiliaans gunsten, noch diens persoonlijke aanval op de superintendent de partij rond Willem Moreel ‘gemaakt’. Uit het voorafgaande blijkt immers dat de economische en verwantschappelijke banden tussen de verscheidene leden van de kern van de partij rond Willem Moreel reeds vóór 1477 waren gesmeed. Bovendien hadden verscheidene pionnen uit de kern van de partij toen reeds politieke macht.⁶⁵ Toch vormde deze groep ‘vrienden en magen’ nog geen partij vóór het overlijden van Karel de Stoute in 1477. In wat volgt, argumenteren we dat de opstanden van 1477 de partij rond Willem Moreel gevormd hebben. Meer nog, de Brugse opstand van 1477 schiep kansen die Willem Moreel en de leden van de kern van zijn toen ontstane partij met beide handen hebben gegrepen. Hoe ging dat in zijn werk?

1.2 De Brugse stadsfinanciën tijdens de regering van Karel de Stoute (1467-1476)

De (schaarse) studies naar de sociale en economische achtergrond van Brugse schepenen uit de late Middeleeuwen tonen aan dat de Brugse politiek ook vóór de regering van Maria van Bourgondië beheerst werd door een zeer kleine groep van rijken die zijn kapitaal uit de handel had geput.⁶⁶ De commerciële burgerij domineerde in de volle en de late Middeleeuwen de Brugse politiek, enkel een opstand van de ambachten tegen de heersende klasse kon deze oligarchie doorbreken.⁶⁷ Regimes van ambachten hielden hooguit enkele jaren stand, al was het de ambachten in de nasleep van 1302 gelukt ook te Brugge aan het stadsbestuur te participeren. Hun vertegenwoordiging in de schepenbanken werd permanent, maar de Bourgondische hertogen hadden hun invloed op het Brugse beleid proberen te beperken. De onderdrukking van de Brugse opstand tegen het centrale gezag in 1436-1438 bijvoorbeeld had hertog Filips de Goede de kans gegeven om de Brugse autonomie en de politieke inspraak van de ambachten danig te doen slinken.⁶⁸ In mei 1452 vond in de stad een kleine schermutseling plaats toen de Gentse troepen Brugge belegerden, maar een aantal hertogelijke vertegenwoordigers en de Brugse schepenen konden verhinderen dat de Brugse ambachten toen politieke rechten verkregen.⁶⁹ Dat de inauguratie van Karel de Stoute in 1467 in tegenstelling tot in Gent en Mechelen te Brugge niet gepaard ging met politiek protest, bewijst nogmaals dat de Brugse elite een stevige controle over de ambachten had en dat die groeperingen de heerschappij van vorst en elite niet openlijk durfden te contesteren – indien er hierover al een onvrede was. De oligarchie van de kapitaalkrachtige ondernemers en handelaars hield Brugge aan de vooravond van de dood van Karel de Stoute stevig in handen.

De Brugse bestuurders vonden een belangrijke partner in de Bourgondische hertog, die hen ondersteunde in de heerschappij over de stad. De nauwe samenwerking tussen de Vlaamse graven, later de Bourgondische hertogen, en de Brugse elite leverde de vorst immers flink wat geld op. Maximiliaan van Oostenrijk zette de politiek voort die Filips de Stoute en Jan zonder Vrees hadden opgebouwd.⁷⁰ In ruil voor economische privileges en politieke steun

⁶⁵ Willem Moreel was schepen in 1472 en 1475, Maarten Lem was burgemeester in 1467 en 1472, Jan de Boot was ontvanger in 1476, schepen in 1474 en raadslid in 1466, 1470 en 1472, Jan van Riebecke was ontvanger in 1474 en raadslid in 1465 en 1470, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas raadslid in 1472 en ontvanger in 1474, Jan de Keyt had nog nooit een functie in de Brugse magistratuur uitgeoefend voor hij burgemeester werd in april 1477.

⁶⁶ De Meyer, *De sociale structuren*, 78; Blockmans, *Nieuwe gegevens*, 154; Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, 297-9; Vanhaverbeke, *De reële machtsstructuren*, 53-4 en Dumolyn, *De Brugse opstand*, 105-15.

⁶⁷ *Ibidem*, 340-1 en Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen*, 35-40.

⁶⁸ Blockmans, *La répression de révoltes*, 8-9 en Dumolyn, *De Brugse opstand*, 267-95.

⁶⁹ Haemers, *De Gentse opstand*, 301-3.

⁷⁰ Lambert, *The city, the duke* voor een case-study.

verleende de Brugse elite de hertogen een makkelijke toegang tot de Brugse geldpotten. De Bruggelingen waren, zowel wat privaat als openbaar krediet betreft, de grootste geldschieder van de hertogen in het graafschap Vlaanderen. Precieze cijfers voor de regeerperiode van Karel de Stoute ontbreken echter. De reconstructie van de leningen die Maximiliaan met handelaars uit Brugge afsloot, toonde aan dat een intensief onderzoek in alle overheidsarchieven hiervoor nodig is. In wat volgt, beperken we ons tot een overzicht van de gevolgen van het beroep dat Karel de Stoute op het openbaar krediet van Brugge deed. De kosten voor de oorlogen van Karel de Stoute en de hoge schuldenlast van de hertog, zoals bijvoorbeeld bij Tomasso Portinari⁷¹, noopten de financiële administratie verregaand beroep te doen op de openbare financiën van de steden in de Nederlanden. Net als het beleid van zijn schoonzoon Maximiliaan, zou de financiële politiek van Karel de Stoute aanleiding geven tot protest in de grote Vlaamse steden. Welke maatregelen nam de administratie van Karel de Stoute te Brugge en wat waren hiervan de politieke gevolgen?

Het Transport van Oudenburg uit 1408, de repartitieschaal van de Vlaamse beden, bepaalde dat Brugge 15,71 % van elke bede die door de Drie Leden van Vlaanderen werd goedgekeurd, voor haar rekening nam.⁷² De overheidsmacht had doorheen de vijftiende eeuw aan deze repartitie gesleuteld, maar het aandeel van Brugge en Gent bleef tijdens de regering van Karel de Stoute gelijk. Enkel Ieper kon zijn bijdrage in 1474 bijna met de helft verminderen, haar kwartier zou voor deze meerkost opdraaien.⁷³ Op 28 september 1476 zou de financiële administratie van Karel de Stoute het Transport van Oudenburg nogmaals herzien, met het oog op een optimalisering van de inning en een mogelijke meeropbrengst. Toen werd de verdeling in het Brugse Vrije herschikt.⁷⁴ De dood van de hertog hinderde echter de toepassing van de nieuwe verdeelsleutel. De Vlaamse Leden maakten deze in 1477 ongedaan. Het Vlaams privilege keerde terug naar de oorspronkelijke repartitie van 1408.

Aangezien de Vlaamse Leden in de periode 1467-1476 een groot aantal beden op korte termijn goedkeurden, kenden de Brugse uitgaven aan de vorst toen een hoog niveau (tabel 2).

| Schepenjaar | Aandeel van de uitgaven |
|-------------|-------------------------|
| 1467-1468 | 10,72 |
| 1468-1469 | 31,45 |
| 1469-1470 | 32,75 |
| 1470-1471 | 33,22 |
| 1471-1472 | 17,85 |
| 1472-1473 | 24,15 |
| 1473-1474 | 25,74 |
| 1474-1475 | 29,53 |
| 1475-1476 | 41,82 |
| Gemiddeld | 27,47 |

Tabel 2: de Brugse uitgaven aan Karel de Stoute (1467-1476).⁷⁵

⁷¹ Boone, *Apologie d'un banquier*, 47-52.

⁷² Gent betaalde 13,78 %, het Brugse Vrije 11,90 % en Ieper 8,58 % (Zoete, *De beden in het graafschap*, 93-5 en Prevenier, *De beden in het graafschap*, bijlage I).

⁷³ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 418-20.

⁷⁴ *Ibidem*, 420 en Priem, *Précis analytique des documents*, III, 209-18.

⁷⁵ Een Brugs schepenjaar startte op 2 september (bron: de Brugse stadsrekeningen, jaarlijkse post 'uutghegheven van onsen gheduchten heere').

Gemiddeld besteedde de stad Brugge 27,47% van haar uitgaven aan hertog Karel de Stoute (dat was gemiddeld 29,06% van haar jaarlijkse inkomsten). Voornamelijk in de begin- en de eindjaren van de regering van Karel de Stoute ligt deze bijdrage hoog (van een derde tot twee vijfden van de uitgaven vloeiden naar de hertogelijke schatkist). Als we vergelijken met de regering van Filips de Goede, dan gaf de stad Brugge 8,4% meer van haar inkomsten uit aan Karel de Stoute dan aan diens vader.⁷⁶ Daarnaast besteedde de stad ook onrechtstreeks geld aan de politiek van de hertog. Voor een volledige en contante uitbetaling van een portie van een goedgekeurde bede leende Brugge geld bij particulieren of verkocht ze dikwijls een stedelijke rente die de schulden van de stad deed ophopen. De schuldeiser veranderde alleen maar van naam.⁷⁷ Indien we ook de schulden en de afbetaling aan de renten in rekening brengen dan lag de totale betaling aan de vorstelijke schatkist nog een stuk hoger. Merlevede berekende dat jaarlijks gemiddeld 43,8% van de Brugse uitgaven aan Karel de Stoute getransfereerd werd. Dat was bijna het dubbel als aan Jan zonder Vrees en een klein derde meer dan aan Filips de Goede.⁷⁸ De druk van de vorst op de schatkist was dus tijdens de regering van Karel de Stoute toegenomen.

De traditionele inkomsten van de stad Brugge volstonden niet om de hogere kosten te dragen. Verscheidene financiële en fiscale maatregelen maakten de betalingen van de beden, en dus onrechtstreeks de vorstelijke politiek, mogelijk. Naast de uitgave van stedelijke renten hielden ook de verpachting van stadsfuncties, besparingen, leningen en de verhoging van oude of de invoering van nieuwe belastingen de Brugse boekhouding in evenwicht. Maar leningen en renten waren een noodoplossing, want deze ‘lapmiddelen’ verschoven enkel de kosten naar een ander jaar. In de periode 1467-1476 verkocht de stad bijvoorbeeld acht maal een rente met de stedelijke inkomsten als onderpand, die telkens aan de vorst werden doorgestort.⁷⁹ Deze politiek leverde de stad in eerste instantie een forse som geld op, maar stapelde de schuld op. In het boekjaar van september 1475 tot september 76 (dat het laatste volledige regeringsjaar van Karel de Stoute bevat) was Brugge in totaal 3156 lb. 10 s. 3 d. gr. verschuldigd aan de kopers van deze renten, tegenover 1714 lb. 6 s. 4 d. gr. in 1467 – een stijging van 54%.⁸⁰ De vorstelijke politiek heeft de stad Brugge (en ook Gent op een gelijkaardige wijze) met een grote schuldenberg opgezaaid die de impact van de hogere uitgaven aan beden vergrootte. Gezien haar omvang en haar permanent karakter heeft de bestuurlijke elite denkkelijk expliciet voor de opstapeling van een lange-termijnschuld gekozen. Jaarlijks besteedde de stad Brugge een groot deel van haar inkomsten aan de uitbetaling van de renten die ter ondersteuning van de vorstelijke politiek waren verkocht. Met de talrijke renteverkopen werd een zichzelf bestendigend systeem in de stadsfinanciën geïntroduceerd dat deze direct met de vorstelijke schatkist verbond. De politiek van de Gentse vertrouwelingen van Karel de Stoute was niet anders.⁸¹

⁷⁶ Gemiddeld gaf Brugge jaarlijks 19,07% van haar inkomsten uit aan Filips de Goede tegenover 27,47% aan Karel de Stoute (berekend aan de hand van de cijfers in Zoete, *De beden in het graafschap, Tabel Brugge*).

⁷⁷ Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 568. De hiernavolgende cijfers vindt men daar terug.

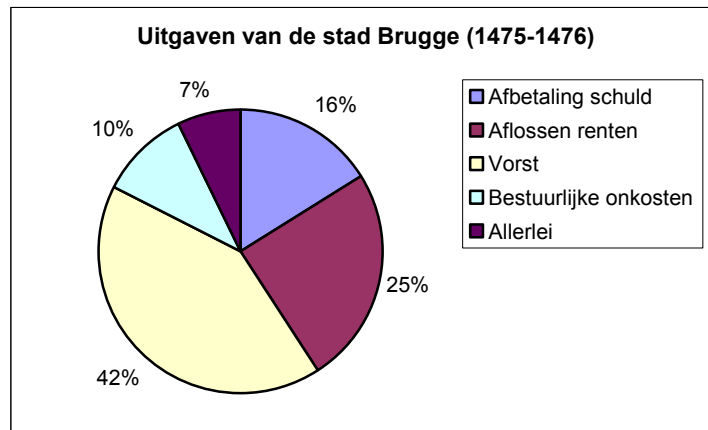
⁷⁸ Toen betaalde Brugge respectievelijk 23,5% en 35,1% van zijn uitgaven aan de vorst (*ibidem*, 573). Het grote verschil met de betalingen aan Jan zonder Vrees en Filips de Stoute ligt in de gelijkmatige spreiding van de Brugse betalingen aan Karel de Stoute. Tijdens de periode 1405-1419 schommelde de omvang van de betalingen heel sterk. In sommige schepenjaren onder beide hertogen werd zelfs twee derden van de inkomsten van de stad in de hertogelijke schatkist overgeheveld, in andere heel wat minder, soms zelfs niets (Prevenier, *De beden in het graafschap*, 359).

⁷⁹ Namelijk in november 1470, mei, juni en oktober 1472, november 1473, november 1474, augustus 1475 en maart 1476 (SAB: SR, 1476-77, 97r-112v en Derycke, *The public annuity market*, 178). Op 2 januari 1477 zou de financiële administratie van Karel de Stoute nogmaals een rentenverkoop goedkeuren (van 200 lb. gr. aan penning negen), maar deze is gezien de omstandigheden niet doorgedaan (SAB: PO, 1141).

⁸⁰ SAB: SR, 1467-68 en SR, 1475-76.

⁸¹ Boone, *Plus deuil que joie*, 22.

In het vermelde ‘laatste’ volledige boekjaar tijdens de regering van Karel de Stoute (van 2 september 1475 tot 1 september 1476), besteedde de stad niet minder dan 82,56% van haar uitgaven voor de uitbetaling van rechtstreekse en onrechtstreekse schulden aan de vorst (grafiek 11). Dit was dan wel een uitzonderlijk hoog aandeel, maar het was wel het schepenjaar dat aan de Brugse opstand van 1477 voorafging.



Grafiek 11: procentuele analyse van de uitgaven van de stad Brugge (schepenjaar 1475-1476).⁸²

42% van de uitgaven van dit boekjaar vloeiden rechtstreeks naar de vorstelijke schatkist (namelijk de betaling van de zevende penning, porties van beden en andere verschuldigde renten⁸³). Een kwart van de uitgaven vergoedde de kopers van stedelijke renten. 16 % van de uitgaven werd besteed aan de afbetaling van schulden van leningen die de stad in de voorgaande jaren was aangegaan, hoofdzakelijk om vorstelijke beden vooruit te betalen. Er restte de stad nog maar ongeveer 17% om kosten voor ceremonies, openbare werken en bestuurlijke uitgaven zoals voor salarissen, de brandweer, gezantschappen en dergelijke, te dekken. Het Brugse stadsbestuur hanteerde een politiek model waarin haar eigen beleidsruimte erg smal werd. De vorst daarentegen kaapte een omvangrijk deel van de stadsfinanciën weg. In dezelfde periode ging ook Gent na de bestraffing van haar opstand in 1453 onder eenzelfde regime gebukt.⁸⁴ Karel de Stoute had Brugge geen gelijkaardige bestraffing opgelegd, maar de financiële politiek van de stad werd op dezelfde wijze aan banden gelegd.

⁸² Bron: SAB: SR, 1475-76. De Brugse inkomsten en uitgaven van het daaropvolgende schepenjaar (van 2 september 1476 tot 18 april 1477) werden opgenomen in één rekening voor de periode van 2 september 1476 tot 1 september 1477. De schepenbank van september 1476 noch die van april 1477 brachten een aparte rekening voort, waardoor een klaar zicht op de inkomsten en uitgaven van het laatste stadsbestuur dat op last van Karel de Stoute werd benoemd (die van september 1476) ontbreekt.

⁸³ Namelijk de rente van 800 lb. gr. voor de zevende penning, het ‘tort le conte’, een bedde die in 1474 goedgekeurd werd, de bedde voor Margaretha van York, inkomsten uit de verkoop van de in 1470 toegestane losrente, een bedde van 2500 en één van 30.000 ridders voor de oorlogen van Karel de Stoute, een bedde van 500 ridders voor het levensonderhoud van diens dochter Maria en één van 500 ridders voor Antoon van Bourgondië. De in 1475 door de Vier Leden goedgekeurde bedde van 127.000 ridders kende geen betaling in dit schepenjaar (SAB: SR, 1475-76, 123v-125r).

⁸⁴ Na de rentenverkoop om de in de Vrede van Gavere opgelegde boete te betalen, slopte de uitbetaling van de stedelijke renten meer dan de helft van de Gentse inkomsten op (Boone, *Geld en macht*, 64).

Rentenkopers en schuldenaars hadden alle belang bij gezonde stadsfinanciën en aangezien het merendeel onder hen tot de rijke bestuurslaag van Brugge behoorde⁸⁵ valt het makkelijk te verklaren waarom het Brugse stadsbestuur beroep deed op besparingen en buitengewone inkomsten om de stedelijke boekhouding te doen kloppen. De boekhoudkundige middelen om de stadsrekening in evenwicht te houden, zijn velerlei. Bij een korte bespreking ervan willen we in de eerste plaats nagaan of de verhoogde greep van de vorst op de stedelijke schatkist ook met een verhoging van de belastingdruk gepaard ging. De stad betaalde in het geheel méér belastingen dan ooit tevoren aan de vorst, maar de vraag daarbij is wie voor deze meerkost opdraaide. Stak de Brugse elite een tandje bij of schoof ze het koekoeksjong door naar de minder gegoede groeperingen van de samenleving?

Om de hoge schuldenlast van beden en renten te drukken, sloot het Brugse stadsbestuur op 26 augustus 1475 een nieuwe ‘bestuursovereenkomst’ voor de komende zes jaar met de hertog en zijn administratie.⁸⁶ We noemen dit document de Brugse ‘restrictie’ van 1475 omdat het overeenstemt met gelijkaardige ‘restricties’ die de Bourgondische hertogen uitvaardigden om lonen van personeel te reduceren.⁸⁷ De restrictie van 1475 bepaalde dat alle bestuurlijke functies waarover de stad beschikte, voor de termijn van zes jaar zouden verpacht worden ten voordele van de stadskas. Bovendien had de restrictie ook besparingen op het oog, maar deze waren niet willekeurig. Behalve beide burgemeesters en vijf klerken zou de Brugse magistraat voortaan geen loon meer ontvangen. Enkel tijdens de jaarlijkse Sint-Donaasprocessie zouden burgemeesters en schepenen nog gepaste kledij ontvangen, maar voor het overige kregen ze geen vergoeding meer uit de stadskas. Deze maatregelen verlichtten de druk op de Brugse stadsfinanciën, maar ze bevestigden evenzeer de greep van de rijke bestuurskliek op de stedelijke functies. Enkel gefortuneerde personen konden nog een politiek mandaat bekleden, hetzij omdat ze over de nodige financiën beschikten om het te kopen, hetzij omdat ze een andere inkomstenbron hadden om in hun levensonderhoud te voorzien. Reeds vóór de uitvaardiging van de restrictie was te Brugge een oligarchie aan de macht, de nieuwe beleidsdaad bestendigde dus deze heerschappij. Te Gent had Karel de Stoute in 1468, ter bestraffing van de opstand van een jaar voordien, een gelijkaardig bestuursreglement uitgevaardigd.⁸⁸ In de belangrijkste steden van Vlaanderen had de hertog door middel van een politieke restrictie een nieuwe hefboom op inspraak van onderuit geïnstalleerd.

Bovendien verbood het document dat de stad voortaan nog geschenken of steekpenningen zou geven. Daarmee raakte de Brugse restrictie aan een belangrijke pijler van de stedelijke politiek, namelijk deze van de informele beïnvloeding van overheidspolitici. Jarenlang had de stad Brugge, net als Gent, talrijke fondsen geïnvesteerd in welwillende functionarissen die in ruil voor een gift de vorstelijke besluitvorming in het voordeel van de stad ombogen.⁸⁹ Indien de rijke Brugse politici het overheidsapparaat van haar gelijk wenste te overtuigen, dan stonden haar vanaf augustus 1475 niet meer de traditionele *pots-de-vin* ter beschikking. Waarschijnlijk verdween de corruptie niet door de afkondiging van deze maatregel – die niet de eerste in zijn soort was⁹⁰ – maar het document kortwiekte toch de

⁸⁵ Derycke, *The public annuity market*, 171-7.

⁸⁶ Uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 97-9.

⁸⁷ In 1468 vaardigde Karel de Stoute een gelijkaardig document voor Gent uit (Boone, *Législation communale*, 146) en in 1407 had diens grootvader Jan zonder Vrees de stad Brugge reeds een ‘*Calfvel*’ met restrictieve maatregelen opgedrongen (Fris, *Het Brugsche Calfvel*, 58-63 en Dumolyn, *De Brugse opstand*, 129-43).

⁸⁸ Fris, *La restriction de Gand*, 76-88 en Boone, *Législation communale*, 147-51.

⁸⁹ De politiek van de Vlaamse steden was doordrongen van deze typisch middeleeuwse geschenkcultuur (Damen, *Corrupt of hoofs gedrag*, 92-3; Blockmans, *Corruptie, patronage, makelaardij*, 236-40; Boone, *Dons et pots-de-vin*, 471-2 en Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 105-13).

⁹⁰ In 1446 vaardigde Filips de Goede bijvoorbeeld een mandament tegen corruptie uit (Espinass, Verlinden & Buntinx, *Privilèges et chartes*, I, 30).

stedelijke middelen om op de politiek van de overheid te drukken. De hertog behaalde dus op verschillende fronten een overwinning. Enerzijds gaf de restrictie van 1475 de Brugse stadsfinanciën wat meer ademruimte, met de bedoeling de betaling van beden te vergemakkelijken. Anderzijds verstevigde de traditionele bestuurselite zijn greep op het beleid door een politiek mandaat buiten het bereik van niet-rijken te stellen. Maar tevens legde de hertog een hypotheek onder de autonomie van het stadsbestuur door (nogmaals) omkoping te verhinderen. In de ogen van de hertog zou de Brugse stadsmagistraat voortaan bestaan uit dociele rijken.

Maar we mogen niet vergeten dat Karel de Stoute de restrictie van 1475 enkel bekrachtigde nadat een Brugse vertegenwoordiging hem deze ter goedkeuring had voorgelegd.⁹¹ Uit een discussie op het proces van Willem Moreel, Jan van Riebeke en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas in februari 1482 valt af te leiden hoe het document tot stand kwam. Toen beschuldigde Maximiliaan de drie Bruggelingen ervan politieke obstructie op de statenvergadering van de Vlaamse Leden in augustus 1475 te Valenciennes gevoerd te hebben. Karel de Stoute had toen, na de schandelijke nederlaag te Neuss, de Vlaamse steden een nieuwe bede van 100.000 ridders verzocht om zijn oorlogen verder te zetten.⁹² Deze bede werd uiteindelijk goedgekeurd door de Brugse vertegenwoordiging onder leiding van burgemeester Jan Barbesaen, maar in het kader van deze onderhandelingen zou er een kleine schermutseling plaatsgevonden hebben. Maximiliaan beschuldigde Willem Moreel in februari 1482 ervan om, in samenspraak met de Brugse ambachten, nieuwe privileges voor de goedkeuring van de bede te hebben geëist. Hiermee doelde Maximiliaan op de Brugse restrictie van augustus 1475 die Willem Moreel in de handen van de toenmalige tesorier van de stad, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, zou hebben gestopt. Jan van Nieuwenhove reisde daarop naar Namen om de hertog het document te laten goedkeuren.⁹³ Willem Moreel ontkende in zijn verdediging op dit proces wel elke persoonlijke betrokkenheid bij het voorval, maar niet dat het had plaatsgevonden. Hij voegde zelfs toe dat na de aanvraag van de bede op de Ledenvergadering te Valenciennes een door het stadsbestuur samengestelde commissie van 48 personen door de Brugse magistraat verkozen was om de restrictie op te stellen. Op hetzelfde proces gaf Jan van Nieuwenhove toe dat hij te Namen de Brugse restrictie aan de hertog en de kanselier had overhandigd. Ook de andere tesorier van de stad in augustus 1475, Jan van Riebeke, werd door de aartshertog van medeplichtigheid beschuldigd. Waarschijnlijk terecht, want ongetwijfeld waren zowel Jan van Nieuwenhove fs. Klaas als Jan van Riebeke, als trossiers, betrokken bij het ontwerp van de restrictie die als

⁹¹ De restrictie vermeldt dat de stad Brugge het document aan hem had voorgelegd: '*nous, avoir receu l'umblé supplication de noz bien amez les hoofmains, doyens et jurez de nostre ville de Bruges, tant en leurs noms que pour et ou nom du corps et de toute la communaulté de nostre dicte ville de Bruges*' (Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 97).

⁹² Blockmans, *Handelingen van de leden (1467-1477)*, 263-4.

⁹³ De procureur van Maximiliaan verhaalde als volgt. '*Il apparissoit aussy estoit vray que sur ce que icelui feu seigneur [Karel de Stoute] fist requerir aux membres de son pays de Flandres certain aide pour subvenir a ses affaires, les dits Guillaume Morel, messieur Jehan de Nieuwehove et autres leurs adherens, eulx demonstans rebelles et desobeissans, et pour empeschier et retarder le dit ayde, firent et construisierent certains billetz contenans pluseurs poins et articles tendans affin de obtenir nouveaulx privileges exorbitans et desraisonnables, pour par le moyen d'iceulx avoir le total gouvernement de la dicte ville de Bruges. Lesquelz billetz le dit Guillaume baillia et fist baillier aux neuf doyens qui lors estoient en la ville de Bruges, les aucuns des dits billetz furent aussy par le dit Guillaume et ses consors baillez au dit messieur Jehan qui prend la charge d'aller vers feu mon dit seigneur pour obtenir le contenu d'icelui par fourme de privilege. Et se delibererent iceulx Morel, Nieuwenhove et leurs complices non consentir en ce que feu mon dit seigneur, lors vivant, requeroit jusques ad ce qu'ilz auroient obtenu les dits privileges telz qu'ilz desiroient*' (SAB: CA, 2, 322r). Karel de Stoute bevond zich van 23 augustus tot 1 september 1475 in Namen (Vander Linden, *Itinéraires de Charles*, 69), waar de bestuursovereenkomst met de stad werd goedgekeurd (Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 99).

eerste doel had de stadsfinanciën te saneren. Ook al heeft Willem Moreel zelf misschien weinig met de inhoud van het document te maken, een aantal leden van de kern van de latere partij heeft vermoedelijk een verregaande verantwoordelijkheid bij de totstandkoming ervan.

Dat enkele personen uit de entourage van Willem Moreel gedeeltelijk aansprakelijk zijn voor de restrictie van 1475 hoeft, gezien hun vermogen en hun carrière, weinig verwondering te wekken. De personen in kwestie behoorden tot de Brugse economische elite en de tekst vergrootte nog de greep van deze elite op de stedelijke politiek. Maar dat de restrictie de hoofdmannen en de dekens van de ambachten eveneens als opstellers van het document vermeldt, lijkt tegenstrijdig met de inhoud. Wie tot de groep van 48 personen behoorde die zich akkoord verklaard hebben met de restrictie is niet te achterhalen. Aangezien het Brugse stadsbestuur deze groep had samengesteld, kunnen we vermoeden dat de tegenstanders van het regime geen kans kregen hun politieke eisen kenbaar te maken. Bovendien valt op dat het merendeel van de hoofdmannen en de dekens van de ambachten tot de rijke groep van handelaars, ondernemers en kooplieden behoorde die in de voorbije jaren het bewind te Brugge hadden gemaakt.⁹⁴ Dat ze de bestuursovereenkomst hebben opgesteld, of althans hebben goedgekeurd, bevestigt bovendien de vaststelling dat ‘de groep van 48’ tot de toplaag van de Brugse samenleving behoorde. Ze waren het in ieder geval eens dat Brugge voortaan bestuurd zou worden door vermogende politici. Het toont nogmaals aan hoe diep de politieke macht van de Brugse elite geworteld was. De restrictie van 1475 bevroor een bestaande politieke situatie en verzekerde het stadsbestuur (en de hertog) van een stabiel regime dat de belangen en wensen van een rijke handelselite behartigde.

Welk fiscaal beleid voerde de Brugse oligarchie? Zoals in menig andere West-Europese stad in de late Middeleeuwen vormde inkomsten uit indirecte belastingen een stevige en noodzakelijke steunpilaar voor de Brugse stadsfinanciën.⁹⁵ Nog geen jaar na zijn inauguratie stemde Karel de Stoute in met een verhoging van de Brugse verbruiksbelasting.⁹⁶ De heffing op de verkoop van Brugs bier (de ‘*keyte*’ of kuit) verhoogde van 6 groten per ton tot 14 groten, van vreemd bier van 16 tot 32 groten, en van ‘*klein bier*’ (dit is bier met een lagere dichtheid) van 2 tot 3 groten. Het stadsbestuur verhoogde ook de heffing op wijn, die op Franse import bijvoorbeeld verdubbelde van een halve tot één groot, andere tarieven bleven op het hoge niveau dat na de vorige Brugse opstand, sinds 1439, ingesteld was.⁹⁷ De hertog gebod dat deze nieuwe taksen zestien jaar in voege zouden blijven, behalve voor een aantal leden uit de hofhouding. De hertog zelf, maar ook zijn directe entourage (zoals Adolf van Kleef en Lodewijk van Gruuthuze) en de Brugse burgemeesters Maarten Lem en Filips Metteneye kregen elk jaar een bepaald aantal onbelaste tonnen wijn of bier voor eigen gebruik.⁹⁸ De belangrijkste personen uit de hofraad en de meegaande Brugse burgemeesters ontsnapten dus (gedeeltelijk) aan de verhoging van de assizen. Daarmee hoopte Karel de Stoute zich ook in de toekomst van hun trouw te verzekeren. De tarieven van de heffing op wijn, Brugs bier en vreemd bier bleven tijdens de verdere regering van Karel de Stoute ongewijzigd.

⁹⁴ We verwijzen naar de prosopografische fiches in bijlage die bijvoorbeeld aantonen dat de Brugse hoofdmannen (Jacob de Witte, Jan de Vos, Jan Dhond, Pauwels Lanezuene, Jan de Vleeschauwere en Willem Houtmaert) geroutineerde en gefortuneerde politici waren. Tezamen hadden ze, vóór hun aanstelling in september 1474, reeds 33 politieke mandaten in de stad Brugge uitgeoefend.

⁹⁵ Zoete, *De beden in het graafschap*, 174-7 en Boone, *Triomferend privé-initiatief*, 113.

⁹⁶ SAB: CA, 13, 240r (18 maart 1468). Een verhoging van de verbruiksbelasting te Brugge diende de goedkeuring weg te dragen van de Vlaamse graaf (Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 213-4).

⁹⁷ Dat was een halve groot per stoop (ca. 2,2 liter) Rijnlandse wijn, één groot voor ‘*corte*’ wijn en een vierde van de verkoopprijs voor ‘*hete*’ wijn (*ibidem*, 214-5 en 231-2 i.v.m. de heffing op het Brugs bier).

⁹⁸ Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 92-3. Ook te Gent was het personeel van vorstelijke instellingen vrijgesteld van stedelijke belastingen (Boone, *Geld en macht*, 128-9).

Tabel 3 toont aan dat in de periode van september 1468 tot september 1476, dat zijn de Brugse schepenjaren onder Karel de Stoute waarin de hoge tarieven voor de verbruiksbelasting op wijn en bier dezelfde bleven, gemiddeld 71,94% van de ontvangsten van de stad Brugge uitmaakten – dat is ongeveer een zelfde percentage als te Gent.⁹⁹ Het hoofdaandeel van de Brugse inkomsten bestond dus uit de verbruiksbelasting.

| Schepenjaar | Procentueel aandeel in de stadsinkomsten | Nominale opbrengst van de verbruiksbelasting (1468-1469=100) |
|-------------|--|--|
| 1468-1469 | 80,72 | 100 |
| 1469-1470 | 79,73 | 96,22 |
| 1470-1471 | 81,29 | 96,54 |
| 1471-1472 | 79,27 | 90,72 |
| 1472-1473 | 69,37 | 84,74 |
| 1473-1474 | 61,99 | 84,59 |
| 1474-1475 | 56,79 | 78,14 |
| 1475-1476 | 66,38 | 99,45 |
| Gemiddeld | 71,94 | - |

Tabel 3: de opbrengst van de Brugse verbruiksbelasting (1468-1476).¹⁰⁰

Indirecte belastingen zijn per definitie asociaal van karakter.¹⁰¹ Een indirecte taks op noodzakelijke levensmiddelen, die wel iedereen gelijk treft, ongeacht zijn of haar vermogen, weegt immers zwaarder door in het budget van de minder gegoede lagen van de bevolking. De rijke Brugse elite rekende de verhoogde toelagen aan de vorst en de uitbetalingen van de renten (waarvan ze zelf de grootste afnemer was) dus door aan de minder vermogende en politiek bijna monddood gemaakte bevolkingsgroep. De elite droeg echter ook zelf een steentje bij door ook wijn, meer dan bier een luxedrank, te belasten. De oorlogspolitiek van de hertog en de hoge schuldenlast van de stad tastte dus in de buidel van elke Bruggeling, maar de minder gegoede groepen werden duidelijk zwaar getroffen.

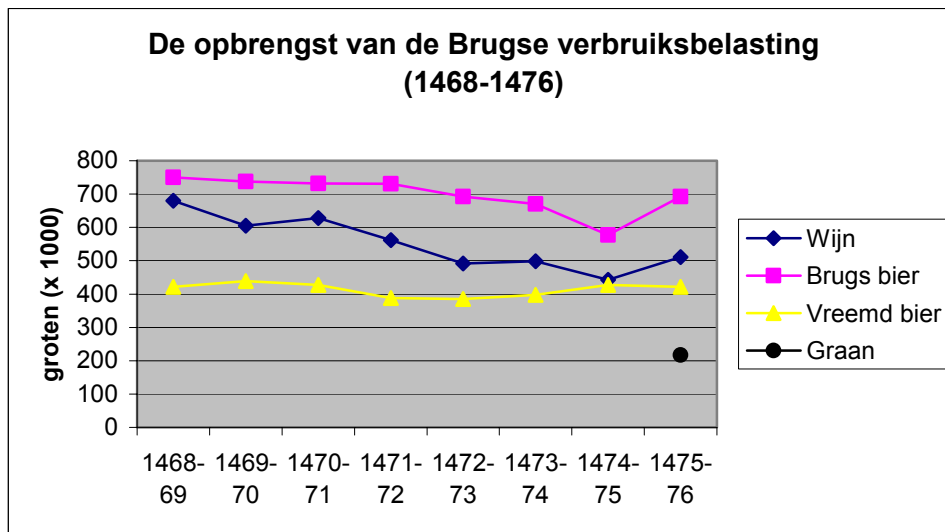
In 1475 gingen het stadsbestuur en de hertog nog een stapje verder. Twee tendenzen, die in tabel 3 te aanschouwen zijn, liggen hiervan aan de oorzaak. De rechtse kolom toont dat de nominale opbrengst van de assizen daalde doorheen de loop van de jaren. De opbrengst bereikte na het schepenjaar 1468-1469 nooit meer hetzelfde niveau. Dat is vooral aan de daling van de opbrengst van de wijnassizen te wijten (grafiek 12). De belasting op het vreemd bier schommelde steeds rond hetzelfde niveau, die op Brugs bier kent enkel een dipje in het schepenjaar 1474-1475. In het laatste volledige schepenjaar onder Karel de Stoute bracht de verbruiksbelasting op wijn een kwart minder op dan in het schepenjaar na de invoering van de verhoogde assizen.¹⁰² De verklaring voor de vermindering van de opbrengst van de wijnassize is niet makkelijk te vinden. Werd er minder wijn verbruikt? Verliep de inning van de belasting naargelang de jaren vorderden, steeds onnauwkeuriger? Of werd er steeds meer gefraudeerd? Hoe dan ook, de opbrengst van de indirecte belasting daalde, een trend die op lange termijn, gezien het gewicht van de assizen in de inkomsten van de stad, niet vol te houden was.

⁹⁹ Boone, *Geld en macht*, 134.

¹⁰⁰ In het schepenjaar 1468-69 bracht de Brugse verbruiksbelasting 1.851.702 groten op (bron: de Brugse stadsrekeningen). Een tabel van de totale Brugse stadsinkomsten in de vijftiende eeuw vindt men in Sosson, *Les travaux publics*, 297.

¹⁰¹ Boone, *Stedelijke fiscaliteit*, 127 en Stabel, *Stedelijke instellingen*, 17.

¹⁰² Namelijk 510.789 tegenover 680.243 groten in 1468-69, dat is een vermindering van 24,91%.



Grafiek 12: de nominale opbrengst van de Brugse verbruiksbelasting (1468-1476).¹⁰³

Een tweede tendens die zich in de middelste kolom van tabel 3 laat voelen, toont aan dat het Brugse stadsbestuur op zoek ging naar andere inkomsten om deze dalende opbrengst te counteren. Naast de nominale opbrengst daalde immers ook het procentueel aandeel van de opbrengst van de assizen in het totaal van de Brugse stadsinkomsten. In het schepjenjaar 1474-1475 maakte de verbruiksbelasting maar de helft meer uit van de totale stedelijke ontvangsten (56,79% ten opzichte van 80,72% zes jaar voordien). Aangezien de totale nominale opbrengst van de verbruiksbelasting op wijn en bier maar lichtjes daalt, is deze evolutie hoofdzakelijk aan de aanboring van andere inkomsten te wijten. De stijgende uitgaven aan de afbetaling van renten en vorstelijke toelagen noopte de stad andere inkomsten te zoeken.¹⁰⁴ Dat waren in de eerste plaats de inkomsten uit de acht rentenemissies van de stad tijdens de regering van Karel de Stoute. De gevolgen daarvan waren dan weer dat de openbare schuld van de stad Brugge toenam, hetgeen de druk om nieuwe inkomsten te zoeken, verhoogde. Aangezien inkomsten uit het stedelijke domein moeilijk te verhogen zijn, en er, rentenemissies buiten beschouwing gelaten, enkel een groeimogelijkheid in de invoering van nieuwe belastingen te vinden is, koos het stadsbestuur in 1475 voor de invoering van een nieuwe verbruiksbelasting.

In het najaar van 1475 besloot de magistraat de komende drie jaar vier groten op elke hoed verkochte tarwe en twee groten op andere graansoorten te heffen. De administratie van de hertog bekrachtigde deze invoering op 13 november 1475.¹⁰⁵ De opbrengst van de assizen steeg in 1475 met ruim een kwart.¹⁰⁶ Jan van Riebeke, een lid uit de partij rond Willem Moreel, pachtte de belasting.¹⁰⁷ Het aandeel van de opbrengst van de assizen verhoogde met tien procent en de totale opbrengst van de verbruikbelasting op graan, bier en wijn bereikte weer het niveau van het schepjenjaar 1467-68 (tabel 3). Maar alweer zocht het stadsbestuur

¹⁰³ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

¹⁰⁴ In het schepjenjaar 1475-6 besteedde de stad bijvoorbeeld 82,56% van haar uitgaven aan vorstelijke betalingen en aflossing van schulden (grafiek 11), terwijl ze maar 66,38% van haar inkomsten uit indirecte belastingen puurde. De stad gaf toen 2.547.061 groten aan schulden, vorst en renten uit, terwijl ze 1.841.606 groten aan assizen ontving (dat is een tekort van 38,31%).

¹⁰⁵ SAB: PO, 1135-6 (gedeeltelijk uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 85-6).

¹⁰⁶ Namelijk van 1.446.981 in het schepjenjaar 1474-75 groten naar 1.841.606 groten in het schepjenjaar 1475-76. De graanassize bracht toen 217.244 groten op, dat is 7,83% van de totale stedelijke inkomsten.

¹⁰⁷ SAB: SR, 1476-77, 27r. Ook te Gent bleek er bij de pachters en ontvangers van indirecte belastingen een elite aan het werk (Boone, *Triomferend privé-initiatief*, 125).

zijn toevlucht tot een politiek die de minder vermogende groeperingen in de stad trof. Graan was, meer nog dan bier, een noodzakelijk verbruiksproduct, waardoor een heffing op dit levensmiddel in de beugel van elkeen tastte, maar zwaarder doorwoog in het budget van de minder gegoede.¹⁰⁸ De bevolkingsgroepen die het zwaarst getroffen werden, beseften waarschijnlijk maar al te goed dat de oorlogspolitiek van Karel de Stoute en de meegaandheid van het Brugse stadsbestuur verantwoordelijk was voor een duurder levensonderhoud. Steeds meer leek het beleid van de hertog en het stadsbestuur op een strafbeleid. Des te meer, omdat de verhoging van de graantaks tot de tactiek behoorde die de Bourgondische hertogen consequent toepasten bij de politieke repressie van stedelijke opstanden. Zowel te Gent in 1453 en in 1468 als te Brugge in 1438 strafte Filips de Goede of Karel de Stoute de stedelijke ambachten voor hun opstandigheid met gelijkaardige taksen (*cueillotes*).¹⁰⁹ De Vrede van Atrecht ging in 1438 met een graantaks gepaard, die wegens zijn impopulariteit in 1443 afgeschaft werd toen de stad herstelde van de zware financiële bestraffing na de Brugse opstand.¹¹⁰

In haar financieel beheer en fiscale politiek demonstreert een elite haar fundamentele maatschappelijke opvattingen.¹¹¹ Het Brugge van Karel de Stoute is daar een mooi voorbeeld van. Eens te meer schoof een oligarchie verhoogde lasten van de staat af op de politiek zwakkeren – een tendens die eigen lijkt te zijn aan de vorming van een centrale staat.¹¹² Naast eventuele nadelige economische consequenties (die echter moeilijk te meten zijn) hadden de fiscale maatregelen van Karel de Stoute en de rijke Brugse bestuurskliek dus ook sociale en politieke gevolgen. De middengroepen, de ambachtsslieden en de minder bedeelden werden het zwaarst door de verhoogde verbruiksbelasting getroffen. Ook de rentenverkoop had een sociaal discriminerend karakter. Enkel vermogende burgers konden zelf renten kopen en dikwijls deden ze dit uit een politieke motivatie. Zij konden dus van de winsten van het systeem profiteren, terwijl de hele stedelijke gemeenschap door middel van een verhoogde verbruiksbelasting wel voor de afbetaling van de rentelast diende op te draaien.¹¹³ De verhoogde assizen en de gevolgen van de Brugse restrictie van augustus 1475 maakten meer geld vrij voor de vorstelijke bedden, oorlogskosten en de uitbetaling van de renten. Tegenover de verhoogde bijdrage in de verbruiksbelasting stond geen inspraak in het beleid noch in de besteding van de meeropbrengst van de belasting. De Brugse oligarchie hield de teugels strak. De Brugse restrictie van 1475 maakte het voor de minder gegoede bevolkingslagen en zelfs voor middengroepen daarenboven onmogelijk nog aan politiek te doen. De uitbouw van de centrale staat ging te Brugge gepaard met een groeiende macht van de bestuurlijke oligarchie die hoofdzakelijk uit kapitaalkrachtige ondernemers en handelaars bestond.

1.3 De Brugse opstand van 1477

1.3.1 De Brugse motor achter het Groot en het Vlaams privilege

Het overzicht van de politieke macht die de partij rond Willem Moreel tijdens de regering van Maria van Bourgondië had, toonde aan dat de opstand van 1477 weinig veranderde aan de heerschappij van de handelaars en kooplieden in de Brugse politiek.

¹⁰⁸ Prevenier, *De bedden in het graafschap*, 348.

¹⁰⁹ Boone, *Geld en macht*, 132-52; Haemers, *De Gentse opstand*, 392-3 en Dumolyn, *De Brugse opstand*, 290.

¹¹⁰ Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 247-8.

¹¹¹ Boone, *Triomferend privé-initiatief*, 114.

¹¹² Blockmans, *Finances publiques*, 90; Boone, *Gestion urbaine*, 859-60 en *idem*, *Stratégies fiscales*, 247.

¹¹³ Net als te Gent in de regeerperiode van Karel de Stoute (Boone, *Plus deuil que joie*, 22).

Nochtans had de Brugse opstand van 1477 de politieke kaart hevig dooreengeschud. Daarvan was in de eerste dagen na de dood van de hertog op het slagveld aanvankelijk weinig te merken. In tegenstelling tot in Gent bleven de op last van de overleden Karel de Stoute aangestelde schepenen in de eerste maanden van 1477 stevig in het Brugse zadel. De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het afdwingen van het Groot en het Vlaams privilege van 11 februari 1477 ligt dan ook in hun kamp. Bovendien zijn deze privileges via volstrekt wettige weg verkregen, zonder massamobilisatie of geweldsuitoefening.¹¹⁴ In beide privileges lezen we dus – althans wat Brugge betreft – de politieke aspiraties van een handelselite. De vertegenwoordigers van de Brugse magistratuur op de statenvergadering te Gent waar over de teneur en de formulering van het Groot en het Vlaams privilege werd onderhandeld, behoorden dan ook tot de economische en politieke toplaag van de Brugse samenleving. Wie er op het thuisfront de instructies voor de onderhandelaars opstelde, is ons onbekend, maar de namen van de onderhandelaars verschijnen in de stadsrekeningen.¹¹⁵ Burgemeester Joost van Halewyn en schepenen Jacob Coolbrant, Jan Breydel en Ghislain van Theimseke, allen oudgedienden van de stedelijke politiek of vertrouwelingen van de hertog zelf, maakten de Brugse eisen te Gent kenbaar.¹¹⁶

De vier onderhandelaars hadden een mandaat van de Brugse magistratuur met wie ze voortdurend in contact stonden.¹¹⁷ Een kleine blik op de sociale achtergrond van de Brugse schepenbank die in september 1476 verkozen werd, leert dat in de eerste maanden van 1477 de Brugse sociaal-economische toplaag aan zet was. Enkele leden uit de entourage van Willem Moreel, zoals ontvanger Jan de Boot, zetelden in de stedelijke magistratuur. Andere schepenen, zoals Lodewijk Greffin, Denijs Metteneye en Reinier Houtmarct, hadden banden met deze entourage.¹¹⁸ Het merendeel van de andere schepenen waren eveneens gefortuneerde politici die hun rijkdom hoofdzakelijk uit de handel haalden.¹¹⁹ Maar ook een opmerkelijk sociaal netwerk had zich in de schepenbank genesteld. Onder de schepenen bevonden zich namelijk ook verscheidene leden van een sociaal netwerk rond de algemeen-ontvanger van Karel de Stoute, Pieter Lanchals, zoals de burgemeester van de schepenen Jan van Nieuwenhove fs. Michiel, Wouter Merghaert en Michiel van Theimseke. Deze personen vormden een sociaal netwerk want er zijn verschillende (directe) sociale verbanden tussen hen aan te stippen.¹²⁰ Van dit netwerk mogen we een nauwe politieke samenwerking met Pieter Lanchals verwachten. De aanwezigheid van dit netwerk in de Brugse schepenbank is ongetwijfeld mede verantwoordelijk voor de meegaandheid van het Brugse stadsbestuur met de financiële politiek van Karel de Stoute. De achtergrond van de partij rond Willem Moreel

¹¹⁴ Blockmans, *Breuk of continuïteit*, 99.

¹¹⁵ *Idem*, *Handelingen van de leden*, 5-6.

¹¹⁶ Meester Jacob Coolbrant was raadslid van de stad in de schepenjaren 1454 en 1471, schepen in 1467, 1469, 1473 en 1476 en hoofdman van het Sint-Janszestendeel in 1475. Hij was vinder van het ambacht der makelaars in 1479 en 1482 (Van den Abeele & Catry, *Handelaars en makelaars*, 138-9). Vleeshouwer Jan Breydel was schepen in 1461, raadslid in 1445, 1447, 1457 en 1476 en burgemeester van raadsliden in 1468 en 1471 (SAB: RW, 1468-1501, *passim*). Ghislain van Theimseke was deken der vleeshouwers in 1475, raadslid in 1468 en 1472 en schepen in 1474 en 1476. Joost van Halewyn was souverain-baljuw van Vlaanderen van 1454 tot 1472 en baljuw van Sluis van 1468 tot 1474 (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 615).

¹¹⁷ De correspondentie tussen de Brugse vertegenwoordigers en de schepenbank was veelvuldig (SAB: SR, 1476-77, 48r-50r).

¹¹⁸ De achtergrond van Denijs Metteneye behandelden we reeds eerder. Lodewijk Greffin werd in 1485 voogd van de kinderen van Jan van Riebeke, hetgeen op een verwantschappelijke band duidt (SAB: WR, Sint-Jans, 6, 28r). Reinier Houtmarct maakte deel uit van de compagnie van Jan van Hertsvelde waarin ook Willem Moreel participeerde (Mus, *De compagnie Despars*, 96).

¹¹⁹ Een licentiaatsverhandeling over de Brugse elite onder Karel de Stoute is in voorbereiding.

¹²⁰ Wouter Merghaert was gehuwd met de nicht van Pieter Lanchals (Beernaert & Schotte, *Op zoek naar zwaanridder*, 95), die, net als Michiel van Theimseke, een zwager was van Jan van Nieuwenhove fs. Michiel (Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, 352).

en van dat rond Pieter Lanchals verschillen, maar dat betekent niet dat de Brugse schepenbank toen politieke tegenstellingen bevatte. De Brugse oligarchie was een stevig blok, dat later onder de druk van politieke omstandigheden zou barsten.

De Brugse meegaandheid met de politiek van Karel de Stoute was immers niet grenzeloos. Een aantal maatregelen van de hertog en zijn financiële administratie stuitte in 1476 op groeiend ongenoegen bij zijn onderdanen. De Staten-Generaal van april-mei 1476 te Gent, die Karel de Stoute had laten samenroepen om een nieuw leger op de been te brengen na de nederlaag te Grandson, kanaliseerde de onvrede. De verschillende delegaties uit alle landen van de hertog lieten zich niet meer intimideren door kanselier Guillaume Hugonet en weigerden nog langer geld in de bodemloze put van de oorlog te storten.¹²¹ De Staten-Generaal vertikte in een oorlog te investeren die het land en zijn economie beschadigde. De Brugse delegatie die tot dan toe van de oorlogsnood een deugd had gemaakt, volgde deze logica. Welke stelling de Brugse magistraat in deze fundamentele politieke discussie precies aannam, is wegens het gebrek aan adequate bronnen amper na te gaan. Maar een korte vermelding in de stadsrekening van het schepenjaar 1475-1476, laat weten dat de Brugse 'notabelen' en oud-burgemeesters gedurende dit schepenjaar een vergadering belegden waarin ze het beleid van de hertog terechtwezen en hoopten bij te sturen. Het stadsbestuur had daarop beloofd verdere inbreuken op de stedelijke privileges 'te wederstane'. Ze had de intentie deze verzuchting aan de hertog voor te leggen, maar dat is nooit gelukt. Integendeel, het korte stukje tekst vermeldt dat de stad uiteindelijk beslist heeft 200 lb. gr. aan de hertog te storten voor 'den zwaren lasten die hy daghelicx heift'.¹²² De afloop van dit stil protest is tekenend voor de moeilijke positie van de Brugse elite. Enerzijds steunden de stedelijke bewindvoerders de hertog in zijn beleid, hetgeen haar een voordelige politieke positie opleverde, maar anderzijds vraten de oorlogen aan hun broodnodige inkomsten uit de handel.

Toen duidelijk werd dat de hertog en zijn hofraad de oorlog niet konden keren en hardnekkig volhardden in een eigengereid beleid, nam het protest in de Brugse elite de bovenhand. De aanwezigheid van Brugse vertegenwoordigers op de vergadering van de Staten-Generaal in mei 1476¹²³ en de Brugse oppositie tegen het hertogelijke beleid in het najaar van 1476 verraden dat er onder de Brugse elite een strekking bestond die vond dat het beleid van de vorst te ver ging. Misschien was er reeds een verholen oppositie aanwezig. In dat geval kreeg ze kort na de Staten-Generaal de nodige kans om het hertogelijke beleid te bekritisieren. De financiële, politieke en militaire zwakte van Karel de Stoute bood een mooie kans om het hertogelijke beleid bij te sturen. Toen de hertog in juni 1476 ook op het slagveld te Morat in het zand beet en nadien een bedde van 22.000 ridders vroeg aan het graafschap om Nancy te belegeren, weigerden Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije nog langer te betalen.¹²⁴ Ook de nieuwe verdeelsleutel voor de repartitie van de Vlaamse bedden in het Brugse Vrije stuitte op protest.¹²⁵ De aangevraagde bedde werd afgekeurd, wat Karel de Stoute in ernstige problemen bracht. Enerzijds mankeerde hij de nodige financiën, anderzijds was er een verbond tussen de grote steden in de maak. Op 17 oktober 1476 vierden vertegenwoordigers uit Gent, Brugge en Ieper de gezamenlijke politieke oppositie met een 'heerlike maelyd'.¹²⁶ Het gemeenschappelijk front had niet de bedoeling de vorstelijke macht in vraag te stellen, maar met een gezamenlijke actie hoopten de Vlaamse steden een krachtig signaal naar de hogere overheid te sturen. Indien de hertog nog financiën wou, zou hij een andere politiek moeten voeren.

¹²¹ Wellens, *Les Etats-Généraux*, 144-51 en Cuvelier, Dhondt & Doehaerd, *Actes des Etats-Généraux*, 225-32.

¹²² SAB: SR, 1475-76, 127v (uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 102).

¹²³ Blockmans, *Handelingen van de leden (1467-1477)*, 276.

¹²⁴ *Ibidem*, 306-7.

¹²⁵ De Vlaamse steden legden hierover een klacht neer bij het Parlement van Mechelen (*ibidem*, 303).

¹²⁶ 'Omme broederlike minne met mallicanderen thebbene ende te behoudene' (SAB: SR, 1476-77, 118v).

De staatsfunctionarissen hadden de boodschap begrepen. Toen de Brugse magistraat de avond na de maaltijd met de vertegenwoordigers uit Gent en Ieper besloot de lopende betalingen aan de hertog te bevriezen, sloot de toenmalige ontvanger van het Brugse kwartier, Christoffel Buridaen, hen op. Hij plaatste de Brugse notabelen in het stadhuis onder huisarrest tot de betaling volgde.¹²⁷ De opsluiting verzuurde ongetwijfeld de relatie tussen de hertog en de Brugse magistraat.¹²⁸ Enkele dagen later ontvingen de Vlaamse steden een brief van de hertog waarin hij om een *'zekere quantiteyt van waghnen'* ter ondersteuning van zijn veldtochten vroeg.¹²⁹ Toen de Brugse magistraat opnieuw weigerde aan deze eis te voldoen, hield de deurwaarder van de Raad van Vlaanderen de magistraat nogmaals aan.¹³⁰ Daardoor ontbrak een Brugse delegatie op de vergadering van de Vlaamse Leden te Gent over deze nieuwe bede.¹³¹ De politieke patstelling tussen Karel de Stoute en zijn ambtenaren enerzijds en de Vlaamse steden anderzijds groeide langzaamaan naar een hoogtepunt. Net als in 1482 doorkruiste de dood van het hoofd van de dynastie ook in 1477 een moeilijk oplosbare politieke tegenstelling in het graafschap Vlaanderen...

Vooraleer de Brugse aanhang van de privileges van 1477 te onderzoeken, is het raadzaam aan de hand van de teneur de precieze ontstaanscontext te achterhalen. Zowel het Groot als het Vlaams privilege hadden een verbetering van het handelsklimaat in de Nederlanden op het oog, hetgeen kan aantonen dat de teksten in een handelsmilieu ontstonden. De privileges predikten een gedeeltelijke decentralisatie van de Bourgondische instellingen, maar ook een eerlijke justitie en een beperkte inmenging van de overheid in de handel. Ze schakelden politieke willekeur uit en hoopten de schade die de vorstelijke politiek aan de handel kon teweegbrengen helemaal uit. Recente tolheffingen werden afgeschaft en vorstelijke oorlogen, zonder toestemming van de Staten-Generaal, verboden. In tijden van vrede verzekerde het Groot Privilege een volledige bewegingsvrijheid voor kooplieden, hun schepen mochten onder geen beding gehinderd worden.¹³² Als oorlog nodig bleek, dan kregen handelaars die nog in de Bourgondische landen aanwezig waren ruimschoots de tijd om *'goet ende vrij'* het territorium met hun koopwaar te verlaten.¹³³

Het Vlaams privilege herhaalde deze eisen. Recente tolheffingen die van hogerhand opgelegd waren, schafte ze af, nieuwe tollens waren uit den boze, en oorlog mocht de handel niet belemmeren.¹³⁴ De klacht over verpachtingen van overheidsfuncties, zoals deze van de waterbaljuw van Sluis of de waardein van de munt, en het verlangen naar onomkoopbare functionarissen kaderden in dezelfde visie om de schade die de politiek van overheidswege aan de handel kon toebrengen, tot een minimum te beperken. De verpachting diende te verhinderen dat winstbejag overheidsfunctionarissen aanzette tot een manipulatie van de rechtsgang die de handelaars enkel schade kon berokkenen. De functionarissen dienden hun functie naar behoren uit te oefenen en eerlijk handelsrecht te garanderen. Bovendien verbood

¹²⁷ *'Item betaelt van costen ghedaen bij buerchmeesters, scepenen ende tresoriers bin der tijd dat zij eerst ghevanghen laghen in den buerch ten vervolghe van den ontfanghere van Vlaendren omme betalinghe thebbene van den laetsten paymente'* van de bede van 1475 (SAB: SR, 1476-77, 118v).

¹²⁸ Hoewel één onder hen, Jan van Nieuwenhove fs. Michiel zich in 1481, zoals gezien, van dezelfde methode zou bedienen om weigerachtige schepenen tot betalen te dwingen.

¹²⁹ SAB: SR, 1476-77, 46v.

¹³⁰ Hij kreeg een vergoeding uit de stadskas (!) *'voor zyn moyte ende verlet by hem ghedaen ende ghehadt int vanghen ende executeren der wet van deser stede, omme van der voorseide stede thebbene zekere waghnen die men zenden zoude ten dienste van onsen voorseiden gheduchten heere'* (SAB: SR, 1476-77, 121r).

¹³¹ Blockmans, *Handelingen van de leden (1467-1477)*, 306.

¹³² *'Item, dat men gheenre coopmanscepen binnen onsen vornoemden landen loop hebbende, hueren loop benemen en zal'* (Blockmans, *Privilegie voor alle landen*, 93).

¹³³ *Ibidem*, 92.

¹³⁴ *'Maer dat alle coopmanscepe zo vorseit es vrij commen mach, also die van ouden tiden gheploghen heeft'* (Blockmans, *Privilegie voor het graafschap*, 137).

het Vlaams privilege dat de kanselier of de leden van de Grote Raad nog langer schuldenaars uitstel van betaling verleenden.¹³⁵ Vorstelijke muntmanipulaties uit winstbejag werden eveneens verboden. De Staten-Generaal (lees: de handelselite uit het rijk) zou inspraak krijgen in monetaire zaken en ook een aanvraag voor nieuwe tolheffingen diende dit politieke orgaan te passeren. Beide privileges eerbiedigden een vrije en eerlijke handel en ze hoopten dat de overheid deze niet langer hinderde. De Staten-Generaal en de Vlaamse Staten hadden de wensen van de handelselite bewaarheid en hoopten in de toekomst de handel te vrijwaren van vorstelijke willekeur. Indien de vorst aan de munt wou raken, dan was de inspraak van de Staten-Generaal verplicht. Daarenboven kon de Staten-Generaal zelf het initiatief nemen vergaderingen te beleggen en ingrijpen in financiële en economische zaken waar nodig. Rechtszekerheid en handelsvrijheid zijn noodzakelijk, *'ter welvaert, orbore ende proffite van onsen vorseiden lande'*.¹³⁶

Het Groot en het Vlaams privilege waren op maat gesneden van de machtige handelaars uit de Nederlanden. Vanzelfsprekend bevatten beide wetteksten de traditionele elementen die de volgens de Staten-Generaal scheefgegroeide verhouding tussen vorst en onderdaan dienden recht te trekken, zoals het herstel van de stedelijke autonomie en een gedeeltelijke decentralisatie van de staat. Maar het accent op het herstel van de vrijhandel in het Bourgondische rijk toont aan dat de handelselite uit de Nederlanden van de politieke opportuniteit die 1477 bood, gebruik maakte om de kritiek op het beleid van Karel de Stoute in politieke eisen om te zetten. Te Brugge, maar dus ook elders in de Nederlanden, had de strekking die deze politiek hanteerde, het duidelijk gehaald op aanhangers van een centraal beleid waarin een vorst over een grotere autonomie, desnoods tegen de wil van de handelaars in, beschikte. De bittere politieke onenigheid tussen de elites uit de Vlaamse steden en de hertogelijke administratie en de opeenvolgende provocaties tussen beide partijen in de laatste maanden voor de dood van de hertog zijn bovendien een belangrijke verklaring voor de gedrevenheid van de Vlaamse vertegenwoordigers om het Groot en het Vlaams privilege van 1477 op te stellen. Tien dagen nadat het graafschap zekerheid had omtrent de dood van de hertog, was het zaakje reeds beklonken.¹³⁷

Of we in de Brugse schepenbank van 1476 een tegenstelling in die zin herkennen, is moeilijk te bewijzen. Het is niet ondenkbaar dat er te Brugge tijdens de hoog oplopende confrontatie tussen de Vlaamse steden en de hertog in 1476 een politieke breuk is ontstaan personen uit de entourage van Willem Moreel en het netwerk van Pieter Lanchals. Daar zijn twee redenen voor te bedenken. Enerzijds hadden beide spelers een verschillende maatschappelijke achtergrond. Het netwerk van Pieter Lanchals had zijn voorname politieke positie in de stad te danken aan de persoonlijke gunsten van Karel de Stoute. De eerder beschreven carrière van Pieter Lanchals toont aan dat hij door zijn talenten en de vorstelijke begunstiging als *'parvenu'* in de administratie opgeklimmen was. Hij had geen handelsinkomen noch een handelsnetwerk om op terug te vallen. De leden van de kern van de latere partij rond Willem Moreel daarentegen haalden hun inkomsten voornamelijk uit handel en op de financiële markt. Deze fundamentele maatschappelijke tegenstelling heeft waarschijnlijk tot voor- en tegenstanders van het regime geleid. We kunnen maar vermoeden dat het netwerk rond Pieter Lanchals in 1476 gezagstrouw bleef en dat de Brugse handelaars

¹³⁵ De Grote Raad mocht geen octrooien meer verlenen *'omme de sculdenaers te bescuddene van hueren sculden te moeten betalen jeghen die insettene van den vorseiden lande ende den coopliden tselve land frequenterende'* (*ibidem*, 141).

¹³⁶ *'Overmids dat [het graafschap] van hem zelve niet zeere vruchtbarich en es, maer alleenlic gefondeerd up de coopmanscepe ende neeringhe ende up previlegen, vrijheden, costumen ende usagen'* (*ibidem*, 129).

¹³⁷ We doelen op de tijdspanne tussen 24 januari (de dag dat het hof zekerheid had omtrent het overlijden van Karel de Stoute) en 3 februari (de dag dat het voorontwerp van het Groot Privilege klaar was). We bespraken reeds in het eerste hoofdstuk deze opmerkelijke chronologie.

(waaronder Willem Moreel), gezien hun achtergrond, de aantasting van hun politieke vrijheid verfoeiden. De actieve participatie van Willem Moreel in de totstandkoming van de privileges van 1477 bevestigt althans dat het ongenoegen van een aantal van de Brugse schepenen in het Brugse handelsmilieu te situeren valt. Ook de inhoud van het Groot en het Vlaams privilege van 1477 toont aan dat het heersende handelsmilieu te Brugge maar al te graag wou afrekenen met de excessen van het regime van Karel de Stoute.

Anderzijds dreven de politieke gebeurtenissen beide Brugse politieke spelers uiteen. Het netwerk van Pieter Lanchals en de (ruime) entourage rond Willem Moreel hadden Brugge tijdens de regering van Karel de Stoute gezamenlijk bestuurd, maar in 1476 had de politieke polarisatie in het graafschap waarschijnlijk een zware druk uitgeoefend op deze samenwerking. Pieter Lanchals hielp Karel de Stoute middelen voor de oorlog te vergaren, waarbij hij, onder druk van de hertog en diens directe entourage, op een steeds drastischere manier te werk ging.¹³⁸ De Brugse handelaars zochten waarschijnlijk toevlucht tot het protest tegen het beleid van de vorst. Is het netwerk van Pieter Lanchals daarbij in aanvaring gekomen met een zich rond Willem Moreel (en anderen) vormende partij? De bronnen om de eventuele botsing en het precieze ontstaan van de partij rond Willem Moreel te bestuderen, ontbreken. De teneur van de privileges van 1477 en de rol die Willem Moreel en Maarten Lem nadien in de Brugse politiek en in administratie van Maximiliaan van Oostenrijk zouden spelen, doen echter vermoeden dat de rijke Brugse handelselite liever zelf het bestuur van de stad Brugge in handen nam, dan het over te laten aan ambtenaren die slechts als een verlengstuk van de vorstelijke macht optraden. De personen die van deze bestuursvisie overtuigd waren, lijken zich in de opstanden van 1477 langzaamaan verenigd te hebben in een partij – die, per definitie, nooit een vast omlijnd programma of een vaste structuur heeft gehad. De verdediging van handelsbelangen was in ieder geval de belangrijkste motivatie om het beleid van Karel de Stoute af te keuren. Dit ‘programmapunt’ zou ook in de daaropvolgende jaren de inzet vormen van de politieke macht van de partij rond Willem Moreel. De latere opname in de hertogelijke administratie van enkele leden van deze partij, bijvoorbeeld, zou de Brugse handelselite nog beter in staat stellen handelsbelangen te verdedigen. Een sterk centraal beleid noch een verregaande stedelijke autonomie was voor de handelaars een doel op zich, maar slechts een middel om de economie en de politiek naar een gunstig handelsklimaat te sturen.

1.3.2 De ambachten keren terug op het politieke toneel

Omdat het Groot en het Vlaams privilege verhielpen aan de klachten van de Brugse handelselite, achtte het Brugse stadsbestuur een stedelijk privilege niet nodig. De andere politieke niveaus in de stad, zoals de ambachten, juichten de politieke maatregelen uit de privileges van 1477 die de economie ten goede kwamen, zeker en vast toe, maar ze zagen hun eigen politieke invloed niet toenemen. Te Gent had het stedelijk privilege van 30 januari de oude rechten van de ambachten hersteld en de door de middengroepen gehate Vrede van Gavere ongedaan gemaakt, maar te Brugge bleef na de toekenning van het Groot en het Vlaams privilege nog steeds de Vrede van Atrecht van kracht. Dit door Filips de Goede in 1438 opgelegd dictaat vergrootte de greep van het territoriale machtsniveau en plaatste de ambachten aan de zijlijn van de Brugse politiek.¹³⁹ Toen te Gent op 15 februari het ambacht der molenaars op de Vrijdagmarkt luidruchtig naar de redenen voor het uitblijven van de magistratsvernieuwing vroeg, barstte in die stad een bom van volkswoede. Ondanks een

¹³⁸ Boone, *Lanchals (Pieter)*, 473.

¹³⁹ Een bespreking van de Vrede van Atrecht vindt men in Dumolyn, *De Brugse opstand*, 284-8.

nieuw privilege vonden de ambachten er de tijd rijp om met de verantwoordelijken van de politiek van Karel de Stoute af te rekenen. Het Gentse vuur wakkerde haarden van verzet in de andere Vlaamse, maar ook Brabantse steden aan.¹⁴⁰

Nadat de gevestigde Brugse elite met het Groot en het Vlaams privilege het verloren terrein inzake juridische, economische en fiscale prerogatieven herwonnen had, streefden ook de ambachtslieden naar sociale en politieke erkenning en voorrechten.¹⁴¹ Zij waren jarenlang uitgesloten van het Brugse beleid en zagen na de dood van Karel de Stoute hun kans schoon om terug naar macht te dingen. De ambachten beseften dat de weerloosheid van het centrale gezag ook het Brugse stadsbestuur verzwakte. Dat bestuur was dan wel in aanvaring gekomen met de hertog, of althans met de top van zijn administratie, maar de afwezigheid van de beschermende hand die Karel de Stoute boven de Brugse schepenen gehouden had, inspireerde de leiders van de ambachten tot politieke actie. De reactie van de Brugse handelselite, die nog maar net zelf het bestuur in de stad gemonopoliseerd had, was aanvankelijk erg behoudsgezind. Waarschijnlijk huiverden vele rijke handelaars om de ambachten in het regime op te nemen. In dat geval dienden ze de macht te delen en bijgevolg gedeeltelijk uit eigen handen te geven. En misschien vreesde ze economische eisen van de ambachten of althans beperkingen van haar eigen handelspolitiek.

Het lijkt ernaar dat de Brugse elite politieke eisen van de ambachten heeft willen voorkomen door hen twee dagen na de toekenning van het Vlaams privilege reeds een lichte vorm van inspraak te verlenen. Op 13 februari zond de Brugse magistraat een boodschapper naar Maria omdat zij haar goedkeuring zou verlenen om Jan Breydel, de onderhandelaar op de statenvergadering te Gent, tot kapitein van de stad aan te stellen. Deze was immers ‘*bij den ghemeenen buke van deser stede*’ tot kapitein verkozen, wat een inspraak van onderuit verraadt.¹⁴² Met de uitdrukking ‘gemene buik’ bedoelen de bronnen dat de Grote Raad van de stad in de besluitvorming betrokken was. In de late Middeleeuwen werd de samenleving dikwijls met een lichaam vergeleken.¹⁴³ Toegepast op Brugge, waren de twaalf schepenen, de twaalf raadslieden, hun beider burgemeesters en de stedelijke ontvangers het hoofd van de stad. De hoofdmannen van de zestendelen (tevens hoofdmannen van de poorterij), de ambachten en hun dekens vormden ‘de buik’. Het gehele lichaam vormt de stedelijke gemeenschap van Brugge, dat echter door het hoofd en de buik vertegenwoordigd en zelfs bestuurd werd.¹⁴⁴ De ‘buik’ vergaderde, al dat niet in aanwezigheid van het ‘hoofd’, in de Brugse Grote Raad die dus de ambachtsvertegenwoordiging van de stad verzamelde. De Brugse ambachten bestonden uit negen leden (de poorterij, de vier textielambachten, de 17 kleine neringen, de ambachten van de metaalbewerking, de lederambachten, de confectieambachten, de bakkers en ondergeschikte ambachten, de makelaars) die onder leiding stonden van overdekens of ‘zwarte dekens’.¹⁴⁵ Het eerste lid, de poorterij, werd geleid door ‘hoofdmannen’, één per zestendeel van de stad (Sint-Niklaas, Sint-Jan, Sint-Donaas, Sint-

¹⁴⁰ Een overzicht in Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 23-7.

¹⁴¹ Blockmans, *De constitutionele betekenis*, 479.

¹⁴² SAB: SR, 1476-77, 50r (uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *La mort de Charles*, 24-5).

¹⁴³ Hoofd, buik en voeten symboliseerden elk een sociale en/of politiek groepering die tezamen een hechte gemeenschap vormden. Elk ledemaat had een specifieke functie en handelde voor het gemeenschappelijk nut van het gehele politieke lichaam. Deze ‘organologie’ gaat terug op Aristoteles en kende een belangrijke aanhanger in John of Salisbury (Struve, *The importance of the organism*, 309-10).

¹⁴⁴ Het Brugs privilege van 30 maart 1477 bijvoorbeeld geeft als oorkonders aan: ‘*de burchmeesters, scepenen, raden, hooftmans van der poorterie, dekens van den ambachten ende neeringhen, over ende in de name van den gheheelen lechame ende ghemeente van onser goeder stede van Brugghe*’ (Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville*, II, 72).

¹⁴⁵ De ambachten van de metaalbewerking werden ‘de ambachten van den hamere’ genoemd, de confectieambachten ‘van der naelde’ en de lederambachten ‘van der ledere’ (Dumolyn, *De Brugse opstand*, 106 en Mertens, *De verdeling van de Brugse schepenzetels*, 460).

Jacob, Carmers, Onze-Lieve-Vrouw).¹⁴⁶ De acht andere leden bestonden in 1477 uit 55 erkende ambachten die hiërarchisch geordend waren.¹⁴⁷

Waarschijnlijk had de ‘gemene buik’ van de stad, de negen leden, deze inspraak bij de verkiezing van een Brugs kapitein op 13 februari 1477 gekregen door deelname aan de zogenaamde ‘Grote Raad’ van de stad. Dit bestuursorgaan bestond uit de 54 ambachtsdekens en de zes hoofdmannen van de Brugse poortერი. De ‘Grote Raad’ werd in normale omstandigheden eerder uitzonderlijk bijeengeroepen, maar in tijden van gezagscrisis accumuleerde ze steeds veel effectieve macht, voornamelijk wat financiële en militaire zaken betrof.¹⁴⁸ In 1436 hadden de opstandige ambachten voor deze Grote Raad een soort van bestuursreglement opgesteld, maar in 1477 ontbreekt elke vermelding, laat staan een gelijkaardig document, over de werking van de Grote Raad. Het bestuursreglement van 1436 eist strikte controle van de Grote Raad op de Brugse schepenbanken en hun burgemeesters¹⁴⁹, we kunnen maar vermoeden dat de ambachten in februari 1477 op een gelijkaardige politieke controle aanstuurden.

Bestuursbeslissingen van de Brugse elite tijdens de regering van Karel de Stoute, zoals de restrictie van 1475, kwamen echter eveneens tot stand met inspraak van de hoofdmannen en de dekens van de Brugse ambachten. De vaststelling dat deze personen tot de socio-economische top van de Brugse samenleving behoorden, gaat ook op voor de hoofdmannen en dekens die in het voorjaar van 1477 aan de macht waren.¹⁵⁰ De inspraak bij de verkiezing van de kapitein duidt dus niet op een grotere invloed van groepen die tot dan toe van de macht verstoten waren, maar eerder op een opmerkelijke voorzichtigheid van het Brugse stadsbestuur. Dat wou door een al dan niet gemeente politieke toegeving de ambachten inspraak voorspiegelen zonder dat er gewichtige politieke concessies werden gedaan. Toen echter de Gentse ambachten twee dagen later de vernietiging van de Vrede van Gavere bekwamen, beseften ook de Brugse ambachten dat de omstandigheden er naar waren om naar politieke inspraak te bedelen. Op 18 februari legden de ambachten het werk neer.¹⁵¹ Ze eisten van de Brugse burgemeester Jan van Nieuwenhove fs. Michiel toegang tot het Belfort om hun privileges ‘*naer texemple van die van Ghendt*’ te visiteren, met de bedoeling een ‘*behoorlicke beteringhe*’ van hun situatie te bekomen.¹⁵² Het stadsbestuur kon het gevaar niet bezweren. Op 23 februari bewapenden de ambachten zich en ze negeerden openlijk het verbod op staking en *ledichganc* dat de Vrede van Atrecht had gepredikt.¹⁵³

De komende weken volgde de Brugse opstand van 1477 hetzelfde patroon als de eerste dagen van de opstand van 1436. Een staking legde niet alleen het economische leven in de stad lam, het was ook een machtig wapen om politieke mededinging te eisen. De ambachten vochten de autoriteit van de magistraat of de hertog niet aan, maar de bewapening in de ambachtshuizen verleende de leiders van de ambachten een dreigend instrument om toegevingen van het politieke bestuur af te dwingen. Enkel een gewapende bezetting van de markt restte als laatste redmiddel indien het stadsbestuur weigerde op de eisen in te gaan. De bronnen vermelden geen namen van leiders van de februariopstand van 1477. Dat waren

¹⁴⁶ Mertens, *Bestuursinstellingen van de stad Brugge*, 325.

¹⁴⁷ Deze hiërarchie wisselt door de eeuwen heen. In 1477 werd, ten gevolge van hun herwonnen politiek gewicht, een nieuwe lijst van de ambachten opgesteld (uitgegeven door Vandewalle, *De Brugse stadsmagistraat*, 39-40).

¹⁴⁸ Dumolyn, *Population et structures*, 50 en Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 86.

¹⁴⁹ Dumolyn, “*Rebelheden ende vergaderinghen*”, 320-3.

¹⁵⁰ De hoofdmannen van de poortერი (Arnoud Adornes, Joos de Deckere, Pauwels Lanezuene, Jacob de Witte, Cornelis de Boot en Antonis Losschaert) hadden bijvoorbeeld tezamen al 44 politieke functies uitgeoefend in de voorbije jaren. Voor hun specifieke carrière verwijzen we naar de prosopografische fiches in bijlage.

¹⁵¹ *Dits de Excellente Cronike*, 179r.

¹⁵² Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 123.

¹⁵³ De Bruge ambachten gingen ‘*in die wapene, elc in sijn ambochtshuys*’ (*Dits de Excellente Cronike*, 179r). Over het verbod op de staking: Dumolyn, *De Brugse opstand*, 287.

misschien niet zozeer de dekens, maar veeleer politieke vertegenwoordigers die op grote steun van een omvangrijke groep neringdoeners konden rekenen. Waarschijnlijk overlegden deze vertegenwoordigers met de ambachtsbesturen over de te volgen strategie, maar hierop hebben we geen zicht.

De leiders van de ambachten maakten kort daarop hun eisen kenbaar. Ze deden dit via de vorm van het ‘rekest’ (het ‘*rekwest*’ of de ‘*requeste*’). Dit was een pamflet waarin de klachten over het beleid werden uiteengezet en gerechtvaardigd. Deze soms uitvoerige en goed gedocumenteerde verhandelingen waren een officieel verzoekschrift waarin om gepaste maatregelen van de autoriteiten werd gevraagd. Het zogenaamde ‘rekestreren’ was overigens een heel gebruikelijke en algemeen geaccepteerde vorm van communicatie tussen de stedelijke overheid en de gebelgde stedelingen. Het rek(w)est was als politiek medium eigen aan het corporatisme, en dus een wijdverspreid medium in de Nederlanden.¹⁵⁴ Dergelijke rekesten waren over het algemeen samengesteld door een rechtskundige, die precies wist welke formuleringen gebruikt moesten worden. Waarschijnlijk kwam in de laatmiddeleeuwse stad veel lokale wetgeving via deze weg tot stand, maar slechts enkele rekesten bleven bewaard. Ze werden in de meerderheid van de gevallen vernietigd zodra het pamflet haar doel bereikt had. Ook als het rekest geen aanleiding tot wetgeving had gegeven, was het voor de overheid wenselijk een dergelijk pamflet te vernietigen. De in het rekest vervatte voorstellen waren dikwijls zo opgesteld dat ze direct als wetgeving konden ingevoerd worden, weliswaar na onderhandelingen tussen de bestuurlijke elite en de opstandelingen. Verzoekschriften dankten hun succes soms aan de redelijkheid van de (‘wets’)voorstellen, maar ook vaak aan de zwakte van de autoriteiten. Het rekest was meermaals de laatste etape vóór een gewelddadig stedelijk conflict. Indien de stedelijke overheid een klachtenbundel naast zich neerlegde, restte er de opstandelingen enkel nog geweld om hun eisen door te drukken. Het Brugse stadsbestuur was gewaarschuwd.

De leiders van de ambachten verlangden van de stedelijke autoriteiten de afschaffing van de hoge heffingen op verbruiksgoederen die de voorbije jaren ingevoerd waren, een vernieuwing van de schepenbank en de vernietiging van de Vrede van Atrecht. Het stadsbestuur zwichtte niet, maar het verloor langzaam de controle over de gebeurtenissen. De leiders van de ambachten verkregen toegang tot het Belfort en drie dagen lang lazen ze de stedelijke privileges voor aan de verzamelde menigte op de Brugse Grote markt.¹⁵⁵ De dag erna vluchtte burgemeester Jan van Nieuwenhove fs. Michiel naar Gent, waarschijnlijk omdat de Brugse ambachten hem viseerden. Hij vertegenwoordigde als burgemeester het repressieve stadsbestuur dat onder Karel de Stoute talrijke voor de ambachten kwalijke maatregelen had genomen. Bovendien was hij de zwager van algemeen-ontvanger Pieter Lanchals die verantwoordelijk werd geacht voor de politiek van de overleden hertog. Om de situatie de baas te kunnen had het stadsbestuur, zeker na de vlucht van de burgemeester, behoefte aan een nieuwe leidersfiguur met de nodige autoriteit en het charisma om als tussenpersoon te onderhandelen met de politieke oppositie. Die vond ze in Lodewijk van Gruuthuze die vanuit Holland naar Gent was gereisd om deel te nemen aan de Staten-Generaal. Voortaan werd de edelman een nieuwe machtsfactor in de stad. Lodewijk van Gruuthuze vertegenwoordigde het staatsbestel te Brugge en hij diende als spreekbuis voor de stedelijke elite op de statenvergaderingen. Tevens hoopte de Brugse bestuurskliek dat de autoriteit en het prestige van de edelman de ambachten zou bedaren. ‘*Omme meerdere beroerte te schuwene*’ ging het Brugse stadsbestuur bovendien in op een aantal van de eisen die de ambachten gesteld

¹⁵⁴ Zie bijvoorbeeld het zeventiende-eeuwse rekestreren in de Hollandse steden (Prak, *Gouden Eeuw*, 206-7 en Van Nierop, *Popular participation*, 280-90).

¹⁵⁵ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 123.

hadden.¹⁵⁶ Ze beloofde de vorstin in te lichten over de verzuchtingen van de ambachten en ze stelde op 28 februari de heffingen op bier en wijn terug op het niveau van vóór de regering van Karel de Stoute. Voortaan werd de taks enkel ‘*ter inkele assijze*’ gerekend. Ook de graantaks van 1475 werd afgeschaft.¹⁵⁷

Deze maatregelen maakten een (voorlopig) einde aan het fiscale regime dat de Brugse elite met de expliciete samenwerking van Karel de Stoute had onderhouden. Toch hoopte het stadsbestuur door een enkele concessie te doen, de eis naar politieke inspraak van de ambachten te counteren. Bovendien bleven de gevolgen van de afschaffing en de vermindering van de indirecte belastingen beperkt aangezien de Vlaamse Leden beslist hadden om alle lopende betalingen van hertogelijke beden op te schorten. Enkel de in 1468 goedgekeurde bede aan Margaretha van York die Brugge jaarlijks 396 lb. par. kostte, werd nog uitbetaald.¹⁵⁸ De Brugse stadskas kon de verminderde opbrengst van de stedelijke assizen dus moeiteloos dragen.

Het stadsbestuur beseftte dat ze de nadelige gevolgen van de fiscale maatregel doorschoof naar de hogere overheid, waardoor deze echter de geschikte middelen ontbeerde om een centraal beleid te voeren. De handelselite had dan wel een voordelig privilege bekomen, maar zonder de broodnodige financiën zou het pas ingerichte staatsstelsel snel in elkaar zakken. Om de prille staatsstructuur van geld te voorzien, besliste het stadsbestuur daags na de afschaffing en de vermindering van de stedelijke assizen, samen met Lodewijk van Gruuthuze en andere edelen, om twee financiële bestraffingen uit de Vrede van Atrecht van 1438 te behouden. Dat verdrag bepaalde dat de stad opnieuw een zevende penning van haar inkomsten in de staatskas diende te storten, naast een rente van 800 lb. gr. die nochtans oorspronkelijk ter vervanging van de zevende penning had gediend.¹⁵⁹ Het financieel strafbeleid van hertog Filips de Goede werd dus, in tegenstelling tot de fiscale maatregelen van Karel de Stoute, niet uitgewist. De Brugse handelsnetwerken hadden alle voordeel bij een stabiele staatsstructuur die ze met deze maatregelen van de nodige werkmiddelen wilden voorzien. Anderzijds mogen we de rol van staatsman Lodewijk van Gruuthuze niet onderschatten. Samen met Adolf van Kleef en andere voornamen edelen hield hij de Bourgondische staat recht, waarbij hij ongetwijfeld de Staten-Generaal duidelijk had gemaakt dat de staat krediet nodig had – dat beseften de Staten-Generaal zelf ook wel.

Bovendien kon een lege staatskas de Franse invasie niet stoppen. Een financiële toegeving aan een centraal gecoördineerde militaire actie was dus meer dan nodig. Daags na de afschaffing en de vermindering van de indirecte belastingen besloten de Staten-Generaal dan ook Maria van Bourgondië een bede toe te staan. Maar met het doembeeld van Karel de Stoute voor ogen huiverden de Staten-Generaal om opnieuw een grote som geld aan de staat te schenken zonder een controle op de besteding ervan te eisen. De vergadering te Gent besloot Maria van Bourgondië en haar luitenant-gouverneur Adolf van Kleef geen geld, maar wel troepen in handen te stoppen. Vlaanderen zou 34.000 krijgslieden lichten die door de provinciale statenvergadering betaald werden.¹⁶⁰ De vermogende Bruggelingen zouden uiteindelijk in april 1477 een forse som uit eigen zak lenen om deze troepen te financieren (zie verder). Hoe de lening terugbetaald zou worden, waren (voorlopig) zorgen voor later.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 124.

¹⁵⁷ De verhoging van de assizen op wijn en bier in 1468 heette men de ‘*de dobbele assijze*’. Deze werd op 28 februari 1477 ‘*ter inkele*’ gesteld. De taks op bier verminderde dus van 14 groten (zoals in 1468 bepaald) tot 6 groten, dit is het niveau van vóór 1468 (SAB: SR, 1476-77, 17v-19v). Ook te Gent schaften de opstandelingen de graantaks af (Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 198).

¹⁵⁸ SAB: SR, 1476-77, 113r. We bespraken deze beden reeds in het eerste hoofdstuk.

¹⁵⁹ Dumolyn, *De Brugse opstand*, 283. De vergadering op 1 maart werd bijgewoond door Lodewijk en Jan van Gruuthuze, baljuw Jacob van Halewyn, diens broer Roeland, schout Antoon van der Vichte, de burgemeesters, de schepenen en de ontvangers van de stad (SAB: SR, 1476-77, 125v).

¹⁶⁰ Wellens, *Les Etats-Généraux*, 163.

Om politieke problemen te vermijden en de ambachten van het gevoerde beleid te overtuigen, besloot het stadsbestuur voortaan open kaart te spelen met de leiders van de ambachten. Op 1 maart, dezelfde dag als de Staten-Generaal, lichtte Lodewijk van Gruuthuze in hoogsteigen persoon de ambachten over de genomen beslissingen in. Een verslag van deze vergadering bleef bewaard.¹⁶¹ De Brugse edelman legde een driepuntenplan voor aan de ambachten, dat hij, na hun goedkeuring, beloofde te zegelen met het stadszegel. Vooreerst maakte Lodewijk van Gruuthuze bekend dat Maria van Bourgondië de hoop koesterde dat de stad haar de zevende penning en de rente van 800 lb. gr. zou blijven uitbetalen. In ruil voor deze ‘vriendscape’ beloofde de vorstin de helft van de opbrengst van de rechten op bastaardgoederen aan de stadskas te schenken.¹⁶² Ten tweede benadrukte de heer van Gruuthuze dat de Bruggelingen zich aan één specifiek punt van de Vrede van Atrecht dienden te houden. De edelman liet weten dat het hof een daad van majesteitsschennis niet zou tolereren. Het hof vreesde klaarblijkelijk een voorval als in september 1436 (toen hertogin Isabella van Portugal en de jonge Karel de Stoute in de stad bedreigd werden) of als in mei 1437 (toen verzeilde hertog Filips de Goede in een gelijkaardige situatie).¹⁶³ Het hof plande immers een intocht van Maria van Bourgondië te Brugge om haar in de stad als gravin van Vlaanderen te laten erkennen, maar ze vreesde dat de ambachten van dat moment van zwakte gebruik zouden maken om politieke toegevingen te eisen.¹⁶⁴ Gruuthuze eiste de garantie op een eerlijke politiek, maar hij stelde hier weinig tegenover. Meer nog, het derde punt van zijn plan eiste dat de ambachten de staking zouden opgeven.

Langzaamaan kantelde de Brugse machtsbalans. De staat diende haar lijfsbehoud af te smeken bij de bevolkingsgroepen die de laatste jaren uit de politiek waren geweerd. De ambachten hadden te Brugge dan wel nog geen ‘officiële’ politieke inspraak verkregen, maar de vergadering van 1 maart maakte aan de betrokkenen duidelijk dat de ‘buik’ van de stad aan invloed won. De middengroepen weigerden voortaan hun verworven machtspositie op te geven en ze drukten door. Zij hadden het meest te lijden gehad van het beleid van de gesneuvelde hertog en eindelijk was de kans er om aan het leed te verhelpen. De ambachten keurden twee punten uit het plan van Lodewijk van Gruuthuze goed, maar ze vertikten het de wapens neer te leggen en terug aan het werk te gaan.¹⁶⁵ Lodewijk van Gruuthuze reisde daarop naar Gent voor verder overleg met de hofraad. Op 6 maart keerde de edelman terug.¹⁶⁶ Na lang beraad met het stadsbestuur bleef maar één mogelijkheid open: de positie van de Vrede van Atrecht was onhoudbaar geworden. Daags nadien trok het stadsbestuur een met gouden laken bedekt baldakijn op aan het stadhuis waarin Lodewijk van Gruuthuze zelf de Vrede van Atrecht voor de verzamelde ambachten met een mes verminkte, tot groot jolijt van de omstanders. De edelman vroeg daarop aan de toeschouwers of de hertogin welkom was in de stad. ‘*Daer up dat al tghemeene volc riep: ja wy, ja wi! Gheerne! Met blijden sinne!*’¹⁶⁷

¹⁶¹ Het document dateert van 6 maart 1477, maar het stelt expliciet dat het de vergadering van 1 maart bespreekt (SAB: PO, 1148).

¹⁶² Dit recht was de stad ontnomen in 1438 (Carlier, *La politique des autorités*, 208-12), maar het was nochtans geen goudmijn. In het schepenjaar 1477-78, de eerste maal dat de stad de opbrengst van de goederen van in de stad overleden personen die geen poorter waren, inde, bracht dit recht maar 39 lb. 8 s. gr. op (SAB: SR, 1477-78, 22r-v).

¹⁶³ Dumolyn, *De Brugse opstand*, 170 en 226.

¹⁶⁴ ‘*Item, angaende tpoint dat in den brief van verbande [de Vrede van Atrecht] staet nopende dat waert dat yement hand sloughe bij faite of quaden wille om den prince, princesse ende huere kinderen, ghelijc leeraers zegghen ende wel weten, es cryme de lese maiesté, welke men wel weet dat tghemeene van deser stede in gheender manieren doen en zouden willen, noch laten doen, maer dat beschermen naer hare moghenthede met live ende met goede. Zo es hare begheerte dat dat point zine stede houde*’ (SAB: PO, 1148).

¹⁶⁵ *Dits die Excellente Cronike*, 179v.

¹⁶⁶ SAB: SR, 1476-77, 126r.

¹⁶⁷ *Dits die Excellente Cronike*, 180r. Zie ook het gedichtje dat we in de aanvang van dit hoofdstuk citeerden.

Een tijdperk kwam ten eind. De Vrede van Atrecht had de dood van Karel de Stoute maar twee maanden overleefd. Het verdrag bood bijna veertig jaar de rechtsgrond voor de verregerende inmenging van de Bourgondische hertog in de Brugse politiek. De macht van de Bourgondische hertog kwam dus niet alleen te Gent op losse schroeven te staan. Aangezien de hertog een belangrijke bondgenoot was van de Brugse elite en een sterke centrale macht hen in de Brugse schepenzetels hield, had ze de vernietiging van de Vrede van Atrecht zo lang mogelijk tegengewerkt. De ambachten daarentegen ontdekten langzaam dat de fundamentele zwakte van de dynastie aan de machtspositie van het stadsbestuur vrat. Maar uiteindelijk primeerde voor beide partijen een geweldloze oplossing van het conflict. Een gewapende dreiging van de ambachten volstond om Lodewijk van Gruuthuze het gehate verdrag te laten cancelleren. Het stadsbestuur bleef in voege, maar voortaan trokken ook de Brugse ambachten aan de touwtjes van de Brugse politiek. Alle partijen beseften evenwel dat er nood was aan een nieuw verdrag dat de relatie tussen vorst en stad en de nieuwe verhoudingen in de stad diende te regelen.

1.3.3 Het Brugs privilege van 30 maart 1477

Al snel startten alle partijen onderhandelingen over een Brugs privilege. Lodewijk van Gruuthuze verdedigde er de belangen van de staat. Op het proces van Willem Moreel van februari 1482 bevestigde Willem Moreel dat hijzelf als één van de vertegenwoordigers van de Brugse elite bij de totstandkoming van het Brugs privilege optrad. Over de onderhandelaars van de ambachten zwijgen de bronnen. Het stadsbestuur stelde aanvankelijk een commissie van achttien en zes personen samen, waarschijnlijk met twee personen uit elk van de negen leden en zes vertegenwoordigers van het stadsbestuur zelf. Deze commissie legde haar resultaten voor aan de hoofdmannen en de dekens van de ambachten die zelf nog zes puntjes toevoegden aan het voorontwerp van het Brugs privilege dat uiteindelijk op 30 maart 1477 door Maria van Bourgondië en haar hofraad gezegeled werd. Een kopie van het rekest waarin de ambachten hun zes eisen kenbaar maakten, bleef uitzonderlijk bewaard. Het is dus mogelijk hun verzuchtingen van naderbij te bekijken.¹⁶⁸

Het verzoekschrift was duidelijk door een jurist, of althans door een persoon die vertrouwd was met ambtelijke materie, opgesteld want het bevat een typisch laatmiddeleeuws ambtelijk taalgebruik. Zoals gebruikelijk voor een rekest was het document zo ingericht dat de voorgestelde maatregelen direct in het voorontwerp van het Brugse privilege konden ingevoerd worden.¹⁶⁹ Naast de zes eisen die de ambachten in het privilege wensten op te nemen, bevatte het rekest tevens enkele kleinere reglementen over het socio-economische leven in de stad die de ambachten via een Brugs hallegebod wilden afdwingen.¹⁷⁰ De Brugse hallegeboden uit 1477 gingen verloren, zodat we hun eventuele afkondiging niet kunnen natrekken. Het opmerkelijkste onder deze puntjes is de eis dat de *'broederlike minne'* tussen Gent en Brugge diende onderhouden te worden. Dat kan wijzen op nauwe contacten tussen de ambachten van beide steden, maar ook op eventuele meningsverschillen die tussen de Gentse en Brugse opstandelingen ontstaan waren. In ieder geval beseften de Brugse ambachten dat

¹⁶⁸ *'Dese naervolghende articlen waren bij hoofdmannen ende dekens boven den articlen gheadviseert ende gheraempt bi den .xviii.^{en} ende .vi.^e personen inneghebrocht ende begheert vercreghen te werdene, daerof onder correxcie eeneghe bij previlege vercreghen zullen moeten zijn ende andre gheremediert ende voorsien worden bi der wet van Brugghe'* (SAB: PO, 1144).

¹⁶⁹ Zie vroeger en Prak, *Gouden Eeuw*, 207.

¹⁷⁰ Het betreft een eis in verband met de controle op de productie van bier en op de werking van het ambacht van de mutsenmakers, een goed onderhoud van de Brugse hallen, een gescheiden kwartier voor Brugse prostituees en de navolging van de nachtklok.

een verenigd politiek front het krachtigste wapen was om de overheid of zelfs de elites van beide steden onder druk te zetten. Dit opmerkelijk gevoel van samenhang zou door de gebeurtenissen echter zwaar op de proef gesteld worden.

De zes artikelen die de Brugse ambachten aan het Brugs privilege ‘in wording’ wilden toevoegen, hertekenden het politieke landschap grondig, zowel in de stad als erbuiten. Vooreerst stelden de vertegenwoordigers van de ambachten een nieuwe procedure voor de verkiezing van de Brugse magistraat voor. Voortaan zou de Brugse schepenbank negen vertegenwoordigers uit de negen leden en vier vertegenwoordigers uit de Brugse poorterij tellen. Zij werden door vier vorstelijke commissarissen verkozen en uit deze groep stelden de schepenen zelf een burgemeester aan. De schepenen kozen twaalf raadslieden en hun burgemeester die volgens een zelfde verdeelsleutel werden geselecteerd: negen raadslieden uit de negen leden en vier uit de poorterij. De ambachten keerden verwierven dus invloed op de benoeming van 18 van de 26 schepenen en raadslieden.¹⁷¹ De poorterij verkoos vijf schepenen en vijf raadslieden, elk ander lid vaardigde voortaan één schepen en één raadslid af.¹⁷² Met deze maatregel, die later integraal in het Brugs privilege van 30 maart overgenomen werd, gaten de vertegenwoordigers van de ambachten hun politieke *come-back* in een wettekst. Een tweede puntje gebod dat gravin Maria deze nieuwe kiesprocedure zo snel mogelijk zou toepassen. De ambachten wensten hun machtspositie in de stad onmiddellijk te verzilveren, want wie weet welk grillig verloop de opstand nog zou kennen.

Ten derde eiste het rekest een herstel van de socio-economische en politieke rechten van elk Brugs ambacht. De aanvulling aan het voorontwerp van het privilege wenste immers een bekrachtiging van de oude keuren van de ambachten, die tevens hoopten dat de stedelijke bewindvoerders deze rechten voortaan niet meer zouden overtreden. Bovendien eisten de ambachten een eerlijke justitie van de waterbaljuw te Sluis. Net als de handeldrijvende elite uit Brugge bij de samenstelling van het Vlaams privilege van 1477 hoopten de ambachten in het voorontwerp van het Brugs privilege dat vorstelijke functionarissen de handel door een gekleurde rechtspraak niet langer zouden hinderen. Kortom, de herwonnen invloed van de ambachten op het Brugs politieke toneel vertaalde zich in het terugdringen van belemmeringen die de politiek van zowel de stedelijke elite als van de vorst rechtstreeks of onrechtstreeks bij het uitoefenen van hun ambacht hadden veroorzaakt. Deze artikelen werden goedgekeurd en in het privilege opgenomen.

Twee puntjes stelden echter meer problemen. Het addendum op het voorontwerp van het Brugs privilege begeerde de afschaffing van het Brugs Vrije als vierde lid van de Vlaamse volksvertegenwoordiging. Bovendien eisten de ambachten dat ook de recent opgerichte stad Middelburg voortaan onder Brugge zou ressorteren. De politieke spanningen tussen Brugge en de omliggende kasselrij van het Brugs Vrije (die zich langs de Vlaamse kust van Nieuwpoort tot en met Eeklo uitstreckte) waren al ruim een eeuw oud. In de veertiende eeuw stond Brugge aan het hoofd van de kasselrij van het Brugs Vrije, maar sporadisch sinds 1310 en definitief vanaf 1386 behoorde het Brugs Vrije tot de Leden van het graafschap. In 1437 had hertog Filips de Goede de kasselrij tot het vierde Lid van Vlaanderen verheven om als politiek tegengewicht te dienen voor de stad Brugge die toen beheerst werd door opstandige ambachtslieden.¹⁷³ In de kasselrij vonden de hertogen een volgzame, voornamelijk adellijke strekking die bereid was het vorstelijke beleid uit te voeren in ruil voor politieke macht en een verbetering van de persoonlijke situatie. In het vorige hoofdstuk zetten we reeds uiteen dat de uitbreiding van Maximiliaans macht in het Brugs Vrije er hand in hand ging met de versterking van de sociale en politieke positie van de

¹⁷¹ Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 161-7.

¹⁷² Mertens, *Brugge en Gent*, 388.

¹⁷³ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 130-1; Prevenier, *Het Brugs Vrije*, 6-18 en Dumolyn, *De Brugs opstand*, 213.

begunstigde leden van de elite ervan. Bovendien hielp de aartshertog deze begunstigde elite te infiltreren in de Brugse schepenbank, een politiek die ook door voorgaande Bourgondische hertogen was gevoerd. Het Brugse Vrije bleek een handige kweekvijver van trouwe volgelingen die de invloed van de hertog in de Brugse politiek vergroten. De afschaffing van het Brugse Vrije als vierde Lid betekende voor de vorst dus een verlies van een trouwe bondgenoot op de vergaderingen van de Vier Leden, maar ook in de Brugse politiek.

Met de degradatie van het Brugse Vrije tot ondergeschikte kasselrij, wilden de ambachten de politieke invloed van de elite van het Brugse Vrije beknotten. Dit had belangrijke financiële gevolgen voor de overheidsmacht. De kasselrij van het Brugse Vrije betaalde volgens het Transport van Oudenburg een vijfde van de beden die in het graafschap goedgekeurd werden.¹⁷⁴ Aangezien de politieke positie van de elite van het vierde Lid grotendeels afhing van de begunstiging door de hertog, leverde een goedkeuring van een bede in het Brugse Vrije doorgaans minder problemen op dan bij de andere Vlaamse steden. In 1477 dreigde bijgevolg het beheer van twee vijfden van de Vlaamse beden in handen van de Brugse schepenbank te belanden. Een schepenbank waarin de ambachten bovendien het overwicht haalden. De politieke constructie die de Bourgondische staat in de voorbije decennia opgebouwd had en die erin bestond inspraak van minder beïnvloedbare bevolkingsgroepen bij de toekenning van beden uit te schakelen, stortte met dit amendement van de Brugse ambachten bijna volledig in elkaar.

De Brugse ambachten wilden het Brugse Vrije niet enkel om politieke redenen tot een aan Brugge ondergeschikte kasselrij degraderen. De autonomie van het Brugse Vrije was immers niet enkel een hinderpaal voor de politieke en financiële, maar ook de economische hegemonie van Brugge over het kwartier.¹⁷⁵ De Brugse handwerkers meenden dus hun lot te verbeteren door de monopolistische reglementering van de Brugse economie nog te verscherpen – zoals ze dat overigens ook na hun machtsintrede in 1436 hadden gedaan.¹⁷⁶ Zoals toen wensten de ambachten dat een mijl buiten de stad geen handwerk meer geleverd mocht worden en dat zowel Sluis, Damme als Middelburg voortaan onder Brugge zouden ressorteren.¹⁷⁷ Het economische conflict tussen Sluis en Brugge was overigens even oud en van dezelfde strekking als de problematiek met het Brugse Vrije. De relatie tussen de Brugse ambachten en deze te Sluis was al decennia lang erg wrevelig omdat Sluis de stapel en de privileges van Brugge op regelmatige basis omzeilde.¹⁷⁸ De ambachten vonden met deze eis in de commerciële burgerij van Brugge een partner, want ook zij had economische belangen te verdedigen door de Brugse dominantie op Sluis te bestendigen.¹⁷⁹ De specifieke aandacht van de ambachten voor Middelburg is te verklaren door het uitzonderlijke statuut van deze stad die gesticht was door de algemeen ontvanger van Filips de Goede, Pieter Bladelin.¹⁸⁰ Kortom, het Brugs privilege diende, volgens de ambachten, de Brugse stapel en andere stedelijke privileges in ere herstellen.¹⁸¹ Het herstel van de politieke invloed op het Brugse

¹⁷⁴ Het Brugse Vrije betaalde 20,43 % van de Vlaamse beden tegenover 22,85 % voor Brugge (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 439 en Prevenier, *Het Brugse Vrije*, 55).

¹⁷⁵ *Ibidem*, 35.

¹⁷⁶ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 130 en Dumolyn, *De Brugse opstand*, 104.

¹⁷⁷ Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville*, II, 84, 88, 91 en 93. Een vergelijking met 1436 in Dumolyn, *“Rebelheden ende vergaderingen”*, 314-6.

¹⁷⁸ Deze problematiek wordt uitgebreid besproken in Dumolyn, *De Brugse opstand*, 89-98.

¹⁷⁹ Dumolyn, *“Rebelheden ende vergaderingen”*, 301.

¹⁸⁰ De heerlijkheid Middelburg, die kanselier Guillaume Hugonet in 1476 van de kibbelende erfgenamen van Pieter Bladelin gekocht had, bezat verscheidene politieke en economische privileges, onder meer voor een luxenijverheid van metaal en textiel, die de Brugse ambachten een doorn in het oog waren (Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 218-21).

¹⁸¹ Zoals bijvoorbeeld volgende maatregel uit het kort erna toegekende Brugse privilege getuigt: ‘*dat alle steden ende dorpen die van ouden tyden niet gheploghen en hebben te drapierne niet meer drapieren en zullen naer den previlegen ende appointemente die onse voorseide stede van Brugghe daer of heift*’ en ‘*dat alle vreemde*

kwartier zou hen in staat stellen een beleid te voeren dat de stedelijke handwerkers bevoordeelde ten opzichte van de economische concurrenten uit het Brugse ommeland. Ook al konden de Brugse ambachten op lange termijn de verhuis van de industriële productie naar het platteland niet verhinderen, op korte termijn nam ze dus wel initiatieven in die richting.¹⁸²

Met hun eis voor de politieke onderwerping van het Brugse Vrije hadden de ambachten niet de bedoeling een soort van economisch ‘dictatoriale politiek’ van de stad over het platteland te voeren. Evenmin wensten ze met de vraag naar politieke inspraak in het Brugse stadsbestuur het economische beleid in de stad te monopoliseren. De Brugse ambachten hoopten enkel, door middel van politieke inspraak, controle te verwerven over een aantal centrale elementen van het stedelijke handelsverkeer. Daaronder verstaan we de bevoorrading van de stad, de prijzenpolitiek van de stedelijke overheid, de inrichting van de fysieke ruimte in een stad (de marktplaatsen), enzovoort.¹⁸³ De politieke inspraak van de ambachten in de stad en op het omliggende platteland had dus misschien wel een vorm van ‘protectionisme’ op het oog, maar ze was in de eerste plaats bedoeld om gunstige voorwaarden voor het stedelijke handelsverkeer te scheppen. De verdediging van de rechten en privileges van de ambachten was daarbij het voornaamste strijdpunt.¹⁸⁴ Kortom, de ambachten wilden van het Brugse privilege een instrument maken dat hen in staat zou stellen oneerlijke economische concurrentie voor de stedelijke ambachten uit te schakelen en de economische politiek van de stad bij te sturen waar nodig.

Na de bekendmaking van de amendementen op de ontwerpakte van het Brugse privilege, liet de elite uit het Brugse Vrije zich echter niet onbetuigd. Op 1 februari 1477 had ze van Maria van Bourgondië nog de bevestiging gekregen dat de schepenbank die op last van Karel de Stoute was benoemd, in voege zou blijven.¹⁸⁵ Maar uit de akte leren we niet wie er precies voor deze erkenning ijverde. De elite uit het Brugse Vrije voelde de bui hangen. Tijdens de maand maart poogden verscheidene leden uit de schepenbank hun politieke positie in het graafschap te behouden door zelf een nieuw reglement voor de samenstelling van de schepenbank aan de hertogin voor te leggen. Als een kameleon pasten de schepenen van het Brugse Vrije de kiesprocedure van hun schepenbank aan aan de politieke geest van de privileges van 1477.¹⁸⁶ De hofraad keurde het document goed, maar op 20 maart zwichtte ze uiteindelijk toch voor de druk van de Brugse ambachten. Het Brugse Vrije was voortaan geen Lid van Vlaanderen meer, maar de nieuwe kiesprocedure bleef gehandhaafd.¹⁸⁷

De Brugse ambachten kregen in hun wens om het Brugse Vrije als politiek Lid af te schaffen hulp uit onverwachte hoek. Op 22 maart drong ‘*tcommuyn van den Vryen*’ onder leiding van een zekere Jacob Joris uit Jabbeke het schepenhuis van het Brugse Vrije binnen om er grote schade aan te richten.¹⁸⁸ De groep scheurde brieven en registers die ze in de raadkamer van de schepenbank vond en riep luid de eis om ‘*te wette ende rechte staen onder die van Brugghe*’.¹⁸⁹ Blijkbaar was er ongenoegen in het Brugse Vrije over de rechtspraak van

cooplieden van wat naciën of lande dat zy zyn negheene residencie of staple houden en sullen te negheenen daghen binnen eeneghen van onse voorseyde landen of steden dan binnen onser voorseyde stede van Brugghe’ (Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville*, II, 81 en 84).

¹⁸² Stabel, *Guilds in late medieval Flanders*, 210.

¹⁸³ Zie bijvoorbeeld in verband met dat laatste aandachtspunt: Stabel, *From the market to the shop*, 104.

¹⁸⁴ Lis & Soly, *Craft guilds*, 14 en Prak, *Corporate politics*, *passim*.

¹⁸⁵ Gilliodts-Van Severen, *Coutume du Franc*, II, 393-9.

¹⁸⁶ De schepenen zouden voortaan jaarlijks vervangbaar zijn, Vlaamssprekend, in het Vrije gevestigd en ten getale van maximum vijftien, waaronder één burgemeester van de *commune* en drie burgemeesters per geografische onderverdeling van het Brugse Vrije (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 89).

¹⁸⁷ *Ibidem*, 132 en *idem*, *Handelingen van de leden*, 9.

¹⁸⁸ *Dits die Excellente Cronike*, 180v.

¹⁸⁹ Ook Nicolas Despars vermeldt het voorval (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 126).

de schepenen en achtten de ontevreden de tijd rijp om komaf te maken met deze gang van zaken. Het voorval zelf had weinig gevolgen voor de politieke rol van het Vrije want de kasselrij was reeds onttroond als Vierde Lid. Maar het zette de bal in de stad wel aan het rollen. De week voordien hadden de Gentse ambachten immers gerechtigheid geëist voor politieke en financiële misbruiken van het bewind van Karel de Stoute en op 14 maart hadden de Staten-Generaal de kanselier en andere politieke vertrouwelingen van de hertog gevangen gezet. Al snel volgde de executie van enkele Gentse schepenen, waarop een golf van commotie door het graafschap waarde.¹⁹⁰

Het voorval in het schepenhuis van het Brugse Vrije toonde aan dat het Brugse stadsbestuur niet bij machte was het geweld uit de stad te bannen. Het machtsvacuüm dat in de stad ontstond werd rap ingevuld door de ambachten die het laken naar zich toetrokken. Op 26 maart leidde de Brugse baljuw zestien voormalige Brugse burgemeesters en stedelijke ontvangers naar de gevangenis op de Brugse Burg.¹⁹¹ De verantwoordelijken van het gehate beleid kenden eenzelfde sociaal profiel. Ze behoorden tot de economische toplaag van de Brugse samenleving en ze hadden tot dan toe nauw met de vorst samengewerkt in het bestuur van de stad. Het optreden van de baljuw en de vermelding in de kronieken dat Maria van Bourgondië deze opsluiting bevolen had, duidt echter op een sterke encenering ervan. De gevangenneming was geen bestraffing, maar enkel een maatregel van de vorstin om een onderzoek te starten naar mogelijke corruptie bij de voormalige bewindvoerders, zoals ze ook te Gent bevolen had. De hofraad, en hierbij vermoeden we dat Lodewijk van Gruuthuze als kenner van het terrein een zekere verantwoordelijkheid draagt, hoopte zo een woedeuitbarsting van de Brugse ambachten, naar Gents voorbeeld, voor te zijn. Misschien in samenspraak met het stadsbestuur, of de zestien betrokkenen zelf, toonde het hof met groots machtsvertoon dat gerechtigheid in de stad zou geschieden. Bovendien beschutte de gevangenis de zestien 'beklaagden' van eventuele represailles vanwege een opgehitste menigte. De opsluiting voorkwam in ieder geval dat de Brugse ambachtslieden met geweld hun eisen aan de schepenen zouden opleggen.

Chroniqueur Nicolas Despars merkt op dat door toedoen van vrienden en magen van de gevangenen er weinig van een onderzoek naar mogelijke corruptie in huis kwam.¹⁹² Enkel een aanhoudingsbevel voor de huidige burgemeester Jan van Nieuwenhove fs. Michiel die te Gent vertoefde, werd uitgevaardigd. Bovendien vroegen de dekens van de ambachten en de hoofdmannen van de stad kort nadien van op het Belfort aan de verzamelde massa op de Grote markt of de gevangenen zich weer vrij in de stad mochten bewegen.¹⁹³ In de rede lieten de hoofdmannen en dekens weten dat de Brugse privileges immers een gevangenschap van niet-berechte personen verboden en bovendien hadden onderhandelaars van de Schotse koning door de gevangenschap van Anselmus Adornes geen aanspreekpunt in de stad meer. De gevangenschap van de Brugse elite hypothekeerde tot slot de waardigheid van de geplande blijde inkomst van de jonge gravin en dus de toekenning van het stedelijk privilege.

Het document schrijft dat '*den ghemeen en volke*' dat op de markt verzameld was, zich liet overtuigen. Waarschijnlijk doelt de auteur van het document op de handwerkers die tot de ambachten behoorden, maar die van directe inspraak in het ambachtsbestuur verstoken waren. De 'krachten op de werkvloer' hadden hun ambachtshuis verlaten en mochten, net als tijdens andere stedelijke opstanden in het graafschap Vlaanderen, op de Brugse Grote markt van het

¹⁹⁰ Arnould, *Les lendemains de Nancy*, 24.

¹⁹¹ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 127 (met opsomming van de gevangenen) en *Dits die Excellente Cronike*, 180v.

¹⁹² Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 127.

¹⁹³ Een gedeeltelijke kopie van de rede op het Belfort bevindt zich in het Brugse stadsarchief, maar de datum die het document opgeeft (22 maart 1477), klopt niet met het relaas uit de kronieken. De kopie schrijft over de gevangenneming van de '*notable heeren*' die op 26 maart plaatsvond. Vergat de kopiist de v van xxvii? (SAB: KO, 54).

politieke spel proeven.¹⁹⁴ Ze genoten hierbij niet van politieke beslissingsmacht, maar de leiders van de ambachten rekenden op een legitimatie van hun positie door de onderste lagen van hun organisatie een schijn van inspraak te verlenen. Dit ‘gemene volk’, de handwerkers van elk ambacht, gingen akkoord met het geargumenteed en open beleid dat hun leiders voerden. De ambachtsslieden beseften ook wel dat ze het op til staande privilege op de helling zetten indien de Brugse elite zwaar aangepakt werd. Bovendien bracht de opsluiting het economische leven van de stad in gevaar. Het merendeel van de gevangenen waren immers machtige kooplieden die de Brugse economie openstelden voor buitenlandse handelaars. Deze belangrijke schakel kon niet ontbreken op de Brugse internationale markt. Kort na de toespraak van de leiders van de ambachten verlieten de opgesloten mandatarissen het Brugse Steen. Enkele dagen later, op 30 maart 1477, bezegelde Maria van Bourgondië te Gent het (eerste) Brugse privilege.

De Brugse handelselite had uiteindelijk moeten toegeven aan de eisen van de ambachten en voortaan deelde ze de macht met de vertegenwoordigers van de ambachten. In tegenstelling tot in Gent waren de beleidsmakers uit de periode die de opstand voorafging, niet persoonlijk bestraft. De handelselite, en in de eerste plaats de partij rond Willem Moreel, diende de leiders van de ambachten in de schepenbanken te tolereren. Langzaam groeide op deze manier een grote coalitie van handelaars en ambachtsslieden die samen de privileges van 1477 verdedigden. Dit gezamenlijke doel bond de coalitie en het zou een richtlijn blijven voor haar politieke handelen.

Vijf grote lijnen kleuren het Brugse privilege van 30 maart 1477.¹⁹⁵ De stad herwon haar autonomie en hinderpalen voor de handel werden weggewerkt. De ambachten eisten inspraak en de oude privileges van de stad werden in ere hersteld. Tot slot diende een aantal maatregelen de corruptie binnen de stedelijke instellingen tegen te gaan. De inhoud van het Brugs privilege lag dus in de lijn van het Groot en het Vlaams privilege, zij het dan dat het Brugse (net als het Gentse) privilege de ambachten in de politiek betrof. Het Brugs privilege zou voortaan het wettelijk kader vormen voor de politieke relaties in de stad en tussen de stad en zijn overheid. De gravin bevestigde in de tekst dat het privilege niet onder druk tot stand was gekomen en dat zij en haar nakomelingen het privilege zouden naleven. Net als zijn gelijken op ‘nationaal’ en op gewestelijk niveau bevatte het Brugs privilege een clausule die de dienst van de stad aan de graaf opzegde indien laatstgenoemde zich niet aan de politieke afspraken hield.¹⁹⁶

We haalden reeds kort enkele protectionistische maatregelen uit het Brugse privilege aan. De economische privileges van de stad werden bevestigd of hersteld. Bruggelingen

¹⁹⁴ Vergelijkingen met andere opstanden in Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 390-1 en Haemers, *De Gentse opstand*, 239-65 voor een case-study.

¹⁹⁵ De uitgave van deze tekst door Gilliodts-Van Severen dateert het privilege foutief op 13 maart 1477. De oorkonde werd wel degelijk de ‘*dertichsten dach van maerte*’ toegekend door de hertogin en haar hofraad waarin toen hertog Jan I van Kleef, bisschop van Luik Lodewijk van Bourbon, Lodewijk van Gruuthuze, de presidenten van de Grote Raad en de Rekenkamer van Rijsel (Jean de la Bouverie en Jean le Doubz) en andere niet genoemde zetelden (Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville*, II, 72-100 en SAB: PO, 1152). Het exemplaar van het Brugs privilege van 30 maart 1477 dat in het stadsarchief berust, is een kopie van de oorspronkelijke oorkonde die reeds na een jaar ‘*bij quader fortune verdorven*’ was. Een omgevallen inktpot had de tekst onleesbaar gemaakt, waarop de stedelijke administratie in augustus 1478 een identiek exemplaar vervaardigde (SAB: SR, 1477-78, 150v en CA, 14, 295r).

¹⁹⁶ Maria van Bourgondië beloofde dat, indien zij of haar opvolgers het privilege niet respecteerden, de Bruggelingen haar dan ‘*nemmermeer gheenranden dienst doen en sullen noch bystandichede in gheenrehanden zaken die ons van nooden zullen zijn of die wij van hem begheeren of versoucken mochten*’ (Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville*, II, 99).

waren vrij van tol in het graafschap¹⁹⁷, de Brugse stapel diende gerespecteerd en de rechten van de handwerkers in de stad werden beschermd. Deze economische maatregelen konden maar afgedwongen worden doordat Brugge opnieuw hoofdstad van zijn kwartier werd. Niet alleen in de stad, maar ook erbuiten kortwiekte het privilege de politieke invloed van de vorst. Het privilege regelde de kiesprocedure van de schepenen, het herstelde de kwartiermacht in al zijn facetten, het Brugse Vrije werd als Vierde Lid afgeschaft, en Sluis, Middelburg en Damme ressorteerden voortaan zowel politiek, economisch, financieel en militair onder de schepenbank van de stad. Bovendien werd het vorstelijke functionarissen verboden nog langer een functie in het stedelijke politieke bestel uit te oefenen. En misbruiken van vorstelijke officieren, zoals van de waterbaljuw van Sluis, werden niet langer getolereerd.

De ambachten palmde de politieke ruimte in. Hun vertegenwoordigers kregen toegang tot de schepenzetels, hun oude privileges werden hersteld en de *'ghemeenene buucke'* van de stad zou voortaan ook zes stedelijke ontvangers verkiezen. Deze ontvangers vervingen voortaan de twee stedelijke tesoriers. Om de controle op het financiële beheer van de stad te versterken, richtte het Brugse privilege immers een nieuwe institutionele structuur op. Een commissie van zes personen kreeg *'tbewint ende gouvernement van der stede goedinghen'*.¹⁹⁸ De stedelijke magistraat had enkel nog een politiek-militaire en juridische bevoegdheid, de financiële en fiscale politiek van de stad kwam in handen van de *'ghecommitteerden'* (die we voortaan ontvangers noemen) die het algemeen welzijn van de stad als richtsnoer voor hun toekomstig handelen opgelegd kregen.¹⁹⁹ In nauw overleg met de vertegenwoordigers van de negen leden van de stad zouden deze zes personen zich over de stedelijke inkomsten en uitgaven ontfermen en een beleid voeren waaraan de magistraat zich te houden had. De zes ontvangers werden samen met de Brugse schepenen verkozen en zouden om de vier maand hun beleid aan de vertegenwoordigers van de negen leden moeten verantwoorden.

Met deze institutionele verandering greep het privilege terug naar een gelijkaardige instelling die in de periode 1461-1467 de Brugse stadskas beheerd had. Om het hoofd te kunnen bieden aan de stijgende uitgaven en in een zoveelste poging de stadsfinanciën te saneren had het stadsbestuur in september 1461 een commissie van zes personen opgericht die in samenspraak met het stadsbestuur en de Grote Raad van de stad de financiële krijtlijnen van het bestuur uitzette.²⁰⁰ In december 1463 had hertog Filips de Goede deze hervorming goedgekeurd, en het aantal ontvangers voor de komende vier jaar tot vier vast benoemde *'gecommitteerden'* beperkt.²⁰¹ Verder onderzoek naar deze instelling zal moeten uitwijzen in welke mate de ambachten toen daadwerkelijk inspraak verkregen in de financiële en fiscale politiek van de stad en of het beleid van deze commissie voor hen voordelig was. Toen de termijn van deze *'financiële commissie'* verstreken was, een moment dat samenviel met de regimewisseling van Filips de Goede en Karel de Stoute, trad terug het oude systeem van de twee tesoriers in voege.²⁰² Met het herstel van de *'financiële commissie'* in maart 1477 greep het Brugs privilege terug naar de situatie van vóór Karel de Stoute. Dit institutioneel reformisme ging overigens samen met een terugkeer naar het fiscale systeem van vóór Karel

¹⁹⁷ In maart 1477 had Maria van Bourgondië reeds een eeuwige vrijgeleide voor de kooplui voor de Brugse vrije jaarmarkt gegeven (SAB: PO, 1147).

¹⁹⁸ Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville*, II, 79.

¹⁹⁹ *'Ende dat onse wet van Brugghe van nu voordan haer niet meer moeyen en sal in tuutgheven noch ontfanghen van eenich van onser voorseide stede goede, maer sal al staen ter discretie van denzelven zes personen, daer mede te doene haerlieder wille ten meesten proffyte van onser voorseide stede; de welke wet sal alleenlic hebben te besoorghene ende onderhoudene van onser voorseide stede ende datter ancleift de justicie'* (*ibidem*, 78).

²⁰⁰ SAB: HS, 7 bevat de namen van deze zes *'gecommitteerden'*.

²⁰¹ Dat waren Jan de Plaet, Anselmus Adornes, Zeger de Baenst en Jacob Breydel (SAB: PO, 1090 – uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire de la ville de Bruges*, V, 439-41).

²⁰² De schepenbank van september 1468 telde opnieuw twee tesoriers (SAB: RW, 1468-1501, 1v).

de Stoute (zie vroeger). De instelling van de zes ontvangers bood voor de ‘buik van de stad’ een grotere garantie op inspraak in het financiële bestuur van de stad dan de instelling van de twee trossiers die enkel het beleid van de Brugse schepenen uitvoerden. De commissie van zes personen was daarentegen gebonden aan de besluiten van de vergadering van de Grote Raad. Maar de vage beschrijving van hun functie, het moment van verkiezing, de complexiteit van deze bestuursvorm, de dalende macht van de ambachten in de maanden na de toekenning van het Brugs privilege en de moeilijke oorlogsomstandigheden waarin deze commissie diende te werken, zouden de tenuitvoerlegging van dit punt uit het stedelijke privilege echter ten zeerste bemoeilijken. Bovendien kon een centraliserend vorst de sterke inspraak van onderuit in de stedelijke financiën nooit tolereren. Met de definitieve machtsovername van Maximiliaan van Oostenrijk in het graafschap in oktober 1492 zou de financiële commissie een stille dood sterven. De laatste commissie werd verkozen op 2 september 1492 en ze zou tot september 1493 in voege blijven.²⁰³

Het privilege zette meteen de krijtlijnen voor het beleid van de zes nieuwe ontvangers uit door een einde te maken aan het fiscale dwangbeleid dat de stedelijke elite tijdens de regering van Karel de Stoute onderhield. Nieuwe assizen of een verhoging van bestaande taksen konden niet zonder instemming van de negen leden opgelegd worden. Het Brugse privilege maakte daarenboven de financiële maatregelen van de Brugse restrictie van 1475 ongedaan. Brugse functiedragers ontvingen weer een loon zoals voorheen en in samenspraak met vertegenwoordigers van de negen leden en de magistraat mochten de ontvangers weer giften uitdelen – zolang het de stad tenminste ten goede kwam (zoniet, dan betaalden ze de gift uit eigen vermogen terug). De strenge controle van de negen leden op het Brugse financiële beheer kaderde evenzeer in de strijd die het privilege met de corruptie in de stad aanbod. Wethouders mochten geen mandaten cumuleren en evenmin indirecte heffingen pachten. Niemand werd vrijgesteld van belastingen, en verschillende machtsmisbruiken of inbreuken op het stapelrecht of rechten van ambachten werden streng bestraft.

Het Brugs privilege van 30 maart 1477 hoopte op een rechtvaardige politiek met het respect voor bestaande gewoontes als basisprincipe. De repressieve Vrede van Atrecht en de Brugse restrictie van 1475 werden vervangen door een door de onderdanen aan de vorst opgelegd verdrag dat de vertegenwoordigers van de Brugse ambachten die in de voorbije jaren van het beleid waren uitgesloten, van inspraak in het bestuur verzekerde. Dat bestuur zou zich, door de onderwerping van het Brugse Vrije aan de Brugse schepenenbank, voortaan ook op het Brugse ommeland doen gelden. De voorstanders van de stedelijke autonomie *intra* en *extra muros* moeten we meer dan waarschijnlijk in de middengroepen van de Brugse samenleving zoeken. Studies naar laatmiddeleeuwse en vroegmoderne opstanden in het graafschap Vlaanderen ontmaskerden de middengroepen als hevigste verdediger van het politieke bestel dat stedelijk zelfbestuur predikte.²⁰⁴ De middengroepen stonden niet alleen in hun eis, zowel in Brugge als in Gent had de stedelijke elite in de volle Middeleeuwen evenzeer gestreefd naar een bestuurlijk model dat naar de zogenaamde ‘stadstaat’ neigde.²⁰⁵ De stedelijke autonomie zou in de loop van de late Middeleeuwen echter afkalven doordat een deel van de stedelijke elite zich akkoord zou verklaren met een uitbreiding van de vorstelijke macht ten nadele van die van de stad over zijn kwartier. De vertegenwoordigers van de Brugse ambachten bleken in 1477 alvast *niet* bereid deze politieke verworvenheid op te geven. Een zo dadelijk aangevatte analyse van de achtergrond van de vertegenwoordigers van de ambachten die in april 1477 in de Brugse schepenenbank plaatsnamen, zal duidelijkheid

²⁰³ SAB: SR, RW, 1468-1501, 209v.

²⁰⁴ Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 607 en 726-7; *idem*, *De middenstand in opstand*, 117-9; Haemers, *De Gentse opstand*, 425-6; Dumolyn, *De Brugse opstand*, 340-1 en Boone, *Les métiers dans les villes*, 18-9.

²⁰⁵ Blockmans, *Princes conquérants*, 175-6 en Prevenier & Boone, *De ‘stadstaat’-droom*, *passim*.

brengen of de nieuwe machthebbers tot de middengroepen behoorden en waar deze sociale categorie precies in de Brugse samenleving moet gesitueerd worden.

Uiteraard kunnen we elke notie van ‘democratisering’ in de Brugse opstand van 1477 van tafel vegen. De verdeling van de Brugse schepenzetels toont aan dat de rijkere ambachten hun verloren invloed terugwonen, maar dat er van een brede inspraak van de gewone ambachtsman geen sprake kan zijn. De getrapte hiërarchie in de stedelijke ambachten verhinderde een rechtstreekse inmenging van de arme neringdoener en de handeldrijvende toplaag van de Brugse samenleving bleef deelnemen aan het stadsbestuur. De vertegenwoordigers van de oude invloedrijke ambachtsgilden hebben het aan hun politieke terugdringing onder Karel de Stoute te danken dat zij niet duidelijker door de volksmassa geïdentificeerd zijn als deelgenoten van het ‘establishment’, maar juist van de massamobilisatie gebruik hebben kunnen maken om hun positie te herstellen.²⁰⁶ Het Brugse privilege van 30 maart 1477 verzekerde de vermogende middengroepen van een opname in het bestuur, maar het sloot evenzeer voor minder gegoeden de weg naar de politiek. Toch bood deze nieuwe politieke situatie meer kansen voor deze moeilijk te vatten groep van ‘minder bedeeden’, al is het maar omdat de middengroepen nadelige maatregelen voor hun eigen maatschappelijke positie, zoals de verhoogde indirecte assizen, ongedaan hadden gemaakt. Bovendien tonen de gebeurtenissen te Brugge in februari en maart 1477 aan dat deze middengroepen de handwerkers uit de ambachten, die bovendien samen op de werkvloer stonden, van politieke beslissingen op de hoogte brachten en dat ze niet ongevoelig waren voor eisen van onderuit. Het was voor de minder gegoede neringdoener waarschijnlijk beter leven onder een regime waarin hun directe werkgevers politieke invloed hadden dan in een regime van rijken dat ondersteund werd door een vorst die enkel een versterking van de eigen financiële en politieke positie als streefdoel had. De ‘benen’ van het Brugse politieke lichaam waren bijgevolg bereid een door de ‘buik’ gevoerde politiek te ondersteunen.

1.3.4 Aprilse grillen en de Brugse conflictbeheersing

Op 17 april 1477 vernietigde het Brugse stadsbestuur in een luisterrijke ceremonie op de Grote markt het Vlaams privilege van 11 februari 1477, toen nog geen tien weken oud.²⁰⁷ Er was met dit privilege immers een ernstig probleem gerezen. In de tekst was herhaaldelijk sprake van de ‘Vier Leden’, en eenmaal zelfs expliciet van het Brugse Vrije als Lid van Vlaanderen. De beslissing van hertogin Maria van Bourgondië van 21 maart, het Brugs privilege van 30 maart en een oorkonde van 9 april hadden het Brugse Vrije echter als Vierde Lid van de Vlaamse volksvertegenwoordiging geschrapt.²⁰⁸ Ter bevestiging van deze maatregel verlangden de vertegenwoordigers van de negen leden van Brugge dat het Brugse Vrije zijn exemplaar van het Vlaams privilege van 11 februari 1477 aan de stad zou afstaan, evenals het privilege waarin Maria het als Vierde Lid van Vlaanderen handhaafde, en dat de tekst van dit privilege zou aangepast worden aan de nieuwe politieke situatie. Het Groot Privilege van 11 februari 1477 vertoonde dit euvel niet, zodat het eveneens in beslag genomen exemplaar van het Brugse Vrije zondermeer opgenomen kon worden in het Brugse stadsarchief, waar het nog steeds berust.²⁰⁹ Vanaf 11 april trachtten de Bruggelingen de

²⁰⁶ Blockmans, *De constitutionele betekenis*, 479.

²⁰⁷ ‘*Twelke op de maerct openbaerlike ten aenziene van den ghemeenen buke van deser stede te nieuten ghedaen was*’ (SAB: SR, 1476-77, 131r – uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *La mort de Charles*, 45). Hetgeen volgt is gebaseerd op Blockmans, *Breuk of continuïteit*, 118-9 en *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 132.

²⁰⁸ In de oorkonde van 9 april 1477 bevestigde hertogin Maria de bepaling van het Brugs privilege van 30 maart dat het Brugse Vrije zijn bijzonder politiek statuut afneemt (SAB: PO, 1153 en SAG: 94, 708).

²⁰⁹ SAB: PO, 1146 (nr. 1145 is het Brugse exemplaar van het Groot Privilege).

Gentse magistraat ertoe te bewegen ook haar exemplaar van het Vlaams privilege te laten herschrijven zonder vermelding van het Brugse Vrije als Vierde Lid. Na een aanvankelijke weigering lieten de Gentenaren zich overhalen. Ook hun plechtige oorkonde werd op 17 april op de Brugse markt, samen met het document waarin Maria het Brugse Vrije als Vierde Lid van Vlaanderen had erkend, voor de ogen van de verzamelde ambachten gecanceleerd.²¹⁰ De audiencier van de hertogin, Antoon van Halewyn, vervaardigde een nieuw document waarin hij de bewoording ‘Vier Leden’ systematisch door ‘Drie Leden’ verving, maar toch de oorspronkelijk datum en plaats van bezegeling behield. Formeel zijn de bewaarde exemplaren van het Vlaams Privilege van 11 februari 1477 dus een materieel falsum, hetgeen geaccentueerd wordt door het feit dat één van de oorspronkelijke getuigen, bisschop Lodewijk van Bourbon, intussen het graafschap had verlaten, en vervangen werd door hertog Jan I van Kleef.²¹¹

Niet zozeer de *vaudeville* rond de vernietiging van het Vlaams privilege had in de voorbije weken te Brugge commotie veroorzaakt, maar wel het uitblijven van de in het Brugs privilege beloofde magistraatsvernieuwing. Op 5 april was Maria van Bourgondië met de gebruikelijke pracht en praal de stad ingetreden en er als gravin gehuldigd. Symbolisch stonden de hoofdmannen en de dekens van de Brugse ambachten op een verhoogje op de Grote markt toen Maria op 9 april op het balkon van het Belfort de Brugse privileges bezwoer en de afschaffing van het Brugse Vrije als Vierde Lid van Vlaanderen nogmaals bevestigde.²¹² Maar tot grote verbazing van de toeschouwers gaf de hertogin niet het sein om tot een verkiezing van een nieuwe Brugse schepencollegie over te gaan. Raakten onderhandelaars het oneens over de invulling van de schepenzetels? Of probeerden de Brugse schepenen in samenwerking met de hofraad de magistraatsvernieuwing uit te stellen tot een tijdstip waarop de ambachten aan macht hadden moeten inboeten? Hoe dan ook, in de namiddag beraadden de leiders van de ambachten onderling en met hun achterban over verdere acties.²¹³ In de late avond gaven ze de ambachtslieden de opdracht de Brugse Grote markt te bezetten. Voor het eerst sinds 1437 was de politieke patstelling tussen de ambachten en de Brugse bewindslieden tot een dergelijk hoogtepunt gegroeid. De ambachten hadden reeds gestaakt en gewapend vergaderd in hun ambachtshuizen, maar de rituele inname van markt was toen uitgebleven. De bezetting van de markt in april betekende opstand!

De wapening, zoals de bezetting van de markt genoemd wordt, is een gecontroleerde uitbarsting van politieke woede. In het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen was de wapening de manifestatie bij uitstek van de sociale en politieke cohesie van opstandige ambachten en tevens het ultieme politieke drukkingsmiddel in de strijd met de stedelijke of de territoriale overheid.²¹⁴ Het uitblijven van de Brugse magistraatsvernieuwing vormde de aanleiding voor de uiting van de frustratie om de miskennis van de herwonnen politieke macht van de ambachten. De wapening kanaliseerde het ongenoegen van de verbolgen ambachtslieden die in een hiërarchische marsorde en onder de banieren hun tenten opsloegen op het politieke, economische en culturele forum van de stad. De strikt gedirigeerde bezetting van de markt legde het politieke initiatief bij de leiders van de ambachten die van het stadsbestuur eisten dat de onrechtvaardige situatie rechtgetrokken werd. De leiders van de Brugse ambachten toonden in 1477 door middel van een wapening aan het stadsbestuur dat de

²¹⁰ De Gentenaars brachten hun privilege op 17 april de stad in, ‘*twelke op de maerct openbaerlike ten aenziene van den ghemeenen buke van deser stede te nieuten ghedaen was*’ (passage uit de stadsrekeningen, uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *La mort de Charles*, 45).

²¹¹ Blockmans, *Privilege voor het graafschap*, 126-7 en 144.

²¹² SAB: SR, 1476-77, 129r-130r (gedeeltelijk uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *La mort de Charles*, 40-3) en Vander Linden, *Itinéraires de Marie*, 8.

²¹³ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 130 en *Dits die Excellente Cronike*, 182v.

²¹⁴ Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen*, 112-44; Haemers, *A moody community*, 65-80; *idem*, *De Gentse opstand*, 195-205 en Boone, *Armes, courses, assemblees*, 14-20.

stad onbestuurbaar werd indien er geen politieke toegevingen volgden. Zoniet, dan dicteerde de impliciete boodschap van de wapening dat de politieke leiders van de ambachten de volkswoede niet meer in de hand konden houden. Dan beschouwden de ambachtslieden een gewelddadige actie gewettigd, en konden de bestuurders zich beter uit de voeten maken.

De leiders van de ambachten zetten hun eisen kracht bij door enkele gewapende ambachtslieden de opdracht te geven de Brugse vertegenwoordigers op de Staten-Generaal van februari 1477 gevangen te nemen. Voornamelijk priester Jan Coolbrant was kop van jut.²¹⁵ Tevens drongen gewapende ambachtslieden het huis van de gevluchte burgemeester Jan van Nieuwenhove fs. Michiel binnen om er wijnvaten aan diggelen te slaan en andere luxegoederen te roven.²¹⁶ Met dit krachtig signaal demonstreerden de leiders van de ambachten over welke middelen ze beschikten om het stadsbestuur op de knieën te dwingen. De angst sloeg de gezagsdragers om het hart, maar hun reactie was al even beheerst. Een delegatie van hoge edelen (waaronder Lodewijk van Gruuthuze en Adolf van Kleef) bezocht de leiders van de ambachten op de markt waarbij ze hen beloofden hun eisen in te willigen. Maar van concrete toegevingen was geen sprake. De hofraad had immers andere katten te geselen. De oorlog woedde onverminderd voort en er werd een delegatie van de Duitse Keizer verwacht.

De leiders van de ambachten schakelden nog een versnelling hoger, maar ze beseften dat hun eigen positie onhoudbaar werd indien ook zij geen magistraatsvernieuwing konden bewerkstelligen. Ze gaven de opdracht een houten stelling ('*een parc*') op de Grote Markt op te stellen waarop de bewindvoerders van de stad uitgenodigd werden politieke discussies te voeren. De oprichting van een soort van 'schepenbank' verplaatste het politieke zenuwcentrum vanuit het stadhuis naar de Grote Markt.²¹⁷ De macht in de stad lag nu bij de verzamelde ambachten die nu op een 'pseudo-schepenbank' temidden de markt symbolisch politieke beslissingsmacht claimden. Een groep gewapende lieden uit het Brugse Vrije onderwierpen er zich aan de autoriteit van de Brugse ambachten en ze vervoegden het Brugse heer op de markt. Tezelfdertijd verzochten de leiders aan de ambachten in een openbaar voorgelezen brief aan de Gentse schepenen om hun exemplaar van het Vlaams privilege te laten vernietigen, maar voorlopig zonder resultaat.

Na een vijf dagen durend vruchteloos verblijf op de markt, staken geruchten van politieke onwilligheid van de leiders van de ambachten de kop op. '*Eenen wonderlicken roup*' op de markt getuigde dat de dekens van de ambachten door het stadsbestuur omgekocht waren. Dit was niet zomaar een wild gerucht, maar een politieke boodschap van onderuit die daadkracht van de leiders eiste. De term '*roup*', als synoniem van agitatie, duidt bovendien op de uiting van protest van een lagere sociale laag van de stad die van geen compromis wilde weten.²¹⁸ '*Slaet doot! Slaet doot!*' galmde door de lucht. Een beperkte groep van ambachtslieden maakte hiermee luidruchtig duidelijk dat ze de gevoerde strategie niet smaakte. Ze zou op zoek gaan naar andere, radicalere leiders die, desnoods met geweld, het stadsbestuur tot toegevingen zouden dwingen. Het merendeel van de ambachtslieden huiverde echter van een dergelijk scenario, waarin het gevaar bestond dat de beslissingsmacht in de handen van minder stuurbare personen belandde en de situatie mogelijks naar wetteloosheid

²¹⁵ De ambachten verplichtten hem op de markt verslag van de vergadering van de Staten-Generaal af te leggen, waarbij de verantwoordelijken voor het behoud van het Brugse Vrije als Vierde Lid werden gezocht (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 133). Jan Coolbrant was kanunnik van Sint-Donaas en pensionaris van de stad in 1476-77 (SAB: SR, 1476-77, 42v).

²¹⁶ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 130-1.

²¹⁷ '*Item, doe wasser up die marct een parc ghemaect om scepenen, hoofdmannen ende dekens daer binnen onghedroomt te sijn, ende bancken omme up te sittene om dagelicx tsamen te sprekene, raet ende advijs met malcanderen te nemene*' (*Dits die Excellente Cronike*, 182v).

²¹⁸ Dumolyn, *Marginalen of radicalen*, 52. Hetgeen volgt is gebaseerd op *Dits die Excellente Cronike*, 183r en op Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 132-3.

zou afglijden. De deken der smeden nam het voortouw en riep de ambachtslieden tot de orde. *‘Alle man onder sijnen standaert!’* De ambachtslieden gehoorzaamden en tesamen slaakten de ambachtslieden de kreet *‘Eendrachticheyt!’*. De leiders van de ambachten konden de onenigheid dus bezweren en ze deelden aan de kapitein van de stad, Lodewijk van Gruuthuze, mee dat politieke toegevingen noodzakelijk waren voor de rust in de stad (en voor de vrijwaring van hun eigen positie). De leiders van de ambachten hadden hun moment goed gekozen. Een ambassade van de Duitse keizer zou daags nadien de stad aandoen om het huwelijk van de vorstin te voltrekken. Lodewijk van Gruuthuze liet aan de ambachten weten dat er amper tijd voor een magistraatsvernieuwing was, want een kordate aanpak van het huwelijk was nodig om de oorlog de baas te kunnen. Waarschijnlijk heeft de edelman toen beloofd werk te maken van een nieuw, aangepast Vlaams privilege en tevens de aanzet gegeven om tot de onderhandelingen van een tweede Brugse privilege over te gaan. Opnieuw diende de staat uit zwakte toe te geven aan haar onderdanen. De leiders van de ambachten konden met deze beloftes hun achterban paaien. Het roepen bleef uit.

Daags nadien vervoegde een Gentse delegatie de Brugse ambachten op de markt. Ze overhandigden hun exemplaar van het Vlaams privilege aan de dekens en hoofdmannen van de stad en ze beloofden hen *‘hulpe ende bystandicheit’* te doen in hun eis tot wetsvernieuwing. De Bruggelingen verzekerden de Gentenaars alle *‘duecht, vriendscepe, broederlike minne ende ghebuersamichede’* tussen beide steden te onderhouden. De ‘buik’ van de stad zwoer voorts geen misbruik te maken van de afschaffing van het Brugse Vrije als Vierde Lid van Vlaanderen.²¹⁹ Daarna spoedden de Gentse vertegenwoordigers zich naar het prinsenhof waar kort nadien de Oostenrijkse delegatie met eerbewijzen ontvangen werd. Eenmaal het huwelijk beklonken, verlieten de hertogin en haar hofraad op 17 april het Brugse prinsenhof om van in de herberg *‘de Cleene Catte’* de leiders van de ambachten de opdracht te geven het Vlaams privilege en de bevestiging van het Brugse Vrije als Vierde Lid te doorsnijden. De hertogelijke administratie stelde een nieuw exemplaar van het Vlaams privilege op en vervaardigde tevens een remissiebrief waarin Maria van Bourgondië de recente gevangenneming van de onderhandelaars van de Staten-Generaal door de ambachten vergaf. De jonge hertogin rechtvaardigde de wapening van de Brugse ambachten door de opstand te omschrijven als een zoektocht naar recht van de ambachten en als een bestraffing van de misbruiken van de magistraat die onder Karel de Stoute geld zou verduisterd hebben.²²⁰ De remissiebrief nam dus het discours van de ambachten over, maar opende tevens de weg naar de bestraffing van de vermeende zondaars, namelijk het voormalige stadsbestuur.

Aangezien de hertogin tevens beloofde over twee dagen een nieuwe schepenbank aan te stellen, kwam het voorlopig nog niet zover. Onder *‘tzeer melodieux gheluyt’* van alle klokken in de stad verlieten de ambachten daarop de markt.²²¹ Daags nadien bezwoer de hertogin nogmaals alle privileges van de stad op het balkon van het Belfort, waarvan de voornaamste voorgelezen werden. Het woord vulde de Brugse ruimte en bezegelde de politieke situatie in de stad. Op 19 april trad de nieuwe schepenbank in voege en twee dagen

²¹⁹ De Bruggelingen beloofden *‘niet meer an ons te treckene noch te moghen treckene ter causen van der voorseiden abolicie ende dies daer an cleven mach, in prejudicien ende verminderthede van onsen voorseiden medebroeders van Ghendt, maer zullen daer of ghebruucken ende useren alleenlike ende in zulkerwijs alzo men daerof ghebruucte ghemeenlicke elc int zijne onder de leden hier voortijds als er maer drie leden en waren’* (SAG: 94, 709 en SAB: CA, 17, 46r-v).

²²⁰ Volgens de remissiebrief hadden de ambachten de markt bezet *‘omme te vercrighene in handen van justicie de ghone die onse voorseide stede langhen tijt qualic, onduechdelic ende ghebreckelic gheregiert hebben’* (SAB: PO, 1154).

²²¹ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 134. Waarschijnlijk luiden zowel de klokken van het Belfort, de kerken en de ambachtshuizen, hetgeen nogmaals de eendrachtigheid in de stad diende te symboliseren, zoals bij Blijde Intreden en andere stedelijke ceremonies (Van Uytven, *Flämische Belfriede, passim* en Lecuppre-Desjardin, *La ville des cérémonies*, 167-70).

later presenteerde deze een tweede Brugs privilege aan de vorstin die het document, net als de andere privileges van 1477, integraal oorkondde. Dezelfde dag nog huwde de vorstin (per procuratie) met Maximiliaan van Oostenrijk. Zowel aan het hof als in de stad keerde de rust weer.

De Brugse politiek was een gevoelige machtsbalans die door de aprilse grillen van 1477 licht kantelde, maar nooit helemaal overhelde. Het hof schipperde enerzijds tussen het Brugse stadsbestuur, dat achter de schermen ongetwijfeld een tegengewicht voor de Brugse ambachten vormde, en anderzijds de op de markt verzamelde ambachten die van de relatieve machteloosheid van het stadsbestuur en het hof gebruik maakten om toegevingen af te dwingen. De machtsbalans kantelde in het voordeel van die groepen die voorheen van de macht verstoten waren zonder dat daarbij buitensporig geweld te pas kwam. Relatief moeiteloos, en zonder noemenswaardig geweld hadden de leiders van de ambachten een nieuwe schepenbank en een tweede privilege verkregen. Het conflictbeheersingsysteem dat de Gentse ambachten in hun stad opgebouwd hadden, kende dus een Brugse pendant.²²² De getrapte structuur van de ambachten, de interne stabiliteit en de relatieve vorm van inspraak van de verschillende geledingen in elk van de negen leden van de stad en de latente vrees voor het verlies van de geprivilegieerde positie pacificeerden de Brugse ambachten. Het rituele karakter van de wapening en de bezetting van het centrale forum in de stad kanaliseerde de woede van de ambachtslieden die beseften dat een eendrachtige actie een machtig wapen was dat de ambachten op de voorgrond van de politieke scène plaatste. Kort leken de leiders van de ambachten de controle over hun manschappen te verliezen, maar de aanwezigheid van een gemeenschappelijke vijand (het weigerachtige stadsbestuur) en een opmerkelijke zelfbeheersing, ingegeven door politieke ervaring, de eigen opvoeding en zelfs een zekere faalangst, herenigde het ambachtsfront. De Brugse politieke wereld was er één van oplosbare tegenstellingen en conflicten waarvan de uitkomst door een beheerste communicatie naargelang de omstandigheden in het voordeel van één partij kon ombuigen zonder de ander nadrukkelijk te schaden. De Brugse gezagsdragers en het hof hadden immers door een geleidelijke toegeving hun fysieke integriteit bewaard en tevens een zekere invloed op de gebeurtenissen behouden. Eenmaal het gewraakte beleid gecorrigeerd, normaliseerde het stedelijke leven zich weer. Hoe lagen de kaarten nu de ambachten hun politiek overwicht in mandaten en wetten konden omzetten?

1.3.5 De schepenbank van april 1477 en het tweede Brugs privilege

Op 19 april 1477 duidde Maria van Bourgondië vier commissarissen aan met de opdracht de Brugse schepenbank te vernieuwen, namelijk Karel van Halewyn, Filips van Huerne, Wouter van der Gracht en de hoogbaljuw van Gent, Jan van Dadizeele. Deze vier leden van de hofraad bekrachtigden een lijst van schepenen die aan hen voorgelegd werd. Normaliter zou de schepenbank nog dezelfde dag op het Belfort aan de verzamelde gemeente voorgesteld worden, maar onmiddellijk rezen er twee problemen.²²³ Enerzijds vertoefde één schepen te Gent, Jan Haeuwe, en anderzijds bevatte de lijst drie schepenen die reeds in de schepenbank van 1475 gezeteld hadden (Cornelis de Boot, Ambrosius Ruebs en Jan Tsoenin). Aangezien de Brugse privileges een wepelijkheid van één jaar eisten, en de schepenbank van 1475 in april 1477 nog maar zes maand uit functie was, diende men snel drie vervangers te

²²² Het conflictbeheersingsysteem dat Gent kende, mondde er uit in een proportionele verdeling van politieke mandaten en publieke ambten over de Drie Leden (weverij, kleine neringen en de poorterij) in de stad. Een stabiel bestuursmodel dat Boone met het zogenaamde consociationalisme in verband bracht (Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 52-3 en 158-60).

²²³ Janssens, *Macht en onmacht*, 14-5 en Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 166-7.

zoeken – een dergelijke vervanging op het laatste moment was overigens een normale zaak in de Brugse schepenverkiezingen.²²⁴ Op 20 april was de lijst voltallig en vertoefde ook Jan Haeuwe weer in de stad. Met de gebruikelijke luister legde de nieuwe schepenbank daarop de eed af.²²⁵

De breuk met het vorige regime was niet totaal, zoals Blockmans poneert, maar toch radicaal.²²⁶ 18 van de 26 schepenen en raadslieden (69 %) hadden deze functie nog nooit bekleed.²²⁷ De opmerkelijke mutatie van schepenen en raadslieden doet vermoeden dat de Brugse oligarchie door de schepenverkiezing van april 1477 doorbroken werd. Als we de hoofdmannen en ontvangers in rekening brengen, dan is 58 % van het Brugse stadsbestuur nieuw in functie. Een optelsom van het aantal mandaten dat de nieuwbakken schepenen vóór hun aanstelling hadden uitgeoefend, verschaft ons inzicht in hun politieke ervaring. De mandatarissen van de magistraat van september 1476 hadden in totaal al 126 functies uitgeoefend vóór hun aanstelling in september 1476, die van april 1477 slechts 45 (tabel 4).

| <i>Schepenbank</i> | <i>Mandaten</i> |
|-----------------------|-----------------|
| September 1475 | 128 |
| September 1476 | 126 |
| April 1477 | 45 |

*Tabel 4: aantal mandaten dat de leden van de magistraat gezamenlijk vóór hun aanstelling bekleedden.*²²⁸

In totaal had de magistraat die in april 1477 in functie trad, bijna twee derden minder mandaten uitgeoefend dan hun voorgangers toen deze lid werden van de Brugse stadsmagistraat. Dit frappante verschil sterkt de vaststelling dat de Brugse mandatarissen van april 1477 niet tot de traditionele bestuurskliek van Brugge behoorden, maar duidt aan dat ze toch ook niet geheel onervaren waren. De regimewisseling was echter des te ingrijpender omdat de nieuwelingen zich zowel over de belangrijke als over de minder gewichtige functies in de schepenbank verspreidden. De kersverse burgemeester van de schepenen, Jan de Keyt, had bijvoorbeeld nog nooit een politiek mandaat in de Brugse politiek bekleed, net als de eerste, de tweede en vijf andere van zijn medeschepenen. De burgemeester van de ‘commune’ had, op zijn vijfde raadslid (Lieven van Assenede) na, nog het meest politieke ervaring met zes mandaten (tegenover de acht van Lieven van Assenede). Twee hoofdmannen waren nieuw, maar ook hun collega’s kunnen we moeilijk van een bestuurlijke routine betichten.²²⁹ Het gespecialiseerde karakter van de functie van ontvanger ligt misschien aan de basis van het

²²⁴ Van Leeuwen, *Ritueel en publiek*, 333. De auteur van dit artikel verleent wel een erg grote rol aan de toeschouwers bij de bekendmaking van de lijsten van de schepenen, die volgens haar ‘een grote invloed’ op de wetsvernieuwing uitoefenden (*ibidem*, 336). Uit wat volgt, blijkt dat we het hiermee oneens zijn.

²²⁵ Een plechtige eedaflegging diende de verworven macht te legitimeren, maar de eed bond de bestuurders eveneens aan een aantal normen waaraan hun gedrag kon gemeten worden (Van Leeuwen, *Schepeneden in de Lage Landen*, 116-7 en *idem*, *Municipal oaths*, 199-200).

²²⁶ Blockmans, *Mutaties van het politiek personeel*, 98.

²²⁷ Namelijk Jan de Keyt, Rijkaard Macharis, Mark van den Velde, Jan Michiels, Gregorius Heyns, Pieter Bultinc, Jan Marant, Klaas Veranneman, Willem de Ghelder, Boudewijn Petyt, Steven van den Gheinste, Jacob van Schooren, Jan Dhamere, Hubrecht de Jaghere, Maarten den Brune, Alard de Ladesoubs, Jan van Muenikereede en Leon Spinghele. Colard Lauwerein, Zeger van Rooden en Cornelis van Doorne hadden reeds één publiek mandaat uitgeoefend, Willem Houtmarct en Jan Haeuwe twee, Colard de Labye drie, Jan Losschaert zes en Lieven van Assenede acht (SAB: RW, 1468-1501, 78r-v).

²²⁸ Bron: SAB: RW, *passim*.

²²⁹ Jacob Metteneye en Jan fs. Simon waren nieuw, Jan Luts en Ghislain Macharis bekleedden reeds één functie, Denijs Metteneye twee en Joris Bave drie.

feit dat vier onder hen reeds minstens twee functies bekleed hadden, twee van de zes vervulden nog nooit een publiek mandaat.²³⁰

Wat was het profiel van de mandatarissen van april 1477? Volgens het eerste Brugs privilege behoorden 18 van de 26 schepenen en raadslieden tot de ambachten, met respect voor de hiërarchie onder de negen leden. Het ambacht van sommige schepenen en raadslieden is ons onbekend, maar het lijkt ernaar dat de regels van het privilege gevolgd werden – het tegendeel zou verbazen. Van de schepenen en raadslieden wier ambacht gekend is, valt op dat de meeste onder hen leidende functies in hun ambacht bezetten of nog zouden vervullen. Een aantal voormalige of toekomstige dekens van de timmerlieden, vleeshouwers, bakkers, smeden en mutsenmakers nam bijvoorbeeld plaats in de magistraat.²³¹ Deze personen hoorden ongetwijfeld thuis in de politieke en economische bovenlaag van hun ambacht. Een aantal Brugse ambachten kende immers een sterke concentratie van bestuurlijke functies door een numeriek beperkte elite.²³² Maar toch zijn de Brugse ambachten niet als gesloten oligarchieën te bestempelen.²³³

Misschien is het bronnentekort over Klaas Veranneman, Jan Marant, Jan Haeuwe, Maarten den Brune en anderen ten dele veroorzaakt doordat deze personen niet over de nodige rijkdom beschikten om renten van de overheid te kopen, een heerlijkheid te besturen, handelscontracten op te stellen en andere akten of archiefsporen na te laten die ons wel bekend zijn van de personen die vóór 1477 schepenfuncties bekleedden. Dit ‘argumentum ex silentio’ kan erop wijzen dat deze personen tot minder gefortuneerde groepen of ‘middengroepen’ van de Brugse samenleving behoorden. Dat milieu van ambachtsmeesters en kleinere warenhandelaars beschikte misschien net over voldoende kapitaal en sociale aanhang om een schepenfunctie te claimen. Dat Jan Haeuwe zich op het moment van zijn verkiezing niet in de stad bevond, doet overigens vermoeden dat hij als schepen aangeduid werd door de vertegenwoordigers van zijn ambacht. Via welke vorm van inspraak hij schepen werd, is niet te achterhalen, maar waarschijnlijk had Jan Haeuwe zijn functie te danken aan zijn politieke carrière in het ambacht of de tegenwoordigheid op de werkvloer. Omdat hij door de uitoefening van een schepenmandaat in 1465 en 1467 over politieke ervaring beschikte en hij niet tot de bestuurskliek behoorde die de laatste jaren in functie was, beschouwde zijn ambacht hem waarschijnlijk als de geknipte persoon om haar belangen in het nieuwe bewind te verdedigen. De motivatie tot verkiezing van een bepaald schepen is te ontbinden in verschillende factoren, zoals ervaring, vertrouwen in de persoon in kwestie, welstand, prestige, anciënniteit, de uitoefening van bevoegdheden in een ambacht en andere elementen die ons ontsnappen. Kunnen we elk individueel profiel niet achterhalen, de algemene vaststelling is duidelijk. De schepenen die de ambachten in april 1477 aanduiden, behoorden tot een politieke en sociaal-economische laag die de voorbije jaren uitgesloten was van het beleid, maar die toch over een relatief sterke maatschappelijke positie beschikte.

Daarvan is de carrière van Boudewijn Petyt een sprekend voorbeeld. Deze persoon was verwant met de familie Adornes, en aangezien het archief van deze familie in het Brugse stadsarchief verzeild raakte, is het mogelijk de achtergrond van Boudewijn Petyt te reconstrueren. Hij was met Kateline Losschaert gehuwd, de zus van de burgemeester van de ‘commune’, Jan Losschaert, een rijk poorter die banden had met het handels- en

²³⁰ Willem Moreel bekleedde reeds twee functies, Pieter van Muelenbeke drie, Jan de Blasere vier, Frans van Bassevelde vijf, Jan de Plaet en Nicasius Pierins waren onervaren.

²³¹ Jan Michiels was deken der timmerlieden in 1474 en 1480. Hubrecht de Jaghere was deken der smeden in 1477, 1487, 1490, 1492 en 1494, Gregorius Heyns in 1475, 1479 en 1481. Joris Bave was deken der mutsenmakers in 1477, Boudewijn Petyt het jaar erna. Frans van Bassevelde was deken der vleeshouwers in 1474 en 1477, Lieven van Assenede in 1488, 1494 en 1496. Jan van Muenekereede was deken der bakkers in 1482 en 1486.

²³² Mertens, *De Brugse ambachtsbesturen*, 191-2. Verder onderzoek hiernaar is echter nog vereist.

²³³ Dat bewees alvast het onderzoek naar de Brugse kuipers (Sosson, *La structure sociale*, 475-6).

makelaarsmilieu.²³⁴ Bij zijn huwelijk in december 1476 schonk de familie Losschaert Boudewijn Petyt baar geld en lenen te Oostduinkerke, te Kaaskerke, Diksmuide en Cadzand. Van zijn moeder ontving Boudewijn toen verscheidene renten, huizen te Brugge en contant geld uit ‘*diversche coopmanscepen*’ die zijn vader toebehoorden.²³⁵ Bovendien bezat hij nog renten te Nieuwpoort en op huizen te Brugge, waar hij ook zelf eigendom had.²³⁶ Bij het huwelijk figureerden één invloedrijk poorter en een welvarend handelaar als ‘vrienden en magen’ en getuigen.²³⁷ Kortom, Boudewijn Petyt stamde uit een welgestelde familie en had door een voordelig huwelijk zijn sociaal en economisch kapitaal danig uitgebreid. Toen hij in april 1477 voor het eerst een publiek mandaat bekleedde, zetelde hij als vertegenwoordiger van het ambacht der mutsenmakers (waarvan hij het jaar nadien deken werd) in de Brugse schepenbank. Maar we kunnen deze man moeilijk als een eenvoudige handwerker bestempelen. Boudewijn Petyt behoorde niet tot de politieke toplaag die tijdens de regering van Karel de Stoute het beleid had gevoerd, maar hij flirtte duidelijk met dit rijke handelsmilieu. Misschien mikte hij met zijn mooie huwelijk wel op een politieke post, in dat geval versnelde de opstand van 1477 enkel zijn carrière. Hoe dan ook, de korte biografische schets van Boudewijn Petyt toont aan dat de toevloed van vertegenwoordigers van de ambachten in de schepenbank van april 1477 niet betekende dat het welvarende Brugse handelsmilieu uit het pluche geweerd was.

Ook de partij rond Willem Moreel was in deze magistratuur prominent aanwezig. De kruidenhandelaar werd eerste ontvanger van de stad en zijn schoonbroer en handelsvennoot Jan de Keyt burgemeester van schepenen. Ook andere verwanten bekleedden voornamelijk posities. Denijs Metteneye werd hoofdman van het Sint-Janszestendeel, zijn broer Jacob van het Carmerszestendeel, Pieter Bultinc werd schepen, diens collega Colard Lauwerein was met een zus van Willem Moreel gehuwd²³⁸ en Cornelis de Boot was oorspronkelijk als vijfde schepen verkozen, maar kwam uiteindelijk omwille van de wepelplicht niet in aanmerking voor een schepenenambt. Verschillende postjes, waaronder de belangrijkste uit de nieuwe schepenbank, die van burgemeester en eerste ontvanger, kwamen in handen van dezelfde partij. Jan de Keyt en Willem Moreel hadden, zoals eerder verhaald, sterke banden met het vorige regime, maar ze hadden er in mindere mate deel van uitgemaakt. De Brugse handelselite provoocerde niet door beleidsverantwoordelijken uit het vorige regime te herbenoemen, maar ze loodste dus behoedzaam personen uit het eigen socio-economische milieu in de schepenbank van april 1477. Willem Moreel en andere personen uit zijn entourage grepen deze kans met beide handen en ze startten op deze wijze hun steile opgang

²³⁴ SAB: Adornes, 361; ARA: Rk. 17412, 1v-2r en Opsommer, *Omme dat leengoed*, 348. De vader van Jan Losschaert, Antonis Losschaert, had bijvoorbeeld een erg omvangrijk leenbezit, namelijk een rente van 3 lb. 12 s. par. op de Brugse spijker, één van 20 lb. par. op de tol van Damme, lenen te Koolkerke, Westkapelle, Reigersvliet, Cadzand, Sint-Anna-ter-Muiden, Oostkerke, Wenduine, Zuienkerke, Leffinge, Loppem en het goed ‘*Ten Broucke*’ te Oostkamp (ARA: Rk. 17404, 1v-2v en RAB: BB, 64, 17v, 107r, 115r, 227v en 237v). Jan Losschaert was Adriana Despars gehuwd, de dochter van handelaar Mark Despars en Margriete Metteneye (Weale, *Généalogie des familles*, 375).

²³⁵ Het huwelijkscontract verzekert Boudewijn Petyt van renten van in totaal 23 lb. gr., 414 lb. gr. contant geld (129 lb. van de ‘*coopmanscepen*’), vier huizen in de Rechtestraat en 24 gemeten land op de Sint-Jansdijk van zijn moeder; van Jan Losschaert ontving hij nog eens 100 lb. gr. (SAB: Adornes, 361). Boudewijns vrouw bezat nog een leen in het ambacht van Aardenburg (RAB: BB, 64, 92r).

²³⁶ Sinds 1453 ontving hij twee jaarlijkse rentes van 48 lb. par. op de stad Nieuwpoort (ADN: B 5392, 27v). Op 6 mei 1471 kreeg hij uit de erfenis van zijn vader een zesde en een tiende van het huis ‘*Ten Ouden Coppe*’ in de Brugse Zouterstraat (met een rente van 23 s. 7 d. gr.), twee derden van het huis ‘*Ten Gouden Coppe*’ in de Vlamingstraat, 4 lb. gr. rente op landgoed te Hulst en nog 6 lb. gr. rente op een huis in de Zouterstraat (SAB: Adornes, 360).

²³⁷ Namelijk Jan de Boot en Donaas de Moor (SAB: Adornes, 361).

²³⁸ Namelijk met Klara Moreel (SAB: SR, 1477-78, 128r). Na haar dood hertrouwde Colard Lauwerein met de dochter van Pieter van Muelenbeke, een stedelijk ontvanger van april 1477 (ADN: B 4122, 76v en SAB: PR, 1485-86, 97r).

in de stedelijke administratie. De partij rond Willem Moreel had zich in de loop van de opstand van 1477 langzaam gevormd en haar politieke macht was in de opstand fors toegenomen. De schepenverkiezing van april 1477 vormde de bezegeling van haar pas verworven positie in de Brugse politiek. Ook andere leden van de magistratuur van april 1477 kunnen we aan deze partij linken, maar aangezien de chronologie van hun huwelijken niet duidelijk is, weten we niet of ze hun schepenfunctie aan verwantschappelijke banden met sociale netwerken uit deze partij te danken hadden, of omgekeerd.²³⁹ Hoe dan ook, de opstand van 1477 had de partij rond Willem Moreel geen windeieren gelegd. Voortaan vormde de partij rond Willem Moreel de leidende machtsgroepering in de Brugse politiek.

De economische elite van de stad maakte in april 1477 dus als vanouds deel uit van de Brugse schepenbank, maar ze domineerde niet. Zoals tabel 4 al deed vermoeden, werd de oligarchie van de bewindvoerders onder Karel de Stoute doorbroken, maar van een totale ommezwaai kunnen we moeilijk gewagen. De schepenbank van april 1477 bevatte een bonte mengeling van vertegenwoordigers van de ambachten, die we vermoedelijk onder de middengroepen van de Brugse samenleving kunnen klasseren, ambitieuze ambachtslieden, rijke handelaars en verwanten van het vorige regime. Tezamen vertegenwoordigden deze schepenen de politieke coalitie die in de nadagen van de slag te Nancy het Groot en het Vlaams privilege hadden bekomen en de groepen die in de maanden erna de opstand hadden gekleurd. De rijke handelaars en de vertegenwoordigers van de stedelijke ambachtslieden hadden door deze magistratuursvernieuwing de politieke macht in handen en konden voortaan een beleid voeren waarbij ze beiden belang hadden, namelijk één dat de Brugse economie, desnoods ten nadele van het omliggende platteland, bevoordeelde en dat de vorstelijke inmenging in de handel en de stedelijke politiek herleidde tot een door overleg gestuurd optreden. Daarbij hoorde onder andere de stopzetting van de oorlog, de afkondiging van maatregelen die de economie stimuleerden, gezonde stadsfinanciën, gecontroleerde uitgaven aan de vorst, en het behoud van de Brugse privileges.

De staatsmacht vond in die eerste beleidsdaad welkome steun, de twee laatste botsten echter met de belangen van een sterke centrale staatsmacht. En de nieuwe politieke context stelde het hof amper in staat het Brugse beleid bij te sturen. De privileges van 1477 vormden hiervoor een belangrijke hefboom en bovendien verdwenen vorstelijke vertrouwelingen na de magistratuursvernieuwing van april 1477 uit de Brugse schepenbanken. Filips de Goede en Karel de Stoute hadden het vertrouwen weten te winnen van verscheidene Brugse politici die in ruil voor geld, macht of andere steun de invloed van de vorst in de stedelijke politiek uitbreidden. Deze personen waren in april 1477 uit het stadhuis gebannen. In de schepenbank van april 1477 treffen we evenmin vorstelijke functionarissen en leden van de elite van het Brugse Vrije aan, die nochtans tot dan toe jaarlijks in de schepenbanken vertegenwoordigd waren. Het Brugs privilege van 30 maart 1477 verbood vorstelijke functionarissen in stedelijke mandaten, hetgeen onder Karel de Stoute soms het geval was.²⁴⁰ De families de Baenst, van Halewyn, van Varsenare en andere adellijke geslachten uit het Brugse Vrije

²³⁹ Eerste schepen Marc van de Velde was de zoon van Jacob en Katrien de Keyt, de dochter (of de zus) van burgemeester Jan de Keyt. Zijn zus Maria van de Velde trouwde met Colard de Labye, de schepen die Cornelis de Boot verving. Zijn broer Jan van de Velde was met de dochter van het vierde raadslid van april 1477, Steven van den Gheinste, gehuwd (Gailliard, *Bruges et le Franc*, III, 373-4). Een nicht van Marc van de Velde was de echtgenote van een zekere Jan Losschaert, maar of het een verwant van de burgemeester betreft, is niet duidelijk (ARA: Rk. 13795, 1r).

²⁴⁰ Hertogelijk secretaris Paul van Overtvelt was bijvoorbeeld burgemeester van de schepenen in 1475 en hoofdman van het O.L.V.-zestendeel in 1473. Hij was secretaris (en later ontvanger) van Isabella van Portugal van 1433 tot 1452; raadsheer in de Raad van Vlaanderen van 1454 tot 1460 en baljuw van Brugge en het Vrije van 1460 tot 1469 (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Pauwels van Overtvelt*).

bleven in 1477 verstoken van publieke mandaten in de Brugse politiek.²⁴¹ In tegenstelling tot de schepenbank van 1476 bevatte zijn opvolger bovendien geen leden uit het netwerk van Pieter Lanchals. Diens zwager Jan van Nieuwenhove fs. Michiel was overigens het enige slachtoffer van de opstand van april 1477 (zijn huis werd geplunderd). De Brugse poorterij riskeerde zich niet verwanten van figuren die met de gunst van Karel de Stoute aan de Brugse politiek hadden meegewerkt opnieuw op te nemen in de magistratuur. Dat zou de autoriteit van de schepenbank ondergraven en nieuw protest van de ambachten kunnen veroorzaken. Voor de personen in kwestie was het verstandiger even aan de zijlijn te staan, en een volgende politieke invalbeurt af te wachten. Maar waarschijnlijk voerden ook de ambachtslieden en leden van de elite oppositie tegen hun aanwezigheid. Misschien vreesden de leidende handelsnetwerken in de stad dat deze personen een autonome Brugse politiek zouden dwarsbomen en te snel zouden ingaan op een verzoek tot beden van de hofraad. In dat geval vormde deze politieke spanning de prelude van de confrontatie tussen de partij van Willem Moreel en de adellijke partij uit het Brugse Vrije die eind 1481 verantwoordelijk was voor de opsluiting van Willem Moreel en kompanen. De uitgesloten elite (de adellijke elite uit het Brugse Vrije, vorstelijke functionarissen en hun verwanten) zou in ieder geval een welkome partner vinden in een vorst die hen als een handig breekijzer gebruikte om de macht van de voorstanders van de Brugse autonomie te schenden. De schepenbank van april 1477 verborg vermoedelijk onderhuidse politieke spanningen.

De eerste beleidsdaad van het nieuwe schepencollege bestond erin een nieuw privilege aan Maria van Bourgondië voor te leggen. De jonge hertogin en haar hofraad zegelden het document op 21 april 1477.²⁴² Aangezien de schepenbank zijn werkzaamheden aanvatte op 20 april is het meer dan waarschijnlijk dat de tekst reeds voor hun aanstelling werd opgesteld. Een voorontwerp van het privilege bevestigt dit vermoeden.²⁴³ Aangezien deze tekst om grafelijke remissie vraagt voor de bewapening van de ambachten, en de remissiebrief van Maria van Bourgondië van 17 april dateert, werd het voorontwerp meer dan waarschijnlijk vóór die datum opgesteld.²⁴⁴ De ambachten maakten in het document hun eisen kenbaar, en de hertogin keurde het voorontwerp integraal goed. Het document bevat geen informatie over de totstandkoming ervan, maar waarschijnlijk is de tekst het resultaat van een rondvraag bij de verschillende ambachten omdat het, onder andere, de vergrote politieke invloed van de leiders van de ambachten concretiseert.

Het tweede Brugs privilege bevatte immers 34 artikelen die concrete facetten van het politieke, economische en zelfs sociale leven in de stad regelden. In tegenstelling tot het eerste Brugs privilege van 30 maart tastte het tweede privilege de vorstelijke macht dus niet

²⁴¹ In tegenstelling tot de voorgaande jaren, waarin deze families regelmatig hoge posten in de Brugse schepenbank bekleedden. Bernard van Halewyn was burgemeester in 1468, Joost van Halewyn in 1476, Jan (III) de Baenst in 1470 en 1473, Zegher de Baenst in 1471 (SAB: RW, 1468-1501, 1v, 17v, 26r, 43r en 68v).

²⁴² De hofraad bestond uit Adolf van Kleef, Lodewijk van Gruuthuze, hertog Jan I van Kleef, Jean de la Bouverie en Jean le Doubz, Jan de Beere was secretaris van dienst (SAB: PO, 1155). De enige uitgave van dit privilege dateert uit 1787 (*Recueil des chartes*, 114).

²⁴³ 'Dit zijn de punten ende articlen daer of de stede van Brugghe versouct ende begheert voorsien te zijne bij privilegen' (SAB: PO, 1143). Gilliodts-Van Severen meldt ten onrechte dat dit document het voorontwerp is van het eerste Brugs privilege en dat het voorontwerp verschillen toont met de uiteindelijke oorkonde. Het elfde puntje, maatregelen voor de betuiging van schade die konijnen uit de grafelijke heerlijkheden van Male en Sijsele aan omwonenden toebrachten, behoort wel degelijk tot de eindtekst (Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 130).

²⁴⁴ 'Item, dat onse ghenadeghe joncvrouwe ende prinsesse ghelievene te nieuten te doene ende ooc te vergevene de verghaderijnghe van den ambochten in haerlieder huusen ende ooc ter maerct voor de date van desen gheschiet ende tote dien de worden die bij particulieren persoonen jeghen elcanderen gheresen ende gheschiet zouden moghen wezen hoe ende in zo wat manieren dat het gheweist zoude moghen hebben totten voorseiden daghe van heden, ende dat bij speciale gracen'.

aan, maar verhielp het aan bestuurlijke wanpraktijken die de voorbije jaren in Brugge gegroeid waren. Net als in 1436 profiteerden de ambachten van hun eerste politieke invloed om bepaalde misbruiken aan te kaarten, en hieraan met een wettekst te verhelpen.²⁴⁵ Het stadsbestuur had de 34 kleine rechtsregels, aldus het document, aan de hertogin voorgelegd om het bestuur van de stad te verbeteren en er het recht te laten zegevieren.²⁴⁶ Zowel de inwoners als de vreemde handelaars die de stad aandeden, hadden immers het recht om in ‘*de meeste coopstad van allen onsen landen*’ door het stadsbestuur eerlijk behandeld te worden. De tekst had de intentie de burgers en kooplieden rechtszekerheid en degelijk bestuur te garanderen. Een harde aanpak van misbruiken en wanpraktijken in de stad en de uitvaardiging van enkele bestuursmaatregelen staafe deze beleidsvisie.



Figuur 12: het Brugs privilege van 21 april 1477 (SAB: PO, 1155).

Enkele artikelen vulden het eerste Brugse privilege aan. De heerschappij van Brugge over het Brugse Vrije werd er concreet ingevuld. De nieuwe aan het Groot en het Vlaams privilege aangepaste kiesprocedure die de schepenen van het Brugse Vrije in maart 1477 zelf hadden opgesteld, werd behouden, maar nu aangevuld met de bepaling dat de Brugse burgemeester van de ‘commune’ één van de grafelijke commissarissen zou zijn die de lijst van schepenen opstelde. Op 2 mei 1477 zou de schepenbank volgens de nieuwe procedure verkozen worden, waarbij de traditionele adel die tot dan toe het Brugse Vrije bestuurd had opzij geschoven werd.²⁴⁷ De juridische bevoegdheden van de schepenen van het Brugse Vrije

²⁴⁵ Ook in 1436 herstelden de ambachten volgens hen scheefgegroeide gewoonten, en ze stelden een ‘beter’ bestuur van de stad in het vooruitzicht (Dumolyn, “*Rebelheden ende vergaderinghen*”, 313-7).

²⁴⁶ ‘*Omme altijds te meersene ende breedene de goede pollicie ende justicie van derselver onser stede*’.

²⁴⁷ De magistratlijsten van het Brugse Vrije melden dat ‘*personen van cleene conditie*’ in functie kwamen (Priem, *Documents extraits du dépôt*, 2^{ème} série, VII, 160 – de uitgave van de schepenlijsten van het Brugse Vrije

werden nogmaals ingeperkt. Ze mochten de doodstraf niet uitspreken zonder de aanwezigheid van de Brugse baljuw en de invoering van nieuwe belastingen werd hen verboden. De Brugse burgemeester van de ‘commune’ kreeg een soort van controlerende bevoegdheid over de kasselrij. Hij zou jaarlijks met vijf schepenen alle magistraten van ondergeschikte steden en dorpen aandoen om overtredingen tegen de Brugse privileges op te sporen. Daarbij zou hij terug kunnen beschikken over honderd ‘rode kaproenen’, een soort paramilitaire politiemacht die de Vrede van Atrecht had afgeschafte omdat deze soldaten het Brugse kwartier, indien nodig, in opdracht van de schepenen onder bedwang hielden. Daags na de toekenning van het tweede privilege zou de stad Sluis bovendien een onderwerpingsoorkonde aan de stad voorleggen, die de kwartiermacht van Brugge volledig herstelde.²⁴⁸

Andere artikelen uit het tweede Brugs privilege regelden het bestuur en de rechtsgang in de stad. De inspraak van de ambachten in het bestuur werd gesymboliseerd door de overhandiging van één sleutel van de kamer waar de stedelijke privileges werden bewaard aan elk van de overdeken van de negen leden. Het bezit van die sleutel verzekerde de ambachten van de toegang tot het politieke geheugen van de stad, ook als hun macht verzwakt was. De deken van de ambachten mochten het stadsbestuur voortaan interpellieren en ze kregen bovendien inkijk in de correspondentie van de schepenbank. Daarin mocht voortaan geen geestelijken meer zetelen, waarmee het privilege specifiek kanunnik Jan Coolbrant viseerde (die als pensionaris van de schepenbank van 1475-1476 enkele weken tevoren publiekelijk beschimpt werd). Andere maatregelen verbeterden de rechtsgang in de stad. Oude gewoontes over stedelijke rechtspraak werden in ere hersteld of in wettekst gegoten, zoals het reglement van de ‘*heerlicke dinghedaghen*’, de betaling van de gerechtskosten en de garantie op een snelle rechtspraak. Ook zware straffen voor corruptie door de schepenen, ontvangers, klerken van de vierschaar en andere klerken van de magistraat dienden een degelijk bestuur van de stad te garanderen. Het werd de baljuw en de schout verboden een plaatsvervanger aan te stellen en het privilege eiste van hen eerlijke rechtspraak. Ook overheidsfunctionarissen die iets met de Brugse handel te maken hadden, werden op hun plichten gewezen. Het privilege eiste transparante toltarieven van de Brugse tolheer (in 1477 was dat Pieter van Luxemburg), en, gezien de oorlog, een efficiënte bescherming van de kust door de admiraal van Vlaanderen (in 1477 was dat Josse de Lalaing).

Met die laatste maatregelen wilde de stad de kooplieden van een veilige handel verzekeren. Andere artikelen kwamen eveneens de stedelijke economie ten goede, waarvan de opmerkelijkste maatregel wisselaars en bankiers verplichtte voortaan betrouwbare borgen op te geven bij hun transacties en hen verbood nog langer deel uit te maken van handelscompagnieën.²⁴⁹ Daarmee hoopte het privilege waarschijnlijk het bankroet van wisselaars te voorkomen, maar de maatregel druiste in tegen de gangbare handelspraktijken in de stad. Wisselaars en bankiers investeerden regelmatig in de overzeese handel, hetgeen hen nu verboden werd. Het privilege ontzegde wisselaars daarenboven woekerwinsten. Zij mochten voortaan nog maar één groot per pond groten aanrekenen. De stad wou bovendien de geloofwaardigheid van de kredietverlening verhogen door schuldenaars te verbieden naar het Proosse (een juridische enclave in de stad die door de proosdij van Sint-Donaas bestuurd

in deze publicatie is echter gebrekkig). Diepgaand onderzoek naar de achtergrond van de nieuwe schepenen zou uitsluitel moeten geven over de gevolgen van de opstand van 1477 voor het Brugse Vrije. Opvallend is dat het merendeel van de leden van de uit functie tredende schepenbank niet herkozen werd (een aanzet tot onderzoek over deze instelling na 1477 in Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 89 en Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 235, 248-9 en 253-5).

²⁴⁸ Oorkonde van 22 april 1477 waarin Sluis meldt dat ze, volgens de in de akte gekopieerde oorkonde van 1290, opnieuw ‘*wesen zal onder de voirseide stede van Brugghe*’ (SAB: PO, 1156).

²⁴⁹ ‘*Item dat de wisselaers ende banchouders in onser voorseide stede van Brugghe borchtucht stellen zullen van huere wisselen ter bewaernesse van elken ende dat zij gheene coopmanscepen doen noch ghesellen in coopmanscepen wesen en zullen moghen bin den lande, over zee noch over land*’.

werd) te vluchten om hun schuld te ontlopen. Het tweede Brugs privilege wou een veilige handelsruimte creëren, waarin het handelsrisico voor kooplieden tot een minimum gereduceerd werd – overigens een constante in de middeleeuwse Brugse politiek.²⁵⁰ Tegen diezelfde achtergrond bevestigde Maria van Bourgondië op dezelfde dag als het tweede Brugs privilege het privilege van de makelaars. De handhaving van de oude beroepsregels van de Brugse makelaardij had de bedoeling de handelaars tegen misbruiken te beschermen.²⁵¹

Het is een contradictie dat de Brugse stadsmagistraat, waarin het rijke handelsmilieu goed vertegenwoordigd was, maatregelen goedkeurde die wisselaars verbood in compagnieën te investeren. Dit toont nogmaals aan dat het tweede Brugs privilege waarschijnlijk in het ambachtmilieu ontstond, want de rijke handelselite van Brugge zou nooit zo diep in eigen vel (of de eigen beurs) snijden. Het is overigens nog maar de vraag of deze maatregel ooit toegepast werd. Bij ontstentenis aan geschikt archiefmateriaal kunnen we de naleving ervan amper controleren, maar het valt te vermoeden dat het voor het stadsbestuur praktisch erg moeilijk lag elke wisselaar in de stad te inspecteren. Bovendien konden de handelaars in de schepenbank van binnenuit oppositie voeren tegen deze mogelijke controle. Het doet ons besluiten dat het tweede Brugs privilege maar een ‘politieke momentopname’ is. Net als elk belangrijk ‘contract’ tussen de vorst en zijn onderdanen hing ook de toekenning van dit privilege, en de naleving ervan, af van de politieke verhoudingen van het moment.²⁵² Het tweede Brugs privilege verhielp aan de klachten van de ambachten, en uitte het ongenoegen van de handwerkers over misbruiken en wanpraktijken die, volgens hen, de verlening van eerlijke justitie en correcte handel in de stad geschaad hadden. Maar of ze de naleving ervan konden afdwingen, hing af van hun politieke weerbaarheid in de daaropvolgende maanden en jaren. Het overzicht van de leidende Brugse elite in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk toonde al aan dat na de opstanden van het voorjaar van 1477 de Brugse handelselite de touwtjes weer stevig in handen kreeg. De ambachten verloren door tal van verder besproken omstandigheden hun politiek overwicht in de stad, waardoor ze de maatregelen uit het tweede Brugs privilege niet meer konden afdwingen. In tegenstelling tot het eerste Brugs privilege was het politieke draagvlak van het tweede privilege veel kleiner en het verwondert daarom amper dat, eenmaal de Brugse politieke wereld in de daaropvolgende jaren weer in de haar vertrouwde plooiën viel, het tweede privilege een stille dood stierf en langzaam in de vergetelheid raakte.

1.3.6 De woelige meidagen te Brugge

De gebeurtenissen van mei 1477, de laatste fase van de Brugse opstand, stonden in het teken van de oorlog tegen Frankrijk. Nadat Philippe de Crèvecoeur zich aan de zijde van de Franse koning geschaard had, naderden Franse troepen het graafschap Vlaanderen. Op verzoek van de Staten-Generaal, die sinds eind april te Leuven vergaderd waren, zou een Vlaamse legermacht onder leiding van Adolf van Gelre de Franse troepen die naar Doornik

²⁵⁰ Stabel, *Kooplieden in de stad*, 96 en Murray, *Bruges, cradle of capitalism, passim*.

²⁵¹ Van Houtte omschrijft de opstelling van dit privilege als een ‘stuiptrekking’ van de makelaars ten gevolge van de economische neergang van de stad en als een heilloos ‘waagstuk’ (Van Houtte, *Makelaars en waarden*, 9). Volgens ons is de bekrachtiging van het privilege van de makelaars geen conservatieve ‘behoudsgezinde’ reactie, maar eerder een maatregel van het stadsbestuur (dat tal van handelaars en verwanten van makelaars bevatte) om rechtszekerheid in de handel te bieden (uitgave van het privilege van 21 april 1477 bij Visart de Bocarmé, *Les jetons de la chambre*, 40-50). Al te zeer werd in de oudere literatuur het behoud van privileges gezien als een rem op economische groei. Ambachten pasten wel degelijk hun activiteiten aan veranderende economische situaties aan en, ook al behielden ze hun gewoonterecht, hun initiatieven getuigden soms van een opvallende economische innovatie (Stabel, *Guilds in late medieval Flanders*, 211).

²⁵² Van Uytven & Blockmans, *Constitutions and their application*, 423.

oprukten van weerwoord dienen.²⁵³ Zowel te Gent als te Brugge kwamen de schepenen overeen een proportioneel verdeelde troepenmacht aan het Vlaamse stadsleger toe te voegen.²⁵⁴ Te Brugge vormde elke ‘zevende man’ uit de poorterij en uit alle ambachten dit leger, waarbij de poorterij en de ambachten elk de eigen soldaten financierden.²⁵⁵ De poorterij kocht deze lichte af en leende renteloos een forse som aan de stadskas die voor de betaling van de soldij en het materieel van de troepen van de poorterij zou instaan.²⁵⁶ Tevens stelde het stadsbestuur aan de vergadering van vertegenwoordigers uit de negen leden voor om de wijnassizen van de stad te verhogen. Om onlusten van de ambachten te voorkomen had het vorige stadsbestuur de wijnassizen op 28 februari 1477 met de helft verminderd, maar in onderlinge samenspraak met de ‘ghemeenene buke’ van de stad kwam het stadsbestuur overeen deze op 1 mei terug op hun vroegere niveau te stellen.²⁵⁷ Daarmee draaide vooral het rijkere deel van de stedelingen voor de meerkost op, want wijn was nu eenmaal de drank van de gegoede inwoner. De poorterij belastte dus voornamelijk zichzelf met deze verhoging van de belastingen. De andere belastingen bleven op het verlaagde niveau van na 28 februari.

Het is tekenend voor het politieke klimaat van het voorjaar van 1477 dat de twee in de schepenbank vertegenwoordigde geledingen van de Brugse samenleving, de poorters en de ambachten, de kosten van de troepenmonstering deelden. De herwonnen invloed van de ambachten uitte zich dus ook in militaire macht, maar de vaststelling dat de Gentse ambachten in het midden van de vijftiende eeuw het vechten verloor waren²⁵⁸, geldt ook voor de Brugse ambachten uit 1477. Omdat hertog Karel de Stoute in de voor een centrale staat kenmerkende drang om een eigen staand leger op te richten in de laatste jaren van zijn regering geen beroep meer had gedaan op stedelijke, maar enkel op (met geld van de steden betaalde) huurlingen, hadden de Brugse ambachten amper nog ervaring met het monteren van troepen, laat staan met het uitvechten van veldslagen. Bovendien waren de Brugse ambachten in 1382 al als militaire korpsen afgeschaft, en enkel (tijdelijk) heringevoerd tijdens de opstanden van 1411 en 1436.²⁵⁹ Hoe de ambachten in 1477 de troepen rekruteerden is niet te achterhalen, maar een korte vermelding uit de stadsrekeningen meldt dat de ambachten beroep deden op hun eigen bewapende krachten (de ‘*sergeanten*’), maar dat hun financiën ontoereikend waren. De leiders van de ambachten beschikten niet over het nodige geld om hun bewapende kompanen te betalen, en al snel sprong de stadskas bij.²⁶⁰ Bijgevolg betaalde de poorterij ook de troepen van de ambachten, waardoor laatstgenoemden hun autonome militaire macht al na amper een maand kwijtraakten. Bovendien kunnen we ook de

²⁵³ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 21-4 en Wellens, *Les Etats Généraux*, 175-6.

²⁵⁴ Te Gent verdeelden de Drie Leden de lasten van deze troepenmonstering (Blockmans, *Peilingen naar de sociale structuren*, 217-8).

²⁵⁵ Het stadsbestuur besliste ‘*dat men uter poortrye ende uut al den ambochten ende neeringhen van deser stede zenden zoude den vii^{en} man ten frontieren van den lande*’ (SAB: SR, 1476-77, 151r).

²⁵⁶ De lening bracht uiteindelijk 3062 lb. 17 s. 6 d. gr op (SAB: SR, 1476-77, 27v-33v). Een prosopografische analyse van de geldschietters (zie databank) wijst uit dat de handelselite en de politieke top van de Brugse samenleving voor deze lening instond. Zij beschikten over de nodige middelen en zij hadden ook het grootste politieke belang in het welslagen van de operatie. Jan van Nieuwenhove fs. Klaas leende 100 lb. gr., Jan Losschaert 40 lb. gr., Lodewijk Greffin 200 lb. gr., enzovoort. Ook in 1488 zou de gegoede burgerij inspringen voor de leningen die Brugge toen met zijn inwoners afsloot (Blockmans, *Nieuwe gegevens*, 139).

²⁵⁷ Namelijk de zogenaamde ‘*dobbele assijze*’ (SAB: SR, 1476-77, 17v).

²⁵⁸ Haemers, *De Gentse opstand*, 286-7.

²⁵⁹ Dumolyn, “*Rebelheden ende vergaderinghen*”, 299-300.

²⁶⁰ De rekeningen melden ‘*dat de voorseyde ambochten ende neeringhen ten besten niet voorsien en waren van ghereeden pennijnghen omme die haestelike te zendene den voorseyde haerlieder serganten ende volke van wapene elc in tzine, dat men van den pennijnghen commende ter causen van der leenijnghe ghedaen bij den poorters van deser stede ende anderssins gheven zoude elken deken van den voorseyde ambochten ende neeringhen also vele pennijnghen als elc in tzine te costen ghehad hadde van der eerster maend, alleenlic ter causen van der saudee van haerlieder serganten ende anders niet*’. De stad hoestte in totaal 1244 lb. 17 s. 10 d. gr. op (SAB: SR, 1476-77, 150r).

bekwaamheid van de ambachtstroepen in vraag stellen. De stadsmilities bleken immers niet in staat de Franse opmars staande te houden, want ze faalden jammerlijk in een treffen te Doornik, toen ook de Vlaamse kapitein, de hertog van Gelre, het leven liet.²⁶¹

Dit verlies kan uiteraard ook aan een gebrekkige coördinatie te wijten zijn, want het Vlaamse leger was niet enkel een amalgaam van ambachtsmilities en door poorters betaalde strijdkrachten, maar ook een merkwaardige samenstelling van Brugse, Ieperse en Gentse troepen. Veldtochten van de verenigde Vlaamse steden hadden niet zelden tot een militair debacle geleid omdat de stedelijke autonomie een gezamenlijke actie dikwijls in de weg stond. In 1436 lieten Gentse troepen Filips de Goede te Calais in de steek en in 1411 overkwam Jan zonder Vrees hetzelfde met alle Vlaamse stadsmilities.²⁶² Niet enkel de problematische relatie tussen de Vlaamse steden en de Bourgondische hertog lag aan de basis hiervan, ook disputen over de onderlinge hiërarchie tussen de troepen gaven stof tot conflict. De bronnen verhalen niet over het verloop van de veldslag te Doornik, maar we kunnen veronderstellen dat de veranderde politieke context in het graafschap de efficiëntie van de Vlaamse troepenmacht enkel kan hebben gehinderd. De milities uit de steden werden immers elk apart aangevoerd door een eigen generaal en de rangorde onder de troepen was veranderd. De strijdkrachten van het Brugse Vrije vormden geen aparte colonne meer, maar ressorteerden nu onder Brugs bevelhebberschap.²⁶³

Dat politieke gevoeligheden militaire daadkracht verhinderden, blijkt ook uit het relaas van de woelige meimaand in Brugge. Nog voor de troepen hun tocht naar het zuiden van het graafschap aanzetten, rezen er reeds problemen. Uit de remissiebrief die gravin Maria van Bourgondië op 2 juni aan Brugge zou verlenen (dit was al de tweede remissiebrief aan de stad in 1477), leren we dat de door de ambachten gerekruteerde troepen op 16 mei op de Brugse Grote Markt verwacht werden om onder leiding van Lodewijk van Gruuthuze en Jacob van Gistel, heer van Dadizeele, naar Doornik te reizen.²⁶⁴ Maar tegen de afspraken in bezetten ‘*ooc andere in grooter menichte ghewapender hand*’ de Grote Markt. De ambachtsmilities buiten de situatie uit en eisten de berechting van de bewindvoerders onder Karel de Stoute. Onder deze militaire druk, die de ambachten ook in de opstanden van 1411 en 1436 hadden gebruikt om de hertog en het stadsbestuur tot toegevingen te dwingen²⁶⁵, leidde de magistraat zestien oud-burgemeesters en voormalige stedelijke trossiers naar de gevangenis – net als twee maand voorheen.²⁶⁶ Ditmaal kwam het protest uit een andere hoek dan in april 1477. De kronieken noch de remissiebrief noemen verantwoordelijken voor de opstand van mei 1477, maar het is duidelijk dat zich onder de ambachtsslieden radicale elementen bevonden die zich tijdens de opstand van april wel hadden laten horen, maar er toen niet in geslaagd waren de leiders van de ambachten van een harde actie tegen de voormalige schepenen te overtuigen. Deze ‘radicalen’ wisten zich omringd door tot de tanden gewapende ambachtsslieden, waarschijnlijk ruige en arme handwerkers die bereid waren gevonden hun werk te laten vallen om voor geld op het slagveld te vechten. Ze zagen hun kans om van de zwakte van het nieuwe stadsbestuur te profiteren en om hun eisen door te drukken, maar we mogen de mogelijkheid niet uitsluiten dat achter de schermen andere politieke krachten aan de touwtjes trokken. Misschien vonden enkele leiders van de ambachten de tijd rijp voor afrekeningen, maar van een complot van enkele schepenen tegen de voormalige bestuurders is waarschijnlijk weinig

²⁶¹ Verbruggen, *De slag te Guinegatte*, 51-4.

²⁶² Zie respectievelijk Fris, *Documents gantois*, 245-7 en *idem*, *Het Brugsche Calfvel*, 74.

²⁶³ Op 12 mei 1477 bijvoorbeeld reisden Brugse gedeputeerden naar Aardenburg en Cadzand om ‘*omme aldaer midsgaders der wet van den Vryen ende meer andere ghedeputeerde van der stede thelpen kiesene volc twelke uter name van die van den Vryen metten volke van deser stede uut trecken ten frontieren van den lande*’ (SAB: SR, 1476-77, 55r en 62r).

²⁶⁴ SAB: PO, 1157 (uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 151-3).

²⁶⁵ Dumolyn, “*Rebelheden ende vergaderinghen*”, 303.

²⁶⁶ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 138-9.

sprake. Hoe dan ook, het stadsbestuur diende een bode naar Gent te sturen die de stad verontschuldigde omdat haar troepen de Gentse nog steeds niet vervoegd hadden, met alle nadelige gevolgen voor de oorlog van dien.²⁶⁷

Om het conflict te bezweren, offerde het Brugse stadsbestuur een zondebok op. De daaropvolgende dag bekende de burgemeester van de schepenen van 1474, Jan Barbasaen, na een korte foltering dat hij corrupt was. Hij zou giften ontvangen hebben om niet nader genoemde personen voor te trekken in rechtszaken en anderen zou hij om gelijkaardige redenen tot deken van de ambachten aangesteld hebben.²⁶⁸ Het stadsbestuur vonniste de doodstraf, maar Lodewijk van Gruuthuze, twee geestelijken en twee *'soete maechdekins'* (de dochters van Jan Barbasaen) smeekten de gewapende massa op de Grote Markt om vergiffenis.²⁶⁹ De tactiek miste zijn doel, want de ambachtsmilities weken niet. Om acht uur 's avonds leidde het stadsbestuur Jan Barbasaen op het schavot, waarna de beul hem *'thooft van den buycke weerde'*.²⁷⁰ De terechtgestelde politicus incarneerde het voormalige regime. Hij had vóór zijn terechtstelling zes publieke ambten in de stad bekleed en hij was als burgemeester van de schepenen in de periode september 1474 tot september 1475 politiek verantwoordelijk voor de Brugse restrictie van augustus 1475. Zijn sociaal netwerk bevatte belangrijke politieke figuren zoals de voormalige burgemeester Filips Metteneye en hertogelijk functionaris Jan Quévin.²⁷¹ De onthoofding van de rijke poorter kalmeerde de radicale opstandelingen van mei 1477 echter niet. Integendeel, na de onthoofding van Jan Barbasaen haalde *'tzeer furieux ghemeente'* drie voormalige burgemeesters uit de gevangenis om ze in de Brugse hallen op de pijnbank tot gelijkaardige bekentenissen te dwingen.²⁷² Hertogelijk secretaris Paul van Overtvelt, edelman Jan de Baenst (heer van Lembeke) en de Genuees-Brugse handelaar Anselmus Adornes werden tot laat in de nacht gemarteld.

Plots was het stadsbestuur de controle over de ambachtsmilities kwijt. Het tot voor kort erg efficiënte Brugse conflictbeheersingssysteem faalde. Blijkbaar waren de leiders van de ambachten niet in staat radicale leden van hun corporatie, die over minder politieke zelfbeheersing beschikten dan de gematigde opstandelingen van april 1477, tot de orde te roepen. Dit wijst op een ander sociaal profiel van de opstandelingen van mei 1477 en op een gebrekkige integratie van deze bevolkingsgroep in de traditionele ambachtsstructuren. Deze ambachtlieden waren *'minder geciviliseerd'*, in die zin dat ze niet enkel minder beheerst aan het politieke debat deelnamen, maar ook omdat ze de traditionele manier van politiek niet aangeleerd of niet gewoon waren. Deze ambachtlieden lagen dikwijls aan de basis van de radicalisering van een opstand, zonder dat ze hierbij door een specifieke achterliggende ideologie (behalve misschien een stedelijk chauvinisme), werden gedreven.²⁷³ De leiders van de ambachten hadden geen vat op deze radicalen, maar langzaamaan probeerden ze het zeil

²⁶⁷ SAB: SR, 1476-77, 55r.

²⁶⁸ Schout Antoon van der Vichte betaalde nadien de Brugse beul *'pour avoir fait la justice de Jehan Barbazaen, le quel sur le marchié de Bruges sur ung escavaut fut coppé la teste, a la poursuite de toute la communauté de la ville, a cause que lui, derrière estant bourgmaistre du dit Bruges, a prins plusieurs dons corrupcions de ceulx qui avoient affaire devant luy en justice et aussi de ceulx qu'il avoit mis en gouvernement et serment de la ville comme doyens des mestiers'* (ARA: Rk., 13781, 7v).

²⁶⁹ *Dits die Excellente Cronike*, 185v.

²⁷⁰ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 139.

²⁷¹ Jan Barbasaen was raadslid in 1457 en burgemeester van de *'commune'* in 1469, burgemeester van schepenen in 1475, hoofdman van het Sint-Jacobszestendeel in 1467, 1473 en 1475. Hij was met Katrien Metteneye gehuwd, de dochter van Filips Metteneye (Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, 431 – zie ook aldaar voor diens carrière). Jans schoonzoon Jan Quévin was raadsheer in de Raad van Vlaanderen en ontvanger van de Bewesterschelde en Zeeland (Paravicini, *Invitations au mariage*, 77-8 en Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, Jean Quévin).

²⁷² Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 139-40.

²⁷³ Omdat ze hun eisen doorgaans via een hierboven reeds beschreven *'roup'* bekendmaakten, bedachten chroniqueurs hen vaak met de naam *'krijzers'* of *'roepers'* (Dumolyn, *Marginalen of radicalen*, 44-51).

weer naar zich toe te trekken. Door licht toe te geven aan de extreme eisen van de gewapende ambachtslieden en de betichte personen te onderwerpen aan ‘snelrecht’, herwon ze haar autoriteit. Misschien probeerde ze de ambachtsmilities ook achter de schermen met beloftes of met bedreigingen tot bedaren aan te zetten.

De dag nadien bekwam het stadsbestuur een vergelijk. De niet-gemartelde maar nog steeds gevangen oud-burgemeesters konden zich vrijkopen door een grote som geld aan de stadskas over te maken om de oorlog te ondersteunen.²⁷⁴ Het stadsbestuur beloofde aan de hertogin een remissiebrief te vragen voor de voorbije beroering, zonder dat één van de oproerkraaiers veroordeeld zou worden. Het bestuur vonniste voorts dat de goederen van de drie gefolterde personen de stadskas toekwamen en dat ze zich door middel van een intrede in een klooster uit het wereldse leven dienden terug te trekken. Tot slot zou een publieke schandstraf het kwaad uitwissen. De leiders van de radicalere politieke strekking van de ambachten gingen akkoord. In hun ondergoed baden Anselmus Adornes, Paul van Overtvelt en edelman (!) Jan de Baenst om vergeving op de Grote markt voor de ambachtsmilities, die zich op deze wijze meester achtten van de drie verschoppelingen. Ze verleenden hen gratie op de belofte dat ze nooit meer een publiek mandaat zouden uitoefenen. De erg gevulde politieke carrière van Paul van Overtvelt, Jan de Baenst en Anselmus Adornes kwam aldus tot een eind.²⁷⁵ Misschien wreven enkele beleidsdragers wel in hun handen omdat enkele rivalen van

²⁷⁴ De oud-burgemeesters en vroegere tresoriers dienden het viervoudige terug te betalen van wat ze tijdens hun ambtsperiode uit de stadskas ontvangen hadden. Karel van Halewyn, Zegher de Baenst, Jan Breydel, Donaas de Moor, Maarten Lem, Jan de Witte, Jan de Hond, Cornelis Breydel, Jan de Baenst, Jacob de Voocht, Hiëronymus van Viven, Pieter Metteneye, Jan van Riebecke, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Paul van Overtvelt en Anselmus Adornes betaalden in totaal 1162 lb. gr. (SAB: SR, 1476-77, 34v-35r). Bovendien beloofden deze personen nooit meer een publiek mandaat in de stad uit te oefenen (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 140-1), maar aan deze belofte hebben ze zich nooit gehouden. Daarenboven betaalde het stadsbestuur het geld waarmee ze hun vrijheid gekocht hadden de daaropvolgende jaren terug (zie verder).

²⁷⁵ De carrière van wisselaar, secretaris, raadsheer, stedelijke mandataris en oud-baljuw Paul van Overtvelt haalden we reeds kort aan (een samenvatting bij Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Paulus van Overtvelt*). Hij had tot 1477 vijf mandaten in de Brugse politiek uitgeoefend, en de stad zou erna wel nog van zijn diensten gebruik maken in onderhandelingen met kooplieden en met de vorst (SAB: SR, 1478-79, 65r en SR, 1480-81, 82r). Nadat Maximiliaan in februari 1480 Brugge verplicht had de boete van Paul van Overtvelt terug te betalen (SAB: CA, 14, 313r), verleende het stadsbestuur hem in 1481 gratie (SAB: SR, 1480-81, 163r). Maar in oktober 1483 verbande Brugge hem (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 236). Hij vluchtte naar Brussel waar hij een maand later stierf (Vermeersch, *Grafmonumenten te Brugge*, II, 284). Jan (III) de Baenst, heer van Sint-Joris, had zeven publieke mandaten in Brugge uitgeoefend in de periode 1441-1473 en had de vorst steeds bijgestaan in diens bewind. Tot in het najaar van 1477 hield het Brugse stadsbestuur hem gevangen (SAB: CA, 14, 293r). Nadien verdween hij uit de Brugse politiek, maar zijn zoon Jan zou zijn carrière voortzetten. Hij stierf in maart 1486 (zie ook Buylaert, *Sociale mobiliteit, passim* en Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 225-7). Ridder Anselmus Adornes was een rijk handelaar die verwant was aan Jan III de Baenst (Boone, Danneel & Geirnaert, *Pieter IV Adornes*, 123-4 en Buylaert, *Sociale mobiliteit*, 207). Hij had bijvoorbeeld in 1466 samen met Zegher de Baenst, Colard d’Ault en Jacob de Witte het ‘*ghezelschip van coopmanscepen om in te coopene ende te vercoopene al tfrueyt van Algerben ende van Valencien*’ dat uit Sluis Brugge zou binnengebracht worden, gesticht (SAB: SV, 85r). De telg uit een ingeburgerde familie met Genuese wortels was een belangrijk Brugs politicus die in totaal zeventien functies in het Brugse stadsbestuur in de periode 1444-75 uitgeoefend had, waaronder het lidmaatschap van de financiële commissie van de stad in de periode 1463-67. Opvallend is dat Anselmus Adornes op het moment van zijn veroordeling de assizen op het Brugse, het Hollandse en het uit de oostelijke gebieden afkomstige bier pachtte (SAB: SR, 1476-77, 18v-19v), hetgeen voor een stuk kan verklaren waarom de ambachten hem in mei 1477 viseerden (misschien speelde hij tevens een belangrijke rol in de verdubbeling van deze assizen in 1475). Net als de andere veroordeelden was hij steeds een loyaal medewerker van de Bourgondische hertogen en hun hof geweest. In februari 1477 trad hij bijvoorbeeld toe tot de hofhouding van de Brugse tolheer Pieter van Luxemburg (SAB: Adornes, 33). Hij was zelfs raadgever van de Schotse koning, die hem de heerlijkheid Cortachy in Schotland had geschonken. In 1480 trad hij voor het laatst in de Brugse bronnen op. Hij leende toen 17 lb. gr. aan de stad (SAB: SR, 1480-81, 188v). Kort erna reisde hij naar Schotland, waar hij in maart 1483 werd vermoord (Geirnaert, *De Adornes*, 21-9 en SAB: Adornes, 35).

het politieke toneel verdwenen, maar tevreden was alleszins het volledige stadsbestuur want het conflict raakte snel bezworen. Op 20 mei, vier dagen na het begin van de commotie, vertrok het ambachtsheer onder leiding van Jacob van Gistel en Pieter Metteneye naar het slagveld om er kort nadien een schandelijke nederlaag te leiden. Daar sneuvelde ook het radicale element van de opstand, want in de komende jaren zou een gelijkaardige situatie als in mei 1477 zich niet meer voordoen. De coalitie van welvarende handelaars en rijke ambachtslieden zette zijn regering onverminderd voort.

1.4 Het beleid te Brugge (1477-1481)

1.4.1 Het nieuwe bewind

In april 1477 was te Brugge een nieuw bewind aan de macht gekomen. Ze bestond uit een coalitie van rijke handelaars, invloedrijke politici en vermogende vertegenwoordigers van de ambachten. Onderzoek van Wim Blockmans wees uit dat zowel te Brugge als te Gent het regime dat in de loop van 1477 ontstond zich de daaropvolgende jaren consolideerde.²⁷⁶ De eerste paragraaf van dit hoofdstuk toonde aan dat de partij rond Willem Moreel, dat zich in de schepenbank van april 1477 genesteld had, zich handhaafde in het Brugse stadsbestuur. Zelfs de leden van de partij die tijdens de woelige fasen van de opstand (in februari en in mei) door het stadsbestuur opgesloten werden (waaronder Maarten Lem en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas) keerden snel terug naar de macht. Maarten Lem werd burgemeester van de schepenen in september 1477, Jan van Nieuwenhove fs. Klaas burgemeester van de ‘commune’ het jaar erna.

Tijdens de regering van Maria van Bourgondië ontstond te Brugge een soort van ‘nieuwe’ bewindsgroep. Deze bestond uit verschillende politieke strekkingen. Enerzijds bleef een aantal leden van de schepenbank van april 1477, ook al waren het nieuwkomers, de daaropvolgende jaren mandaten uitoefenen. Dat waren zowel poorters uit de partij rond Willem Moreel (zoals Jan de Keyt en Pieter Bultinc), als vertegenwoordigers van de ambachten (zoals Jan Dhamere en Hubrecht de Jaghere).²⁷⁷ Anderzijds maakte een aantal gezagsdragers van het bewind van Karel de Stoute na de opstand van 1477 zijn rentree in de Brugse politiek. Dat waren zowel rijke handelaars (zoals Donaas de Moor en Geraard de Groote), als leden uit de elite van het Brugse Vrije (zoals Karel van Halewyn en Joost van Varsenare).²⁷⁸ Laatstgenoemden compenseerden hun verloren politieke macht in het Brugse

²⁷⁶ Blockmans, *Mutaties van het politiek personeel*, 98-9.

²⁷⁷ Pieter Bultinc werd nogmaals schepen in 1478 en 1480. In dat laatste jaar was ook de burgemeester van schepenen van april 1477, Jan de Keyt, opnieuw schepen – de jaren daartussen was hij klerk van de stedelijke ontvangers en ‘klerk van de wezen’, die verantwoordelijk was voor de Brugse wezenregisters (SAB: SR, 1477-78, 41v; SR, 1478-79, 58r; SR, 1479-80, 57v). Smid Hubrecht de Jaghere werd opnieuw schepen in 1479 en 1481 en Jan Dhamere, lid van het ambacht der kuipers, raadslid in 1478 en 1480.

²⁷⁸ Geraard de Groote behoorde dan wel tot het ambacht der wildwerkers, maar hij was een oudgediende van de Brugse politiek. Hij vervulde elf schepenfuncties vóór zijn politieke rentree in september 1477. In 1481 was hij nogmaals schepen, in 1479 raadslid. Ook Donaas de Moor was een machtig politicus die negen publieke mandaten uitoefende vooraleer schepen te worden in september 1477 en opnieuw in 1481. Hij bezat een ‘*casteelkin buyten Middelburch in Vlaenderen*’ (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 235) en was een goede kennis van Pieter Bladelin (Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 223 en 242). Donaas de Moor en Geraard de Groote hadden op een onbekend tijdstip (samen met Nicasius Pierins en Sanders Dubosquiel) geld geleend aan Karel de Stoute op een in 1477 afgeschafte tol te Sluis. Hiervoor eisten beiden van de Rekenkamer van Rijsel een garantie tot terugbetaling in mei 1477 (ADN: B 17726, ‘Recette Générale, Empruntes’). Na zijn functie als waterbaljuw van Sluis werd Joost van Varsenare in 1480 burgemeester van schepenen en hoofdman van het OLV-zestendeel in 1481, Karel van Halewyn burgemeester van de ‘commune’ in september 1477 en 1481 (we behandelden hun carrière reeds in hoofdstuk B).

Vrije met een zitje in de Brugse schepenbank. Maximiliaan zou, zoals Karel de Stoute, de elite uit het Brugse Vrije bijstaan in hun poging om de daaropvolgende jaren de politieke ladder te beklimmen. Onder de schepenen die tijdens de regering van Maria van Bourgondië regelmatig in de schepenbank terugkeerden, treffen we dus zowel hevige voorvechters van de privileges van 1477 aan, als personen die in de voorgaande jaren het centralistische bewind van Karel de Stoute gesteund hadden. Dit zou tot spanningen in de Brugse politiek leiden, maar dat is stof voor een volgende paragraaf. We herhalen voorlopig dat Brugge tot september 1481 een stabiel regime kende. De rode draad tussen deze bonte mengeling van schepenen was de partij rond Willem Moreel dat in elke schepenbank leidende functies had.

Het voornaamste verschil tussen de regering van Maria van Bourgondië en die van Karel de Stoute, wat Brugge betreft, is de grote invloed van de negen leden op de stedelijke politiek. De nieuwe kiesprocedure uit het eerste Brugs privilege van 1477 en een rotatiesysteem in elke geleding van de negen leden openden de weg voor nieuwkomers in de schepenbank. Wegens gebrek aan gepast archiefmateriaal, is het erg moeilijk om hun achtergrond te schetsen, evenals de concrete politieke verzuchtingen van de negen leden te achterhalen. Acht van de negen leden bestonden uit ambachten, maar deze waren erg divers. Elk ambacht had, gezien haar economische bedrijvigheid, een andere achtergrond en verschillende belangen in de stedelijke politiek. Enkele bronnen die tijdens de Brugse opstand van 1488 ontstonden, verschaffen een diepere inkijk in de politieke verzuchtingen en de verscheidenheid in de negen leden van Brugge. Omdat elke opstand specifieke omstandigheden kent, is het te riskant de grieven van de negen leden in 1488 ook aan de negen leden van 1477 toe te schrijven. Toch proberen we, aan de hand van enkele algemene opmerkingen, hier een korte politieke schets samen te stellen van ‘de Brugse ambachten’. Een meer gedetailleerde analyse van hun achtergrond en hun verzuchtingen komt in het laatste deel van deze verhandeling aan bod.

De meeste door de ambachten verkozen mandatarissen bekleedden leidende functies uit in hun ambacht. In 1479 bijvoorbeeld had het merendeel van de acht vertegenwoordigers van de ambachten die voor het eerst een schepenmandaat bekleedden, al in het bestuur van hun corporatie gezeteld.²⁷⁹ De zoektocht naar de achtergrond van Boudewijn Petyt en de carrière van de vertegenwoordigers van de ambachten in hun eigen corporatie tonen aan dat de politieke leiders van de ambachten niet tot de armere geledingen van de Brugse samenleving behoorden. De geringe persoonlijke informatie die we van enkelen onder hen verzamelden, doet ons concluderen dat deze personen duidelijk niet tot de gefortuneerde elite van de stad behoorden, maar evenmin arme handwerkers waren. Ze zijn ergens middenin te situeren.²⁸⁰ De nieuwkomers in de Brugse politiek vervulden nooit een gewichtige politieke functie.²⁸¹ Vermoedelijk woog hun stem niet al te zwaar op het beleid, want de ervaren

²⁷⁹ Namelijk Pieter Minne (deken der timmerlieden in 1470, 1475 en 1478), Antoon Roelens (vinder van het ambacht der kulkstikkens in 1475), Joost van der Leyen (deken der huidevetters in 1470, 1474 en 1477), makelaar Jan van Raveschoote (Van den Abeele & Catry, *Makelaars en handelaars*, 99), Danneel Danneels (deken der handschoenmakers in april 1477 – en opnieuw in 1481). Andere vertegenwoordigers van de ambachten in de schepenbank van 1479 vervulden een leidende functie in hun ambacht na hun schepenmandaat, zoals Marc Croes (deken der bakkers in 1480), Maarten van Eede (deken der smeden in 1480), en Jan Cockaert (deken der timmerlieden in 1481).

²⁸⁰ Antoon Roelens bijvoorbeeld bezat na de dood van zijn eerste vrouw een huis in de Kuiperstraat (SAB: WR, SD, 5, 77v). Hij huurde een stalletje van de meerseniers in Brugge in 1476 (SAB: SR, 1476-77, 8v). Hij leende 2 lb. gr. aan de stad Brugge in mei 1480 als bewoner van het OLV-zestendeel (SAB: SR, 1480-81, 195r). Ook Danneel Danneels huurde een stalletje van de stad in 1476-77 (SAB: SR, 1476-77, 11r). Marc Croes leende 1 lb. gr. aan de stad Brugge in mei 1480 als bewoner van het Sint-Donaaszestendeel (SAB: SR, 1480-81, 192v).

²⁸¹ In 1479 bijvoorbeeld bezetten de hierboven aangehaalde personen de laatste plaatsen in beide schepenbanken, Pieter Minne, Joost van der Leyen, Antoon Roelens en Marc Croes als schepenen en Daneel Danneels, Jan Cockaert, Maarten van Eede en Jan van Raveschoote als raadsliden (SAB: RW, 1468-1501, 102r-v).

politici en rijke handelaars bekleedden jaarlijks de voornaamste functies in de stedelijke magistratuur.

Toch is het mogelijk de inspraak van de ambachten en een aantal van hun politieke ‘aandachtspunten’ te achterhalen aan de hand van de verslagen van vergaderingen van de Brugse Grote Raad. Deze werden – in kopie en mits enkele hiaten – neergepend in het Brugse ‘Groenenboek’.²⁸² De financiële controle was de hoeksteen van de bevoegdheden van de Grote Raad, net als te Gent, waar de Collatie ook een ruime vertegenwoordiging van de ambachten bevatte.²⁸³ Het Brugs privilege van 30 maart 1477 bepaalde bijvoorbeeld dat de Grote Raad om de vier maanden de boekhouding van de ontvangers zou nazien. De vertegenwoordigers van de ambachten verworven door hun actieve participatie in de vergaderingen van de Grote Raad dus een belangrijke stem in de heffing en de besteding van de stedelijke belastingen. Bij de goedkeuring van een bede of de oplegging van fiscale lasten gaven afgevaardigden van de Ledenvergadering of de stedelijke ontvangers aan de Grote Raad te kennen welke bede de vorst wenste of welke bestuurlijke maatregel de stad wou nemen. Daarop maakte de Grote Raad haar mening bekend. In oktober 1478 bijvoorbeeld verzocht het stadsbestuur een nieuwe verbruiksbelasting in te voeren. Na overleg in de Grote Raad werd deze fiscale maatregel, mits enkele aanpassingen na een vergadering onder de negen leden, goedgekeurd.²⁸⁴ In januari 1479 verzochten enkele boodschappers van Maria van Bourgondië een fooi van de Brugse ontvangers. Deze speelden het verzoek door naar de Grote Raad die weigerde in te stemmen.²⁸⁵ Voor verschillende bestuurszaken richtte de Grote Raad een commissie van de negen leden in. Op vraag van de hoofdmannen en dekenen van de ambachten vaardigde de Grote Raad in oktober 1479 bijvoorbeeld negen personen, één uit elk lid, af om de kwaliteit van het Brugse bier en de privileges aangaande de bierproductie in de stad te controleren.²⁸⁶ Sommige problemen werden soms met een aparte commissie opgelost, zoals in augustus 1478 toen een buitengewone vergadering van 150 personen zich over de grote schuldenlast van de stad diende te buigen.²⁸⁷ Meestal echter werd via een getrapte inspraak naar de mening van de ambachten gevraagd. De ambachten konden na een politiek voorstel van de magistratuur zich terugtrekken in elk lid, of onderling overleggen, over de toestemming, afwijzing, of wijziging van het voorstel. Toen in januari 1480 de soevereinaljuw aan de Grote Raad een compensatie voor zijn gevangenschap na de slag bij Enguinegatte vroeg, overlegden de negen leden met hun achterban over dit verzoek.²⁸⁸ In augustus 1478 stelden de stedelijke ontvangers voor de zevende penning aan de vorst af te kopen (zie verder). De ambachten stemden, na onderling overleg, met deze maatregel in.²⁸⁹ In dit geval beslisten de negen leden unaniem, in andere gevallen viel de beslissing bij

²⁸² De verslagen beslaan de periode van oktober 1477 tot augustus 1487 (SAB: CA, 14, 293r-335v).

²⁸³ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 28.

²⁸⁴ SAB: CA, 14, 298v.

²⁸⁵ ‘*Welcke begheerten ende hebbinghe [van de boodschappers] de zes ghecommitteerde niet doen en wilden, ten ware bij consente ende overeendraghene van denzelven hooftmannen ende dekenen, die naer tvoorseide te kennen gheven, zeyden bij ghemeenen accoorde dat men den voorseiden dienaers zegghen wilde dat zij pacientie hebben wilden*’ (SAB: CA, 14, 303v).

²⁸⁶ Omdat bier ‘*een groot ende van den principaelsten voetselen was van derzelve stede*’ en minderwaardig bier te Brugge geen plaats verdiende, verkregen de vertegenwoordigers van de ambachten en de poorterij een soort waarmedecommissie van ‘*neghen persoonen ghedeputeird ute de neghen leden*’ (SAB: CA, 14, 309r).

²⁸⁷ ‘*Doe was gheconsenteirt bij den hooftmannen ende dekenen van deser stede uuter name van den ghemeenen lichame van dien, up de begheerte bij mijnen heeren van der wet ende van den ghecommitteerden te meer stonden an hemlieden begheert omme de steden helpen ontcommen van haren lasten...*’ (SAB: CA, 14, 298v).

²⁸⁸ Het advies van de negen leden werd ‘*bij denzelven hooftmannen ende dekenen bij laste van hueren volcke ter voorseide plecke zij te diere cause vergadert*’ aan de magistratuur meegedeeld (SAB: CA, 14, 311r).

²⁸⁹ ‘*Naer welcx te kennen gheven de voorseide hooftmannen ende dekenen spraken hilden met malicandren. Dat ghedaen, zeyden by ghemeenen accoorde ende consenteirden...*’ (SAB: CA, 14, 302v).

meerderheid.²⁹⁰ Kortom, in de Grote Raad verkregen de Brugse negen leden, en dus ook de ambachten, inspraak in het beleid van de stad. Deze instelling verzekerde haar stem in de Brugse politiek. Om te achterhalen waartoe deze inspraak leidde en wat de belangrijkste aandachtspunten van de Brugse ambachten waren, dienen we het Brugse beleid in de periode van 1477 tot 1482 te ontleden.

Coalities tussen vertegenwoordigers van ambachten en stedelijke elites kwamen wel meer voor in de Nederlanden. Zoals elders had de Brugse coalitie het behoud van de bestuurlijke autonomie van de stad als voornaamste bekommernis.²⁹¹ Aangezien de ambachten het beleid voerden in een coalitie met de partij rond Willem Moreel en andere invloedrijke handelaars, politici en kooplieden, was het Brugse beleid *de facto* een compromis. Slechts zelden is het mogelijk bepaalde beleidsmaatregelen louter op het *conto* van de ambachten te schrijven of de partij rond Willem Moreel als motor van een bestuursdaad te ontmaskeren. Naast het behoud van zelfbestuur was de naleving van de twee Brugse privileges van 1477 een gemeenschappelijk strijdpunt. Gezien de omstandigheden ijverde het stadsbestuur tevens voor een snelle en gunstige afloop van de oorlog tegen Frankrijk. Het stadsbestuur besepte ze hiervoor zware financiële inspanningen diende te leveren, maar ze zou alles in het werk stellen om de hinder van de krijgsverrichtingen voor de Brugse economie te beperken. Daarom wenste de Grote Raad inspraak in het militaire beleid van de overheid en in de fiscale politiek in het kwartier. Tegenover de verhoogde fiscale druk op de stedelijke inwoners stond tijdens het bewind van de Brugse coalitie steeds inspraak van de Grote Raad in de besteding van de via de stedelijke belastingen verkregen middelen. Tot slot nam het stadsbestuur, zeker tijdens de graancrisis van 1481-1482, maatregelen om te verhelpen aan de bestaansonzekerheid van haar inwoners, al was het maar om de contestatie van haar gezag te vermijden. Elk van deze puntjes behoeft enige argumentatie.

1.4.2 De financiële politiek van het nieuwe bewind

De uitgaven van het stadsbestuur aan de vorst en aan de oorlog

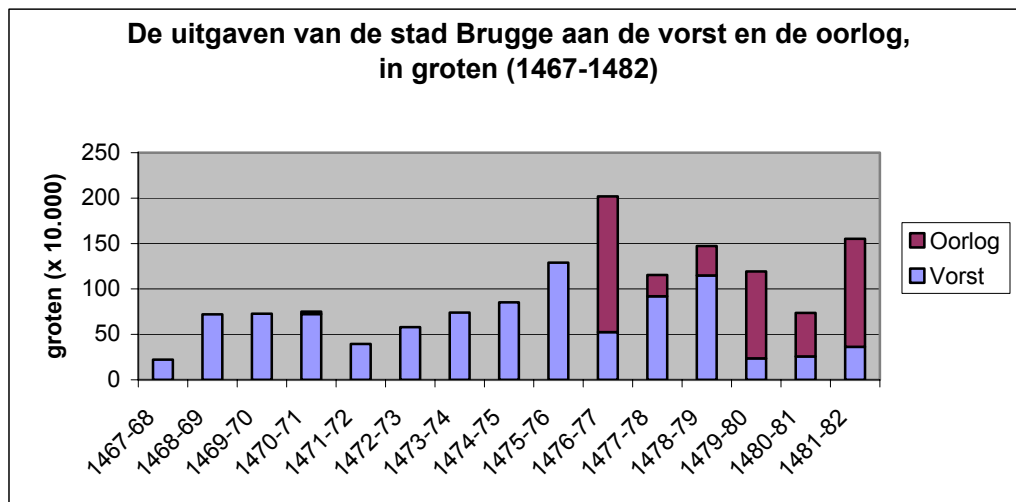
De oorlog tegen Frankrijk eiste een zware inspanning van het graafschap Vlaanderen in het algemeen, en van Brugge in het bijzonder. Na de nederlaag te Doornik in juni 1477 beseften de Vlaamse Leden dat een centraal gecoördineerde militaire actie tegen de Franse invaller nodig was. Adolf van Kleef leidde voortaan als kapitein-generaal van alle Bourgondische landen deze oorlog. Aanvankelijk belegden de Staten-Generaal, en toen dit centraal bestuursorgaan aan belang had ingeboet, de Drie Leden, zelf vergaderingen om, al dan niet op aanvraag van de kapitein-generaal, troepen of soldij voor troepen aan de vorst te overhandigen. Maximiliaan en diens hofraad zouden de daaropvolgende maanden het initiatief om ‘geldelijke’ beden aan te vragen langzaamaan naar zich toetrekken. In de hoop de oorlog snel te beëindigen, verschaften de Vlaamse steden Maximiliaan hiertoe de middelen. Ook na de slag bij Enguinegatte steunden de Vlaamse steden de vorst in de aanpak van de oorlog. In september 1479 bijvoorbeeld keurde het Brugse stadsbestuur de bede van 100.000 kronen goed ‘*omme te continueirne ende te ghebrukene de voorseide victorie*’.²⁹² Ten gevolge

²⁹⁰ In december 1478 verzocht de schepenvank van het Brugse Vrije haar privileges opnieuw zelf te bewaken. Voordien bewaarde de stad Brugge deze privileges in het Belfort. De Grote Raad stemde ‘*bij de meeste menichte van den hooftmannen ende deeken*’ met het verzoek in (SAB: CA, 14, 299v).

²⁹¹ Vergelijk met Prak, *Corporate politics*, 105-6.

²⁹² SAB: SR, 1479-80, 171v (één kroon was 48 groten).

van de uitzonderlijke oorlogsomstandigheden en de meegaandheid van de Brugse bewindvoerders lag het aandeel van de beden in de Brugse uitgaven tijdens de regering van Maria van Bourgondië nog hoger dan tijdens die van Karel de Stoute (grafiek 13).



Grafiek 13: de uitgaven van de stad Brugge aan de vorst en aan troepen (1467-1482).²⁹³

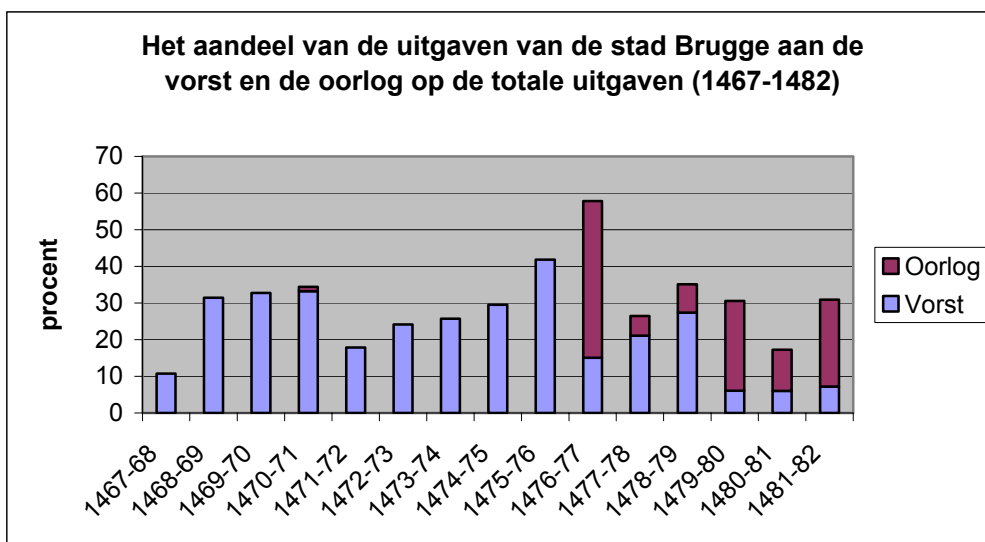
Als we de twee periodes die overeenstemmen met de regering van Karel de Stoute en met die van Maria van Bourgondië qua uitgaven aan de vorst en aan de oorlog met elkaar vergelijken, dan valt onmiddellijk een hoge stijging van deze uitgaven op. Jaarlijks gaf het Brugse stadsbestuur gemiddeld 94,14% meer uit aan de vorst en aan de oorlog in de periode 1467-1476 dan in de periode 1476-1482!²⁹⁴ Bereikte de financiële transfer van Brugge aan Karel de Stoute een limiet, zoals Van der Wee beweert²⁹⁵, dan is deze limiet, aldus deze logica en een blik op bovenstaande grafiek, met de afdrachten aan Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk overschreden.

Maar een gedetailleerde blik op de uitgaven aan de vorst en de oorlog nuanceert dit beeld. Omdat de Brugse inkomsten in het schepenjaar 1476-1477 spectaculair stegen, blijft het procentuele aandeel van de uitgaven aan de vorst en aan de oorlog tijdens beide perioden gelijk (grafiek 14).

²⁹³ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

²⁹⁴ Dat is jaarlijks gemiddeld 697.517 groten in de periode 1467-76 tegenover een jaarlijks gemiddelde van 1.354.143 groten in de periode 1476-1482. Aangezien de Brugse schepenjaren startten in september (met daarbovenop een extra wisseling in april 1477), en dus niet bij de aanvang van een nieuwe regering, is het moeilijk de uitgaven per vorst te ordenen. We rekenen bijgevolg per periodes die min of meer gelijk te schakelen zijn met de regering van Karel de Stoute en Maria van Bourgondië.

²⁹⁵ 'Charles the Bold had squeezed the people to the very limit' (Van der Wee, *The growth of the Antwerp market*, II, 109).



Grafiek 14: procentueel aandeel van de Brugse uitgaven aan vorst en oorlog (1467-1482).²⁹⁶

Tijdens de periode 1476-1482 spendeerde de stad Brugge gemiddeld een derde van haar uitgaven (33,02%) aan de vorst en aan de oorlog. Tijdens de periode 1467-1476 was dat nog 27,60%.²⁹⁷ Ook dit lijkt een opmerkelijke stijging, maar zij springt minder in het oog. Maar drie opmerkingen relativiseren deze belastingsdruk. Ten eerste kennen de Brugse uitgaven aan de vorst en aan de oorlog, zoals de Gentse²⁹⁸, in het schepenjaar 1476-1477 een hoge piek. Schakelen we deze uit, dan ligt het betalingsniveau aan de vorst even hoog als onder Karel de Stoute.²⁹⁹ Ten tweede, de grafiek weerspiegelt bruto-bedragen, in die zin dat het omgekeerde betalingsverkeer, van de vorst aan de stad, hierin niet zijn ondergebracht. Zoals eerder vermeld verzekerde Maximiliaan de stad Brugge in 1479 om de kosten van vier vroeger uitgeschreven renten op zich te nemen. Deze betalingen namen gemiddeld 5,20% van de totale stedelijke inkomsten in. Dit maakt dat tijdens de regering van Maria van Bourgondië 28,52% van de inkomsten ‘netto’ aan de vorstin werd betaald, tegenover 29,06% van de inkomsten tijdens de regering van haar vader. Na de vorstelijke afdrachten beschikte het Brugse stadsbestuur in de periode 1477-1482 bijgevolg over eenzelfde aandeel van de stedelijke inkomsten als in de periode 1467-1476. De belastingdruk van de vorstelijke uitgaven op de stad Brugge is tijdens beide regeringen dus gelijk te schakelen.

Ten derde is de samenstelling van de betalingen aan de vorst en de oorlog tijdens beide regeringen erg verschillend. Tijdens de regeringsjaren van Karel de Stoute stortten de Vlaamse steden rechtstreeks geld in de hertogelijke schatkist. Één van de gevolgen van de privileges en de daaropvolgende opstand van 1477 was een grotere controle van de volksvertegenwoordiging op het bestuur van de vorstendommen. Wat het betalingsverkeer aan de vorst betreft, vertaalde deze omwenteling zich in een veranderd karakter van de beden. Karel de Stoute ontving telkens contant geld als bede, Maria van Bourgondië daarentegen kon in beperktere mate beroep doen op liquide middelen. De vorstin ontving nog steeds baar geld,

²⁹⁶ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

²⁹⁷ Dat is 33,72% van de inkomsten tijdens de periode 1476-82 tegenover 29,06% tijdens de periode 1467-76. In de rekening die van september 1476 tot september 1477 liep, zijn twee schepenbanken opgenomen. De kosten aan de oorlog en aan de vorst in deze rekening werden betaald in de tweede schepenbank (die in april 1477 in functie trad).

²⁹⁸ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 83.

²⁹⁹ In de schepenjaren 1477-82 gaf de stad gemiddeld 28,06% van haar uitgaven uit aan de vorst en aan de oorlog.

maar de grotere autonomie die de Vlaamse steden in de privileges hadden verkregen, maakte dat de Drie Leden ook troepen aan de vorstin leverden. De daaropvolgende jaren bleven de steden dit dubbel betalingssysteem hanteren, de vorst ontving zowel geldelijke stortingen als troepenleveringen. Het onderscheid tussen beide weerspiegelt zich in de gesplitste balkjes van grafieken 13 en 14. Gemiddeld 58,69% van de Brugse uitgaven aan de vorst bestond uit geld, 41,31% uit troepen. De stad Brugge beschikte dus gemiddeld over een verregaande controle over twee vijfden van haar betalingen aan de vorst. Een dergelijke mate van controle op de besteding van het belastinggeld had ze vóór 1477 niet.

Als we even recapituleren, dan vallen volgende tendenzen op. Brugge betaalde, in absolute bedragen, meer dan ooit aan de vorst. Maar het aandeel van de uitgaven aan de vorst en aan de oorlog op de totale budget van de stad was na de dood van Karel de Stoute niet gestegen. Bovendien stortte de vorst zelf geld in de Brugse stadskas om schulden van het vorige regime uit te keren. Tot slot had de Brugse Grote Raad een verregaande controle verworven op de besteding van sommige beden. Kortom, in ruil voor haar financiële engagement in de vorstelijke politiek kreeg Brugge politieke compensaties, zoals inspraak in de militaire politiek van de overheid. Het verschil met de autocratische politiek van Karel de Stoute en zijn entourage is frappant. Ook al bleef de financiële bijdrage aan de vorstelijke politiek op ongeveer hetzelfde niveau, het Brugse stadsbestuur had inspraak in de vorstelijke politiek verkregen. In volgend overzicht gaan we na waartoe die inspraak leidde en hoe de vorst deze, naargelang de jaren vorderden, trachtte te omzeilen.

In het voorjaar van 1477 stonden de steden zelf in voor de rekrutering van troepen, Brugge ontving als wettelijk hoofd in 1477 zelfs de betalingen van het Brugse Vrije.³⁰⁰ In de daaropvolgende jaren bekostigde de kasselrij zelf haar troepen die echter nog steeds de Brugse kapitein dienden – dat was dikwijls de baljuw van Brugge die ook baljuw van het Brugse Vrije was.³⁰¹ De grote politieke autonomie die de Vlaamse steden sinds de toekenning van hun privileges genoten, vertaalde zich dus in een militaire autonomie. Het hoeft dan ook weinig verwondering te wekken dat de zich langzaam herstellende staat de daaropvolgende jaren aandrang op beden in geld, waarbij ze geholpen werd door de militaire nederlagen. Toen bleek dat de stedelijke militie niet opgewassen waren tegen de Franse troepen, en de ambachten in de verschillende steden aan macht inboetten, stemden de leidende elites in Gent en Brugge met deze vorstelijke wens in. Desalniettemin bleven de Drie Leden van Vlaanderen eisen dat het opgehoeste geld enkel voor de verdediging van het land werd aangewend. De grote bede die de Staten-Generaal in april 1479 aan Maximiliaan zullen toestaan, bevatte bijvoorbeeld een clause in die zin.³⁰²

Maar toen na de slag bij Enguinegatte bleek dat Maximiliaan er niet in slaagde met deze buitengewone toelagen het krijgsgeweld te stoppen, haakte Gent af. Het lijkt in strijd te zijn met de handelsbelangen van de Brugse elite dat zij hierna nog steeds een oorlog ondersteunde die de handel grote schade toebrengt. Mogelijks profiteerden een aantal Brugse ambachten van de vorstelijke aankoop van militair materieel en dergelijke, maar toch uitten

³⁰⁰ Brugge wendde dit geld aan voor de soldij van de onder haar kapitein ressorterende troepen. In 1477 beliep de bijdrage van het Brugse Vrije 535 lb. 3 s. 4 d. gr. (SAB: SR, 1477-78, 27v).

³⁰¹ Deze problematiek behandelen we in Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 247-9. Brugge zou zich in de daaropvolgende jaren als waakhond gedragen in haar kwartier – een rol die ze zichzelf in de privileges van 1477 had toegedicht. Indien een aan het Brugse Vrije onderhorig stadje het betalingsschema van de beden niet volgde, kwam de Brugse stadsmagistraat in actie. In 1480 bijvoorbeeld tikte het Brugse stadsbestuur de magistraat van Sluis op haar vingers toen de betaling van beden achterwege bleef (SAB: SR, 1479-80, 157r en 159v).

³⁰² Op 4 april 1479 gaat Maximiliaan hiermee akkoord. Het graafschap Vlaanderen zou 7000 soldaten voor zes maanden betalen. Het toegestane bedrag diende ‘*alleenlic in de voorseide betalinghe van den .vii. duust volcks voornoemt anghезien dat dezelve subvencie gheconsenteert gheweest es omme de diffencie van den lande daermede te doene*’ (SAG: 93, 7, 18r; de context in Wellens, *Les Etats-Généraux*, 182-3).

de Brugse ambachten protest tegen het aanhoudende krijgsgeweld. In januari 1479 bijvoorbeeld vroeg het vorstenpaar een nieuwe bedde van 40.000 lb. par. aan de Drie Leden van Vlaanderen. Na een beraad van *'elc int zine'* weigerden de Brugse ambachten met dit verzoek in te stemmen. Ze hoopten dat de vorstin alles in het werk zou stellen *'eenen warachteghen paeys of bestand'* met de Franse koning zou sluiten.³⁰³ Toch heeft Brugge in maart 1479, naar aanleiding van de Staten-Generaal in Dendermonde en Antwerpen, met een nieuwe bedde ingestemd.³⁰⁴ Het verslag van de Grote Raad over deze toestemming is niet bewaard. Hoe is deze plotse ommezwaai in de Brugse politiek te verklaren? We denken de oplossing te vinden in de tactiek van Maximiliaan om rechtstreeks de Brugse elite te benaderen en zelfs in zijn overheidsapparaat te betrekken. In ruil voor de opname van de twee voornaamste leden van de partij rond Willem Moreel, met name Maarten Lem en Willem Moreel zelf, na deze Staten-Generaal, hebben beide Bruggelingen meer dan waarschijnlijk met het Brugse stadsbestuur gelobbyd om in te stemmen met het vorstelijke verzoek. Superintendanten Willem Moreel en Maarten Lem verwierven op deze manier inspraak in de financiële politiek van de vorst. Met de garantie dat Brugge nu twee vertegenwoordigers op het allerhoogste echelon van de vorstelijke financiële administratie kende, hebben de Brugse ambachten waarschijnlijk met deze nieuwe bedde ingestemd. Andere leden van de partij rond Willem Moreel bekleedden op dat moment voorname functies in het politieke bestel, hetgeen ook andere weigerachtige strekkingen kan hebben doen bijdraaien.³⁰⁵

Bovendien ontvingen de onderdanen een garantie op inspraak in de besteding van de nieuwe bedde. Opnieuw werd aan de Vlaamse steden gevraagd troepen te leveren, namelijk 7000 soldaten.³⁰⁶ Brugge kon de toegestane troepen zelf lichten. In samenspraak met Gent betaalde de stad hiervan vierhonderd soldaten die de opdracht kregen het land te beschermen tegen Franse legerbendes.³⁰⁷ Deze manier van oorlogvoeren heeft de overwinning op het slagveld te Guinegatte enkele weken later waarschijnlijk niet in de hand gewerkt, maar de Brugse Grote Raad heeft toch haar inmenging in de krijgsverrichtingen behouden. De Brugse coalitie van ambachten en handelaars behield dus zowel via de aard van de bedde als via twee vertegenwoordigers in de vorstelijke administratie een zekere mate van controle op het bestedingsgedrag van de vorst. Maximiliaan en zijn financiële commissie bereikten met de aanstelling van beide Bruggelingen hun doel om meer middelen voor de krijgspolitiek te verwerven, en de nieuwe superintendanten kregen een nog grotere controle op de financiële politiek van de overheid. Het compromis leek enkel winnaars op te leveren.

Ook na de slag bij Enguinegatte stortte het Brugse stadsbestuur zich niet blindelings in een oorlogsvaartocht. Enerzijds stegen de uitgaven aan de vorst en de oorlog op het totale aantal uitgaven van de stad niet toen Gent weigerde te betalen. Brugge sprong het tekort dus niet bij. Anderzijds keerde de stad terug naar het betalingssysteem van 1477. Voortaan ontving de vorst als het ware een gesloten koffer die hij enkel voor de betaling voor troepen kon openen. In het najaar van 1479 bijvoorbeeld vroeg Maximiliaan vijfhonderd glaviën, dat zijn eenheden van zo'n tiental bewapende krijgers die als ordonnantiebedden fungeerden, maar hij kreeg uiteindelijk maar tweeduizend door de steden betaalde soldaten die tijdens de

³⁰³ Na een vergadering van elke deken met zijn ambacht besloten de negen leden *'dat men bidden zoude mer ghenadegher vrouwe dat haer ghelieve bij huerer duecht als noch pacientie te hebbene van tguendt dat zoe begheert heift tote anderstond toe dat eenen warachteghen paeys of bestand ghemaect werde tusschen den coninc van Vranckerijke an deen zijde ende mijnen ghenadeghen heere, zine landen ende ondersaten an dander zijde'* (SAB: CA, 14, 303r).

³⁰⁴ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 96 en Wellens, *Les Etats généraux*, 443.

³⁰⁵ In 1479 waren Jan van Riebecke en Jan de Boot burgemeester, in 1480 waren dat Maarten Lem en Joost van Varsenare.

³⁰⁶ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 96 en *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 615.

³⁰⁷ De troepen werd opgedragen *'omme metten andere menichte die zij ter zelve plaetse vinden zullen, te helpen weeren de vianden ende beschermen dit voorseide landt ende stede'* (SAB: CA, 14, 306r).

winter de landsgrenzen dienden te verdedigen.³⁰⁸ In het schepenjaar 1479-1480 stortte Brugge amper 6,06% van haar uitgaven rechtstreeks in de vorstelijke schatkist, tegenover 27,39% het jaar ervoor.³⁰⁹ De overige uitgaven aan de vorst (24,52% van de totale Brugse uitgaven) bestonden uit soldij voor troepen. Als we bovendien de liquide betalingen van de vorst aan de stad in rekening brengen en de troepenleveringen negeren, dan is het saldo voor de vorst in de schepenjaren 1479-1480 en 1480-1481 zelfs negatief.³¹⁰ Maximiliaan kon dus niet vrij over het geld beschikken, hetgeen het beeld van een sterke greep van deze vorst op de stedelijke financiën tijdens de regering van zijn gemalin nogmaals nuanceert.

De motor achter deze stedelijke politiek waren de Brugse ambachten. Ongetwijfeld kregen de Brugse ambachten steun van handelaars die de schade van de oorlog aan de handel wilden beperken, maar in de Brugse Grote Raad waren de ambachten steeds de hevigste voorvechters van een militaire politiek waarin de stad zelf voor de lichte troepen instond. Naar aanleiding van een nieuwe aanvraag tot bede van Maximiliaan op de Staten-Generaal te Mechelen in januari 1480 polste de Brugse magistraat bij de negen leden naar de bereidheid om in te stemmen met dit verzoek. Na een vergadering met hun achterban lieten de vertegenwoordigers van de negen leden (de hoofdmannen van de poorterij en de dekenen van de ambachten) aan de stedelijke ontvangers weten dat ze een bede '*met volcke*' verkozen zoals Gent zinnens was goed te keuren.³¹¹ De Brugse ambachten wensten in dit geval, maar het zal een opmerkelijke constante worden in het komende verhaal, dat ze inspraak behielden in de verdediging van het graafschap in het algemeen en Brugge in het bijzonder.

Maar met het beperkte succes van de stedelijke milities op het slagveld en de gevaren die een troepenmonsterring voor de interne vrede in de stad kon teweegbrengen, huiverde de Brugse elite om zelf troepen te rekruteren. Alweer werd een compromis uitgewerkt. Nadat de bede was goedgekeurd kwam de Brugse Grote Raad overeen soldij voor huurlingen aan twee oorlogstresoriers van Maximiliaan uit te betalen, met de uitdrukkelijke wens dit geld aan troepen te verteren.³¹² Toen bleek dat Maximiliaan zich niet aan de afspraken hield en de door de steden toegekende soldij niet voor de verdediging van de landsgrenzen aanwendde, weigerde Gent ook nog langer deze vorm van bedden te ondersteunen. Brugge en Ieper bleven soldij verstrekken, maar ze hanteerden nog steeds strikte voorwaarden. De Brugse Grote Raad, wiens verslagen van de vergadering voor deze periode helaas verloren gingen, eiste dat de voortaan toegestane bedden voor de verdediging van het Brugse kwartier en de kustverdediging werden aangewend. Ten gevolge van de oorlog was de piraterij aan de Vlaamse kust immers angstwekkend toegenomen met alle nadelige gevolgen voor de

³⁰⁸ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 123.

³⁰⁹ Dit waren geen nieuwe bedden, maar vroeger aangegane verplichtingen, namelijk een portie van de bede aan Margaretha van York (23 lb. gr.), de uitbetaling van het transport (101 lb. 8 s. 4 d. gr.) en de renten ter vervanging van de zevende penning (800 lb. gr.) en van de kleine tollentjes te Sluis (60 lb. gr.); tesamen 984 lb. 8 s. 4 d. gr. (SAB: SR, 1479-80, 146r-v).

³¹⁰ Brugge betaalde 236.260 groten aan Maximiliaan in het schepenjaar 1479-80, terwijl de vorst 280.051 groten aan de stad schonk. Dat is een verschil van 43.791 groten. In het schepenjaar 1480-81 bedroeg dit verschil 71.256 groten. Brugge mocht deze gift enkel aan de afgesproken uitbetaling van vier renten spenderen (SAB: SR, 1479-80, 41r-v).

³¹¹ De negen leden gaven de Brugse afgevaardigden op de Staten-Generaal over de eventuele goedkeuring van de bede volgend advies. '*Ende dat die van Brabant ende Ypre van der wille worde de begheerte te consenteirne met penninghen, ende die van Ghend met hueren casselrien ende smalle steden niet dan met volcke, dan dat dezelve ghedeputeirde volghen zullen dezelve van Ghendt, casselrien ende smalle steden ende afghaen Brabant ende Ypre*' (SAB: CA, 14, 313v).

³¹² Namelijk aan Pierre de Binche en Jean de Wailly (SAB: SR, 1479-80, 171v). Laatstgenoemde was overigens gehuwd met de zus van Jan de Witte, voormalig Brugs raadsheer in de Raad van Vlaanderen en sinds 1477 werkzaam als vorstelijk ontvanger van de confiscaties van vijandige Fransen (ADN: B 2118, 76v en Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Jan de Witte*). Jean de Wailly was door Maria van Bourgondië in juni 1477 aangesteld om zijn schoonbroer in deze taak bij te staan (ARA: Rk. 19719, 1r).

internationale handel en de plaatselijke visvangst tot gevolg.³¹³ Brugge en haar kasselrij wensten hieraan te verhelpen door de vorst opnieuw soldij toe te stoppen om de kustverdediging op gang te brengen.³¹⁴ In maart 1480 betaalden Brugge en Ieper, zonder Gent, nog eenmaal, op vraag van de Staten-Generaal, soldij voor drie maanden rechtstreeks aan Maximiliaan, maar toen bleek dat de kustverdediging mank liep, nam Brugge zelf het initiatief. Opnieuw veranderde het betalingsverkeer aan de vorst van karakter. In april 1480 riep de stad een vergadering van de Vlaamse Leden bijeen om een nieuwe bede goed te keuren voor ‘*tbescudden van den frontieren van der zee*’.³¹⁵ Uiteindelijk betaalde Gent dan toch mee aan de soldij voor zesduizend soldaten en drie oorlogsschepen die niet alleen de ‘*zeecant*’, maar ook de landsgrenzen zouden beschermen.³¹⁶ De Leden namen de beden dus in eigen beheer en sasten de toegestane soldij niet langer door naar hertogelijke oorlogstresoriers. Ze betaalden zelf huurlingen die de schade van Franse vrijbuiters diende te beperken. Maar zonder succes, want de piraterij hield aan.

Ook deze vorm van landsverdediging wierp dus geen vruchten af. Na hun overwinning in de ‘zaak Willem van der Scaghe’ in de zomer van 1480, waarin Maximiliaan beloofd had de privileges van 1477 te onderhouden, keerden de Leden terug naar het systeem van de ‘voorwaardelijke toelagen’. Maximiliaan verkreeg opnieuw tweehonderd glaviën. Toen ook deze bede het krijgsgeweld niet kon keren, hoopte Gent in het voorjaar van 1481 het bestedingsgedrag van de vorst te richten door een vorstelijke ‘*staet*’ op te stellen. Brugge en Ieper reageerden vertwijfeld. Enerzijds stemden beide steden in met een (kleine) vorstelijke bede die Brugge jaarlijks 62 lb. gr. kostte.³¹⁷ Deze toeschietelijkheid is vermoedelijk het werk van Willem Moreel en Pieter Lanchals die op deze manier vers geld voor de oorlog van de vorst losweekten, maar een grote bron van inkomsten vormde deze bede niet. De moeilijke positie van de partij rond Willem Moreel kwam in deze periode duidelijk aan de oppervlakte. De vorst kreeg steun, maar tevens diende de handel beveiligd te worden.

De Brugse handelswereld stond immers de Grote Raad bij in haar eis naar een efficiënte landsverdediging. Dat betekende dat de oorlog de handel over zee en over land niet langer zou schaden. De Gentse halsstarrigheid dwong Brugge in februari 1481 nogmaals zelf initiatief te nemen om de kustverdediging te organiseren. Toen overtuigden de Bruggelingen Ieper een bede van 50.000 lb. par. goed te keuren ‘*omme te vercrighene provisie ter zee*’.³¹⁸ Daarmee betaalde Brugge troepen en oorlogsschepen die langs de kustplaatsen van haar kwartier gelegerd lagen.³¹⁹ In maart 1481 verzocht Jan de Keyt, in naam van de leidende Brugse handelselite waarvan hij deel uitmaakte, het Gentse stadsbestuur terug te komen op haar beslissing en toch de oorlog te ondersteunen. De Bruggeling trachtte het vertrouwen van de Gentenaars te winnen met de belofte dat niet de vorstelijke administratie, maar wel Filips van Bourgondië, heer van Beveren, het geld zou beheren. De kapitein van Artesië zou de Franse invasie aldaar stoppen, want ook deze schaadde de handel.³²⁰ Maar Gent volhardde in de boosheid. Het Brugse stadsbestuur had niet de middelen om de bede zelf op te hoesten en

³¹³ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 454 en Degryse, *De omvang van Vlaanderens*, 37.

³¹⁴ De hiernavolgende cijfers zijn gebaseerd op Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 615-7. Brugge en Ieper kenden in de jaren 1480-81 wel nog bedragen aan de hertog toe, maar de stadsrekeningen leren dat Brugge deze telkens in troepen omzette (zie ook grafieken 13 en 14).

³¹⁵ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 139.

³¹⁶ De soldaten zouden een verdedigingslinie van Rijsel tot Grevelingen opwerpen, waarschijnlijk om de toevoer van Engelse wol over land te beveiligen (*ibidem*, 141). Over de deelname van Ieper en het Gentse kwartier aan deze bede bestaat onduidelijkheid (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 626 (noot 80) en Diegerick, *Inventaire d’Ypres*, IV, 47).

³¹⁷ Deze som werd rechtstreeks aan de algemeen ontvanger van alle financiën, tevens algemeen oorlogstresorier, Louis Quarré betaald (SAB: SR, 1480-81, 154v).

³¹⁸ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 170.

³¹⁹ SAB: SR, 1480-81, 185r.

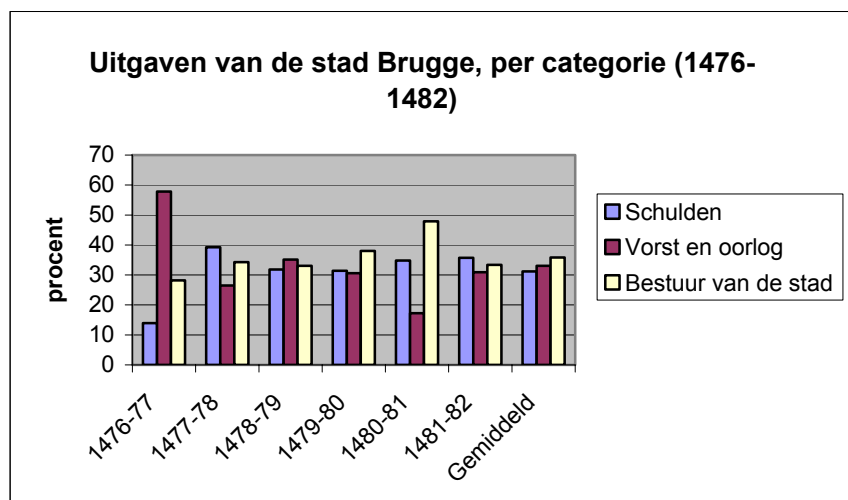
³²⁰ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 171.

toen Gent in de zomer van 1481 aan Ieper en Brugge voorstelde om opnieuw gezamenlijk de landsverdediging te organiseren, stond de Brugse vertegenwoordiging hier niet weigerachtig tegenover. Maar aangezien deze problematiek verweven is met de graancrisis van dat jaar, gaan we hier pas later op in.

Het bondige overzicht van de toelagen van de Drie Leden aan de vorst leert dat het Brugse stadsbestuur bereid was de oorlog tegen Frankrijk te ondersteunen, maar enkel als de stad inspraak kreeg in de besteding van de oorlogskredieten. Voornamelijk de ambachten eisten een efficiënte landsverdediging, maar naargelang de jaren vorderden, kregen ze de steun van de Brugse handelswereld in haar eis naar de bescherming van handelsroutes. Tijdens de regering van Maria van Bourgondië wenste de Brugse coalitie van ambachten en handelaars dus zelfbeschikking over de stedelijke uitgaven voor de landsverdediging. Toen Brugge (samen met Ieper) zelf het initiatief nam om ‘beden’ te lichten, was er van vorstelijke inmenging in de financiële politiek van Brugge (en ook van Gent) amper sprake. Een dergelijke politiek bracht de partij rond Willem Moreel ongetwijfeld in een lastig parket. Enerzijds werkte Willem Moreel nog steeds in dienst van de aartshertog, anderzijds maakte zijn partij deel uit van een stadsbestuur dat de vorst de middelen ontzegde om een autocratische oorlogspolitiek te voeren. Dat leidde tot halfslachtige maatregelen zoals in februari 1481, toen zowel de vorst geld voor de oorlog ontving, als de stad zelf troepen voor de kustverdediging lichtte. De politieke druk op de partij rond Willem Moreel nam onder deze omstandigheden zeker en vast toe. Ofwel kozen Willem Moreel en co. voor stedelijke autonomie in financiële bestuurszaken en zetten ze bijgevolg hun politieke relatie met de vorst op de helling. Ofwel ondersteunde de partij de vorst in zijn poging deze autonomie te ondergraven, maar dan verloor ze ongetwijfeld de steun van de Brugse ambachten in het bestuur van de stad. In dat geval blies ze de bestuurlijke coalitie van Brugge op.

De uitgaven van Brugge aan schulden en het bestuur van de stad

De oorlog was uiteraard niet de enige kost van het Brugse stadsbestuur in de periode van 1476 tot 1482. Aangezien de Brugse uitgaven aan de vorst en de oorlog ‘slechts’ een derde van de stedelijke uitgaven beslaan, dienen we, om het beleid van de Brugse coalitie na te gaan, eveneens de besteding van de resterende twee derden te behandelen. De helft daarvan gaf de stad uit aan de afbetaling van schulden, de andere helft aan bestuurlijke onkosten.



*Grafiek 15: procentuele verdeling van de Brugse uitgaven per categorie (schepenjaren 1476-1482).*³²¹

Tijdens de regering van Karel de Stoute had het Brugse stadsbestuur haar inkomsten in toenemende mate met de opbouw van een openbare schuld gefinancierd. Leningen en rentenemissies hadden de schuld van de stad hoog doen oplopen. In het boekjaar 1476-1477 bedroeg de totale schuld van de stad 63,52% van de inkomsten.³²² Daaronder bevonden zich de geaccumuleerde schulden van de voorgaande jaren, de nog niet-terugbetaalde sommen van de lening van april 1477, achterstallige betalingen van beden, rentelossingen en pensioenen van stadsfunctionarissen.

Ondanks de zware schuldenlast slaagden de zes Brugse ontvangers er tijdens de regering van Maria van Bourgondië telkens in de rekening met een positief saldo af te sluiten. Het werd telkens in de rekening van het daaropvolgende jaar ingebracht.³²³ De stedelijke ontvangers streefden dus in de mate van het mogelijke evenwichtige stadsfinanciën na – enkel in het moeilijke oorlogsjaar 1476-77 was dat niet gelukt.³²⁴ Dit evenwicht was enerzijds een onderdeel van de politiek om in de stad een veilig handelsklimaat te onderhouden. Anderzijds is deze bezorgdheid te verklaren door een vorm van eigenbelang van het stadsbestuur. Onder de leden van de magistratuur bevond zich namelijk een grote groep kopers van stedelijke renten. Met de aanschaf van een rente maakte de koper het stedelijke beleid mogelijk, maar hij werd tevens schuldeiser van de stadskas.³²⁵ Gezonde stadsfinanciën garandeerden de terugbetaling van hun investering. De terugbetaling van deze lange-termijnschuld was overigens de grootste kost van het Brugse stadsbestuur tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Grafiek 16 toont hoe de aflossing van de verkochte renten gemiddeld ongeveer 19% van de globale stedelijke uitgaven opslorpte, terwijl bijvoorbeeld de vorst maar beroep kon doen op 14% van de stedelijke uitgaven (bovendien betaalde de vorst vanaf 1477 jaarlijks gemiddeld 5,20% aan de stad). In een volgende paragraaf gaan we de identiteit van de stedelijke renteniers na. Ook om toekomstige rentenemissies te doen slagen, diende de stad een gezond financieel beleid te voeren. Indien renten niet langer uitbetaald werden, dan zou een volgende rentenverkoop amper succes kennen. In dat geval legde de stad een hypotheek op een vorm van inkomsten waarop ze meermaals beroep deed.

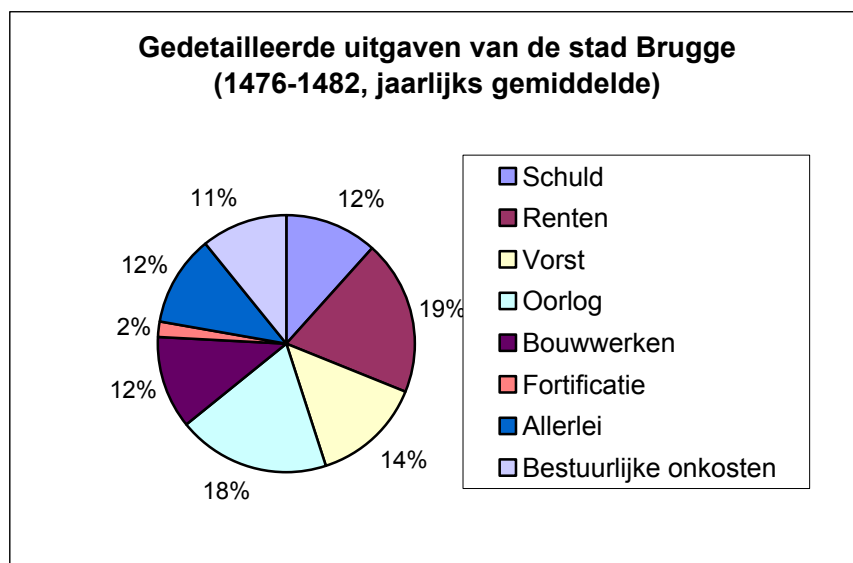
³²¹ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

³²² Dat was 8372 lb. 6 s. 2 d. gr. (SAB: SR, 1476-77, 165v).

³²³ In het schepenjaar 1478-79 beliep de 'winst zelfs 11,29% van de inkomsten (SAB: SR, 1478-79, 182v).

³²⁴ Namelijk een deficit van 10,32% op de totale inkomsten (SAB: SR, 1476-77, 153v). Ook in september 1482 beëindigde de stad haar rekening met een verlies (van 14,11%), maar dit is te verklaren door de specifieke context na de dood van de hertogin (SAB: SR, 1481-82, 179r).

³²⁵ Derycke, *The public annuity market*, 171.



Grafiek 16: Gemiddelde uitgaven van de stad Brugge, per schepenaar (1476-1482).³²⁶

Naast schulden aan de vorst en aan renteniers reserveerde de stadskas nog eens ca. 12% van haar uitgaven aan andere schuldeisers. Deze betroffen (1) de teruggave van de boeten waartoe sommige leden van de stadsmagistraat in mei 1477 veroordeeld waren³²⁷, (2) de terugbetaling van de vrijwillige leningen van juni 1478 en van mei 1480 (zie verder), en (3) de eigenaardige maatregel uit 1479 om pensioenen met terugwerkende kracht te betalen, ten gevolge van de afschaffing van de Brugse restrictie van 1475 door het eerste Brugse privilege van 1477.³²⁸

Een derde van de stedelijke inkomsten vloeide naar bestuurlijke onkosten. Daaronder verstaan we salarissen van stedelijk personeel, geschenken en presentwijnen, vergoedingen voor boden en ambassades (*'rijdeghelde'*), uitgaven aan brandweer, herstellingen aan de stedelijke infrastructuur, en andere administratieve kosten die jaarlijks opduiken in de stadsrekeningen (grafiek 16).³²⁹ Een opmerkelijk aandeel in deze onkosten vormden de uitgaven aan bouwwerken en fortificatie. Vanaf het rekenjaar 1476-1477 tot en met dat van 1479-1480 gaf de stad jaarlijks geld uit om *'bollewercken te makene'* en artillerie aan te kopen voor de verdediging van de stad.³³⁰ Maar de stad investeerde ook een aanzienlijk bedrag in een ambitieus bouwproject, met name de verbouwing van de Brugse hallen en het

³²⁶ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

³²⁷ In 1478 bijvoorbeeld kreeg Maarten Lem van de ontvangers zijn boete van 250 lb. gr. uit mei 1477 terug *'uter name ende over den ghemeenen buuc ende lechame van derzelve stede'* (SAB: SR, 1477-78, 152v).

³²⁸ Op een niet nader te bepalen tijdstip in het schepenaar 1477-78 besloot de Brugse magistraat een deel van de boete die in mei 1477 aan de gezagsdragers uit de periode 1467-76 terug te betalen. Onder de gelukkigen tellen we voornamelijk politici die ook na diens dood politiek actief bleven, zoals Maarten Lem, Cornelis Breydel, Jan van Riebecke en anderen (SAB: SR, 1477-78, 152v-153r). Het Brugse privilege van 30 maart 1477 kende de magistraat terug pensioenen toe, die op 22 september 1478 nogmaals vastgelegd werden (vorstelijke ordonnantie terzake besproken door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, VI, 175). De stad besliste in de loop van 1479 deze ordonnantie met terugwerkende kracht toe te passen tot en met het schepenaar dat liep van september 1476 tot april 1477 (SAB: SR, 1479-80, 50r-v). De leningen van juni 1478 en mei 1480 komen later ter sprake.

³²⁹ Een bespreking van deze onkosten bij Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 539-46; specifiek over de stedelijke infrastructuur: Sosson, *Les travaux publics, passim*. De categorie *'allerlei'* in grafiek 16 (de *'ghemeene zaken'* in de stadsrekening) bevatte uitgaven aan Blijde Inkomsten, stedelijke ceremoniën, onkosten voor bedijkingen rond de stad, de aankoop van graan en dergelijke.

³³⁰ Citaat uit SAB: SR, 1479-80, 84v.

Belfort. Tussen 1478 en 1481 vond een grootscheepse opknapbeurt van de Brugse hallen plaats. Vanaf juli 1481 startte een nieuwe bouwcampagne. De stad besloot een achtkantige toren op het Belfort op te trekken die uiteindelijk in 1484 afgewerkt werd.³³¹ Het herstel van de Brugse autonomie in 1477 inspireerde het stadsbestuur klaarblijkelijk tot de verfraaiing van het meest prestigieuze symbool van de stedelijke identiteit.³³² En dat mocht wat kosten. In de periode 1478-1481 reserveerde de stad gemiddeld een tiende van haar budget voor de restauratie en de afwerking van het Belfort. In het schepjenjaar 1481-1482 slopten de uitgaven voor de bouwwerken zelfs 16,88% van de totale uitgaven op, hetgeen de bestuurlijke onkosten de hoogte injoeg.³³³ Opmerkelijk is dat de stad Gent omstreeks hetzelfde moment gelijkaardige grote bedragen investeerde in de constructie van haar imago. De uitgaven aan openbare werken kenden toen een hoge piek omdat de stad met de bouw van een nieuw stadhuis aanvatte.³³⁴ Zowel in Gent als in Brugge investeerde de opstandige coalitie van 1477 dus fors in de promotie van haar stedelijke identiteit.

Het fiscale regime van de stad Brugge

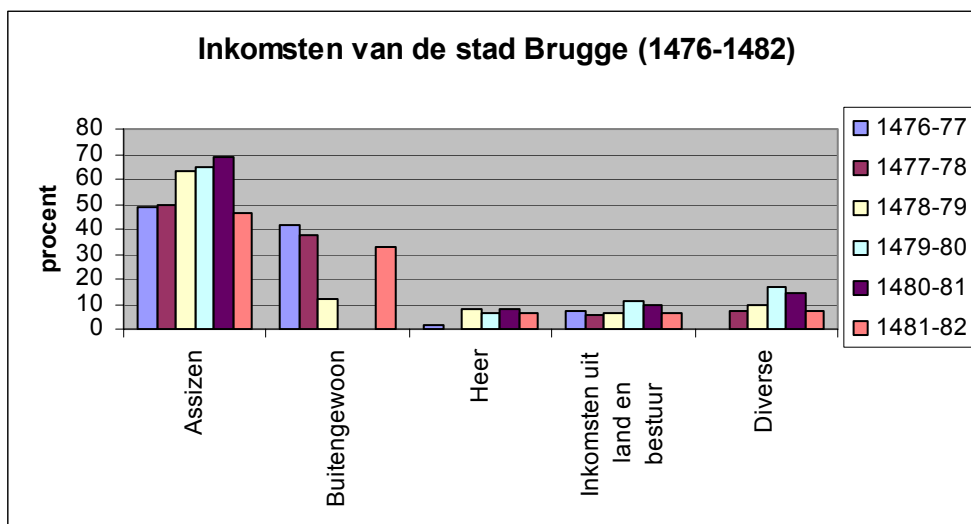
Op welke manier hield de Brugse magistraat haar financiën in evenwicht en wie betaalde voor haar politiek? Grafiek 17 leert dat de stad jaarlijks op een aantal traditionele, min of meer vastliggende ontvangsten kon rekenen, namelijk op inkomsten uit land en bestuur (zoals issuerechten, inschrijvingen van nieuwe poorters, boeten, rechten op bastaardgoederen en de verhuur en verkoop van stedelijk domein), diverse ontvangsten (zoals de winst van lotingen, het overschot van het vorige boekjaar, kleinere confiscaties en dergelijke) en betalingen van de vorst. Deze vaste inkomsten maakten gemiddeld een vijfde van de totale ontvangsten uit.

³³¹ Daarna startte men met de bouw van een torenspits die in 1487 af was, maar reeds in 1493 afbrandde (Janssens, *Het Brugse belfort*, 72-5).

³³² Van Uytven, *Flämische Belfriede*, 142-3.

³³³ Namelijk 47,90% van de totale uitgaven. We dienen wel op te merken dat een aanzienlijke afkoop van een rente tot deze categorie behoorde. In het najaar van 1480 kocht Brugge voor 1500 lb. gr. (dat is 8,45% van de totale uitgaven van de stad) een rente van 100 lb. gr. van Olivier de la Marche, die hij door het huwelijk met Isabelle Machefoing, de weduwe van de oorspronkelijke koper uit 1464, Jean de Montferant, verworven had (SAB: SR, 1480-81, 184v en Stein, *Etude biographique, littéraire*, 185).

³³⁴ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 137-8. Met de bouw van wat nu het oudste stuk van het Gentse stadhuis is, werd aangevat in maart 1482. De rekening van de werkzaamheden werd overigens geopend op de dag van de dood van Maria van Bourgondië. De werken werden beëindigd in augustus 1484.



Grafiek 17: inkomsten van de stad Brugge (schepenjaren 1476-1482).³³⁵

Gemiddeld 57,06 % van de stedelijke inkomsten was afkomstig uit assizen. Een lager aandeel van de assizen in de totale inkomsten betekent dat hoge ‘buitengewone inkomsten’ de indirecte belasting aanvulden. Deze categorie bestond uit renten op het stedelijke domein die ten voordele van de stad waren verkocht, of, in 1477 uit boeten die de stad inde van voormalige functionarissen en uit de vrijwillige lening van april, en in 1482 uit de opbrengst van het nieuwe contract met de Brugse tolheer (dat later aan bod komt). Net als tijdens de regering van Karel de Stoute bleven de assizen de voornaamste inkomstenbron van de stad, die dus door traditionele ontvangsten en uitzonderlijke maatregelen aangelengd werd.

De buitengewone inkomsten waren meermaals noodoplossingen en een financieel antwoord op de goedkeuring van een bede of stijgende kosten voor de oorlog. Maar enkele boekhoudkundige eigenaardigheden in verband met deze buitengewone inkomsten hypothekeerden definitieve uitspraken over het financiële en fiscale beleid van de Brugse magistraat tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Net als de vorstelijke rekeningen is de Brugse stadsrekening een overkoepelende boekhouding die, wat zowel de uitgaven als de inkomsten betreft, verschillende ‘sub’-rekeningen verbergt. Een aantal van dergelijke ondergeschikte rekeningen van stedelijke uitgaven berusten nog steeds in het stadsarchief, deze van inkomsten zijn verdwenen.³³⁶ Een vermoeden van het bestaan van dergelijke aparte rekeningen vinden we in de stadsrekening van het schepenjaar 1480-1481. Tijdens dit boekjaar betaalde de stad twee leningen aan schuldeisers terug. Het betreft de vrijwillige leningen van juni 1478 en mei 1480 waartoe het stadsbestuur besloten had om de stijgende kosten van de oorlog te dekken.³³⁷ Maar de opbrengst van deze lening (respectievelijk 685 lb. gr. en 2481 lb. 10 s. gr.) noteerden de ontvangers noch in de inkomsten van deze rekening noch in die van het voorgaande jaar (waar ze chronologisch hadden moeten plaatsnemen). Informatie over de besteding ervan ontbreekt. Blijkbaar hielden de stedelijke ontvangers, of een andere gemachtigde, aparte oorlogsrekeningen bij, zoals dat ook in 1483-1485 en in 1488-1490 zowel te Brugge als te Gent het geval zou zijn.³³⁸ Aangezien om een voor de

³³⁵ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

³³⁶ De uitgaven van openbare werken en presentwijnen bijvoorbeeld werd apart opgetekend.

³³⁷ SAB: SR, 1480-81, respectievelijk 46v-49v en 49v-55r. Op het einde van deze rekening (188v-206r) bevindt zich nog een ellenlange lijst van schuldeisers van de lening van mei 1480 die nog niet terugbetaald waren.

³³⁸ SAB: OR, 2-6 en SAG: 20, 2-12. Vermoedelijk schreef de stad de opbrengst van de vrijwillige leningen van juni 1478 en mei 1480 in een aparte oorlogsrekening in. Deze had, zoals in 1484, waarschijnlijk ook de Brugse bedden als inkomsten.

historicus onduidelijke reden de terugbetaling van de Brugse leningen van juni 1478 en mei 1480 niet door een aparte rekening kon gefinancierd worden, draaide uiteindelijk de ‘officiële’ stadsrekening voor de kosten op. Het is mogelijk dat de stad dus meerdere ondergeschikte rekeningen had waarvan zowel de inkomsten als de uitgaven de historicus ontsnappen. Deze vaststelling maant aan tot enige voorzichtigheid in verband met de analyse van de Brugse stadsfinanciën.

Hoe dan ook, er bestond te Brugge een vrijwillig en een verplicht fiscaal regime. Onder het verplicht regime verstaan we belastingen en verplichte leningen. Vrijwillig zijn dan weer rentenemissies en vrijwillige leningen. Aangezien Brugge tijdens de regering van Maria van Bourgondië haar inwoners niet verplicht heeft te lenen (zoals bijvoorbeeld Gent wel deed in 1492³³⁹) en evenmin bij bankiers aanklopte, bouwde de stad haar openbare schuld enkel op met rentenemissies en vrijwillige leningen. Volgens James Tracy is de aard van een politiek regime nauw gerelateerd aan de manier waarop het met schuld omgaat. Een meer republikeinse stad kiest voor verplichte leningen, een stad(staat) die een meer dynastiek bestuur kent, financiert haar beleid met vrijwillige leningen en renten.³⁴⁰ Brugge is in geen van deze staatsvormen onder te brengen, maar de stad heeft duidelijk niet voor gedwongen leningen gekozen. Een gebrek aan traditie in die zin en aan een beschikbare administratie om in een efficiënte inning te voorzien (zoals bijvoorbeeld het Florentijnse *catasto*), heeft Brugge voor vrijwillige leningen, renten en indirecte belastingen doen opteren. Nochtans speelde de Grote Raad in oktober 1477 met het idee om een eenmalige honderdste penning in te voeren op de inkomsten van elke Bruggeling. Dit was een ‘rechtvaardige belasting’ omdat ze rekening hield met het vermogen van de belastingbetaler, maar de stad heeft de penning uiteindelijk niet ingevoerd. De negen leden waren wel akkoord met het principe van de heffing, maar haar vertegenwoordiging wenste eerst een onderzoek naar de haalbaarheid en de eventuele opbrengst van deze belasting.³⁴¹ Omdat de mogelijkheid bestaat dat de stad een aparte oorlogsrekening hanteerde, is het onmogelijk met zekerheid te stellen dat de honderdste penning er niet gekomen is. Maar aangezien we geen enkel spoor van een effectieve inning, noch van een beslissing in die zin, laat staan van de opbrengst vonden, gaan we ervan uit dat de belasting nooit geheven is.

In mei 1477, in juni 1478 en in mei 1480 deed het Brugse stadsbestuur beroep op de financiële reserves van rijke burgers die bereid waren zonder intrest aan de stad te lenen.³⁴² Net als voor de vier leningen die de stad op gelijkaardige wijze in 1488 en in 1490 zou aangaan, vormden de geldschieters een amalgaam van stedelijke functionarissen, politieke sympathisanten, vermogende middengroepen en de welgestelde Brugse handelselite.³⁴³ De aanwezigheid van rijke handelaars en politieke zwaargewichten onder de betalers is opvallend, ze stonden in alle leningen voor de hoogste bedragen in.³⁴⁴ De Brugse politici waren dus bereid het eigen beleid te ondersteunen met hun private financiën. Aangezien de lening intrestloos was, kunnen we veronderstellen dat de motivatie om te lenen voor de

³³⁹ Boone, *De Gentse verplichte lening*, 253-4.

³⁴⁰ Tracy, *On the dual origins*, 24.

³⁴¹ Op 13 oktober 1477 stemden de negen leden in met de maatregel ‘*dat elc poortere ende poortersse van der stede van Brugghe gheven zoude eenswechdraghens den hondertsten penninc van zinen goede*’, maar ‘*zo was bij ommevraghen eendrachtelick gheconsenteirt dat de cueillote noch gaen zoude eene maend tijds tot dat men voorweten zoude wat den honderte penninc bestrecken zoude connen*’ (SAB: CA, 14, 293r).

³⁴² Zie respectievelijk SAB: SR, 1476-77, 27v-33v; SR, 1480-81, 46v-49v en SR, 1480-81, 188v-206r.

³⁴³ Een onderzoek naar de leningen van 1488-90 in Blockmans, *Nieuwe gegevens*, 146-53.

³⁴⁴ In mei 1480 bijvoorbeeld leende Maarten Lem 17 lb. gr., Jan Losschaert en Klaas van den Steene 16 lb. gr. Cornelis Helle, Boudewijn Heindricx, Antonis Losschaert, Donaas de Moor (die in de lening van juni 1478 het hoogste bedrag, 20 lb. gr., betaalde), Klaas en zoon Jan van Nieuwenhove, Joost van der Straten, Jan de Vleeschauwere en Cornelis de Boot leenden toen 12 lb. gr. Tesaamen leenden de opgesomde personen een tiende van het totale bedrag dat de lening van mei 1480 opracht. De meesten onder hen hadden reeds een politiek mandaat uitgeoefend in de periode na de opstand van 1477.

meerderheid van de geldschieters enkel politiek was. In sommige gevallen heeft het stadsbestuur misschien druk uitgeoefend om te lenen, want ook voormalige invloedrijke politici die het ‘nieuwe’ regime in het voorjaar van 1477 had uitgespuwd, behoorden tot de betalers.³⁴⁵ Maar van een algemene, verplichte lening is geen sprake. De besteding van dit geld is onbekend, maar vermoedelijk diende de lening om troepen te betalen, zoals dat met de vrijwillige lening van mei 1477 het geval was.

Het onderzoek van Derycke naar de identiteit van de kopers van Brugse renten, de tweede pijler van het vrijwillige fiscale regime, kwam tot een gelijkaardige conclusie over de identiteit van de Brugse rentenkopers.³⁴⁶ Waar vóór het overlijden van Karel de Stoute nog een groot aantal buitenlandse handelaars aan de rentenemissie participeerde, viel deze doelgroep volledig weg tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Renten die na 1477 verkocht werden, vonden hun kopers voornamelijk onder de politieke elite van de stad. De kernfiguren uit de partij rond Willem Moreel bijvoorbeeld financierden via deze wijze aanzienlijke sommen in het Brugse beleid. Willem Moreel kocht in de periode van 1477 tot 1482 zestien renten voor een totale aankoopsom van 1629 lb. 15 s. gr., Maarten Lem zeven renten voor 995 lb. gr., Jan van Riebeke vijf renten voor 1090 lb. gr., Jan de Boot acht renten voor 220 lb. gr., Jan van Nieuwenhove fs. Klaas vier renten voor 371 lb. 15 s. gr. en Jan de Keyt vier renten voor 140 lb. gr.³⁴⁷ Dat de renten pas na een lange looptijd echt winst opleverden, wijst er nogmaals op dat het de koper niet in de eerste plaats om de winst van de aankoop te doen was. De rente van april 1478 bijvoorbeeld werd aan penning vijftien verkocht (6,67 %), wat betekent dat het geïnvesteerde bedrag, in een stabiel muntregime, pas na vijftien jaar terugverdiend was. Bovendien inden niet alle kopers de jaarlijkse vergoeding voor eigen rekening. De opbrengst van een groot deel van de aangekochte renten werd aan verwanten geschonken.³⁴⁸ Daarmee voorzag de koper de begunstigde wel voor zijn hele leven in een (bescheiden) jaarlijks inkomen, maar hij profiteerde niet van de opbrengst van de rente. Financieel profijt had een rentenier dus amper – er waren in het welvarende Brugge wellicht winstgevendere investeringen te bedenken.³⁴⁹ De aankoop van de rente was dus in de eerste plaats een politieke daad waarmee de koper hoopte het stadsbestuur in haar beleid te ondersteunen.

De verkoop zadelde de stad wel met een lange-termijnschuld op, maar dat was een doelbewuste keuze van het stadsbestuur. In de periode van 1477 tot 1482 weigerde Brugge te lenen bij handelaars of bankiers. Leningen op korte termijn kenden forse intresten en de stad beschikte niet over de mogelijkheid om op korte termijn dergelijke leningen af te betalen. De Brugse Grote Raad koos duidelijk niet voor deze wijze van krediet – hetgeen de vorst overigens wel deed. In de stad stonden de stedelijke inkomsten en het stedelijke domein garant voor de terugbetaling van de renten. Elke inwoner die via de verbruiksbelasting aan de stedelijke inkomsten bijdroeg, betaalde dus onrechtstreeks deze lange-termijnschuld af. Of, met andere (middelnederlandse) woorden, de rente was verkocht ‘*over tghemeene lichame*

³⁴⁵ Zoals Anselmus Adornes en vader en zoon Jan de Baenst die in mei 1480 respectievelijk 17 en tweemaal 20 lb. gr. leenden, de hoogste bedragen uit deze lening.

³⁴⁶ Derycke, *The public annuity market*, 181. Brugge verkocht tijdens de regering van Maria van Bourgondië zes renten op de inkomsten van de stad (namelijk in september en november 1477, in april 1478, juni 1479, december 1480 en februari 1482 – zie vroeger).

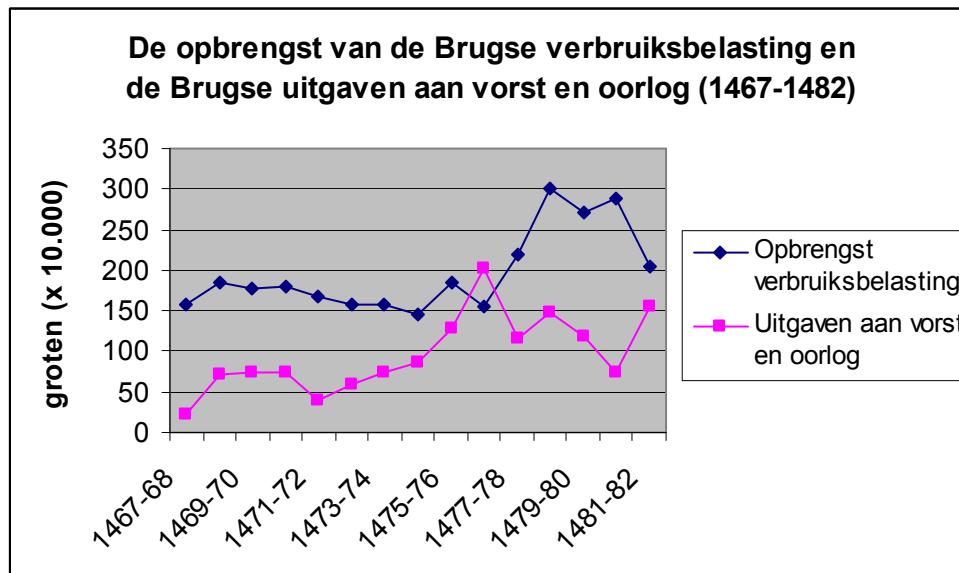
³⁴⁷ Zie de corresponderende fiches in de databank.

³⁴⁸ In april 1478 schonk Willem Moreel één rente aan elk van zijn acht kinderen (SAB: SR, 1477-78, 126v-127r).

³⁴⁹ Leningen op korte termijn kenden waarschijnlijk een hogere intrest dan deze op lange termijn (daarvan getuigen althans de leningen van particulieren aan de overheid – zie vroeger). Rentevoeten voor leningen op lange termijn zijn niet goed gekend, althans niet in een stedelijke context. Op het platteland bedroeg die in de bestudeerde periode tussen de 10 % en 14,3 % – in oorlogstijd kon dit soms sterk oplopen (Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 913 en Thoen & Soens, *Appauvrissement et endettement*, 705-6).

van der stede'.³⁵⁰ Volgens deze redenering droeg elke Bruggeling bij in een verkoop die elke Bruggeling aanbelongde. Tracy's bewering dat 'stedelijke republieken' voornamelijk voor een lange-termijnschuld kozen, onder andere door de verkoop van renten, gaat dus gedeeltelijk op voor Brugge. In haar motivatie om een rente uit te schrijven, beweerde een republiek, volgens Tracy, dat ze een rente verkocht in het algemene belang van haar inwoners.³⁵¹ Brugge had zich deze republikeinse ideologie, althans in de motivatie van de financiering van een rentenemissie, eigen gemaakt.

Aangezien Brugge, in tegenstelling tot Gent, tijdens de bestudeerde periode haar stadsrekeningen niet gespijsd heeft met een directe belasting, is de verplichte fiscale ondersteuning van deze rekeningen te herleiden tot de heffing van indirecte belastingen, de assizen.³⁵² Zij waren niet enkel de voornaamste inkomstenbron van de stad, de heffing van een indirecte belasting was ook het enige financiële middel dat snel en handig kon worden bespeeld indien nodig. Plaatsen we de inkomsten van de indirecte belasting op de uitgaven van de stad aan de vorst en aan de oorlog (die later het onderwerp van studie vormen), dan valt op dat Brugge de tarieven van zijn indirecte belasting telkens aanpaste indien laatstgenoemde uitgaven stegen.



Grafiek 18: De opbrengst van de Brugse assizen en de (opgetelde) uitgaven aan de vorst en aan de oorlog (1467-1482).³⁵³

Tijdens de regering van Karel de Stoute stegen de uitgaven van Brugge aan de vorst sinds het schepenaar 1471-1472 gestaag. Toen deze uitgaven in het schepenaar 1474-1475 de opbrengst van de verbruiksbelasting dreigden te evenaren, besloot de stad een nieuwe heffing op graan in te stellen. Het jaar nadien steeg de opbrengst van de assizen, maar alweer volgden de uitgaven aan de vorst deze inkomsten op de voet. De grote bijdrage aan de oorlog tegen de Fransen ontregelde de Brugse stadsfinanciën totaal. Voor het eerst overtroffen de uitgaven aan

³⁵⁰ Aldus de Grote Raad toen deze besliste de rente van juni 1479 uit te geven (SAB: CA, 14, 305r).

³⁵¹ Tracy, *On the dual origins*, 23-4.

³⁵² In 1477 voerde Gent een belasting (het zogenaamde 'pondgeld') in op het bezit van poorters (Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 154-5).

³⁵³ Bron: de Brugse stadsrekeningen (zie grafiek 13 en grafiek 19).

de vorst en aan de oorlog de inkomsten uit de verbruiksbelasting! Deze situatie was onhoudbaar. De stad financierde haar kas wel met enkele buitengewone inkomsten, maar dat kon ze niet jaarlijks herhalen. Brugge koos voor een structurele aanpak. Er restten de stad weinig mogelijkheden dan de indirecte belastingen te verhogen. De invoering van een directe belasting bracht grote organisatorische kosten met zich mee, en het was, zoals we verder zullen bespreken, voor de Grote Raad geen optie. De verhoging van de verbruiksbelasting in 1477 verruimde opnieuw de financiële marge van de stadskas. Tijdens de volledige regering van Maria van Bourgondië volstond de opbrengst van de verbruiksbelasting om de stad te besturen. Enkel in het schepenjaar 1481-1482 naderden beide kurven in grafiek 18 elkaar opnieuw erg dicht.

Op 1 augustus 1477 herstelde de Grote Raad het fiscale regime dat onder Karel de Stoute geregeerd had.³⁵⁴ Nadat reeds op 1 mei de wijnassizen op hun oorspronkelijke niveau waren getild, volgden ook de heffing op Brugs bier, vreemd bier en zelfs de gehate cueillote op graan (tabel 5). Het gunstige fiscaal regime dat de ambachten in februari hadden afgedwongen, hield dus amper vijf maand stand. Blijkbaar beseften de vertegenwoordigers van de ambachten dat de lagere opbrengst van de assizen ontoereikend was om de invasie van de Franse troepen te stoppen. In tegenstelling tot de oorlogen die Karel de Stoute op het einde van zijn regering voerde, voelden de ambachten de oorlog tegen de Fransen als een rechtstreekse bedreiging aan voor de eigen economie. Waarschijnlijk keurden de ambachten tegen die achtergrond, en voor een vaste termijn, de heffing van hogere assizen goed. Bovendien werd de nieuwe verbruiksbelasting in regie gegeven, en niet meer per hoogste opbod verpacht zoals de voorgaande jaren.³⁵⁵ Zoals Gent koos Brugge in 1477 waarschijnlijk voor deze inningsvorm omdat particuliere pachters verminderde inkomsten vreesden ten gevolge van de oorlog of zelfs van de verstoring van de interne orde in de stad.³⁵⁶ Maar, in tegenstelling tot in Gent, zou Brugge na 1477 de verpachting in regie behouden. Op deze manier sloot de Grote Raad de mogelijkheid uit dat de pachter eigen gewin bij de inning van de belasting op de eerste plaats stelde. De inning in regie bracht de voornaamste inkomstenbron van de stad bovendien onder controle van de heersende elite.³⁵⁷ Door de belasting in regie te beheren, wekte de Grote Raad de indruk dat de opbrengst enkel de stadskas en dus de hele stedelijke gemeenschap ten goede kwam. De volledige regering van Maria van Bourgondië zou de stad de belastingen in regie geven, aan een ontvanger of aan een daartoe aangestelde commissaris.³⁵⁸

³⁵⁴ SAB: SR, 1476-77, 18v-19r.

³⁵⁵ Ontvanger Jan de Blasere bijvoorbeeld stond in voor de ontvangsten van de wijnassizen, ‘*als een der zes ghecommitteerden daertoe ghestelt*’ (SAB: SR, 1477-78, 19r).

³⁵⁶ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 182-3.

³⁵⁷ Boone, *Triomferend privé-initiatief*, 136.

³⁵⁸ Maar eenmaal stelden de ontvangers (of de Grote Raad?) zo’n commissaris aan, met name Colard le Thiry die van 1 september 1478 tot 1 oktober 1481 de assizen op het Brugse bier inde (SAB: SR, 1478-79, 30v; SR, 1479-80, 29v; SR, 1480-81, 28r en SR, 1481-82, 27v). Hij was een koopman die ook internationale handel dreef. In februari 1487 bijvoorbeeld beëindigde hij een ‘*gheselscip [...] in coopmanscepe te ghemeene staldom ende verliese*’ van zijn overleden zoon Cornelis met Hiëronymus de Scrapere en Adriaan van Muelenbeke, dat vooral handel dreef met Portugal. Deze samenwerking was voor vier jaar ingesteld en leverde Colard toen 114 lb. 3 s. 3 d. gr. op (SAB: KV, 828bis, 202 en Mus, *De compagnie Despars*, 88, die verkeerdelijk stelt dat Colard in 1487 reeds overleden was).

| Datum van verandering | Wijn (per stoop) ³⁵⁹ | Brugs bier (per ton) ³⁶⁰ | Vreemd bier (per ton) | Graan (per hoet) ³⁶¹ |
|-----------------------|---------------------------------|-------------------------------------|-----------------------|---------------------------------|
| 1/3/1468 | 24 | 14 – 3 | 32 | - |
| 13/11/1475 | 24 | 14 – 3 | 32 | 4 – 2 |
| 1/3/1477 | 12 | 6 – 1,5 | 16 | - |
| 1/8/1477 | 24 ³⁶² | 14 – 3 | 32 | 4 – 2 |
| 1/10/1478 | 24 | 20 – 3 | 48 | 8 – 4 |
| 1/10/1479 | 24 | 20 – 3 | 48 | 4 – 2 |
| 1/10/1481 | 24 | 14 – 3 | 48 | - |
| 1/10/1482 | 24 | 20 – 3 | 48 | 4 – 2 |

Tabel 5: tarieven van de Brugse verbruiksbelasting (in groten).³⁶³

De Brugse verbruiksbelasting woog zwaarder door in het budget van de minder gegoede groeperingen van de samenleving. Het kan daarom verwondering wekken dat de Brugse ambachten, die toch minderbedeelden onder hun leden telden, met de verhoging van de tarieven van de verbruiksbelasting hebben ingestemd. Daar valt tegenin te brengen dat een aantal vertegenwoordigers van de ambachten, zoals betoogd, tot de gegoede lagen van de bevolking behoorde, en dat indirecte belastingen de enige inkomstenbron van een stadsbestuur zijn waarop enige speling mogelijk was.³⁶⁴ Toch was de verhoging van de assizen in augustus 1477 voor de ambachten allicht een bittere pil om slikken. De maatregel maakte immers de eerste tegemoetkoming van het voormalige stadsbestuur aan de ambachten, de afschaffing van het fiscale ‘strafbeleid’ van Karel de Stoute, ongedaan. Toch was er voor het stadsbestuur geen andere uitweg. Eind 1477 dacht de Grote Raad niet om de oorlog tegen de Franse invaller te stoppen – zoals gezien zou de vergadering pas begin 1479 voor het eerst een bede weigeren om de oorlog te ondersteunen.

Als compensatie voor de vrijmaking van middelen voor deze oorlog eisten de ambachten de reeds behandelde inspraak in de besteding van het geld én inspraak in het fiscale beleid van de stad. Een korte uitweiding over de totstandkoming van de beslissing van een nieuwe verhoging van de assizen in oktober 1478, gedocumenteerd door een verslag van de Grote Raad, biedt een uitzonderlijke inkijk in de aard van de inspraak van de ambachten in de fiscale politiek van haar stad. In augustus 1478, een jaar na de beslissing om het fiscale regime van Karel de Stoute opnieuw in te voeren, droegen de negen leden de stadsmagistraat op om een commissie van 150 personen ‘also wel uute den ambochten als ute der poorterie’ te verkiezen om zich over een oplossing voor de grote schuldenlast van de stad te buigen.³⁶⁵ Na talrijke vergaderingen, zoals het eindverslag van de Grote Raad vermeldt, koos de commissie ervoor nogmaals de stedelijke verbruiksbelasting te verhogen en zelfs nieuwe heffingen in te voeren. De commissie stelde voor de assizen op vreemd en Brugs bier te verhogen, deze op graan te verdubbelen en een nieuwe ceuillote in te voeren, namelijk een heffing van één tiende op de verkoop van vlees en vis (behalve voor mosselen). Aldus de

³⁵⁹ Dit zijn de tarieven voor de zogenaamde ‘corte’ wijn. Elke wijn kende een verschillend tarief (een overzicht voor de onderzochte periode in Merlevede, *Vorst, stad en schatkist*, 214-7).

³⁶⁰ Het eerste cijfer geldt voor het zogenaamde ‘groot bier’, het tweede voor het ‘klein bier’.

³⁶¹ Het eerste cijfer geldt voor tarwe en erwten, het tweede voor andere graansoorten.

³⁶² De wijnessizen werden reeds op 1 mei 1477 ‘te dobbelre assijze’ (dit is 24 groten per stoop) gesteld i.p.v. op 1 augustus 1477 (SAB: SR, 1476-77, 17v-18r).

³⁶³ De tarifiering die Merlevede (*Stad, vorst en schatkist*, 215, 232, 235 en 252) afdruckt, verschilt soms van deze die de stadsrekeningen opgeven. We kozen ervoor de stadsrekeningen te volgen.

³⁶⁴ Boone, *Stedelijke fiscaliteit*, 127.

³⁶⁵ SAB: CA, 14, 295r-v (gedeeltelijk uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Inventaire de la ville*, VI, 172-3).

commissie kwetste deze belasting de inwoners het minst omdat ze voor iedereen gelijk gold.³⁶⁶ De kanttekening dat het budget van de minder gegoede inwoner door een verbruiksbelasting het zwaarst getroffen werd, doet vermoeden dat de commissie in haar beslissing meer rekening hield met de gegoede inwoners van de stad. Toen de Grote Raad op 22 augustus 1478 notie nam van de beslissing van de commissie van 150 personen, vroegen de vertegenwoordigers van de ambachten beraad.³⁶⁷ Daags nadien verlangden de negen leden van het stadsbestuur de verhoging van de verbruiksbelasting uit te stellen. De zes stedelijke ontvangers (waaronder Willem Moreel³⁶⁸) herinnerden de vertegenwoordigers van de negen leden eraan dat ze ingestemd hadden met de oprichting van een commissie van 150 personen, en ze nu niet op de besluiten van deze commissie mochten terugkomen. Bovendien, zo argumenteerden de ontvangers, had de stad een aanzienlijke schuld opgebouwd en op de komende jaarmarkt te Antwerpen dreigden verschillende Bruggelingen ten gevolge van de gebrekkige uitbetaling van de schulden gevangen genomen te worden.³⁶⁹ De ontvangers wensten dus niet op de beslissing van de commissie terug te keren. Het verslag vermeldt dat de ambachten van geen wijken wilden weten en dat een definitieve beslissing uitbleef.³⁷⁰

De patstelling raakte maar eind oktober 1478 opgelost. Na de gebruikelijke bestuurswissel van 2 september, kwam de hoge schuldenlast van de stad weer op de politieke agenda.³⁷¹ De stedelijke ontvangers eisten op 22 september van de Grote Raad een bevredigende oplossing. Indien er niet direct maatregelen genomen werden om de stedelijke schuld af te bouwen, zouden ze collectief ontslag eisen. Deze politieke zet maakte indruk, want op 2 oktober verklaarden de vertegenwoordigers van de negen leden zich akkoord met een verhoging van de verbruiksbelasting. De vertegenwoordigers zwakten de beslissingen van de commissie van augustus 1478 gedeeltelijk af, maar ze besloten toch de graanassize te verdubbelen en de heffing op Brugse en vreemd bier te verhogen. Van een indirecte belasting op vlees of vis wilden de negen leden niet horen, en bovendien eisten ze dat de verhoogde tarieven maar één jaar van kracht zouden blijven om hun achterban te sussen.³⁷² Vanaf dat moment kende Brugge dus een fiscaal regime dat nog strenger was dan dat onder Karel de Stoute (tabel 5).

De negen leden hadden dus inspraak verworven in het fiscale beleid van de stad, maar bovenstaande episode leert dat hun vertegenwoordiging in aanvaring kwam met andere politieke strekkingen in de stad. Deze bestond uit de partij rond Willem Moreel, waarvan enkele leden in de discussies op de Grote Raad persoonlijk pleitten voor een verhoging van de verbruiksbelasting. Misschien werd de partij geruggensteund door (vertrouwelingen van) Pieter Lanchals, de toekomstige collega van Willem Moreel in de financiële administratie van

³⁶⁶ *‘Ende specialicke, toorboorlicxste ende minst quetselicxt omme de scamele inwonende van derzelver stede ende dat elc wie hij ware of van wat state also wel vremde als andere binder zelve stede ghelders zijn zouden moghen ter zuveringhe van den voorseiden lasten’* kwam de Grote Raad tot dit besluit (SAB: CA, 14, 295v).

³⁶⁷ *‘Ende zij, hooftmannen ende dekenen, die hebben ende vergaderinghen onder hemlieden der up ghehad, zijn tsandersdaechs daer naer wederghecommen’* (SAB: CA, 14, 297r).

³⁶⁸ Willem Moreel had enkele dagen voordien, op 20 augustus, een hevige woordenwisseling met Willem Houtmaerct, de hoofdman van het Carmerszestendeel (SAB: MC, 1478, 19r). Vermoedelijk had deze het fiscale beleid van de stad als inzet omdat Willem Houtmaerct als hoofdman van de poorterij en dus als vertegenwoordiger van de negen leden recht tegenover de ontvanger kwam te staan. De ruzie raakte opgelost, maar ze gaf misschien de aanleiding tot een blijvende rivaliteit tussen beide personen (zie verder).

³⁶⁹ SAB: CA, 14, 297r-v.

³⁷⁰ De ambachten *‘bliven bi den hueren, schieden van daer’* (SAB: CA, 14, 297v).

³⁷¹ SAB: CA, 14, 298r. Willem Moreel werd burgemeester, een ander lid van zijn partij, Jan van Riebecke, werd stedelijk ontvanger (SAB: SR, 1478-79, 1r).

³⁷² De negen leden eisten *‘dat zij elcken van den voorseiden neghen leden wilden doen hebben een copie dat de voorseide consenteringhe maer een jaer lanc ghedueren en zoude omme die huerlieder volcke te tooghene ten hende dat zij te bet tevreden ende gherust zijn mochten’* (SAB: CA, 14, 299r). De officiële startdatum van de hogere assizen werd op 1 oktober gelegd (SAB: SR, 1478-79, 29v-31r).

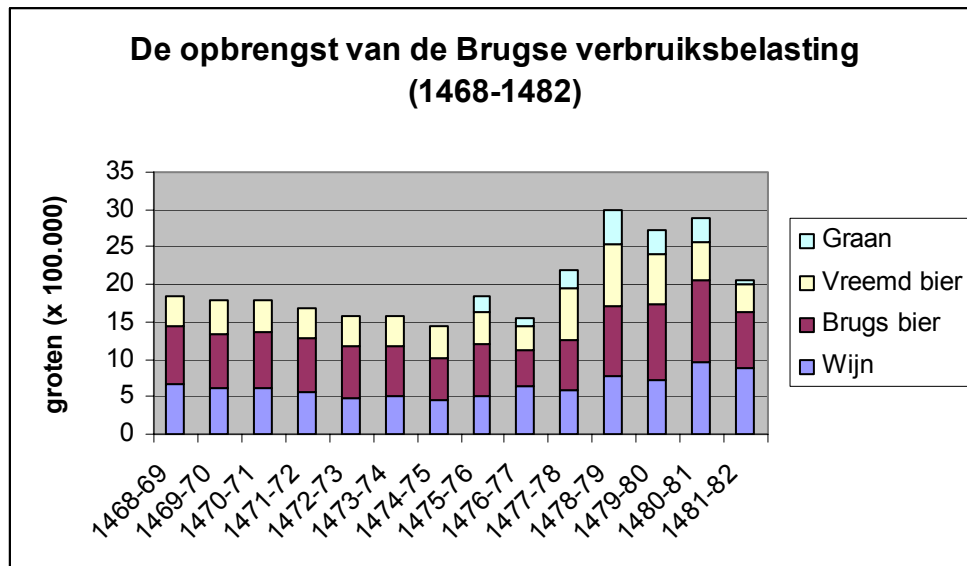
de overheid. De financieel commissaris en zijn broodheer, Maximiliaan van Oostenrijk, hadden immers alle belang bij een stabiel fiscaal regime te Brugge. De achterban van de Brugse ambachten ijverden echter voor het behoud van de lagere tarieven van de assizen, maar onder zware druk van de stedelijke ontvangers en het stadsbestuur, en mits enkele toegevingen in verband met de termijn en de aard van de verhoogde verbruiksbelasting, hebben de negen leden hun verzet dienen op te geven. Consequent in hun politiek om elke Bruggeling en bezoeker van de stad fiscaal gelijk te behandelen weigerden de Brugse hoofdmannen en dekenen in december in te stemmen met de vraag van Maximiliaan om financieel commissaris Pieter Lanchals, diens zwager en ontvanger van de Vlaamse beden Jan van Nieuwenhove fs. Michiel, en de ontvanger van de Vlaamse beden in het Brugse kwartier, de Gentenaar Jan van der Scaghe, van de verhoogde belasting uit te sluiten omdat de Brugse privileges dit niet toelieten.³⁷³ En in eenzelfde politieke sfeer is ook de weigering van een nieuwe bede aan de vorst door de negen leden in januari 1479 te kaderen (zie vroeger). De ambachten wensten niet langer een oorlog te ondersteunen die hogere belastingen teweeg bracht (en ondertussen weinig resultaten boekte en de handel schade). De vertegenwoordiging van de negen leden ging uit van het principe dat de betaling van belastingen politieke inspraak vereiste. De partij rond Willem Moreel en haar aanhang was in deze maanden in nauwe schoentjes geraakt want ze was niet van plan haar fiscale beleid te laten varen voor de verzuchtingen van de negen leden. Beide partijen deden uiteindelijk water in de wijn. De partij rond Willem Moreel noch de leiders van de ambachten waren bereid de bestaande coalitie op te geven.

Een politiek compromis hield de coalitie aan het bewind. Het herstel en de erkenning van hun politieke, sociale en economische rechten was voor de Brugse ambachten van doorslaggevende betekenis om het politieke regime van na 1477 boven dat van daarvoor te verkiezen, ook al ging dat gepaard met een hoge verbruiksbelasting. Karel de Stoute voerde oorlogen die enkel de uitbreiding van de Bourgondische *Hausmacht* als doel hadden, terwijl het krijgsgeweld tijdens de periode 1477-1481 gericht was tegen de Franse opmars en de piraterij die zonder ophouden de Brugse handel terroriseerden. De Brugse ambachten waren, bij monde van hun vertegenwoordiging, bereid hogere belastingen te betalen, als de inkomsten hieruit maar efficiënt geïnvesteerd werden in verantwoorde oorlogen of in gemeenschappelijke projecten (zoals de bouw van het Belfort of een gunstig economische beleid, dat dadelijk aan bod komt). In ruil voor de verhoogde fiscale inspanning eisten de negen leden controle op de besteding van het belastinggeld. De partij rond Willem Moreel deelde de politieke bekommernis om inspraak te behouden in de besteding van de Brugse uitgaven aan de vorst en de oorlog. Ook in de aanpak van de Brugse economie vond de partij in de ambachten een coalitiegenoot. Boone stelde vast dat ook het Gentse regime der Drie Leden, dat, zoals te Brugge, uit een coalitie van een vertegenwoordiging van de ambachten en de poorterij bestond, een gelijkaardige politiek voerde. Om haar beleid te financieren deed dit bewind stevast beroep op indirecte belastingen waarbij ze, net als te Brugge in de periode 1477-1482, een strikte controle over de inning van de voor het stadsbestuur vitale assizen uitoefende.³⁷⁴ Ook de conclusie dat een gedeelde politieke invloed over de uitgaven van de opbrengst van de in de hand gehouden belasting de interne vrede tussen de verschillende participanten van het bestuur bevorderde, kunnen we uitbreiden naar Brugge onder Maria van Bourgondië.

³⁷³ SAB: CA, 14, 300r-v.

³⁷⁴ Boone, *Triomferend privé-initiatief*, 135-6 en *idem*, *Geld en macht*, 207-11.

De financiële gevolgen van de verhoogde verbruiksbelasting bleven niet uit. De inkomsten van de assizen verhoogden in het schepenjaar 1478-1479 met een derde (grafiek 19), de totale opbrengst van de assizen dekte voortaan twee derden van de globale inkomsten van de stad (grafiek 17).



Grafiek 19: de nominale opbrengst van de Brugse verbruiksbelasting (schepenjaaren 1468-1482).³⁷⁵

De stad kreeg door de hoge opbrengst van de assizen enige financiële ademruimte. De Brugse financiën bereikten een min of meer stabiel evenwicht. In de periode van de hogere assizen (oktober 1478 – oktober 1481) diende de stad maar tweemaal beroep te doen op een rentenverkoop om directe noden te lenigen (namelijk in juni 1479 en in december 1480). Het evenwicht werd eveneens bereikt omdat de uitgaven aan de vorst en de oorlog in het schepenjaar 1480-1481 daalden tot een laag niveau dat de stad sinds het schepenjaar 1472-1473 niet meer gekend had.³⁷⁶ Dat leidde tot een begrotingsoverschot van 11,49% van de totale inkomsten in het schepenjaar 1478-79.³⁷⁷ Bij de aanvang van het volgende schepenjaar besliste de Grote Raad de heffing op het graan met de helft te verminderen (tabel 5), maar toch de andere hoge heffingen te bewaren. Door het behoud van de hoge tarieven op bier en wijn was Brugge in staat haar stad te verdedigen. Ook in Gent werd een gelijkaardige politiek gevoerd.³⁷⁸ Middels inspraak in de besteding van het belastinggeld gingen de ambachten er akkoord met een streng fiscaal beleid.

Het bestedingspatroon van de stad onthult alvast twee belangrijke motivaties waarom de ambachten bereid waren hoge tarieven op verbruiksgoederen te heffen. Enerzijds was, zowel te Gent als te Brugge, zoals eerder vermeld, de militaire verdediging van de stad een belangrijke politieke prioriteit voor de ambachten. Anderzijds valt op dat, eveneens zowel te Gent als te Brugge, het stadsbestuur de hogere inkomsten investeerde in de stedelijke

³⁷⁵ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

³⁷⁶ De stad betaalde 579.402 groten in het schepenjaar 1472-73 en 735.806 groten in het schepenjaar 1480-81. Het procentuele aandeel van de kosten aan de vorst en de oorlog zakte zelfs terug naar een niveau van het eerste regeringsjaar van Karel de Stoute (grafiek 10 en 15).

³⁷⁷ Namelijk 533.475 groten op een totale inkomst van 4.725.672 groten (SAB: SR, 1478-79, 182v).

³⁷⁸ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 158.

infrastructuur. Er zijn geen bewijzen dat de Brugse ambachten de initiatiefnemers van de verbouwing van het Belfort waren, maar het valt op dat Brugge, zoals Gent, in een periode waarin de ambachten daadwerkelijke politieke macht hadden, een gelijkaardige bouwpolitiek voerde. In beide steden investeerde het stadsbestuur namelijk in de verfraaiing en de vergroting van belangrijke politieke, en tevens symbolisch geladen, gebouwen – het Belfort en het stadhuis. Investerings van de ambachten in het symbolisch en politiek kapitaal van de stad hadden steeds de veruiterlijking van het politieke prestige van de ambachten op het oog.³⁷⁹ Richten we de aandacht op Brugge, dan valt op dat de verbouwing van het Belfort in het kader van een eeuwenoude stedelijke politiek paste om de stad van een aantrekkelijke en goed functionerende economische infrastructuur te voorzien.³⁸⁰ Kortom, de ambachten lijken de motor te zijn geweest achter de grote bouwprojecten van Brugge, maar allicht ook te Gent, tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Misschien verdedigde de vertegenwoordiging van de ambachten de hogere assizen bij hun achterban met de argumentatie dat de bouw van het Belfort het ‘algemeen nut’ van de stad, en het prestige en de economische slagvaardigheid van de ambachten in het bijzonder, diende.³⁸¹



Figuur 13: bovenop de toren van het Belfort pronkt de achtkantige toren uit 1481.

Het bestedingspatroon van de stad Brugge kan dus de relatieve politieke rust in de stad tijdens de regering van Maria van Bourgondië verklaren. Op een klein opstootje in november 1477 na, verzetten de stedelijke ambachten zich niet tegen het zware fiscale regime van de

³⁷⁹ Dambruynne, *Corporative capital*, 221. Zoals vermeld, bouwden ook de Gentenaars op hetzelfde moment aan een symbool van hun stedelijke identiteit en autonomie. In 1482 startte de stad met de reconstructie van een nieuw stadhuis – burgemeester Adriaan Vilain van Rasseghem legde de eerste steen (Fris, *Rasseghem*, 748).

³⁸⁰ Stabel, *From the market to the shop*, 85-92.

³⁸¹ De verantwoording van de bouw van laatmiddeleeuwse Belforten is er dikwijls één van ‘algemeen nut’ (Lecuppre-Desjardin, *Des pouvoirs inscrits*, 29).

stad. Het stadsbestuur hanteerde gelijkaardige, of zelfs hogere, tarieven dan de stedelijke overheid die tijdens de regering van Karel de Stoute de stad bestuurd had. Maar toch bleven de ambachten het stadsbestuur in de periode 1477-1482 trouw. Het is duidelijk dat de hoge graad van politieke participatie aan het bestuur verklaart waarom de achterban van de ambachten de hogere tarifiering van de verbruiksbelasting heeft aanvaard. Deze politieke participatie stelde de ambachten in staat het bestedingspatroon van de stad te richten. De investeringen in de publieke ruimte van de stad zijn hiervan een mooi voorbeeld. Dergelijke publieke investeringen vergrootten het vertrouwen van de ‘gewone ambachtslieden’ in hun vertegenwoordigers in het stadsbestuur. Bijgevolg contesteerden de ambachtslieden de hoge tarifiering van de stedelijke belastingen niet. Deze schijnbare paradox (ondanks hoge belastingen was er toch politieke rust in de stad) zou wel eens de these van Robert Putnam kunnen verklaren die stelt dat de omvang van het sociaal kapitaal van een regering (en vertrouwen in een regering beschouwt hij als een onderdeel van haar sociaal kapitaal) haar politieke aanvaarding beïnvloedt.³⁸² Hoe hoger het sociaal kapitaal van een overheidsorgaan, des te sterker is haar staatsbestel. De representatie van de ambachten in het Brugse stadsbestuur, een essentieel element van het stedelijke corporatisme, versterkte dus haar politieke positie.

Een symptoom van dit vertrouwen in het Brugse regime troffen we overigens aan in een droomballade van Anthonis de Roovere uit 1480 of 1481. De rederijker loofde in dit gedicht de zes Brugse stadsontvangers (de ‘*ghecomitteerde*’) om de talrijke openbare werken die het stadsbestuur tijdens de regering van Maria van Bourgondië ondernam. Naast hun initiatieven om de openbare schuld van de stad af te bouwen, hoopte de dichter dat ook deze openbare werken het zieke Brugge er bovenop konden helpen.³⁸³ Het stadsbestuur verdiende, volgens Anthonis de Roovere, dus grote politieke steun. Helaas kennen we de opdrachtgevers van Anthonis de Roovere niet, althans niet voor de redactie van dit gedicht. Maar aangezien het Brugse stadsbestuur, weliswaar op verzoek van Karel de Stoute, deze rederijker jaarlijks van een stadspensioen van 6 lb. gr. voorzag³⁸⁴, kunnen we vermoeden dat het gedicht een verdoken vorm van propaganda van het stadsbestuur is. Dit betekent echter nog niet dat het vertrouwen in het Brugse stadsbestuur laag was, en daarom in allerijl diende opgekrikt te worden. De verbouwing van het Belfort veruiterlijkt overigens eenzelfde vorm van propaganda. De opsmuk van het voornaamste ankerpunt van de stedelijke identiteit diende waarschijnlijk niet enkel de openbare ruimte geschikt te maken voor het handelsverkeer in de stad, maar evenzeer vertrouwen te wekken in het beleid van de Brugse coalitie. De verbouwing van het Belfort en het gedicht van Anthonis de Roovere zijn dus bevoorrechte getuigen van de politieke rust die Brugge tijdens de regering van Maria van Bourgondië kenmerkte. De permanente vertegenwoordiging in het stadsbestuur in combinatie met de manier waarop het beleid werd geëxpliciteerd, lijken deze rust in de hand te hebben gewerkt. Maar, aldus Anthonis de Roovere, dit politieke evenwicht werd ernstig bedreigd. Brugge leed immers aan een ‘*incurabele*’ ziekte, met name een lamentabele economische toestand die de stad uiteindelijk ten gronde zou richten. ‘*Fortune wil my te nieten bringen*’, zong de stad in

³⁸² Aldus de centrale idee in de inleiding geciteerde studies van Robert Putnam, die echter de moderne samenleving als onderzoeksobject hadden (*Bowling Alone* en *Making democracy work*).

³⁸³ ‘*De ses raeyen [zonnestralen] die hem ghehelpich bieden / Sijnder toe ghebeden uut charitaten / Sy moghen die ses ghecomitteerde bedieden / Die poorten, mueren voorsien en straten / Brugghen, caeyen, commende ter baten / Daer menich mensche aen wint zijn broodt / oock schulden betalende diverssche staten / Godt stae hem by in alder noodt*’ (Mak, *De gedichten van Anthonis*, 364). Bruggeling Anthonis de Roovere was overigens goed op de hoogte van de politieke en economische situatie te Brugge, daarvan getuigt onder andere zijn auteurschap van de *Excellente Cronike* – althans tot 1482, het jaar van zijn dood (Oosterman, *De Excellente cronike*, 30-1).

³⁸⁴ In februari 1466 had het Brugse stadsbestuur met dit jaarlijks pensioen ingestemd nadat kroonprins Karel hiertoe een verzoek had gericht (Viaene, *Anthonis de Roovere*, 361-2). Ook na de dood van de hertog betaalde de stad dit pensioen uit (zie bijvoorbeeld SAB: SR, 1476-77, 126r).

Anthonis' droomballade.³⁸⁵ Wat is er hier van aan? En wat ondernam de stad om hieraan te verhelpen? En hadden deze initiatieven daadwerkelijk gunstige economische gevolgen, of was het alweer een vorm van verdoken propaganda?

1.5 De wankelende Brugse economie

Onderzoekers van de laatmiddeleeuwse economie laten zich steevast in negatieve termen uit over de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het lijkt onmiskenbaar dat de tweede helft van de vijftiende eeuw voor de landbouweconomie minder gunstig was dan de eerste helft. Een zekere bevolkingsverzaaiing vertraagde een demografische aangroei, de landbouwproductie stabiliseerde, de heerlijke lasten namen een hoge vlucht en langzaam stegen de prijzen van basismiddelen.³⁸⁶ Ook de industriële en commerciële conjunctuur in de laatste decennia van de vijftiende eeuw kende een neergaande trend, zij het één die later aanving dan deze van de agrarische productie. De globale transactie van industriële en commerciële goederen nam toe in de periode 1440-1470, maar groeiende inflatie, stijgende lasten en de oorlogen van Karel de Stoute deden deze heropleving uiteindelijk de das om.³⁸⁷ De traditionele draperie was op sterven na dood, en de kleinere, gespecialiseerde luxenijverheden veroverden de markt.³⁸⁸ De stedelijke economie kreeg in toenemende mate af te rekenen met een bloeiende textielindustrie op het platteland, die echter de producten met een toegevoegde waarde aan de stad overliet.³⁸⁹ Een detailanalyse van de Gentse economie in de tweede helft van de vijftiende eeuw toonde, in de mate van het mogelijke, aan dat de algemeen neerbuigende trend zich ook in deze stad liet voelen. De economische malaise die werd ingezet in de periode rond 1475 hield aan tot aan het laatste decennium van de vijftiende eeuw. De crisis zou er zijn hoogtepunt bereiken in de oorlog tegen Maximiliaan in de jaren 1487-1492.³⁹⁰

Een laatste tendens die specifieke gevolgen had voor de economie van het graafschap Vlaanderen in het algemeen en voor Brugge in het bijzonder, was het stijgende belang van de havenstad Antwerpen op de regionale en internationale markt. De Brabantse economie nam een hoge vlucht, hetgeen aanvankelijk niet zozeer de Vlaamse benadeelde, maar op lange termijn wel de stad Brugge parten zou spelen.³⁹¹ Brugge bleef gedurende de gehele vijftiende de distributie van goederen met een zogenaamde hoge 'centraliteitswaarde', maar langzaam verloor de Brugse 'gateway' de controle over grote delen van haar economische hinterland.³⁹² Antwerpen zou ongeveer rond de eeuwwisseling (rond 1500) Brugge inhalen als belangrijkste economische centrum van de Nederlanden, terwijl Brugge zeker tot het einde van die eeuw het financiële centrum bleef.³⁹³ Bij de aanvang van de regering van Maria van Bourgondië verkeerde de Brugse economie dus allerminst in een diep dal, maar er valt toch een duidelijk afbuigende trend waar te nemen. Van Uytven spreekt van een verval sinds het

³⁸⁵ Mak, *De gedichten van Anthonis*, 361.

³⁸⁶ Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 1031-2.

³⁸⁷ Van Uytven, *La conjoncture commerciale*, 448 en Stabel, *De kleine stad*, 287.

³⁸⁸ Van der Wee, *Industrial dynamics*, 330-1; Boone, *L'industrie textile*, 44-50; Stabel, *Economic development*, 194-5 en Dumolyn, *Population et structures*, 48-58.

³⁸⁹ Stabel, *Décadence ou survie?*, 75.

³⁹⁰ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 261-2.

³⁹¹ Van Uytven, *Stages of economic decline*, 269; Stabel, *Décadence ou survie?*, 75-6; Van Werveke, *Bruges et Anvers*, 51-5 en Van der Wee, *The growth of the Antwerp market*, II, 430-1.

³⁹² Stabel, *De kleine stad*, 107-8.

³⁹³ Stabel, *Dwarfs among giants*, 71. Daarvan getuigt ook de zoektocht van krediet door Maximiliaan op de Brugse markt, terwijl hij de Antwerpse markt op dit gebied bijna onaangeroerd liet (zie vroeger).

midden van de vijftiende eeuw, dat uiteindelijk onomkeerbaar zou blijken.³⁹⁴ Brugge was nog steeds een economische grootmacht, maar niet meer de enige in de Bourgondische Nederlanden. De verscherpte concurrentie verkleinde haar aantrekkingskracht, hetgeen bijvoorbeeld de afnemende immigratie in de stad aantoonde. De dalende trend van het aantal inwijkelingen werd ingezet vanaf het decennium 1460-1469, maar in de jaren voor de Brugse opstand was deze terugval nog niet dramatisch.³⁹⁵

Versillende auteurs wijzen op politieke oorzaken van het Brugse verval, waarbij de opstanden van de Vlaamse steden en de economische repressie van Maximiliaan met de vinger worden gewezen.³⁹⁶ Gelden deze oorzaken voornamelijk voor de periode na 1482, ook ervoor hypothekeerden politieke problemen een gunstig economisch klimaat te Brugge – alhoewel een aantal kritische kanttekeningen deze kunnen relativiseren. De oorlog tegen Frankrijk knipte bevoorradingslijnen door en verhoogde de risicokosten voor de handelaars. Maar het is maar de vraag of dit handelaars afschrok.³⁹⁷ Brugge stelde alles in het werk om de uitwijking van buitenlandse kooplieden te voorkomen. In de winter van 1480-1481 bijvoorbeeld probeerde de stad te verhinderen dat handelaars uit Newcastle Bergen-op-Zoom als hun stapelplaats zouden verkiezen.³⁹⁸ De oorlog verhoogde wel het risico van de kooplieden, maar de aanwezigheid van een gesofisticeerd handelsnetwerk in Brugge bleef een niet te versmaden voordeel voor hun handel.³⁹⁹ Een ander nadelig gevolg van de oorlog was het gebrek aan financiële middelen van het Brugse stadsbestuur om haar waterwegen te beveiligen, wat eveneens handelaars afschrok om nog langer in de stad te investeren. Maar eerder merkten we reeds op dat de Brugse stadskas tijdens de regering van Maria van Bourgondië enkel in 1477 een deficit kende en dat de stad meermaals beden goedkeurde, en daartoe zelf het initiatief nam, om een kustwacht op te trekken. Bovendien ondernam de stad verschillende maatregelen om het goederenverkeer in de Zwinmonding te vergemakkelijken. De door kooplieden aangevraagde afschaffing van kleinere tolleren te Sluis (zoals het ‘*passageghelt*’) in februari 1479 verminderde de lasten om Brugge te bereiken. De stad nam de kost op zich en betaalde voortaan jaarlijks 60 lb. gr. aan het vorstenpaar ter vervanging van deze kleinere tolleren.⁴⁰⁰ De stad Brugge controleerde permanent het goederenverkeer te Sluis, dat sinds de toekenning van het eerste Brugs privilege in maart 1477 een van Brugge afhankelijke haven was geworden. Dit was een militaire bekommernis, maar deze politieke controle had in de eerste plaats een economisch doel. Het stadsbestuur waakte nauw over de doorgang naar haar stad. Politieke troebelen te Sluis in april en opnieuw in november 1477 werden met hulp van de vorst hardhandig onderdrukt.⁴⁰¹

De oudere literatuur zoekt een oorzaak voor de economische achteruitgang van Brugge in de verzanding van het Zwin.⁴⁰² Het Brugse stadsbestuur was zich bewust van deze verzanding en ondernam verschillende bedijkingswerken om Brugge makkelijker bereikbaar te maken. In februari 1478 bijvoorbeeld verhinderde de stad bedijkingen tussen Damme en

³⁹⁴ Van Uytven, *Stages of economic decline*, 267 en Stabel, *Economic development*, 202-3.

³⁹⁵ Thoen, *Verhuizen naar Brugge*, 333. Het aantal inschrijvingen van inwijkelingen in het ambacht der kuipers daalde bijvoorbeeld aanzienlijk in het decennium 1470-79. Toch was deze daling niet dramatisch (Sosson, *La structure sociale*, 478 en Stabel, *Guilds in late medieval Flanders*, 202-3).

³⁹⁶ Van Uytven, *Politiek en economie*, 1149 en *idem*, *Stages of economic decline*, 267-8.

³⁹⁷ In 1478 bijvoorbeeld stelden de Luccese handelaars nog nieuwe statuten op voor hun kolonie in de stad (Lazzareschi, *Gli statuti dei Lucchesi*, 87).

³⁹⁸ De stad vroeg aan de vorst om de inrichting van de stapelplaats aldaar te beletten (SAB: SR, SR, 1480-81, 73r en 80v). Uiteindelijk zou Brugge een vrijgeleide van Maximiliaan bekomen ‘*dat de Nieucasteelders commen moghen met haerlieder goede ende coopmanscepe in Vlaendren*’ (163v).

³⁹⁹ Murray, *Of nodes and networks*, 14 en Stabel, *Kooplieden in de stad*, 85.

⁴⁰⁰ SAB: PO, 1165 (zie vroeger).

⁴⁰¹ We bespraken deze opstand in het eerste hoofdstuk van deze verhandeling.

⁴⁰² Van Houtte, *The rise and decline*, 43-4 en Gottschalk, *Het verval van Brugge*, 25.

Sluis ‘*omme de beteringhe van den Zwene*’⁴⁰³, en in 1481 besliste de stad het zogenaamde ‘*Zwarte Gat*’ terug te dichten om de verzanding van het Zwin tegen te gaan. In 1473 had Brugge nog gehoopt de groeiende zandbanken die het voor schippers een waagstuk maakten om de haven van Sluis aan te doen, te laten wegspoelen door de polder tussen Cadzand en Wulpen door te steken – zonder succes. Om de toegang tot de stad te verzekeren, besloot het stadsbestuur in 1481 deze vergissing te herstellen.⁴⁰⁴ De vele pogingen om de handel te stimuleren tonen aan dat de Brugse elite zich bewust was van de neergaande trend van de handel en verschillende politieke initiatieven nam om deze curve om te buigen. Het Brugse stadsbestuur bevatte een bonte mengeling van ambachten en handelaars die logischerwijs een politiek voerden die in de moeilijke oorlogstijd het behoud van het voordelige handelsklimaat in de stad op het oog had.

Omdat de Brugse hallegeboden pas vanaf 1490 bewaard bleven, is het onmogelijk het economische beleid van de schepenbank te reconstrueren. Enkele zeldzame kopieën en vermeldingen van hallegeboden onthullen politieke initiatieven ter verbetering van het juridische en politieke klimaat voor handelaars. Op de Brugse jaarmarkt van mei 1481 liet de stad een stadswacht patrouilleren om een veilige verkoop van goederen te garanderen. De voedselcrisis die toen heerste (en die we in een volgende paragraaf bespreken) kon immers aanleiding geven tot ongeregelde heden die het stadsbestuur wenste te voorkomen.⁴⁰⁵ Een hallegebod van 19 mei 1481 vergemakkelijkte de omstandigheden voor Bruggelingen om schuldeisers te vervolgen.⁴⁰⁶ Het stadsbestuur besloot dat Brugse poorters, wat onderlinge handelsgeschillen betrof, voortaan ook hun zaak door de Brugse schepenbank mochten laten beslechten. Een oud recht dwong Brugse poorters in dergelijke gevallen een zitting van de op vastgelegde momenten zetelende vierschaar af te wachten, wat soms lange wachttijden veroorzaakte. Dat had sommige kooplieden met hoge schulden opgezaaid, waardoor zij ‘*schuwen ende laten met mallicanderen coopmanschepe te doene*’. Zoals buitenlandse handelaars reeds voor de schepenbank konden procederen, mochten Bruggelingen voortaan hun voorbeeld volgen. Schuldenaars konden zich dus niet langer verstoppen achter procedurekwesties, en zouden onmiddellijk berecht worden. Deze maatregel schiep een juridische zekerheid voor Brugse kooplieden (waarvan een groot aantal in het stadsbestuur zetelde), hetgeen alweer het risico van handeldrijven verminderde. Brugge ijverde dus, als vanouds, voor een optimale omkadering van het handelsverkeer. Deze had als voornaamste doel een doorzichtige markt te waarborgen.⁴⁰⁷

In 1479 trok de stad 64 lb. gr. uit om acht uit Atrecht gevluchte saaiwerkers op te vangen, in de ijdele hoop dat hun aanwezigheid de saaiproductie in de stad zou aanzwengelen.⁴⁰⁸ Maar de maatregel bleef zonder resultaat. Van de saainijverheid na de

⁴⁰³ SAB: SR, 1477-78, 48v. De stad betaalde dat jaar de grafelijk ontvanger van haar kwartier (Jan van der Scaghe) een som voor ‘*eene provisie dat men tverdroncken land in de polders tusschen Sluus en Damme niet bedijken en zoude omme den oorboir van den lande van Vlaendren, want tZwin ter Sluus bij dien zeere ghediept ende ghebetert [is] ende van daghe te daghe zo lanc zo meer diept ende betert*’ (138v).

⁴⁰⁴ In 1481 wordt er beslist ‘*omme te makene een nieu ghedelf commende in de Bruchsche vaert ten hende dat die beteren zoude ende ooc omme de beteringhe van den Zwene*’ en wordt er een bode naar de Grote Raad gestuurd voor een mandament ‘*omme weder moghen te bedijkene tzwarte gat*’ (SAB: SR, 1480-81, 176r en 181r). De stad kocht grond te Cadzand van de toenmalige burgemeester Joost van Varsenare (182r) – maar dat was misschien eerder om diens persoonlijke verliezen die hij door de pacht van de functie van waterbaljuw had opgelopen, te dekken (Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 225).

⁴⁰⁵ SAB: SR, 1480-81, 174r.

⁴⁰⁶ SAB: CA, 2, 303r-v (uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville*, II, 114-6).

⁴⁰⁷ Stabel, *Stedelijke instellingen en stedelijke economie*, 20-1.

⁴⁰⁸ De stad betaalde hun verhuis ‘*bij wetene ende consente van den goeden lieden van der wet, hopende dat bij dien dese stede te bet multiplijeren ende vermeersen zal van volke ende dat groote neeringhe daer of onderlinghe binder stede zoude moghen commen grootelike in voordernessen van den ghemeenen oorboire van derzelve stede ende van den inwuenende van diere*’. De acht saaiwerkers ontvingen elk 6 lb. gr. die hen geleend werden ‘*omme*

inwijking van de Atrechtenaars is amper een spoor terug te vinden, de lening die aan de saaiwerkers was toegestaan, werd bovendien nooit terugbetaald. Misschien had de aantrekking van de saaiwerkers de bedoeling de concurrentie met het platteland aan te scherpen. De latente bezorgdheid van de ambachten omwille van de groeiende concurrentie met het platteland had zich al in beide Brugse privileges van 1477 geuit. De nijverheid binnen de omtrek van één mijl buiten de stad werd aan banden gelegd en Middelburg, Sluis en andere steden uit het Brugse Vrije ressorteerden voortaan onder Brugge. Dat de Brugse ambachten de belangrijkste motor achter de onderwerping van het ommeland door de Brugse schepenbank waren, blijkt ook uit het feit dat de ambachten permanent over de naleving van deze maatregel waakten. In november 1477 bijvoorbeeld stond de Grote Raad aan de Brugse ambachten toe dat zij alle neringdoeners die binnen een mijl rond de stad hun activiteiten uitoefenden, aan een permanente controle mochten onderwerpen.⁴⁰⁹ De ambachten zetten hun politieke dominantie in de stad dus om in een soort van ‘institutionele dominantie’ van het stedelijke hinterland met de bedoeling er de economie beter te controleren.⁴¹⁰

De schuchtere en mogelijke andere (niet te achterhalen) initiatieven van het Brugse stadsbestuur om de stedelijke economie te laten herleven, wierpen weinig vruchten af. Wegens geldgebrek schoof het stadsbestuur de vernoemde bedijgingswerken aan het Zwarte Gat voor zich uit.⁴¹¹ De verzanding van het Zwin was misschien niet de oorzaak voor de achteruitgang van de Brugse economie, het gebrek aan middelen om deze tegen te gaan onthult een diepere realiteit. De Brugse economie wankelde en het is nog maar de vraag of het Brugse stadsbestuur bij machte was hieraan te verhelpen. Waarschijnlijk heeft de oorlogspolitiek van de vorst nefaste gevolgen gehad voor de Brugse economie, want de bevoorrading van de stad en de handelstrafiek ondervond hiervan ernstige hinder. Om de oorlog te bestrijden, hief Brugge een verhoogde verbruiksbelasting die evenzeer op de consumptie in de stad drukte.⁴¹² Anderzijds werd een deel van de opbrengst van deze belasting opnieuw in de Brugse economie geherinvesteerd. Door de uitbetaling van soldij aan troepen, de afbetaling van schulden, kosten aan fortificatie, de aankoop van oorlogsmaterieel, enzovoort, vloeyde een deel van de Brugse inkomsten naar de Brugse economie. Ook de bouw van het belfort kwam de Brugse bouwindustrie ten goede. Maar toch ontbrak het de stad aan middelen om grootschalige infrastructuurwerken te ondernemen, zoals bijvoorbeeld de aanleg van een nieuwe kusthaven.

Maar de Brugse politiek om de handel te verbeteren, werd in de eerste plaats gedwarsboomd door de beschreven economische tendensen waarop ze amper vat had. Onder andere de geldhandel in de stad kreeg ernstig te lijden onder de neergaande economische trend. Door de kwijnende handel en al dan niet door de verregaande belening van

hemlieden in haerlieder upstellen om wercken te coopene, dies hemlieden van nooden was te moeten hebbene. Voor elke saai die ze vervaardigden, dienden ze vier groten af te staan tot hun lening terugbetaald is (SAB: SR, 1479-80, 163v). De stad stelde ook een klerk aan die de zaak diende op te volgen (SAB: SR, 1481-82, 176v). De Franse koning Lodewijk XI had immers in 1479 de inwoners van Atrecht het bevel gegeven de stad te verlaten (Boone, *La destruction des villes*, 108 en Potter, *War and government*, 54-5).

⁴⁰⁹ ‘*Dat elc van den ambochten zal moghen bezoucken, up eene mile ghehendt der stede van Brugghe, ceuren, naer den uutwijsene van den privilegen*’ (SAB: CA, 14, 294v).

⁴¹⁰ Naar Stabel, *Stedelijke instellingen en stedelijke economie*, 17. Zie ook Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 726.

⁴¹¹ Het zou uiteindelijk tot 1484 duren vooraleer er daadwerkelijk bedijkt werd (SAB: SR, 1484-85, 154r). In april 1486 schreef de stad een losrente uit om deze bedijking te betalen (SAB: SR, 1485-86, 186r-203v), maar de werken bereikten niet het beoogde resultaat (Gottschalk, *Historische geografie*, II, 100-2; *idem*, *Het verval van Brugge*, 12-3 en Ryckaert & Vandewalle, *De strijd voor het behoud*, 58-9).

⁴¹² Omdat de tarieven van de Brugse assizen voortdurend wisselden en deze veranderingen niet gelijk te schakelen zijn met de per schepenjaar geïnde opbrengsten, en we geen zicht op fraude hebben, is het quasi onmogelijk economische tendensen uit de opbrengst van deze assizen af te leiden (grafiek 19).

Maximiliaan bij handelaars en wisselaars sloten verschillende geldverlenende Bruggelingen de boeken. Tijdens de regering van Maria van Bourgondië ging menig wisselaar in de Zuidelijke Nederlanden op de fles.⁴¹³ In 1481 strandden bijvoorbeeld Bruggelingen Willem Roelands en Colard de May die enkele jaren voordien nog aan Maximiliaan geleend hadden (zie aldaar). Bij gebrek aan de persoonlijke boekhouding is het moeilijk de leningen aan Maximiliaan hiervoor verantwoordelijk te achten, alhoewel er toch aanwijzingen in die richting zijn.⁴¹⁴ Een andere, reeds besproken beleidsdaad van Maximiliaan om meer inkomsten uit zijn domein te halen, namelijk de verhoging van de taksen op de munt, maakte andere maatregelen van de Vlaamse steden om de muntvlucht en de nadelige economische gevolgen hiervan tegen te gaan, snel ongedaan. De vorstelijke politiek heeft het Brugse economische klimaat zeker niet verbeterd.

Twee nieuwe tolcontracten die de stad in 1481 afsloot, hadden eveneens verregaande gevolgen voor de Brugse economie. Een proces voor de Grote Raad over de Brugse tol en het daaruit voortvloeiende nieuwe tolcontract met de Brugse tolheer zou de stad Brugge de laatste twintig jaar van de vijftiende eeuw ernstige politieke, financiële en economische moeilijkheden opleveren. De Brugse tol, ook wel ‘*grote tol*’ genoemd, was een grafelijke heerlijkheid, afhankelijk van de Burg van Brugge, die tot het erfelijke bezit van de heren van Gistel behoorde.⁴¹⁵ Het tolrecht was na het huwelijk van Johanna van Bar, erfname van Gistel, met Lodewijk van Luxemburg in handen van de graven van Sint-Pol terechtgekomen.⁴¹⁶ Toen Maria van Bourgondië in het voorjaar van 1477 Pieter van

⁴¹³ Van der Wee, *The growth of the Antwerp market*, II, 108. ‘*Ende binnen dier middelen tijt speelden te Brugghe diversche coopliden banckeroutte*’ (Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 198).

⁴¹⁴ Op 15 maart 1483 verbande het opstandige Brugse stadsbestuur Donaas de Moor (‘*een zeer oudt ende machtich poortere*’), omdat hij Maximiliaan ‘*ghesecoureirt hadde van ghelde duer die wissele van Willem Roelant*’, maar volgens Despars had burgemeester Jan de Witte ‘*secretelick eenen grooten nick up [Donaas]*’ (Despars, *Cronijcke van den lande*, IV, 234). De stadsrekeningen brengen een ander verhaal: Donaas de Moor, Jacob Coolbrant en Cornelis van den Berghe werden na het failliet van Willem Roelands gemachtigd ‘*omme te overziene ende te visenteirne alle de boucken van Willem Roelands, banchoudere ende wisselare in dese stede, ten hende dat zine crediteurs betaelt hadden moghen wesen [...]. Ende duer mids dien dat de voorseide Donaas zekere somme van penninghen hief ende lichte uter voorseide wissele ende die themwaerts betrac*’, verplichtte de schepenbank hem ‘*dat hij zulc als hij uter voorseide wissele gheheven hadde weder inbringhen zoude te elcx rechte*’. Donaas diende schulden van Roelands aan de schuldeisers terug te betalen (opgesomd door De Roover, *Money, banking and credit*, 337; SAB: SR, 1482-83, 40v-41r en Mus, *De compagnie Despars*, 35). Brugge had hem de som voorgeschoten en erna een proces voor de Raad van Vlaanderen aangespannen, maar Donaas’ dood in september 1483 heeft een uitspraak voorkomen (SAB: SR, 1482-83, 76r en 176v; SR, 1483-84, 54r). In 1486 betaalde het stadsbestuur diens weduwe 400 lb. gr. terug (SAB: SR, 1484-85, 183v). Ook Colard de May (vemoedelijk was hij verwant aan wisselaar Nicolas de May die geld aan Maximiliaan had geleend) ging failliet in 1482; hij was de stad in 1481 uitgevlucht (SAB: SR, 1481-82, 40r; SR, 1482-83, 40r en De Roover, *Money, banking and credit*, 337). Ook tegen hem werd een proces voor de Raad van Vlaanderen ingespannen wegens een schuldenlast van 2400 lb. gr. (RAG: RV, 7512, 84r en 219v).

⁴¹⁵ Jaarlijks stonden de heren van Gistel door middel van renten een deel van de opbrengst van deze tol af (Soens, *De rentmeesters van de graaf*, 260). De tolheer van Brugge bezat eveneens verscheidene renten op andere tollens te Damme en Brugge (RAB: BB, 64, 1r-2v, 21v, 23v, 276r – zie ook Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancien tonlieu*, II, 160-1). Tot de erfenis van de heren van Gistel behoorde eveneens de tol van Oudenburg, verschillende leengoederen aldaar, de stad, de functie van schout, de tol en het kasteel van Gistel, met omvangrijke gronden, en het ‘*hof van Ghistel*’ in de Naalden- en de Sint-Jacobsstraat te Brugge (RAB: BB, 64, 24r, 216r-218r en 281r).

⁴¹⁶ Johanna van Bar (burggravin van Meaux, gravin van Marle en Soissons) was de dochter en de enige erfgename van Jan III van Luxemburg (graaf van Guise en Ligny) en Johanna de Béthune, die de dochter en enige erfgename van Isabel van Gistel en Robert de Béthune was (de Limburg-Stirum, *La cour des comtes*, 180-1). Na de executie van Lodewijk van Luxemburg (heer van Edingen, graaf van Sint-Pol en van Brienne) in 1475 erfde diens zoon en Vliesridder Jan van Luxemburg diens niet-geconfisqueerde bezittingen. Toen deze tijdens de slag te Morat in juni 1476 sneuvelde, werd de tweede zoon van Lodewijk (Pieter) de nieuwe tolheer van Brugge (stamboom gereconstrueerd aan de hand van De Smedt, *Les chevaliers*, 29-31, 176-7 en 200-1).

Luxemburg, de zoon van de geëxecuteerde Lodewijk, in het bezit van zijn vader herstelde, werd hij de nieuwe tolheer van Brugge. De aard, de wijze van inning en de opbrengst van deze tol is amper bestudeerd, maar het belang ervan is amper te onderschatten. Op 24 februari 1480 schatte het Brugse stadsbestuur de jaarlijkse opbrengst ervan op 12.000 à 14.000 lb. par.⁴¹⁷ Naast de financiële waarde had de tol ook een belangrijk politiek en economisch belang. Omdat elk schip dat Brugge aandede tol op zijn goederen betaalde, controleerde de tolheer onrechtstreeks de Brugse handel. Dat het daarbij in perioden van economische onzekerheid tot aanvaringen met het Brugse stadsbestuur kon komen, lijkt onvermijdelijk.

Een dergelijk conflict vond plaats in de zomer van 1479. Bruggelingen genoten immers van oudsher van de vrijheid van tol. Jan zonder Vrees had in ruil voor de militaire steun van de Bruggelingen in zijn veldtocht te Frankrijk in 1411 dit recht laten optekenen, en ook Maria van Bourgondië had, overigens om een gelijkaardige reden, dit recht in het eerste Brugs privilege van 1477 bevestigd. Bijgevolg weigerden in 1479 twee buitenlandse handelaars die het poorterschap van Brugge gekocht hadden, tol te betalen.⁴¹⁸ Filips van Waterleet en Jan van Sassegem, die de Brugse tol van de graaf van Sint-Pol pachtten, hadden als reactie drie balen aluin van Corneille Daussut en Jean Garnier aangeslagen. Het Brugse stadsbestuur liet echter niet begaan. Een commissie van burgemeester Willem Moreel, stadsklerk Jan de Taye, de pas door Lodewijk van Gruuthuze benoemde schout Willem de Wintere en enkele schepenen begaf zich op 6 augustus 1479 naar de Kraanlei om de drie balen aluin uit het Brugse tolhuis te lichten. Met de steun van tolheer Pieter van Luxemburg maakten de pachters hun zaak echter aanhangig bij de Grote Raad die pas in december 1480 tot een uitspraak kwam. Waarschijnlijk heeft het stadsbestuur voordien proberen te bemiddelen, want in februari 1480 speelde ze met het idee om de Brugse tol voortaan zelf te innen en de tolheer af te kopen, maar zover kwam het voorlopig niet.⁴¹⁹

Op het proces voor de Grote Raad in een zitting te Brugge in de eerste week van december 1480 waren de pachters van de tol niet mals voor de Brugse politici die volgens hen grafelijke rechten overtreden hadden door het tolhuisje binnen te dringen. De inbeslagname van de balen aluin was volgens hen ongegrond omdat het gewoonterecht bepaalde dat personen die hun poorterschap gekocht hadden (de zogenaamde ‘*ghecochte poorters*’ of ‘*poorters bij coope*’), evenzeer tol dienden te betalen.⁴²⁰ Superintendent Willem Moreel, die ondertussen de burgemeesterssjerp aan Maarten Lem had doorgegeven, de voormalige schout Willem de Wintere, die kort tevoren door diezelfde Grote Raad uit zijn functie gezet was, en de genoemde vertegenwoordigers van de Brugse schepenbank verdedigden zich persoonlijk voor de Grote Raad. Ze opperden dat ‘*eeneghe ghecochte poorters quyte ghegaen waren van den voorseiden tol te betaelne*’. Het privilege van 1411 bevatte desbetreffend onduidelijkheid en er was dus een gewoonte gegroeid die de zogenaamde ‘gekochte poorters’ ontzag van de

⁴¹⁷ SAB: CA, 14, 314r.

⁴¹⁸ De vrijstelling van de tol voor Brugse poorters uit september 1411 in Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives*, IV, 87-8 en Cauchies, *Ordonnances de Jean sans Peur*, 248-9. De bevestiging van 1477 in Gilliodts-Van Severen, *Coutume de la ville de Bruges*, II, 80-1. Hetgeen volgt, is gebaseerd op ARA: GR, 796, 210v-212v (een vonnis van de Grote Raad – een kopie in SAB: CA, 13, 202r-206r; zie ook Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancien grand tonlieu*, I, 100-1 voor een samenvatting) en op SAB: CA, 14, 306r-307v (een verslag van een vergadering van de Brugse Grote Raad over het conflict).

⁴¹⁹ De Brugse Grote Raad stelde voor de tol de komende acht jaar zelf te pachten tegen een vaststaande rente van 12.000 à 14.000 lb. par. die ze jaarlijks aan Pieter van Luxemburg zou betalen (SAB: CA, 14, 314r).

⁴²⁰ De Brugse tolheer mocht immers ‘*heffen ende nemen tol van allen goeden ende coopmanscepen ghecocht ende die quamen in den waghe van zijnen voorseiden tolne, toebehoorende alle manieren van cooplieden niet wesende poorters van der voorseider stede bij gheboorte noch bij huwelicke, dat in onse voorseide stede gheen poorters en hadden ghebruuct van allen vrijheden, rechten ende prerogativen, dan de gheboren poorters waren of bij huwelicke met eender poorters dochtere ghesolemniseert in onse voorseide stede*’ (ARA: GR, 796, 211r). De getuigenis van een aantal ‘*ghecochte poorters*’ (Pauwels Spinghele, Lazarro de Lommelini, Robert le Sergeant en anderen) bevestigde dit recht.

Brugse tol. Opmerkelijk is dat de Grote Raad na de verdediging van de stad Brugge zich niet over de grond van de zaak uitsprak. De drie balen aluin die de Brugse schepenen uit het tolhuis gelicht hadden, dienden terug te keren. Op deze manier gaf de Grote Raad de tolmeesters gelijk en maakte ze onrechtstreeks duidelijk dat ‘gekochte poorters’ tol dienden te betalen. Maar ze verduidelijkte niet welke poorters er in de toekomst van het privilege van de vrijheid van tol konden genieten.



Figuur 14: Toen Pieter van Luxemburg in 1477 van Maria van Bourgondië over de erfenis van zijn vader mocht beschikken, richtte hij een nieuwe gevel aan het Brugse tolhuisje (aan het huidige Jan van Eyckplein) op.

Ook de strafmaat was mild. De procureur had nochtans strenge straffen geëist. De Brugse schepenen die het tolhuis binnengedrongen waren, dienden aanvankelijk ‘openbaerlic’ vergiffenis te smeken bij de graaf van Sint-Pol en uit eigen zak maar liefst 3000 gouden leeuwen boete te betalen (dat is 4050 lb. par.), waarvan één derde aan de tolheer en twee derden aan de vorst. De procureur had tevens geëist dat de indringers in het tolhuis nooit meer een publiek mandaat in het graafschap mochten uitoefenen. Bovendien diende een kleine verbouwing van het tolhuis symbolisch aan deze bestraffing te herinneren.⁴²¹ De Grote Raad

⁴²¹ De procureur verplichtte het stadsbestuur ‘in den voorseiden tolhuuse te doen makene een glasen veinstere werdich zijnde twintich ponden groten ende daertoe een tafelkin, in de welke veynstere ende tafelkin ghescreven zoude wesen tfait voorscreven’ (ARA: GR, 796, 212r).

hield het uiteindelijk bij de terugkeer van de drie balen aluin naar het tolhuis en bij een boete van 1000 gouden leeuwen voor de voormalige Brugse schepenen en schout. De Grote Raad zalfde en anticipeerde misschien al op het contract dat Brugge met de tolheer enkele maanden later zou afsluiten. Ook Maximiliaan greep in en hij beschermde superintendant Willem Moreel. Kort na de uitspraak schold hij de straf van 1000 gouden leeuwen kwijt.⁴²² We kunnen in de veroordeling van Willem Moreel in december 1481 dus geen voorteken zien van de bestraffing die hij een jaar later op gelijkaardige wijze zal oplopen.

Bleef de uitspraak van de Grote Raad voor de personen in kwestie zonder gevolgen, de stad Brugge heeft op lange termijn een financiële kater opgelopen door het nieuwe tolcontract met de tolheer dat naar aanleiding van dit vonnis opgesteld werd. Zoals de Brugse Grote Raad al in februari 1480 voorgesteld had, kocht de stad op 16 april 1481 de Brugse tol af van de tolheer Pieter van Luxemburg.⁴²³ Waarschijnlijk waren onderhandelingen hierover al aan de gang tijdens het proces en had de Grote Raad daarom de strafmaat van de procureur gemilderd. Hoe dan ook, Brugge en de graaf van Sint-Pol kwamen overeen dat de stad vanaf 1 mei 1481 de komende achttien jaar de Brugse tol zelf zou innen. In ruil ontving de tolheer een jaarlijkse rente van 1000 lb. gr. die de stad in twee termijnen betaalde (op 1 mei en 1 november). Pieter van Luxemburg beloofde in te staan voor de heerlijke rechten die de tolheer aan de Vlaamse graaf verschuldigd was, zoals de eventuele leendienst die eruit zou voortvloeien, de jaarlijkse renten die hij aan de graaf moest, enzovoort.⁴²⁴ De Brugse magistraat was voortaan verantwoordelijk voor de kosten van de inning, het salaris van de tolmeesters en de infrastructurele werken die de inning met zich zou meebrengen. De stad mocht naar eigen believen tolvrije dagen inrichten, en van de winsten van de inning genieten, maar ze diende eveneens de verliezen te dekken. Of de stad nieuwe tarieven inrichtte, is niet gekend. Maar gezien het dispuut dat de stad de voorgaande jaren met de tolheer had, is het best mogelijk dat ‘*poorters bij coope*’, net als ‘poorters door geboorte en door huwelijk’ voortaan vrij van tol waren.

Door de inning van de Brugse tol in april 1481 in eigen beheer te nemen, paste de stad dezelfde procedure toe als in het nieuwe grutecontract dat ze met Lodewijk van Gruuthuze kort voordien had afgesloten. Op een onbekend tijdstip in december 1480 heeft immers ook de heer van Gruuthuze de taks op het gruit verpacht aan de stad. Het pachtcontract ontbreekt, enkel een aanvullende bepaling van januari 1481 over de controle op de ‘gruutmeesters’ (zij die de taks pachtten) bleef bewaard.⁴²⁵ De stadsrekening van het schepenenjaar 1480-1481 meldt dat vanaf 1 maart 1481 Brugge voor de termijn van drie jaar het gruterecht pachtte.⁴²⁶ Concreet betrof het gruterecht twee groten taks op elke ton bier die gebrouwen of getapt werd in de stad. De ene grote kwam de heer toe, de andere was een grafelijk leen waarvan de gruutheer de leenhouder was.⁴²⁷ In het grutecontract van 1481 beloofde de stad beide ‘groten’

⁴²² De rekeningen van de Grote Raad laten over de boete van 1000 gouden leeuwen aan de vorst weten: ‘*laquelle somme mon dit seigneur leur a quitté par ses lettres patentes de quittance*’. De ontvangsten werden wel ingeschreven, maar eveneens bij de ‘*deniers non receuz*’-categorie van de uitgaven opgetekend (ARA: Rk., 21442, 2v en 10v).

⁴²³ Dit ‘tolcontract’ bleef bewaard (SAB: PO, 1179) en werd gedeeltelijk uitgegeven door Gilliodts-Van Severen (*Inventaire des archives*, VI, 205-10 en *idem*, *Cartulaire de l’ancien tonlieu*, II, 160-1) die ook een naar aanleiding van dit tolcontract opgemaakte boedelbeschrijving van het Brugse tolhuis uitgaf (*ibidem*, I, 102-4).

⁴²⁴ Daaronder was ook de verplichting die het tweede Brugs privilege van 1477 de Brugse tolheer oplegde, namelijk de uitrusting van zes bewapende vaartuigen die op kosten van de tolheer de zeeroutes dienden te beveiligen (Degryse, *De admiraals*, 173-4). De tolheer zou op de rente die hij voortaan van de stad zou ontvangen, zelf een aantal renten verkopen (ARA: Rk., 13710, 32r-34r).

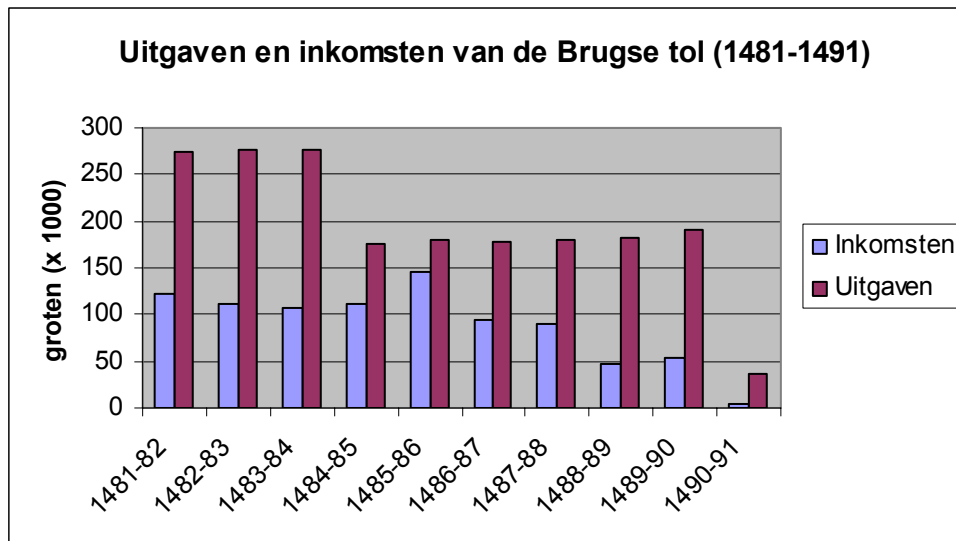
⁴²⁵ SAB: PO, 1178.

⁴²⁶ SAB: SR, 1481-82, 42v (de opbrengst voor de periode 1 maart 1481 tot 31 augustus 1482 staat in dit rekenjaar genoteerd).

⁴²⁷ Het volledige reglement, beschreven bij de aanvang van een overzicht van de privileges van het gruterecht dat de zoon van Lodewijk van Gruuthuze na diens dood liet opstellen, luidt als volgt. ‘*Dies moeten betaelen de*

te pachten. Ze zou jaarlijks een rente aan de vorst en één aan de gruutheer uitbetalen. In tegenstelling tot het pachtcontract met Lodewijk van Luxemburg stond Brugge dus zelf voor de betaling van de vorstelijke rente in. De stad zou het contract van de grute om de drie jaar verlengen, tot en met 1492 – het jaar waarin Lodewijk van Gruuthuze stierf.⁴²⁸ Zo dadelijk werpen we een blik op de omvang van de pachtsom en van de rente aan de vorst die varieerde van contract tot contract.

Eerst onderzoeken we de financiële repercussies van het contract tussen de stad Brugge en haar tolheer. Een kleine blik op de opbrengst en de kosten van de Brugse tol laat zien hoe Brugge – op financieel vlak – met dit contract het paard van Troje had binnengehaald (grafiek 20).



Grafiek 20: inkomsten van de Brugse tol en uitgaven aan de inning ervan en aan de tolheer (1481-1491).⁴²⁹

Het pachtcontract van de Brugse tol sloeg jaarlijks een diep gat in de Brugse stadskas. Naast de jaarlijkse rente van 1000 lb. gr. aan de tolheer (die in 1484 geminderd werd tot 600 lb. gr. en in het schepenjaar 1490-91 niet uitbetaald werd) draaide de stadskas ook op voor de kosten die de inning van de tol meebracht.⁴³⁰ De gevolgen van het pachtcontract lieten zich nog niet tijdens de regering van Maria van Bourgondië gevoelen, maar de jaren nadien werd snel duidelijk dat Brugge een te hoge prijs voor het beheer van de Brugse tol had betaald. Op 8 januari 1484 zou ze van de toenmalige tolheer, Jacob van Savoye, een vermindering van 400

brauwers diet aldus bij consente brauwen of dit tappen over elcke ton twee groten vlaemsche als over de voorseide gruute ende dat heet men gruuateghelt. Daer of dat onsen gheduchten heere den eenen groten ontfanct ende den leenhouder den anderen grooten, uutegheleit tgruuateghelt van den amborghenbiere ofte van den maerschenbiere, daerof heeft den voorseiden leenhouder eenen groten ende onsen gheduchten heere niet. Ende moeten dezelve brauwers telken als zij brauwen zullen dat gheven te kennen of teeken bringhen den leenhouder of zijne ghecomitteerde omme te wetene ende bij te ziene hoe vele tonnen dat zij vullen telcker braute'. Onregelmatigheden worden met 6 lb. par. boete bestraft. 'Boven desen heeft noch de voorseide leenhouder bij den rechte van zijnder gruute van elcker braute cleenbiers, gheheeten vlaemsch bier, twee groten vlaemschen munten dat ghebrauwen wort binder stede' (BNF: MN, 15, 1r-2r).

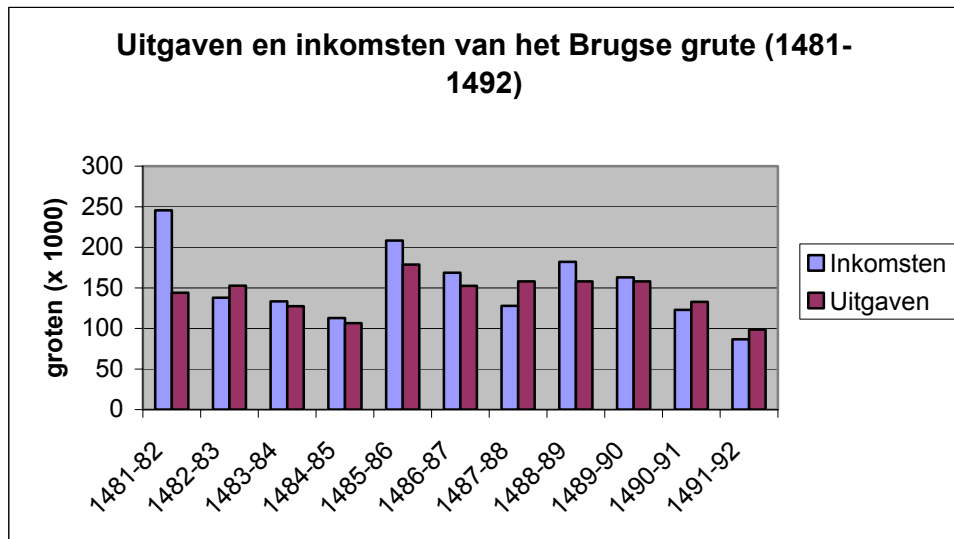
⁴²⁸ Na diens dood in september 1492 besloot het door Maximiliaan aangestelde stadsbestuur het gruterecht te verpachten, hetgeen de pachter (Hiëronymus Lauwerein) zuur zou opbreken (ARA: Rk., 23117).

⁴²⁹ De cijfers werden uitgegeven door Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien tonlieu*, II, 164-7.

⁴³⁰ Dat was in de periode 1481-91 jaarlijks gemiddeld 36.601 groten.

lb. gr. van de jaarlijkse rente bekomen, maar dan nog bleek deze regeling verlieslatend.⁴³¹ De periode vóór deze vermindering maakte de stad gemiddeld 58,93 % verlies op de inning van de tol, de periode erna gemiddeld 55,25 % – maar dan waren de nominale verliezen wel met de helft geminderd.⁴³² In 1485 beraadde de stad zich over de mogelijke eliminatie van deze verliespost, maar het contract zou de termijn van achttien jaar voleindigen.⁴³³

Het pachtcontract van de grute was minder nadelig voor de Brugse stadskas, soms maakte de stad zelfs winst (grafiek 21).



Grafiek 21: uitgaven en inkomsten van het Brugse grute, toen ze door de stad geïnd werd (1481-1492).⁴³⁴

⁴³¹ Op 25 oktober 1482 stierf Pieter van Luxemburg (Cools, *Mannen met macht*, 260). Zijn oudste dochter Maria erfde de jaarlijkse rente op de Brugse stadskas. Ze was haar oom, Jacob van Savoye (graaf van Romont), gehuwd (Fris, *Romont (Jacques de)*, 931). Na diens dood op 30 januari 1487, hertrouwde Maria van Luxemburg op 8 september 1487 met François de Bourbon, de graaf van Vendôme, waardoor de Brugse tol in handen van deze machtige Franse familie kwam (Cools, *Mannen met macht*, 290 en Haemers, *Philippe de Clèves*). Op 8 januari 1484 werd het nieuwe tolcontract met Jacob van Savoye gezegeld (SAB: PO, 1196), zij het voor de betaling van een eenmalige toelage aan de tolheer van 2300 lb. gr. uit de Brugse stadskas. Om deze reusachtige som te innen, schreef het stadsbestuur in april 1484 een nieuwe rente op de stad uit (SAB: PO, 1198 en SR, 1483-84, 47v, 50v en 121r-122r).

⁴³² Dat is gemiddeld 162.690 groten verlies in de periode 1481-83 en gemiddeld 82.383 groten in de periode 1484-91.

⁴³³ In het najaar van 1485 lezen we bij de inkomsten van de tol *in margine*: ‘zij van desen thol ghesproken met die van der wet, hooftmannen ende dekens om eenich goed middel te vindene van denselven thol ontlast te wesene ghesien tgroote verlies datter de stede jaerlicx of heeft’ (SAB: SR, 1485-86, 41r). Niet enkel financiële maar ook politieke motieven waren verantwoordelijk voor deze ommezwaai. De tolheer, Jacob van Savoye, was een medestander van de regentschapsraad, maar hij werd in juli 1485 door Maximiliaan buiten de Vrede van Brugge gesloten en geconfisqueerd – toch bleef Brugge het contract trouw. Gezien de goede banden van de tweede regentschapsraad (1488-89) met de toenmalige tolheer (François de Bourbon) zou het contract niet in vraag gesteld worden (over deze context en de personen in kwestie: Haemers, *Philippe de Clèves*). Pas wanneer Brugge definitief door het kamp van Maximiliaan bestuurd werd, bond ze de strijd met het contract aan. Vanaf het schepjenjaar 1491-92 zou de stad tegen de tolheer procederen om van het contract af te raken, maar zonder succes (SAB: SR, 1491-92, 44v). In 1499 zou het contract, zoals voorzien, beëindigd worden. Op 2 mei dat jaar schold tolvrouwe Maria van Luxemburg de stad achterstallige betalingen ten belope van 550 lb. gr. kwijt, want ‘il y a eu quatre annees de guerre et hostilitez que le dit tonlieu a esté du petite ou nul valeur’, waarmee ze waarschijnlijk op de periode 1488-92 doelt (SAB: CA, 12, 109v-112v). Keizer Karel zou uiteindelijk in februari 1549 de Brugse tol ten voordele van de stad van de toenmalige hertog van Vendôme afkopen (Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l’ancien tonlieu*, I, 145-9).

⁴³⁴ Bron: de Brugse stadsrekeningen.

In het schepenjaar 1481-1482 maakte de stad grote winst op de inning van het grutegeld, de daaropvolgende jaren daalde de winst fors en kunnen we van een lichte status-quo spreken. De stad had zich, wat de grute betreft, dus niet laten ringeloren. Enerzijds liepen de contracten maar drie jaar, waardoor een aanpassing naargelang de jaren mogelijk werd. Ook de wijze van inning was voordeliger. De stad nam het grute niet in regie, in tegenstelling tot de Brugse tol, maar verpachtte ze aan de meestbiedende waardoor de stadskas niet opdraaide voor de kosten van de inning. Anderzijds bleven de uitgaven van de belasting binnen de perken. De jaarlijkse uitgave ‘*van het grute*’ bestond uit twee ongelijke schijven, waarvan één de vorst (via de algemeen ontvanger van het graafschap Vlaanderen) en een ander de gruutheer, Lodewijk van Gruuthuze, toekwam.⁴³⁵ Welke verdeelsleutel de stad hanteerde, is niet te achterhalen. Enkel het driejarig contract dat van maart 1487 tot maart 1490 liep, kende vaste bedragen toe aan de vorst en de gruutheer.⁴³⁶ De andere jaren wisselden de uitgaven, die bovendien waarschijnlijk aan de inkomsten gekoppeld waren. Het pachtcontract van het grute was dus, in tegenstelling tot het contract van de Brugse tol, een uitgebalanceerd akkoord waarbij de stad bespaard bleef van een financiële kater.

Waarschijnlijk kaderde de overname van zowel de Brugse tol als de belasting op het grute in het voorjaar van 1481 door het Brugse stadsbestuur in een strategie om de belasting op het economische verkeer in de stad in eigen handen te nemen. Het beheer van de twee belangrijkste tolheffingen in de stad stelde de Brugse magistraat in staat zelf de voornaamste lasten op de Brugse handel in te richten met de bedoeling het economische verkeer in de stad in de mate van het mogelijke bij te sturen. Ook al was het tolcontract verlieslatend, de stad investeerde met dit verlies in politieke en economische bewegingsvrijheid. Tijdens de opstand van 1477 hadden de leiders van de ambachten geweigerd nog langer het gruterecht te betalen, hetgeen aantoont dat deze belasting toen in het ambachtelijke milieu gecontesteerd werd.⁴³⁷ Voortaan had het stadsbestuur, waarvan de ambachten deel uitmaakten, het gruterecht en zelfs de Brugse tol in eigen beheer en was ze niet meer afhankelijk van de adel (*in casu*: tolheer Pieter van Luxemburg en Lodewijk van Gruuthuze) en de pachters van de belasting bij de inning of de vastlegging van de tarieven ervan. De stad kon voortaan zelf deze lasten op de handel bepalen, hetgeen haar een grotere politieke en zelf een zekere economische bewegingsvrijheid verleende.

Omdat informatie over de toltarieven ontbreekt, is het onmogelijk het door de stad gevoerde tolbeleid te reconstrueren. We mogen waarschijnlijk veronderstellen dat de Brugse elite een ‘soepel’ tolbeleid voerde, waarbij ze geen excessieve lasten voor de handel nastreefde en ‘*ghecochte poorters*’ van tolvrijheid liet genieten. In het stadsbestuur zetelden zowel de ambachten als een belangrijke schare handelaars en financiële specialisten die baat hadden bij een economische heropleving. Gunstige toltarieven kaderden in hun politiek om de handel in de stad te stimuleren. Doelbewust laag gehouden tarieven van de Brugse tol hadden een verhoogde handelstrafiek op het oog, maar daardoor leed de stad verlies aan de rente die ze aan de tolheer had uitgeschreven. Dit was een bewuste politieke keuze die trouwens ook door Antwerpen genomen werd. In mei 1479 kocht de Antwerpse magistraat tolrechten op de

⁴³⁵ In het schepenjaar 1482-83 betaalde de stad bijvoorbeeld 295 lb. 13 s. 4 d. gr aan Lodewijk van Gruuthuze, en 341 lb. 13 s. 4 d. aan de vorst (SAB: SR, 1482-83, 85r).

⁴³⁶ Ondanks de politieke troebelen in deze periode bleef de jaarlijkse uitgave aan vorst en gruutheer gelijk, namelijk 316 lb. 13 s. 4 d. gr. aan Lodewijk van Gruuthuze en 341 lb. 13 s. 4 d. gr. aan de vorst (SAB: SR, 1488-89, 144v).

⁴³⁷ Zie vroeger (naar ADN: B 4120, 31r). Vanaf 1 december 1477 werd het grutrecht opnieuw geïnd aan de hand van een nieuw driejarig pachtcontract van Lodewijk van Gruuthuze met Jan Caneel (ADN: B 4121, 29v). Naar aanleiding van het einde van dit pachtcontract in december 1480 sloot de edelman het contract met de stad om het grute door haar te laten verpachten.

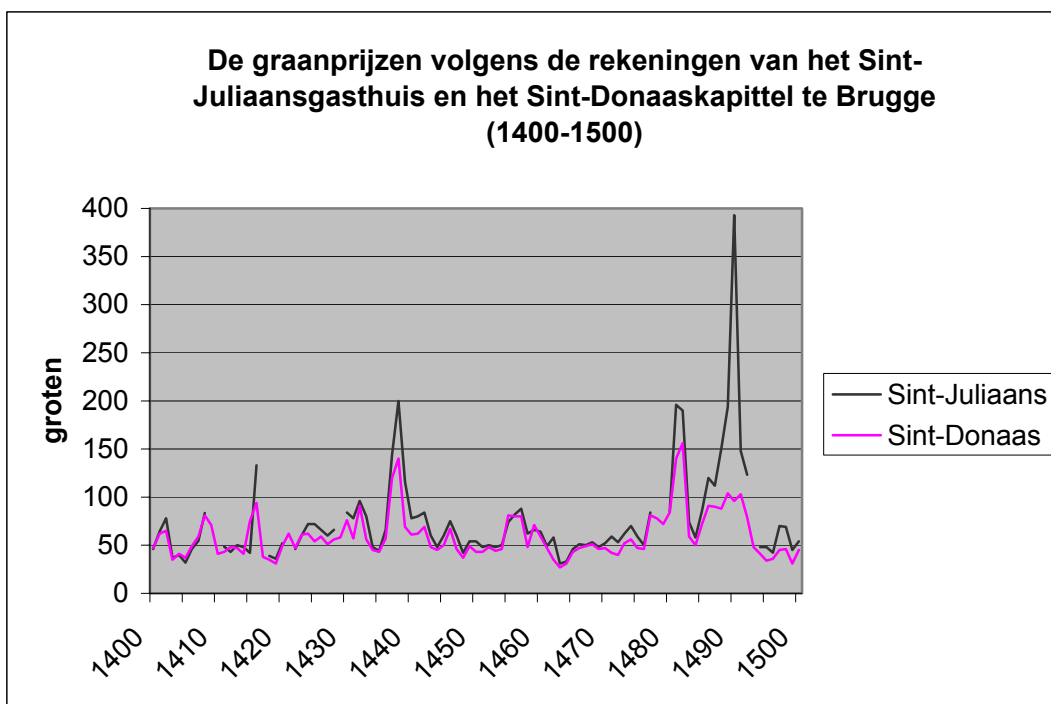
Hontevaart tegen een jaarlijkse rente van het vorstenpaar af.⁴³⁸ De verliezen die de Brugse stadskas door deze lage tarieven te verwerken kreeg, werden gedekt door de Brugse verbruikbelasting. Zij was de voornaamste inkomstenbron van de stad en haar hoge opbrengst liet ruimte voor lage toltarieven. Brugge kon de Brugse tol zelf bespelen, maar de stedelijke verbruikbelasting had evenzeer nadelige economische gevolgen. De stad verkoos echter de lasten van de stadskas over de Brugse consument te spreiden dan de Brugse scheepvaart zwaarder te belasten. Maar dit beleid kon het tij niet keren. Hoe goedbedoeld de intenties van de Brugse handelselite ook waren, de Brugse economie boerde achteruit ten voordele van andere groeipolen in de Nederlanden (zoals Antwerpen, Middelburg en 's Hertogenbosch). De openbare financiën van Brugge en haar economie verzeilden in een neerwaartse spiraal die het stadsbestuur amper kon keren.

Precies cijfermateriaal en diepgaand onderzoek ontbreken om de economische situatie van het laatmiddeleeuwse Brugge nauwkeurig te schetsen en de oorzaken voor haar vermeend, en door sporadische vermeldingen bevestigd, verval te achterhalen. Een algemene neergaande trend van de landbouweconomie, de reconversie van de laatmiddeleeuwse nijverheden en de aantrekkingskracht van concurrerende steden hadden negatieve gevolgen voor de Brugse economie. De oorlog tegen Frankrijk verstoorde de traditionele handelsstromen en de vorstelijke politiek die de handelsrelaties probeerde te herstellen, faalde. Meer nog, het beleid van Maximiliaan en de hoge belastingdruk om de oorlog en de kustverdediging te betalen, bevorderden de Brugse economie waarschijnlijk allermist. Ondanks een aantal schuchtere impulsen aan haar industriële productie, de overname van de Brugse tol en het gruterecht, en een doelbewuste politiek om risicokosten voor handelaars te dekken, bleek het Brugse stadsbestuur niet bij machte de neergaande trend te buigen. Integendeel, de financiële politiek om zelf alle lasten op de handel op zich te nemen, keerde zich uiteindelijk tegen de stad. Brugge verkeerde niet in een diepe economische crisis tijdens de eerste jaren van de regering van Maria van Bourgondië, maar de ongunstige situatie verzwakte de economische en financiële veerkracht van de stad. Brugge werd langzaam een reus op lemen voeten die eens zou vallen, maar reeds in 1481 gevaarlijk wankelde toen een uitzonderlijke voedselcrisis het graafschap Vlaanderen trof.

1.6 De voedselcrisis van 1481-1482

De regering van Maria van Bourgondië ging gepaard met een graanduurte in de Zuidelijke Nederlanden. Sinds haar aantreden veroorzaakte de oorlog met Frankrijk een stijging van de graanprijzen, die door misoogsten nog zou aanscherpen. Bovendien vond er, niet toevallig in deze periode, op het niveau van de Vlaamse Statenvergadering een steeds heftigere discussie plaats over de te volgen strategie in de oorlog. De aanpak van de graancrisis en de oorlogsontwikkelingen verdeelde het Brugse stadsbestuur en deze verhitte situatie zou uiteindelijk tot een breuk tussen de verschillende politieke strekkingen in de stad leiden. De gevangenneming van Willem Moreel in december 1481 vormde het hoogtepunt van deze politieke strijd. Vooraleer de politieke consequenties van de graancrisis te onderzoeken, werpen we eerst een blik op de aard en de omvang ervan.

⁴³⁸ Asaert, *De Antwerpse scheepvaart*, 119.



Grafiek 22: de prijzen van tarwe in groten per hoet van 172 liter, volgens de rekening van het Sint-Juliaansgasthuis en het Sint-Donaaskapittel te Brugge (1450-1500).⁴³⁹

Grafiek 22 schetst de prijzen van de belangrijkste graansoort in de late Middeleeuwen, tarwe, per hoet (van 172 liter) die in de rekeningen van twee Brugse instellingen opduiken. De reeks van het Sint-Donaaskapittel is de in de wetenschappelijke literatuur meest gehanteerde graadmeter voor de graanprijs, maar ze heeft het nadeel dat ze niet de werkelijke marktprijs weerspiegelt. De prijzen van de ‘slag’ van Sint-Donaas lagen gemiddeld ongeveer 10 % lager liggen dan de marktprijs en het kapittel hield, zeker wat crisisjaren betreft, de prijzen soms bewust laag.⁴⁴⁰ Het Sint-Juliaansgasthuis daarentegen kocht zijn graan op de markt. De gegevens uit deze reeks liggen, wat de vijftiende eeuw betreft, gemiddeld 12,87 % hoger dan deze van Sint-Donaas, dat is dichtbij de door Verhulst voorspelde marge. Vermoedelijk liggen de aankooprijzen van het graan door het Sint-Juliaansgasthuis dus dicht bij de prijs die de Bruggeling op de markt betaalde.

In tabel 6 werd de gemiddelde tarweprijs per hoet in de periode 1450-1475 voor beide reeksen gelijkgeschakeld aan 100.⁴⁴¹

| Jaar | Sint-Donaas | Sint-Juliaans |
|-----------------------------|-------------|---------------|
| <i>Gemiddelde 1450-1475</i> | <i>100</i> | <i>100</i> |
| 1476 | 88 | 85 |
| 1477 | 155 | 144 |
| 1478 | 150 | - |

⁴³⁹ Bron: Nyffels, *Tussen ascese en exuberantie*, II, 4-5 en Verhulst, *Prijzen van granen*, 35-6.

⁴⁴⁰ Verhulst, *Prijzen van granen*, 10-1. We danken Tim Soens voor de hulp die hij ons bood bij het doorgronden van deze materie. Zie ook Vandenborre (*Prijzen, lonen en levensstandaard*, I, 237-8) die eveneens opteert voor aankooprijzen van hospitalen voor de reconstructie van de Brugse levensstandaard omdat deze dicht bij de marktwaarde liggen.

⁴⁴¹ Dat was 58,4 groten voor de reeks van Sint-Juliaans en 52,1 groten voor de reeks van Sint-Donaas.

| | | |
|------|-----|-----|
| 1479 | 138 | - |
| 1480 | 161 | 146 |
| 1481 | 269 | 336 |
| 1482 | 299 | 325 |

Tabel 6: geïndexeerde tarweprijzen van het Sint-Donaaskapittel en Sint-Juliaansgasthuis, gemiddelde van 1450-1475 = 100 (1476-1482).⁴⁴²

Grafiek 22 en tabel 6 tonen hoe de prijs van tarwe vanaf 1477 sterk toenam. In de late Middeleeuwen waren de inlandse productie van graan, speculatie en het aanbod van buitenlands graan de voornaamste variabelen van de graanprijs.⁴⁴³ De oorlog tegen Frankrijk in 1477 verhoogde de tarweprijzen ten opzichte van de kwarteeuw daarvoor met de helft, een hoog niveau dat de daaropvolgende jaren aanbleef. De oorlog vernietigde velden, slurpte geld en energie op en knipte de bevoorradinglijnen van Artesië naar de Zuidelijke Nederlanden door.⁴⁴⁴ De levensduurte van de Bruggeling was sinds 1477 aanzienlijk toegenomen, mede omdat in dezelfde periode het stadsbestuur een graanassize hief. Die assize van vier groten (en in de periode oktober 1478 – september 1479 van acht groten) per hoet tarwe valt echter te relativeren bij hoge graanprijzen van 70 à 80 groten per hoet die in de periode 1477-1480 heersten. Maar het ergste zou nog komen. Toen Danzig in juli 1480, tot medio 1483, graanhandelaars verbood nog langer Baltisch graan naar West-Europa te voeren, en op hetzelfde moment de oogstresultaten in de Nederlanden onder de verwachtingen bleven, was het hek helemaal van de dam.⁴⁴⁵ De graanprijzen stegen naar een recordhoogte. In 1481 betaalde het Sint-Donaaskapittel 140 groten en het Sint-Juliaansgasthuis 196 groten voor een hoet tarwe, het jaar nadien respectievelijk 156 en 190 groten. In februari 1482, kort nadat ten gevolge van de mislukte oogst en de gebrekkige bevoorrading uit het Balticum Lodewijk XI elke graanexport uit Frankrijk verbood, noteerde men op de Brugse markt zelfs recordprijzen.⁴⁴⁶ De Zuidelijke Nederlanden kreunden onder de hoge graanprijzen, en zeker Brugge werd zwaar getroffen. De stad beschikte immers niet over een graanstapel naar Gents model waardoor de graanprijzen in deze stad gevoeliger de markttenens volgen en dus heviger schommelden dan te Gent.⁴⁴⁷

Dat waren prijzen die de overgrote meerderheid van de toenmalige generatie Bruggelingen nog nooit had betaald. Enkel in de vorige opstand tegen de graaf, in 1436-1438,

⁴⁴² De reeks van Sint-Juliaans vertoont helaas een lacune in de jaren 1478-79.

⁴⁴³ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, 259.

⁴⁴⁴ Tits-Dieuaide onderschrijft deze hypothese echter niet (*ibidem*, 248-9). Ze wijt de prijsstijging aan politieke spanningen in de Zuidelijke Nederlanden, aan hevige regens in de zomer van 1477 en aan de machtsgreep van de ambachten in de Vlaamse steden. Omdat deze auteur geen bewijzen levert voor deze stelling, en er geen causaal verband is tussen een ‘machtsgreep’ van de ambachten en stijgende graanprijzen, volgen we haar niet. Bovendien verklaren hevige regens in 1477 niet de hoge graanprijzen van de daaropvolgende jaren. De verovering van Artesië, een voor de bevoorrading van Vlaanderen erg belangrijke graanschuur, zoals Tits-Dieuaide zelf schrijft (*ibidem*, 146-50), lijkt ons wel degelijk verantwoordelijk voor de hoge graanprijs in de periode 1477-80. Opvallend is bijvoorbeeld dat in de jaren na 1477 de passage in de Gentse Lieve spectaculair verhoogde (Boes, *De Lieve*, 45 en Boone, *Openbare diensten*, 92). Waarschijnlijk kozen veel schippers de route naar het Zwin, terwijl ze voorheen op Noord-Frankrijk vaarden.

⁴⁴⁵ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, 229-34.

⁴⁴⁶ Namelijk van 288 groten per hoet tarwe (SAB: SR, 1481-82, 173r). Op 7 januari 1482 vaardigde de Franse koning een uitvoerverbod uit (Gandilhon, *La politique économique*, 156-7).

⁴⁴⁷ Gent beschikte over een verplichte graanstapel die de stad in staat stelde de graanprijzen kunstmatig lager te houden dan de marktprijs (Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 22 en Blockmans, *Die Niederlande vor und nach 1400*, 130).

kenden de tarweprijzen een gelijkaardig niveau (grafiek 22).⁴⁴⁸ In 1481-1482 lagen de tarweprijzen zelfs drie maal zo hoog als in de periode voor de oorlog (tabel 6). Ook de prijzen van andere graansoorten, vlees en zuivelproducten stegen, terwijl de lonen er in de voorbijgaande jaren amper waren verhoogd.⁴⁴⁹ Als we de graanprijzen in lonen van ambachtsmeester uitdrukken, woog de graanduurte van 1481-1482 zelfs zwaarder door dan alle vorige prijsstijgingen die Brugge tijdens de vijftiende eeuw gekend had.⁴⁵⁰ In dergelijke crisissen schakelde de bevolking meestal over op goedkopere graansoorten (zoals van tarwe naar rogge, en van rogge naar gerst en zelfs naar haver), maar omdat ook de prijzen van deze granen stegen, gleed Brugge in 1481-1482 af naar een algemene voedselcrisis.⁴⁵¹ Een algemene verpaupering van de Brugse handarbeiders was het logische gevolg.⁴⁵²

Het Brugse stadsbestuur had al sinds 1477 een politiek gevoerd om de gevolgen van de graanduurte te beperken. Daarvoor stonden haar vier maatregelen ter beschikking. Ten eerste vaardigde ze meerdere malen een hallegebod uit dat de uitvoer van graan uit het graafschap Vlaanderen verbood. In 1477 bepaalde de stad dat geen koren de stad mocht verlaten en in april 1479 kreeg ze hierbij de steun van de vorst.⁴⁵³ In mei 1481 stuurde het stadsbestuur een bode in alle parochies van haar kwartier met de boodschap '*dat zij devolic Gode bidden zouden omme pays ende ghetidich wedre*', maar ook met het verbod dat iemand '*graen noch zuvel uten lande voeren ende zoude up groote correctie ende ooc omme te wetene de menichte ende provisie van den coorne*'.⁴⁵⁴ In december 1481 richtte het stadsbestuur daadwerkelijk een onderzoek in naar personen die '*secretelic*' koren verkocht hadden. Enkele boden reisden bovendien een maand lang rond in het graafschap Holland om kooplieden aan te moedigen hun graan naar Vlaanderen te verschepen.⁴⁵⁵ Maar aangezien ook het Hollandse bestuur een uitvoerverbod had afgekondigd, wierp deze maatregel weinig vruchten af.⁴⁵⁶ Het stadsbestuur schakelde nog een versnelling hoger in 1482. Toen betaalde ze elke koopman die graan naar de stad bracht een premie uit.⁴⁵⁷

Een tweede maatregel betrof de vastlegging van de graanprijs. Op verschillende tijdstippen legde het Brugse stadsbestuur, net als het Gentse⁴⁵⁸, een plafond vast voor de prijs van koren, waarbij ze uiteraard de economische realiteit geweld aandeed. Een dergelijke politiek stuitte echter op protest van boeren en graanhandelaars. Toen bijvoorbeeld de Brugse schepenbank in juni 1481 de tarweprijs vastlegde op 132 groten per hoet, ontstond er oproer van '*landlieden*' dat met enige moeite door burgemeester Maarten Lem onderdrukt werd.⁴⁵⁹ Dat ook het Sint-Juliaansgasthuis zijn tarwe aan een hogere prijs inkocht, toont aan dat deze

⁴⁴⁸ In 1437 kostte een hoet tarwe 144 groten voor het Sint-Juliaansgasthuis en 120 groten voor het Sint-Donaaskapittel en in 1438 respectievelijk 200 en 140 groten (een analyse van de graanprijzen op lange termijn bij Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 239-53).

⁴⁴⁹ Een Brugs geschoold metser verdiende in 1480 per dag werk 12 groten in de zomer en 10 groten in de winter, een gezelschap respectievelijk 6 en 5 groten, net als de voorgaande jaren (Sosson, *Les travaux publics*, 301).

⁴⁵⁰ Een tabel dienaangaande vindt men bij *ibidem*, 308-9.

⁴⁵¹ Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 242, 250, 252, 290 en 297.

⁴⁵² Sosson, *Corporation et paupérisme*, 561-3.

⁴⁵³ SAB: SR, 1476-77, 139v (1477). In april 1479 reisde de Brugse secretaris Jan Roegiers naar Middelburg in Zeeland om er de magistraat te overtuigen niet langer Vlaams koren in haar haven te aanvaarden, want dat had ze '*niet jeghenstaende den bevele van onsen gheduchten heere*' toch gedaan (SAB: SR, 1478-79, 72v; zie ook Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, 188-9 en 349).

⁴⁵⁴ SAB: SR, 1480-81, 82v en 83r.

⁴⁵⁵ SAB: SR, 1481-82, 64v-65r.

⁴⁵⁶ Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, 189.

⁴⁵⁷ De aanvoerder van 100 hoet tarwe ontving 5 lb. gr. en de helft voor 100 hoet rogge. 18.771 hoet tarwe en 910 hoet rogge kostten de stad op deze wijze 581 lb. 2 s. gr. (SAB: SR, 1481-82, 174v).

⁴⁵⁸ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 469-70.

⁴⁵⁹ De protesterende verkopers werden naar de gevangenis geleid (Despars, *Cronycke van de lande*, IV, 207).

Ook in november 1481 plafonneerde het stadsbestuur de graanprijzen, maar het opgelegde niveau is niet bekend (*ibidem*, 210).

bestuurlijke maatregel amper effect had op de graanmarkt. Dergelijke maatregelen konden buitenlandse handelaars bovendien niet smaken en het is maar de vraag of het Brugse bestuur, dat handelaars met internationale contacten bevatte, een politiek kon volhouden die inging tegen haar de belangen van haar handelspartners. Het lastig parket waarin de Brugse magistraat zich bevond, zou een rationele oplossing in de weg staan.

Uiteindelijk zouden de Brugse beleidsmakers zelfs terugvallen op een halfslachtige maatregel waarbij ze zowel de geit als de kool wou sparen. In augustus 1482, toen de Brugse handelselite na de vrijlating van Willem Moreel weer het bestuur van de stad uitmaakte, besliste de Brugse Grote Raad om de graanverkoop doorheen gans Vlaanderen te centraliseren en de verdeling ervan te laten gebeuren volgens de repartitieschaal van het Transport. Ook adviseerde dit lichaam de vrije doorvoer van vreemd graan, en de vrije circulatie door het volledige graafschap, maar niet daarbuiten, van het inlands graan. Om aantrekkelijk te blijven voor buitenlandse handelaars mocht de graanprijs echter niet te laag gesteld worden.⁴⁶⁰ Deze van bovenaf gestuurde aanpak zou toen echter onuitvoerbaar blijken omdat het enerzijds op de belangen van de Gentse graanstapel botste en anderzijds inging tegen de economische logica van de speculerende markt. Het Brugse stadsbestuur paste de maatregel uiteindelijk zelf niet toe en liet de markt over aan de graanhandelaar, zonder echter aan de ergste gevolgen van de hoge graanprijs te verhelpen.

De directe noden werden wel gelenigd. Een derde maatregel van het Brugse stadsbestuur betrof de verkoop van door de stad aangekocht graan aan lagere prijs. Jaarlijks kocht de stad een zekere hoeveelheid graan en verkocht ze deze voornamelijk aan '*scamele ende ghemeene lieden*'.⁴⁶¹ Jaarlijks, behalve in het schepenjaar 1479-1480, gaf het stadsbestuur een aanzienlijke som uit aan de koop van koren die ze met verlies verkocht om de inwoners te voeden.⁴⁶² Vanaf het schepenjaar 1480-1481, toen de voedselschaarste zijn kwaadste periode inging, sloeg de stad zelfs graan aan. Waar ze het haalde, is niet duidelijk maar voortaan '*laecte*' de stad graan dat ze aan '*backers ende den ghemeenen scamelen volcke*' verkocht.⁴⁶³ In 1482 zou het stadsbestuur zelfs een soort van eigen aanvoersysteem van graan op poten zetten, waarbij een aparte instantie het graan (voornamelijk te Sluis) kocht en verkocht.⁴⁶⁴ De opbrengst van deze graanverkoop tegen een vaste dumpingprijs (twaalf groten per hoet tarwe en zes groten per hoet rogge) werd toen rechtstreeks naar een oorlogskas versast.⁴⁶⁵

Het stadsbestuur bekommerde zich om de armen in de stad, maar allicht had deze bezorgdheid tevens de bedoeling om sociale onrust te voorkomen. Een dergelijke 'sociale' politiek, die misschien wel uitging van een soort van 'sociale bezorgdheid', maar tevens als doel had de rust in de stad te bewaren, voerden immers ook meerdere opstandige regimes te

⁴⁶⁰ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 470, die het verslag van de vergadering van de Grote Raad (SAB: CA, 14, 322r) gedeeltelijk uitgeeft.

⁴⁶¹ De stad kocht de tarwe omdat er '*zeere groote dierste was int coorne zodat tbeste galt .xxiii. s. gr. thoet ende der boven ende dat scamele ende ghemeene lieden qualike ende nauwe coorne consten ghecighen, het en hadde gheweist thuerliedder gheheeler destructie ende verdervenesse bij also dat het langhere gheduert zoude hebben ten ware dat God bij zijnder goedertiere ende ghenadeghe gracie daerin voorsien hadde van remedien*' (SAB: SR, 1481-82, 173r).

⁴⁶² In het schepenjaar 1476-77 kocht de stad 393 lb. 7 s. gr. tarwe die ze voor 70 lb. gr. verkocht (SAB: SR, 1476-77, 139r), in 1477-78 was dat 363 hoet rogge die ze verkocht voor 90 lb. 15 s. gr. (SR, 1477-78, 152v), in 1478-79 leed de stad met deze verkoop 302 lb. 7 s. gr. verlies (SR, 1478-79, 177v), in 1480-81 en 1481-82 was dat respectievelijk 104 lb. 10 s. gr. en 476 lb. 12 s. 1 d. gr. (SR, 1480-81, 183v en SR, 1481-82, 173v, 176v).

⁴⁶³ In het schepenjaar 1480-81 bracht deze verkoop 356 lb. 1 s. 9 d. gr. op (SAB: SR, 1480-81, 41r) en het jaar nadien 554 lb. 6 s. gr. (SR, 1481-82, 38v). Zie ook Tits-Dieuaide, *La formation des prix*, 344.

⁴⁶⁴ Een overzicht van de besproken jaren bij *ibidem*, 335-6.

⁴⁶⁵ De graanverkoop bracht in het schepenjaar 1482-83 1315 lb. 15 s. 9 d. gr. op die aan de oorlogstresorier van de stad werden doorgestort (SAB: SR, 1482-83, 42r). Daarbovenop leed de stad nog eens 417 lb. 6 s. gr. verlies aan de verkoop van koren aan een lagere prijs dan de inkoopprijs (172r).

Gent.⁴⁶⁶ De graanverkoop had in 1481-1482 een gelijkaardige ‘berustende’ werking op de Brugse bevolking, die op geen enkel moment openlijk protest uitte tegen de graanpolitiek van haar bestuur – het was althans niet van die omvang om de chroniqueurs te verontrusten. En zelfs al ontstond er onvrede over de graancrisis en haar politieke aanpak, dan lijkt deze zich vooral op de oorlogssituatie te richten. Daarover straks meer. Maar ook in dat geval waren de maatregelen om de graancrisis te bezweren een handige strategie van het stadsbestuur om een politiek programma door te drukken en niet zozeer een uiting van sociale bewogenheid. Meer nog. Zowel de subsidies om de graaninvoer te stimuleren als de door de stad gefinancierde graandistributie legden een zware druk op de Brugse stadskas, die voor de meerkost van deze beleidsdaden opdraaide. Deze vond haar voornaamste inkomstenbron in de Brugse assizen, zodat de Brugse verbruiker eigenlijk deze politiek mogelijk maakte.

Een vierde maatregel om de graanprijs te drukken had, meer nog dan de vorige, een politiek doel. Het stadsbestuur kondigde in oktober 1481 aan dat de graanassize die in de zomer van 1477, na een afschaffing van een half jaar, weer ingevoerd werd, opnieuw tot het verleden behoorde (tabel 5). Tevens verminderde ze de assize op Brugs bier met zes groten (van twintig naar veertien groten op een ton bier). Alweer overheerst de indruk dat eerder het paaïen van sociale onvrede werd nagestreefd.⁴⁶⁷ De graanassize kende immers van alle assizen de kleinste opbrengst (in het schepenjaar 1480-1481 was dat 7,40% van de totale inkomsten van de stadskas, zie grafiek 17) en aan de andere hoge tarieven van de verbruiksbelasting werd niet getornd. Een soort van psychologisch effect op de massa van belastingbetalers lijkt de voornaamste reden tot deze beleidsdaad. In het najaar van 1482 zou de stad overigens terugkeren naar de hogere tarieven (tabel 5).

Al mogen we een zekere ‘sociale bewogenheid’ van het stadsbestuur vermoeden in haar politiek om de graanprijs te drukken, toch was zij een handig bestuurlijk instrument. De ambachten die in het stadsbestuur zetelden hadden immers een rumoerige achterban die het bij een onrechtvaardig geachte politiek niet naliet luidkeels te protesteren – zoals ze al bij de verhoging van de verbruiksbelasting in oktober 1479 had gedaan.⁴⁶⁸ Het oproer werd toen snel onderdrukt, hetgeen kan aantonen dat de proteststem niet door de vertegenwoordigers van de ambachten werd gemaakt, of dat zij niet over de middelen beschikten om het beleid bij te sturen. De vertegenwoordigers van de ambachten in de Brugse schepenbanken behoorden zelf tot de gegoede middenklasse of zelfs tot de rijkere elite van de stad, wiens budget wel aangetast werd door de hoge graanprijzen, maar er waarschijnlijk nauwelijks door ontregeld werd. De Brugse beleidsmakers waren bovendien minder afhankelijk van de marktprijs van het graan omdat de meerderheid onder hen, zoals eerder opgesomd, grond binnen of buiten de stad bezat waarop ze graan kon verbouwen.⁴⁶⁹ De rijke grondbezitters konden eigen reserves aanboren om in hun levensonderhoud voorzien, en bovendien door de verkoop van overschotten zelf (letterlijk) een graantje meepikken van de hogere prijzen. Een ‘sociaal bewogen’ politiek kon het vertrouwen van de Brugse ambachten in haar leiders enkel bevorderen waardoor ze het Brugse roer stevig in handen hield.

Een opmerkelijke vermelding in de Gentse cartularia doet vermoeden dat Maximiliaan het uitvoerverbod voor graan in het voorjaar van 1482 wou opheffen. Eind februari 1482 verzochten de Gentse schepenen de raadsheren van de Raad van Vlaanderen om een

⁴⁶⁶ De intentie en het exemplarische karakter van de graanbedeling bleek toen belangrijker dan de eigenlijke omvang van de toeschietelijkheid (Haemers, *De Gentse opstand*, 251-2).

⁴⁶⁷ Zoals dat soms bij verlagingen van Gentse assizen het geval was (Boone, *Geld en macht*, 208).

⁴⁶⁸ *Dits die Excellente Cronike*, 210v.

⁴⁶⁹ Het buitensteeds grondbezit van rijke stedelingen bood een verzekering tegen graancrisissen, hetgeen het voorbeeld van Simon Borluut aantoonde (Thoen, *Landbouweconomie en bevolking*, 569-72 en Boone, *De discrete charmes*, 106).

hertogelijk mandament ongedaan te maken. Dat bepaalde dat vreemde kooplieden naar believen graan mochten verhandelen in het graafschap, en dus ook de toelating kregen het buiten het graafschap te verschepen.⁴⁷⁰ Als Maximiliaan, of gelijk wie onder zijn naam, daadwerkelijk een dergelijk mandament gepubliceerd heeft, dan is de Gentse consternatie best te begrijpen. De hertogelijke bepaling omzeilde immers het Gentse privilege van de graanstapel, hetgeen de hevige reactie van de Gentenaars verklaart. De Gentse schepenen probeerden door middel van een stedelijk voorgebod de schade te beperken, en het is denkbaar dat het Brugse stadsbestuur een gelijkaardige maatregel zou treffen. Maar dat gebeurde niet omdat de samenstelling van dat stadsbestuur in het voorjaar van 1482 Maximiliaan erg gezind was (daarover zo dadelijk meer). Indien Maximiliaan een dergelijk mandament heeft gepubliceerd, dan strookte deze politiek niet met het beleid dat het Brugse stadsbestuur tot dan toe gevoerd had. Dat bestuur bestond uit vertegenwoordigers van de ambachten en de partij rond Willem Moreel, dat, zoals gezien, door Maximiliaan in het voorjaar van 1482 van haar politieke macht ontnomen was. Het is dus best mogelijk dat de Brugse tegenstanders van Maximiliaan in het hertogelijke mandament een argumentatie vonden om hun politieke oppositie te wettigen. De minder gegoede bevolkingslagen die het eerste slachtoffer van de voedselcrisis waren, vonden in de uitgesloten partij rond Willem Moreel een welkome bondgenoot om dergelijke hertogelijke mandamenten te bestrijden. De partij zou van deze kans profiteren om aanhang te winnen onder de Brugse bevolking. Ook al was haar politiek van ‘sociale bewogenheid’ door allerhande behoudsgezinde motieven geïnspireerd, ze bleef voor de meerderheid van de Brugse verbruikers te verkiezen boven die van de vorst.

1.7 Brugse spanningen tot aan de dood van Maria van Bourgondië

Door een handige aanpak van de graancrisis voorkwam het Brugse regime van handelaars en vertegenwoordigers van de ambachten een contestatie van haar gezag. Het onbehagen over de hoge graanprijzen entte zich in de loop van 1481 op de onvrede over de gebrekkige landsverdediging. Misschien hebben bepaalde politieke kringen in de stad munt trachten te slaan uit de onvrede die er omwille van de hoge graanprijzen heerste. Politici die de neergaande trend in de Brugse economie aan de oorlog weten, vonden in de graancrisis waarschijnlijk een extra argument om te pleiten voor een doelmatige aanpak van de oorlog. De tijdgenoot vermoedde wel dat de voedselschaarste eind 1481 grotendeels klimatologische oorzaken had, maar eveneens dat de graanaanvoer naar de stad te gebrekkig was om aan deze schaarste te verhelpen. Om graanhandelaars aan te moedigen Brugge aan te doen, had het stadsbestuur reeds bodes naar Holland gestuurd, maar een efficiënte kustverdediging diende de handelaars te verzekeren van een veilige doortocht naar de stad. Het Brugse stadsbestuur kon weinig ondernemen tegen het uitvoerverbod van de stad Danzig – we vonden althans geen sporen van pogingen daartoe – maar een betere aanpak van de oorlog tegen Frankrijk behoorde wel tot de mogelijkheden. Het Brugse stadsbestuur zou in de komende maanden een

⁴⁷⁰ ‘Int jaer xiii^e ende lxxxi omtrent den vastenavond [26 februari 1482] was bij eenighe quaetwillende deser stede gheimpetreert van der hertoghe een mandement dat in eenighe plaetsen ghepublijert was ende men hier ende eldere binnen der casselrie publijeren wilde, inhoudende dat elc, van wat lande hij ware, coopmanscepe doen zoude moghen van den grane binnen Vlaendren ghewassen, ende dat voeren daert elken gheliefde. Twelke commende ter kennesse van scepenen van der kuere, ghinghen terstond bij der heeren van den Rade int casteel van Ghend, segghende dat zij zo vele doen zouden bij den hertoghe dat men van den publicacie cesserer zoude, als zeere bejeghenende den privilegien van deser stede. Volghende welken scepenen wederghekeert zijnde, leyden voorgheboden ter contrarijen binnen Ghend ende den Ghendschen, bevelende dat niemant cooren, broot of meel daer uut voeren zoude, up den ban van vijftich jaren’ (SAG: 93, 3, 78r). Dit Gentse voorgebod werd daadwerkelijk uitgevaardigd (SAG: 400, 27, 383r). Zie ook Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 212.

vermindering van het krijgsgeweld aan de zuidelijke landsgrens nastreven, onder andere om de graanprijzen te drukken, en ze hoopte waarschijnlijk op die manier het kader te scheppen voor een algemene economische heropleving.

Na de slag bij Enguinegatte in 1479 had het Brugse stadsbestuur aan de toezegging van oorlogskredieten aan de vorst steeds de voorwaarde gekoppeld dat de besteding ervan de veiligheid van de handelsroutes ten goede diende te komen, of ten minste de schade aan de handel diende te beperken. Toen de vorst en diens legerleiding daartoe niet in staat bleken, organiseerde het Brugse stadsbestuur zelf de kust- en, in beperkte mate, de landsverdediging door aanvankelijk enkel nog beden te innen die hiervoor rechtstreeks aangewend werden, en nadien zelf militaire initiatieven te nemen. De Brugse elite verloor daarbij de steun van de Gentse bewindvoerders die in januari 1481 de besteding van de aan de vorst toegewezen financiën wilden richten. Daarenboven wenste de Gentse elite zelf de landsverdediging op poten te zetten. Brugge had de banden met Gent echter nooit opgeblazen en in mei 1481 zochten beide steden opnieuw toenadering. Zowel de graancrisis als de oorlog troffen het hele graafschap, een gezamenlijke aanpak op territoriaal niveau was volgens de Drie Leden noodzakelijk om beide crisissen te bezweren. Op twee vergaderingen van de Drie Leden te Gent eind mei en begin juni 1481 besloten de aanwezigen zowel ‘*bij ghemeen en acoorde te belettene den dierste van den coorne*’, als ‘*eene ghemeene conclusie te nemene ter beschermene van den lande*’.⁴⁷¹ De bewindvoerders uit beide steden besloten dat een kordate en gemeenschappelijke actie nodig was om economische en militaire maatregelen te nemen. De regering werd niet bij deze vergaderingen betrokken, waarmee de Drie Leden duidelijk maakten dat het vorstelijke beleid gefaald had, en dat ze zelf het gemeenschappelijke bestuur, althans inzake deze materie, in handen namen.

Een korte zoektocht naar wie de bezielers van deze politiek waren, is hier op zijn plaats. In een volgend hoofdstuk wordt de sociale achtergrond van het Gentse protest belicht, te Brugge is duidelijk dat de coalitie van handelaars en ambachtslieden het zeil naar zich toe trok. Zij maakten reeds sinds april 1477 deel uit van het bestuur, maar in de daaropvolgende jaren hadden oud-schepenen uit de regering van Karel de Stoute opnieuw in de magistratuur plaatsgenomen. Dit gebeurde ongetwijfeld met de steun van de leidende partij in de magistratuur, de partij rond Willem Moreel, die op deze manier zijn greep op het stedelijke beleid en op de stadsfinanciën zag toenemen. Dat betekende niet dat spanningen tussen voormalige politici en de nieuwe bewindsgroep achterwege bleven. De ruzie tussen Willem Moreel en de gebroeders Houtmaert toont aan dat de gemoederen tussen leden van de Brugse handelselite soms hoog konden oplopen.⁴⁷² Een optreden van ‘vrienden en magen’ bezwoor (voorlopig) de vete, maar het is best mogelijk dat dergelijke onenigheden tot politieke tegenstellingen hebben geleid.⁴⁷³ Dikwijls ontbreekt echter ‘interne’ informatie om dergelijke

⁴⁷¹ Zie respectievelijk Blockmans, *Handelingen van de leden*, 174 en 177.

⁴⁷² Op 20 augustus 1478 verzoende Willem Moreel zich voor de schepenbank met Willem Houtmarct (stedelijk ontvanger van september 1479 tot augustus 1482) na een woordenwisseling. Waarschijnlijk heeft deze in het kader van de hevige discussie in de vergadering van de Grote Raad omtrent de verhoging van de stedelijke assizen plaatsgevonden (zie vroeger). ‘*Willem Moreel an deen zide ende Willem Oudmaert an dandere zide submitterende hemlieden in tzezzghen ende ordonneren van der wet van al zulke veel rudere worden als zij jehghens malicanderen ghehad hadden, belovende toudene tghuent dat bij scepenen ghezeit zoude worden. Achtervolghenden was gheordonnert dat Willem Odmairt zegghen zoude tot Willem Moreel dat de worden die hij jehghens hem ghezeit heeft uut hitte van bloede [gezegd waren] ende bidden dat hij hem niet belghen en wille (twelke hij dede) ende insghelics de voorseide Moreel Willem Odmairt (twelke hij ooc dede), ende hiermede goede vrienden*’. De broer van laatstgenoemde, Reynier Houtmaert, had Willem Moreel, nochtans een voormalige handelspartner, bovendien een ‘*hoerezuene*’ genoemd. De Brugse schepenbank strafte hem met een pelgrimstocht naar Rome (SAB: MC, 1478, 19r).

⁴⁷³ Dergelijke vetes namen in de vijftiende-eeuwse stad hoe dan ook niet meer de omvang aan die vendetta’s er in voorafgaande eeuwen hadden (Blockmans, *Vete, partijstrijd en staatsmacht*, 32).

spanningen in de stad te onderzoeken, maar opvallend is dat de vete tussen Willem Moreel en de gebroeders Houtmaert in de komende opstand een politieke dimensie zou krijgen.

Dat gebeurde pas als de ruzie zich entte op politieke tegenstellingen in de stad. Geraard de Groote bijvoorbeeld maakte deel uit van het bewind dat de stad vóór de opstand van 1477 bestuurde.⁴⁷⁴ In september 1477 en in 1479 werd hij respectievelijk schepen en raadslid, maar na laatstgenoemd mandaat kwam hij in aanvaring met het stadsbestuur over een lening die hij, in naam van Filips de Goede, bij buitenlandse handelaars was aangegaan. Het geld was de stadskas ten goede gekomen, maar deze weigerde in 1480 om ongekende redenen Geraard de Groote te vergoeden, ook al had de Grote Raad daartoe de opdracht gegeven.⁴⁷⁵ Ook Jan Dhondt botste om gelijkaardige redenen met het Brugse stadsbestuur, maar hij ontving wel geld.⁴⁷⁶ Het bewind dat sinds 1477 de Brugse politiek beheerste, achtte beide voormalige stedelijke ontvangers waarschijnlijk verantwoordelijk voor het financiële beleid dat de Bourgondische hertogen de voorbije decennia met betrekking tot de stad gevoerd hadden. Een persoonlijke rancune van Geraard de Groote of Jan Dhondt met leden van de partij rond Willem Moreel of met vertegenwoordigers van de ambachten speelde al dan niet een rol in beide ruzies, maar de tegenstelling zou in beide gevallen een politieke scheidslijn tussen de bewindsgroep en de persoon in kwestie trekken. Zowel Geraard de Groote als Jan Dhondt zouden immers partij kiezen voor het vorstelijke netwerk toen dit eind 1481 de partij rond Willem Moreel uit de Brugse schepenbank verdreef.

Al dan niet gevoed door persoonlijke rancune, maar zeker gebaseerd op een zo dadelijk verklaarde politieke tegenstelling, tekenden zich in 1480-1481 verschillende kampen af in de Brugse elite. Aan de ene kant vormde zich een coalitie van vertegenwoordigers van de ambachten enerzijds en machtige handelaars, voornamelijk afkomstig uit of verwant aan de partij rond Willem Moreel, anderzijds. Aan de andere kant van het politieke toneel klitten voormalige bewindvoerders die tijdens de regering van Karel de Stoute in functie waren (en waarvan het merendeel gevisieerd werd tijdens de opstand van het voorjaar van 1477) samen met een door de vorst gesteunde partij van edellieden uit het Brugse Vrije. De specifieke omstandigheden polariseerden de tegenstelling tussen beide kampen, wat uiteindelijk tot een breuk in de Brugse politiek zou leiden.

Waarom ontstond er een breuklijn in de Brugse politiek? Zoals gezien had Maximiliaan bij de uitbouw van zijn invloed te Brugge steeds op twee paarden gegokt. De obstructie die Gent na de slag bij Enguinegatte op de statenvergadering had gevoerd, noopte Maximiliaan de Brugse geldstroom beter te controleren. Hij steunde de partij rond Willem Moreel, maar tevens bevoordeelde hij stevast de adellijke partij uit het Brugse Vrije die de Bourgondische hertogen in de voorbije decennia te Brugge opgebouwd hadden. Daarmee hoopte hij ook de grote macht van Lodewijk van Gruuthuze in de stad en in de hofraad te fnuiken. In 1479 trok de keizerszoon grofweg Antoon van der Vichte voor als schout en Roeland van Halewyn benoemde hij tot baljuw van Brugge. Het is niet bekend hoe hij de zaak beklonk, maar in september 1480 slaagde Maximiliaan er zelfs in de voormalige waterbaljuw van Sluis, Joost van Varsenare, als burgemeester van de 'commune' te benoemen. Dit was een gecontesteerd figuur want de Drie Leden hadden immers, met succes, gezamenlijk op het moment van de benoeming van Joost van Varsenare als burgemeester tegen diens (verpachte) herbenoeming als waterbaljuw geprotesteerd. Het Vlaams privilege van 1477 verbood immers

⁴⁷⁴ Hij zetelde negen maal in een Brugse schepenbank vóór 1477. In 1461-62 was hij stedelijk ontvanger (zie zijn biografische fiche in bijlage).

⁴⁷⁵ SAB: SR, 1480-81, 165v-166r.

⁴⁷⁶ Jan Dhondt diende immers nog geld te ontvangen dat de stad deze tesorier van de schepenbank van 1475-76 verschuldigd was. Hij had daarvoor de stad Brugge voor de Grote Raad gedaagd, maar in 1478 gaf de stad toe. Hij werd in verschillende porties terugbetaald, namelijk 938 lb. 3 s. 2 d. gr. in het schepenjaar 1477-78 (SAB: SR, 1477-78, 164r) en nog eens 50 lb. 3 s. 2 d. gr. het jaar erna (SAB: SR, 1478-79, 51r).

de verpachting van overheidsfuncties en daarenboven ontzegde het eerste Brugs privilege een vorstelijk functionaris publiek mandaat in Brugge. Willem Moreel had dit verbod eveneens overtreden toen hij in april 1479 als Brugs Burgemeester Maximiliaans superintendant werd, maar hij had na de beëindiging van zijn Brugs mandaat geen politieke functie meer in de stad uitgeoefend. Zijn collega superintendant, Maarten Lem, had, toen hij in dezelfde magistraat als Joost van Varsenare, die van 1480, burgemeester werd, noodgedwongen het vorstelijk mandaat naast zich neergelegd. Willem Moreel en Maarten Lem hadden dus een zekere intentie om de privileges van 1477 na te volgen – Willem Moreel was zelfs gedeeltelijk verantwoordelijk voor de opstelling ervan – een bewogenheid die we Joost van Varsenare niet kunnen toeschrijven. Pas na hevig protest van de Drie Leden gaf hij zijn functie van waterbaljuw op.⁴⁷⁷ Dit voorval is exemplarisch voor het gebrek aan respect van de vorst en de door hem gesteunde partij van edelen uit het Brugse Vrije voor de privileges van 1477. Tevens voorspelde het incident dat, indien de hogere overheidsmacht de Brugse privileges in vraag zou stellen, de adellijke partij uit het Brugse Vrije die laatste zou bijstaan.

De belangen van de adellijke partij uit het Brugse Vrije botsten immers radicaal met die van de andere strekkingen in het stadsbestuur. Bovenstaand voorval bewijst dit nogmaals. Joost van Varsenare had de intentie zijn functie als waterbaljuw te behouden omdat een lening aan Maximiliaan hem met zware schulden had opgezaald. Hij mocht de lening op de inkomsten van de waterbaljuw verhalen, maar de Leden maakten dit door middel van de eis van zijn afzetting in 1480 onmogelijk.⁴⁷⁸ De privileges van 1477 verboden verpachting van overheidsfuncties omdat de geldzucht van de pachters in het verleden meermaals een rechtvaardige uitoefening van het ambt in de weg had gestaan. Met de goedkeuring van Maximiliaan was de opbrengst van het ambt van waterbaljuw juist de voornaamste reden om Joost van Varsenare als waterbaljuw te behouden. In dit voorval botsten de belangen van de partij rond Willem Moreel en de adellijke partij uit het Brugse Vrije hevig.

De achtergrond van beide partijen biedt hiervoor een verklaring. De maatschappelijke positie van de adel uit het Brugse Vrije hing volledig af van de *goodwill* en de gunsten van de vorst. De adellijke partij zou in de komende maanden steeds de politiek van haar broodheer trachten uit te voeren. De vorst zelf verbleef tijdens de onderhandelingen van de Drie Leden in het graafschap Holland waar hij een nieuwe oorlog voorbereidde. Zijn administratie werd in deze maanden aangemaand om, nogmaals, op zoek te gaan naar nieuwe middelen voor dit offensief.⁴⁷⁹ De maatschappelijke positie van de ambachten en de Brugse handelaars daarentegen werd voortdurend ondergraven door de economische onzekerheid die het beleid van de vorst met zich meebracht. De voedselcrisis bedreigde het bestaan van de ambachtsman die in 1481 amper in zijn levensonderhoud kon voorzien. De gegoede leiders van de ambachten en de Brugse handelaars werden wel gespaard door de hoge voedselprijzen, maar de oorlog hypothekeerde hun handelsverkeer. Al dan niet door middel van een duur militair offensief, maar zeker in overleg met de Gentse elite, hoopte de Brugse handelselite in mei 1481 een snel einde van de oorlog te bekomen om de graantoevoer en de economische situatie te verbeteren. De vertegenwoordigers van de ambachten en de handelaars zouden de privileges van 1477 die door hen waren opgesteld en bijgevolg op hun maat gesneden waren, en de na de opstand van 1477 verworven machtspositie niet opgeven ten voordele van een partij die niet de garantie bood deze privileges te beschermen.

⁴⁷⁷ De besproken maatregelen uit de privileges en het protest tegen de overtreding ervan kwam reeds vroeger aan bod. De Drie Leden konden uiteindelijk de benoeming van Joost van Varsenare als waterbaljuw tegenhouden (ADN: B 2122, 68523).

⁴⁷⁸ Haemers, *Middelburg na Pieter Bladelin*, 224-5. Op 26 februari 1482 kwam Joost van Varsenare uiteindelijk met de toenmalige waterbaljuw, hertogelijk secretaris Guillaume Hautain, een terugbetaling van deze lening overeen (ADN: B 17742, 'Hautain').

⁴⁷⁹ In het eerste hoofdstuk doorgrondden we reeds uitvoerig de zoektocht van Maximiliaan naar geld voor deze oorlog in de zomer en het najaar van 1481.

Één van de financiële ambtenaren van Maximiliaan, Willem Moreel, raakte in de loop van 1481 in nauwe schoentjes. In Vlaanderen traden immers enkele leden uit de partij rond Willem Moreel op als onderhandelaar tijdens de statenvergaderingen te Gent van mei, juni en juli 1481. Met name Jan van Riebeke, Jan de Keyt en Jan van Nieuwenhove fs. Klaas pleitten er voor een efficiënte en gezamenlijke aanpak van de oorlog en de graancrisis.⁴⁸⁰ Ze werden bijgestaan door jurist Godevaard Hebbelin, een vertrouwd gezicht in de Vlaamse politiek. Als stedelijk pensionaris die eerst in Gentse en nadien in Brugse loondienst werkte, symboliseerde hij de nauwe samenwerking tussen beide steden in deze statenvergaderingen.⁴⁸¹ Maar de intensieve onderhandelingen leverden aanvankelijk weinig op. Aangezien verslagen van de vergadering niet bewaard bleven, is het gissen naar de oorzaken voor de haperingen van het overleg. Was er onenigheid tussen beide steden, of tussen leden van het bestuur in Brugge of te Gent? Of luwde het krijgsgeweld nadat Maximiliaan met de door ziekte erg verzwakte Franse koning op 27 april een nieuw bestand had gesloten?⁴⁸² Een bestand dat hij misschien om tactische redenen had aangegaan – het kon immers de wind uit de zeilen van zijn politieke tegenstanders op de Vlaamse Statenvergadering nemen. Dergelijke bestanden hadden in het verleden echter weinig soelaas gebracht en de Leden lieten zich amper van de wijs brengen. In juli 1481 besloten de Drie Leden uiteindelijk een kleine troepenlichting te monstere en deze de zuidelijke landsgrens te laten verdedigen.⁴⁸³ In augustus haalde Gent een vertegenwoordiger van de Franse koning naar de stad, waarschijnlijk met de bedoeling om vredesonderhandelingen aan te knopen, maar tot tastbare resultaten kwam het voorlopig niet.⁴⁸⁴ Gent trok met deze gewaagde zet het initiatief van de oorlog bijna volledig naar zich toe, hetgeen de andere Leden, met vorstelijke represailles in het achterhoofd, misschien deed terugdeinzen. Hoe dan ook, op de vergadering beslisten de Leden gezamenlijk een oorlogsschip uit te rusten om de kustverdediging te organiseren. Maar erna stokte alweer hun gezamenlijke initiatief. Gent zag Brugge afhaken en beleegde uiteindelijk in november een nieuwe vergadering voor haar kwartier waarin secretaris Willem Rijn de graanduurte aan de oorlog koppelde.⁴⁸⁵ Het was het begin van nieuw Gents verzet tegen de vorstelijke politiek dat uiteindelijk, mede door de bescherming van de moordenaar van Jan van Dadizeele door Maximiliaan, tot de eerder besproken openlijke patstelling tussen de stad en haar vorst zou leiden. Op deze vergadering was echter geen Brugse vertegenwoordiging meer aanwezig.

De oorzaak voor hun afhaken lag in de Brugse politiek. Op een raadselachtige manier verdween immers bij de schepenverkiezing van 2 september 1481 de partij rond Willem Moreel uit de Brugse schepenbanken. Bronnen voor de reconstructie van deze duistere passage uit de Brugse geschiedenis ontbreken volkomen. Misschien drong Maximiliaan en zijn lokale vertegenwoordiging de keuze direct aan de kiescommissarissen op, ofwel nam de adellijke partij uit het Brugse Vrije in samenwerking met een aantal bewindvoerders die Brugge onder Karel de Stoute bestuurden zelf het initiatief. De Habsburgse vorst was er ten

⁴⁸⁰ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 174, 179 en 180. Vermoedelijk traden deze personen ook als onderhandelaar op tijdens de statenvergadering te Brugge, maar bronnen om dit na te gaan, zijn er niet.

⁴⁸¹ De in 1434 geboren Godevaard Hebbelin was licentiaat in de rechten en stadspensionaris te Gent van augustus 1475 tot augustus 1478 (Karagiannis, *De functionarissen in de Raad*, 88; RAG: RV, 34315, 141r en SAG: 400, 28, 432r). Vanaf september 1478 tot aan zijn benoeming door de Drie Leden als raadsheer in de Raad van Vlaanderen op 17 mei 1482 was hij pensionaris van de stad Brugge (SAB: SR, 1478-79, 58r en SR, 1480-81, 90v-91r).

⁴⁸² Op 27 april 1481 sloten beide vorsten een bestand dat op 1 september zou aflopen (BNF: MC, 359, 249).

Lodewijk XI kende door een hersenaandoening in maart 1481 ernstige gezondheidsproblemen en op het einde van het jaar leek zijn dood nabij – hij stierf uiteindelijk op 30 augustus 1483 (Favier, *Louis XI*, 887-9).

⁴⁸³ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 180.

⁴⁸⁴ *Ibidem*, 185.

⁴⁸⁵ *Ibidem*, 189 (deze problematiek komt in hoofdstuk over Gent ter sprake).

gevolge van de ‘zaak Jacob Wymeersch’ in augustus 1481 alweer niet in geslaagd de Gentse schepenverkiezingen naar zijn hand te zetten, en het is mogelijk dat dit zijn aandacht voor de Brugse verkiezingen een paar weken later heeft verhoogd. De groeiende oppositie tegen zijn aanpak van de oorlog in beide steden diende immers genekt te worden wilde hij een nieuw offensief tegen het balorige Utrecht op getouw zetten. Misschien hoopten Maximiliaan en zijn financiële ambtenaren door de Brugse schepenverkiezingen ‘voordelig’ te laten verlopen een optie op een volgende bedde te nemen.

In september 1481 verdreven de hertogelijke gunstelingen de partij rond Willem Moreel (Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Maarten Lem, Jan van Riebeke, Jan en Cornelis de Boot) uit de Brugse schepenbanken. Hun plaats ruilden ze met drie edelen uit het Brugse Vrije en verschillende oud-politici die vóór 1477 het beleid van de stad kleurden.⁴⁸⁶ Onder hen waren de voornaamste Jacob de Vos, diens schoonzoon Donaas de Moor, Jacob de Witte, diens schoonzoon Jacob Dheere fs. Antonis en de enkele jaren tevoren door het stadsbestuur zwaar aangepakte Geraard de Groote en Jan Dhondt.⁴⁸⁷ De persoonlijke rivaal van Willem Moreel, Willem Houtmaert, werd de eerste ontvanger.⁴⁸⁸ Een aantal van deze personen had reeds in de periode 1477-1481 in het stadsbestuur gezeteld, maar de hoge concentratie van bewindvoerders uit de tijd van Karel de Stoute in de schepenbank van september 1481 is toch opmerkelijk. Onder de edelen van het Brugse Vrije tellen we alweer Joost van Varsenare (die hoofdmans van het O.L.V.-zestendeel werd), de burgemeester van de ‘commune’ Karel van Halewyn, heer van Uutkerke, en de burgemeester van de schepenen Jacob van Gistel, heer van Dudzele. Alledrie waren als raadsheer en kamerling opgenomen in de nieuwe hofordonnantie die Maximiliaan in het voorjaar had opgesteld.⁴⁸⁹ Bovendien was Jacob van Gistel sinds mei 1480 soeverein-baljuw van Vlaanderen!⁴⁹⁰ Jacob van Gistel overtrad met zijn aanstelling tot Brugs burgemeester dus het eerste Brugs privilege van 1477. De familie van Halewyn vergrootte zijn greep op de Brugse politiek. Halfbroers Karel en Roeland van Halewyn waren voortaan respectievelijk burgemeester en baljuw van Brugge. Een klein verwant netwerkje van door de vorst ‘verwende’ edelen en een delegatie van rijke schepenen die ook onder Karel de Stoute Brugge bestuurden, verdreef de partij rond Willem Moreel uit de Brugse schepenbanken. Maximiliaan kon voortaan op een trouwer stadsbestuur rekenen dat niet langer een afwijkende politiek kon voeren. Het Gentse verzet op de Vlaamse statenvergadering stond opnieuw alleen.

Tegen deze achtergrond wordt de opsluiting van Willem Moreel en Jan van Riebeke op 11 december 1481 heel wat begrijpelijker. De partij rond Willem Moreel was in september uit de Brugse schepenbanken geweerd waardoor de positie van Willem Moreel aan het hof erg netelig werd. Misschien heeft die andere Brugse financiële specialist aan het hof, Pieter Lanchals, een hand in deze zaak. Is hij bij het uitstippelen van het vorstelijke beleid in aanvaring met Willem Moreel gekomen? Maximiliaan verloor alvast zijn vertrouwen in Pieter Lanchals niet. Misschien heeft Willem Moreel zich verzet tegen de greep naar de macht van de bonte verzameling door Maximiliaan begunstigde Bruggelingen. Ofwel vreesden de vorst en zijn vertrouwelingen, ondanks de uitschakeling van de partij rond Willem Moreel uit de Brugse politiek toch nog oppositie tegen een nieuwe bedde die de vorst op de statenvergadering van eind december 1481 zou aanvragen.⁴⁹¹ Maximiliaan gaf vermoedelijk met dat doel in het vooruitzicht baljuw Roeland van Halewyn in de nacht van tien op elf

⁴⁸⁶ SAB: RW, 1468-1501, 116r-v.

⁴⁸⁷ Hun specifieke politieke carrière kwam reeds terloops aan bod, voor aanvullende gegevens verwijzen we naar de biografische data in bijlage.

⁴⁸⁸ SAB: SR, 1481-82, 1r.

⁴⁸⁹ Zie hiervoor: Joost van Varsenare (SAB: PO, 1180), Karel van Halewyn (RAB: BVR, 217, 182r) en Jacob van Gistel (Cools, *Mannen met macht*, 213)

⁴⁹⁰ Ter vervanging van Josse de Lalaing (Proost, *Recherches historiques*, 296).

⁴⁹¹ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 189.

december de opdracht Willem Moreel en Jan van Riebeke op te sluiten. Met de gevangenneming van de belangrijkste pionnen van de partij rond Willem Moreel maakte Maximiliaan en zijn adellijke vertrouwelingen een einde aan de macht van deze partij in de Brugse politiek. De confrontatie tussen de verschillende partijen in de Brugse politiek bereikte hiermee zijn hoogtepunt.

De partij rond Willem Moreel was in september 1481 uit de Brugse schepenbank geweerd. Maar in de schepenbank nam ook een delegatie van de ambachten plaats. Het Brugse privilege van 30 maart 1477 verleende hen immers de meerderheid van de schepenzetels. De coalitiepartner van de partij rond Willem Moreel kreeg dus plots een andere bestuurspartner voorgeschoteld. Het merendeel van de schepenen van de ambachten was groot geworden met de opstand van 1477 en had sindsdien al eens de schepenbank opgevuld.⁴⁹² Kozen de vertegenwoordigers van de ambachten in het conflict dat de Brugse politiek verdeelde, partij voor de partij rond Willem Moreel? De leiders van de ambachten hadden steeds een coalitiegenoot gevonden in deze partij. Het beleid dat een aantal nieuwe machthebbers tijdens de regering van Karel de Stoute gevoerd had, boezemde de ambachten waarschijnlijk weinig vertrouwen in de toekomst in. Misschien schipperden de vertegenwoordigers van de ambachten tussen beide strekkingen, of wachtten ze de gebeurtenissen af.

De vertegenwoordigers van de ambachten hebben de goedkeuring van de hertogelijke bedde in februari 1482 door de steden Brugge, Ieper en hun kasselrijen in ieder geval niet kunnen verhinderen.⁴⁹³ Maximiliaan vroeg drie bedden aan, 128.000 ridders ter bestrijding van de Franse inval, 48.000 lb. par voor zijn persoonlijke hofhouding en 40.000 lb. par. voor de hofhouding van de hertogin en haar kinderen. De Brugse Grote Raad stemde op 16 januari 1482 met het hertogelijke verzoek in, maar de negen leden lieten hun bekende politieke eisen niet vallen. Ze eisten dat de bedde van 128.000 ridders enkel aan de landsverdediging zou worden besteed en dat de bedden volgens het transport zouden verdeeld worden.⁴⁹⁴ Met die laatste eis alludeerden de ambachten op de weigering van Gent en haar kwartier om in deze bedde te participeren. Door de Gentse weigering was Maximiliaan er echter niet in geslaagd de drie bedden te laten aanvaarden. Maar de Brugse en Ieperse vertegenwoordiging verleenden toch haar akkoord voor een bedde van 24.000 lb. par. voor het levensonderhoud van het vorstenpaar, en een bedde voor de landsverdediging. Het is echter onduidelijk hoeveel deze bedde droeg.⁴⁹⁵ Brugge en Ieper kregen van de vorst de belofte dat hun kosten aan troepen in mindering van deze bedde mochten gebracht worden.⁴⁹⁶

De aartshertog beloofde in een soort van 'contract' aan Brugge en Ieper dat de bedde niet 'leidsschewijse' werd goedgekeurd.⁴⁹⁷ De tekst laat weten dat de bedde opgeschort zou worden indien de oorlog nog tijdens de uitbetalingstermijn beëindigd werd. Bovendien hadden Brugge en Ieper geëist dat het geld enkel diende voor de verdediging van de grenzen van het graafschap, waarbij rondtrekkende troepen de lokale bevolking met rust dienden te

⁴⁹² Namelijk Jacob van Schooren, Lieven van Viven, Adriaan de Muer, Hubrecht de Jaghere, Jan Tsoenin, Jan Dhamere, Jacob de Conync, Frans Ridsaert, enzovoort. De meeste onder hen zouden ook in de latere opstandsjaren nog schepenfuncties vervullen (zie hun fiche in bijlage).

⁴⁹³ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 202-3.

⁴⁹⁴ De negen leden keurden de bedde goed 'omme die gheemployeirt te werdene ter deffensie ende bewaernesse van den lande daertoe dat die tanderen tijden gheconsenteirt hadde gheweist, ende niet anders' (SAB: CA, 14, 315v).

⁴⁹⁵ In april 1482 zou het graafschap uiteindelijk 50.000 lb. par. als onderdeel van deze bedde toestaan, maar dit was pas na de dood van Maria, die de politieke verhoudingen in het graafschap volledig omgooide (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 616-7). Vóór haar dood vonden geen betalingen van deze bedde plaats, dat gebeurde pas in mei 1482 (SAB: SR, 1481-82, 145v).

⁴⁹⁶ Diegerick, *Inventaire analytique*, IV, 54-5.

⁴⁹⁷ Een kopie van dit 'contract' van 23 februari 1482 bleef bewaard (RAG: V3, 243, 34).

laten.⁴⁹⁸ Met dit contract hadden Maximiliaan en zijn administratie waarschijnlijk de bedoeling Gent en haar kwartier toch over de streep te trekken, maar de stad en haar kwartier hielden voet bij stuk. En vermoedelijk had de Brugse magistraat met dit contract ingestemd, of er zelfs het initiatief toe genomen, om de Brugse ambachten van de *goodwill* van de hertog te overtuigen, en een opstand tegen het nieuwe regime in de stad te voorkomen.

Eveneens om de ambachten voor zich te winnen, verhoogde het Brugse stadsbestuur de verbruiksbelasting niet. De enige optie om snel contant geld te verzamelen, zonder te lenen, bleef een verkoop van losrenten ten belope van 300 lb. gr. op de stad (aan penning 15), waarmee Maximiliaan op 26 februari 1482 toestemde.⁴⁹⁹ Ditmaal beloofde Maximiliaan geen onderpand noch de terugbetaling van de jaarlijkse intrest zoals hij wel bij de voorgaande Brugse rentenemissie had gedaan.⁵⁰⁰ In tegenstelling tot het vorige stadsbestuur dat wel compensaties of zekerheden bij een emissie had geëist, wentelde de nieuwe bestuursgroep de risico's en de terugbetaling van de nieuwe rente volledig op de stadskas af. Het Brugse regime keerde met deze regeling terug naar het financiële beleid dat ze onder Karel de Stoute voerde – niet verwonderlijk als men in ogeschouw neemt dat verschillende schepenen ook tijdens de regering van Karel de Stoute een publiek mandaat in Brugge uitoefenden. Dat de opbrengst van de verkochte rente uiteindelijk niet aan de vorst werd doorgestort, maar door de stadskas werd aangewend, heeft waarschijnlijk met de veranderde politieke context na de dood van Maria van Bourgondië te maken.⁵⁰¹ De verkoop bracht 4500 lb. gr. op, dat is bijna een kwart van de stedelijke inkomsten in het schepenjaar 1481-1482.⁵⁰²

De verschillende visie op de aanpak van de oorlog van de partij rond Willem Moreel en van de vorst leidde uiteindelijk tot een breuk in de Brugse politiek. De gunstelingen van Maximiliaan hadden in september 1481 de macht naar zich toegetrokken, de politieke rol van de partij rond Willem Moreel was uitgespeeld. Het reeds uitvoerig besproken proces voor de Grote Raad in februari 1482 over het beleid dat de partij rond Willem Moreel sinds 1477 te Brugge voerde, verscherpte nog de tegenstellingen. Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Jan van Riebeke, Willem Moreel, Maarten Lem, Jan de Keyt en Jan de Boot haalden hun verwantschappelijke en vriendschappelijke banden aan en vormden één blok tegenover de door Maximiliaan begunstigde groep. Nadat de bede aan de vorst was goedgekeurd, bekoelden de spanningen. Willem Moreel en Jan van Riebeke werden vrijgelaten en het proces werd verdaagd tot 1 april. Om de wonde te helen, dineerden de ruziënde partijen en de vorst op 18 februari ten huize Maarten Lem. Maar het loste de Brugse patstelling amper op. De dood van Maria van Bourgondië zou de machtsbalans uiteindelijk weer doen kantelen.

⁴⁹⁸ *'Item, mijnen voorseiden gheduchten heere noch te biddene dat hij als heer ende prince van den lande zulke voorsienicheden ende reghele van justicien stelle up de capitainen ende lieden van oorloghe dat zij de voornoemde scamele landslieden niet en vertausseren noch en obpresseren, zulke correxie doende over deghone die de contrarie dade dat hij andren exemple zij van ghelijcken niet meer te doene, want daert anders ghebuerde, [...] het zoude commen ten grooten laste ende reproche van denghonen die dit consent angaet, het en ware ooc niet verandwoordelic, noch voor Gode, noch voor de weerelt, ende zoude daeruute commen ende spruuten groote onghenouchte ende verdriet ende vele inconvenienten die te lang te verhalene zijn ende betre hier verzweghen dan verclaerst'* (RAG: V3, 243, 34).

⁴⁹⁹ SAB: PO, 1184 en SR, 1481-82, 142r.

⁵⁰⁰ De intrest van de stedelijke rente van november 1477 betaalde Maximiliaan terug, voor de rente van april 1478, juni 1479 en december 1480 had hij het vorstelijk domein aan de stad in onderpand gegeven (cf. supra).

⁵⁰¹ Maximiliaan bleek na de dood van Maria van Bourgondië niet bij machte het geld van de rentenverkoop van februari 1482 op te eisen omdat zijn Brugse vertrouwelingen die in februari 1482 tot de rentenverkoop hadden besloten, niet meer in de Brugse magistraat zetelden die op 17 april 1482 werd verkozen. Het dan aangestelde stadsbestuur verbande verschillende leden van de voormalige magistraat en voerde sindsdien een politiek die aansloot bij deze die het stadsbestuur vóór september 1481 aanhing. De nieuwe schepenbank koos de rentenverkoop voor eigen gebruik aan te wenden, wat haar bovendien in staat stelde de assizen laag te houden.

⁵⁰² SAB: SR, 1481-82, 42r. Deze inkomsten maakten 24,54 % uit van de totale ontvangsten van de stad in het schepenjaar 1481-82.

In maart 1482 veranderde het aanschijn van de wereld. De precieze datum is onbekend, maar in het begin van de maand struikelde het paard van Maria van Bourgondië tijdens een valkenjacht in het park van het kasteel van Wijnendale – de thuisbasis van Adolf van Kleef.⁵⁰³ De stervende Maria, die waarschijnlijk zwanger was, werd naar het Brugse prinsenhof gebracht waar haar hofmeester Lodewijk van Gruuthuze naast het ziekenbed de gevolgen van haar val afwachtte. Ondertussen was Adolf van Kleef naar Brussel gereisd om er de kinderen van het vorstenpaar onder zijn hoede te nemen.⁵⁰⁴ Beide edelen kwamen terug op de voorgrond nu de dynastie opnieuw een moeilijk moment tegemoet ging. Maximiliaan plande ondertussen de toekomst. Op 24 maart bepaalde de stervende hertogin in haar politiek testament dat haar echtgenoot het regentschap over de drie en een half jaar oude erfprins Filips zal uitoefenen tot aan diens meerderjarigheid.⁵⁰⁵ De daaropvolgende dagen bepleitten verschillende processies over het hele land het heil van de vorstin.⁵⁰⁶ Op 26 maart verbeterde haar gezondheidstoestand, maar de dag nadien, 's avonds laat, stierf Maria van Bourgondië.⁵⁰⁷ Op 2 april werd haar lichaam bijgezet in de Brugse O.L.V.-kerk. De luisterrijke begrafenis werd overigens betaald met grafelijk vaatwerk dat Maximiliaan voor deze gelegenheid had laten omsmelten.⁵⁰⁸

De dood van Maria van Bourgondië wijzigde de politieke verhoudingen in het graafschap grondig. Een Gentse delegatie had te Brugge de doodstrijd van de hertogin afgewacht en de dag na haar overlijden een audiëntie bij de nieuwe regent aangevraagd. De stad beloofde *'als goede ende ghetrauwe ondersaten'* haar privileges na te leven.⁵⁰⁹ Dat betekende dat ze de privileges van 1477 als leidraad voor haar politiek handelen zou behouden en Gent dus in haar protest zou volharden. Twee dagen later, op 30 maart 1482, deed ook de partij rond Willem Moreel het Brugse Prinsenhof aan. De drie beschuldigen (Jan van Nieuwenhove fs. Klaas, Jan van Riebeke en Willem Moreel) en hun drie borgen (Jan de Boot, Jan de Keyt en Maarten Lem) confronteerden Maximiliaan met de nieuwe situatie. De weduwnaar zag zich verplicht de zes personen van de hen ten laste gelegde feiten vrij te pleiten.⁵¹⁰ Het politieke succes dat Maximiliaan en zijn vertrouwelingen in de Brugse politiek in september 1481, op de statenvergadering in januari 1482 en op het proces voor de Grote Raad in februari 1482 geboekt hadden, bleek uiteindelijk een Pyrrusoverwinning. Maximiliaan en zijn Brugse medestanders werden van het politieke toneel gedrumd. De partij rond Willem Moreel nam de daaropvolgende weken de macht in de stad terug in handen.

1.8 Besluit: 'eigenbelang' of 'algemeen welzijn' als politiek motto?

⁵⁰³ Een gedetailleerd relaas over de doodstrijd van Maria bij Hommel, *Marie de Bourgogne*, 358-60.

⁵⁰⁴ ADN: B 2127, 108r.

⁵⁰⁵ Blockmans, *La position du comté*, 75-6.

⁵⁰⁶ Daartoe gaf zowel het hof als de stad Brugge de opdracht (ADN: B 2127, 107v en SAB: SR, 1481-82, 67v).

⁵⁰⁷ Blockmans & Delva, *Maria van Bourgondië*, 487.

⁵⁰⁸ Deze *'deniers venant de la fondu de certaines parties de vaisselles que icellui seigneur avoit fait prendre de ses dits joyaulx et icelles fait monnoyer en sa monnoye de Bruges, en deniers payez pour convertir ou fait de l'obsequie de feue madame la duchesse'* leverden 10.016 lb. par. op (ADN: B 2127, 54r). Dat bleek niet voldoende, want de begrafenis kostte de schatkist 15.769 lb. 7 s. par. (317r).

⁵⁰⁹ *Dits die Excellente Cronike*, 224v.

⁵¹⁰ Despars, *Cronycke van den lande*, IV, 216. *'Ende aldaer waren sy ontslegghen van den prinche ende van sijnen rade ende ooc huerlieder borghen ende waren gheabsolveirt van alle voorleden saken die hemlieden aengheleyt waren van den procureur generael van sprinchensweghe ende van sijnen rade'* (*Dits die Excellente Cronike*, 224v).

De breuk tussen Maximiliaan van Oostenrijk en Willem Moreel in december 1481 was er niet enkel één tussen de vorst en één van zijn belangrijkste financiële ambtenaren, ze weerspiegelde eveneens een breuk in de Brugse politiek. Zoals tijdens de aanvang van de Gentse opstand van 1449-1453 resulteerde een verhoogde druk van de centrale overheid op de stedelijke politiek in een strijd tussen lokale politieke groeperingen om de macht in de stad.⁵¹¹ Na de opsluiting van Willem Moreel was een groep van edelen en rijke politici in ruil voor het bestuur van de stad Brugge bereid de vorstelijke politiek te ondersteunen. Deze factie stond een deel van haar macht af, in die zin dat ze de vorst een makkelijke toegang tot de stedelijke financiën beloofde. Dat deel van de Brugse elite dat in de voorafgaande periode een financiële hefboom voor de hertog had opgeworpen en diens geldelijke toelagen aan strenge voorwaarden had gekoppeld, verdween van het politieke toneel. Één van de kernfiguren van de ‘weigerachtige’ partij (Willem Moreel) werd monddood gemaakt. Dat dit enkel door middel van opsluiting kon, toont het failliet van de vorstelijke overtuigingskracht aan. De coalitie van rijke handelaars, invloedrijke makelaars en vermogende vertegenwoordigers van de Brugse ambachten raakte immers niet overtuigd van de door Maximiliaan vermeende noodzaak om de lokale belangen op te offeren voor de politiek van de centrale overheid. Deze onwil was geen uiting van eng ‘particularisme’, maar ze stoelde op belangen en ideeën die het centrale machtsniveau niet smaakte. De verdrukte Brugse partij hoopte de politiek van de vorst en diens vertrouwelingen te richten. Ze was bereid een vorstelijke politiek te ondersteunen met geldelijke en andere middelen indien deze tenminste efficiënt aan het voorziene doel besteed werden. Een doel dat bovendien door middel van inspraak van de betalers vastgelegd was.

Concreet verstond de partij rond Willem Moreel daaronder een verstandige aanpak van de oorlog en de garantie op een gunstig handelsklimaat. Het waren principes die in de privileges van 1477 te lezen stonden. Betrouwbare rechtspraak, de beperking van de vorstelijke willekeur, de strijd tegen corruptie, territoriale integriteit, een veilig politiek klimaat, de naleving van bestaande rechten en inspraak in het centrale beleid via organen van volksvertegenwoordiging behoorden daarbij tot de voornaamste bekommernissen van dat deel van de Brugse handelselite dat in 1477 voor de privileges had geijverd. De partij rond Willem Moreel vond in de vertegenwoordiging van de Brugse ambachten een welkome bondgenoot. De vermogende leiders van de ambachten stonden de partij rond Willem Moreel bij in haar beleid, in ruil voor politieke participatie en de erkenning van de sociale en economische rechten van de ambachten. De Brugse negen leden waren ook de belangrijkste voorvechters van een efficiënte landsverdediging. Voornamelijk de politieke gevolgen van dit beleid, namelijk de beperking van zijn macht en de moeilijkere toegang tot de stedelijke financiën, waren de vorst een doorn in het oog. De strategie om de partij rond Willem Moreel uit de Brugse schepenbanken en uit de centrale administratie te verdrijven, leverde Maximiliaan en zijn Brugse vertrouwelingen in december 1481 het verhoopte succes op. Maar de dood van Maria van Bourgondië kelderde de autoriteit van Maximiliaan van Oostenrijk. Hij en zijn Brugse bondgenoten werden een makkelijke prooi van een partij die haar steun in de stad niet verloren had. Bovendien waren de ambachten nooit uit de schepenbank geweerd, in hun milieu ontbrak het volledig aan sympathie voor een beleid dat erop gericht was hen politiek uit te schakelen. De breuklijn die de komende tien jaar de Brugse politiek zou verdelen, lag vast nog voor de dood van hertogin Maria.

De beschuldiging van Maximiliaan in het proces voor de Grote Raad van februari 1482, dat de partij rond Willem Moreel de Brugse politiek enkel in eigen voordeel had geïnterpreteerd, is moeilijk vol te houden. De maatregelen die deze partij nam om het economische klimaat van de stad te verbeteren kwamen uiteraard haar eigen economische en

⁵¹¹ Haemers, *De Gentse opstand*, 424-8.

financiële belangen ten goede, maar ook de vele handelaars, kooplieden en neringdoeners die rechtstreeks en onrechtstreeks van de investeringen en de winsten van de partij profiteerden in het bijzonder, en van een gunstig economisch klimaat in het algemeen. Bovendien verdedigde het bestuur ook andere belangen dan die van de partij rond Willem Moreel. De permanente vertegenwoordiging van de ambachten in de schepenbanken liet de leiders van de ambachten een zekere beleidsruimte. Ook al was hun politieke invloed op het Brugse beleid soms miniem, de brede vertegenwoordiging van de Brugse ambachten in het stadsbestuur tijdens de regering van Maria van Bourgondië (althans na de aprilopstand van 1477) verzekerde hen van een zekere politieke inspraak, bestuurlijke autonomie en de bescherming van hun rechten, kortom de garantie op het behoud van het corporatisme in de stedelijke samenleving. Zoals elders in ruimte en in tijd werd te Brugge tijdens de regering van Maria van Bourgondië een strategische alliantie tussen de stedelijke elite en de middengroepen het politieke draagvlak van het corporatisme.⁵¹² Een gemeenschappelijke bekommernis van de ambachten en de Brugse handselite was uiteraard een heropleving van de Brugse economie. Toch zijn de handelaars en de ambachtslieden niet in hun opzet geslaagd de neergaande economische trend om te buigen. De oorlog en zijn handelsverstorend karakter en een schijnbaar onomkeerbare omwenteling die de Antwerpse markt bevoordeelde, lagen hiervan aan de oorzaak. Maar ook politieke keuzes van het stadsbestuur nekten de positie van Brugge als belangrijkste economisch centrum in de Zuidelijke Nederlanden. Het Brugse beleid in de periode 1477-1481 was het resultaat van een vermenging van verzuchtingen en belangen van de partij rond Willem Moreel en de ambachten, niet van een eigengereide politiek van één strekking.

De coalitie tussen de ambachten en de rijke Brugse handselite tijdens de opstand van 1477 en de instandhouding ervan de daaropvolgende jaren was uitzonderlijk in het Bourgondische Brugge. De Brugse opstand van 1436-1438 werd enkel gedragen door de leiders van de ambachten en ze werd met steun van de Brugse handselite door hertog Filips de Goede onderdrukt. De coalitie van 1477 was door een onvoorspelbare dynamiek van gebeurtenissen tot stand gekomen, maar ze had de gemeenschappelijke bekommernis het beleid van Karel de Stoute te veranderen. Een deel van de Brugse handselite verwierp de buitensporige geldzucht van de hertog, en de ambachten hadden geen baat bij het doorgedreven centralisme van het staatsapparaat. De middengroepen en de ambachten waren de voorvechters van het Brugse zelfbestuur, maar of ook de Brugse handselite in het algemeen en de partij rond Willem Moreel in het bijzonder de stedelijke autonomie in de aanvang van 1477 verdedigden, is niet zeker. Leden van de partij rond Willem Moreel zetelden ook in de schepenbanken die op last van de centraliserende Karel de Stoute waren samengesteld en Willem Moreel en Maarten Lem betraden in 1479 de centrale administratie. In die positie konden ze beter de Brugse economische belangen verdedigen, maar ze vraten eveneens de autonome positie van de Brugse politiek aan door de vorst toegang tot het Brugse geld te verlenen. In tegenstelling tot de Gentse elite, die een hevige voorvechter van het stedelijke particularisme bleef (zie verder), was de Brugse handselite sneller bereid stedelijk zelfbestuur op te geven. Het is tekenend dat pas na de machtsdeelname van de ambachten de stad Brugge haar bestuurlijke autonomie in een stedelijk privilege goot. Zolang het centrale machtsniveau de Brugse handel begunstigde, was stedelijk zelfbestuur geen vereiste voor de Brugse handselite. Wel eiste de partij rond Willem Moreel inspraak in het beleid van de vorst. Controle over de door Brugge aan de overheid toegestane kredieten, was voor haar eveneens een strijdpunt. Door hun opname in vorstelijke dienst verwierven Willem Moreel en Maarten Lem een uitstekende mogelijkheid om de geldstromen aan het hof te beïnvloeden. Toen Maximiliaan van Oostenrijk echter in toenemende mate hetzelfde autocratische beleid

⁵¹² Ook in het zestiende-eeuwse Gent en het achttiende-eeuwse 's-Hertogenbosch vormde een dergelijke coalitie de politieke basis van de corporatieve maatschappelijke ordening (zie respectievelijk Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 724-5 en Prak, *Republikeinse veelheid*, 322).

wenste te voeren als Karel de Stoute in zijn laatste regeringsjaren, kwam de partij rond Willem Moreel in aanvaring met de overheid. Automatisch belandde ze hierdoor in het kamp van de Brugse ambachten. Was de partij rond Willem Moreel aanvankelijk geen voorstander van het bestuursmodel dat de Brugse ambachten verdedigden, dat van stedelijke autonomie, ze is het onder de omstandigheden toch geworden. De sympathiserende Brugse handelselite, die economische, verwantschappelijke en andere banden had met deze partij, volgde haar in die politieke keuze. De coalitie van de ambachten en de partij rond Willem Moreel klitte voortaan nog beter samen.

Om het beleid en de lasten van de oorlog te kunnen betalen, koos de Brugse coalitie voor een hoge verbruiksbelasting, die zwaarder doorwoog in het budget van de minder gegoede Bruggeling. Dit is een symptoom van de vaststelling dat de vertegenwoordiging van de ambachten tot de vermogende bevolkingslaag behoorde, namelijk de middengroepen of zelfs de stedelijke elite. Het Brugse beleid was er geen van willekeur of eigenbelang, maar anderzijds koos het regime wel voor een belasting die voornamelijk de onderste lagen van de bevolking trof. Het algemeen welzijn, '*la chose publique*' of '*le bien commun*' zoals Willem Moreel het op zijn proces heette, diende zijn partij dus evenmin. Zeker toen in 1481 een twee jaar durende voedselcrisis intrad, verduurde het leven van de minder bemiddelde Bruggeling aanzienlijk. De maatregelen van het stadsbestuur tegen deze levensduurte lijken meer op het behoud van de politieke orde gericht dan op een daadwerkelijke verbetering van de levensomstandigheden. Indien het Brugse bewind de hoge verbruikbelasting liet vallen, werd het beleid onbetaalbaar en stortte het politieke bestel in. In die zin koos de Brugse coalitie van de partij rond Willem Moreel en de vertegenwoordiging van de ambachten toch voor het behoud van de eigen socio-politieke positie.

Ook de onderdrukking van radicale opstandelingen in het voorjaar van 1477, ook al maakten zij deel uit van de ambachten, wijst in de richting van zelfbehoud. De opstand van april 1477 had als doel de middengroepen in het stadsbestuur te lanceren en de rechten van de ambachten te doen erkennen. Zodra de realisatie van deze politieke aspiratie verhinderd dreigde te worden door radicale eisen van minder controleerbare groeperingen, onderdrukten de leiders van de ambachten snel het protest. Indien dit, zoals in mei 1477, niet lukte, dan offerden de machthebbers graag zondebokken op. Enkele leden uit de schepenbanken van de laatste regeringsjaren van Karel de Stoute werden hiervan het slachtoffer. Ze genoten niet langer de bescherming van de vorst en van het bestuur waarvan ze deel uitmaakten. Het betekende het einde van hun politieke carrière. Het nieuwe bewind nam wel andere leden van het stadsbestuur dat onder Karel de Stoute Brugge bestuurde in haar gelederen op. Maar het feit dat een aantal onder hen deze gunst snel inruilde voor een vorstelijke bescherming in september 1481, toont aan dat deze personen een grotere greep van de vorst op de stedelijke politiek verkozen boven een bewind dat rekening hield met de verzuchtingen van de ambachten en de partij rond Willem Moreel. Persoonlijke vetes konden politieke tegenstellingen verscherpen, maar de bondgenoten van Maximiliaan verkozen duidelijk een grotere invloed van de vorst in de stad boven een meer op autonomie gericht stedelijk bestuur. Waarschijnlijk prefereerden ze het bestuursmodel dat onder Karel de Stoute de stad beheerste, namelijk een politieke oligarchie waarin de vorst en een kleine begunstigde elite de stedelijke ruimte beheersten. Eenmaal de tijd gekomen dat zij nogmaals het Brugse bestuur in handen namen, dienen we te onderzoeken of een dergelijk model hen daadwerkelijk inspireerde.

Aangezien onderhavig onderzoek enkel gebaseerd is op de studie van politieke en sociaal-economische bronnen onderschat het, zoals in de inleiding gesteld, de ideële leefwereld van zijn helden. Welke sociaal-economische beweegredenen we voor de politieke keuze van Willem Moreel kunnen aanbrengen, zijn persoonlijke visie op de gebeurtenissen blijft een nobele onbekende. Maar mogen we veronderstellen dat deze invloedrijke handelaar de hardhandige beroving van zijn bewegingsvrijheid in december 1481 en de uitsluiting van

zijn partij uit de Brugse politiek persoonlijk veroordeelde? Misschien konden Willem Moreel en de andere leden van zijn partij even goed hun economische belangen behartigen in een bestuursmodel dat aan de vorst een belangrijke politieke inspraak reserveerde. Maar in de loop van 1477, en opnieuw in 1481 ging de partij rond Willem Moreel telkens een verbond aan met de leiders van de ambachten die de stedelijke autonomie en politieke inspraak als de belangrijkste vereiste voor hun machtsdeelname stelden. Deze tactische coalitie vond zijn oorsprong in een zeker opportunisme en, in 1477, een gezamenlijke afkeer van een autocratische overheidspolitiek. Toen het beleid van Maximiliaan en zijn bondgenoten dezelfde weg opging, beseften de coalitiepartners dat hun gemeenschappelijk front het enige politieke alternatief was. Een onvoorspelbare dynamiek van gebeurtenissen (waarvan de dood van een vorst(in) maar één, zij het ingrijpend, element is) had de partij rond Willem Moreel de leiding gegeven over een bestuursmodel dat inspraak van ambachten en middengroepen garandeerde en stedelijk zelfbestuur verdedigde. Dat de leden van deze partij dit bestuursmodel de daaropvolgende jaren bleven verdedigen, is een door de maatschappelijke achtergrond bepaalde reactie op de feiten, maar wellicht ook een persoonlijke keuze.

2. Gent en Ieper

Gent en Ieper kennen een erg uiteenlopende geschiedenis tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Stonden in het voorjaar van 1477 in beide steden de ambachten nog op de barricaden, de daaropvolgende jaren was het Ieperse bewind veel gezagstrouwer dan het Gentse. Terwijl de relatie tussen de grootste stad en traditioneel ook de belangrijkste verzetshaard uit de Nederlanden met Maximiliaan van Oostenrijk langzaamaan verzuurde en in het najaar van 1481 tot een open confrontatie leidde, bleef de Ieperse elite de politiek van haar vorst gedwee uitvoeren. De aanvraag van een nieuwe bede door Maximiliaan in december 1481 is hiervan een mooi voorbeeld. Gent weigerde categoriek een nieuwe toelage aan zijn vorst te betalen, de steun te Brugge was pas na een regimewisseling verzekerd, te Ieper stemde het stadsbestuur zonder dralen met de bede in. Het contrast tussen de Gentse en de Ieperse reactie kon amper groter zijn.

Waar ligt de verklaring voor dit opmerkelijke verschil? In tegenstelling tot de Brugse geschiedenis is het Gentse en het Ieperse verhaal veel minder gedocumenteerd. Verhalende bronnen over Gent en Ieper tijdens de regering van Maria van Bourgondië zijn er nauwelijks, het Ieperse archief ging in 1914 in vlammen op en te Gent ontbreekt de bronnenrijkdom die in Brugge aan te treffen is. Noodgedwongen is onderhavig hoofdstuk daarom beperkt tot een schuchtere poging om de situatie in beide steden te vatten, waarvan een zoektocht naar de oorzaken van het verschil in ‘graad van opstandigheid’ het doel is. Voor elke stad belichten we kort de opstand van 1477, gevolgd door een schets van de sociale en politieke achtergrond van het verzet in de daaropvolgende jaren. Het in de inleiding geschetste probleem in verband met de toegankelijkheid van de Gentse schepenregisters verhinderde echter een doorgedreven onderzoek naar de sociale achtergrond van de Gentse opstandelingen. Maar er zijn gegronde redenen om te vermoeden dat het Gentse verzet hetzelfde profiel als in voorafgaande en latere opstanden kende. De gebeurtenissen van de opstand van 1477 volgden in ieder geval hetzelfde patroon als andere laatmiddeleeuwse opstanden in deze rebelse stad.

2.1 Gent

2.1.1 De opstand van 1477 in het licht van haar voorgeschiedenis

‘*Ter causen van den loope ende commocie by die van Ghendt*’ werden op 15 februari 1477 de Vrede van Gavere van 1453 en de Gentse restrictie van 1468 in stukken gesneden.⁵¹³ Net als te Brugge ging de toekenning van een nieuw stedelijk privilege dus ook te Gent gepaard met de vernietiging van eerder opgelegde verdragen die de relatie tussen de Bourgondische hertog en de stad regelden. Op 30 januari 1477 had Gent, als eerste in de rij, een nieuw privilege van de jonge hertogin verkregen. In het charter voerde Maria van Bourgondië, op vraag van de Gentenaars, de Vrede van Doornik, die Filips de Stoute Gent in ruil voor zijn erkenning als graaf van Vlaanderen in 1385 had toegekend, opnieuw in.⁵¹⁴ Het privilege herstelde de stedelijke autonomie en de Gentse voorrechten op het platteland op alle essentiële gebieden van de uitoefening der openbare macht: de aanstelling van de schepenen, hun bevoegdheden, de rechten van het poorterschap en het statuut van de ambachten.⁵¹⁵ Zoals te Brugge werd Gent opnieuw de wettelijke hoofdplaats van het omliggende kwartier. De ambachten deden hun rentree in de stedelijke politiek en de politieke gewoonten die door Filips de Goede en Karel de Stoute aan de kaak waren gesteld, werden opnieuw ingevoerd. Het privilege vertolkte dus een radicale tegenstroom tegen de versteviging van de centrale overheidsmacht die de stedelijke autonomie systematisch had pogen af te takelen. In 1477 was Gent opnieuw aan zet.

Het was voor de tijdgenoot min of meer voorspelbaar dat de plotse dood van Karel de Stoute een politieke tegenreactie te Gent zou teweegbrengen. Reeds in het najaar van 1476 was het erg onrustig in de stad. Het stadsbestuur meldde toen aan de kanselier dat het ‘*comocie*’ voorkomen had door tijdig enkele personen op te sluiten en zelfs te executeren.⁵¹⁶ Als eerste reactie van het stadsbestuur op het nieuws van de dood van de hertog eind januari 1477 gaf baljuw Lodewijk van Schoorisse overigens de opdracht een extra stadswacht op te stellen ‘*omme te wederstane deghone die eenighe onghenouchte zouden willen maken binnen derzelve stede*’.⁵¹⁷ Tevergeefs. Op 15 februari, kort na de toekenning van het algemeen privilege, bezetten de Gentse ambachten hun neringhuizen en bekwamen ze op de markt de vernietiging van de Vrede van Gavere (27 juli 1453) en van de Gentse restrictie van 13 juli 1468 (ook wel de ‘*Besnijdennisse*’ genoemd). In de namiddag reisde hertogin Maria naar Zwijnaarde om daags nadien de stad met het gebruikelijke ritueel in te treden.⁵¹⁸ Op 8 februari had Maria de baljuw, onder zware druk van de Gentenaars, afgezet – op het eind van de maand benoemde Adolf van Kleef zijn beschermeling Jan van Dadizeele als nieuwe baljuw.⁵¹⁹ Op 18 februari palmden de ware machthebbers in de stad de schepenbank in volgens de verkiezingsprocedure die vóór 1453 in zwang was. Die bestond erin dat de drie leden van de stad (de poortერი, de weverij en de kleine neringen) de schepenzetels en andere publieke mandaten in de stad proportioneel verdeelden, waarbij het merendeel de ambachten toebehoorde.⁵²⁰

Onder de nieuwe gezichten in de schepenbank van februari 1477 herkennen we een aantal oude bekenden. Verschillende schepenen hadden immers al tijdens de opstanden van

⁵¹³ *Dagboek van Gent*, II, 250.

⁵¹⁴ Vander Haeghen, *La charte donnée*, 277.

⁵¹⁵ Een overzicht van de concrete maatregelen bij Blockmans, *Breuk of continuïteit*, 110 en 122-3.

⁵¹⁶ Roeland van Wedergrate reisde op een ongekende datum in de periode van 15 augustus tot en met december 1476 naar de kanselier te Mechelen om hem te berichten over ‘*den gheexecuteerden persoonen ende andren noch ghevanghen zijnde ter causen van zekeren roupene bij nachte gheschiet binnen dezer stede omme bij dien te makene comocie*’ (SAG: 400, 25, 37v).

⁵¹⁷ SAG: 400, 25, 57v.

⁵¹⁸ Een samenvatting van de gebeurtenissen vindt men in Fris, *Histoire de Gand*, 145.

⁵¹⁹ Lodewijk van Schoorisse was door Karel de Stoute in 1467 aangesteld om toekomstige Gentse opstanden te vermijden (Fris, *Les grand-baillis*, 408). De benoeming van Jan van Dadizeele kwam reeds vroeger aan bod in deze verhandeling.

⁵²⁰ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 33-53 en Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 86-93.

1449-1453 en 1467 in de Gentse schepenbanken gezeteld. Richten we onze focus eerst op de politici die ook al tijdens de opstand van 1449-1453 tot de stadsmagistraat behoorden. Het enige nog levende lid van het sociale netwerk van Daneel Sersanders, Lieven de Pottere, werd in 1477 eerste schepen van de Keure.⁵²¹ Daneel Sersanders, in 1447 de persoonlijke vijand van Filips de Goede, had Lieven de Pottere met steun van de ambachten in 1449 als overdeken der neringen aangesteld. Dit wapenfeit was de aanvang van de Gentse opstand van 1449-1453. Niet enkel tijdens deze jaren was Lieven de Pottere met de overheid in aanvaring gekomen, ook in 1457 en in 1467 botste hij met het Gentse regime dat door de Bourgondische hertogen te Gent geïnstalleerd was. In 1457 weigerde het stadsbestuur hem, na een publieke vernedering, de belastingen op het graan te pachten.⁵²² Het jaar nadien pachtte wel opnieuw een (kleinere) accijns, maar in 1467 loodste een nieuwe Gentse opstand hem opnieuw in de schepenbank. Deze opstand komt zo dadelijk aan bod. We stippen vooreerst nog even aan dat ook andere ‘oudstrijders’ van de opstand van 1449-1453 plaatsnamen in de schepenbank van februari 1477. Simon Clozman, de vermoedelijke schoonvader van de vernoemde Daneel Sersanders⁵²³, werd schepen van Gedele. Anderen vervulden de functie van stede- of herekiezer, zoals Simon Borluut (voorschepen in 1452), Diederik van Schoonbroek (militair kapitein in 1452-1453), Lieven Zoetamijs, Jan van Loo en Simon Damman (allen schepen tijdens die opstand). Een aantal van de nieuwe schepenen van februari 1477 had verwantschappelijke of professionele banden met het toenmalige leidende netwerk van Daneel Sersanders.⁵²⁴

In februari 1477 stelden de Gentse stede- en herekiezers de lijst van schepenen niet autonoom samen, maar ze trokken met een door de Gentse overdeken welomlijnde opdracht naar het stadhuis.⁵²⁵ Wanneer ze precies verkozen werden, is onduidelijk, maar in februari 1477 duiken twee nieuwe overdeken op.⁵²⁶ De overdeken der kleine neringen, Jacob van Wymeersch, had ook reeds een functie in de schepenbank van 1448 vervuld. Dat was een schepenbank die door overdeken Daneel Sersanders samengesteld was.⁵²⁷ Over de overdeken der wevers, Jacob de Steenwerpere, is weinig geweten. Vermoedelijk had hij verwantschappelijke of andere banden met de opstandige groeperingen. Twee vaststellingen wijzen in die richting. Enerzijds loodste hij als overdeken der neringen tegenstanders van het voormalige regime de schepenbank in. Anderzijds maakte hij deel uit van de schepenbank die in augustus 1467 in functie trad.

De schepenbank van 1467 bevatte namelijk, net als de schepenbank van februari 1477, verscheidene personen die tot de opstandige netwerken van 1449-1453 behoorden. In 1467 duikt alweer Lieven de Pottere op als schepen (ditmaal werd hij tweede schepen van de Keure) en treffen we nogmaals Simon Borluut fs. Gheerolf en Lieven Zoetamijs aan als herekiezer – een functie die ze ook in februari 1477 uitoefenden. Nog zes andere mandaten kwamen personen toe die ook in februari 1477 in de opstandige magistraat zetelden.⁵²⁸ Zoals in februari 1477 werd Simon Borluut in 1467 stedelijk ontvanger. Elf leden van het Gentse stadsbestuur van 1467 hadden ook een publiek mandaat tijdens de opstand van 1449-1453

⁵²¹ Haemers, *De Gentse opstand*, 416-20.

⁵²² SAG: 94, 635; Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 195 en Boone, *Triomferend privé-initiatief*, 120-1.

⁵²³ Haemers, *Sersanders (Daneel)*, 568-9.

⁵²⁴ Simon Damman was een verwant van Daneel Sersanders. Lieven Zoetamijs en de vader van Simon Borluut (Gheerom) waren destijds klerk van de herberg van Daneel Sersanders (*ibidem*, 73).

⁵²⁵ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 43-4.

⁵²⁶ SAG: 400, 25, 155r.

⁵²⁷ Haemers, *De Gentse opstand*, 143-4.

⁵²⁸ Naast Jacob de Steenwerpere waren dat Pieter Goetghebuer, Lodewijk van Maerke, Hendrik Pappal, Joos van Wychuus en Jan van Zeveren (die laatste was stedekiezer in 1467).

bekleed.⁵²⁹ Kortom, sommige personen zetelden zowel in 1467 als in de opstandige schepenbanken van 1451, 1452 en februari 1477. Dit toont aan dat in februari 1477 een onderdrukte groep personen de kans zag weer aan de macht deel te nemen, en dat deze ‘opstandige’ groepering ook in 1467 een dergelijke kans had benut. Dit werpt een nieuw licht op de Gentse revolutie van 1467, die amper bestudeerd werd, maar blijkbaar wel een grote invloed had op de samenstelling van de magistratuur van februari 1477.⁵³⁰

Wat was er gebeurd in 1467? Net als bij elke troonopvolging hadden de onderdanen van de pas aangetreden hertog tijdens zijn inauguratie klachten over het voorbije bestuur neergelegd. Toen hertog Karel de Stoute op 28 en 29 juni 1467 Gent aanded, verzamelden de ambachten op de Vrijdagmarkt om tijdens Karels eedaflegging politieke eisen kenbaar te maken.⁵³¹ De leiders van de ambachten, en dat waren waarschijnlijk de sinds de Vrede van Gavere uit de schepenbanken geweerde netwerken, eisten de afschaffing van de Vrede van Gavere. Ze veroordeelden de fiscale en politieke strafmaatregelen die in het kader van de uitvoering van deze ‘Vrede’ de stad waren opgelegd. De hertog werd, net als Maria van Bourgondië in het voorjaar van 1477, in het defensief gedrongen. Hij willigde de eisen van de opstandelingen in. De ‘cueillites’ die na de Vrede van Gavere waren ingevoerd, werden afgeschaft, de ambachten kregen hun banieren terug en ze verwierven opnieuw inspraak in de schepenverkiezing. In ruil voor deze hertogelijke clementie ondergingen Gentse vertegenwoordigers in augustus 1467 een rituele bestraffing te Brussel, maar de hertog bleek niet in staat de op til staande schepenverkiezing naar zijn hand te zetten. Verscheidene van de nieuwe schepenen behoorden tot de groepering die de voorafgaande jaren in verdrukking was geraakt en bovendien zwoer de magistratuur haar eed niet meer op de Vrede van Gavere. Het charter van Senlis, dat de kiesprocedure voor de Gentse schepenen vóór de Vrede van Gavere had gedirigeerd, herwon zijn rechtskracht. Het regime der drie leden herrees uit zijn as.⁵³²

Daarvan getuigt ook de prominente aanwezigheid van schepenen uit de opstanden van 1449-1453 en februari 1477 in de schepenbank van 1467 én de zware vergelding die Karel de Stoute de stad, ondanks de rituele bestraffing van augustus 1467, zou opleggen. Met enige vertraging door de oorlogsverwickelingen te Luik trad de hertog in de zomer van 1468 immers in het offensief. In tegenstelling tot zijn dochter in 1477 beschikte Karel de Stoute wel over de machtsmiddelen om het regime der drie leden de daaropvolgende jaren op de knieën te dwingen. De (tweede) hertogelijke vergelding van de opstand van 1467 is beter gedocumenteerd dan de opstand zelf. Op 13 juli 1468, ruim een jaar na de opstand van juni 1467, en twee weken na zijn huwelijk met Margaretha van York, vaardigde Karel de Stoute de zogenaamde ‘Gentse restrictie’ uit. Dit document, dat later als voorbeeld voor de Brugse restrictie van 1475 zou dienen, legde de uitgaven van de stad voor zes jaar aan banden. Het had de bedoeling de rekruteringsbasis van Gentse politici te versmallen en tevens de stedelijke politiek verder in een keurslijf te dwingen die de greep van het centrale overheidsniveau op het bestuur van de stad versterkte.⁵³³

⁵²⁹ Namelijk Lieven de Pottere, Simon Borluut, Lieven Zoetamijs, Jan de Bels, Jan de Coninc, Jan Everwijn, Geraard Goetghebuer, Pieter van den Haute, Jan van Zeveren, Thomas van der Stichelen en Jan van der Stoet.

⁵³⁰ Dit werd eerder al terloops opgemerkt door Hancké, *Confiscaties als politiek wapen*, 208.

⁵³¹ De gebeurtenissen in Arnade, *Secular charisma*, 69-75; Vaughan, *Charles the Bold*, 1-40; Fris, *La restriction de Gand*, 59-76 en Haemers, *De Gentse opstand*, 415-6.

⁵³² Van Leeuwen twijfelt of het regime der drie leden bij de schepenverkiezing van 1467 opnieuw aantrad (Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 79-80), maar de verder besproken onderwerpsakte van 2 januari 1469 en een blik op de samenstelling van de schepenbank leert dat dit wel degelijk het geval was (Lenglet du Fresnoy, *Mémoires de messire*, III, 88; zie ook Fris, *La restriction de Gand*, 66). Het charter van Senlis werd door de Franse koning Filips de Schone in 1301 aan de stad verleend en schetste de krijtlijnen van de Gentse magistratuursvernieuwing, maar het regime der drie leden gebruikte dit charter als een legitimatie van haar greep op de jaarlijkse schepenverkiezing (Boone, *Het ‘charter van Senlis’*, 10-21).

⁵³³ Boone, *Législation communale*, 146-9 en Fris, *La restriction de Gand*, 115-9.

De oorlog tegen Frankrijk eiste in het najaar van 1468 de aandacht van Karel de Stoute op. Eenmaal de Vrede van Péronne (14 oktober 1468) bezegeld, was de tijd rijp voor de bestraffing van de twee voornaamste opstandige bolwerken in de Nederlanden, Luik en Gent. In november 1468 werd ‘*la cité ardente*’ aan de vlammen overgeleverd⁵³⁴, en kort erna richtte de hertog zijn pijlen op het Gentse politieke bestel. Daarbij werd hij geholpen door een Gentse ‘vorstelijke partij’ die de schepenverkiezingen van augustus 1468 naar haar hand had gezet. De bronnen zijn alweer schaars, maar het is opvallend dat een aantal netwerken dat in de opstand van 1449-1453 het stadsbestuur controleerde, er in 1468 niet in geslaagd was om, zoals een jaar voordien, politieke vrienden in de schepenbank te loodsden. Het regime der drie leden had dus niet standgehouden. Enkel tijdens de schepenverkiezing van 1467 waren de ambachten erin geslaagd de proportionele verdeling van de politieke mandaten te handhaven. Al dan niet op aansporen van de hertog zelf, trokken de bondgenoten van Karel de Stoute het laken in 1468 naar zich toe. Hertogelijk raadsman en watergraaf Roeland van Wedergrate en Filips Sersanders, de broer van Jan Sersanders (raadsheer in de Raad van Vlaanderen), bezetten op 15 augustus 1468 de eerste plaatsen in de schepenbank van de Keure. In samenwerking met een moeilijk te identificeren, maar duidelijk gelijkgezinde politieke strekking in de stad lijken beide politici verantwoordelijk voor de opstelling van een nieuwe bestraffingsoorkonde voor de stad Gent. De Gentse ‘Grote Raad’ of ‘Collatie’, die zoals te Brugge vertegenwoordigers van de ambachten bevatte, stemde op 2 januari 1469 in met dit document. De plotse politieke omwenteling te Gent werd niet in het minst bewerkstelligd door de genadeloze bestraffing van Luik door Karel de Stoute enkele maanden voordien. De verwoesting van deze stad boezemde de Gentse opstandelingen klaarblijkelijk grote angst in, want van protest tegen de nieuwe bestraffing is niets bekend.⁵³⁵

Op 8 januari, en nogmaals op 15 juli 1469 in de zogenaamde ‘Abolitie van Gent’, bekrachtigde Karel de Stoute deze akte.⁵³⁶ In de eerste plaats bestrafte ze, nogmaals, de opstand van 1467. De ambachten verloren definitief hun banieren en het verbod op de heropening van de Gentse Hospitaalpoort werd andermaal herhaald. Het Gentse hertogelijke netwerk eigende zich in de akte ook het recht toe de samenstelling van de Gentse Collatie voortaan van de vorstelijke willekeur te laten afhangen. Tot slot bevatte de hertogelijke bestraffing een in de Gentse geschiedenis tot dan toe nog nooit geziene maatregel. Elke persoon die lid was van een Gents ambacht en voortaan gewapend of onder zijn banier gelijk welke markt van de stad zou betreden (tenzij de baljuw of de schepenen daartoe de opdracht hadden gegeven), kon een forse straf verwachten. Niet enkel de overtreder in kwestie van dit gebod zou rechtstreeks door de vorst, en niet door de schepenbank, veroordeeld worden. Ook de nering waarvan hij lid was, verloor dientengevolge alle rechten en privileges die ze bezat. De ‘Abolitie’ wettigde bijgevolg de machtsgreep van het Gentse hertogelijke netwerk over de stad. Met de expliciete steun van hun broodheer beschikten de bondgenoten van Karel de Stoute voortaan over de machtsmiddelen om de publieke ruimte in de stad in het algemeen en elke stedelijke marktplaats, dit is het sociale, economische, culturele en politieke forum van de laatmiddeleeuwse ambachten⁵³⁷, in het bijzonder te beheersen. De Abolitie verbande, met andere woorden, de ambachten van het stedelijke politieke toneel.

De repressie van stedelijke opstanden was voor de Bourgondische hertogen traditioneel een uitgelezen moment om hun invloed in de stedelijke politiek te vergroten.⁵³⁸

⁵³⁴ Boone, *La destruction des villes*, 106-9. In 1467 werd Gent niet verwoest, ook al had Karel de Stoute, zoals zijn vader en zijn schoonzoon Maximiliaan, wel het idee geopperd symbolisch geladen gebouwen in de stad te vernietigen – een strafmaat die uiteindelijk Karel V zou uitvoeren (*idem*, *Le dict mal*, 44-53).

⁵³⁵ Fris, *La restriction de Gand*, 78-9.

⁵³⁶ Ze werd uitgegeven door Lenglet du Fresnoy, *Mémoires de messire*, III, 87-90.

⁵³⁷ Arnade, *Realms of ritual*, 42-51; Stabel, *Markets and retail*, 815-7 en Boone, *Urban space*, 628-33.

⁵³⁸ Blockmans, *La répression de révoltes urbaines*, 7-9 en Dumolyn, *The legal repression*, 512-20.

Te Gent uitte deze uitbreiding van de centrale macht zich in een steeds sterkere greep op de benoeming van de schepenen. De ‘Abolitie’ van 15 juli 1469 vormde in deze evolutie een voorlopig eindpunt. Na de slag bij Gavere in 1453 had Filips de Goede enkel nog ‘*souffisante*’ mannen in het Gentse stadsbestuur geduld waarmee hij voorstanders van zijn hertogelijke netwerk in de stad bedoelde.⁵³⁹ De verdeling der publieke mandaten door de drie leden werd toen opgeheven, hetgeen de aktes van 2 januari en 15 juli 1469 bevestigden. Voortaan zou een door de hertog aangestelde commissie de Gentse schepenen benoemen.⁵⁴⁰ De ‘Abolitie’ van 1469 verhinderde dus niet alleen dat de ambachten op de markt of in de Collatie politieke inspraak konden eisen, ook in de schepenbank werd hen elke macht ontnomen. Symbolisch werd het charter van Senlis van 1301 voor de ogen van de Gentenaars op 8 januari 1469 te Brussel met een mes doorkerfd.⁵⁴¹

Hetzelfde lot ondergingen dus ook de Vrede van Gavere, de restrictie en de abolitie van Karel de Stoute in 1477. Met deze aktes sneuvelde niet enkel de pijnlijke herinnering aan de jaren 1468-1469, ook de machtsbasis van de voormalige gezagsdragers smolt als sneeuw voor de zon. De harde repressie en de politieke hefboom die het de ambachten onmogelijk had gemaakt aan het beleid te participeren, verdween. De coalitie van leden van de gegoede middenklasse en de bevriende elite die tijdens de Gentse opstand van 1449-1453 het bestuur in de stad gemonopoliseerd had, en in 1467 opnieuw van de macht had geproefd, maar de tussenliggende jaren en na 1467 politiek onderdrukt werd, zag dit politieke juk in 1477 eindelijk van zich afgeworpen. De weg naar de macht lag voor hen opnieuw wagenwijd open. De nog levende ‘oud-strijders’ uit 1449-1453 en 1467 keerden in februari 1477 terug in de schepenbank. Met de aanwezigheid van leiders van voormalige opstanden in de nieuwe magistraat maakten de Gentse opstandelingen symbolisch duidelijk dat de Gentse drie leden opnieuw de stad bestuurden en dat de politieke, maar ook de sociale en de economische rechten van de ambachten weerom erkend waren. Niet alleen de daadkracht van de ‘oud-strijder’ in kwestie was belangrijk, ook zijn charisma of de symboliek van zijn aanwezigheid sprak boekdelen.⁵⁴² Lieven de Pottere, Diederik van Schoonbroek, Simon Borluut, Jacob van Wymeersch en de anderen belichaamden de Gentse opstandige traditie en hun aanwezigheid in de schepenbank weerspiegelde de herwonnen macht van de ambachten. Opnieuw vormde er zich een ‘opstandige coalitie’ van rijke ambachtslieden en leden van de stedelijke elite. Dat deze bestuursgroep de motor was achter de totstandkoming van het Gentse privilege van 30 januari 1477, ligt voor de hand.

2.1.2 De financiële en politieke aanklacht van de opstandelingen

Zoals te Brugge palmden de vertegenwoordigers van de ambachten de Grote Raad (de Collatie) opnieuw in. Karel de Stoute had in 1469 de samenstelling van deze Raad in handen van het stadsbestuur gelegd, maar het zou ten zeerste verwonderen indien de ambachten deze maatregel in 1477 niet ongedaan hebben gemaakt. De Collatie was immers het speerpunt van het regime der drie leden.⁵⁴³ Verslagen van de vergaderingen van de Gentse Grote Raad

⁵³⁹ Een bespreking van de Vrede van Gavere bij Haemers, *De Gentse opstand*, 387-95 en Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, *passim*.

⁵⁴⁰ Boone, *Législation communale*, 144-5; Fris, *La restriction de Gand*, 75-6 en Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 84-6.

⁵⁴¹ Boone, *Het ‘Charter van Senlis’*, 24-7 en Paravicini, *Die zwölf ‘Magnificences’*, 323-7.

⁵⁴² Ook in 1452 stelden de leiders van de Gentse opstand hoofdmannen aan die naar het glorierijke verleden van het Gentse verzet tegen de graaf verwezen, zoals naamgenoten van leiders van voormalige opstanden (Haemers, *De Gentse opstand*, 292-3).

⁵⁴³ Boone, *Législation communale*, 150-1.

bleven, in tegenstelling tot in Brugge, niet bewaard. Voor de reconstructie van het Gentse beleid kunnen we dus enkel bij stadsrekeningen, verhalende bronnen en enkele stadscharters terecht. Een analyse van de opstand van 1477 en van de verwezenlijkingen van het nieuwe regime stelt ons dus, zij het onrechtstreeks, in staat de aanklacht op het beleid van Karel de Stoute te achterhalen.

Op 25 januari kondigde de Gentse Collatie de nieuwe tarieven van de assizen af.⁵⁴⁴ De fiscale en financiële materie was sowieso haar primaire bevoegdheid in het bestel der drie leden, maar met deze maatregel maakte de Collatie korte metten met het strenge fiscaal regime waaronder de stad sinds 1469 gebukt ging. Filips de Goede had in 1453, na de onderdrukking van de opstand, een buitengewone verbruiksbelasting, de zogenaamde 'cueillotes', aan de stad opgelegd.⁵⁴⁵ De stad werd op die manier in staat gesteld de hoge boetes van het verdrag van Gavere te betalen. De opstand van 1467 schafte deze belasting af, maar Karel de Stoute had deze ter bestraffing in 1469 opnieuw ingevoerd. Van dan af dirigeerden de hoge beden van Karel de Stoute het fiscale regime te Gent. In tegenstelling tot voorheen kende de hertog amper nog reducties toe op het Gentse aandeel in het Transport van Vlaanderen. Vooruitbetalingen van beden, leningen en een nieuw octrooi voor de accijnzen verhoogden de financiële inbreng van Gent in het staatsapparaat.⁵⁴⁶ De zware verbruiksbelasting volstond niet om in de betalingen aan de vorst te voorzien. Om haar broodheer ter wille te zijn, ging het door de hertog gepatroneerde stadsbestuur over tot veelvuldige rentenverkopen, die de stad met een zware schuldenlast opzadelden.⁵⁴⁷ Dat de eerste beleidsdaad van de opstandelingen van 1477 de afschaffing van de hoge verbruiksbelasting was, wekt dus weinig verwondering.

Met dit politiek *understatement* verholpen de nieuwe bewindvoerders aan het fiscale dwangbeleid van het gecontesteerde stadsbestuur, maar tevens zochten de leiders van de ambachten met deze populaire beleidsdaad steun voor hun greep naar de macht. Ook de herroeping van andere fiscale, politieke en zelfs rituele strafmaatregelen van het vorige regime hadden als doel aanhang te winnen en beslag te leggen op de politieke symbolen van de stad. De Collatie heropende bijvoorbeeld de stadspoorten die Filips de Goede en Karel de Stoute ter vergelding gesloten hadden.⁵⁴⁸ Ze gaf tevens de opdracht de door beide hertogen aangeslagen banieren van de ambachten terug naar de stad te brengen.⁵⁴⁹ De terugkeer van de banieren symboliseerde de herwonnen macht van de ambachten, maar de aanwezigheid van deze rituele werktuigen stelde de leiders van de ambachten eveneens in staat de gewapende mobilisatie van de ambachten (de 'wapeningen') makkelijker onder controle te houden.⁵⁵⁰ En op 15 februari zou uiteindelijk ook de Vrede van Gavere sneuvelen, ook al had het Gents privilege van 30 januari deze reeds zijn rechtskracht ontnomen. De Collatie wiste dus de zware fiscale lasten, de politieke restricties en de symbolische repressie van de hertogen uit, maar ze hoopte door dit snelle initiatief de ambachten voor haar opstand te winnen. Kortom, het nieuwe opstandige regime verhielp symbolisch maar ook politiek aan de redenen van de ontevredenheid van de ambachtslieden over het voorbije bestuur, maar ze trachtte tevens de

⁵⁴⁴ *Memorieboek der stad Ghendt*, 297.

⁵⁴⁵ Boone, *Geld en macht*, 146-52.

⁵⁴⁶ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 363-4.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, 331-2 en Boone, 'Plus deuil que joie', 19.

⁵⁴⁸ Het betreft de Spitaal-, de Percelle- en de Sint-Lievenspoort waardoor de Gentse opstandelingen in 1452 de stad verlieten om het hertogelijke leger aan te vallen. In 1467 hadden de opstandelingen de Spitaalpoort heropend. Op 8 januari 1469 dwong Karel de Stoute opnieuw deze poort te sluiten (*Memorieboek der stad Ghendt*, 297; Arnade, *Realms of Ritual*, 120-1 en Fris, *La restriction de Gand*, 74).

⁵⁴⁹ De banieren die Filips de Goede in 1453 naar Brussel had laten voeren, bereikten op 30 april 1477 de stad (SAG: 400, 25, 162v). In de opstand van 1467 hadden de ambachten kopieën van deze banieren ontworpen, maar ook deze had Karel de Stoute aangeslagen (Arnade, *Realms of ritual*, 152).

⁵⁵⁰ Haemers, *A moody community*, 73-5 en Boone, *Armes, coursses et commocions*, 19-20.

volkswoede te kanaliseren en als een politiek wapen te gebruiken tegen het regime dat ze bevocht.

De nieuwe machthebbers in de stad behoorden zoals gezien tot een bepaalde coalitie van politiek gelijkgezinden die ook tijdens de opstanden van 1449-1453 en van 1467-68 aan de macht waren. Deze coalitie had een brede achtergrond want ze verleende, in tegenstelling tot het vorige regime, verregaande inspraak aan de Gentse ambachten. Toch valt op dat de ‘opstandige coalitie’ haar greep naar de macht in 1477 voortdurend diende te propageren, hetgeen kan aantonen dat haar machtsbasis bij de aanvang van haar bewind toch niet zo breed was. Één van de manieren om aanhang bij de bredere bevolkingslagen te winnen, naast de reeds vermelde fiscale maatregelen, was de politieke verkettering van het vorige regime. Omdat de politieke voorgeschiedenis te Gent veel woeliger was dan te Brugge, kende de afrekening met de voormalige bewindvoerders er een gewelddadiger verloop. Nadat de Gentse bewindvoerders uit de periode 1469-1476 politiek uitgeschakeld waren, volgde de fysieke eliminatie van hun kopstukken. Op 18 februari werd het oude stadspersoneel vervangen door een nieuw bestuur dat door de drie leden verkozen was. Het oude bewind was zijn politieke macht ontnomen en enkele van de voormalige gezagsdragers werden de daaropvolgende weken verbannen.⁵⁵¹ Toen de Staten-Generaal op 8 maart 1477 beslisten de kanselier, de audiencier, de bisschop van Doornik en de gouverneur van Luik op te sluiten, eisten de ambachten op de Vrijdagmarkt de berechting van vermeende misbruiken die de stedelijke gezagsdragers tijdens de regering van Karel de Stoute hadden begaan. Het nieuwe regime offerde enkele zondebokken op, een voorbeeld dat het Brugse stadsbestuur in mei 1477 zou volgen. Pieter Hueribloc, Pieter Boudins, Roeland van Wedergrate, Filips Sersanders, Jan van Poeke, Olivier de Grave en Jan van Melle werden naar de gevangenis en enkele dagen later naar het schavot geleid. ‘*Omme ’t onduechdelik ghouvernement dat zy ghehouden hadden binnen der stede van Ghendt veele jaeren*’ onthoofdde het stadsbestuur deze personen één voor één in de week van 13 tot 17 maart – de executie van ridder Jan van Melle vond samen met die van Guillaume Hugonet op 3 april plaats.⁵⁵²

De executies waren in de eerste plaats een symbolische afwijzing van het bewind dat de voorbije jaren de stad had bestuurd. Bovendien waren ze een bliksemafleider voor de volkswoede en gebruikte het nieuwe stadsbestuur de eliminatie van haar tegenstanders om aanhang onder de stedelijke bevolking te werven. Maar de slachtoffers waren niet willekeurig gekozen; de geveiseerde personen droegen wel degelijk een bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het beleid dat de voorgaande jaren de ambachten in de hoek had gedrumd. Olivier de Grave, Filips Sersanders en Roeland van Wedergrate bijvoorbeeld waren de ondertekenaars van de restrictie van 1468.⁵⁵³ Roeland van Wedergrate was tevens voorschepen van de Keure in 1468 en 1476, net als Filips Sersanders van Gedele in 1468 en 1474.⁵⁵⁴ Jan van Poucke en Olivier de Grave waren in de voorafgaande jaren zowel overdeken der neringen als stedelijk ontvanger. Jan van Melle en zijn zoon Joos oefenden eveneens deze functie uit, laatstgenoemde en Pieter Hueribloc die van overdeken. Bovendien verzamelden de terechtgestelde politici in totaal 43 mandaten van (voor)schepen, overdeken of ontvanger in de stad tijdens de regering van Karel de Stoute. Naast hun politieke verantwoordelijkheid te Gent, bekleedden enkelen van de in 1477 terechtgestelde personen ook een functie in het door de opstandelingen gecontesteerde staatsbestuur van de hertogen. Pieter Boudins was de

⁵⁵¹ Zoals de voormalige watergraven Jacob Donche en Jan Utenhove (zie vroeger en SAG: 212, 1, 12v).

⁵⁵² *Dagboek van Gent*, II, 251 en Boone, *La justice en spectacle*, 32. In maart 1477 verbleef Jan van Melle in zijn huis te Dendermonde, waar hij op 1 april 1477 gevangen genomen werd door Hector van Massemen. Daarvoor ontving de stad Dendermonde op 27 mei 1477 een remissiebrief van Maria van Bourgondië (ADN: B 1699, 21r-22v). Hij werd onmiddellijk vanuit Dendermonde naar Gent gebracht (SAG: 400, 25, 162r).

⁵⁵³ Fris, *Histoire de Gand*, 147.

⁵⁵⁴ De informatie over de politieke carrière van deze personen is gebaseerd op de fiches in bijlage.

persoonlijke secretaris van hertogen Filips de Goede en Karel de Stoute. Pieter Hueribloc, Jan van Melle en de broer van Filips Sersanders waren tijdens de regering van Karel de Stoute raadsheer in de Raad van Vlaanderen, de centrale vorstelijke instelling die te Gent haar verblijfplaats had.⁵⁵⁵ Roeland van Wedergrate vervulde de functie van watergraaf van 1464 tot 1467, Jan van Melle die van baljuw van de Oudburg van 1468 tot 1469.⁵⁵⁶ Meer nog, een aantal van de geëxecuteerden had Filips de Goede en Karel de Stoute persoonlijk bijgestaan in hun beleid, al was het maar in hun overheidsfunctie of omdat ze op de statenvergaderingen de politiek van de vorst, en de beden om deze te ondersteunen, goedgekeurd hadden.⁵⁵⁷ Bovendien valt ook de persoonlijke relatie van Karel de Stoute met de in 1475 geridderde Jan van Melle op.⁵⁵⁸

De vele sociale en politieke banden die er tussen verschillende van de families van de geëxecuteerde Gentenaars bestonden, leidden tot onderlinge huwelijken. De moeder van Filips Sersanders was de zus van watergraaf Jan Utenhove. Filips' schoonbroer en hertogelijk secretaris Joris de Bul was de neef van Pieter Boudins. De zus van laatstgenoemde huwde met Jacob Donche. Na de dood van zijn echtgenote hertrouwde Jacob met een dochter van watergraaf Jan Utenhove. Roeland van Wedergrate was de echtgenoot van een andere dochter van deze watergraaf.⁵⁵⁹ De 'vorstelijke partij' te Gent vormde met andere woorden een verwantschappelijk netwerk. Bijgevolg gedroegen de hertogsgezinde politici zich in toenemende mate als een hecht sociaal en politiek blok dat haar belangen gelijkschakelde met die van de vorst. Bovendien vormden de nakomelingen van dit vorstelijke netwerk een betrouwbare rekruteringsbasis voor overheidspersoneel, hetgeen de opwaartse sociale mobiliteit van de betrokken ambtenarenfamilies bezegelde.⁵⁶⁰ De uitbreiding van hun netwerken verstrekte de greep van de 'vorstelijke partij' op de stedelijke politiek, en ze verankerde de hertog in de lokale elite.⁵⁶¹ De netwerken van de in 1477 terechtgestelde personen belichaamden als het ware de groeiende vorstelijke invloed in de stedelijke politiek.

De loyaliteit van de 'vorstelijke partij' aan de hertog uitte zich in de politieke keuze van het netwerk tijdens de Gentse opstand van 1449-1453 en die van 1467. De in 1477 geëxecuteerde personen maakten deel uit van het stadsbestuur dat na beide opstanden de stad onder controle diende te houden. Maar enkelen onder hen speelden ook tijdens de opstanden van 1449-1453 en 1467 een belangrijke rol. Pieter Boudins probeerde in opdracht van de hertog en in samenwerking met de in 1471 overleden secretaris Joris de Bul de Gentse schepenverkiezing van 1449 te manipuleren. Het was toen de bedoeling een nieuwe greep naar de macht van het netwerk van Daneel Sersanders te voorkomen, een opdracht waarin Pieter Hueribloc in het najaar van 1446 niet geslaagd was. Toen verkozen de Gentse

⁵⁵⁵ Pieter Hueribloc was vanaf juni 1471, de in 1475 gestorven Jan Sersanders vanaf oktober dat jaar en Jan van Melle vanaf september 1475 raadsheer in de Raad van Vlaanderen (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Jan van Melle, Jan Sersanders en Pieter Hueribloc*).

⁵⁵⁶ Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 639.

⁵⁵⁷ In de onderhandeling van de vorst over de bede van 100.000 ridders in 1475 bijvoorbeeld trad voorschepen Filips Sersanders als één van de hevigste voorstanders van een nieuwe toelage aan de hertog op (Blockmans, *Handelingen van de leden (1467-1477)*, 253, 256, 258-9 en 261).

⁵⁵⁸ In juni 1466 had Karel de Stoute Jan van Melle gratie verleend voor zijn verbanning door de stad Gent omwille van de ontvoering van Elisabeth van Massemen. Kort erna zou Jan van Melle bij de hertog in dienst treden (Haemers, *De Gentse opstand*, 93-4). In 1475 ridderde Karel de Stoute zijn beschermeling (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 164).

⁵⁵⁹ *Ibidem*, 206 en Haemers, *De Gentse opstand*, 105-7.

⁵⁶⁰ De zoon van Roeland van Wedergate werd baljuw van Ninove en raadsheer van Maximiliaan (zie vroeger). Jacob, de zoon van Pieter Hueribloc, werd in 1514, net als zijn vader, raadsheer in de Raad van Vlaanderen (Van Peteghem, *De Raad van Vlaanderen*, 340 en Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren*, 178). De twee zonen van Jan van Melle bekleedden schepenfuncties te Gent in schepenbanken die door Maximiliaan benoemd werden, namelijk die van juni 1485 en augustus 1492 (zie hun fiches in bijlage).

⁵⁶¹ Dumolyn, *Investeren in sociaal kapitaal*, 431-3.

ambachten Daneel Sersanders tot overdeken der neringen ten nadele van de hertogelijke tegenkandidaat Pieter Hueribloc.⁵⁶² Pieter Boudins, Joris de Bul en Pieter Hueribloc groeiden tijdens de daaropvolgende opstand uit tot de vijanden van het Gentse regime. Ze waren politieke tegenstrevers, maar eveneens werden ze het door het opstandige bewind gepromote symbool van de politieke strekking die de ambachten uit het stadsbestuur wou. Ook andere van de in 1477 terechtgestelde personen werden tijdens de opstand van 1449-1453 beticht van machtsmisbruik en sommigen werden verbannen of gevangen genomen.⁵⁶³ Toen Pieter Hueribloc na de slag bij Gavere toch overdeken der neringen werd, en dus de hertogelijke onderdrukking (waaronder de politieke uitschakeling van de ambachten) in de praktijk uitvoerde, zal de aversie van de voormalige opstandelingen niet geslonken zijn. Integendeel, in 1467 eisten de opstandelingen de opsluiting van Pieter Hueribloc, evenals van Pieter Beys en de eveneens in 1477 terechtgestelde Jan van Poucke.⁵⁶⁴ De geviseerde personen symboliseerden dus het hertogelijke beleid dat erop gericht was oppositie te onderdrukken, maar ze droegen hiervoor eveneens een rechtstreekse verantwoordelijkheid.

Bovendien hadden enkele van de Gentse bondgenoten van Karel de Stoute het bewind in eigen voordeel geïnterpreteerd. De beschuldiging van corruptie en machtsmisbruik door de politieke medestanders van Karel de Stoute tierde welig in de opstand van 1477 en ze zou een belangrijk aandeel innemen in de klachtenbundel die aan Maria van Bourgondië werd voorgelegd. Het werkelijkheidsgehalte van deze aanklacht is amper na te gaan, maar ze is waarschijnlijk niet uit de lucht gegrepen. Jan van Melle bijvoorbeeld verpersoonlijkte de Gentse bestuurskliek die door middel van renteverkopen en de uitoefening van de belangrijkste financiële functies in de stad zich buitensporig verrijkte op kosten van de stadskas en zich weinig bekommerde om de fiscale repercussies van deze egoïstische politiek.⁵⁶⁵ Met de opbrengst van verloning, giften en zelfs corruptie kon hij zich een grote welstand veroorloven, die in 1477 ten prooi zou vallen aan de opstandelingen.⁵⁶⁶ De opgekropte frustratie omwille van dit financiële en politieke beleid zag in het voorjaar van 1477 eindelijk een kans om komaf te maken met de politieke gang van zaken. De persoonlijke wrok die reeds een paar decennia onder de Gentse ambachten en andere politieke tegenstanders sluimerde, kon eindelijk afrekenen met de politici die al jaren de kop van jut van de politieke oppositie waren. Ze hadden geen enkele politieke steun meer, noch een zielsgenoot in de schepenbank.

Kortom, de terechtstellingen van 1477 zijn te ontbinden in verschillende factoren. Ten eerste had het beleid van Karel de Stoute te Gent een te smalle machtsbasis. Enkel door de sterke positie van haar broodheer en de harde repressie van protest kon het lokale hertogelijke netwerk de stedelijke politiek en de stadsfinanciën onder controle houden. Ten tweede was de ‘vorstelijke partij’ verantwoordelijk voor een fiscaal en politiek beleid dat niet strookte met de belangen van machtige tegenstanders én van de Gentse ambachten. De politieke opposenten van het hertogelijke regime hadden reeds in 1467 gepoogd het bewind bij te sturen, maar de achteraf overmoedig gebleken repressie en de bestuurswijze van de medestanders van Karel de Stoute hebben de aanhang van de opstandelingen van 1467 en 1477 waarschijnlijk nog doen toenemen. De eliminatie van het Gentse hertogelijke netwerk in 1477 verwijderde in één

⁵⁶² Haemers, *De Gentse opstand*, 138-57 en Fris, *Een strijd om het dekenschap*, 85-8.

⁵⁶³ Pieter Hueribloc en Pieter Boudins werden in de aanvang van de opstand verbannen, Filips Sersanders werd in juli 1452 opgesloten. Roeland van Wedergrate vluchtte de stad uit in augustus 1451 (Haemers, *De Gentse opstand*, 210, 247 en 325).

⁵⁶⁴ Fris, *La restriction de Gand*, 65.

⁵⁶⁵ Boone, *Plus deuil que joie*, 19-21.

⁵⁶⁶ De inboedel van het huis van Jan van Melle werd na zijn terechtstelling verkocht. Op die manier nam de stedelijke gemeenschap terug wat Jan van Melle haar volgens de opstandelingen ontvreemd had (een analyse van de verkoop bij Blockmans, *Peilingen naar de sociale structuren*, 240-1).

klap de politieke vijanden van het nieuwe regime. Maar tevens wenste dit regime, ten derde, met de terechtstellingen aanhang bij de bevolking te winnen. De reikwijdte van de machtsbasis van dit regime is, bij gebrek aan een doorgedreven onderzoek naar de achtergrond ervan, voorlopig niet te bepalen, maar klaarblijkelijk was een rituele bestraffing van het voorbije beleid een noodzaak om de verworven machtspositie te bestendigen.

De greep naar de macht van de opstandelingen had niet alleen de politieke eliminatie van de politieke vijanden van het regime als gevolg, maar tevens de uitschakeling van de vorstelijke inmenging in de Gentse politiek. De Bourgondische dynastie had voortaan te Gent geen ‘partij’ meer die zijn belangen verdedigde. Maria van Bourgondië kon enkel de opstandige eisen inwilligen. Ze stemde machteloos in met de benoeming van de schepenbank en reeds op 18 maart 1477 schonk ze vergiffenis voor de voorbije opstand, zonder hieraan een straf te koppelen. Meer nog, in de remissiebrief praatte ze de onthoofding van de voormalige machthebbers goed als een zoektocht naar ‘recht ende justicie’.⁵⁶⁷ Deze formulering herhaalde ze in haar vergiffenis voor de terechtstelling van de kanselier, Guy de Humbercourt en Jan van Melle. Met de nodige symboliek vergaf de hertogin op Goede Vrijdag (4 april) 1477 de Gentenaars ‘alle mesdaden’ die ze begaan hadden.⁵⁶⁸ Het doet denken aan 1432 en 1437 toen hertog Filips de Goede telkens een door de drie leden zelf bezworen aanvaring tussen de ambachten en de stedelijke elite vergaf. Beide remissiebrieven legden de stad toen geen straf voor het gewelddadige conflict op. Met zijn gunst bevestigde de hertog op deze wijze de conflictbeheersing door en de heerschappij van de drie leden in de stad. In 1440 echter waren de verhoudingen tussen de stad en de vorst veranderd. Filips de Goede kon na een nieuwe Gentse opstand (die rechtstreeks zijn persoon viseerde) enkele opstandelingen bestraffen.⁵⁶⁹ Ook in 1453 en in 1467 bleken de hertogen te machtig voor de Gentenaars. In 1477 daarentegen verhiel de politieke relatie tussen de Bourgondische dynastie en de stad zich opnieuw als in het begin van de regering van Filips de Goede. De verhouding tussen de vorst en Gent werd teruggeflitst in de tijd – naar vóór 1440.⁵⁷⁰ De resultaten van decennia van politieke repressie, informele beïnvloeding van Gentse politici en de uitbouw van een hertogelijk netwerk sneuvelden snel. De inauguratie van een nieuwe graaf in de zomer van 1477 zou de machtsverhoudingen aanvankelijk amper veranderen. Het stedelijk privilege van 30 januari 1477 dicteerde de relatie tussen Gent en de graaf. Dat het nieuwe Gentse regime een autoritaire politiek van de nieuwe graaf noch van zijn lokale vertrouwelingen zou tolereren, stond reeds vóór de aankomst van Maximiliaan in de Nederlanden in een wettekst geschreven.

2.1.2 De politieke achtergrond van het nieuwe regime

Onderzoek van Wim Blockmans wees uit dat de mutatie van het politieke personeel in 1477 te Gent radicaler was dan te Brugge. Slechts één schepen uit de schepenbank van 18 februari 1477 had in de voorafgaande vijf jaar al een publiek ambt bekleed, namelijk Willem Rijm (schepen in 1474).⁵⁷¹ Onderzoek van Wouter Ryckbosch nuanceert het beeld van een

⁵⁶⁷ Volgens de remissiebrief had het nieuwe stadsbestuur de vernoemde personen (behalve de toen nog niet terechtgestelde Jan van Melle) onthoofd ‘omme recht ende justicie te hebbene ende vercrighene up deghone die onse voorseide stede langhen tijt qualic, onduechdelic ende ghebreckelic gheregiert hebben’ (SAG: 94, 711).

⁵⁶⁸ SAG: 94, 708bis (uitgegeven, maar verkeerdelijk gedateerd, door Gachard, *Note sur le jugement*, 355-8).

⁵⁶⁹ Boone, *Armes, coursses et assemblees*, 25-31.

⁵⁷⁰ In 1477 was de verlening van hertogelijke genade dus een teken van politieke zwakte van de dynastie. Het contrasteert sterk met de regering van Karel de Stoute, toen de hertog van vorstelijk genaderecht een tactisch wapen had gemaakt om de exclusieve aanspraken van de schepenbanken van de grote Vlaamse steden op welbepaalde fragmenten van de rechtsbedeling te lijf te gaan (Boone, ‘*Want remitteren is princelijck*’, 57).

⁵⁷¹ Blockmans, *Mutaties van het politiek personeel*, 98.

radicale politieke ommezwaai. Een analyse van de Gentse pachters leerde dat ruim de helft van het aantal personen dat in de periode vóór 1477 indirecte belastingen pachtte, ook nadien als pachter optrad.⁵⁷² Uiteraard is er een belangrijk verschil tussen de functie van pachter en deze van schepen. Een schepen had immers politieke beslissingsmacht, een pachter niet. De combinatie van beide onderzoeksresultaten leert dat in 1477 een andere groep personen politieke macht verkreeg, maar dat eenzelfde sociaal-economische elite aan de top van het Gentse bestuursapparaat kwam te staan. Deze vaststelling kan enerzijds het beeld versterken dat de opstand van 1477 ‘een strijd tussen netwerken’ was. Anderzijds dienen we op te merken dat ook de Gentse ambachten in 1477 een belangrijke speler in de opstand waren, met de bedoeling invloed in de Gentse politiek te bekomen. Ook al grepen enkele sociale netwerken in 1477 de kans om (opnieuw) politieke macht te verwerven, zonder een bondgenootschap met de leiders van de ambachten was dat niet gelukt. Zoals te Brugge ontstond er te Gent in 1477 dus een coalitie van elitaire netwerken en vertegenwoordigers van de ambachten. Ook enkele edelen die om verschillende redenen ontevreden waren over het regime van Karel de Stoute sloten zich bij het ‘opstandige bewind’ aan, zoals de adellijke neven Adriaan Vilain (zie vroeger). De nieuwe bestuurlijke coalitie die in het voorjaar van 1477 ontstond, bleef tot het einde van de regering van Maria van Bourgondië, en zelfs tot en met de onderdrukking van de Gentse opstand van juli 1485 door Maximiliaan in functie. Vooraleer het beleid van deze ‘opstandige coalitie’ te onderzoeken, volgt eerst een bondige schets van haar politieke achtergrond.

Gent keerde in februari 1477 terug naar het regime der ‘drie leden’, een politieke constellatie die de Bourgondische hertogen en hun Gentse vertrouwelingen in 1453 en, na haar restauratie in 1467, nogmaals in 1468-1469 hadden opgeblazen. Zoals tijdens de periode van 1360 tot 1454, verdeelden de Gentse drie leden de politieke mandaten in de stad.⁵⁷³ De poorterij ontving in dit bestel zes schepenzetels, waaronder de post van voorschepen. De leden van de weverij en de 53 kleine neringen verdeelden de overige twintig zetels. Deze proportionele verdeling werd tijdens het bestuur van de opstandige coalitie (van 18 februari 1477 tot 22 juli 1485) nauwgezet gevolgd.⁵⁷⁴ De namen van de Gentse schepenen uit de periode 1477-1482 zijn bekend, maar hun sociale achtergrond is moeilijk te reconstrueren. Diepgaand onderzoek naar de opstand van 1449-1453, dat de niet in deze verhandeling geanalyseerde schepenregisters aanboort, en naar de opstand van 1539-1540, dat zich op confiscatielijsten baseert, toonde aan dat beide opstanden door een coalitie van leden van de stedelijke elite en de gegoede middengroepen geleid werden.⁵⁷⁵ Er zijn meerdere aanwijzingen dat het sociale profiel van het protest in 1477 gelijkaardig was. Niet alleen duiken in sommige opstanden dezelfde personen op, maar ook de schaarse informatie over de schepenen wijst in die richting.

Tot de ‘opstandige’ strekking van de elite in 1477 behoorde een aantal families die geen banden hadden met de vorst of met zijn lokaal netwerk. Verschillende politici die in 1477 of in de jaren erna op de voorgrond traden, stamden uit de Gentse families die gebaat waren met stedelijk zelfbestuur. Sommige patricische families, wier genealogische wortels

⁵⁷² Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 193.

⁵⁷³ Dit regime der Drie Leden werd uitvoerig door Marc Boone bestudeerd (Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 27-160). Het nam zijn kenmerkende vorm rond 1360 aan en bleef tot augustus 1454 in voege, toen de hertogsgezinde strekking de schepenverkiezing controleerde (Haemers, *De Gentse opstand*, 396-401).

⁵⁷⁴ We baseren ons hierbij op de gedigitaliseerde Gentse schepenlijsten (‘bestand Gent’, bewaard op de Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis van de Universiteit Gent). In de kiesprocedure was voor de overdekens der wevers en der kleine neringen een grote rol weggelegd. Ze stelden elk twee stedekiezers aan die de vier herekiezers van de poorterij aanvulden. Samen verkozen zij in theorie de nieuwe schepenen, maar in de praktijk voerden deze acht kiezers een welomlijnde opdracht uit. De poorterij kwam onderling overeen wie schepen werd, de overdekens wezen na intern overleg de schepenmandaten aan personen uit hun lid toe.

⁵⁷⁵ Haemers, *De Gentse opstand*, 423-36 en Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 616-32.

diep met de Gentse geschiedenis vervlochten waren, maakten van deze strekking deel uit. De voornaamste onder hen is ongetwijfeld het geslacht Borluut dat zowat in elke laatmiddeleeuwse opstand te Gent leidende functies bekleedde. Politieke oppositie tegen de vorst was in deze familie een traditie. Tijdens de opstanden van 1449-1453, 1467, 1477-1485, 1488-1492 en 1539-1540 behoorde telkens een telg uit het geslacht Borluut tot de gezagsdragers – hij droeg bovendien telkens dezelfde naam, Simon.⁵⁷⁶ De politieke keuze van de familie Borluut was ingegeven, en misschien zelfs gedirigeerd door traditie, maar we kunnen veronderstellen dat de familiale belangen voordeel hadden bij Gents zelfbestuur – al was het maar omdat de familie in een dergelijke politieke constellatie aan het bestuur participeerde. Een analyse van de persoonlijke boekhouding van Simon Borluut legde een opmerkelijke collectieve nagedachtenis van het geslacht als fundamentele waarde van deze familie bloot.⁵⁷⁷ Andere kenmerken van deze familie waren de instandhouding van het familiaal patrimonium, de uitstraling van haar aanzien via een veruiterlijkte religiositeit en een elitair consumptiepatroon. Waarschijnlijk behoorde daartoe ook een politieke traditie om de Gentse autonomie te verdedigen.

Een andere politieke speler uit de Gentse poorterij die het stedelijke zelfbestuur hoog in het vaandel droeg was de politieke ‘cluster’ rond Willem Rijn, Simon Clozman, Simon Damman, Daneel Onredene en de tweeling Jan en Frans van Coppenhole. Laatstgenoemden waren nieuwkomers in de Gentse politiek. Over hun afkomst noch over hun achtergrond is iets geweten. Ze waren tweelingbroers en Frans van Coppenhole had een zoon Pieter die hem bijstond in administratieve taken.⁵⁷⁸ Tussen de andere vernoemde personen zijn verwantschappelijke banden aan te wijzen, maar of deze politiek gelijkgezinden ook een economische ‘cluster’ vormden, zoals de politieke tegenstanders van Maximiliaan te Brugge, is bij gebrek aan juiste genealogische en economische informatie niet vast te stellen. Willem Rijn was de oom van de in 1479 gestorven Simon Damman, die op zijn beurt de schoonbroer van Simon Clozman was.⁵⁷⁹ Simon Clozman behoorde tot de aangetrouwde familie van Daneel Sersanders, en ook andere Gentse bewindvoerders van 1477-1482 hadden banden met voormalige opstandelingen. Daneel Onredene was de zoon van Raas Onredene die de Gentse opstand van 1437 had geleid.⁵⁸⁰ De vader van Willem Rijn werd door de opstandige netwerken van 1477-1453 aan het hoofd van de schepenbank van augustus 1453 benoemd en een ander lid van de familie, Boudewijn Rijn, was voorschepen en militair kapitein van de Gentenaars op het slagveld te Gavere.⁵⁸¹ Zoals het geslacht Borluut hadden dus ook andere van haar politieke medestanders uit de Gentse elite een traditie van opstandigheid te verdedigen.

⁵⁷⁶ Simon Borluut fs. Gheerom of Simon Borluut fs. Simon (de oudere) was voorschepen van de Keure in 1452 (Haemers, *De Gentse opstand*, 335-6), Simon Borluut fs. Gheerom was herekiezer en stedelijk ontvanger in 1467 en in februari 1477, zijn zoon Simon (de jonge) was herekiezer in 1480 en 1482, voorschepen van de Keure in 1483 en 1488 (zie fiche in bijlage). Een Simon Borluut werd als leider van de opstand van 1540 in opdracht van Keizer Karel V onthoofd (Dambuyne, *Corporatieve middengroepen*, 628).

⁵⁷⁷ Boone, *De discrete charmes*, 113.

⁵⁷⁸ Hancké beweert dat Jan van Coppenhole stierf in 1483 of 1484, omdat hij in de aanhef van een confiscatiedossier dat bij de rekening van het schepenjaar 1479-80 werd gevoegd, ‘wylen’ wordt genoemd (Hancké, *Confiscaties als politiek wapen*, 208-9, naar SAG: 400, 27, 129r). Deze aanhef is waarschijnlijk een toevoeging van na 1492 toen beide broers ‘van eender dracht’ (*Dagboek van Gent*, II, 270) terechtgesteld werden. Jan van Coppenhole die sinds 1477 aan het Gentse beleid participeerde, was wel degelijk dezelfde als de leider van de Gentse opstand van 1488 (Fris, *Jan van Coppenhole*, 95-6).

⁵⁷⁹ Willem Rijn was met Elisabeth Damman, de dochter van Simon Damman en Elisabeth van Vaernewijck gehuwd. Diens zus Margriete Damman trouwde met Simon Clozman (Fris, *Rym (Willem)*, 686; RAG: FB, 296 en Haemers, *De Gentse opstand*, 76, 86 en 94).

⁵⁸⁰ Raas Onredene was militair kapitein van de Gentse troepen die, na hun terugtocht uit Calais, het toenmalige stadsbestuur tot politieke toegevingen dwongen (Fris, *Onredene (Daneel)*, 192 en *idem*, *Onredene (Race)*, 195).

⁵⁸¹ Fris, *Rym (Baudouin)*, 676 en Haemers, *De Gentse opstand*, 337 en 396-7.

Tot de Gentse elite rekenen we ook de adel die in deze stad verbleef. Een bepaalde strekking ervan behoorde eveneens tot het ‘nieuwe’ Gentse bewind. In het vorige hoofdstuk kwam reeds de voorname rol die de neven Adriaan Vilain in het tijdvak van Maria van Bourgondië in de Gentse politiek speelden, aan bod. De zwakte van de Bourgondische dynastie in 1477 was voor hen een welkom moment om politieke verzuchtingen te realiseren. Het Gentse opstandige bewind zag kennelijk graag adellijke praal aan het hoofd van het stadsbestuur en schonk de neven Vilain een leidende positie in de magistratuur. Het was een Gentse gewoonte om in tijden van politieke crisis het prestige van edelen aan te grijpen om vertrouwen in te boezemen en op die manier ontzag voor het bewind af te dwingen binnen en buiten de stadsmuren.⁵⁸² De edelen Roeland de Baenst en Joost van Gistel bekleedden, zoals de neven Adriaan Vilain, eveneens de functie van voorschepen van de Gentse schepenbank tijdens de regering van Maria van Bourgondië.⁵⁸³ Joost van Gistel was overigens verwant aan de neven Adriaan Vilain, hetgeen zijn prominente positie in de schepenbank kan verklaren.⁵⁸⁴ Roeland de Baenst behoorde tot de Gentse tak van het uit het Brugse Vrije afkomstige geslacht dat het in 1477 te Brugge zwaar te verduren kreeg. Ook zijn bastaardzoon Olivier kreeg een functie in de schepenbank van februari 1477, namelijk die van ontvanger. In tegenstelling tot in Brugge werd de Gentse tak van het geslacht ‘de Baenst’ niet met het hertogelijke bewind van Karel de Stoute geïdentificeerd.⁵⁸⁵ Toen echter de relatie tussen Maximiliaan en Gent verzuurde, verdween deze familie uit de Gentse magistratuur. De maatschappelijke positie die de adel bekleedde, maakte haar een gunstige partij om het nieuwe regime de nodige uitstraling te geven. Maar de verwantschappelijke banden van de edelen in kwestie bepaalden hoe lang een edelman het kon volhouden in de Gentse politiek.

Naast enkele edelen en leden van de poortrij zetelde ook een ruime schare van vertegenwoordigers van de ambachten vanaf 1477 in de Gentse schepenbanken. Oligarchische tendensen kenmerkten de Gentse ambachtsbesturen, net als te Brugge.⁵⁸⁶ In de jaren na de slag bij Gavere hadden enkele hertogelijke vertrouwelingen de functies van deken van de meest vorstgezinde ambachten (van de schippers, de bakkers en de vleeshouwers) en die van overdeken der neringen en der wevers bekleed.⁵⁸⁷ Maar hoe ver de invloed van het hertogelijke netwerk in de andere ambachten en zelfs in de onderste geledingen van de vernoemde ambachten reikte, is onbekend. Allicht niet erg ver, want zowel in 1467 als in 1477 stonden de Gentse ambachten opnieuw op de barricaden. Het mutatie-ritme onder de schepenen van de ambachten lag tijdens de regering van Maria van Bourgondië opvallend hoog.⁵⁸⁸ Dit is te wijten aan het gebrek aan politieke ervaring van deze nieuwkomers in de schepenbank, de verplichte wepelijkheid van één jaar voor schepenen van Gedele en twee jaar

⁵⁸² Blockmans, *Het wisselingsproces van de Gentse schepenen*, 93.

⁵⁸³ Roeland de Baenst was voorschepen van Gedele in februari 1477 en van de Keure in 1478. Joost van Gistel was voorschepen van de Keure in 1477 en 1480. Adriaan Vilain van Liedekerke was voorschepen van de Keure in februari 1477 en in 1479. Adriaan Vilain van Rassegem was voorschepen van Gedele in februari 1477 en van de Keure in 1481.

⁵⁸⁴ Joost van Gistel was Margriete van Raveschoot gehuwd, dit was de dochter van Jacob van Raveschoot en Jooszine Vilain. Jooszine was de zus van Adriaan Vilain van Rassegem (ADN: B 4122, 98r en Stecher, *Ghistele (Josse van)*, 738). Joost van Gistel zou na zijn mandaat van voorschepen in 1480 een reis naar de Oriënt ondernemen waarvan een reisverslag bewaard bleef.

⁵⁸⁵ Buylaert, *Sociale mobiliteit bij stedelijke elites*, 221-2.

⁵⁸⁶ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 84 en *idem*, *Les métiers dans les villes*, 11. Ook in de zestiende eeuw kenden de Gentse gilden een opvallende concentratie van macht in de handen van enkele families, al waren de gilden, net als in Brugge, geen gesloten oligarchie. Zowat elke sociale geleding van de Gentse samenleving vindt men in hun ledenbestand terug (Dambrouyne, *Guilds, social mobility*, 58-9).

⁵⁸⁷ Haemers, *De Gentse opstand*, 393.

⁵⁸⁸ Blockmans, *Mutatie van het politiek personeel*, 95 en *idem*, *Het wisselingsproces van de Gentse schepenen*, 88-9.

voor die van de Keure, en aan het rotatiesysteem voor de verdeling van de schepenzetels in het lid van de kleine neringen en de weverij. Toch duikt een aantal personen herhaaldelijk op in de Gentse magistraat. De belangrijkste onder hen waren Jan van den Buendere, Jacob van Wymeersch (beiden lid van de kleine neringen) en Joos van Wychuus (lid van de weverij). Van alle personen die publieke mandaten tijdens de periode van februari 1477 tot maart 1482 uitoefenden, verzamelden zij het hoogste aantal functies – namelijk vier.⁵⁸⁹ Drie personen uit de Gentse ambachten oefenden drie functies uit, namelijk Arend de Clerc, Gillis de Bels (voor de weverij) en Jan Dullaert (voor de neringen).⁵⁹⁰ Daarnaast waren enkele van de vernoemde zes personen soms kiesman voor de ambachten (stedekiezer).⁵⁹¹

De zes vertegenwoordigers van de ambachten die herhaaldelijk in de schepenbanken opdoken, vormden een element van continuïteit en machtsconcentratie in de Gentse magistraat tijdens de regering van Maria van Bourgondië. Daarvan getuigt ook ‘het gewicht’ van hun functies. De meerderheid onder hen was immers overdeken van het lid der neringen of van de weverij. Dit was één van de machtigste functies in het Gentse institutionele bestel. De overdeken had de laatste hand in de verkiezing van de schepenen van zijn lid, hij bestuurde en sprak recht over één van de twee overkoepelende organisaties van de ambachten, hij nam deel aan de stedelijke besluitvorming, hij leidde soms troepen op het slagveld en hij vertegenwoordigde de stad ten gepaste tijde op de vergaderingen van de Leden van Vlaanderen.⁵⁹² Opvallend is vooral de carrière van tijkwever Jan van den Buendere. Nadat hij zijn tweejarig mandaat als overdeken der neringen op 15 augustus 1480 neerlegde, werd hij, in tegenstelling tot het Gentse gewoonterecht, herkozen. Na de afloop van dit mandaat, op 15 augustus 1482, bleef hij opnieuw in functie, tot aan zijn plotse dood op 7 maart 1483.⁵⁹³ Jan van den Buendere was dus overdeken der neringen van 15 augustus 1478 tot 7 maart 1483. Blijkbaar was de aanhang, het charisma of de overtuigingskracht van Jan van den Buendere erg groot, want zijn herverkiezing overtrad een Gentse gewoonte. Duidt dit op machtsmisbruik of op een sterke politieke positie? Molinet dichtte Jan van den Buendere althans grote kwaliteiten toe die de grote populariteit van de overdeken kunnen verklaren.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Jan van den Buendere was schepen van Gedele in februari 1477 en van de Keure in 1478, overdeken der neringen in 1478-80 en hij werd herverkozen in 1480-82. Jacob van Wymeersch was overdeken der neringen van februari 1477 tot 15 augustus 1478, schepen van de Keure in 1479 en ontvanger in 1480. Joos van Wychuus was overdeken der wevers in 1479-81, schepen van Gedele in februari 1477 en van de Keure in 1478.

⁵⁹⁰ Arend de Clerc was overdeken der wevers in 1481-83, ontvanger in 1477 en schepen van de Keure in 1478. Jan Dullaert was schepen van Gedele in 1477, 1479 en 1481. Gillis de Bels was schepen van Gedele in februari 1477 en in 1480. Hij werd als overdeken der wevers genoemd in 1477 en in 1479, maar telkens naast een andere persoon, respectievelijk Gillis de Clerc en Joos van Wychuus (SAG: 400, 26, 102r en 27, 96r – een lijst van Gentse overdekens vindt men in bijlage). Hij was waarschijnlijk geen overdeken, maar wel een soort van permanente plaatsvervanger (of onderdeken?).

⁵⁹¹ Jan van den Buendere in 1480, Joos van Wychuus in 1481, Jacob van Wymeersch in 1477, Arend de Clerc in 1477 en 1480.

⁵⁹² Boone, *Les gens de métiers*, 26-7.

⁵⁹³ Hij was overdeken van 1478 tot 1480 (SAG: 400, 26, 107r en 27, 96r), van 1480 tot 1482 (SAG: 400, 27, 234r en 366r), en vanaf 1482 (SAG: 400, 28, 121r). Hij stierf tijdens de eerste dag van het Gentse auweert van 1483 voor de dominicanenkerk aan een beroerte (Molinet, *Chroniques*, I, 414). Volgens het *Dagboek van Gent* (II, 258) stierf hij op 10 maart, maar volgens de stadsrekening werd hij al begraven op 12 maart (SAG: 400, 28, 137v). Molinet houdt het op 7 maart, wat overeenkomt met twee dagen vóór halfvasten, de eerste dag van het Gentse auweert. Zijn opvolger als overdeken, Jan van den Abeele, werd op 20 maart 1483 verkozen (SAG: 400, 28, 130r).

⁵⁹⁴ Molinet beweert dat Jan van den Buendere een ‘*tres juste homme, fort amé du peuple et vertueux, comme il sambloit*’, klein van gestalte, maar groot van geest was (hij beheerste wel twee of drie talen). Bovendien weigerde hij giften te ontvangen tijdens de uitoefening van zijn mandaat (Molinet, *Chroniques*, I, 414). Molinet veroordeelt in zijn ‘*Chroniques*’ elke vorm van opstandigheid tegen de vorst, alhoewel hij soms enig medelijden met de door oorlog geteisterde onderdanen van Maximiliaan betoonde (Devaux, *Jean Molinet*, 432-462). Dikwijls schatte hij politieke situaties juist in, maar daarmee is de vraag naar de betrouwbaarheid van de informatie over Jan van den Buendere nog maar gesteld...

De precieze toedracht van de uitzonderlijke carrière van de overdeken mag dan al onduidelijk blijven, de bekleding van vier en een half jaar op één van de voornaamste institutionele posten van de stad maakte Jan van den Buendere tot de invloedrijkste Gentse politicus van zijn tijd.

Twee personen vergezelden hem aan de top van de Gentse politiek, namelijk Jan van Coppenhole en Willem Rijm. Jan van Coppenhole was secretaris van de schepensbank van Gedele van 1479 tot 1483, Willem Rijm was schepen van de Keure in februari 1477 en in 1479, ontvanger in 1477 en eerste pensionaris van de Keure vanaf 1480 tot in juli 1485.⁵⁹⁵ Vanaf 15 augustus 1479 zetelden Willem Rijm en Jan van Coppenhole, net als Jan van den Buendere, permanent in het stadsbestuur. In tegenstelling tot de schepenen die aan een wepelplicht gebonden waren, verdwenen deze drie personen in de periode 1479-1483 dus niet van het politieke toneel. Ze waren een constante machtsfactor in de Gentse politiek. En omdat Gent over een verregaande autonomie beschikte en tevens een belangrijke rol in zijn kwartier en in het graafschap speelde, oversteeg hun politieke invloed die van de stadsmuren. Zeker tijdens de regering van Maria van Bourgondië, toen de Vlaamse Statenvergadering een belangrijke rol speelden in de politiek van het graafschap, was hun invloed niet te onderschatten. Vanaf 1480 vertegenwoordigde gemiddeld één van deze drie personen regelmatig Gent op de Vlaamse statenvergaderingen.⁵⁹⁶

Hun aanwezigheid op dit territoriale politieke forum viel overigens samen met de groeiende onenigheid tussen het Gentse stadsbestuur en de vorstelijke administratie over de stedelijke betalingen voor de oorlogen van Maximiliaan. In de jaarwisseling van 1480-1481 bijvoorbeeld namen Jan van Coppenhole, Willem Rijm en Jan van den Buendere deel aan de statenvergadering te Brugge over een nieuwe bedde voor het onderhoud van de hertogelijke staat en de landsverdediging.⁵⁹⁷ De onderhandelingen zouden op een confrontatie tussen Maximiliaan en Gent uitdraaien. Deze leidde uiteindelijk tot de opstelling van de *'staet'* door de Gentenaars waarin ze het bestedingsgedrag van de vorst een andere richting wilden uitsturen. De daaropvolgende jaren verhevigde het verzet en verhoogde de aanwezigheid van Willem Rijm op de statenvergaderingen. Hij trad er op als vertegenwoordiger van het Gentse verzet, Jan van den Buendere en Jan van Coppenhole bleven voornamelijk op het thuisfront actief. Verscheidene chroniqueurs wijzen Willem Rijm zelfs als de leider van het Gentse verzet aan. Meester Willem Rijm was een jurist en hij had een opleiding in de rechten genoten aan de universiteit van Leuven.⁵⁹⁸ Hij komt in de verhalende, maar ook in de diplomatieke bronnen naar voor als een uitstekend redenaar.⁵⁹⁹ In november 1481 bijvoorbeeld lijkt zijn persoonlijke inbreng aanzienlijk in de overreding van het Gentse kwartier om niet langer Maximiliaan te ondersteunen. *'Zeere notabelic'* en *'met velen scoenen vertoeghe'* overtuigde de Gentse stadspensionaris de vertegenwoordigers van de ondergeschikte schepensbanken om gezamenlijk actie te ondernemen tegen de oorlog en de graanduurte. Samen met hun hoofdstad dienden ze in oppositie te treden tegen Maximiliaan die te Brugge een gelijkaardige poging ondernam om het graafschap van de noodzaak van een nieuwe bedde te overhalen.⁶⁰⁰

⁵⁹⁵ Willem Rijm was bovendien herekiezer in 1483 en Jan van Coppenhole stedekiezer in 1478, 1481 en 1484 (zie hun fiches in bijlage).

⁵⁹⁶ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 154, 159 en 160. Vermoedelijk namen Jan van Coppenhole, Willem Rijm en Jan van den Buendere, één van hen of een andere vertegenwoordiger van het stadsbestuur eveneens deel aan de statenvergaderingen die te Gent plaatsvonden, maar bronnen hierover zijn er niet.

⁵⁹⁷ Vergadering van 17 december 1480 tot 3 januari 1481 te Brugge (*ibidem*, 160-2).

⁵⁹⁸ Op 28 januari 1467 werd hij op de rol van de universiteit ingeschreven (Wils, *Matricule de l'université*, 182).

⁵⁹⁹ Olivier de la Marche omschreef hem als *'l'idolle et le dieu des Gantois'* en nog als volgt: *'Guillaume Rin avoit plus grant voix à Gand et plus grant credit que n'avoit le prince du pays ne les plus grans de Flandres'* (de la Marche, *Mémoires*, III, 275). Filips Wielant noemde hem *'le principal conducteur de toutes les rébellions'* (citaat bij Fris, *Rym (Guillaume)*, 686).

⁶⁰⁰ De citaten zijn afkomstig uit het verslag van de vergadering van vertegenwoordigers van de kasselrij Oudenaarde (Blockmans, *Handelingen van de leden*, 189).

Kortom, Jan van Coppenhole, Jan van den Buendere en Willem Rijnm verschijnen in de bronnen als de kern van het opstandige regime te Gent.

Dat Maximiliaan de macht van het Gentse opstandige bewind in het algemeen en van deze personen in het bijzonder probeerde te ondergraven, bleek reeds uit de eerder besproken ‘zaak Willem van der Scaghe’ in 1479. Toen poogden Lieven Utermeere, Jaspas van der Hole en Willem van der Scaghe zich toegang tot de schepbank te verschaffen. Na hun verbanning ondersteunde Maximiliaan (of tenminste zijn administratie) hen om terug aan de Gentse politiek deel te nemen, maar tevergeefs. In deze zaak viel op dat het Gentse opstandige bewind niet enkel met falende vorstelijke, maar ook met interne oppositie af te rekenen kreeg. De ‘zaak Jacob van Wymeersch’ van 1481 onthult gelijkaardige spanningen in het Gentse regime. Jacob van Wymeersch was een oudgediende in de Gentse politiek die als overdeken der neringen een sleutelrol speelde in de opstand van het voorjaar van 1477. In de zomer van 1481 was hij echter in aanvaring gekomen met de politieke ‘cluster’ rond Willem Rijnm, Jan van Coppenhole en Jan van den Buendere. Volgens het vonnis dat een Gentse uitzonderingsrechtbank op 12 juli 1481 zou uitspreken, had ontvanger Jacob van Wymeersch de drie vernoemde politici beschuldigd van corruptie. Pensionaris Willem Rijnm, secretaris Jan van Coppenhole en overdeken Jan van den Buendere zouden namelijk gepoogd hebben politieke functies in het Lid der neringen naar eigen goeddunken in te vullen. Jacob van Wymeersch had dit willen belemmeren en de drie politici gewaarschuwd dat ze het eerste slachtoffer zouden worden indien hun getouwtrek tot een confrontatie tussen politieke tegenstanders in de stad zou uitlopen.⁶⁰¹

Jacob van Wymeersch stond niet alleen, want hij werd samen met politici Gillis van den Broucke, Zeger de Mey en Jan de Vechtere voor deze bedreiging tot een zware straf veroordeeld. Opvallend is dat de medestanders van Jacob van Wymeersch kiesman waren in 1479, net als Willem van der Scaghe, Lieven Utermeere en Jaspas van der Hole die na de uitoefening van hun taak verbannen werden. Ofwel maakten Willem Rijnm, Jan van Coppenhole en Jan van den Buendere van de bestraffing van Jacob van Wymeersch gebruik om hun politieke tegenstanders voorgoed monddood te maken. Ofwel had Jacob van Wymeersch toenadering gezocht tot tegenstanders van het regime om steun voor zijn zaak te vinden. Maar zoals Jacob van Wymeersch hadden zijn drie medestanders er reeds een behoorlijke staat van dienst opzitten. Na de opstand van 1477 bekleedden ze verschillende politieke mandaten of voerden ze opdrachten voor het regime uit.⁶⁰² In tegenstelling tot in februari 1479 kwam het protest tegen het heersende regime dus niet van de ambachten, maar uit het eigen politieke milieu.

In de zomer van 1481 trad dus een breuk op in het Gentse bewind dat in februari 1477 aangetreden was. Misschien behoorde Jacob van Wymeersch tot een meer gematigde strekking van het regime die de confrontatie met Maximiliaan niet op de spits wou drijven. Hij was dan wel in 1467 en in 1477 een hevige voorstander van de Gentse autonomie en het bestel der drie leden geweest, maar misschien huiverde hij voor een nieuw treffen tussen Gent en zijn graaf. Want daar draaide het beleid van de heersende strekking, zeker na de

⁶⁰¹ Jacob van Wymeersch had Jan van den Buendere, Willem Rijnm en Jan van Coppenhole beschuldigd ‘*omme dat dezelve overdekin afghegaen was ziere trauwe ende eere ten occoysoene van zekere beloften ende verbanden die zijlieden de voornoemde Willem Rijnm ende Jan van Coppenhole daer mede te vele ende breet ghemoeyt hadden, zegghende dat zij hemlieden dies verdragen zouden. Want up datter moeyte ende beroerte ghebuerde, zij zouden daeromme eerst dootghesleghen wesen*’ (SAG: 93, 3, 77v; zie ook *Dagboek van Gent*, II, 256-7).

⁶⁰² Zeger de Mey was stedekiezer en deken der volders in 1477 en stedekiezer en ontvanger in 1479. Gillis van den Broucke was herekiezer in 1479 en Jan de Vechtere was ‘*cnape van den neerynghe*’ van februari 1477 tot 1480 en stedekiezer in 1477 en 1479. Zeger de Mey was presentmeester van de stad vanaf februari 1477 tot augustus 1478 (SAG: 400, 25, 184r en 26, 31r). In februari 1477 wordt hij belast met de uitbetaling van de troepen uit de neringen, waarvoor hij een eigen oorlogsrekening bijhield (SAG: 400, 25, 105r en 426r). In 1479 was hij aangesteld om het inschrijvingsgeld voor de nieuwe poorters te ontvangen (SAG: 400, 27, 43r).

bekendmaking van de Gentse ‘*staet*’ eerder dat jaar, op uit. Gezien zijn opstandige achtergrond zocht Jacob van Wymeersch geen steun bij de vorst of zijn administratie, maar hij had wel bijstand in de stad gevonden. Misschien trad hij daadwerkelijk op tegen de makelaardij van Jan van den Buendere in het lid der neringen en de stedelijke politiek. De overdeken was in 1481 al aan zijn tweede mandaat toe, en we kunnen maar vermoeden dat hij zijn entourage op politieke postjes in het lid der neringen benoemde. In dat geval droeg zijn handelswijze de goedkeuring weg van de leidende factie in het Gentse stadsbestuur, want ook de uitzonderingsrechtbank steunde hem. Deze bestond uit voorschepen Adriaan Vilain van Rassegem, hoogbaljuw Jan van Dadizeele en de overdeken der wevers Joos van Wychuus. Ze gaven Jacob van Wymeersch en kompanen immers een zware exemplarische en politieke straf. ‘*Omme dat de voornoemde Jacop zo lichte es gheweest twoordt van wapeninghen of vriende ende maghen te moeyene*’, zou hij bij een herhaling hiervan van zijn leven beroofd worden.⁶⁰³ Hij mocht nooit meer een openbare functie uitoefenen en het werd de vier veroordeelden verboden ooit nog ‘*convocatie of gheselscip*’ te houden. Bovendien dienden ze voor de verzamelde dekens van de neringen om vergiffenis te smeken omdat hun woorden ‘*uut hitten van den bloede*’ gesproken waren en ‘*qualic bedacht*’ waren.⁶⁰⁴ De oppositie tegen de machtsuitoefening van de politieke ‘cluster’ van Willem Rijn, Jan van Coppenhole en Jan van den Buendere werd kordaat in de kiem gesmoord. De andere leiders van het Gentse politieke bestel stemden hiermee in. In tegenstelling tot in Brugge vormde het Gentse bewind, aan de vooravond van de patstelling tussen de vorst en de stad omwille van de moord op Jan van Dadizeele en de aanvraag van een nieuwe bede eind 1481, een hecht politiek blok dat intern geen tegenstand duldde. Het bewind was machtig genoeg deze te onderdrukken en ook de vorst van politiek weerwoord te dienen.

2.1.3 Het beleid te Gent en de februariopstand van 1479

Het Gentse opstandige regime kreeg het hard te verduren. Niet enkel tegenspraak uit de eigen bestuursgroep maar ook kritiek van bovenaf en van onderuit troffen het bewind dat in het voorjaar van 1477 aan de macht gekomen was. De harde stelling die de Gentenaars op de statenvergaderingen innamen, maakte hen niet geliefd bij het personeel van de vorstelijke instellingen en andere hertogelijke functionarissen en vertrouwelingen. Het Gentse bewind had echter de middelen om hen uit de stedelijke politiek te verwijderen. Jacob Donche, Jan Utenhove, Filips van Huerne, Joost Arends, Jean de Houplines en Omer Claeissone werden tijdens de regering van Maria van Bourgondië verbannen.⁶⁰⁵ Laatstgenoemde was raadsheer in de Raad van Vlaanderen en hij had volgens de schepensbank in april 1480 plannen gesmeed om de autoriteit van het stadsbestuur te ondergraven. Daarbij zou hij de hulp gekregen hebben van twee door het nieuwe Gentse regime uitgespuwde politici die onder Karel de Stoute de

⁶⁰³ ‘*Item, dat hem elc van partijen verdraeghe eenighe woorden van der principaler materie te stroyene of sayene onder tvolc, elc up dies livelic ghecorrigeert te zijne*’ (SAG: 93, 3, 78r).

⁶⁰⁴ ‘*Ende mids al desen zullen dezelve partijen van nu voort bliven ende zijn goede vrienden alsof dit stic niet ghebuert en ware*’ ... (SAG: 93, 3, 78r).

⁶⁰⁵ De verbanning van Jacob Donche, Jan Utenhove en Filips van Huerne kwam eerder al aan bod. Hertogelijk secretaris Jean de Houplines werd op 20 november 1479 uit het graafschap verbannen omdat hij ‘*groete ende lasteghe upstellen ende nieuwicheden*’ gedaan had, ‘*daerup diversche ordonnancien, statuten ende onbehoerliche justitucien makende ten zwaren verdriete, onghenouchte ende laste van den ghemeen inzetenen van den voorseiden lande*’ (SAG: 212, 1, 34v). Het stadsbestuur verbande op 23 juli 1479 de secretaris van het Brugse Vrije, Joost Arends, omdat hij op de statenvergadering te Antwerpen beweerd had dat het Brugse Vrije in 1477 ‘*meer met forchen dan bij rechte*’ als Lid van de Vlaamse volksvertegenwoordiging afgesteld was, ‘*ende van meer andere rude woorde bij hem aldaer ghesproken al met zijnen openbaren onghelijcken ende in vermindertheden ende versmaetheden van deser stede ende den anderen Leden slants van Vlaenderen*’ (30r).

stad bestuurd hadden, met name Olivier van Royen en Jacob Goetghebuer.⁶⁰⁶ Het hertogelijke personeel dat de Gentse privileges wenste te omzeilen, vond dus aanhang in de stad. Maar het nieuwe regime verbande snel alle politieke tegenstand of de personen die ze daarvan verdacht. Exemplarisch is bijvoorbeeld de verbanning van vijftig jaar uit het graafschap van de voor het overige onbekende Pieter Ghiselins die in oktober 1481 rondgebazuind had: *'ic hope den tijt te ghebide ne dat die van Ghend niet meer vrijhede hebben en zullen dan tooten poorte'*.⁶⁰⁷

Ook van onderuit rees er protest tegen de na de opstand van 1477 ontstane politieke verhoudingen te Gent. De bovenstaande verbanning is misschien het gevolg van een persoonlijke aanvaring van de banneling met het regime, maar misschien is ze tevens een getuige van de politieke oppositie waarmee het Gentse stadsbestuur tijdens de regering van Maria van Bourgondië te maken kreeg. Het belangrijkste protest tegen het nieuwe bewind vond in februari 1479 plaats toen er een opstand van enkele ambachten tegen de fiscale politiek van het stadsbestuur rees. De Staten-Generaal te Dendermonde had medio februari, op aanvraag van het vorstenpaar, beslist een nieuwe bede goed te keuren nadat ze een *'concept'* voor de oorlog tegen Frankrijk had uitgewerkt.⁶⁰⁸ Het graafschap Vlaanderen stond aan de vorst 7000 soldaten toe voor zes maanden, maar de wijze waarop het Gentse stadsbestuur de middelen wenste op te halen, namelijk door middel van de invoering van een nieuwe indirecte belasting, stuitte in de stad op groot protest.

Reeds in november 1477 hadden enkele ambachten tegen een verhoging van de Gentse assizen geprotesteerd, maar het stadsbestuur had dit oproer toen snel gestild. Enkele ambachten hadden de vergadering van de Collatie verlaten om een staking in hun neringhuis te beginnen. Na bemiddeling van de schepenbank gingen de stakende ambachtslieden echter opnieuw aan het werk. Aartshertog Maximiliaan bekrachtigde kort erna een remissiebrief die het stadsbestuur ter vergeving van deze feiten had opgesteld.⁶⁰⁹ Een monsterbede aan Maximiliaan had toen een verhoogde heffing van de assizen uitgelokt, ook omdat de middelen die het stadsbestuur in het voorjaar uit confiscaties en buitengewone belastingen had gepuurd, uitgeput waren. De restitutie van pensioenen aan voormalige gezagsdragers en confiscaties van politieke tegenstanders hadden de stadskas toen een forse som opgeleverd. Het geld werd besteed aan de aflossing van schulden en aan troepen.⁶¹⁰ Daarnaast hief de stad nog een

⁶⁰⁶ Ze werden gestraft *'omme dat zij in diverssche vergaderinghen bij hemlieden ghehouden groote cleenicheden, quade ende versmadelijcke woorden gheseyt ende ghesproken hebben ter vermindertheden van deser stede contrarie den rechten, privilegien ende vryheden van diere ende grootelicx ten laste ende confusien van heere ende wette, welke manieren van vergaderinghen ende woorden niet en behooren te ludene zonder punicie'* (SAG: 212, 1, 37r). Omer Claeissone, die waarschijnlijk met een zus van de in 1477 terechtgestelde Pieter Boudins gehuwd was, was sinds 1467 klerk in de Raad van Vlaanderen en vanaf 1474 raadsheer. Zijn verbanning maakte een verdere uitoefening van zijn functie onmogelijk. Het Gentse stadsbestuur had er weer een politieke tegenstander bij (Dumolyn, *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren, Omaer Claiszone*). Olivier van Royen was Gents ontvanger in 1475-76 en vanaf februari 1478 inde hij de vorstelijke bedden in het Gentse kwartier (ADN: B 33, 32v). Jacob Goetghebuer tenslotte was in 1475-76 secretaris van de Gentse schepenbank (Hancké, *Conflict en confiscatie*, II, 73).

⁶⁰⁷ SAG: 212, 1, 56v.

⁶⁰⁸ Wellens, *Les Etats-Généraux*, 183 en (citaat uit) Blockmans, *Handelingen van de leden*, 92.

⁶⁰⁹ Nogmaals schoof de vorst noodgedwongen de schuld van een oproer in de schoenen van de bewindslui die vóór de opstand van 1477 de stad bestuurd hadden. De remissiebrief van 12 november 1477 beschrijft *'hoe dat over zekeren langhen tijt voorleden deselve stede ghestaen heeft ende alnoch in grooten commere ende laste van renten ende anderssins bij den soberen regemete van denghonen die ze gheregiert ende de administracie van den goede van diere ghehad hebben, waerof diverssche ongenouchten ghespruut ende gheresen zijn ende daghelijcx vernieuwen, welc zeere te claghene es'* (SAG: 94, 719 en 93, 7, 28r).

⁶¹⁰ Van alle pensioenen die aan schepenen werden uitgekeerd tussen 1455 en 1467 eiste de stad in 1477 een vergoeding terug (de Gentse restrictie had de uitbetaling van pensioen na 1467 drooggelegd). Het bracht 708 lb. 5 s. 5 d. gr. op (Hancké, *Conflict en confiscatie*, 202). De stad confisqueerde eveneens goederen van politieke vijanden. De inboedel van de terechtgestelde Jan van Melle bijvoorbeeld werd openbaar verkocht. Het bracht 154 lb. 6 s. 1 d. gr. op (Blockmans, *Peilingen naar de sociale structuren*, 239-41).

buitengewone oorlogsbelasting op de bezittingen van welgestelde poorters maar de inkomsten hieruit volstonden niet om de oorlog tegen Frankrijk te blijven ondersteunen.⁶¹¹ Bovendien ging de stad onder een zware schuldenberg gebukt, een ongewilde erfenis afkomstig uit de talrijke renteverkopen die het stadsbestuur tijdens de regering van Karel de Stoute georganiseerd had.⁶¹²

Op 26 februari 1479 weigerden enkele ambachten bij te dragen in de nieuwe heffing die de Collatie had voorgesteld. Indien de stad haar inspanningen in de oorlog niet wenste terug te schroeven, diende ze wel nieuwe inkomsten aan te boren. In tegenstelling tot Brugge koos Gent tijdens de regering van Maria van Bourgondië niet voor een systematische schuldpbouw door rentenverkopen om haar beleid te financieren, voornamelijk omdat de schuldenberg van de stad door een dergelijke politiek in de voorafgaande jaren reeds erg hoog was.⁶¹³ In 1479 zou het stadsbestuur overigens een nieuwe stadskas inrichten om deze schuldenlast beter te kunnen beheersen.⁶¹⁴ De enige politieke optie was bijgevolg een verhoging van de stedelijke belasting – of een stopzetting van de betalingen aan de vorst en de oorlog, maar deze was in het voorjaar van 1479 vooralsnog niet aan de orde. Welke belasting het stadsbestuur wenste in te voeren, is moeilijk te achterhalen, maar het is duidelijk dat ze voor een indirecte heffing op verbruiksgoederen koos. De februariopstand was een gevolg van deze keuze en ze toont de groeiende verdeeldheid te Gent aan over de te volgen strategie voor de oorlog.

De Gentse stadsrekening van het schepenzaar dat in augustus 1478 aanving, en die ons over deze revolte had kunnen inlichten, ging verloren. De ‘*mémoires*’ van hoogbaljuw Jan van Dadizeele, die een voorname rol speelde in het conflict, vermelden een nieuwe taks van 2 miten op elke stoep bier die vanaf augustus 1479 zou geheven worden.⁶¹⁵ Bijgevolg werd iedereen door deze indirecte belasting getroffen, maar – wat voor Brugge geldt, gaat ook op voor Gent – ze graaide dieper in de beurs van de minder gegoede geledingen van de stedelijke samenleving. Het protest van de ambachtslieden is dus te begrijpen, maar het was erg verdeeld. De afgevaardigden van de poorters, van de weverij en van twee derde van de 53 ambachten van de kleine neringen bleven namelijk onderhandelen met de Collatie. Een vijftiental (in de bronnen niet bij naam genoemde) ambachten uit het laatstgenoemde lid trok zich echter terug in hun ambachtshuis en weigerde in te stemmen met de fiscale politiek van de Collatie.⁶¹⁶ Het stadsbestuur probeerde daarop het verzet te breken door met gebruikelijke rituelen de verhitte emoties van de ambachtslieden te temperen. De magistraat en haar bondgenoten onder de ambachten trokken met de banieren naar de Vrijdagmarkt. Het merendeel van de ambachten volgde het signaal en trad trouw in het gelid. Enkel de olieslagers, de tapijtwevers, de smeden, de oudschoenmakers en de molenaars reageerden niet, maar ze werden ‘*by fortsen*’ uit hun ambachtshuizen gelicht.⁶¹⁷

⁶¹¹ Van 1477 tot 1481 hief het Gentse stadsbestuur een directe bezitsbelasting (het pondgeld) op een niet nader bepaald deel van haar inwoners (SAG: 400, 25, 301r-455r; zie ook Blockmans, *Peilingen naar de sociale structuren*, 218; Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 154-7 en Boone, Dumon & Reussens, *Immobilienmarkt, fiscaliteit en sociale ongelijkheid*, 98). Het geld werd voornamelijk aan de oorlog gespendeerd (Boone, *Openbare diensten*, 103).

⁶¹² Een analyse in *ibidem*, 85 en Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 348-50.

⁶¹³ Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 365-7. In 1478 beliepen de achterstallige betalingen reeds 54 % van de totale ontvangsten van de stad (*ibidem*, 343).

⁶¹⁴ Deze stadskas werd beheerd door drie ‘*ghecommiteerden*’ (in 1479 waren dat Simon Borluut, Klaas van Bommele en Jan Lane) en ze liet een aan de centrale stadskas parallelle boekhouding na (*ibidem*, 343-4).

⁶¹⁵ *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 14.

⁶¹⁶ Hetgeen volgt, is gebaseerd op het *Dagboek van Gent*, I, 253-4; *Memorieboek der stad Ghendt*, 310-1 en *Mémoires de Jean de Dadizeele*, 14-5. Een overzicht en een interpretatie van de gebeurtenissen in Fris, *L'émeute de Gand*, 189-95 en Ryckbosch, *Tussen Gavere en Cadzand*, 156.

⁶¹⁷ *Dagboek van Gent*, I, 253.

Nog was de opstand niet afgelopen. Op 27 februari verzamelden de olieslagers en de smeden opnieuw gewapend in hun ambachtshuis, evenwel zonder tastbare steun van andere ambachten. Na afgesprongen overleg belegerden beide overdekens en hoogbaljuw Jan van Dadizeele met behulp van huurlingen de weigerachtige ambachten tot een onvoorwaardelijke overgave erop volgde. Enkele opstandelingen uit de ambachten van de smeden, de oudschoenmakers en de molenaars verzamelden nog op het Veerleplein omdat ze de Vrijdagmarkt niet konden bereiken. Maar tevergeefs, ook zij werden uiteindelijk overmeesterd en tot een symbolische wapenoverdracht verplicht. Onmiddellijk verbande het stadsbestuur zevenentwintig personen voor vijftig jaar uit het graafschap omdat ze *'upstel van wapenninghen ghemaect hebben omme heere ende wet ende alle goede mannen doot te slane'*.⁶¹⁸ Een kleine troepenmacht bleef de daaropvolgende dagen gelegerd op het Veerleplein tot de Collatie het eens werd over de nieuwe belasting. Op 1 maart werden nog eens vijftientig leden uit de ambachten verbannen omdat ze tijdens de voorbije opstand *'quade beroerlicke woorden'* hadden gesproken.⁶¹⁹ Op 2 maart besliste de Collatie de vooropgestelde fiscale maatregelen vanaf 15 augustus 1479 voor drie jaar in te voeren. De daaropvolgende dagen strafte ze de leiders van de februariopstand. Tapijtwever Lieven van Lent, spijkermaker Jan van Nieuwenweghe, tijkwever Lieven van den Watere, Lodewijk Dhooghe en Jacob de Clutere vonden de dood. Baljuw Jan van Dadizeele bekostigde de executie.⁶²⁰ Op 27 maart verbande het stadsbestuur nogmaals enkele personen die, als reactie op de zware bestraffing van de oproerkraaiers, op 6 maart wederom kwaad hadden gesproken op de magistraat.⁶²¹

Zoals te Brugge in april 1477, en als te Gent in 1452, had het opstandige stadsbestuur in 1479 te maken met radicale elementen die het oneens waren met het gevoerde beleid. Uit welke sociale strekking dit protest bestond, is niet precies te achterhalen. Maar vermoedelijk bestond de 'radicale partij', zoals te Brugge, uit minder gegoede groeperingen die amper bij het beleid betrokken waren. Zoals in Brugge hadden de Gentse opstandelingen van februari 1479 geen institutionele hervormingen, laat staan een omverwerping van het regime op het oog. Ze eisten concrete toegevingen van het stadsbestuur, namelijk de intrekking van het voorstel voor hogere indirecte belastingen. Het stadsbestuur ging niet op deze eis in omdat haar beleid in dat geval onbetaalbaar werd. De opstand was bijgevolg een bedreiging voor de politieke positie van de heersende coalitie, die voornamelijk uit opstandelingen van 1477 bestonden. Zij behoorden tot de elite van de stad of tot de gegoede middengroepen, wat te merken is aan hun fiscale politiek. Iedereen diende op te draaien voor de hogere uitgaven van de stad, maar de minder bij het bestuur betrokken groeperingen (namelijk de ambachtslieden die de laagste sociale trede in de ambachten bekleedden) werden het zwaarst getroffen door indirecte belastingen. De leidende netwerken in de stadsbestuur steunden de eisen van de radicale groeperingen niet en zoals in Brugge in april 1477 slaagden de gezaghebbers er relatief snel in het verzet te beheersen.

Maar dat lukte niet zonder de hulp van de hoogbaljuw. De samenwerking met de vorstelijke administratie toont een zekere zwakte van het Gentse regime, maar ook het belang van het hof in deze revolutie aan. Jan van Dadizeele was door de opstandige schepenbank van februari 1477 als baljuw aanvaard. Dat hij het verzet overwon, kwam dus het bevriende regime ten goede. Maar ook het hof had overduidelijk zijn goedkeuring aan de onderdrukking van de opstand verleend. Dat had immers geen belang bij een verhoogde invloed van radicale en onbeheersbare groeperingen in de Gentse politiek. Een opmerkelijk gevolg van deze unieke samenwerking tussen het Gentse bewind en de vorstelijke administratie is dat de vorst

⁶¹⁸ SAG: 212, 1, 27r.

⁶¹⁹ SAG: 212, 1, 27r-v.

⁶²⁰ ARA: Rk., 14177, 196v.

⁶²¹ SAG: 212, 1, 28r en Fris, *L'émeute de Gand*, 193-5.

en het Gentse stadsbestuur in de februariopstand objectieve bondgenoten waren. Beiden beseften dat een verhoogde financiële input een vereiste was om de oorlog tegen Frankrijk tot een goed einde te brengen. Toch was deze alliantie tussen de vorst en de stad maar tijdelijk. De februariopstand van 1479 toont aan dat een deel van de Gentse ambachten niet langer bereid was grote financiële offers te brengen voor de instandhouding van de oorlog. Waarschijnlijk waren zij dezelfde mening als de Brugse ambachten toegedaan. Zonder concrete resultaten op het slagveld weigerden de Gentse ambachten allicht nog langer in de oorlog tegen Frankrijk te investeren. Na de overwinning bij Enguinegatte zou Gent opnieuw intensief aan de oorlog deelnemen⁶²², maar toen Maximiliaans militaire en diplomatieke strategie niet langer inspraak duldde, stokte ook de Gentse steun voor de oorlog in het bijzonder en Maximiliaans regering in het algemeen.

De legitimatie van de onderdrukking van de februariopstand van 1479 was er één van algemeen welzijn. De exemplarische straf voor de circa vijftig betrokkenen propageerde de politiek van de leidende groepen in de stad. Het stadsbestuur deed de opstand af als ‘*quade meeninghe*’ die bovendien ‘*contrarie den drien leden ende den goeden inzetene van deser stede*’ opgezet was.⁶²³ De bannelingen hadden zagezegd uit eigen profijt gehandeld omdat ze de bevelen van de Collatie naast zich hadden neergelegd en enkel hun eigen politieke verzuchtingen hadden trachten te verwezenlijken. De Collatie vertegenwoordigde immers de hele stedelijke gemeenschap en enkelingen waren niet geacht tegen het beleid van deze gemeenschap in te gaan. ‘*Commocie*’ was nefast voor de politieke eenheid van de stad. Een dergelijke onverdeeltheid had het stadsbestuur nodig om haar bewind, dat schijnbaar door een deel van de inwoners niet vanzelf aanvaard werd, uit te voeren. Ook na de februariopstand van 1479 onderdrukte het regime politieke tegenstand keihard.⁶²⁴ Repressie bleek een noodzakelijk middel voor de bestuurlijke coalitie om de macht in handen te houden. Een ideologische motivering ervan was even onontbeerlijk.

Zoals tijdens de opstand van 1451-1453 kregen de onderste geledingen van de ambachten in de periode van 1477 tot 1482 slechts een schijn van inspraak in het bestuur van de stad. De inwoners werden op de hoogte gehouden van politieke beslissingen⁶²⁵, maar inspraak verkregen ze niet. Het stadsbestuur sprak zoals gezien recht over corrupte oud-politici en ze buitte hen door middel van confiscatie of de restitutie van pensioenen uit om de ambachten te sparen. De beleidsmakers probeerden, zoals te Brugge, een sociale, rechtvaardige politiek te voeren, zonder echter in eigen vel te snijden. Indien de financiën ontoereikend waren, dan draaiden toch de minder gegoede groepen op voor de hogere uitgaven van de stad. Als er protest rees, werd dit snel onderdrukt en als bedreigend voor de hele samenleving gepropageerd. Kortom, net als in 1451-1453 hanteerde het Gentse opstandige bewind een bestuursmodel dat erop gericht was de tijdens de opstand ontstane politieke verhoudingen te behouden. We doopten deze bestuurswijze in een vorige studie om tot het ‘Arteveldemodel’.⁶²⁶ Deze politiek, die steevast door leiders van Gentse opstanden werd gevoerd, bestond erin de ambachtlieden bij het bestuur te betrekken, maar hen geen beslissingsmacht te verlenen. Een zogenaamde sociale en rechtvaardige politiek poetste op zo’n moment het zelfbeeld op en werd dikwijls gevoed door motieven van zelfbehoud. De

⁶²² Verbist, *Van Nancy tot Cadzand*, 59-61.

⁶²³ SAG: 212, 1, 27r

⁶²⁴ In december 1479 bijvoorbeeld onthoofdde de baljuw twee personen ‘*a cause de commotion par eulx faicte en la ville de Gand*’ (ARA: Rk., 14117, 178r). De stad executeerde in maart 1480 personen om dezelfde reden (SAG: 400, 27, 110r).

⁶²⁵ Het stadsbestuur berichtte bijvoorbeeld via trompetters en boodschappers over de oorlogsontwikkelingen in het zuiden van het graafschap in 1478 (SAG: 400, 26, 125r) of over haar pogingen om de bevoorrading van de stad te verbeteren in november 1479 (SAG: 400, 27, 107v).

⁶²⁶ Haemers, *De Gentse opstand*, 239-64.

leiders van de ambachten hielden door middel van deze handige politiek, in samenwerking met een bevriende strekking uit de Gentse elite, de macht stevig in handen.

Toch verdedigde waarschijnlijk ook de van inspraak verstoken ambachtsman het bestuur van de opstandige coalitie. De belastingen waren sinds 1479 wel naar een hoger niveau getild, maar de repressieve politiek van een elitair stadsbestuur zoals dat van tijdens de regering van Karel de Stoute behoorde in het tijdvak van Maria van Bourgondië tot het verleden. Bovendien hadden de ambachten inspraak verworven in de besteding van het geld dat haar leden aan het stadsbestuur betaalden. De ambachten hadden zelfbeschikkingsrecht binnen hun corporatie en misbruiken van hun privileges werden, in tegenstelling tot vóór 1477, niet meer geduld.⁶²⁷ Binnen elk ambacht waakte de deken en, een trapje hoger, de overdeken over de rechten van de ambachten, waaronder jurisdictie binnen het ambacht over geschillen die het ambacht aangingen een basisprincipe was.⁶²⁸ Een verhoogde inmenging op juridisch en politiek vlak van een schepbank die uit bondgenoten van de vorst bestond, was een potentieel gevaar voor de ambachten. De privileges van 1477 waren een betrouwbare garantie voor hun rechten. Elkeen die deze wenste te omzeilen, kon tegenstand van de Gentse corporatieve organisaties verwachten. Daarenboven bevoordeelde de Gentse autonomie de economische positie van de ambachten. Zoals te Brugge probeerde immers ook het Gentse regime de economische concurrentie van het platteland tot een minimum te beperken.⁶²⁹ Het economische protectionisme was een primaire beleidslijn van het opstandige bewind, hetgeen de steun van de ambachten voor haar politieke positie verklaart.

De ambachten stemden niet in met een regime dat de macht van de stad over haar hinterland wou beperken. Toen het beleid van Maximiliaan eind 1481 die richting heen wilde, keerde de stad definitief de vorst de rug toe. In de eerder besproken aanvraag voor een nieuwe bedde in het voorjaar van 1482 probeerde de vorst immers de aan Gent ondergeschikte steden en kasselrijen op een vergadering waar geen Gentse vertegenwoordiging aanwezig was, te overtuigen van de noodzaak van de nieuwe bedde. De hertog vroeg de kasselrijen tot tweemaal toe, in januari en februari 1482, *‘zonder tconsent van die van Ghend’* de bedde goed te keuren.⁶³⁰ Een dergelijke politiek konden de Gentse ambachten in geen geval tolereren. Het Gentse stadsbestuur zou, met succes, deze overtreding van haar privileges aanvechten – de bedde werd door het Gentse kwartier afgekeurd. In dezelfde maanden van 1482 beschermde de vorst de edelman Filips van Huerne, de vermeende moordenaar van de Gentse hoogbaljuw Jan van Dadizeele, ondanks de verbanning die Gent op hem had uitgesproken. De ambachten, en de Gentse elite met hen, ervoeren begin 1482 dat de vorst en zijn directe entourage van

⁶²⁷ Omdat de archieven van de Gentse ambachten niet bewaard bleven, is het moeilijk deze bewering na te gaan. Één bewaard vonnis van het ambacht der barbiers toont alvast aan dat de ambachten sinds 1477 opnieuw over rechten konden beschikken die de jaren voordien met de voeten waren getreden. Op 3 augustus 1478 veroordeelde de deken van dit ambacht, Jan de Wildegrave, Jacob van Steenvoorde omdat hij een wees in dit ambacht had ingeschreven, *‘ghelijc andre kindren van zulker oudden naer den paeyns van Gavere ontfæen ende ghewijdt’* waren. De deken motiveerde zijn terechtwijzing als volgt: *‘want al hadde sint den paeyse van Gavere eeneghe ontfæen gheweest, daer de voorseide deken gheen kennesse af en hadde’*. De schepbank bekrachtigde het vonnis van de deken en dwong Jacob van Steenvoorde de oude rechten van de ambachten na te leven (SAG: 156, 1, 147). De deken bewees zijn rechtsmacht met een verwijzing naar het door Maria van Bourgondië in 1477 bevestigde privilege dienaangaande dat Filips de Goede in 1433 aan de Gentse overdeken had verleend (zie hierover Boone, *Les gens de métiers*, 24-5).

⁶²⁸ *Ibidem*, 46-7.

⁶²⁹ In juli 1484 bijvoorbeeld verbood de schepbank dat er fruit binnen drie mijl buiten de stad gekocht werd om dit binnen de stad te verkopen (SAG: 156, 1, 150). In oktober 1483 veroordeelde de overdeken der neringen Jan van den Abeele enkele inwoners uit Evergem omdat ze binnen een mijl buiten de Gentse stadsmuren aan *‘neeringe’* gedaan hadden. *‘Anghesien dat bij zulke manieren de goede lieden van den neeringhen (die binnen dezer stede dooghen ende sustineren moesten alle lasten van assijzen, subventien, wakene ende anderssins) te nieuten gaen ende neeringhloes zitten zouden, niet alleenlic ten grieve ende achterdeele van hemlieden nemaer van deser goeder stede ende den ondersaten’*, veroordeelde hij hen tot een zware boete (SAG: 156, 3, 4).

⁶³⁰ Citaat uit Blockmans, *Handelingen van de leden*, 202.

plan waren de Gentse privileges te omzeilen, met de bedoeling de macht van het centrale staatsniveau te vergroten. De vorstelijke politiek versterkte bijgevolg het Gentse front.

De hiërarchische structuur van elk ambacht en de getrapte verkiezingen van haar bestuur verhinderden bovendien dat dissidente stemmen van haar leden aanhang konden werven. Een analyse van de interne bestuursreglementen van de Gentse ambachten toonde aan dat de politieke leiders ervan over voldoende middelen beschikten om oppositie tegen het bestuur tijdig de kop in te drukken. Een strakke hiërarchie kenmerkte elk ambacht en de zorg voor stabiliteit lijkt aan de wieg van vele verkiezingsreglementen van de Gentse ambachtsbesturen gestaan te hebben.⁶³¹ Tot slot besepte het merendeel van de Gentse ambachtslieden dat het uiteenvallen van de solidariteit binnen elk ambacht in het bijzonder en binnen de Gentse politiek in het algemeen het regime der drie leden erg zwak maakte voor economische concurrenten. De eigenheid en de belangen van de leden van de ambachten werden immers van buiten uit bedreigd door niet-erkende neringen die klaarstonden om de monopoliepositie van de ambachten in de stedelijke economie te belagen. De eendracht binnen het Gentse ambachtelijke milieu was deels gebaseerd op een systematische uitsluiting van economische concurrenten en het politiek monddood maken van elke oppositionele groep.⁶³² Het regime der drie leden bood de nodige bescherming tegen deze externe bedreiging. De hieruit voortvloeiende eendrachtigheid, de invloed op het stedelijke beleid, de solide structuur van de ambachten die politieke inspraak en bewegingsvrijheid van de leden minimaliseerde, en een duidelijk ‘particularistisch’ programma waarin elk lid van de groep zich kon vinden, namelijk één van stedelijke autonomie en de dominantie over het kwartier, hadden als gevolg dat de ambachten uiteindelijk het bewind van Willem Rijn, Jan van den Buendere, Jan van Coppenhole en hun medestanders verkozen boven een grotere inmenging van de vorst in de stedelijke politiek.



Figuur 15: zoals Brugge startte ook Gent tijdens de regering van Maria van Bourgondië met de bouw van een monument dat symbool stond voor de in 1477 herwonnen stedelijke autonomie, het Gentse stadhuis.

⁶³¹ Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen*, 85-9.

⁶³² *Ibidem*, 159 en Haemers, *De Gentse opstand*, 41-6.

2.1.4 Besluit: vergelijking met Brugge

Een vergelijking met de Brugse opstand van 1477 leert dat het Gentse verzet tegen het autocratische bewind van Karel de Stoute erg hevig was. De Gentse netwerken die in 1451-1453 en in 1467-1468 van de macht geproefd hadden, en erna onderdrukt waren, profiteerden van het machtsvacuüm na de dood van Karel de Stoute om opnieuw de macht te grijpen. De aversie tegenover het beleid van de overleden hertog had te Gent diepere wortels dan te Brugge. De harde repressie van de opstandelingen in de voorbije jaren, de persoonlijke verrijking van de bondgenoten van Karel de Stoute die de repressie in de stad georganiseerd hadden en een opmerkelijke traditie van opstandigheid verklaren waarom de Gentse opstand van 1477 gewelddadiger was dan de Brugse. De opstandelingen in beide steden ijverden voor een herstel van de stedelijke privileges en ze verfoeiden de excessen van het voorbije beleid. De klemtoon in het Brugse verzet lag op een beter bestuur van de openbare instellingen en een veiliger handelsklimaat in het graafschap, terwijl het Gentse verzet zich voornamelijk richtte op de uitschakeling van het voorbije regime en de installatie van een zogenaamd ‘particularistisch’ bewind. Eerste punten op de Gentse agenda waren immers de restauratie van het regime der drie leden en de herinvoering van een bestuursmodel dat naar dat van de ‘stadstaat’ neigde.⁶³³ Terwijl enkele leden uit de Brugse elite bereid waren na 1477 in vorstelijke dienst te werken en op die manier onrechtstreeks het stedelijk zelfbestuur aan te tasten, bleef het Gentse opstandige bewind hardnekkig haar autonomie nastreven. Enkel uit opportunisme om de Franse invaller te bestrijden of uit politiek zelfbehoud, zoals tijdens de opstand van 1479, werkte het Gentse bestuur samen met de vorst.

Het Gentse bestuur bestond, zoals te Brugge, uit een coalitie van leden uit de rijke elite van de stad en de leiders van de ambachten. De tegenstanders van de grote invloed van de ambachten in de stedelijke politiek vonden in beide steden een bondgenoot in de vorst en zijn directe entourage. Maar alweer was de tegenstelling tussen voor- en tegenstanders van de privileges van 1477 te Gent meer uitgesproken dan te Brugge. Verzoening tussen beide strekkingen bleek te Gent onmogelijk. Na de politieke polarisatie tijdens de regering van Karel de Stoute toonde het opstandige bewind, in tegenstelling tot in Brugge, geen clementie. De diepe kloof tussen het regime van Willem Rijm, Jan van Coppenhole, Jan van den Buendere en haar medestanders enerzijds en de ‘vorstelijke partij’ anderzijds was amper te dichten. Een met de vorst sympathiserend netwerk kon er geen voet aan de grond krijgen omdat het netwerk waarop de machtsaanspraak van Karel de Stoute in de stad gebaseerd was, in 1477 letterlijk en figuurlijk onthoofd was. Alweer in tegenstelling tot in Brugge was dit netwerk te Gent minimaal verweven met de groeperingen die in 1477 de macht grepen. Maximiliaan beschikte te Gent over een basis noch over een bondgenoot zoals de adel uit het Brugse Vrije er te Brugge één was, om aanhang in de stedelijke politiek te verwerven. Toen Maximiliaan na 1479 zijn invloed in de Vlaamse steden wenste te versterken, had hij in Gent geen poot om op te staan. In Brugge groeiden de politieke tegenstellingen tussen Maximiliaan en de leidende partij rond Willem Moreel doorheen de regering van Maria van Bourgondië langzaam naar een hoogtepunt, te Gent was de patstelling met de vorst reeds vanaf 1477 een feit. De regimewisseling die Maximiliaan in september 1481 te Brugge had bekomen, konden zijn Brugse tegenstanders pas na de dood van Maria in maart 1482 ongedaan maken. Te Gent had de vorstelijke partij reeds in 1477 een definitieve mokerslag gekregen.

Zowel het Brugse als het Gentse opstandige bewind hadden de ambachten niet steeds in de hand, ook al maakten enkele van haar leiders deel uit van het regime. In mei 1477 te Brugge en in november 1477 en februari 1479 te Gent keurden radicale politieke strekkingen in de ambachten het beleid van de leidende coalitie af. Dat het bewind geweld diende te

⁶³³ Prevenier & Boone, *De Gentse ‘stadstaat’-droom*, 103-5.

gebruiken om haar beleid te doen aanvaarden, toont aan dat de traditionele middelen van overleg faalden, maar misschien evenzeer dat deze opstandelingen een meer gewelddadige politieke cultuur kenden. Repressie en nadien propaganda en een politiek van zelfbehoud was voor het regime de enige manier om deze radicalere politieke strekking het zwijgen op te leggen. De hiërarchische structuur van elk ambacht hielp de leiders van de ambachten om dissidente stemmen het zwijgen op te leggen. De meerderheid van de ambachtslieden die geen politieke macht hadden, volgde vermoedelijk het beleid van zijn leiders. De nare ervaring uit de regering van Karel de Stoute leerde haar dat een grote greep van de vorst op de stedelijke politiek nefast voor de maatschappelijke positie van de ambachten was. Zoals te Brugge waren de stedelijke autonomie, de dominantie over het hinterland en de erkenning van de politieke en juridische rechten van de ambachten hun strijdpunten. Uiteindelijk verstomde de idee dat de vorst de uitvoering van dit politiek programma wou dwarsbomen elk protest in beide steden.

2.2 *Ieper*

2.2.1 De opstand van 1477

Ieper was in de vijftiende eeuw het buitenbeentje van de Vlaamse politiek. De stad behoorde tot de Drie Leden van de Vlaamse volksvertegenwoordiging, maar haar politieke macht weerspiegelde niet langer een grote economische welvaart. De textielreus van weleer was ten gevolge van de veertiende-eeuwse economische reconversie op het einde van de vijftiende eeuw verschrompeld tot een administratief centrum en een kleine textielproducent van ongeveer 7000 à 8000 inwoners.⁶³⁴ De productie van de zogenaamde nieuwe draperie en van dure luxelakens, die het 'oude' laken op lange termijn vervingen, kende te Ieper een gering succes.⁶³⁵ De Ieperse ambachtslieden schreven de oorzaken ervan toe aan de uitbreiding van de plattelandsnijverheid in het Ieperse kwartier, in de kortzichtige mening dat een verbod daarvan automatisch hun eigen toestand zou verbeteren. In maart 1428 kende Filips de Goede uiteindelijk een dergelijk verbod toe, maar de gebrekkige toepassing ervan en de mislopende controle erop leidden tot een staking van de Ieperse wevers en volders in oktober dat jaar.⁶³⁶ Met de enige bedoeling de rust en orde in de stad te herstellen om een verdere verspreiding van het oproer te voorkomen, hadden Gent en Brugge, zoals ze in juni 1477 zouden doen, in het conflict bemiddeld. Met medewerking van de Ieperse magistraat werden de ambachten verplicht opnieuw aan het werk te gaan, zonder noemenswaardige toegevingen. De oproerkraaiers werden zwaar gestraft.

De gretigheid waarmee de bestuurlijke elite van de stad de opstandelingen in 1428-1429 strafte, ontsproot ongetwijfeld in de angst om politieke macht te verliezen. Maar het is best mogelijk dat de persoonlijke investering van de stedelijke elite in de plattelandsnijverheid evenzeer een motivatie tot de instandhouding van deze productie was. De doorgedreven studie naar één van de voornaamste Ieperse politici in de tweede helft van de vijftiende eeuw, Pieter Lansaem, toonde aan dat hij voornamelijk uit deze bedrijfstak een grote rijkdom had vergaard.⁶³⁷ De 31 politieke functies die hij in veertig jaar (van 1443 tot 1482) vervulde, onthult de achtergrond van de toenmalige politieke elite van Ieper. Die bestond uit rijke drapiers of grootgrondbezitters, afkomstig uit geslachten die soms al eeuwen aan de macht

⁶³⁴ Pirenne, *Les dénombrements des foyers*, 467-8; Prevenier, *La démographie des villes*, 208-9 en Stabel, *Dwarfs among giants*, 28-9.

⁶³⁵ Stabel, *Dmeeste, oirboirlixste ende proffitelixste let*, 121-3.

⁶³⁶ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 345 en Diegerick, *Les drapiers yprois*, 289-91.

⁶³⁷ Mus, *Pieter Lansaem*, 62-5.

deelnamen. Ondanks herhaaldelijke eisen naar politieke inspraak in de veertiende eeuw hadden de Ieperse ambachten nauwelijks politieke invloed behaald. Een dertigtal Ieperse families beheersten de stedelijke politiek, en de intrede van nieuwe families op het politieke toneel in de vijftiende eeuw had de oligarchie nauwelijks aangetast.⁶³⁸ Verder onderzoek is nodig, maar het lijkt dat de numeriek beperkte Ieperse elite een monopolie verworven had op de export van de gekrompen textielindustrie en exclusief de winsten ervan opstreek.⁶³⁹

Sinds zijn aankomst in de Nederlanden ondersteunde de Bourgondische hertog de heerschappij van de Ieperse textielbaronnen. Meer nog, graaf Lodewijk van Male had, waarschijnlijk in samenwerking met de bestuurlijke elite, de benoeming van de Ieperse schepenen in 1380 naar zich toe getrokken. Alhoewel Filips de Stoute in 1384 de oude charters aan de stad teruggaf, lijkt het erop dat de Bourgondische hertogen de benoeming van de schepenen sindsdien niet meer uit handen hebben gegeven.⁶⁴⁰ Om mistoestanden in het bestuur en de rechtspraak tegen te gaan, hetgeen geweten werd aan de onvoldoende bekendheid van de vorstelijke commissarissen met de lokale situatie, had Filips de Goede in 1430 Ieper opnieuw een zekere autonomie, weliswaar met sterke vorstelijke controle en in ruil voor een jaarlijkse toelage, in haar schepenverkiezing toegestaan.⁶⁴¹ Hoe lang deze kiesprocedure gehanteerd werd, is onduidelijk. Maar in 1475 trok Karel de Stoute de Ieperse schepenverkiezingen opnieuw volledig naar zich toe.⁶⁴² Voortaan benoemde een vorstelijke kiescommissie naar eigen goeddunken de Ieperse schepenbank, die drie jaar aan de macht zou blijven. Op 8 februari 1475 trad het reglement in voege – de toen aangestelde schepenbank was bij het overlijden van de hertog dus nog steeds in functie.

Enkele maanden voor de totstandkoming van de nieuwe kiesprocedure hadden Karel de Stoute en kanselier Guillaume Hugonet aan het Ieperse kwartier ook een nieuwe repartitieschaal voor de hertogelijke bedden opgelegd. Naar aanleiding van de bede van 127.000 ridders die in 1474 goedgekeurd werd, verminderde de bijdrage van de stad Ieper met de helft (tot 4,31% van de totale bede). De kasselrijen van het kwartier schoten het tekort bij.⁶⁴³ Ieper kon zijn verplichtingen bij voorgaande bedden immers moeilijk nakomen omdat de vastgelegde repartitieschaal van 1408 niet aangepast was aan de veranderde economische en financiële draagkracht van de stad. Met de herziening hoopte de hertog een betere betaling van de bede te bekomen. Allicht had de bestuurlijke elite van de stad Ieper met de herziening van het transport ingestemd of er misschien zelfs de aanzet tot gegeven. Want net als in Brugge en Gent stond het water hen aan de lippen. De fiscale druk op de stadskas lag lager dan te Brugge en te Gent, maar ze was tijdens de regering van Karel de Stoute toch

⁶³⁸ De opstand van 1302 en de Vlaamse Kustopstand hadden misschien wel een verbreding van het politieke spectrum tot gevolg, maar van de periode van 1328 tot 1383 kende Ieper een oligarchisch bestuur (Viaene, *De drang naar macht*, 32-4). In de vijftiende eeuw trad een aantal nieuwe families toe tot de leidende elite van de stad, maar ze kende hetzelfde (rijke) sociale profiel (Mus, *Mutaties in de samenstelling*, 79-80). Na de afloop van de 'Cockerulle'-opstand in 1280 is het een aantal rijke handelaars wel gelukt het Ieperse stadspatriciaat binnen te dringen, maar van een 'democratische' revolutie van de ambachten kan men niet gewagen (Boone, *Social conflicts*, 147-8 en Dumolyn & Haemers, *Patterns of urban rebellion*, 374-5).

⁶³⁹ De Ieperse textielindustrie bleef, ondanks haar laatmiddeleeuwse inkrimping, voor de internationale markt produceren. Maar uiteraard kende de internationale handel er verre van hetzelfde belang als te Brugge (Stabel, *Dwarfs among giants*, 33 en 148; zie ook Demey, *Proeve tot raming*, 162-3). Alhoewel harde bewijzen ontbreken, lijkt ook Pieter Lansaeem bijvoorbeeld persoonlijk handel met Portugal te hebben gedreven (Mus, *Pieter Lansaeem*, 79-88).

⁶⁴⁰ Prevenier, *De leden en de staten*, 271 en Trio, *Bestuursinstellingen van de stad*, 338.

⁶⁴¹ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 77-8 en Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 219-25.

⁶⁴² *Ibidem*, 230-1; Trio, *Bestuursinstellingen van de stad*, 340 en (de uitgave van de hertogelijke akte van 17 januari 1475 in) Diegerick, *Episode de l'histoire*, 464-7.

⁶⁴³ Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 417-8.

verdubbeld.⁶⁴⁴ Om in de stijgende kosten aan de vorst te kunnen voorzien, had de Ieperse elite de indirecte belastingen danig verhoogd. In 1470 voerde ze speciale ‘*cueillioten*’ op het verbruik van vlees, vis, hout, lakens, was en zadels in – het ongeld op lakens werd in 1474 nogmaals verhoogd.⁶⁴⁵ Gezien haar elitaire achtergrond is het niet verwonderlijk dat het Ieperse stadsbestuur, net als het Gentse en het Brugse overigens, voor een verbruiksbelasting koos. Ieper schoof de meerkost van het vorstelijke beleid dus af op alle inwoners, maar alweer tastte de verbruiksbelasting het budget van de minder gegoede en niet in het stadsbestuur vertegenwoordigde groeperingen aan.

Zoals te Brugge en Gent was de eerste reactie van de Ieperse ambachten op de nieuwe politieke situatie in het graafschap in 1477 een eis naar de afschaffing van deze hoge verbruiksbelasting. De door Karel de Stoute in 1475 benoemde Ieperse magistraat was overigens zelf van plan de tarieven van de assizen te verlagen omdat lopende betalingen van toegestane bedden afgeschaft werden, maar een afschaffing ging volgens haar te ver. Het Vlaams Privilege van 1477 had immers de repartitieschaal van het Transport van Oudenburg uit 1408 hersteld. Voortaan betaalde Ieper weer 8,58% van de bedden die in het graafschap goedgekeurd werden. Maar de ambachten zetten door. Op 15 februari 1477 verzamelden ze op de Grote Markt en daags nadien stemde het stadsbestuur reeds in met de afschaffing van alle assizen die ter ondersteuning van de betalingen van de aan Karel de Stoute toegestane bedden waren ingericht.⁶⁴⁶ Waarschijnlijk werden de ambachten door de politieke verwezenlijkingen van de Gentse en Brugse ambachten gestimuleerd, want op verscheidene tijdstippen tijdens de opstand van 1477 verwezen de Ieperse opstandelingen naar rechten die de ambachten uit de zustersteden hadden bekomen.⁶⁴⁷

Onze informant over de gebeurtenissen te Ieper heette vermoedelijk Pieter van de Letuwe die, net als de vernoemde Pieter Lansaem, tot de gevestigde Ieperse elite én tot de schepenbank van 1475 behoorde.⁶⁴⁸ Hij is, volgens de uitgever, de auteur van de ‘*Memorie*’ die in het Ieperse schepenhuis ontstond. De chroniqueur beschreef in dit verhalend document met een zeker misprijzen de uitbarsting van de opstand op 25 april 1477 die hij vanuit het stadhuis in de Ieperse hallen kon aanschouwen. De auteur van de ‘*Memorie*’ tekende eveneens de aanloop van de gebeurtenissen en een epiloog op. Indien dit Pieter van de Letuwe was, dan vulde hij zijn relaas na de opstand verder aan, want op 29 april 1477 werd hij opgesloten (ofwel nam een andere persoon zijn werk over). De minachting van de chroniqueur was waarschijnlijk de volledige Ieperse elite eigen, want de revolte van de ambachten was tegen hun bewind gericht. In tegenstelling tot in Brugge en Gent waar de ambachten in 1477 een coalitie vormden met een deel van de stedelijke elite kon de opstand te Ieper dus amper op begrip rekenen van het ‘*establishment*’.

Pieter van de Letuwe was sinds februari 1475, en dus nog steeds in de eerste maanden van 1477, raadslid in de Ieperse schepenbank. Die bestond uit dertien schepenen die voor het bestuur van de stad instonden, en uit dertien raadsliden. De zogenaamde voogd van de stad leidde de schepenbank van de raadsliden die voornamelijk de wezengoederen in de stad beheerde (zoals bijvoorbeeld de Gentse schepenbank van Gedele).⁶⁴⁹ Daarnaast bestond het Ieperse institutionele kader nog uit vijf hoofdmannen, een Raad van 27 en een vergadering van ‘*notabele poorters*’. Vier jaarlijks wisselende hoofdmannen fungeerden als

⁶⁴⁴ Van 14% van de Ieperse uitgaven onder Filips de Goede tot 27% vloeiden naar de hertogelijke schatkist tijdens de regering van Karel de Stoute (Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 573).

⁶⁴⁵ *Ibidem*, 249-50; Diegerick, *Inventaire analytique*, IV, 22 en Mus, *Pieter Lansaem*, 67-9.

⁶⁴⁶ Stedelijk voorgebod van 16 februari 1477 (uitgegeven door Diegerick, *Episode de l’histoire*, 429).

⁶⁴⁷ Zie bijvoorbeeld *ibidem*, 442 en Justice, *La répression à Ypres*, 28.

⁶⁴⁸ In de periode van 1451 tot 1479 bekleedde Pieter van de Letuwe 25 publieke mandaten in het Ieperse stadsbestuur (Diegerick, *Episode de l’histoire*, 424-5).

⁶⁴⁹ Trio, *Bestuursinstellingen van de stad*, 347-55 en Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 77-9.

leidinggevende personen over de vier politieke geledingen ('leden') van de stad: de poorterij, de wevers, de volders en de gemene neringen (die de kleinere neringen van de stad verenigde). Een vijfde hoofdman, die van de 'Besant', zat de vergaderingen van de Raad van 27 voor en hij stond in voor de ordehandhaving in de stad. Deze hoofdman was voor het leven benoemd en vermoedelijk had hij een kleine politiemacht onder zich.⁶⁵⁰ De raad van de 27 was een waarschijnlijk door de schepenenbank verkozen rechtsprekend orgaan, dat misschien ook over ruimere bestuurszaken discussieerde. De 'notabele poorters' tot slot bestuurden het lid van de poorterij, de ambachten (wevers, volders en gemene neringen) stonden onder leiding van een gouverneur.

Ieper kende een gelijkaardige 'Grote Raad' als Brugge en Gent. Deze vertegenwoordigde de vier leden van de stad en had voornamelijk een financiële bevoegdheid. Maar net als in andere Vlaamse steden trad de Grote Raad in momenten van gezagscrises leidinggevend op. De geschiedenis van deze instelling is uiterst ingewikkeld, maar in 1477 is het mogelijk enige klaarheid te scheppen. Een vermelding uit de vernoemde 'Memorie' leert dat deze Grote Raad traditioneel dertig personen bevatte, vijftien vertegenwoordigers van de poorterij en vijf elk uit de ambachten van de wevers, volders en gemene neringen.⁶⁵¹ Maar de chroniqueur vermeldt dat tijdens de opstand meer dan het toegestane aantal personen uit de ambachten aan de vergaderingen van de Grote Raad deelnamen zodat het evenwicht tussen poorterij en ambachten verstoord werd. Tijdens het voorjaar van 1477 hadden de ambachten een duidelijk politiek overwicht in Ieper, net als te Gent en te Brugge, hetgeen zich dus ook op de vergaderingen van de Grote Raad deed gevoelen.

De Ieperse opstand van 1477 volgde het patroon van de opstanden in de twee andere grote Vlaamse steden, zij het met een 'tragere agenda'. Na de afschaffing van de indirecte belasting eisten de ambachten immers ook te Ieper politieke inspraak. Meer dan te Brugge en Gent traden er tijdens het voorjaar van 1477 te Ieper 'crysschers' op die deze verzuchting kenbaar maakten.⁶⁵² De minachting van de auteur van de Ieperse 'Memorie' is hiervoor verantwoordelijk want de benaming 'crysschers' heeft een pejoratieve bijklank. Maar het verloop van de opstand te Ieper vertoont opmerkelijk meer geweld en minder orde als te Gent of Brugge. Waarschijnlijk ligt de verklaring hiervoor in het gebrek aan politieke ervaring bij de leiders van de ambachten en in de teloorgang van de opstandige traditie die de Ieperse ambachten in de veertiende eeuw eigen was.⁶⁵³ Sinds 1428 hadden de ambachten te Ieper geen opstanden meer gevoerd. Hun verminderde economische slagkracht is daar waarschijnlijk niet vreemd aan. Het is niet ondenkbaar dat, in tegenstelling tot in Brugge en Gent, het gebrek aan ervaring om oppositie te voeren, de ambachten in 1477 tot minder beheerste vormen van geweld aanzette. De opstandige traditie die bijvoorbeeld de opstand van de Gentse ambachten kleurde, lijkt in 1477 bijna uitgedoofd te Ieper.

⁶⁵⁰ 'Besant' is etymologisch afkomstig van 'paisanter', wat 'vredebrenger' betekent (Vandenpeereboom, *Ypriana*, I, 214).

⁶⁵¹ De chroniqueur meldt dat deze samenstelling van de Grote Raad 'van ouden tyden gheordonneert staet ende onderhouden gheweest heeft'. Ze is dus geen uitvinding van de opstandelingen van 1477 (Diegerick, *Episode de l'histoire*, 440). Trio ziet de Grote Raad veel ruimer en neemt erin alle bestuursinstellingen op (schepenen, raadsliden, hoofdmannen, raad van 27 en de 30 vertegenwoordigers van de poortersnering en de ambachten). De benaming 'Gemene Raad' uit 1400 (Trio, *Bestuursinstellingen van de stad*, 336) lijkt beter toepasbaar op hetgeen hij als 'Grote Raad' bestempelt. Blockmans noemt de Raad van 27 de Grote Raad, naar de oorkonde van Filips de Goede uit 1430 die de nieuwe kiesprocedure van de schepenenbanken regelt (Blockmans, *De volksvertegenwoordiging*, 78). In wat volgt, interpreteren we de Grote Raad in enge zin, namelijk de vergadering van de dertig vertegenwoordigers van de vier leden van de stad.

⁶⁵² Diegerick, *Episode de l'histoire*, 428 en Dumolyn, *Marginalen en radicalen*, 49.

⁶⁵³ Verbruggen, *Geweld in Vlaanderen*, 40-5.

Maar nog niet helemaal. Aanvankelijk richtten de ambachten hun pijlen op het elitaire stadsbestuur. De Ieperse bestuursinstellingen werden reeds enkele decennia bevolkt door rijke families en vermoedelijk was de ambachtelijke vertegenwoordiging in de schepenbanken doorheen de jaren tot een minimum beperkt. Bovendien was de magistraat sinds 8 februari 1477 al twee jaar in functie. Tabel 7 vat de politieke ervaring van deze magistraat, die in 1475 aantrad, samen.

| Schepenbank | Aantal publieke mandaten |
|-----------------------|--------------------------|
| 08/02/1475-25/02/1477 | 61 |
| 26/02/1477-21/05/1477 | 61 |
| 22/05/1477-07/02/1478 | 23 |

*Tabel 7: het aantal publieke mandaten dat de leden van de Ieperse schepenbanken die tijdens 1477 in functie waren, sinds 1470, vóór hun aanstelling, uitoefenden.*⁶⁵⁴

De schepenbank die op 8 februari 1475 voor drie jaar benoemd werd, verzamelde reeds 61 politieke mandaten in de korte periode van februari 1470 tot aan de aanstelling van de schepenbank in 1475. Dit lage wisselingsritme weerspiegelt het oligarchisch karakter van de bestuurlijke elite te Ieper.

Een karakter dat nauwelijks doorbroken werd op 26 februari 1477 toen de magistraat vervangen werd. Reeds in de laatste dagen van januari had de schepenbank aan de hertogin de toelating gevraagd om af te treden en een nieuwe schepenbank te benoemen. De troonswisseling vereiste namelijk deze vervanging, maar misschien hoopte de Ieperse elite op deze wijze de politieke eisen van de ambachten te counteren. Maria van Bourgondië en haar hofraad hadden deze vervanging op 31 januari echter geweigerd.⁶⁵⁵ Een kleine maand later is het hof toch op deze eis ingegaan, maar van een initiatief van de magistraat is niets bekend. Op 26 februari trad de nieuwe schepenbank aan.⁶⁵⁶ De magistraatsvernieuwing bracht, zoals tabel 7 aantoont, echter weinig politieke verandering aan de top van de Ieperse instellingen teweeg. De bestuursgroep die de schepenbank van 1475 bevolkte, nam opnieuw plaats in het pluche. Een tiental personen zetelde zelfs in beide schepenbanken, onder ander Pieter van de Letuwe bekleedde opnieuw de functie van schepen.⁶⁵⁷ Ook de schepenen die in februari 1477 benoemd werden, hadden sinds 1470 gezamenlijk 61 functies uitgeoefend nog vóór de magistraat aantrad. Ze bevatte wel acht nieuwkomers, maar hun namen doen verwantschap met aftredende schepenen vermoeden.⁶⁵⁸ De traditionele families behielden dus het politieke

⁶⁵⁴ Bron: KB: M, 103, II. Onder publieke mandaten rekenen we enkel de functies van voogd, schepen of raadslid.

⁶⁵⁵ In de akte (die uitgegeven werd door Diegerick, *Episode de l'histoire*, 467-9) staat te lezen dat de Ieperse magistraat vruchteloos haar vervanging gevraagd had. '*Nous [Maria en haar hofraad], ayent instamment requis et suplié leur vouloir pour la plus grande seurté des choses dessusdites de decerner et commetre aulcun commissaires pour, au dit .viii^e jour de fevrier prochain venant, renouveler la dite loy*', besloten de akte van 17 januari 1475 te behouden. Daarin had Karel de Stoute de magistraat voor drie jaar aangesteld.

⁶⁵⁶ Op 22 februari 1477 had Maria van Bourgondië de opdracht gegeven aan Filips van Huerne, de abt van Ter Duinen, Wouter van der Gracht en Jan Cabelliau (de baljuw van Menen) om de Ieperse magistraat te vernieuwen (*ibidem*, 469-70 en ARA: Rk., 38701, 77r).

⁶⁵⁷ KB: M, 103, II (de namenlijsten van de drie in tabel 8 opgenomen schepenbanken werden uitgegeven door Diegerick, *Episode de l'histoire*, 429-32). Ook Jan van Lichtervelde fs. Victor, Joos de Brievère, Joris de Witte, Victor de Waele, Jan Minne, Hector van de Woestijne, Joos Gilloen, Frans van der Poorte, Jan de Wilde en Joris de Wilde zetelden zowel in de schepenbank van 1475 als die van februari 1477 (misschien klopt dit niet voor Jan en Joris de Wilde, maar betreft het naamgenoten). Sebastiaan van Menen was tesorier in beide schepenbanken.

⁶⁵⁸ Enkele van de nieuwkomers (zoals Victor van Lichtervelde, Wulfaert van Lichtervelde, Jan van Lichtervelde en Andries de Waele) behoorden tot families die reeds verscheidene decennia politieke functies in Ieper uitoefenden. Vier anderen waren 'nieuw' (Jan Veynoot, Jan de Cardenaghele, Joris Gommer en Jacob van

overwicht in de nieuwe schepenbank, de Ieperse oligarchie bleef aan zet. Ook de baljuw van Ieper werd, in tegenstelling tot die van Brugge en van Gent, in de eerste maanden van 1477 niet vervangen. Luc Thoenin, de schoonzoon van Pieter Lansaem, bleef in functie.⁶⁵⁹

Pieter Cockuut bond in 1477 de kat de bel aan. Ergens midden maart had deze volder openlijk kritiek geuit op het regime. Het stadsbestuur liet zich niet onbetuigd en nam Pieter Cockuut op 29 maart gevangen. Op Witte Donderdag, toen te Gent kanselier Guillaume Hugonet terechtgesteld werd, stak de beul op de Grote Markt een gloeiend ijzer door zijn tong.⁶⁶⁰ De daaropvolgende weken bleef het echter onrustig in de stad en op 25 april barstte de bom. ‘*Vele onbekents volcx*’, door de chroniqueur ook ‘*gheboufte*’ genoemd, drong het stadhuis binnen en sloeg er de huisraad aan diggelen.⁶⁶¹ Misschien werden de indringers geïnspireerd door de gebeurtenissen te Brugge, waar de hertogin zonet een tweede stedelijk privilege had verleend aan de opstandelingen. Wat er van zij, de daaropvolgende dagen bezetten de ambachten de markt nadat ze hun banieren uit het stadhuis hadden gelicht. Voortaan had de magistraat ‘*gheen zegghen dus noch auctoriteit*’ meer.⁶⁶² De verzamelde menigte op de markt ontving de correspondentie van de magistraat en ze las de stadsrekeningen voor. De ambachten eisten in de Grote Raad de herstelling van de rechtskracht van de keuren die Lodewijk van Male hen had verleend, en enkele dagen later riepen ze een algemene staking uit. Wie de leiding nam over het ambachtsfront is onduidelijk, maar het hierna besproken onderzoek dat eind 1477 naar de opstand gevoerd werd, wees de hoofdman van de ‘Besant’, Robert van den Steene, als leider van de revolte aan. Dat hij eind 1477 de stad uit was, heeft deze beschuldiging waarschijnlijk in de hand gewerkt. Maar reeds in de ‘*Memorie*’ trad Robert van den Steene als voorman van de opstandelingen op. Deze rol was hem waarschijnlijk opgedrongen, want de Ieperse ambachten vonden in de ‘Besant’ een teken van hun identiteit. Op 26 april eisten ze bijvoorbeeld dat de vlag van de graaf en van de stad voor het hoofdkwartier van de ‘Besant’ werd weggehaald, want ‘*de voorseiden Besant, zo zy zeiden, behoorde toe den ghemeene ende niet der wet*’.⁶⁶³ Het stadsbestuur zwichtte dan wel voor deze symbolische toegevingen, maar de oude keuren verkregen de ambachten niet.

Dat het oproer te Ieper de daaropvolgende dagen steeds rumoeriger werd, vond waarschijnlijk ook zijn oorzaak in de nabijheid van de Franse invallers en de mislukte poging van de Bourgondische troepen om hen af te stoppen. Toen bovendien Philippe de Crèvecoeur in maart 1477 naar het Franse kamp was overgelopen, werd het zuiden van het graafschap een woelig grensgebied dat regelmatig geteisterd door Franse brandschatting werd.⁶⁶⁴ De latente oorlogsdreiging joeg de gemoederen op, maar ze stelde de ambachten tevens in staat aanhang te winnen. De hoofdman van de Besant en een verwant van de nieuwe hoofdman van de gemene neringen, Frans Zwanckaert, maakten zich eind april meester van de stedelijke

Rammecourt), maar wegens gebrek aan geschikte archieven is het moeilijk hun achtergrond te schetsen. De vraag is of hun stem, als die al oppositioneel was, kon opwegen tegen die van de traditionele elite.

⁶⁵⁹ Mus, *Pieter Lansaem*, 86. De voorgaande baljuw, Hector van Hollebeke, werd op 20 september 1472 aangesteld (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, 630). Hij overleed in functie op 1 oktober 1476 en de erfgenamen van Laureins Thoenin namen sindsdien zijn functie waar. In het voorjaar van 1477 tot 6 juni 1477 was dat Luc Thoenin, die overigens raadslid was in de schepenbank van februari 1475 (ARA: Rk., 14550, 50r).

⁶⁶⁰ Haemers, *A moody community*, 65-6; Diegerick, *Episode de l’histoire*, 432-3 en ARA: Rk., 14550, 54r: ‘*pour certains ses mesparlers*’ werd hij gevonnist.

⁶⁶¹ Diegerick, *Episode de l’histoire*, 434-5.

⁶⁶² *Ibidem*, 439. Voor wat volgt, zie ook: Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*, 232-4.

⁶⁶³ Diegerick, *Episode de l’histoire*, 441. De ‘Besant’ lag aan de zuidzijde van de Grote Markt (Vandenpeereboom, *Ypriana*, I, 215).

⁶⁶⁴ Herinner de weeklacht van de algemeen ontvanger van het Ieperse kwartier die in 1479 aan de Rekenkamer van Rijsel meldde dat de streek rond Ieper sinds 1477 door rondtrekkende troepen erg gehavend was (ADN: B 17729, ‘Comtables générales’).

artillerie.⁶⁶⁵ De hoofdmannen profileerden zich als verdedigers van de stad en waarschijnlijk heeft deze al dan niet geveinsde vechtlust de ambachten opgeworpen als de onderhandelingspartner bij uitstek met de hogere overheid. In ruil voor politieke steun was het Ieperse ambachtsheir bereid de wapens tegen de Fransen op te nemen. Het hof had de militaire steun van Ieper, zeker in het zuiden van het graafschap, broodnodig en capituleerde uiteindelijk. Hertogelijk secretaris Joost Arends werd begin mei door de vertegenwoordigers van de ambachten naar Maria van Bourgondië gestuurd om een generaal pardon te bekomen voor de voorbije wapenfeiten, hetgeen het hof na enig aarzelen op 14 mei 1477 toestond. Op aangegeven van de hoofdmannen, zo stelt de remissiebrief, vergaf de hertogin het kwaad dat de ambachten in de stad verricht hadden. De Ieperse revolte van 1477 werd er, net als de Gentse en de Brugse, goedgepraat als een zoektocht naar ‘*justicien, correctie ende pugnacie*’ van de vermeende misbruiken die in de voorgaande jaren in de stad hadden plaatsgegrepen.⁶⁶⁶

Ondertussen hadden de ambachten enkele leden van de magistratuur opgesloten en van corruptie beschuldigd (waaronder Pieter van de Letuwe⁶⁶⁷), hetgeen de weg opende naar een magistratuursvernieuwing, de tweede al in 1477. Het hof had, willens nillens, door de verlening van een remissiebrief met deze gang van zaken ingestemd en op 22 mei 1477 stuurde ze hertogelijke commissarissen naar de stad.⁶⁶⁸ De ambachten waren uiteraard tevreden met deze ontwikkeling en daags voor de wetsvernieuwing verlieten ze onder luid klokgelui de Grote Markt en hervatten ze hun werk.⁶⁶⁹ Maar de registers van de wetsvernieuwing laten weten dat de afgevaardigden over de samenstelling van de magistratuur ‘*gheen zegghen en hadden*’. De nieuwe magistratuur werd er achteraf met de naam ‘*haefsche of verkeerde wet*’ bedacht, hetgeen nogmaals het misprijzen van de Ieperse elite voor de opstandelingen weerspiegelt.⁶⁷⁰ Bekijken we het politieke profiel van de nieuwe schepenen, dan valt het verschil in politieke ervaring met de aftredende magistratuur op. Tenminste zestien personen hadden in het afgelopen decennium geen publiek mandaat bekleed.⁶⁷¹ Maar toch had de magistratuur in totaal al 23 functies uitgeoefend in vorige schepenbanken (tabel 7). Eén schepen uit 1475 (Christoffel Fagheel) en zelfs twee uit de aftredende magistratuur (Victor de Waele en Jan Minne) werden gerecupereerd. De zoon van Pieter Lansaem werd raadslid en twee oudgedienden van de vorige schepenbank, Frans van der Poorte en Joris de Brievere, werden stedelijk ontvanger. Hun politieke ervaring, competentie of enige clementie kan de aanwezigheid van deze voorname politici in de ‘*verkeerde wet*’ verklaren. Hoe dan ook, in mei 1477 vond er, voor het eerst sinds lang, een politieke ommezwaai plaats te Ieper. De gevestigde elite verloor haar greep op de benoeming van de schepenbank en ze maakte niet meer de hoofdmoot van de

⁶⁶⁵ Lamsin Zwanckaert was op 25 april, na het plotse overlijden van zijn voorganger, door de Grote Raad tot nieuwe hoofdman van de gemene neringen benoemd (Diegerick, *Episode de l’histoire*, 441 en 444).

⁶⁶⁶ Begin mei onderhandelden hertogelijk afgevaardigden Rijkaert Utenhove en Wouter van der Gracht nog met de opstandelingen, maar uiteindelijk ging het hof toch op de eis van remissie in (uitgegeven door *ibidem*, 471-4).

⁶⁶⁷ Zijn medegevangenen (Frans van der Poorte, Joos en Joris de Brievere, Joris de Witte, Pieter van Heysackere en Jan Colaert) behoorden allen tot de magistratuur die op last van Karel de Stoute in februari 1475 verkozen was. Op 2 mei sloten de ambachten Victor van Lichtervelde, Joris Paelding en Victor van Volmersbeke op. Zij bezetten leidende functies in de schepenbank die op 22 februari 1477 aantrad. Tezamen hadden de tien gevangen 40 publieke mandaten (van schepen, raadslid of tesorier) bekleed in de periode van 1470 tot 1477.

⁶⁶⁸ Namelijk de abt van Ter Duinen, Wouter van der Gracht, Roeland van Halewyn en de Gentse baljuw Jan van Dadizeele.

⁶⁶⁹ ‘*Swoensdachs .xxi. mey scieden alle de banieren van der marct*’. De banieren werden aan het Belfort opgehangen en dus niet terug naar het stadhuis gebracht, waar de ambachten ze op 25 april hadden verwijderd (Diegerick, *Episode de l’histoire*, 451).

⁶⁷⁰ Citaten uit Diegerick, *Episode de l’histoire*, 451, die de (vandaag verdwenen) schepenlijst afdrukt.

⁶⁷¹ Met name Willem Bouderrave, Hendrik Ritsaert, Frans de Storm, Hendrik Bateman, Jan Cabilliau fs. Jacob, Pieter de Wulf, Engelbert van Suyxgate, Pieter Buedin, Blasius Doemeniet, Paulus Debuysere, Jacob Bestkin, Frans de Hondt, Guy van den Kerchove, Willem Malfeyt, Hendrik van der Stichelen en Malin de Vos. Over de carrière van Andries Paelding en Jan de Wilde hebben we geen zekerheid omwille van de vele naamgenoten die in voorgaande schepenbanken zetelden.

nieuwe schepenen uit. De breuk was radicaal, maar dan ook weer niet totaal – een vaststelling die ook voor de Brugse magistratuursvernieuwing van april 1477 opgaat.

Net als in Gent en Brugge schoof de nieuwe bestuursgroep de kosten voor de oorlog tegen de Franse invaller door naar de voormalige bewindvoerders. De gevangenen van de opstand konden zich namelijk in juni 1477 vrijkopen.⁶⁷² Fysieke straffen bleven beperkt, enkel Roeland van Diksmuide werd op de Grote Markt gefolterd.⁶⁷³ Bovendien verbood het stadsbestuur enkelen onder hen de komende jaren grote hoeveelheden textiel te produceren. Joris de Brievere bijvoorbeeld kwam op 4 augustus vrij op voorwaarde dat hij, naast een zware boete, de komende drie jaar niet meer dan acht zakken wol per jaar mocht verwerken tot textiel.⁶⁷⁴ Deze straf bevestigt het vermoeden dat de leden van de Ieperse oligarchie die vóór 1477 de lakens uitdeelde, belangrijke textielmagnaten in haar midden telde. Misschien uitte zich in deze strafmaatregel een zekere frustratie omwille van de economische positie die enkelingen op de textielmarkt, ten nadele van de ambachten, verworven hadden. Door middel van een dergelijke economische restrictie maakten de ambachten van hun verworven macht gebruik om de verantwoordelijken van het voorbije beleid niet enkel politiek en financieel maar ook in hun persoonlijke huishouding te straffen. Het valt echter te betwijfelen of de geviseerde personen deze bestraffing nageleefd hebben. Waarschijnlijk was ze makkelijk te omzeilen, en misschien heeft het regime dit toegestaan. De terugtrekking van de vernoemde handelaars-ondernemers van de Ieperse markt zou vermoedelijk rampzalige gevolgen gehad hebben voor de welvaart van Ieper in het algemeen en die van de ambachten in het bijzonder.

Of de ambachten ook meer structurele maatregelen namen om hun economische positie te verbeteren, is wegens het gebrek aan archiefmateriaal over de korte periode waarin ze het stadsbestuur patroneerden, moeilijk te achterhalen. De Ieperse ‘*Memorie*’ verhaalt nog dat het stadsbestuur begin juni 1477 een conflict tussen de wevers en haar knapen oploste en dat op 8 juni de volders staakten.⁶⁷⁵ ‘*By tusschensprekene van vulders van Brugghen ende van Curtricke*’ hervatten de volders enkele dagen later hun werk. Maar of hun loon aangepast werd, is niet bekend. Misschien ontstonden deze eisen in een economisch klimaat waarin de Ieperse oligarchie, tevens de leidinggevende ondernemers in de textielindustrie, de voorgaande jaren gepoogd had de lonen van haar werknemers kort te houden om de kosten in het productieproces te drukken. Door in te houden op de loonkosten van volders en wevers, één van de belangrijkste kostenbepalende elementen in het productieproces, trachtten laatmiddeleeuwse ondernemers de groeiende concurrentie in hun sector op afstand te houden.⁶⁷⁶ Deze politiek zou ook de prominente aanwezigheid van de Ieperse volders in de opstand van 1477 kunnen verklaren – de aanzet voor de opstand was overigens de kritiek van een volder (Pieter Cockkoot) op het beleid van de magistraat. Zoals in het veertiende-eeuwse, maar niet het vijftiende-eeuwse, Gent behoorden de volders te Ieper tot de stoottroepen van de ambachten.⁶⁷⁷ De economische achtergrond van ambachten behoeft te Ieper nog uitgebreid

⁶⁷² Victor van Lichtervelde betaalde 1900 lb. gr., Joris de Brievere en Frans van der Poorte elk 500 lb. gr., Pieter van Heysackere 200 lb. gr., Joos de Brievere 12 lb. gr., Jan Colaert 20 lb. gr. (Diegerick, *Episode de l’histoire*, 461-2). Waarom deze sommen sterk verschillen en of de andere gevangenen ook dienden te betalen, is noch aan de hand van de verhalende bron noch van de stadsrekening te achterhalen.

⁶⁷³ *Ibidem*, 460. De andere gevangenen werden wel ‘*ter halle gheexamineert*’, maar of daar fysiek geweld aan te pas kwam, staat niet in de stadsrekeningen te lezen (ARA: Rk., 38701, 86r).

⁶⁷⁴ Diegerick, *Episode de l’histoire*, 462.

⁶⁷⁵ Op 6 juni werd afgesproken dat de knapen voortaan vijf groten zomerloon en vier groten winterloon zouden ontvangen (*ibidem*, 463).

⁶⁷⁶ Brand & Stabel, *De ontwikkeling van vollerslonen*, 222.

⁶⁷⁷ Tot ze in het midden van de vijftiende eeuw economisch uitgeteld waren, kende het politieke optreden van de Gentse vollers een hoog revolutionair gehalte. Ze werden daartoe gedwongen omdat de Gentse wevers van hun politieke macht gebruik maakten om de economische eisen van de volders systematisch te onderdrukken (Boone & Brand, *Vollersoproeren en collectieve actie*, 172-82).

onderzoek, maar het lijkt erop dat de Ieperse corporatieve organisaties de opstand van 1477 aanwendden om hun levensomstandigheden te verbeteren.

Ook hun fiscaal beleid ging die richting uit. In tegenstelling tot de voorgaande jaren spijsde het Ieperse stadsbestuur de stadskas niet met de uitgaven van renten of indirecte heffingen, maar wel met een vermogensbelasting.⁶⁷⁸ Het bezit van elke poorter werd geschat en aan een gelijke heffing onderworpen (de aanslagvoet is niet bekend). De opbrengst was bestemd voor de betaling van troepen en, logischerwijs meer dan te Brugge en te Gent, aan de fortificatie van de stad. Maar de Ieperse stadskas kon dit beleid niet volhouden. Vanaf 1478 verkocht de stad weer renten op haar domein. De hoge schuldenberg die de stad accumuleerde zou uiteindelijk bijna tot haar failliet leiden.⁶⁷⁹ Zoals in Brugge en Gent bekostigde het stadsbestuur dit beleid vanaf 1478 met de opbrengst van indirecte belastingen, die, na de afschaffing in 1477, heringevoerd werden. De tijdelijke ceuillotes op vlees, vis en hout behoorden vanaf 1486 zelfs definitief tot de inkomsten van de stad.⁶⁸⁰ Dat de ambachten vanaf 1478 aan macht hadden moeten inboeten, was daar uiteraard niet vreemd aan.

2.2.2 De bestraffing van de opstand van 1477

De Ieperse opstand van 1477 is de enige opstand uit dat jaar in het graafschap Vlaanderen die van hogerhand bestraft werd. Ondanks de remissiebrief die hertogin Maria van Bourgondië op 14 mei 1477 aan de stad had verleend, gaf Maximiliaan van Oostenrijk op 20 november 1477 aan de Ieperse magistraat de opdracht de verantwoordelijken voor de opstand van het voorjaar te zoeken.⁶⁸¹ Misschien hebben gezagsdragers uit het tijdvak van Karel de Stoute tijdens de plechtige intrede van Maximiliaan te Ieper in oktober 1477 gelobbyd om deze onderzoekscommissie in te richten met de bedoeling hun politieke tegenstanders te treffen.⁶⁸² De Ieperse magistraat protesteerde heftig tegen het vorstelijke initiatief en ze dreigde zelfs met een proces voor de Grote Raad indien de commissie de inwoners zou berechten. Officieel heette het dat de schepenenbank weigerde te aanvaarden dat de vorst een uitzonderingsrechtbank wou inrichten om opstandige Ieperlingen te bestraffen omdat deze maatregel het privilege van de jurisdictie van de schepenen over haar poorters overtrad.⁶⁸³ Vermoedelijk speelde de achtergrond van de schepenenbank een grote rol bij dit protest. Het Ieperse stadsbestuur raakte immers in een lastig parket. Ze kon toch moeilijk de ambachten straffen omdat deze de magistraat in functie had geholpen? Bovendien telden de leden van de magistraat waarschijnlijk tal van vrienden, verwanten of gelijkgezinden onder de opstandelingen. De stad liet uiteindelijk haar protest varen en ze maakte van de nood een deugd. Ze besloot een onderzoekscommissie in te richten waarvan de samenstelling noch de totstandkoming gedocumenteerd zijn – het verslag dat de onderzoekscommissie op 2 december over haar zoektocht presenteerde, bleef wel bewaard. Dat verslag ontsloeg op een sluwe wijze de opstandelingen van 1477 van elke schuld die hen zou kunnen treffen.

De Ieperse onderzoekscommissie van december 1477 hoorde in totaal zevententwintig getuigen, maar het onderzoek leidde – logischerwijs – amper tot een tastbaar bewijs om de stad te bestraffen. Tot de ondervraagden behoorden individuen die een zichtbare rol in de

⁶⁷⁸ Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 173-4.

⁶⁷⁹ In 1492 diende Maximiliaan de stad zelfs zijn goedkeuring te verlenen om de uitbetaling van de lopende renten voor één jaar te staken (*ibidem*, 416 en Diegerick, *Inventaire des archives*, IV, 215).

⁶⁸⁰ Merlevede, *Stad, vorst en schatkist*, 250.

⁶⁸¹ Diegerick, *Inventaire analytique*, IV, 37-8 en Justice, *La répression à Ypres*, 14.

⁶⁸² Van 16 tot 20 oktober verbleef Maximiliaan van Oostenrijk te Ieper (ARA: Rk., 38701, 86r en Vander Linden, *Itinéraires de Marie de Bourgogne*, 21)

⁶⁸³ Diegerick, *Inventaire analytique*, IV, 38.

opstand hadden gespeeld, zoals vlaggendragers, personen die aan de zittingen van de Grote Raad hadden deelgenomen, ‘roupers’, enzovoort. De meerderheid van de ondervraagden bleef in zijn getuigenis echter op de vlakte of ontkende elke persoonlijke betrokkenheid bij de opstand. Toen de onderzoekscommissie bijvoorbeeld peilde naar de initiatiefnemers van de gewelddadige acties van 25 april, ontweek menig ondervraagde een gevat antwoord. Iedereen had op die dag de hoofdman van de Besant, Robert van den Steene, de vlag van de stad Ieper zien dragen, maar, zoals de secretaris van de onderzoekscommissie over de getuigenis van Joris Gommers noteerde, ‘*uut wiens mouvement dat hijt [Robert van den Steene] dede, en weet hij [Joris Gommers] niet*’.⁶⁸⁴ Zoals eerder gesteld, elke getuige duidde deze hoofdman, die ondertussen al lang de stad uit was, als de verantwoordelijke van de opstand aan. De laatste ondervraagde, Hector van den Woestijne, toonde met een citaat van, naar eigen zeggen, Robert van den Steene aan dat hij de ‘*principale cause ende upset van der beroerte*’ was. ‘*Qui a la charge du commun que moy?*’, zou de toenmalige hoofdman van de Besant op een drinkgelag gepocht hebben.⁶⁸⁵

Doorheen de getuigenissen wordt een opvallend patroon herkenbaar. Elke getuige ontkende individuele schuld en zelfs de collectieve verantwoordelijkheid van de ambachten voor de gebeurtenissen van april en mei 1477. Volgens de getuigen was de gevluchte hoofdman de aanstichter van de opstand, die bovendien als een ‘oproer’ werd afgedaan. Deze verklaringen maakten een bestraffing voor de getuige in het bijzonder en de ambachten in het algemeen overbodig en zelfs nutteloos. Het vermeende kwaad was de stad al uit, verder onderzoek en alleszins een bestraffing was bijgevolg onrechtvaardig. Omdat de ambachten in dit onderzoek zowel rechter als partij waren, leidde het onderzoek van de commissie van december 1477 logischerwijs niet tot een veroordeling. Meer nog, de ambachten zuiverden door middel van dit onderzoek de personen die een zichtbare rol in de opstand hadden gespeeld van een mogelijke schuld in de opstand. De verantwoordelijkheid van de opstand lag volgens hen bij één persoon, Robert van den Steene, en niet bij de uitvoerders van diens vermeende machtsgreep. Bovendien was de opstand volgens het onderzoek niet meer dan een uit de hand gelopen zoektocht naar rechtvaardigheid. De politieke intentie van de hoofdman van de Besant was immers de bestraffing van de verantwoordelijken van de misbruiken die het stadsbestuur tijdens de regering van Karel de Stoute had begaan. Een dergelijke zoektocht naar recht verdiende geen straf, besloot het onderzoek. Bovendien had de remissiebrief van Maria van Bourgondië van 14 mei 1477, die dezelfde teneur had, eventuele verantwoordelijken reeds van hun schuld ontlast. Het onderzoek van december 1477 bezegelde dus de vrede en de politieke situatie die sindsdien in de stad ontstaan was. De ambachten konden, vrij van elke blaam, hun beleid onverminderd voortzetten. Vanuit vorstelijk standpunt (en dat van zijn medestanders te Ieper) was de onderzoekscommissie van december 1477 dus een maat voor niets.

Maar de daaropvolgende jaren veranderde het politieke klimaat te Ieper snel. De schepenlijsten van 1478 tot en met de laatste schepenbank die tijdens de regering van Maria van Bourgondië benoemd werd, in februari 1482, puilen immers uit van de personen die in het tijdvak van Karel de Stoute aan het bewind waren. Een uitgebreide analyse zou te ver leiden, we beperken ons tot de schepenbank van 1478. De magistraatsvernieuwing, die volgens het Ieperse gewoonterecht op 8 februari 1478 plaatsvond, bracht opnieuw de elite die vóór 1477 de stad bestuurde, aan de macht. Hoe de verkiezing in zijn werk ging, wordt niet door bronnen gedocumenteerd. De schepenlijst van 1478 vormt een eigenaardige politieke verzameling. Enerzijds namen vijf personen van de ‘*verkeerde wet*’ plaats in de schepenbank, anderzijds maakten acht van de negen gevangenen van april-mei 1477 eveneens deel uit van

⁶⁸⁴ Justice, *La répression à Ypres*, 35.

⁶⁸⁵ ‘*Ende anders en weet hij, deposant [Hector van den Woestijne], niet up al ghevraegt*’ (*ibidem*, 45-6).

de magistraat.⁶⁸⁶ Kortom, de schepenbank bevatte zowel voor- en tegenstanders van de oligarchie die onder Karel de Stoute de stad had bestuurd. Misschien hadden de ambachten in 1478 nog invloed op de verkiezing van enkele schepenen en raadslieden, maar deze was duidelijk niet dominant. Bijna de helft van de mandatarissen van 1478 had ook in de schepenbank gezeteld die met steun van Karel de Stoute in 1475 was benoemd en medestanders van het regime van vóór 1475 vulden de overgebleven plaatsen op.⁶⁸⁷ Kortom, de meerderheid van het Ieperse stadsbestuur van 1478 behoorde tot de bestuurskliek die vóór de opstand van 1477 de stad in haar greep had. De daaropvolgende jaren verstevigde de Ieperse oligarchie de herwonnen politieke positie. De personen die tijdens de opstand van 1477 gevangen waren, maakten een mooie en exemplarische carrière. In elk stadsbestuur dat vóór de dood van Maria van Bourgondië aangesteld werd, waren ze prominent aanwezig, net als overigens Pieter Lansaem.⁶⁸⁸ De functie van hoofdman van de Besant tot slot – en dat was nog in 1478 nog steeds Robert van den Steene (ook al was hij gevlucht), want de hoofdman van de Besant was voor het leven benoemd – werd in november 1478 verkocht.⁶⁸⁹

Op 12 oktober 1478 stuurde Maximiliaan van Oostenrijk een nieuwe onderzoekscommissie naar Ieper. Deze werkte nauw samen met de ambulante Grote Raad van Maximiliaan en ze stond onder leiding van Philippe de Croÿ, graaf van Porcien. De commissie bestond uit de edelen Daneel van Praet, Jan van Halewyn (kapitein van Ieper), de baljuw van Ieper (Joost van Cortewille), de algemeen ontvanger van het Ieperse kwartier (Gillis van den Bossche), de Ieperse schildknaap Gillis Ghiselin en hertogelijk secretaris Jacob Heyman.⁶⁹⁰ Deze commissie diende het onderzoek van december 1477 door de ‘opstandige’ schepenbank van mei 1477 over te doen. Meer dan waarschijnlijk verleende de Ieperse magistraat haar medewerking aan het onderzoek – ze vocht de besluiten ervan althans niet aan. Op 20 maart 1479 maakte de onderzoekscommissie haar resultaten kenbaar.⁶⁹¹ 34 personen waren schuldig bevonden aan politieke misdrijven en ze werden passend gestraft. De commissie beval één executie, zeventien verbanningen en zestien alternatieve straffen. Het stadsbestuur voerde deze repressie consequent uit en ze verzwaarde de bestraffing van vier personen in november 1479 omwille van specifieke delicten tijdens de voorbije opstand.⁶⁹² Het politiek gewicht van de hertogelijke commissie en de medewerking van het stadsbestuur

⁶⁸⁶ Dat waren respectievelijk enerzijds Jan Minne, Christoffel Fagheel, Olivier Belle, Lamsin Lanczwaert en Jacob de Brouckere en anderzijds Joris de Witte, Joris en Joos de Brievere, Pieter van de Letuwe, Pieter van Heysackere, Jan Colaert, Frans van der Poorte en Victor van Volmersbeke (KB: M, 103, II).

⁶⁸⁷ Naast de zes op 29 april 1477 gevangen genomen personen (zie vroeger) doelen we hier op Melchior de Waele, Andries Paelding, Joost van der Poorte, Joos Gillioen en Joris de Witte. Andere schepenen en raadslieden (Arnout van Rode, Gaspard de Premesques, Jan en Wulfaert van Lichtervelde en Willem Lansaem) hadden reeds voordien in de magistraat gezeteld.

⁶⁸⁸ De negen gevangen oefenden in totaal nog 36 functies van schepenen, raadslid of tesorier uit in de periode van 1478 tot en met 1482. Pieter van den Letuwe bijvoorbeeld was raadslid in 1478 en 1480, schepenen in 1479 en 1481 en ‘notabele poorter’ in 1482. Pieter Lansaem tot slot was schepenen in 1482, raadslid in 1480, ‘notabele poorter’ in 1479, lid van de Raad van 27 in 1481 (Mus, *Pieter Lansaem*, 62 en KB: M 103, II).

⁶⁸⁹ Documentatie hieromtrent ging verloren, maar Arthur Mergelynck noteerde in zijn kopie van de Ieperse schepenregisters: ‘*son office [était] vendu en novembre 1478 parce qu’il s’est rendu coupable de rebellion*’ (KB, M, 103, II). Jan de Wale kocht deze functie. Een toevallig bewaard briefje uit 1488 laat weten dat hij op 17 januari 1488 ontslag nam als hoofdman van de Besant (‘*den .xvii^{en}. dach van laumaent anno .lxxxvii. so resignerde [sic] Jan de Wale tofficie van den hooftmansceipe*’). Op 28 januari 1488 kocht Joos de Brievere deze functie (briefje bewaard tussen folio’s 116 en 117 van KB: M 107, I). Of Joos de Brievere dezelfde persoon is die in april 1477 door de opstandelingen opgesloten was, of het een naamgenoot betreft, is onduidelijk.

⁶⁹⁰ Justice, *La répression à Ypres*, 46. In november 1477 had Ieper tevergeefs aan de vorstelijke administratie gevraagd of Philippe de Croÿ kapitein van de stad mocht worden (Blockmans, *Handelingen van de leden*, 43). Jan van Halewyn, heer van Merkem, bleef kapitein (KB: M, 103, II).

⁶⁹¹ Het verloop van het onderzoek is onbekend, het vonnis van deze uitzonderingsrechtbank werd uitgegeven (Justice, *La répression à Ypres*, 46-66).

⁶⁹² *Ibidem*, 66-8.

dat niet langer de wil van de ambachten uitdroeg, maakten het voor de verantwoordelijken van de opstand van 1477 moeilijk om opnieuw een veroordeling te ontlopen.

De hertogelijke onderzoekscommissie bestrafte heel tactisch. Enerzijds gaf ze de personen die een zichtbare rol hadden gespeeld in de opstand een exemplarische straf. Oudschoenlapper Andries Boetin bijvoorbeeld, volgens de *Memorie* was hij *'een onbedocht zot'*, had na de magistraatsvernieuwing op 22 mei de vlag van de stad uit de handen van de Ieperse voogd geritst en deze voor de stedelijke gevangenis geplant. De onderzoekscommissie strafte hem met een eeuwige verbanning.⁶⁹³ Ook Pieter Cockuut, wiens actie de aanleiding voor de revolte was, werd door het stadsbestuur verbannen.⁶⁹⁴ Michiel van der Meersch had tijdens de opstand zogenaamde *'mauvaises paroles'* over de magistraat gesproken en het volk opgeruid. Tijdens de Sint-Maartensprocessie zou hij symbolisch op een kar de stad rondgevoerd worden en nadien diende hij zelf tijdens de viering in de Sint-Maartenskerk blootshoofds op zijn knieën voor het altaar, met een kaars in de hand om vergiffenis te smeken.⁶⁹⁵ Deze bestraffing was sterk ideologisch gekleurd. Ze beschouwde de opstand als een 'zonde' die door een religieuze boetedoening diende te worden uitgewist. Deze schandstraf vernederde bovendien openbaar de persoon die een verantwoordelijkheid in de revolte droeg. Het bestuur strafte op deze manier haar politieke tegenstanders die in de hevigste fase van de opstand op de barricaden stonden en aldus in het geheugen van elkeen als voorvechters van de rechten van de ambachten waren blijven hangen. Hun vernedering maakte elke Ieperling duidelijk dat gelijkaardige manifestaties niet meer geduld werden. Door middel van een openbare boetedoening die zoals bovenstaande processie door de hele stad trok, maakte het repressieve Ieperse stadsbestuur zich opnieuw meester van de publieke ruimte in de stad. Het semi-religieuze karakter van dergelijke propaganda maakte de politieke boodschap herkenbaar voor elke inwoner en ze legitimeerde eens te meer de machtsgreep van het repressieve bestuur.⁶⁹⁶

Anderzijds zocht de hertogelijke onderzoekscommissie ook naar de drijvende kracht achter de politieke tegenstand. De commissie had haar werk goed voorbereid. Ze staaft de bestraffing van de *'principaux auteurs'* of *'mauvais conducteurs'* met getuigenissen en documenten. Een tijdens het onderzoek opgedoken document ontmaskerde bijvoorbeeld Wouter van den Ackere als één van de voornaamste leiders van de opstand.⁶⁹⁷ De inhoud van het document is niet opgetekend, maar het bewees volgens de commissie het aandeel van deze voor het overige onbekende persoon in de opsluiting van de negen leden van de magistraat. Wouter van den Ackere was een boodschapper van de stad, maar zodra de commotie een aanvang nam, liep hij over naar het ambachtsfront. Gewapend bezette hij de schepenkamer op 25 april en op een paard woonde hij de bijeenkomsten van de ambachten op de Grote Markt bij. In zijn huis vergaderden de leiders van de opstand en hij zou zelfs beweerd hebben de negen gevangenen persoonlijk te straffen indien de ambachten hiertoe het initiatief niet genomen zouden hebben.⁶⁹⁸ De onderzoekscommissie beschuldigde ook Pieter Ghiselin en Frans Rijckewaert als leiders van het verzet. Uit het onderzoek bleek dat beiden

⁶⁹³ *Ibidem*, 51 en Diegerick, *Episode de l'histoire*, 453.

⁶⁹⁴ Bovendien was hij reeds in maart 1477 verbannen maar toch naar de stad teruggekeerd en had hij aan de vergaderingen op de markt deelgenomen (Justice, *La répression à Ypres*, 50).

⁶⁹⁵ *Ibidem*, 58-9.

⁶⁹⁶ Een gelijkaardig geval vormde het Brugse auweert van 1488. Door middel van een optocht door de stad heroverden de ambachten de symbolische plaatsen van de stedelijke identiteit die Maximiliaan de voorgaande jaren had willen claimen (Haemers & Lecuppre-Desjardin, *Conquérir et reconquérir, passim*; zie ook Boone, *Urban space*, 633-40).

⁶⁹⁷ Het document dat Wouter van den Ackere verraden had, werd naar de Grote Raad opgestuurd. De commissie velde volgend vonnis over de man: *'que par tout, il a esté des plus rigoureux'* (Justice, *La répression à Ypres*, 54).

⁶⁹⁸ *'Les notables et constituez prisonniers par les communes ne feussent pugniz, Il seroit plustost lui mesme le bourreau'* dixit Wouter van den Ackere, aldus de onderzoekscommissie (*ibidem*, 55).

vergaderingen van vertegenwoordigers van de ambachten hadden georganiseerd. Ze hadden een belangrijke rol gespeeld bij de bezetting van het schepenhuis, de ambachten op de markt tot rebellie aangezet, duidelijk de voormalige magistraat van wanbestuur beticht, enzovoort. De hertogelijke commissie schoof de schuld van de opstand in de schoenen van deze drie personen.⁶⁹⁹ Samen met drie andere opstandelingen die volgens het onderzoek kwaad op de magistraat van 1475 hadden gesproken, werden deze drie personen niet door de stad, maar door het hof verbannen.⁷⁰⁰ Deze verbanning was meer dan een symbolische bestraffing. Ze ontzenuwde het verzet tegen het Ieperse bewind en ze verwijderde de politieke kracht van de opstand van 1477 uit de stad. De Ieperse ambachten hadden weinig ervaring met politiek verzet, en het weinige ‘opstandige potentieel’ dat er was, werd in 1479 consequent verbannen of gestraft.

Toch was de repressie te Ieper niet keihard. Een aantal personen ontkwam zoals gezien met een symbolische straf (zonder geldboete, opsluiting of verbanning) en enkele van de leden van de ‘*verkeerde wet*’ werden in het stadsbestuur van 1478 opgenomen. Ondanks de opruiende woorden die bijvoorbeeld Lodewijk Bariseel gesproken had, vergaf het stadsbestuur diens zonden, ‘*pour cause de sa poverté, qu’il est ancien homme et que aucun fait n’est enfreny a sa cause*’.⁷⁰¹ Het bewind promoveerde de bestraffing van de opstand in het bijzonder en haar bestuur in het algemeen door het vonnis met een genadig aureool te omgeven. De ‘rechtvaardige’ clementie had tevens de bedoeling aanhang onder de voormalige opstandelingen en de ambachten te winnen. De onderzoekscommissie wou de politieke tegenstellingen in de stad niet op de spits drijven door een nieuwe spiraal van geweld te lanceren. Tekenend is dat slechts één persoon werd terechtgesteld, namelijk Lammekin de Mesmaker. Hij had tijdens de opstand baljuw Luc Thoenin bedreigd, een aanvechting van het vorstelijke gezag dat het bestuur niet kon dulden. Bovendien had hij, als eerste, artillerie op de Grote Markt gebracht.⁷⁰² Deze daad had, volgens de onderzoekscommissie, tot gevaarlijke situaties voor de gehele stadsbevolking geleid. Bovendien had de veroordeelde zich schuldig gemaakt aan twee of drie moorden waarvoor hij zelf amper spijt betoonde. Een dergelijke misdaad kende onder de inwoners waarschijnlijk amper genade en ze zou ook buiten de context van de opstand tot een strenge veroordeling hebben geleid. Met de terechtstelling van een dergelijke misdadiger toonde het stadsbestuur aan dat orde en recht voortaan in de stad zouden zegevieren.

De repressie van de Ieperse opstand van 1477 herstelde dus het gezag van de oligarchie die vóór 1477 aan de macht was. Ze volgde hetzelfde scenario als de bestraffing van de Ieperse opstand van 1428, en van die van andere opstanden in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen.⁷⁰³ De repressie wiste de sporen van het verzet op een rituele wijze uit en propageerde het nieuwe bestuur. Het stadsbestuur verwijderde politieke tegenstanders en ze probeerde, in de mate van het mogelijke, steun te zoeken onder de voormalige opstandelingen. De repressie had dus een daadwerkelijke verzoening op het oog, maar dan

⁶⁹⁹ Over Pieter Ghiselin schreef de commissie: ‘*il fut l’un de ceulx qui poursuivrent l’abolicion de la cueillote, [et qui] tousiours avoir esté l’un des principaulx solliciteurs. Il porta la parolle a l’assemblee qui se fit le jour de Pasques flories quant ils voldrent ravoir Pieter Cockkut. Item, l’un de ceulx qui firent l’assemblee pour aller à la salle où il fist rompre serures, huys et fenestres...*’. Frans Rijckewaert tot slot ‘*est chargé d’estre des pires du hoc, et en toutes communications du commun, avoir esté fort aigre*’ (*ibidem*, 56-7).

⁷⁰⁰ Wouter van den Ackere, Pieter Ghiselin, Frans Rijckewaert, Floriaan Denijs, Denijs Coenraet en Antonis de Bruine werden uit Ieper weggevoerd en naar de grafelijke gevangenis te Kortrijk gebracht. Nadien werden ze door de Grote Raad van Maximiliaan verbannen (*ibidem*, 51-2 en 66).

⁷⁰¹ *Ibidem*, 60.

⁷⁰² *Ibidem*, 47.

⁷⁰³ Ook in 1428-29 werkten de hertogelijke administratie en het stadsbestuur nauw samen om de verantwoordelijken, na een diepgaand onderzoek, te straffen (Diegerick, *Les drapiers yprois*, 293-300; vergelijking met de repressie van andere opstanden bij Dumolyn, *The legal repression*, 497-520).

één binnen een politiek kader dat door de traditionele oligarchie opgelegd werd. Haar bewind kon voortaan op steun van de vorst rekenen. De Ieperse magistraat zou haar goede relatie met de hogere overheid gebruiken om dikwijls kwijschelding of vermindering van haar portie in de grafelijke beden te bekomen, want sinds februari 1477 betaalde ze het dubbel in de beden als het jaar voordien.⁷⁰⁴

Ieper zou de politiek van Maximiliaan van Oostenrijk, in tegenstelling tot in Gent, steeds trouw volgen. Zoals in het begin van dit hoofdstuk gesteld, keurde de stad tot aan de dood van de hertogin, al dan niet in ruil voor een vermindering van haar aandeel, elke bede goed die Maximiliaan bij de Drie Leden aanvraagde. De Ieperse oligarchie wenste de oorlog tegen de Franse troepen ver buiten haar stadsmuren te houden en bleef de vorst in zijn bestrijding van de invaller steunen. Te Brugge diende Maximiliaan de magistraat via een begunstigde partij in te palmen vooraleer ze de monsterbede van december 1481 wenste te aanvaarden. Te Ieper was een dergelijke manoeuvre niet nodig. Zodra Brugge ingestemd had met de bede, volgde de kleinste der Drie Leden deze beslissing.⁷⁰⁵ De stad bekwam zelfs dat Brugge, in het eerder besproken contract met de vorst over deze bede, toestond dat Ieper een vermindering van haar portie zou krijgen indien de stad het gevraagde geld niet op tafel kon leggen.⁷⁰⁶ Ieper was ook de enige stad waar het regime na de dood van Maria van Bourgondië niet gecontesteerd werd. Twee dagen na het overlijden ontving het stadsbestuur een brief van Maximiliaan waarin hij vroeg niet tot een magistraatsvernieuwing over te gaan.⁷⁰⁷ Het Ieperse stadsbestuur gehoorzaamde en ze bleef in functie – van protest tegen haar aanblijven geen spoor. Het oligarchische bewind hield Ieper in samenwerking met de vorst in een ijzeren greep, net als vóór 1477. De repressie van de opstand van 1477 had haar effect niet gemist.

2.3 Besluit: vergelijking Ieper, Brugge en Gent

Ieper had als enige van de Drie Leden van Vlaanderen geen stedelijk privilege bekomen in 1477. Er vond in het voorjaar van dit turbulente jaar wel een opstand plaats in de kleinste van de Drie Leden, maar de politieke gevolgen op lange termijn bleven beperkt. Zoals in Gent en Brugge was de opstand van de ambachten te Ieper in 1477 voornamelijk gericht tegen de politiek van de stedelijke elite die tijdens de regering van Karel de Stoute met steun van de vorst de stad bestuurd had. De leiders van de ambachten domineerden de schepenverkiezingen in mei 1477, maar ze konden hun vooraanstaande politieke positie in de daaropvolgende jaren niet behouden. De Ieperse oligarchie die vóór de opstand van 1477 aan de macht was, palmde vanaf 1478 de schepenbanken weer in. Met de expliciete steun van het vorstenpaar bestrafte ze in 1479 zelfs de opstandelingen van 1477 – Ieper was de enige stad waar dat op een dergelijke schaal gebeurde. Tot aan het einde van de regering van Maria van Bourgondië bleef de Ieperse elite trouw de politiek van Maximiliaan van Oostenrijk volgen. Terwijl het verzet tegen diens autocratisch beleid te Brugge en Gent steeds omvangrijke proporties aannam, bleef het te Ieper opvallend kalm. Welke zijn de redenen voor het verschil in ‘opstandigheid’ tussen Ieper en haar zustersteden?

⁷⁰⁴ Reeds in het voorjaar van 1478 verzocht Ieper de kwijschelding van haar portie in de bede van 5000 soldaten omdat ze niet met deze bede had ingestemd. Ze kreeg slechts een halvering van haar aandeel (Blockmans, *Handelingen van de leden*, 53 en *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, 625 (noot 71)).

⁷⁰⁵ Blockmans, *Handelingen van de leden*, 203.

⁷⁰⁶ RAG: V3, 243, 34.

⁷⁰⁷ Ondanks het feit ‘*dat ulieden staten vacqueren ende machten gheexpireert zijn*’ vroeg de vorst of ‘*ghij ende elc van ulieden evvenverre [sic] dat hem angaet, continueere in de exercucie van uwen staten ende officien als ghij ghedaen hebt*’ (RAG: RV, 175, 40).

De economische achtergrond van Ieper verschilde sterk van die van Gent en Brugge. De Gentse en Brugse ambachten hadden in hun stad een sterkere economische positie behouden dan hun Ieperse collega's. De kleinste der Drie Leden had de reconversie van de traditionele textielindustrie niet goed verteerd. Alhoewel verschillende leden uit het vollersambacht te Ieper tot de belangrijkste agitators van de opstand van 1477 behoorden, lijken de textielambachten maatschappelijk minder sterk te staan te Ieper dan bijvoorbeeld te Gent. De bronnen om het economische potentieel van de ambachten in beide steden te vergelijken, ontbreken, maar de ambachten waren ongetwijfeld demografisch en economisch minder belangrijk in de kleine textielstad. Terwijl in Gent en Brugge de ambachten over een zekere economische autonomie beschikten, lijkt de Ieperse economie beheerst te worden door rijke textielondernemers die op loonarbeid teerden. Die economische elite, die tevens de politieke macht concentreerde, was minder afhankelijk van de internationale markt dan de handelselite van Brugge. De hinder die de vorstelijke oorlogen voor die handel met zich meebracht, ondergroef de machtsbasis van de Brugse elite. Te Ieper lijkt het economische effect van de vorstelijke politiek minder ingrijpend. In tegenstelling tot de Brugse en de Gentse elite veroordeelde het Ieperse stadsbestuur deze oorlogen nooit. Integendeel, de belangen die de Ieperse elite op het platteland en in de zuidelijke regio hadden, bleken een gegronde reden om de oorlog tegen de Franse troepen te blijven ondersteunen.

Ten gevolge van de economische ontwikkeling ontbrak het de Ieperse ambachten waarschijnlijk aan middelen om opstand te voeren. Het is een interessante, maar nauwelijks te toetsen, hypothese. In Brugge financierden de ambachten zelf een deel van hun troepen op het slagveld in 1477, te Ieper ontbrak het de ambachten misschien aan een dergelijke financiële slagkracht. Hoe dan ook kende Ieper, ten gevolge van de geschetste economische ontwikkelingen, een andere sociale structuur. Middengroepen die te Brugge of Gent de opstanden van 1477 stuwden, waren minder prominent aanwezig te Ieper, of ze kozen uiteindelijk de zijde van de bestuurlijke elite. Alweer hindert een bronnentekort een klare kijk op de sociale achtergrond van het protest in Ieper, maar de maatschappelijke positie van de Ieperse opstandelingen van 1477 lijkt minder gefortuneerd dan die van de Gentse en Brugse middengroepen. Al dan niet ontbrak het de ambachten te Ieper aan financiële en economische middelen om opstand te voeren. Maar haar 'sociaal kapitaal' was zeker en vast ontoereikend. In haar eis naar de herinvoering van politieke en economische rechten konden de Ieperse ambachten niet rekenen op de steun van een sympathiserende fractie uit de stedelijke elite, zoals dat te Gent of te Brugge wel het geval was. De Gentse voorgeschiedenis voorspelde als het ware een opstand van de onderdrukte netwerken op een moment van zwakte van de medestanders van Karel de Stoute, terwijl te Ieper een politiek alternatief afwezig was. Het politiek draagvlak voor een stedelijk privilege dat de aloude rechten van de ambachten (die ze tijdens de regering van Lodewijk van Male hadden) herinvoerde, was te klein. De politieke centralisatie van de Bourgondische hertogen was er in de afgelopen decennia niet op een patstelling tussen voor- en tegenstanders van een doorgedreven centralisatie uitgedraaid.

De Ieperse elite dacht immers helemaal niet aan opstand tegen het vorstelijke beleid. Dankzij de nauwe samenwerking met de vorst had de, numeriek beperktere, Ieperse elite, meer dan te Gent en te Brugge, haar politieke belangen met deze van de vorst verweven. Filips de Goede, Karel de Stoute en Maximiliaan van Oostenrijk ondersteunden de Ieperse oligarchie, die in ruil een volgzzaam beleid voerde. Karel de Stoute had in 1475 zelfs het wettelijk kader geschapen voor een permanente dominantie van de Ieperse oligarchie in het bestuur van de stad. Ten nadele van het omringende platteland, en ook om de fiscale opbrengst in het Ieperse kwartier te vergroten, had de vorst in 1474 daarenboven een voor de stad gunstige verdelingsschaal van de beden goedgekeurd. Het vergrootte de beleidsruimte van de oligarchie. Maximiliaan en zijn hofraad zetten dezelfde politiek van begunstiging voort, zij het met een zwaarder fiscaal regime. De oligarchie wentelde de meerkost van de

oorlog echter af op de minder gegoeden van de stad. Zowel op financieel, economisch als op politiek vlak had de Ieperse elite weinig te verliezen met de politiek van Maximiliaan en zijn hofraad.

Ook de traditie van politiek protest was te Ieper gedoofd. In tegenstelling tot in Brugge en Gent had de generatie die in 1477 de Ieperse ambachten bestuurde geen 'grote' opstand tegen de hogere overheid noch tegen de eigen elite meegemaakt. In Gent ontstond na de opstanden van 1449-1453 en 1467 een hevige rivaliteit tussen botsende netwerken, in Brugge hervielen de ambachten in patronen van protest die de opstand van 1436-1438 gekenmerkt hadden. Te Ieper daarentegen had jarenlange politieke rust de opstandige rituelen verwaterd. De opstand van 1428-1429 was van korte duur en had de tegenstellingen in de stad niet zo hoog doen oplopen als in haar zustersteden tijdens de daaropvolgende decennia. Bovendien had een succesvolle repressie na deze opstand de haarden van verzet gedoofd. Ook de opstand van 1477 werd op dezelfde manier bestraft. Een politieke repressie verbande de leiders van de opstand, een ceremoniële 'verdringing' van het voorbije geweld onderdrukte, met succes, de mentale sporen die de opstand had achtergelaten. Ieper miste in 1477 de politieke traditie om de opstand te doen slagen. Economische, sociale, politieke en dus ook culturele oorzaken nekten de Ieperse ambachten. Tot een stedelijk privilege is het in Ieper bijgevolg nooit gekomen.

